

HODIE MICHI
CRAS TER

HÍRES-HÍRHEDT BALASSA MENYHÁRT

VIROVE CZ NÁNDOR

Virovecz Nándor

**HÍRES-HÍRHEDT
BALASSA MENYHÁRT**

Virovecz Nándor
HÍRES-HÍRHEDT
BALASSA MENYHÁRT

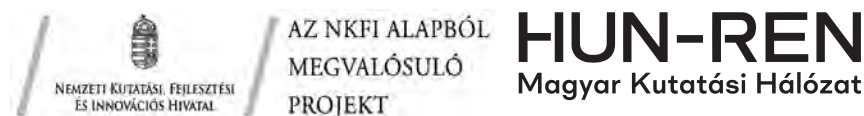
ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ

Az ELTE hivatalos könyvkiadója

Budapest, 2023

A kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatása, és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által kibocsátott MEC_ K 140852 számú Támogatói Okirat alapján valósult meg.

További támogató: HUN-REN–ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport.

Lektorálta: Kőszeghy Péter

© Virovecz Nándor, 2023

A borítón Balassa Menyhárt vörösmárvány sírkövének részletei láthatók (Széleskút/Sološnica, Szlovákia). A fotót a szerző készítette.

ISBN 978-963-489-664-7

ISBN 978-963-489-665-4 (pdf)

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ

ELTE | BTK

eltebook.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Projektmenedzser: Csanádi-Egresi Nóra

Kiadói szerkesztő: Tihanyi Katalin

Tördelés: Bornemissza Ádám

Borítóterv: Kmotrik Ildikó

Nyomda: Multiszolg Bt.

TARTALOM

Előszó	7
BEVEZETÉS	9
I. A BALASSA CSALÁD MOHÁCS UTÁN	21
I. 1. Két király országában	23
I. 2. Békebontók	33
I. 3. Az igazi túlélők	41
II. KITELJESEDÉS ÉS ÖSSZEOMLÁS	49
II. 1. Házasodási szokások és birtokok: Léva, Szitnya, Csábrág	51
II. 2. A Balassák és Selmecebánya	67
II. 3. „Szablyával forgódik, bátorságot ada”	81
II. 4. „Hujda!”	95
III. A SZÁMŰZETÉSTŐL A FŐKAPITÁNYSÁGIG	111
III. 1. A kalandor	113
III. 2. A főkapitány és vajdajelölt	127
IV. „SOKAN HAJLOTTAK AZ JÁNOS KIRÁLY FIÁHOZ...”	145
IV. 1. A restauráció	147
IV. 2. Gyilkosság az udvarban	155
IV. 3. Úton a pártváltás felé	169
V. „... ELSZAKADA AZ MAGYARORSZÁGI MÁSODIK VÁLASZTOTT JÁNOS KIRÁLYTÚL”	185
V. 1. Hatalomváltás északkeleten	187
V. 2. Haderők és ingatag pártállások	205
V. 3. Mindennapok a határvidéken: após és vő háborúja	217
V. 4. A szatmári fiaskó	235
VI. „HODIE MICHİ CRAS TIBI”	243

VII. TÁRSADALMI BEÁGYAZOTTSÁG EGY SZÉTSZAKADÓ ORSZÁGBAN	255
VII. 1. Familiárisok, rezidencia és az újrakezdés lehetőségei	257
VII. 2. Balassa Menyhárt szolgálói	279
FÜGGELÉK	289
FORRÁSOK ÉS BIBLIOGRÁFIA	375
Levéltári és kéziratári források	375
Kiadott és nyomtatott források	380
Szakirodalom	389
KÉPMELLÉKLET	405

ELŐSZÓ

A könyv főszereplője több mint tíz éve, még egyetemista koromban került figyelmem középpontjába, amikor kifejezetten a mohácsi csata utáni politikai és társadalmi elit meghatározó alakjaival, a pártváltók generációjával kezdtem komolyabban foglalkozni. Az azóta eltelt időszakot elmélyült kutatással töltött évek, és – ahogyan az lenni szokott – kisebb-nagyobb megszakítások tarkították. A kutatás eredménye végül doktori értekezéssé fejlődött (*Balassa Menyhárt élete és a kora újkori magyar politikai kultúra*; témavezető: Várkonyi Gábor), amit 2017 júniusában védtem meg, és amit később a Sahin-Tóth Péter Díjjal értékelték. Hozzá kell tennem, hogy jelen kötet a disszertáció erősen átalakított, kiegészített és több helyen pontosított változata, ennél fogva kevés bennük az átfedés. Olvasóm több utalást is talál majd a Balassáról írt *Komédiára*, azonban a könyv kerekei között bővebben nem érintem, a műről más alkalommal kívánok értekezni.

Jelen kötet megjelenéséhez mindenekelőtt az Innovációs és Technológiai Minisztérium által az NKFI Hivatal útján meghirdetett Tudományos Mecénatura pályázat IV. alprogramja, a tudományos kiadványok megjelentetését célzó „Nyitott Könyv Program” nyújtotta a támogatást, ugyanakkor a külföldi forrásfeltárás háttérben további ösztöndíjak és pályázatok állnak. Bécsi kutatásaim a Collegium Hungaricum (2018, 2019) segítségével, kolozsvári kutatóutam az Erasmus+ ösztöndíjjal (2022) valósult meg. A szlovákiai forrásgyűjtést (Besztercebánya, Pozsony, Selmecbánya – 2019, 2020) a Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program Problémamegoldó rendszerek, Reziliencia és reziliens közösségek kutatócsoportjának keretein belül végeztem. Végül a HUN-REN ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport további támogatást nyújtott és újabb kutatásokat tett lehetővé.

A témában folytatott szerteágazó munka során több személy is egyengette utamat, akiknek tanácsa, útmutatása és segítőkész hozzáállása nagyban hozzájárult a könyv megszületéséhez, és akiknek mindezért hálás köszönettel tartozom. Horn Ildikónak nemcsak több kutatóút pályázati támogatása miatt, hanem szakmailag is rengeteg mindent köszönhetek. Fazekas István és Oborni Teréz több konzultációval segített a források és lelőhelyek közötti tájékozódásban, sok esetben azok megfelelő értelmezésében is, nemegyszer konkrét dokumentumokat is átnyújtva. Ritoókné Szalay Ágnes a Balassáról írt *Komédiával* kapcsolatos cédulajegyzeteit bocsátotta rendelkezésemre, ami sok apró, kiemelten fontos

jelentőségű mozaikdarabkával egészítette ki az összképet. Külön köszönöm könyvem lektorának, Kőszeghy Péternek a mindvégig nagylelkű és segítőkész hozzáállást, továbbá azt az alapos munkát, amely stiláris szempontból is nagyon jót tett a szövegnek. Szabó András Péter a Függelékben közölt források szakmai korrek-túráját önzetlen lelkülettel végezte, és nagy türelemmel volt irányomban. Ács Pál a vele folytatott inspiráló beszélgetések során fölvetődő kérdésekre mindig előre-mutató megállapításokat fogalmazott meg. Kasza Péterhez bátran fordulhattam fordításbeli és szövegértelmezési kérdéseimmel, sokadik megkeresésemet is jóin-dulattal fogadta. Kökényesi Zsolt bátorító szavak mellett a tágabb perspektívából való vizsgálat fontosságára mutatott rá. Végül, de nem utolsósorban köszönöm Hevő Péternek a szlovák nyelvű regeszták fordítását, Ujj Zoltánnak pedig a dikális összeírások földolgozásában nyújtott segítségét.

Budapest, 2023 novembere

Virovecz Nándor

BEVEZETÉS

„Ez a Balassa Menyhárt vérmérsékletében, értékeiben, katonai kiképzésben és tapasztalatokban kitűnik a többiek közül, állná az összehasonlítást manapság bármelyik magyarral, ha nem esett volna abba a hibába, hogy elveszti a hitét a fejedelmében, és egyszer egyikhez, másszor a másik fejedelem oldalára áll.”

(Giovanandrea Gromo: *Compendium*)

Főúri patrónus és erőszakos birtokszerző. Katonai erényei miatt elismert főkapitány, és ellenfeleivel kegyetlenül leszámoló merénylő. Históriais énekek törökverő hőse és pártváltásai miatt megvetett áruló. Gyarmati Balassa Menyhárt élete ellentmondások sorozata. Személye a kor produktuma, és magatartásának bizonyos elemei talán még jellemzőnek is mondhatók. A határok embere, és valóban, majdnem egész életét határvidéken, a Habsburg–Szapolyai érdekszféra vagy a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom végvidékén töltötte. De a határok embere elvont értelemben is. Magyarország története a mohácsi csata után nagyjából négy évtizeden keresztül a rendkívüli bizonytalanság és átalakulás időszaka. A kettős királyválasztással előbb két, majd az oszmán hódítás következtében három részre szakadó ország egyes részei eltérő fejlődési útvonalat jártak be. Határterület a magyar történeti kronológiában, amely időszak kitöltötte Balassa Menyhárt felnőttkorát. Végül pedig személye határokat feszeget a kor elvárásainak túlteljesítésével, de tőrészküszöbének átlépésével is. Pályáját szélsőséges jelenetek tarkítják, mind a hírnév és presztízs, mind a megbélyegzés és karaktergyilkosság tekintetében. Vajon mivel jellemezhetnénk őt, hogy tisztán adjuk vissza arcélének kontúrját? A kiváló katona, akinek szolgálatát minden uralkodó jó néven vette? A gyilkos, aki egy éjszakán hidegvérrel végzett egy testvérpárral? Vagy talán a kedélyes, és egyben hiú főúr, aki azért kért minőségi borokat bátyjától, hogy kérkedhessen azokkal barátai előtt? Végül pedig mit kezdünk a haza jövőjén töprengő és az oszmán hódítás következtében megfogyatkozott, „szegény darab országocska” sorsáért aggódó főúr vívódásaival?

Egyik uralkodó hűségéből a másikéra térni, akár a személyes pozíciók biztosítása miatt, vagy akár a pusztá túlélésért, a mohácsi csatát követő kettős királyválasztás utáni Magyarországon a mindennapi politika részévé vált. A Habsburg–Szapolyai vetélkedés, továbbá a konfliktust mélyítő és az ország sorsát hosszú

távon megpecsételő oszmán agresszió olyan reakciókra készítette a magyar elitet, amely az ország hatalmi és – ebből kifolyólag – területi megosztottságát eredményezte. Már a kortársak is föltették a kérdést, „Mikor volt század ennél gyászosabb?”,¹ de a köznyelv pikírt humora sem került ki a politikai gyakorlatnak ezt a formáját, és hogy azokkal a személyekkel élcelődjön, akik pártállásukat az aktuális politikai helyzethez igazították.² Ugyanakkor a nyereszkesedési céllal végrehajtott pártváltást a korszak gondolkodói nemcsak morális problémaként kezelték, hanem ebben látták országok pusztulásának legfőbb okát is.

Így volt ez az 1565–66 táján keletkezett és 1569-ben az erdélyi Abrudbányán kinyomtatott *Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról, mellyel elszakada az magyarországi második választott János királytúl* című magyar nyelvű drámai emlék esetében is. A mű kiadója, székesfejevári Karádi Pál így fogalmazott előszavában: „egész Magyarország a sok pártolásért, árultatásért és idegen fejedelmeknek választásáért pusztula, vesze és romla.”³ A *Komédia* már csak amiatt is unikális darabnak számít, mert nem maradt fenn más, ilyen jellegű szatirikus mű, melynek középpontjában egy kétes hírű személy áll.⁴ Jóllehet Balassát már a humanista történetíró, Forgách Ferenc is a színlelés nagymesterének nevezte, de közel sem volt akkora hatással a Balassáról kialakult képre, mint az említett mű.⁵ Főszereplőjét pártváltásai, vagy ahogyan a kortársak mondták, *árultatásai* tették hírhedtté. Az ellenlábasai, kárvallottjai által megalkotott narratívában személyét és környezetét gúnyolták, kifigurázták, közmegevetés övezte. Balassa Menyhárt neve elsősorban ennek a műnek köszönhetően vált fogalommá, személye pedig az uralkodót megfelelő ellenszolgáltatásért eláruló főúr prototípusává. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy az *áruló* jellemvonás, mely imázsa meghatározó részét

¹ OLÁH 1982: 331.

² Erről a korabeli reneszánsz világnak is megvolt a véleménye. A Rotterdami Erasmus által szájaszkodónak titulált itáliai humanista, Giovanni Francesco Poggio Bracciolini a következő kis anekdotát jegyezte föl Ridolfo Varanóról, korának híres zsoldosvezérééről: „Ugyanő a firenzeiek és X. Gergely közt dúló háborúban egyszer ezek, másszor azok oldalára pártolt át. Amikor megkérdezték, miért váltogatja olyan sűrűn a pártállását, így szolt: »Mert sokáig feküdni még ugyanazon az oldalamon se bírok!«” BRACCIOLINI 2009: 66.

³ *COMOEDIA*: I.

⁴ Kiadásai: TOLDY 1855: 91–98.; KERTBENY 1878: 83–98.; RMKT VII.: 261–290.; ALSZEGHY 1914: 77–98.; BARTA – KLANICZAY 1951: 371–384.; DÖMÖTÖR 1954: 65–83.; RMDE I.: 617–631.; NAGY 1981: 95–116. Méltatásai: TOLDY 1867: 197–208.; BEÖTHY 1876.; BÖSZÖRMÉNYI 1909.; ERDÉLYI 1914.; HORVÁTH 1914.; FARKAS 1927.; HÁZI 1928a–b.; SZIGETI 1967.; PIRNÁT 1969.; RITOÓKNÉ SZALAY 1971.; RITOÓKNÉ SZALAY 1980.; BALÁZS 2006.; VIROVE CZ 2016.; PIRNÁT 2018: 191–193.

⁵ „Sed Balassa simulandi et dissimulandi mirus artifex [...]” MAJER 1866: 174. Magyar nyelven: FORGÁCH 1982: 160. Más helyütt is: 181., 326.

alkotja, nem más, mint a kortárs narratíva nyomán kialakult értékítélet. Ugyancsak kortársai között élt egy másik olvasat, a törökverő vitéz hősi alakja.

A modern történet- és irodalomtudomány ennek köszönhetően ellentmondásokkal terhelt, kettős képet őriz és egyben közvetít róla. Az utókor Balassa Menyhártot mindenekelőtt erkölcsileg marasztalta el, tegyük hozzá, nem egy alkalommal a 19–20. századi társadalmi kereteket és világnézetet vetítve a 16. századi, alapjában véve egészen más viszonyokra. A dolog érdekessége abban áll, hogy nemcsak a tudományos közösség, hanem a szélesebb nyilvánosság és közbeszéd számára is viszonyítási ponttá fejlődött. Kis túlzással élve Balassa karaktere a *Komédia* nyomán önálló életre kelt, és a valós történeti személyétől eltávolodott, az értelmezés újabb és újabb rétegei rakódtak rá, míg végül személyén keresztül láttatták a Mohács utáni országvesztő generációt.

Az első nagyobb, magyar történeti összefoglalók és sorozatok is minden kétséget kizáróan erős kritikával illették a kettős királyság elitjének tagjait, köztük konkrétan Balassa Menyhártot. A Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent Erdélyi Országgyűlési Emlékekben már élénk táruul egy plasztikus jellemrajz, miszerint Balassa:

Mint a nagyobb szabásu rablólovagok egyik legkiválóbb példánya barát-nak, ellenségnek egyiránt veszélyes volt. [...] Maga próbált, merész katona, ügyes, tapasztalt s mindenek fölött hidegvérű, nyugodt hadvezér, ki az alkalmas perczet nemcsak megragadni, hanem mint az eszközökben soha sem válogatós, azt előkészíteni is tudta.⁶

Az Acsády Ignác történeti munkájában olvasható konklúzió szerint „a magyar főúri társadalom az erkölcsiség meglehetősen alacsony színvonalán állt”, Balassa pedig „vitéz, de minden erkölcsi érzés nélküli rabló lovag”⁷ Lukinich Imre, az északkeleti várháborúk történetéről írt máig mérvadó tanulmányában Balassa Ferdinánd királyhoz történt átpártolását úgy értékelte, hogy a főúr és az udvar között megkötött „szerződés csupán egy kétes értékű, és erkölcsileg is kifogásolható üzleti tárgyalásnak volt a befejezése”⁸.

A *Komédia* narratívája vegytiszta módon Házi Jenő soraiban köszön vissza. A főúr halála kapcsán a következő summázatot olvashatjuk:

⁶ EOE II.: 144.

⁷ ACSÁDY 1897: 329.

⁸ LUKINICH 1918: 383.

[...] így végződött e rendkívüli ember pályafutása, aki életében nyughatatlanágával, indulatos természetével s a vagyon utáni mohó vágyával oly sok könnyet fakasztott, aki gyakori átpártolásaival oly nagy hirhedtségre tett szert, és akinek jellemében oly sok az árnyoldal. Forgách Ferenc szavai szerint nem akadt senki a császári városban, de még a királyi udvarban sem, aki utolsó útjára elkísérte volna.⁹

Jóllehet Balassa a történetírók munkáiban már a két világháború között is afféle negatív viszonyítási pont lett, nem minden esetben szerepeltették az országvesztők prominens képviselőjeként. Bárdossy László, a második világháború után elítélt és kivégzett háborús miniszterelnök a *Magyar politika a mohácsi vész után* címmel 1943-ban megjelentetett, alapvető diplomatikai kutatásokat tartalmazó művében azzal a fatalista képpel élt, amely szerint a sors tizenöt évet (1526. Mohács – 1541. Buda) adott a magyarságnak arra, hogy egységét helyreállítsa, de ez az idő a magyar elit tétlenségével telt el.¹⁰ Ez a vád – és belőle fakadóan sok egyéb meszesemenő következtetés – Nemeskürty István *Ez történt Mohács után* című munkájába is beágyazódott.¹¹ Az önálló forrásfeltáráson alapuló tudományos monográfiáktól vagy tanulmányoktól merőben eltérő, esszéjellegű írás mindenekelőtt a mohácsi csata értékelésével kapcsolatos kijelentései, és a korábbi történetírói stílustól elütő, könnyednek szánt publicisztikai hangvétele, sajátos nyelvezete miatt került az érdeklődés homlokterébe. A művel kapcsolatos véleménynyilvánítást végső soron a legkomolyabb szakmai fórumok sem kerülhették el.¹² Bár elsősorban a mohácsi csatáról tett kijelentései miatt tartják számon, mégis, Nemeskürty igazán lényeges megállapításai az utána következő időszakra vonatkoztak. A mű szerint a kettős királyválasztás, az ország szétszakadása, az oszmán hódítás nyomán bekövetkezett kataklizma, vagyis Buda elvesztése mind-mind a magyar elit felelőssége, amely megosztottsága miatt életképtelenné vált, és mivel nem volt

⁹ HÁZI 1928b: 179.

¹⁰ „Tizenöt év kellett míg betelt a mohácsi vész. A sors tizenöt évet adott a nemzetnek, hogy összeszedje magát, hogy rendet teremtsen soraiban és mindenekelőtt, hogy helyreállítsa egységét. S a tizenöt év elmúlt, mint az elítélt ideje a siralomházban. Aggodalommal, bánattal, önváddal, keserúséggel, gyűlölködéssel és hiábavaló fogadkozással, de tétlenül.” BÁRDOSSY 1943: 254.

¹¹ Első kiadása: NEMESKÜRTY 1966. Később más esszék (*Elfelejtett évtized, Krónika Dózsa György tetтейről*) mellett *Őnfia vágta sebé*t cím alatt 1976-ban is kiadva. Legújabbban: NEMESKÜRTY 2014. Hivatkozásaim ez utóbbi kiadásra vonatkoznak.

¹² Mindenekelőtt Perjés Géza, Szakály Ferenc és Barta Gábor reflexiói. A problémakörre vonatkozó gyűjtés: ILLIK 2011: 37–65.

képes az adott történelmi helyzetben megfelelő módon cselekedni, megbukott.¹³ A mű egy évtizeddel később, két másik esszé mellett, *Önfia vágta sebét* címmel újból megjelent. Nem nehéz észrevenni a mitikus tizenöt év kötelező szerepeltesét, illetve a cselekvési lehetőség és hatalmi befolyás megléte ellenére tétlen, és ennél fogva vezetésre alkalmatlan urakra vonatkozó kijelentést, amely elemek – bár teljesen más stílusban – már Bárdossynál is szerepeltek. Amíg viszont Bárdossy – leginkább aktuálpolitikai körülményektől vezérelve – minden negatívum bemutatása mellett Fráter György politikáját követendő alternatívaként jelölte meg, addig Nemeskürty két évtizeddel később inkább a Barát hataloméhségét hangsúlyozta, és nem jelölt meg semmilyen opciót, amely a generáció számára követhető lehetett volna.¹⁴ Bár a szakma kritikus hangvétellel fordult Nemeskürty munkája felé, és természetesen nem szaktudományos igényességgel, hanem szépírói attitűddel megírt munkáról beszélhetünk, hatását mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül. A szélesebb értelemben vett nyilvánosság és a laikus közönség ezen keresztül ismerhette meg a nevezett időszak főszereplőinek viselt dolgait, helyesebben szólva az azokról alkotott olvasatot. Hozzá kell tenni, hogy az „úri banditizmus” ilyen jellegű látványos bemutatására, úgy tűnik, volt fogadókészség.

A korábban Bornemisza Péterről is publikáló Nemeskürty a prédikátor *Ördögi kísérteteinek* Balassa budai nőügyeire vonatkozó sorait is beillesztette nagyívű munkájába.¹⁵ Bornemisza eredetileg mintegy erkölcsi tanító céllal adta elő, hogy a bujaságban való tobzódás megcsömörléshez vezet. Ez az eset Nemeskürtynél része lett a magyar elit felelőtlenségét demonstráló koncepciónak.¹⁶ Az előbbiek ismeretében már közel sem hat meglepetésként, hogy az 1544-es lévai

¹³ „[A] magyar uralkodó osztály az adott történelmi, politikai és gazdasági helyzetben megoszlott, uralkodásra képtelenné vált, [...]” és „Az a magyar nemzet, melynek tagjai akkor magyar nemzetnek tudták, érezték és vallották magukat: életképtelenné vált”. NEMESKÜRTY 2014: 54.

¹⁴ Uo. 241.

¹⁵ „Balasi Menyhárt beszélt szörnyűségét az lator bujaságnak, hogy ő elein Budán mikor az friss polgár feleséget elhozatná, az büntétel után elutálá őket, és émygett bele, gondolván, egyebek is mint undokoskodtak vele. Azért nem feketett egy ágyba vélek, hanem elúzte mellőle, és párnát hagyított neki. Amaz éjten-éjtszaka mind elmorgott vele. És így is mérgét megmutatta Isten az latorságnak.” Betűhű kiadása: BORNEMISZA 1955: 196.

¹⁶ „Buda – az éppen akkor hatéves, pesti születésű Bornemisza Péter emlékei és rokonaitól szerzett értesülései szerint – afféle Sodomaként várta a végzetet; »Buda veszedelme előtt röttenetes undok-ságban éltek: sok lator bujaság, éjjel való gyilkosság, boltok feltörése, nagy lakás, sok versengés volt...«; Balassi Menyhárt és főrangú társai afféle XVI. századi »édes élet«-orgiákat rendeztek;” NEMESKÜRTY 2014: 249. Vö. az előző jegyzettel!

és ipolyszalkai/ipolypásztói győzelmet, „csetepaténak” tekintette, illetve Balassa későbbi szerepeltetését a már jól ismert prekoncepcióhoz igazította.¹⁷

A rendelkezésre álló emlékirói munkák és források, köztük elsősorban a *Komédia* alapján Balassa viselt dolgaival egyszerre jellemezték a kettős királyság belháborús viszonyait, a pártváltásokat, és illusztrálták a rablólovagokra jellemző gátlástalan nyereszkedést. A Balassa-imázs egyik legérdekesebb eleme, hogy felhasználása nem korlátozódott a tudományos szférára, hanem a mindennapi publicisztikai írásokban is megjelent. Hogy két teljesen eltérő ideológiai környezetből származó, mégis azonos véleménnyel példázzuk: a *Napkeletben* a szatmári táj köré fölépített, 1935-ben közölt cikk, valamint majdnem harminc évvel később, a történelmi helyzetből fakadóan is teljesen ellenkező beállítottságú *A Hét* című folyóiratban publikált, Léváról szóló ismeretterjesztő cikk ugyanazzal a „rablólovag oligarcha”-képpel operált.¹⁸

A magyar történeti tudat folytonossága a Kárpát-medence története során több alkalommal is megszakadt, és különösen igaz ez a 20. századra. Mégis, a történeti narratívák tekintetében egy viszonyítási pont azonos maradt: Balassa Menyhárt neve hallatán minden irányzat és kurzus ugyanarra asszociált.

¹⁷ Amikor a Balassák 1540-ben egységesen Ferdinánd királyt ismerték el uruknak, „a huszonkilenc éves Balassi Menyhárt most látta elérkezettnek az időt [ti. 1540-ben – megj. V. N.], hogy megkezdje politikai karrierjét”. Uo. 234. Balassa ekkor már főispán, illetve János király egykori tanácsosa. 1545-ben Várday Pál megbízásából testvérével, Zsigmonddal Bebek Ferenc ellen indult: „Balassi Menyhárt tehát elhitei a világgal, hogy ő a közrend védelmére fog kardot, mikor vitézeivel Szendrő vára felé veszi útját. Pedig Menyhárt bárónak is csak némi zsákmányra fáj a foga.” Uo. 306. Említette Castaldo Erdélybe érkezésekor is: „Velük együtt felbukkant néhány kalandvágyó, csatákat kedvelő főúr is, Balassi Menyhárt például, aki nem szívesen hagyott ki egy kiadós csetepatét.” Uo. 389. Balassa ekkor Erdélyben, Izabella szolgálatában volt. A lippai kalandnál: „Török János és Balassi Menyhárt kardcsapástól sebesült a lábán.” Uo. 399. Balassa valójában csak azután ütött rajta az elvonulókon (több más kapitány mellett) és kapott lött sebet, hogy a török feladta Lippát, és kivonult onnan. Nemeskürty szerint az „acsarkodásban minden más országot fölülmuló magyar nemesség” rendezett belviszonyok esetén talentumait kamatoztatta volna: „Balassi Menyhártból kemény kezű király alatt egy új Kinizsi Pál válhatott volna”, de lett belőle „garázda huszártiszt, párbajok és botránykrónikák hőse”. Uo. 363–364. A Balassa fivérek közül nem Menyhárt, hanem öccse, János volt az, aki párbajhős hírében állt (a Francesco di Lassóval történt eset miatt).

¹⁸ „Mit hagytak ránk emlékezetül e legnemesebb nyelv formuláin át a nemes ősök – ránk, nemtelen utódokra? Határvillongást, oligarcha nemzetségek hadjáratait egymás ellen jószágért, kincses marhákért, jobbágyokért, révjogokért, vámjogokért; – perzselt karóval szívenszegezett szamosközi parasztlázadásokat, tatárdúlást, Balassa Menyhárt rablásait.” ERDŐS 1935; „Csák Máték jöttek s mentek, csak szállóigéket hagytak maguk után (mint pl. a »Csáky szalmája«) vagy mérhetetlen szenvedést, mint a népnyzó Balassa Menyhárt, mert a »két pogány (török és német) közt egy hazáért« vérvő lévaiakat a harmadik pogány sem kímélte, a magyar oligarcha.” Tőzsér Árpád cikke Léváról: TŐZSÉR 1963.

Balassa Menyhárt életútja Magyarország történetének arra az időszakára esett, amikor az ország hatalmi és területi megosztottsága kialakult és állandóvá vált. A mohácsi vereség és II. Lajos király halála, az utána következő, gyakorta útkeresésként definiált másfél évtized, Buda oszmán kézre kerülése, valamint a további hódítások és portyák sokkhatásként érték és reakcióra készítették nemcsak az ország vezető elitjét, hanem a lakosság többi részét is. I. (Habsburg) Ferdinánd királytól – és tegyük hozzá, V. Károlytól – a Német-római Birodalom és a nyugati keresztény világ segítségét várták, I. (Szapolyai) János királytól pedig a reálpolitika logikai rendszerében gondolkodva kompromisszumkésebb irányvonalat. A két magyar király háborúját a váradi béke elviekben rendezte, de a két ellenpárt birtokosai között nem tudta megszüntetni, az oszmán politika pedig Buda elfoglalásával minden várakozást szertefoszlatt. Ferdinánd királynak az ország egyesítésére vonatkozó tervei természetesen nem szűntek meg. Bár 1551-ben Erdély elfoglalásával, illetve Izabella özvegy királyné és fia, János Zsigmond választott magyar király távozásával ez megvalósult, ám a siker csak ideiglenesnek bizonyult, ugyanis 1556-ban lezajlott a Szapolyai-párt erdélyi politikai restaurációja. Ezt követően az Utješenić/Utješenić (Fráter) György által lefektetett alapokon elindulva János Zsigmond uralkodásával és végül a speyeri egyezményvel az egészen sajátos utat bejárt keleti magyar államfejlődés az Erdélyi Fejedelemségben öltött testet.

A Balassa család tagjai ebben az időszakban kiemelt közéleti szerepet vállaltak, és pozícióikból adódóan alapvető befolyással bírtak nemcsak a regionális, de az országos jelentőségű eseményekre is. Az 1530-as évek útkeresésének idején a fivérek meglepően fiatalon, együttesen kapcsolódtak be az országos eseményekbe. Balassa Imre előbb János, majd Ferdinánd király vajdája volt. Testvéreivel, Menyhárttal és Zsigmonddal együtt a János király halálát követő időszakban Ferdinánd király erdélyi hódítását igyekeztek megvalósítani. A legfiatalabb fivér, Balassa János bécsi udvari szolgálata után Zólyom és a bányavidék főkapitányaként Felső-Magyarországon alapozta meg a család hatalmát, és komoly szerepet játszott az északra törő oszmán hódítás megállításában. Ha végigtekintünk az általuk betöltött tisztségeken és a földrajzi értelemben vett mozgásterükön, azt láthatjuk, hogy családi kapcsolataik és befolyási területük elsősorban a bányavidékre és Felső-Magyarországra terjedt ki, de erdélyi kapcsolataikat is rendre kamatoztatni tudták. A mohácsi csatától a speyeri egyezményig eltelt képlékeny időszakban két olyan szervezkedés is történt – az 1539–1540-es Majláth–Balassa, illetve az 1569-es Dobó–Balassa –, amelyben a fivérek aktívan részt vettek.

Balassa Menyhárt különösen fontos szereplője volt a nevezett időszak összes jelentősebb eseményének, ebből kifolyólag tevékenysége, állásfoglalása és küzdel-

meinek feltárása a kijelölt időszak problémás kérdéseinek megértéséhez visz közelebb bennünket. A váltakozó erővel zajló belháború alatt több alkalommal is fogságba került, s csak pártállásának megváltoztatása fejében szabadulhatott. Mivel ez nemegyszer az érintett személy túlélését szolgálta, a két tábor tagjai között amolyan bevett gyakorlatnak számított. Az 1540-es évek derekára Hont és Bars vármegye főispáni címeit tudhatta magáénak, kiváló házasságának köszönhetően pedig tekintélyes birtokok fölött diszponált. Az 1549-től 1552-ig tartó időszak és Ferdinánd király hatalomátvétele Balassa várainak elfoglalásával vette kezdetét. A főúr elleni eljárás lefolytatása és annak körülményei pontos esettanulmányt szolgáltatnak az udvarnak a végvárrendszer kiépítésére vonatkozó módszereiről és gyakorlatáról; az eljárás tökéletesen illeszkedik a Ferdinánd király magyarországi hatalmának megvalósítását célzó események láncolatába.

Balassa Menyhárt száműzetése ellenére továbbra is központi figura maradt, ami alapvetően a rendkívül képlékeny belviszonyoknak volt köszönhető. Előbb Izabella királyné erdélyi vajdajaként tűnt fel, vagyis bátyját követve a családi hagyományt folytatta, majd Ferdinánd királynak, korábbi üldözőjének „dunáninenni” főkapitánya lett. Erdélyi szereplése ekkor vette igazán kezdetét, ami szorosán összefüggött az erdélyi állam kiépülésével. A kortárs történetírók szerint a Szapolyai-párt politikai restaurációja Balassa segítségével nem mehetett volna végbe. A formálódó erdélyi viszonyok idején politikai gyilkosság is köthető a nevéhez, amely után a legmagasabb pozíciókig jutott: erdélyi tanácsúrból a királyné halála után az ország kormányzója, és a magyarországi részek főkapitánya lett. Életének utolsó időszakában kifejtett tevékenysége újra a bécsi udvar erdélyi terveivel függött össze. A nyilvánosság előtt óriási vihart kavart utolsó pártváltása alapjaiban rengette meg János Zsigmond uralmát. A kiújult háború során családtagjai – legidősebb fián, Boldizsáron kívül – az erdélyiek fogságába estek, és őket többé nem láthatta újra. A kor ellentmondásos viszonyaira jellemző módon egykori veje őrizte őket, Balassa pedig részben birtokainak visszaszerzéséért, de leginkább kiszabadításukért vetette bele magát az északkeleti hadszíntér küzdelmeibe.

Bár politikai és közéleti pályája szorosán kapcsolódik a magyar történelem 16. századi problémáihoz, de a köztörténeti eseményekben játszott szerepe mellett erős társadalom- és kultúrtörténeti vonatkozása is van a vele kapcsolatos vizsgálódásnak. A Hont és Bars megyei főispánságából eredően, valamint házassága révén a Lévy-örökség uraként, azzal kellett szembesülnie, hogy Esztergom oszmán kézre kerülését követően várai „végházakká” váltak, és életének színtere a végvidék lett. Ettől kezdve a főúr nemcsak a Habsburg- és Szapolyai-oldalak

közötti ütközőzóna egyik nagybirtokosává, hanem a végvidék mindennapjainak és sajátos belső világának formálójává is vált.

A helyzetre adott reakciói rendkívül izgalmasak. A korabeli érvényesüléshez elengedhetetlen udvar kiépítését, a familiárisok vagy szervitorok fölfogadását szintén a végvidék sajátosságai alakították. Amellett, hogy szolgálatában ott találjuk a helyi lakosság és a vármegye hivatali garnitúrájának elemeit, környezetének meghatározó részét alkották a menekültek és hajdúk, valamint a keresztény-nyé lett renegátok is. Neve ekkor már a hatalmaskodások révén vált ismertté. Balassa szolgálatában nemcsak familiárisok és különféle szolgálók, vagy szabad rablásból élő, ideiglenesen fölfogadott hajdúk álltak, de ellenpólusként melléjük kell állítanunk Bódog Józsat (Josephus Macarius/Macarius József), aki korábban Philipp Melanchton tanítványa, majd mielőtt Balassa szolgálatába állt volna, Perényi Péter embere és Nádasdy Tamás titkára is volt.

Balassa az oszmánokkal szemben hosszú távon nem tudott sikeres védekezést folytatni, még a szomszéd birtokosok összefogása ellenére sem. Ugyanakkor tevékenységével és a nevéhez köthető győzelmekkel valójában betöltötte azt a szerepet, amelyet a kortárs közvélemény a hozzá hasonlóktól az ország védelmében elvárt abban a rendkívül exponált helyzetben, amelyet az oszmán hódítás az 1540-es években eredményezett. A „hírnév és tisztelet” kiérdemlése a források alapján nehezen megragadható jelenség, hiszen a laudáló művek gyakran megrendelésre, és konkrét céllal születnek. Balassa esetében azonban más a helyzet. Amellett, hogy históriás énekek szólnak tetteiről, a Magyarországon vele együtt katonáskodó nyugati parancsnokok kivétel nélkül elismeréssel nyilatkoztak róla. Érdekes módon, vitézességét még a személyét pellengérré állító *Komédiában* is méltatják. Karaktere imázsának – ugyancsak a *Komédia* által sugalmazott *áruló*-kép mellett – ez a másik oldala.

Az előbbieken láthattuk, hogy Balassa személyének és tetteinek vizsgálatával mely problémákra nyerünk rálátást. Ha figyelembe vesszük a tágabb kontextust, akkor azt is észre kell vennünk, hogy Balassa pályája valójában a Mohács utáni negyven év minden egyes kérdését fölveti, és emiatt ennek az időszaknak a megítéléséhez alapvető kiegészítést ad, legyen szó a kettős királyság belháborús viszonyairól, a keleti országrész útjáról és az erdélyi állam fejlődéséről, a végvárrendszer kiépüléséről vagy a két hatalom, a Habsburg- és Szapolyai-párt közötti érdekellentétről.

Az életút és az imént fölvezetett problémák vizsgálata összességében tehát ahhoz járul hozzá, hogy a nevezett időszakról és képviselőiről a magyar történeti diskurzusban,

valamint általában véve a közgondolkodásban, közfelfogásban kialakult képet árnyalja, és szükségszerűen átformálja. A Balassával kapcsolatos előzetes ítéletek és minősítő jelzők negligálása, és egyben a Tinódi nyomán megszületett heroikus ideál lebontása egyaránt szükséges ahhoz, hogy reálisan tudjuk szemlélni cselekedeteit.

Miért van erre szükség? Ha az eddig bevett utakon indulunk el, akkor a Mohács utáni főúri elit viselkedését és magatartását kétféleképpen tekinthetjük és értékelhetjük. Az első a Nemeskürty által nyíltan fölkínált, de már őt megelőzően is hosszú utat bejárt *országvesztő* imázs. Eszerint a szóban forgó urakat csak gyarapodásuk érdekli, saját határait és kereteiket nemcsak meghaladni képtelenek, hanem tetteikkel tovább mélyítik a belpolitikai válságot. A másik lehetőség ennek árnyaltabb, vagy akár ellenkező verziója. Ez esetben a kettős királyválasztás, a főúri gyűlések és szövetségek, valamint a hatalomra törő önjelölt vezetők (Perényi Péter, Török Bálint, vagy akár bizonyos szempontból Fráter György) tettei nem mások, mint a magyar rendi társadalom és általában véve az élni akarás bizonyítékai. Hogy krízishelyzetben esetenként nem a legmegfelelőbb válaszokat adták, az a körülményektől befolyásolt és a keretek által szűkre szabott lehetőségek eredménye. Jóllehet ezzel a korábbi országvesztő tétel ellenkezőjét állítanánk, mégsem közölnénk vele semmi újat. Ugyanabban az egysíkú dimenzióban próbálnánk egyik vagy másik véglet mellett felsorakoztatni azokat a forrásokat, amelyeket már régóta az elméletekhez igazítottak. A két végpontnak tekinthető érvelés/értékelés közt egy köztes/semleges álláspontot elfoglalva legfőképpen az árnyalhatóság relatív, de azért helytálló tényét állapíthatnánk meg.

Új alapvetést abból lehetne tenni, ha minden általánosítást félretolva egyéni életutak és karrierek szisztematikus vizsgálatával olyan megállapításokra jutnánk, amelyek a több szempont szerint is kimutatható egyezésekkel halmazokká alakíthatják az elsöre egyedinek tűnő életpályákat. Egy ilyen biográfiai föltárás és az abból kialakítható szintézis természetesen óriási feladatot jelentene. Emellett a rendelkezésre álló, egymástól jelentősen eltérő jellegű, hiányos és még inkább szórványos források miatt az összefüggések hiányzó láncszemeinek pótlásakor a fantáziánkra kellene hagyatkoznunk. Ennek szemléltetésére a legegyszerűbb példa, ha a sorozatos pártváltásokat próbáljuk meg értelmezni, amelyek, mint a korszak általános jelensége, leginkább a kétpólusú, vagyis megosztott belpolitikai kontextus keretén belül vizsgálandók. Mondottuk már, mindezt azért fontos helyén kezelni, mert általában véve azt szokás hangoztatni, hogy Balassa és a hozzá ilyen tekintetben hasonló főurak számára csakis a személyes gyarapodás volt a cél, ennél fogva törekedtek a megosztottság fönntartására. A helyzet komplexitását

viszont éppen az adja, hogy politikai lépéseiket – köztük pártváltásaikat is – gyakran az egységes országképpel, mint egykori, de újra elérendő ideállal indokolták, vagy esetenként azzal a szándékkal, hogy megelőzzenek egy lehetséges oszmán beavatkozást. Persze, tetteikhez nem utolsósorban legitimációs eszközöket is kerestek. Figyelembe véve, hogy az ilyen jellegű megnyilvánulások ellenére korántsem tekintették véglegesnek az aktuális, gyakran éppen saját maguk generálta helyzetet, jelentősen árnyalunk kell a pártváltásokról alkotott nézeteinket. Minimum két síkon, az egyéni (bizonyos összehangolt esetekben családi) és udvari vagy királyi érdekek föltárásával juthatunk el egy olyan értelmezésig, amelyet a későbbi tetteknek és azok következményeinek magyarázatával összevetve megközelíthetjük az adott személy cselekvésének indítékait, mozgatórugóit.

Nyilvánvaló, hogy így is csak egy viszonylagos konstrukció jöhet létre, amelyet az általunk ismert források megszabta kereteken belül alakítanánk. Válaszokat nyerhetnénk viszont az olyan alapvető kérdésekre, hogy milyen érdekek, érdekcsoportok mentén rendezhetők az egyes életpályák, tudunk-e megjelölni alapvető motivációs tényezőket, a tanulmányozott személyek egyediek-e, vagy lehetséges-e bármiféle általánosítás, stb. Mindez összességében a kora újkori magyar politizálási gyakorlat legfontosabb jegyeinek föltárását eredményezi, amely már bőven meghaladja a korábbi morális kategorizálást.

Ennek fényében Balassa életútja – a nyilvánvalóan fölvetődő kérdések szükségszerű megválaszolása mellett – nem pusztán erősen árnyalásra szorul, hanem újra és újra hangsúlyoznunk kell, hogy csakis a maga kontextusában értelmezendő. Ahogyan az egész Mohács utáni első generációnak, úgy neki is elsősorban a túlélés és a személyes, illetve családi pozíció megtartása lebeghetett szemei előtt. A pártváltásaival gyakorta vádolt főúr politikai machinációi és sok esetben ellentmondásos állásfoglalásai az egzisztenciális bizonytalanságra és kitettségére vezethetők vissza, ahogyan erre bőven találunk példákat. Az előbbiekből pedig természetesen fakad az a kérdés, hogy ezen a generáción, az általuk megélt történelmi szituációban egyáltalán számonkérhető-e a politikai látótér horizontja, illetve annak esetleges hiánya.

Reményeim szerint könyvem megtalálja helyét azon művek sorában, amelyek vállalják a mohácsi csatát követő rendkívül terhelt évtizedekben, a kettős királyság és az ország három részre szakadásának időszakában meghatározónak vélt személyek árnyalt bemutatását. Mindezt úgy, hogy tetteik mélyrehatóbb elemzésével igyekszünk elkerülni az elfogult prekonceptiókat, a leegyszerűsítő magyarázatokat, a fekete-fehér dichotómiákat, a jó-rossz morális kétosztatúságot, és mindenekelőtt a szélsőséges relativizmus kelepccéjét.

I.
A BALASSA CSALÁD
MOHÁCS UTÁN

I. 1. KÉT KIRÁLY ORSZÁGÁBAN

„Dicséretes régi eleim, az Balassiak,
egynéhányan tették le életüket magyar hazájokért...”

(Balassa III. Imre könyörgő levele Thököly Imre fogságában, 1680)

Amikor Brodarics István *Igaz történetében* egymás után sorolta a mohácsi csatában elesetteket, akkor „az ország nemesebbjei és tehetősebbjei közül” elsőként gyarmati Balassa Ferencet említette meg.¹⁹ A Balassa fivérek apja 1526-ban már jelentős karriert tudhatott maga mögött. 1492–1494 között szörényi bán, majd Corvin János árvai várnagya, 1504–1505-ben a dalmát–horvát–szlávón báni, majd 1513-ban öt hónapon át ideiglenesen a jajcai báni méltóságot viselte, és ezenkívül II. Lajos király követségében is eljárt.²⁰

Balassa Ferencnek állítólag három feleségtől hét fia és két lánya született.²¹ Első felesége, Ficsór Margit egy leánynak, Katalinnak adott életet.²² További nyolc gyermekének édesanyja Perényi Orsolya, Perényi Imre nádor testvére volt.²³ Ez a rokonság a későbbiekben igen meghatározó erővel bírt, ugyanis a kalandos életű Perényi Péter, Perényi Imre fia, a Balassa fivérek unokatestvére volt. A gyermekek pontos születési ideje – Balassi Bálint apja, János kivételével (1518. január 25.) – egyelőre nem ismert, körülbelüli időintervallumokat tudunk megjelölni. Balassa Ferenc és Perényi Orsolya 1504-ben már házastársak voltak, és 1512-ben, egy „házassági szerződés” keretén belül, amire később még kitérünk, már három

¹⁹ BRODARICS 1977: 325.

²⁰ Dalmát–horvát–szlávón báni hivatalát a szlávón nemesség ellenállása miatt nem tudta átvenni. Az említés sorrendjében: C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFAI 2016: 151., 98., 142. II. Lajos felhatalmazása, hogy Habsburg Ferdinánddal Bécsben 1522. május 20-án tanácskozzon: MNL OL DL 24399. Továbbá PÁLOSFAI 2009: 254. és BORSA 1990: 183. Balassa Ferenc karrierjéhez: HORVÁTH 2013.

²¹ A három feleség: Ficsór Margit, (Batthyány?) Erzsébet és Perényi Orsolya. Előfordul, hogy második feleségeként a szakirodalom egy bizonyos Erzsébetet szerepeltet, de az ő személyének kilétére egyelőre nem találtunk adatokat. BUDAI 1804: 95.; NAGY 1857: 119.; KÓSZEGHY 2008: 48.

²² MNL OL X 6784 (Mikrofilm: B 1431) Genealogia Balassiana 9.

²³ Pongrácz Mátyást, Perényi Orsolya korábbi férjét, 1497-ben még az élők között találjuk, de felesége 1501-ben már özvegy. JAKÓ 1990: 152., 202., 209. Perényi Orsolya egy 1504. augusztus 19-én kelt oklevél szerint már Balassa felesége. MNL OL DL 24624.

fiúról – Farkasról, Ferencről és Imréről – olvashatunk.²⁴ Pár évvel később, 1517-ben egy birtokcsere alkalmából kelt oklevélben a fiúk között az előbbi három kívül további másik három, név szerint Zsigmond, Menyhárt és Boldizsár szerepelt.²⁵ Balassa Ferenc és Perényi Orsolya házasságából született még egy leánygyermek is, nevezetesen Magdolna, de világra jövetelének idejéről egyelőre nincsenek közelebbi adatok.

Balassa Ferenc gyermekeivel nagy valószínűség szerint együtt nevelkedett féltestvérének, Miklósnak²⁶ gyermeke, János is.²⁷ Ferenc gyermekei a gyarmati, Miklós fia János és leszármazottjai a szklabonyai nemesi predikátumot használták, bár ebben nem mindig voltak következetesek. Hans Katzianer 1532. évi főhadparancsnoki adományában Balassa Menyhárt is szklabonyai előnévvel szerepel, egy évvel később, főispáni kinevezésében viszont már gyarmati előnévvel találkozhatunk.²⁸ Emögött minden bizonnyal a birtokra vonatkozó jogigényt láthatjuk, aminek érvényesítését különféle módszerekkel a későbbiekben is igyekezett elérni. Tegyük hozzá, 1517-ben szklabonyai Balassa János is használta a gyarmati előnevet.²⁹

Sajnos nem áll rendelkezésre olyan forrás, amely pontosan és hitelesen rögzítette volna Balassa Menyhárt születésének dátumát. Széleskúti síremlékének felirata szerint 1568. február 9-én, életének 57. évében hunyt el.³⁰ Ezek alapján legkésőbb 1511-re tehetjük születési idejét, de az előbb említett 1512. évi oklevélben a nevezett három testvér mellett nem szerepel. Továbbá a későbbi forrásokból ismeretes, hogy Zsigmond idősebb volt Menyhártnál, ennél fogva még érdekesebb, hogy ő sincs megemlítve 1512-ben. Ha viszont figyelembe vesszük a kor sajátos

²⁴ MNL OL DL 36 404.

²⁵ MNL OL DL 5776.

²⁶ Gyarmati Balassa László első házasságából, Somosi Fruzsínától született Ferenc, másik (talán második?) feleségétől, a nem ismert családnevű Dorottytól pedig Miklós. Budai lexikonja szerint öt felesége volt. BUDAI 1804: 94. Nagy Iván csak Fruzsínát tüntette föl. NAGY 1857: 119.

²⁷ Nagy Iván genealógiai táblájában Balassa Ferenc testvéreként láthatjuk, de valójában Ferenc unokaöccse volt. Ferenc gyermekei között szerepelt még egy László nevű fiút is, aki azonban szklabonyai Balassa János fia volt. NAGY 1857: 119. Apja halála után Ferenc – sógora, Perényi Imre nádor parancsából – elvileg magához vette és sajátjaival együtt neveltette volna Jánost, de Dorottya asszony (Ferenc mostohaanyja) és Derencsényi Borbála (Ferenc féltestvérének, Miklósnak az özvegye) megtagadták a gyermek (és vele együtt Szklabonya, valamint Újfalú birtok) átadását. Ferenc sági prépost és a konvent jelentése Perényi Imre nádornak, 1512. május 5. BORSA 1990: 183.

²⁸ Hans Katzianer főhadparancsnoki adománya. NEUMANN – PÁLFFY 2009: 236–237. Kinevezése: Donati honoris comitatus Hontensis Melchiori Balassa. MNL OL A 57 Vol 1. 208.

²⁹ „Gyarmati” Balassa János nevében történt tiltakozás a sági konvent előtt 1517. március 2-án. BORSA 1990: 187.

³⁰ GYURIKOVITS 1848: 48.; ERDÉLYI 1899: 237. Epitáfiuma a képmellékletben.

viszonyait, a rendkívül magas csecsemőhalandóságot, akkor ez a tény mégsem tűnik annyira meglepőnek. Néhány éves gyermekeket az előbbi ok miatt nem volt szokás házasságra odaígérni. Ennek nyomán, ha teljes bizonyossággal nem is, de nagy valószínűséggel elfogadhatjuk a sírkőre vésett életkor alapján az 1511. évi születési dátumot.

A Balassa család mindkét ágának törzsbirtokai Nógrád vármegyében voltak megtalálhatók. A gyarmati ág jövőjét sok tekintetben megalapozta apjuk, Balassa Ferenc birtokszerző tevékenysége. Felesége révén tekintélyes erdélyi birtokokhoz jutott – a Fehér vármegyei Diód és Torda vármegyei Léta várához – amelyek Imre és Menyhárt későbbi életében majd rendkívül fontos szerepet kapnak. Perényi Orsolyának Balassa Ferenc előtt volt már egy férje, mégpedig dengelegi Pongrácz Mátyás, Pongrácz János erdélyi vajda fia. Diód és Léta vára Pongrácz Mátyás halála, vagyis Orsolya megözvegyülése után az elhunyt lánytestvérét, Pongrácz Katalint illette volna.³¹ Orsolya részére néhai férje Diód vára uradalmából hagyott birtokot, és férje halála után az özvegy maga is igyekezett minél többet magának tudni belőle.³² Ugyanakkor a két várat minden bizonnyal nem volt hajlandó átadni, és miután hozzáment Balassa Ferenchez, az ügyben már új férje is érdekeltté vált. Pongrácz Katalin, akinek elvileg örökségét képezték a várak, Újlaki Lőrinc herceg felesége volt, ami azért érdekes, mert Újlaki rokonságban állt Perényi Orsolyával. Orsolya édesanyja az említett herceg testvére volt, tehát nagybátyunokahúg rokonság állt fenn közöttük. Az ügyet végül 1507-ben rendezték. Ekkor megegyeztek arról, hogy Orsolya nem kéri számon Újlaki Lőrincen, vagyis nagybátyján a nagyanyja hitbérét és jegyajándékát, valamint az anyja után neki járó leánynegyedét; cserébe Lőrinc herceg nem háborgatja őt és férjét, Balassa Ferenccel Diód és Léta birtokában.³³ A várak 1525-ig biztosan a birtokukban voltak.³⁴ Az előbbi kettőn kívül egy harmadik erdélyi birtok, a Kolozs vármegyei Almás vára is a család birtokába került, ez azonban már a kettős királyág idején, Imre házassága révén.

Még a mohácsi csata előtt lett a családé Divény vára és uradalma, a korábban már említett 1512. évi házassági egyezséggel. Ez egy igen beszédes, a család és

³¹ Diód vára Dengelegi Pongrácz János (Mátyás apja) erdélyi vajda birtoka volt. JAKÓ 1990: 39.

³² Uo. 159., 209.

³³ BORSÁ 1990: 176.

³⁴ II. Lajos vengárti Horváth Gáspárnak adományozta. A két vár tisztviselői, úrnőjük, Perényi Orsolya nevében ellentmondtak 1525. október 7-én. SZABÓ 1890: 347.; Balassa Ferenc levele 1516-ban diódi várnagyának, gadnai Karácsondi Andrásnak. MNL OL DF 271635. 1524-ben létai aludvarbírója Harangy Demeter. JAKÓ 1990: 438.

familiárisainak vérmérsékletére később is jellemző esetben gyökerezik,³⁵ amelynek rendkívül fontos hozadékai voltak. Szobi Mihály és Balassa Ferenc 1512 tavaszán arról kötött szerződést, hogy Szobi, az ő fogadott testvérének, a néhai nádasdi Ongor Jánosnak leánykáját, Katalint Balassa Ferenc valamelyik fiának, Farkasnak, Ferencnek vagy Imrének adja majd feleségül.³⁶ Katalin kezével együtt az ő igen tekintélyes leánynegyede – közte Divény vára és uradalma – is leendő férjének kerül majd átadásra. Ongor Katalin végül az ifjabb Balassa Ferencsel, a másodszülött fiúval kelt egybe. Emögött az állhatott, hogy a legidősebb fivér, Farkas, bizonyára már hasonló módon el lett ígérve, vagy talán jegyben is járt, mire Katalin eljegyzése életkorából adódóan aktualizálódott.

Balassa Farkas házassága révén ugyancsak igen előkelő családdal, a Lévyakkal fűzte össze őket rokonság. Ő Lévy Margittal, Lévy Zsigmondnak első házasságából, Haraszthy Katalintól született lányával házasodott össze.³⁷ A frigy nem lehetett hosszú életű – Farkas 1531. augusztus 31-én már néhaiként került említésre³⁸ –, de két gyermekük született, István és Katalin, és ami a legfontosabb: ez a rokonság Menyhárt jóval későbbi házasságkötését is befolyásolta. Farkas és Ferenc házasságát bizonyára szüleik irányozták, és talán ugyanígy történt a Ficsór Margittól született Katalinnak nánai Kompolti Ferencsel, valamint a már Perényi Orsolyától született Magdolnának Forgách Ferencsel kötött házassága esetében is.³⁹

A család birtokairól az a nézet rögzült, hogy azok osztatlanok, ami nem teljesen állja meg helyét. Kékkő – mint a család legfontosabb vára – a testvérek közös tulajdonát képezte, arról valóban csak a két ág között történt birtokosztály.⁴⁰ Ennek ellenére a várat a két legidősebb fivér, Farkas és Ferenc fiatalon bekövetkezett halála után Imre ki akarta sajátítani. Ferenc valamikor 1530 augusztusa és

³⁵ HERMANN 1992.

³⁶ 1512. március 21., Buda. JAKÓ 1990: 311. Balassa Imre erdélyi vajdaként 1539-ben a kolozsmonostori konventtel átíratta az oklevelet. JAKÓ 1990: 619.

³⁷ Lévy „Cseh”, vagy korábban Sárói család. Lévy Zsigmond kétszer nősült: első felesége Haraszthy Katalin, második Petrovics Anna. A Balassáknak ebbe a rokoni körbe történő bekapcsolódásáról a későbbiekben, Menyhárt házassága kapcsán, még bővebben szó lesz.

³⁸ Említése Lévy Gábor 1531. augusztus 30-án kelt végrendeletében. MNL OL X 501 Protocollum B. 115.

³⁹ MNL OL X 6784 Genealogia Balassiana. Forgách Ferenc († 1539) és Balassa Magdolna 1531-ben már biztosan férj és feleség voltak. Említésük Lévy Gábor végrendeletében.

⁴⁰ Rudolf császár és magyar király 1582. évi oklevelébe átírva János királynak Budán, 1527. március 28-án kelt oklevele Balassa Farkas, Ferenc és testvéreik, valamint szklabonyai Balassa János közötti osztálytételről. MNL OL P 1815, 8. tétel No. 6. Továbbá BELJAK – MALINIÁK – ŠIMKOVIČ 2017: 428.

novembere között,⁴¹ Farkas pedig, ahogyan említettük, 1531 nyarának végén már biztosan távozott az élők sorából. Egy jóval későbbi tanúságlevél szerint az előbbi két fivér halála után nem sokkal Imre hazatért Erdélyből, majd anyjával együtt Balassagyarmatra ment. Egy alkalommal az éj leple alatt szolgálóival együtt a vár alatt termett, és el akarta foglalni, hogy azon keresztül az egész uradalmat magának bitorolhassa.⁴² Mivel ez nem volt lehetséges, testvéreit arra ösztökélte, hogy birtokaikról tegyenek osztályt. Ennek pontos ideje ismeretlen. Gyarmat vonatkozásában ez biztosan megtörtént, és ugyanígy megosztottak – Imre, Zsigmond, Menyhárt, Boldizsár, és a néhai Farkas fia István – a szklabonyai ágól származó Jánossal is Felsőesztergár fölött. Később, 1538-ban a selmeci szenátusnak írt levelében maga Menyhárt is megemlítette, hogy Zsigmonddal megosztották birtokaikat,⁴³ és Imre egy 1549. évi levele is a birtokosztályról tanúskodik.⁴⁴

Farkas és Ferenc halála után Imre a család szeniorává lépett elő, ugyanakkor az 1530-as években főleg Erdélyben találkozunk a nevével. Valójában nem tudni, hogy pontosan mióta élhetett a tartományban. 1529-ben már aktív résztvevője volt az ottani eseményeknek, méghozzá János király hívéként.⁴⁵ A korábban említett történet szerint bátyjai halála után Erdélyből tért meg, és feltehető, hogy a család ottani pozícióinak – különösen Diód és Léta váraknak – biztosítása végett már 1531 előtt is ott élt. Házasságkötése szintén azt támasztja alá, hogy a családon belül az erdélyi ügyekért felelős személy szerepét osztották rá. Felesége Somi Anna, Somi Gáspár és Perényi Margit lánya lett, akin keresztül Almás vára

⁴¹ Balassa Ferenc 1530. augusztus 30-án kelt levele, valamint Balassa Imre ugyanazon év december 3-án levele Besztercebánya városának, amelyben Ferencet már néhaiként említi. MATULAY 1980: 298. (911. regeszta) és 303. (932. regeszta). Fraknói Vilmos a magyar országgyűlések történetéről írt munkájában 1542-ben szerepelteti Ferencet (FRAKNÓI 1875: 84.), ami bizonyára tollhiba, ugyanis az általa hivatkozott forrásban (KOVACHICH 1801: 168.) eredetileg nem szerepel ilyen nevű Balassa családtag.

⁴² A sági konvent oklevele Balassa Zsigmondnak a családon belüli osztálytételről. A vizsgálatot elrendelő Révay Ferenc nádori helytartó parancsa 1546. április 3-án kelt Pozsonyban. A Balassa Imre hazatérése után történetekről Palóthay Mihály deák vallott: „[...] praefatus Emericus Balassa mox e Transsilvania egressus fuisset, venissetque ad Gyarmath unacum genitrice sua, exindeque assumptis secum quam plurimis suis servitoribus noctis in silentio fuisset praefatus sub castrum Kekew volens clandestine se [se?] castro illo potiri per hocque dominium ubique pro se usurpari [...]” MNL OL X 501, Fasc. 21. No. 36.

⁴³ Balassa Menyhárt Balten Marcus selmecbányai bírónak, Balassagyarmat, 1538. március 22. VIROVE CZ 2021: 207–208.

⁴⁴ RUGONFALVI KISS 1908: 115.

⁴⁵ Fegyverszüneti megállapodás János és Ferdinánd király között Gyulafehérváron 1529. augusztus 17-én. ANR DJS EBE Colecția de documente episcopale, Nr. 123.

jutott a birtokába.⁴⁶ 1534-től János király erdélyi vajdajaként a hivatali méltóságából kiállított okleveleit Almás várából keltezte, András nevű fia is ott született, de természetesen Diód és Léta is a család kezén volt.⁴⁷ 1542. évi eltávolítását követően újfent Kékkő várában élt.

Divény vára az 1530 őszén elhunyt ifjabb Balassa Ferencnek volt otthona, akinek, miként említettük, felesége örökségét képezte a vár. Ferenc két, talán utolsó levele is ott kelt, de ugyanezen év decemberében már Imre keltezte onnan néhai bátyja ügyében írt levelét.⁴⁸ Annak ellenére, hogy Imre elsősorban Erdélyben tevékenykedett, több alkalommal is magáénak vallotta Divényt.⁴⁹ Azonban a kettős királyság beháborús éveiben Zsigmond lehetett a vár elsődleges lakója.⁵⁰ Zsigmond bizonyára 1537 őszéig élt ott, amikor is Fánchy Borbálával kötött házassága révén Diósgyőr várába költözött. A beháború körülményeire derít fényt, hogy Zsigmond előbb a (miskolc)tapolcai apátságot, majd 1530-ban a Korponához közel fekvő bozóki prépostságot (Hont vármegye) foglalta el és építtette erősséggé.⁵¹

Jóllehet a testvérek Balassagyarmatról birtokosztályt tettek, mégis úgy tűnik, hogy megházasodásuk után és a saját maguk jogán szerzett birtokaik mellett mintha továbbra is mindannyiuk otthona maradt volna.⁵² Balassa Menyhárt lakhelye is – egészen 1543. évi házasságkötéséig – gyarmati udvarháza, kastélya volt. 1543 után felesége és mostohafia révén Léva vára, majd 1546-tól a Pálffy Pétertől

⁴⁶ Almás vára 1528-ban még biztosan Somi Gáspáré. JAKÓ 1990: 492. Balassa Imre és Somi Anna 1535-ben már házastársak. JAKÓ 1990: 580. 1535. május 27.: Ramocha Imre bélteki Drágffy Gáspár nevében tiltja gyarmati Balassa Imrét Almás vára megszerzésétől. JAKÓ 1990: 577.

⁴⁷ Talán 1533 körül volt tervben, hogy János király neki adományozza Diódot. Bethlen Farkas 1533. január 9-én tiltja János királyt, hogy Diódot Balassa Imrének adományozza. JAKÓ 1990: 543. Patócsy Ferenc és Bethlen Farkas tiltakoztak 1534. november 23-án, hogy János király Balassa Imrének és Kendy Ferencnek adományozza Vécs, Diód, Almás várakat. JAKÓ 1990: 570. 1538. november 29.: Szemcsei György tiltja János királyt attól, hogy Diódot Imrének adományozza. JAKÓ 1990: 613. Almás birtoklástörténetéhez ld.: SZÁSZ 2021: 19. Balassa András 1538. november 27-én született. ECKHARDT 1955: 149.; ZÁKONYI 1934: 14–17. Bátyja, Balassa Ferenc 1535. október 4. körül talán ugyancsak Almás várában. SZENTMÁRTONI SZABÓ 2003b: 16.

⁴⁸ Lásd a 41. jegyzetet!

⁴⁹ HERMANN 1992: 67.

⁵⁰ Balassa Zsigmond levele Besztercebánya város tanácsának Divényből 1535. augusztus 15-én és 1536. április 12-én, valamint Balassa Menyhárt levele Kékkőből 1535. december 1-jén, amelyben megemlíti, hogy Divény Zsigmondé. Az említés sorrendjében: MATULAY 1980: 424. (1401. regeszta), 443. (1471. regeszta), 432. (1429. regeszta).

⁵¹ Ahonnan a szerzeteseket állítólag elűzte, bár az újabb kutatási eredmények ennek ellentmondanak. HORVÁTH – C. TÓTH – PÁLOSEALVI – NEUMANN 2014: 97–98.; ETE IV.: 403–404.; MTAK Kt. Tört. 2. 81. Díszművek 399. Rerum Carponensium Codex. 77.

⁵² A balassagyarmati kastélynak a család életében betöltött kiemelt fontosságára Horváth Richárd is fölhívta a figyelmet. HORVÁTH 2013: 33.

megvásárolt Csábrág vára tekinthető lakhelyének. Imre egyik leveléből tudjuk, hogy a birtokosztály után Menyhártnak sem Kékkő várában, sem Gyarmatban nem volt birtokjoga(!), ugyanis azokról testvérei javára lemondott.⁵³ Ennek ellenére az 1540-es években, mikor a testvérek közül ő lép majd elő az oszmán hódítással szembeni ellenállás főszervezőjévé, katonasága és legfontosabb familiárisai is Gyarmaton állomásoztak, legalábbis 1546-ig biztosan, és amikor hatalmaskodási ügyekben a személyes jelenlét bírósága elé idézik, akkor is ott keresik föl.

A fivérek pontos születési dátuma János kivételével ismeretlen, de figyelembe véve szüleik házasságkötésének feltételezett időpontját (1504), apjuk halálakor (1526) így is szembetűnően fiatalok voltak. Az akkor legidősebb Farkas és Ferenc legföljebb 21 vagy 22 éves lehetett, Imre náluk valamivel fiatalabb, vagyis még a legidősebb sem érte el a teljeskorúságot jelentő 24. életévét. Zsigmond, Menyhárt és Boldizsár – ha elfogadjuk a középső esetében az 1511-es születési évet, és hogy Zsigmond idősebb volt nála – 10 és 16 év körüliek lehettek, a legifjabb, János pedig mindössze nyolcéves. A családtagok tehát nagyon fiatalon szembesültek a kettős királyválasztás következményeivel, az ország politikai és területi megosztottságával. A királyság középső északi részei, Hont, Nógrád, Zólyom és Borsod vármegyék Ferdinánd és János király hatalmának határai, frontzónák és határterületek voltak, ahol a király tényleges befolyását valójában az ottani birtokos állásfoglalása jelenthette. A család birtokainak fekvése eleve arra determinálta őket, hogy szerepeiket gyakorta változtassák. Állásfoglalásuk elsöre ingatagnak tűnhet, de valójában a pillanatnyilag aktuális politikai viszonyokhoz igyekeztek igazítani azt.

Mindez azért lényeges, mert a Balassa név már a Mohács előtti királyi udvarban sem volt ismeretlen, és gondolhatnánk, hogy Balassa Ferenc fiainak nem *homo novus*ként kellett érvényesülni. A Mohács utáni első politikaformáló generációt ugyanúgy motiválták a maga reményei és hajtották a velük szemben támasztott elvárások, ugyanakkor csak egy fölöttébb bonyolult és megosztott belpolitikai helyzetben érvényesülhettek. „Közéleti” szereplésük a korábitól sok tekintetben eltérő keretben valósulhatott meg. A kettős királyság időszakában alapvetően a családi pozíció visszaszerzése és megőrzése volt a cél, amelyhez a két uralkodó közötti hatalmi harc több alkalommal is megfelelőnek kínálkozott. Tegyük hozzá, ez nemcsak a Balassa családra volt jellemző, de bennük rendkívüli módon kiütközött, különösen Imre, Zsigmond, Menyhárt és János felettébb aktív szerepvállalása miatt. Az 1530-as évek derekától országos szinten bekapcsolódtak

⁵³ RUGONFALVI KISS 1908: 115.

a magyarországi politikába, és azt láthatjuk, hogy mindkét párton igyekeztek meghatározó szerepe kerülni. Első ránézésre úgy tűnhet, hogy az ország megosztottsága a testvérek között is ellentéteket szült, ugyanakkor több esetből mint-ha az következne, hogy céljuk valójában a kétpárti befolyás fönntartása volt.

A fivérek egyéni boldogulásában – a család politikai aktivitása mellett – ki-emelt helyen állt a párválasztás. Szinte közhelyként rögzült, hogy a Balassák tehetős özvegyasszonyokkal házasodnak. Miként azt látni fogjuk, ez a megállapítás leginkább Zsigmondra és Menyhártra illik, ám való igaz, hogy feleségeik révén, vagyis a házasságkötéseikkel szerzett birtokok a társadalmi emelkedés eszközei voltak. Minderre persze a kortársak is érzékenyen reagáltak. A Balassa fivérek állítólagos származásának kigúnyolása a kritikusabb hangvételt megütő szerzőknél előkelő helyen szerepelt. Forgách Ferenc, a kortársai többségéről elítélő véleménynyel nyilatkozó humanista történetíró *Emlékirat*ában nyíltan vállalta a legendát, miszerint a Balassák egy ismeretlen és nemtelen Balázs nevű szolgától származnak, aki összeszúrta a levet ura élemedett lányával.⁵⁴

A szakirodalomban az a tény rögzült, hogy a Balassák kezdettől fogva János király pártján álltak.⁵⁵ Ez a kijelentés szórványos forrásokkal alátámasztható. A két legidősebb fivér, Farkas és Ferenc jelen volt János király 1527. márciusi Budán tartott országgyűlésén, amely gyűlés egységesen fogadott hűséget az uralkodónak,⁵⁶ 1528-ban pedig Ferdinánd király Balassa Farkast hűtlenné is nyilvánította.⁵⁷ Miként említettük, Imre már 1529-ben Erdélyben volt, ahol János király képviseletében kötött fegyverszünetet a Ferdinánd-pártiakkal, majd 1531-ben a szintén János-párti csoltói Basó Mátyással, Murány várának urával működött együtt.⁵⁸

⁵⁴ FORGÁCH 1982: 326.

⁵⁵ BUDAI 1804: 97.; LEHOTZKY 1796: 125.; BEÖTHY 1876: 26.

⁵⁶ MOE I.: 129. Továbbá a Ferdinánd király koronázása után két nappal hűségesküt tett urak között sincs Balassa családtag, ami bizonyára állásfoglalásukat tükrözi. KOVACHICH 1801: 124–125.

⁵⁷ MNL OL A 57 Vol. 1. 107.

⁵⁸ Thurn Kristóf levele Besztercebánya városának, Végles, 1531. október 13. Balassa és Basó valamire készültek Besztercebánya ellen, mert elvágták az utat Rimakokova felé, egészen a zólyomlipcsei határig. Basó zsoldosai szerint ott vannak Podmaniczky (János vagy Rafael) emberei is. MATULAY 1980: 316. (980. regesztá). Basó Mátyás a kor jellemző, igazi feltörekvő *homo novus*, aki karrierjét a kettős királyság labilis belpolitikai viszonyainak köszönhette. Basó eredetileg Murány várának prefektusa volt. A vár ura, Tornallyai Jakab János király hű alattvalója, aki halála előtt a prefektusra, Basóra bízta kiskorú fiát, Tornallyay Jánost. Basó kihasználta a helyzetet, és az ifjú Tornallyai Jánost állítólag Lengyelországba küldte udvari szolgálatra, ő maga pedig embereivel elfoglalta Murány várát. Basó később hatalmaskodásairól vált ismertté, és idővel a vele szomszéd nagybirtokos, pelsőczy Bebek Ferenc halálának ellensége lett. A kor viszonyainak és a rendi társadalom belső szerkezetének érdekes visszatükröződése, hogy noha nem volt főúr, mégis, pozíciója miatt megjelenhetett az országgyűlés főrendjei között. Bebek 1549-ben, Murány várának elfogla-

János király familiárisainak 1531. évi jegyzékében két Balassa is megtalálható, de keresztnevek nélkül. Egyikük az udvari huszárok között 16 lóval szolgálta a királyt – nem kizárt, hogy Menyhárt volt az –, a másik családtagban, mivel az erdélyi urak között szerepel, egyértelműen Imrét azonosíthatjuk.⁵⁹

A Balassa Menyhárt életútját vázlatosan összefoglaló lexikonok arról szólnak, hogy János király kinevezte őt Hont vármegye főispánjává.⁶⁰ Erről ugyan nem rendelkezünk forrással, de az bizonyos, hogy 1532-ben János király oldalán találjuk, és az is, hogy ez év augusztusában viselte a főispáni tisztséget. Azonban 1532 októberében Ferdinánd királyhoz pártolt, aki a következő évben, 1533. április 24-én valóban kinevezte az említett tisztségre.⁶¹ A Balassa család ekkor folytatott politikai vonalvezetéséről árulkodó adalék, hogy ugyanebben az évben, alig pár hónappal az előbbi kinevezést követően, János király egyik oklevelében Imre neve mellett találjuk a Hont vármegye főispánja titulust.⁶² Menyhárt és Imre tehát a két ellenkirálytól megszerezték ugyanannak a vármegyének a főispáni tisztségét, és egyszerre viselték azt.

A fivérek Zsigmonddal együtt ebben az időben kezdtek összehangolt, egységes családi politikát követni, amelybe eleinte alkalmanként, később rendszeresen a legifjabb, János is bekapcsolódott. Ennek egyik legbeszédesebb megnyilvánulása Lodovico Gritti bukása körüli szereplésük. A testvérek közös erdélyi terve is ekkor vette kezdetét. Amikor Gritti leszámolt a cselszövessel gyanúsított Czibak Imrével, a Gritti ellen szervezkedő Majláth István – aki Ferdinánd vajdájaként

lásakor el tudta érni, hogy Basót és testvérét is kivégezzék. ISTVÁNYFY 2003: 124.; SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 66., 262., 319.; RUGONFALVI KISS 1908: VI–VII.; SARUSI 2008a: 34–37. Az 1542. februári beszercebányai országgyűlésen a főrendek között: MOE II.: 305. Az 1548. október 18-ra hirdetett országgyűlésen: ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1548 d.

⁵⁹ SIMON 2004: 239., 241. Az összeírás alapján a legtöbben egy-tizenkét lóra kaptak fizetést.

⁶⁰ Pl. BUDAI 1804: 96., de Lehotzkynál is: „1542: Idem [ti. Balassa Menyhárt], et Franc. Nyáry, ille per Joannem Zápolya, hic per Ferdinandum I. creatus.” LEHOTZKY 1796: 125.

⁶¹ Lásd a 28. jegyzetet! Továbbá Thury Gábor csábrági várnagy a selmeci bírónak és esküdteknek, Teszéréről, 1532. augusztus 23-án. ŠABB PBŠ, MMBŠ /VS-K/638. Ebbéli működéséből levelei, amelyekben keresztül a hatáskörébe tartozó – kisebb, marhatolvajlással kapcsolatos – ügyekben járt el: Beszercebánya városának, 1533. május 31. MATULAY 1980: 353. (1116. regesztá) és Selmecbánya városának, 1533. december 8. és 17. VIROVECZ 2021: 204–205. Talán ezekkel kapcsolatos, hogy 1532-ben János király törvény elé idéztette Menyhártot és Zsigmondot, mert Vidffy Lőrinc egyik jobbágától annak ökrét elrabolták. KUBINYI 1885: 63. Az 1532. évi pártváltást Thurzó Elek is megemlítette Ferdinánd királynak írt levelében. Nagyszombat, 1532. november 20. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 21. Konv. A. fol. 138–139.

⁶² Valamint „gentium nostrarum capitaneum”. János király oklevele Veres Jánosnak, az Esztergom alatti táborban, 1533. augusztus 18. ANR DJS EBE Colecția de documente episcopale, Nr. 150. Továbbá FRAKNÓI 1899: 290.

volt jelen a tartományban – és Kun Gotthárd még időben el tudtak menekülni, holott bizonyára ők lettek volna a soron következő áldozatok.⁶³ Említettük, hogy Menyhártot Ferdinánd király kinevezte Hont vármegye főispánjának; a testvérei, Imre, Zsigmond és Boldizsár, János király híveként voltak számontartva.⁶⁴ Hozzá kell tenni, hogy emellett Gritti ellenzékéhez tartoztak, és a legifjabb fivér, János pedig kifejezetten Czibak mellett volt, bizonyára szolgálójaként. A Czibak elleni merényletkor Imre Kun Gotthárddal együtt menekült el, és az a hír járta, hogy Balassa Jánost ura mellett ölték meg.⁶⁵ Czibakot végül Gritti, Grittit pedig a magyar urak ítélték halálra, miközben János király az egésztől távol tartotta magát, és kivárt. A belső harcokat követően Imre, mint Gritti ellenzékének prominens alakja, Majláth mellett vajdaként a tartomány élére került. Ezzel voltaképpen elérte azt, amire első lépésben a testvérek törekedtek, vagyis helyreállította a családi presztízst. Hogy Imre pozíciója mennyire tekinthető egyértelmű állásfoglalásnak, azt talán a Thurzó Elektől Ferdinánd királynak tett jelentés világítja meg. Az újdonsült vajda ugyanis unokatestvérén, Perényi Péteren keresztül jelezte a helytartó irányába, hogy kész romba dönteni János királyságát.⁶⁶

⁶³ SZAKÁLY 1986: 24–25.

⁶⁴ MNL OL A 57 Vol. I. 204.

⁶⁵ Balassa Menyhárt levele Szalay János Ferdinándnak küldött leveléhez (1534. augusztus 28.) csatolva, s. d., vélhetően pár nappal 1534. augusztus 11. után, Czibak megöletését követően. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 25. Konv. A. fol. 42. Kiadása: ETE II.: 381–382.

⁶⁶ Thurzó Elek jelentése Ferdinánd királynak, Sempete, 1535. január 10. „Significat mihi preterea idem dominus Perényi Emericum Balassa affinem suum qui res Ioannis tantisper in Transilvania promovebat, per Ioannem defraudatum, omnino ab illo esse alienatum, nequeilli amplius unquam servire velle. Affirmat idem Balassa se nosse modos subvertendi et perturbandi omnia negocia Ioannis in Transsilvania.” DIR: 89.

I. 2. BÉKEBONTÓK

„Sok hadakozók, vérontók, nyúzó-k-fosztók, kik sok szörnyű dolgot műveltek ez előtt húsz esztendő felé is, csak Magyarorszáiban is: Török Bálint, Móré László, Basó, Bebek, Balassiak, Homonnaiak és többek. Egyik másikra törvén kevélységeben, irigységeben, bosszúállásokban és fősvénysegekben.”

(Bornemisza Péter: *Ördögi kísértetek*)

A Magyar Királyság területén különböző formában és eltérő intenzitással dúló belháború egyik sajátos jellemzője volt, hogy gyakran olyan személyek néztek egymással farkasszemet, akik egyéb okok miatt is érdekellentétben álltak egymással. Ennek nyomán Ferdinánd és János király küzdelme – a főhadparancsnokok eseti hadjárataitól eltekintve – a szomszéd nagybirtokosok átpolitizált párharca-ként is aposztrofálható. Török Bálint és Bakics Pál a Dunántúlon, a Podmaniczky és a Kosztka testvérek az északnyugati Felföldön, Bebek Ferenc és Basó Mátyás Gömör vármegyében olyan ellenpárok voltak, akiknek harcai jelentősen mélyítették az amúgy is meglévő társadalmi válságot. A Balassa fivéreknek, különösen Zsigmondnak és Menyhártnak az előbbiekhöz hasonló, és több mint egy évtizeden át tartó konfliktusa alakult ki a Nyáry fivérekkel és Bebek Ferencsel.

Bebek Ferenc 1535 novemberének végén Ferdinánd király híveként ostrom alá vette a Balassa Zsigmond által védett Divény várát. Bebek arra hivatkozott, hogy a Divényből kirajzó fegyveresek megtámadták és megölték Ferdinánd király arra-felé tartó kereskedőit és támogatóit.⁶⁷ A várat a földdel akarta egyenlővé tenni, ezért az ostromhoz még Besztercebánya városától is kért hadianyagot, és állítólag a város bányászai is támogatták őt. Ezzel párhuzamosan Balassa Menyhárt felszólította a várost, hogy hagyjon fel Bebek támogatásával, aki nemsokára úgys megkapja a király mandátumát, hogy fejezze be az ostromot.⁶⁸ A város felé fenyegetőleg jelezte azt is, hogy el tudja zárni ellátási útvonalait, mire a város

⁶⁷ Thurzó Elek levele Besztercebánya városának, Vödröd, 1535. november 19. és Bebek Ferenc szintén a városnak, a divényi táborból, 1535. november 27. MATULAY 1980: 431. (1427. regeszta).

⁶⁸ Balassa Menyhárt a városnak, Kékkő, 1535. december 1. MATULAY: 1980: 432. (1429. regeszta).

tagadta az ellene felhozott vádakát, és szerintük Balassa jogtalanul gyanúsította meg őket Bebek támogatásával.⁶⁹

Ferdinánd király 1536 januárjában bedeghi Nyáry Ferenc személyében új főispánt nevezett ki Hont vármegye élére.⁷⁰ Balassa Menyhárt valamikor ebben az időszakban erősen kompromittálódott Ferdinánd király előtt. A rendkívül képlekeny viszonyok közt az sem zárható ki, hogy pártot váltott, amire legkésőbb 1537 tavaszán biztosan sor került. De miként Balassa, úgy Nyáry sem tett hivatali esküt, és egy olyan elhúzódozó konfliktus vette kezdetét közöttük, amely a vármegye fölötti uralom megszerzéséért majdnem egy évtizeden át tartott.⁷¹

Az 1536-os év a belháború tekintetében kiemelten fontos eseményeket tartogatott, és János király a maga szempontjából nézve nagyszerű sikereket könyvelhetett el. Egyfelől megnyerte enyingi Török Bálintot, másfelől sikerült meghódítania Kassa városát.⁷² Török Bálintnak, a Mohács óta egyre hatalmasabbá váló, feltörekvő dunántúli nagybirtokosnak Ferdinánd királytól való elpártolására 1536 nyarán került sor.⁷³ János király az ő megnyerésével a nyugati országrész jelentős részét tudhatta magáénak, legalábbis névlegesen. Úgy tűnik, hogy Török és a hozzá hasonló nagyurak állásfoglalása hatást gyakorolt a kisebb vagyonnal és birtokokkal rendelkező urak pártállására is. Többek között Podmaniczky János is ez év júniusában állt át János király oldalára,⁷⁴ és a későbbi eseményekből következtetve jó okunk van azt feltételezni, hogy a Balassa fivérek, nevezetesen Zsigmond és Menyhárt pártállását is Török Bálint lépése befolyásolta. Kassa bevételét megelőzően van arról hír, hogy valamelyik Balassa fivér – minden valószínűség szerint Menyhárt – Basó Mátyással együtt csapataikat összegyűjtötték.⁷⁵ Mindeközben alig fél évvel később, 1537 tavaszán, nem tudni milyen körülmények között, Balassa Menyhárt a János-pártiak fogságába esett, majd 1537 májusában engedélyt kapott arra, hogy szabadulásának feltételeiről megegyezhessen.⁷⁶

⁶⁹ Besztercebánya levele Balassa Menyhártnak, 1535. december 4. MATULAY 1980: 432. (1430. regeszta).

⁷⁰ 1536. január 6. Honor comitatus Hontensis Francisci Nyáry. MNL OL A 57 Vol. I. 311.

⁷¹ Arról már az 1535. október–decemberi nagyszombati országgyűlés is határozott, hogy azok a főispánok, akik eddig még nem tettek esküt, haladéktalanul tegyék meg. FRAKNÓI 1874: 210. és MOE I.: 509.

⁷² Aminek elfoglalására (csellel) 1536. december 4-én került sor. BARTA 1984: 59.; HAIN 1910: 77.

⁷³ BESSENYEI 1994: XVIII–XIX.

⁷⁴ BESSENYEI 1994: XVIII.

⁷⁵ „Nam et Mathias Bozo, Balassowitz et complices eorundem sese muniunt et gentes colligunt.” Czatczek László árvavári kapitány Révay Istvánnak, Árva, 1536. október 14. LUKINICH 1939: 563.

⁷⁶ 1537. március 8. „Asscuratio Balassa Menyhártnak Zápolya János fogságából való kiváltásáról” és 1537. május 11. „Consensus Balassa Menyhártnak ahhoz, hogy a fogságból való kiszabadulásának feltételeiről az ellenséggel megegyezzen.” BUZÁSI 1979: 82.

A kor gyakorlatának megfelelően ez alighanem azt jelentette, hogy János király hűségében folytatta tevékenységét, ahogyan arról a váradi békét megelőző tárgyalásokból is értesülünk.

A két király közötti tárgyalások előkészítése céljával 1537 nyarán V. Károly diplomatájaként Magyarországra érkezett Johann Wese lundi érsek, aki Körmöcbányán Brodarics Istvánnal és Frangepán Ferencsel folytatott tárgyalásokat, miközben több főúrral is alkudozásokba bocsátkozott.⁷⁷ A külső szemlélőkre jellemző éleslátással és hűvös határozottsággal mondott ítéletet a tanácsosokról, de egyben a legfrissebb hírekről is tudósított.⁷⁸ Elvileg a felső-magyarországi János-párti urakat is bevonták a tanácskozásokba, de ők végül nem jelentek meg. Közöttük találkoztunk újra a Balassa fivérekkal. Wese a két követtel folytatott beszélgetés során tudta meg, hogy Balassa Zsigmond és Menyhárt otthonaikban, békességben vannak, azonban Basó Mátyás és Patócsy Zsigmond visszatértek János király seregéből, és egy másik sereget gyűjtve a Thurzó Elek, illetve Révay Ferenc által szorongatott Podmaniczky János segítségére indultak, akinek budetini várát előbbiek ostrom alatt, megszállva tartották.⁷⁹ Balassa Menyhárt jelleméről sokat elárul, hogy állítólag 100 forintot ígért annak, aki Korpona városának erősségét vagy templomát csellel kezére juttatja, vagy tanácsot ad ahhoz, hogyan foglalhatná el.⁸⁰ A csapatmozgások és a hadiállapot miatt a környék folyamatos dúlásnak és fosztogatásnak volt kitéve, és ezt a Balassák is kihasználták.⁸¹ A rendezetlen állapotok miatti félelmeknek a novemberi nyitrai részleges gyűlésen megjelent megyei követek is hangot adtak, de az állandósult hatalmaskodásokkal és túlkapásokkal szemben Thurzó Elek helytartó is csak az önvédelem megszervezését tudta tanácsolni.⁸²

⁷⁷ Johann Wese Ferdinándnak, Körmöcbánya, 1537. június 30. KÁROLYI 1878: 737–741. et passim.

⁷⁸ Johann Wese Ferdinándnak, Körmöcbánya, 1537. július 26., augusztus 4. és 5. KÁROLYI 1878: 757–761, 762–764.

⁷⁹ „[...] se ex certissimo loco accepisse Sigismundum et Melchiorum Balassa domi esse, Mathiam Bozo et Sigismundum Patochy ex exercitu Joannis rediisse et exercitum alium collegisse, ea intertentione ut arcem Pothmaniczky vulgo Bethudin dictam a dominis Thurzone, Francisco Reway et aliis obsessam ab obsidione liberarent, [...]” KÁROLYI 1878: 758.

⁸⁰ „[...] qualiter Melchior Balassa, illi obtulisset centum florenos et nonnulla alia bona, ut ecclesiam sive munitionem civitatis Corponae dolo in manus Melchioris traderet aut consilium daret, quo eam posset occupare.” KÁROLYI 1878: 758.

⁸¹ ETE III.: 117–118.

⁸² A nyitrai részleges gyűlésen Árva, Bars, Esztergom, Hont, Komárom, Liptó, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turócz és Zólyom megyék követei vettek részt, és konkrétan a Podmaniczky és a Balassa testvérekre tettek több panaszt. MOE II.: 20.

A Balassa fivérek János királyhoz pártolásának hátterében, ahogyan említettük, Török Bálintot véljük fölfedezni. Emellett azt is látnunk kell, hogy a főúr hasonlóképp lehetett hatással a fivérek társadalmi kapcsolataira és beágyazottságára, egészen konkrétan Zsigmond házasságkötésére is. Az ő házasságát alapvetően a beháború képlékeny körülményei tették lehetővé. Ismeretes, hogy Török Bálint felesége, Pemfflinger Katalin az özvegy Mária királyné egykori udvarhölgye volt. A királyné magyarországi birtokai között volt Diósgyőr is, amelynek élén Török feleségének, Katalinnak a testvérei töltötték be a várnagyi tisztséget. 1532-től egészen 1536. május 3-án bekövetkezett haláláig Sebestyén viselte,⁸³ majd őutána öccse, István kérte magának.⁸⁴ Ebbéli méltóságába azonban valószínűleg nem juthatott, mert időközben fordulat állt be Mária királyné és Ferdinánd király részéről. Mária királyné vingárti Horváth Gáspárnak ígérte a vár kapitányságát, ami természetesen Pemfflinger István nemtetszését váltotta ki. Ferdinánd király is Horváth felé hajlott, míg végül az ügyből per keletkezett, és az ítélet szerint a várat a Pemfflingereknek bizonyos összeg fejében el kellett hagyniuk.⁸⁵ Pemfflinger István 1537. május 21-én elhunyt, és második felesége, a megözvegyült gordovai Fánchy Borbála egyszerre a vár úrnőjévé lépett elő. Pemfflinger István és Fánchy Borbála házasságából nem született gyermek,⁸⁶ Borbála asszonynak a későbbiekben sem, viszont úgy tűnik, hogy ő nevelte Diósgyőrött néhai férje testvérének, az 1536-ban elhunyt Pemfflinger Sebestyénnek a lányát, az árva Pemfflinger Orsolyát.⁸⁷

Török Bálint ekkor fölvette a kapcsolatot az özvegygel, és minden bizonnyal tőle származhatott az ötlet, amely minden szereplőnek rendkívül előnyös volt. Az özvegy még a kor viszonyai között is szokatlanul hamar (a gyászév kivárásától eltekintve), 1537. október 28-án hozzáment (a Balassa fivérek közül házasodás szempontjából soron következő) Balassa Zsigmondhoz.⁸⁸ Diósgyőr, mint megység-

⁸³ BESSENYEI 1994: XVIII; KUBINYI 2009: 753.

⁸⁴ BESSENYEI 1998: 57.

⁸⁵ BESSENYEI 1998: 58.

⁸⁶ KUBINYI 2009: 754.

⁸⁷ A lányt valószínűleg Balassa Zsigmond és Fánchy Borbála később együtt nevelte és háziasította ki. Forgách Simonnal 1559. december 3-án Diósgyőrött kötöttek házasságot, majd 6-án Hertneken tartották lakodalmukat. Forgách Simon Miksa cseh királynak és főhercegnek a menyegzőre: Kassa, 1559. október 27. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 2. Forgách meghívója Kassa városának: HANÁK – SZABÓ 2021: 112–114.

⁸⁸ Legalábbis arra a vasárnapra tűzték ki a menyegzőt. „[...] Wiennae audivi quod domina Barbara Fanchy relicta Stephani Peinflinger cum Sigismundo Balassa contraxit matrimonium, dominica die ventura solemnitate nuptiae celebrari determinaverunt, [...]” Dalmady Tamás levele a selmecbányai bírónak és szenátusnak, Dalmad, 1537. október 25. MNL OL R 314, 142/2. t. No. 26.

ispáni székhely, a vármegyében biztosított befolyást; rendkívül kiterjedt és egybe-függő uradalma komoly jövedelmet hozott, továbbá a rendelkezésre álló tárházai-val és hadianyag-lerakatával magánhadsereg felszerelését is lehetővé tette.⁸⁹ Nem véletlen, hogy a házasságkötést politikai téren – Pemfflinger Orsolya örökségét illetően pedig morálisan is – feltétlenül magyarázni kellett, és Balassa Zsigmond valójában még évekig nem lehetett biztos a pozíciójában. A frissen házasodott egykori özvegy testvére, Fánchy János, aki nem mellesleg Török Bálint familiá-risa volt, Ferdinánd királynál törekedett arra, hogy sógora adományt nyerjen Diós-győrre és az évekkel korábban elfoglalt Bozókra.⁹⁰ Amikor a korábban említett Johann Wese érsek Fráter Györggyel, Perényi Péterrel és Balassa Imrével folytatott tárgyalásokat, Imre azt kérte Ferdinánd királytól, hogy amennyiben nem jönne létre béke a két uralkodó között, kárpótlás gyanánt öccsét, Zsigmondot erősítse meg Diósgyőr birtokában.⁹¹ Az ügyben maga Fánchy Borbála is Ferdinánd király-hoz folyamodott, azonban ő kezdetben a várat vissza akarta venni tőlük. A tör-ténet igazi pikantériája, hogy Török Bálinton keresztül pedig János királynál si-került elérni, hogy a vár Fánchy Borbála birtokában maradjon.⁹²

A Balassa fivérek tehát úgy gondolhatták, hogy Török Bálint pártváltásával a belháborúban János király felé billen a mérleg nyelve, ezért – jövőjüket biztosít-landó – ezen az oldalon kívánták folytatni szereplésüket. Imre a vajdai méltósá-got viselte, Zsigmond a házassága révén bebiztosította magát, Menyhárt számára pedig megadták az engedélyt, hogy szabadulásának feltételeiről megegyezzen, így „csatlakozott” János királyhoz. A Balassa és a Pemfflinger fivérek közötti kapcso-lat ugyan kevésbé dokumentálható, de Diósgyőr megszerzése és más egyértelmű következmények igazolják hangsúlyos meglétét.⁹³ A Török–Balassa szövetség

⁸⁹ Balassa Zsigmond és Fánchy Borbála halála után Diósgyőrről 1563-ban inventáriumot készítettek. A Balassa Zsigmond és Pemfflinger Sebestyén jeleit magukon viselő ágyúk mellett több mint 200 szakállas puskát írtak össze. MNL OL E 156 a. Fasc. 76. No. 14/b. fol. 2–3. és Uo. Fasc. 87. No. 68.

⁹⁰ „[...] fratrem eiusdem dominae [ti. Fánchy Borbáláé], Iohannem Fanchy nomine, feria secunda praeterita Posonii apud quendam amicum meum inveneram, ut audio laborant in eo, ut apud Regiam Maiestatem dominum nostrum clementissimum eidem Sigismundo Balassa gratiam impetrarent, Bozok et castrum Gyosgyewr ut apud manus eiusdem remaneret [...]” Dalmady Tamás előbb idézett október 25-i levele.

⁹¹ KÁROLYI 1878: 786.

⁹² BESSENYEI 1998: 59.

⁹³ 1536 februárjában Menyhárt a káplánját küldte követségbe Pemfflinger Sebestyénhez. Levele Balassagyarmatról, 1536. február 15-én. (litterae credentiales) MNL OL E 200, 5. tétel, fol. 1. Balassa Menyhárt és János több ingóságukat – köztük főleg ruhákat – a bécsi Pemfflingerhofban tárolták. BEIGEL 1900: 457.

a későbbiekben a hadmozdulatok terén is működött, és (a váradi béke ellenére) érdekérvényesítési stratégiájuk következtében a belviszály fenntartói maradtak.

A megegyezés nem teremtett valódi békét, célja elsősorban a két király háborújának rendezése és a jövőbeli politikai események még belátható távlatokban leendő rögzítése volt.⁹⁴ A béke egyben pontot kívánt tenni a hatalmaskodások miatt indított perek végére. Ennek véghezvitelére országos törvényszék összehívását irányozták elő, ám annak több ellenzője is akadt, emiatt megvalósítása késett.

Balassa Menyhárt a pártváltása ellenére természetesen továbbra is Hont vármegye főispánjának tekintette magát. A Nyáry Ferencsel már korábban is körvonalazódott konfliktus az idő előrehaladtával magánháborúvá eszkalálódott. A vármegye a két család, és ennél fogva a két hatalom elsődleges ütközőzónája lett. Nyáry még 1536-ban elfogta a Balassákkal többször összehangoltan tevékenykedő Basó Mátyást,⁹⁵ de Zsigmond nevezetes házasságkötése után is neki kellett fellépnie, és Diósgyőr ellen vonulnia.⁹⁶ Nyáry az év végéig szorgalmasan pusztította Balassa Zsigmond birtokait, függetlenül attól, hogy mindkét király fegyvernyugvára intette alattvalóit.⁹⁷ Természetesen a Balassa fiúk válasza sem maradt el. Az 1537 karácsonya előtti napokban Nyáry Ferenc testvére, Nyáry János Ipolyságra hívatta a vármegye alispánját és a szolgabírákat a rovásadó számadásával kapcsolatos ügyintézés miatt. Másnap, szenteste napján Balassa Menyhárt embereivel a település piacán rajtuk ütött. Kifejezetten Nyáry Ferenc embereire mentek rá, fog-

⁹⁴ Thurzó Elek szerint már az 1539. évi országgyűlés alatt el kellett volna kezdeni az ezzel kapcsolatos teendőket, ami végül a következő évre lett halasztva. Akik a fegyverszünet megkötése után is birtokokat foglaltak, természetesen halogatni szerették volna a vizsgálatok megindítását. Egy 1539. februári emlékirat is ezzel magyarázta, amiért János király biztosai el akarták halasztani a tárgyalásokat. „Tertio, quod nollent amittere occasione, qua ipsi semper sub induciis studuerunt rem et ditionem eorum augere.” Az irat szerint Fráter György volt az, aki a fegyverszünet ellenére is hatalmaskodásra bujtotgatót: „[...] quod quaecunque egerunt et agunt contra inducia Bebek, Balassa, Podmanyczky et alii, omnia ex voluntae et commissione fratris Georgii agunt et hoc eis est commissum, ut ditionem regis eorum potius modis omnibus dilatent, quam aliquid cedant.” LUKINICH 1941: 67–68. Frangepán Ferenc Cornelius Scheppernek 1540 nyarán írt levele szerint a békét azért akadályozzák, mert a belháborúban szerzett javaik felülvizsgálatát akarják elkerülni. Idézi BÁRDOSSY 1943: 256.

⁹⁵ Kecseti Márton Ferdinándnak, Szombathely, 1537. november 23. BESSENYEI 1994: 141.

⁹⁶ Amiben saját csapatai mellett még német gyalogság is támogatta. „[...] forsan iam castrum GyosGyewr obsiderunt et Franciscus Njary cum equitibus armatis et peditibus lanczkeht ac servitoribus suis pro defensione huius terrae et montanarum civitatum advenire debet contra illos Balassa [...].” Dalmady Tamás Selmecebánya bírájának és szenátusának. Lásd a 88. jegyzetet!

⁹⁷ Dalmady Tamás Thaddeus Bartfeldernek, Dalmad, 1537. december 16. ŠABB PBS, MMBŠ Missiles 1537 d.

lyokat akartak szedni.⁹⁸ Török Bálintnak az 1538 tavaszán Győr ellen végrehajtott támadásával egy időben – mikor is az ellene merényletet megkísérlő Bakics Pállal szemben indított bosszúhadjáratot⁹⁹ – Menyhárt és Zsigmond támadást intéztek Hont vármegye Nyáry Ferenc ispánsága alá tartozó részei ellen.¹⁰⁰ Mindeközben Nyáry, mikor egy alkalommal Ipolyságra érkezett, félholtra verte Balassa Zsigmond egyik szolgáját, nevezetesen Soós Tamás fiát, akit épp útközben kaptak el, amikor követségben járt a Balassákkal rokon Forgách testvéreknél.¹⁰¹

Fráter György próbálta mentetegetni Thurzó Elek helytartó előtt Török Bálintot és Balassa Menyhártot, miszerint akciójuk valójában csak válasz akart lenni arra, hogy Hont vármegyét Ferdinánd király hűségére eskették.¹⁰² Thurzó jelentései nyomán a hatalmaskodások csitítása végett maga Ferdinánd király is bekapcsolódott. János tanácsosainak – Brodaricsnak és Fráter Györgynek – Török Bálint, Balassa Menyhárt és a Podmaniczky fivérek, János és Rafael tetteit róttá föl.¹⁰³

János király halála új korszakot nyitott, az oszmán hódítás pedig Buda bevételeivel átrajzolta az amúgy is megosztott királyság térképét. Ennek ellenére a Balassa–Nyáry ellenségeskedés, ha nem is a korábbi elvadult formában, de továbbra is fennállt. Pár évre rá ugyan elhallgattak fegyvereik, és a Balassák is elismerték Ferdinándot királyuknak, de Nyáryval való viszonyukban egészen az 1540-es évek derekáig nem történt lényegi változás.¹⁰⁴ Az olyan kardinális kérdések mellett, mint az oszmán hódítással szembeni védekezés megszervezése, meglehetősen

⁹⁸ Dalmady Tamás Feyner Gergely selmebányai jegyzőnek, Dalmad, 1538. február 16. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1538 d.

⁹⁹ BESSENYEI 1994: XIX–XX. és MARTONFALVAY 1982: 81–83.

¹⁰⁰ „Date per me fuerant litere ad Ioannis consiliarios, apud quos expostulabam et Valentini gesta et Melchioris Balassa ac Sigismundi fratri eius in comitatu Honthensi violentias, qui dimidium partem illius comitatus occupare contenderent.” Thurzó Elek Ferdinándnak, Sempte, 1538. április 5. BESSENYEI 1994: 158.

¹⁰¹ Fráter György Várday Pálnak, Buda, 1538. március 30. KÁROLYI 1881a: 9–10.

¹⁰² Fráter György Thurzó Eleknek, Buda, 1538. április 8. Uo. 11–12.

¹⁰³ Ferdinánd Brodarics Istvánnak, Enns, 1538. augusztus 19. DIR: 173–174.; Ferdinánd Fráter Györgynek, Steier, 1538. augusztus 22. DIR: 175., valamint KÁROLYI 1881a: 17–20.

¹⁰⁴ Nyáry Ferenc Nádasdy Tamásnak, 1543. május 21., a Bars vármegyei rovásadó miatt Balassával meglévő ellentétéről: MNL OL E 185 Missiles, 25. d. No. 26. Továbbá levele kerecsényi Szalay Lászlónak Szomolány várából, 1543. július 22-én, miszerint Balassa a Hont vármegyei nemesek birtokait foglalja, és nem szűnik meg háborgatni Nyáry szolgáloit. MNL OL E 148 Fasc. 1753. No. 39. Végül pedig Balassa Menyhárt a selmebányai bírónak és esküdteknek, Léva 1543. november 12., miszerint ha a város bizonyos ügyei érdekében Nyáryval szemben fellépne, Nyáry azonnal bepanaszolná Várday Pál helytartónál. MNL OL R 314, 142/2. t. No. 49.; VIROVECZ 2021: 214–215.

kínos ügynek tűnik Hont vármegye főispánsága fölötti vita, amellyel az 1542. novemberi pozsonyi országgyűlés is foglalkozott. A két főurat eskütételre és a megye egyesítésére szólították föl, de arra is kérték a királyt, hogy ha nem tennék le fogadalmukat, fossa meg őket tisztségüktől.¹⁰⁵ Balassa Menyhárt és Nyáry Ferenc viszonyának legizgalmasabb része az előzmények ismeretében az lesz, amikor 1544 szeptemberében közösen aratnak győzelmet egy török portya fölött.

¹⁰⁵ Az 1542. novemberi pozsonyi országgyűlésen alkotott XXXVII–XXXVIII. törvénycikkelyek. MOE II.: 416., 447. A király az 1543. novemberi besztercebányai országgyűlés által intézett felterjesztésre 1544. január 12-én válaszolt, amelyben többek között ígéretet tett arra, hogy Balassát eskütételre szólítja fel. MOE II.: 548., 580–581.

I. 3. AZ IGAZI TÚLÉLŐK

„Magyarország majd minden hatalmas embere, alig néhányat kivéve, új ember, akik gazdagságukat és hatalmukat házasságuk révén vagy rablással és fosztogatással szerezték, avagy azzal, hogy többször álltak át egyik királytól a másikhoz.”

(Frangepán Ferenc Cornelius Scheppernek)

A korábbi pártfogó, Török Bálint állásfoglalása a Balassák orientációját is befolyásolta, de a fivérek reálpolitikai vonalvezetésére értelemszerűen a váradi békében foglalt pontok is hatottak. János király halála után az egész ország Ferdinánd királyra szállt volna, és a Balassa fivérek számára – János kivételével – ez nem jelentett mást, mint addigi politikai tőkájük elvesztését. Imre János király vajdája volt, Zsigmond még nem volt megerősítve Diósgyőr birtokában, Menyhárt pedig még házasság és komolyabb politikai szerepek előtt állt, de belháborús szerepvállalása miatt már erősen kompromittálódott. A fivérek közül Boldizsárt is a Szapolyai oldalon találjuk – az Izabelláért indult követség kiemelt tagja volt¹⁰⁶ – vagyis világossá vált, hogy a család korábbi, kétpárti kapcsolatainak fényében Ferdinánd király oldalán is biztos pozíciókat kell szerezniük. Talán ez vezethetett oda, hogy a Balassa fivérek rendkívül fontos szerepet játszottak az 1539–1540-es erdélyi mozgalomban és a János király halálát követő eseményekben is.

Az 1539 decemberétől az 1540. év végéig Erdélyben lejátszódott eseménysort a szakirodalom a „Majláth–Balassa összeesküvés” elnevezéssel illeti.¹⁰⁷ A szervezkedés öndefiníciós dokumentumának is fölfogható a Majláth István és Balassa Imre, mint Erdély két vajdája, valamint Kendy Ferenc tárnokmester és Thelegdy Miklós által kötött szövetséglevél.¹⁰⁸ Az eddigi értelmezések során az oklevélben meghatározott öt fontosabb pont közül a szakirodalomban eddig szinte csak a másodikra fókuszáltak, ugyanis ez a váradi béke és János király halála közötti

¹⁰⁶ VERESS 1901: 29–30.

¹⁰⁷ SZABOLCSI 1970: 300–320. Az eseménysor többcélú, többszereplős és az események lezajlása következtében módosult irányú mozgalom volt. Szabolcsi kapcsolatot látott az 1530-as évek eleji dunántúli, „királytalan országgyűlések” és az évtized végi erdélyi események között.

¹⁰⁸ Első szövetséglevél: KOVÁCS 1836: 209. További fejlődése: FEHÉRPATAKY 1878: 183–184., illetve négyük részvételével: MNL OL P 506 Fasc. 154. No. 2. 1539. december 21.

időszakra adott aktuálpolitikai reflexiónak is fölfogható. Eszerint abban állapotok meg, hogy ha a fejedelem – vagyis János király – meghal, akkor ők egységesen, egyetértésben választanak királyt.¹⁰⁹ Bár az irat ezen sorának értelmezése már a kortársak között is több félreértést eredményezett, a történettudomány a későbbiekben hasonlóképp többféle módon értelmezte, és Ferdinánd királyt támogató, de ellene irányuló mozgalmat is belelátott.¹¹⁰ Sokkal valószínűbb azonban, hogy János király házasságkötése idézte elő azt a cselekvési kényszert, amelyet a szabad királyválasztás hanyagolásával már a váradi pontok megalapoztak, és amelynek eredményeképp megszületett a szövetség. Egy leendő örökös születése és királlyá választása a Mohács utáni kettős királyválasztást és annak következményeit idézte fel. A szövetséglevéllel talán éppen ezt kívánták elkerülni, egy lehetséges hatalmi úr esetén szerettek volna viszonylagos stabilitást teremteni. Nyomban hozzá kell tennünk, hogy Imrén kívül a többi fivér ebben nem vett részt.

A szövetség vesztét végül a nagyhatalmi és egyéni érdekek összeütközése, valamint a körülmények megváltozása okozta. A fordulat 1540 tavaszán történt. Majláth márciusban országgyűlést hívott össze Marosvásárhelyre, ami célját tekintve titkos volt, emiatt eleve gyanakvásra adott alkalmat. Az innen küldött követeket a hírek hallatán János király Váradon elfogatta, majd ő maga is országgyűlést hirdetett Tordára.¹¹¹ Majláth Fogaras várába húzódott vissza, az elfogására küldött Török Bálint egy látszatostrom végrehajtását követően elvonult,¹¹² Balassa Imre pedig, miután várait elfoglalták, a Keresztesmezőn táborozó János királytól teátrális jelenetek közepette – könnyes szemekkel, térdet hajtva – kegyelmet kért és kapott.¹¹³

János király fiának születése, majd apja halála után történt királlyá választása egyértelművé tette a belpolitikai helyzetet; sokan Fráter György politikai machinációit, személyes hatalomvágyát látták a történészek mögött.¹¹⁴ A királyfi gyámjainak célja a politikai végrendelet keresztülvitele, vagyis a trónörökössel együtt saját hatalmuk megőrzése volt. Ferdinánd király ezzel szemben a váradi békét kívánta végrehajtatni, amelynek értelmében Leonhard Freiherr von Vels főhad-

¹⁰⁹ „Másodszer, hogy ha az fejedelemnek valami szerencsétlensége avagy gonosza történendik – kit Isten eltávoztasson – mi egyetömbe és egy szívvel valakit választandónk, választassék.”

¹¹⁰ SZABOLCSI 1970: 316–317.

¹¹¹ Uo. 302.

¹¹² BESSENYEI 1994: XXIII.

¹¹³ MINDSZENTI 1982: 66–67.

¹¹⁴ Izabella királyné lengyel követének beszámolója Bona lengyel királynénak, Buda, 1540. augusztus 21. ÓVÁRY 1894: 75.

parancsnok 1540 szeptemberében el is indult, hogy bevegye Budát. A Habsburg uralkodó ezzel együtt Erdély és a keleti országrész biztosítását is el akarta érni, amihez azonban megfelelő támogatókra volt szüksége.

Majláth és Balassa Imre útja – bár korábban János király föllépése szétugrasztotta a szövetséget – ekkor újra összeért, és adta magát a lehetőség, hogy az erdélyi Habsburg hatalomátvételt előmozdítsák. 1540 augusztusának végén országgyűlést hirdettek Segesvárra, ahol kettejüket országos főkapitányokká választották. A szövetséghez bizonyos értelemben ők ketten tartották ugyan magukat, de a továbbiakban személyes ambícióik is nyilvánvalókká lettek.

A Balassa fivéreket minden körülmény arra sarkallta, hogy támogassák a váradi béke végrehajtását. Imre számára a vajdai pozíció megőrzése szempontjából ez az egy lehetőség kínálkozott. Nyilvánvaló célja volt megtartani vagy visszaszerezni a család hagyományos erdélyi birtokait, Almást, Diódot és Létát. Korábban említettük, hogy Diód és Léta várakat már 1525-ben II. Lajos király vingárti Horváth Gáspárnak adományozta. Ugyanő Ferdinánd királytól 1533-ban újabb adományt szerzett, a Balassa fiúk, Imre, Zsigmond és Boldizsár Szapolyai-párti állásfoglalása, vagyis hűtlensége révén.¹¹⁵ 1540 tavaszán, amikor Török Bálint Majláth ellen indult, János király parancsából elfoglalta Almást és Diódot is.¹¹⁶ Zsigmondnak továbbra is – immáron a harmadik éve – Diósgyőr királyi megerősítésére volt szüksége, amit nehezített, hogy az udvar előtt egyre több problémát jelentett embereinek hatalmaskodása.¹¹⁷ Menyhárt és Boldizsár pedig még az önálló érvényesülést jelentő házasság és jelentősebb birtok megszerzése előtt állt, amit a Szapolyai-oldalon nehezen képzelhettek el. Ferdinánd király törekvései és bátyjuk erdélyi jelenléte olyan lehetőséget kínált, amellyel a király előtt, annak céljai megvalósításában nélkülözhetetlen személyekként tűnhettek föl. Ezt az orientációt segítette elő unokatestvérük, Perényi Péter lépése is, aki Szapolyai János halálát követően szintén Ferdinánd királyra esküdött föl.¹¹⁸

Közös pártváltásuk és 1540 őszén–telén betöltött szerepük rendkívül pontosan összehangolt családi együttműködés eredménye.¹¹⁹ Zsigmond részére még augusztus 14-én kiállították Ferdinánd király kegyelemlevelét – amely szerint

¹¹⁵ MNL OL A 57 Vol. I. 204.

¹¹⁶ MINDSZENTI 1982: 64–65.; János király Kolozsvár városának, 1540. június 17. SZABÓ 1880: 409.

¹¹⁷ Thurzó Elek írta özvegy Mária királynénak Pozsonyból küldött levelében 1540. június 21-én, hogy János király tanácsosait fölkerítse, hogy azok akadályozzák meg Balassa Zsigmond bozóki embereit a korponaiak háborgatásában. ETE III.: 456.

¹¹⁸ PUSKÁR 2004: 215–230., 226.

¹¹⁹ BESSENYEI 1998: 60.

a János királytól elnyert javait is megtarthatta –, majd két nappal később elkészült a Diósgyőr elzálogosításáról szóló fogalmazvány; emellett a néhai Országh László javait és a korábban elfoglalt bozóki prépostság kegyúri jogát is magáénak tudhatta.¹²⁰ Azonban utóbbi kézhezvétele egészen novemberig váratott magára.¹²¹ Menyhárttal együtt már egyértelműen, nyilvánosan föl vállalták, hogy Ferdinánd királyt tekintik uruknak,¹²² Imre pedig gondoskodott arról, hogy Ferdinándhoz az érdekeiknek megfelelő, kellően terhelő információk jussanak el Majláth törökbarát akcióiról.¹²³ A fivérek szervezkedése azonban nem maradt titokban a Szapolyai politikai örökség vezéregyénisége, Fráter György előtt. Valójában már azelőtt megtette a megfelelő lépéseket, mielőtt Ferdinánd király Erdélybe küldte volna biztosait. Tisztában volt azzal, hogy a király elsősorban híveinek rokoni kapcsolatait fogja tudni kamatoztatni magyarországi hatalma megvalósításában. A Balassa fivérek ekkor Perényivel együtt Nagymaros és Vác környékét fosztogatták, amely magánakciót von Vels hadjáratának előkészítéseként értékelhetjük.¹²⁴ Ezután a fivérek – hogy bátyjukat megsegítsék – meg akarták akadályozni Fráter György tiszai átkelését,¹²⁵ azonban ő ennek elébe vágott, és szeptember második felében, valamikor 13. és 25. között Vácról egy kisebb csapatot küldött ellenük. Az ürügyet egy (feltehetőleg esztergomi) nemesember házának elfoglalása jelentette, de a valódi cél a családi együttműködés kiiktatása volt, és annak megakadályozása, hogy a labilis erdélyi helyzetet egységes föllépéssel tudják befolyásolni. A Barát akciója viszont balul sült el, a hadiszerencse a Balassáknak kedvezett. Az ellenük küldött csapatot szétverték, tizenhat foglyot Gyarmatra vittek.¹²⁶

Pár nappal ezután rendkívüli dolog következett. Történt ugyanis, hogy a korábbi bajtárs, Basó Mátyás puskás gyalogjai – talán Fráter György parancsára? – fogság-

¹²⁰ BESSENYEI 1997: 15–17.

¹²¹ Inscriptio arcis Djosgeur magnifico Sigismundo Balassa facta. MNL OL A 57 Vol. 2. 1–2. és BESSENYEI 1997: 18–19.

¹²² ÓVÁRY 1894: 75. A kapcsolatok milyenségéről árulkodik, hogy Balassa Menyhárt egy szolgáját küldte Thurzó Elekhez, hogy bizalmas – többek között János király halálával kapcsolatos – információkat adjon át. Thurzó Elek Ferdinándnak, Galgóc, 1540. július 24. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 42. Konv. B. fol. 115–116.

¹²³ Ferdinánd levele Balassa Imrének, Brno, 1540. szeptember 19., amelyben megemlíti, hogy Imre értesítette őt Majláth magatartásáról, és arról, hogy Majláth az országot a töröknek akarja átadni. MNL OL P II Series I. Fasc IV. fol. 46–47.

¹²⁴ Martín de Lazcano Leonhard Freiherr von Velsnek, Esztergom, 1540. szeptember 10-én. P. Kovács 2012: 103–115., III.

¹²⁵ Martín de Lazcano Leonhard Freiherr von Velsnek, Esztergom, 1540. szeptember 13-án. Uo. 113.

¹²⁶ Muthnokoy Mihály Nádasdy Tamásnak, Esztergom, 1540. szeptember 25. MÁLYUSZ 1923: 288.

ba ejtették és Murány várába zárták Balassa Menyhártot.¹²⁷ Miután a Ferdinánd-párti Gerendy Miklós erdélyi püspök és Várday Pál érsek értesítették erről a királyt, azt kérték, hogy erősítse meg Zsigmondot Diósgyőr birtokában, mert miként Erdély sorsa egyedül Balassa Imrén áll, úgy a család összes birtoka, amely a király uralma alatt van, csakis Zsigmondtól függ.¹²⁸ A Balassa fivérek hirtelen az országegyesítés zálogává avanzsálódtak... A király megfogadta hívei tanácsát, és Zsigmond egyike lett azon biztosoknak, akiket október derekán Erdélybe küldött.¹²⁹ E csoport személyi összetétele csak részben tükröz átgondolt és megfontolt előkészítést. Balassa Zsigmond és Nádasdy Tamás küldése erdélyi rokoni szálaik miatt értelemszerű volt (Zsigmond bátyja, Imre, az erdélyi vajda, Majláth felesége pedig Nádasdy húga volt). A kortársak akár még a sors iróniájának is tekinthették, hogy az egyébként igen tapasztalt és az északkeleti régióban sokáig Ferdinánd egyetlen hű emberének számító Serédy Gáspár mellett a már említett vingárti Horváth Gáspár volt a küldöttség negyedik tagja, akivel, mint ismeretes, a Balassáknak birtokviszálya volt.¹³⁰ A királyt bizonyára erdélyi híveinek csekély száma készítette erre a lépésre, ugyanakkor a Balassa–Horváth viszony Diód és Léta birtoklásának ügye miatt korántsem lehetett kiegyensúlyozott.

A biztosok munkája természetesen Leonhard Freiherr von Vels főhadparancsnok időközben megindult hadműveleteitől is függött. Ferdinánd több alkalommal kérte és biztatta Balassa Imrét, hogy tartson ki hűségében, mert hamarosan katonai erővel is megsegíti őt.¹³¹ Zsigmond november elején Csanád érintésével, délnyugat felől érkezett meg Erdélybe, és Imre ugyanezen napokban arról értesítette Nádasdyt, hogy másik testvérének, Menyhártnak és Perényi

¹²⁷ Várday Pál és Gerendy Miklós Ferdinándnak, Galgóc, 1540. szeptember 27. BESSENYEI 1997: 22.; VERESS 1901: 96.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Istvánffy Menyhártot nevezte meg, s hozzátette, hogy ő ekkor már „kapitányi” rangot viselt Ferdinánd király seregében. A kortárs történetírók szerint Menyhárt és Zsigmond még János király halála előtt fölvetta a kapcsolatot Imrével azért, hogy átpártolásra bírják. ISTVÁNFY 2003: 35. Ugyanakkor Andrzej Czarnowski, Zsigmond lengyel király követe Ferdinánd királynál urához intézett levelében Balassa Zsigmondot nevezte meg Nádasdy mellett a szervezkedés résztvevőjeként, amikor beszámolt az erdélyi eseményekről. Andrzej Czarnowski Zsigmond lengyel királynak, Esztergom, 1540. november 24. körül. TÓTH 2003: 379.

¹³⁰ SZILÁGYI 1876: 21–22.

¹³¹ Ferdinánd levele Balassa Imrének, Bécsújhely, 1540. október 19. Erdélybe csapatokat és fegyvereket küld: MNL OL P 11 Series I. Fasc. IV. fol. 41–42. Ugyanígy 1540. december 2-án. Kéri további kitartását és dicséri eddigi hűségét: MNL OL P 11 Series I. Fasc. IV. fol. 35. Kiadása: SZILÁGYI 1876: 41. Figyelemre méltó (valószínűleg 19. századi) jegyzet a palliumon, miszerint: ha ígéretkel meg lehetett volna tartani az országot, akkor Ferdinándnak sikerült volna...

Péternek a serege is Gyulára érkezik.¹³² Nagyon valószínű, hogy ekkor valóban csak az általuk elküldött csapatokról volt szó, és nem vezették személyesen azokat, hiszen Menyhárt még Basó fogságában volt, és az elképzelhetetlen, hogy Imrének ne lett volna tudomása öccse sorsáról. Mindeközben fölsejlik a testvérek közötti összetartás kiváló példája: Zsigmond úgy erősítette Imre pozícióit és tette őt a tárgyalások során kizárólagossá, hogy a korábban Imrével szövetséges Thelegdy Miklós hírvivő emberét egy napig várakoztatta.¹³³

Míg Nádasdy Fogarason tartózkodott, Zsigmond a szebeni szász gyűlés fejleményeiről tudósította őt, Imre pedig mindeközben tárgyalásokat folytatott a Szapolyai-párt embereivel, és – többek között Bebek Ferencsel – Enyeden egyezkedett.¹³⁴ Az alku úgy szólt, hogy Almást átengedik neki, de ha Izabella szolgálatába áll, megkapja Diódot is. Mindezt Ferdinánd király támogatásának megvalósulásától tették függővé. Amennyiben Imre tíz héten belül nem kapna a királytól megfelelő katonai segítséget, akkor Almást is visszaadja nekik. Minderről Majláthot egyik szertivora értesítette, tehát útjaik már egyértelműen kettéváltak, Imre pedig csakugyan birtokába jutott Almásnak.¹³⁵

Mindezalatt von Vels budai hadjárata kudarcba fulladt, és ez Erdély sorsát is egyértelművé tette. A főhadparancsnoknak nem sokkal később, november végén Balassa Imréhez intézett leveléből újabb érdekesség tárul elénk. Amellett, hogy beszámolt neki az erdélyi ügyekről, ígéretet tett arra, hogy mindent meg fog tenni testvére, Balassa Menyhárt kiszabadítása érdekében, és erről másik testvérüket, Boldizsárt is biztosította. Ez ügyben már a királynál is közbenjárt, továbbá Perényivel is tárgyalt.¹³⁶ Eszerint a főúr még mindig fogságban volt. Az erdélyi Habsburg-pártot addigra már csak Nádasdy személyes jelenléte és fellépése tartotta egyben,¹³⁷ így a király számára különösen fontossá vált, hogy továbbra is támaszkodhasson a Balassa család szolgálataira. Novemberben nemcsak Zsigmond nyerte el immáron a végleges donációt Diósgyőrrre, hanem a király további birto-

¹³² Balassa Imre Nádasdy Tamásnak, Nagyszében, 1540. november 7. és Nádasdy Balassa Imrének, Fogaras vára, 1540. november 8. (másolat), valamint Balassa Zsigmond Nádasdynak, Csanád, 1540. november 6. MNL OL E 185 Missiles 1. d.

¹³³ Péter deák Thelegdy Miklósnak, Kolozsvár, 1540. november 7. Közli: SZALAY 186I: 8–10.

¹³⁴ Bagdy György Majláth Istvánnak, Balázsfalva, 1540. november 15. Közli: SZALAY 186I: 10–11.

¹³⁵ Balassa Imre vingárti Horváth (Frankowýth) Gáspárnak, Almás, 1540. november 25. MNL OL E 200, 4. tétel. fol. 12. Apja családneve Faković volt. Vö. FARAGÓ 2024.

¹³⁶ Leonhard Freiherr von Vels Balassa Imrének a visegrádi táborból, 1540. november 25. SZILÁGYI 1876: 32–35.

¹³⁷ SZILÁGYI 1876: 16–17.

kokkal és szolgálóik jutalmazásával is támogatta őket.¹³⁸ Hovatovább, az év végén Ferdinánd király maga tett ígéretet arra, hogy megtalálja a módját Menyhárt kiszabadításának.¹³⁹ Ez különösen annak fényében érdekes, hogy Menyhártot alig három hónappal korábban a néhai János király pártján állók elleni erőszakoskodások miatt intette, és figyelmeztette, hogy személyes ellentéteit ne az ő nevére való hivatkozással intézze el.¹⁴⁰

Azonban az erdélyi Habsburg hatalomátvétel ekkorra már egyéni törekvések és ezekből fakadó játszmák martalékává vált. Balassa Zsigmond vélhetőleg még az év vége előtt elhagyta Erdélyt, és Nádasdy távozását követően már nem állt össze újra a régi szövetség.¹⁴¹ Az erdélyi politika meghatározó urainak Habsburg-orientációját végső soron Buda oszmán kézre kerülése döntötte el. Ekkor ugyanaz a forgatókönyv lépett életbe, mint egy évvel korábban. Ferdinánd király előtt Buda bevételével párhuzamosan mindvégig ott lebegett az a cél, hogy Erdélyt a hozzá hű urak révén biztosítsa. A körülmények alakulása folytán azonban ez nem valósulhatott meg. Majláth oszmán kollaborációja végső soron fogságához vezetett, miután pedig Szulejmán szultán a hozzá vazallusként kötődő Szapolyai-párt politikai örökségének a keleti országrészt és Erdélyt jelölte ki, nem volt kérdéses Balassa Imre Erdélyből való távozása sem.

A főntebb bemutatott mozgalom volt az első, amikor a fivérek kulcsszerepbe kerültek az erdélyi Habsburg hatalomátvétel és egy leendő országegyesítés megvalósításában. Még két alkalommal játszódtott le ugyanilyen céllal indult hasonló eseménysor (1550–1552 és 1562), melyekben a Balassák újfent kulcsszerepet vállaltak. Ahhoz nem fér kétség, hogy a fivérek tökéletesen időzítették föllépésüket a nagypolitika színpadára. Családi és személyes ambícióikat Ferdinánd király és az udvar terveihez igazították. Az igazán érdekes viszont az, hogy céljaikat úgy érték el, hogy a király és az udvari érdekek számára nélkülözhetetlen és

¹³⁸ Balassa Jánosnak és testvéreinek (Imre, Zsigmond, Menyhárt, Boldizsár) a Szabolcs vármegyei Kabát és a Tolna vármegyei Adonyt adományozta. MNL OL A 57 Vol. 2. 3.; Ferdinánd levele Balassa Imrének, 1540. december 21. Imre embereinek, János doktornak és titkárnak, Mátyásnak szintén adományok: ETE III.: 515. Közli: SZILÁGYI 1876: 42–44.

¹³⁹ Ferdinánd levele Balassa Imrének, Bécsújhely, 1540. december 21. SZILÁGYI 1876: 42–44. A király megígérte, hogy Tomori Miklós és Drágffy Zsigmond javait – amennyiben azok nem térnek jobb belátásra – Imrének adományozza, így könnyen elképzelhető, hogy Menyhárt az ő fogságukban volt, vagy közülük lehetett foglyul ejtéséhez.

¹⁴⁰ Ferdinánd levele Balassa Menyhártnak, Bécsújhely, 1540. szeptember 1. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 425. fol. 107.

¹⁴¹ Balassa Zsigmond levelei Nádasdynak, Torda, 1540. december 15., Kolozsmonostor, december 16., Bonchida, (dátumnál rongálódott: feria sexta proxima [--]), minden bizonnyal december 17. MNL OL E 185, Missiles, 1. d. No. 3–5.

megkerülhetetlen személyekké tudtak válni. Imre tudatosan igyekezett Majláth kompromittáló hibáit, az oszmán orientációt megfelelő hírekkel a felszínen tartani – aminek természetesen volt valóságalapja. Zsigmond az Imrével korábbi szövetséges Thelegdy emberének föltartóztatásával hírzárlatot idézett elő, amivel az időközben Enyeden, a Szapolyai-párt képviselőivel tárgyaló bátyját hozta előnyös helyzetbe.

Mindezek fényében Menyhárt fogsága valójában a Szapolyai-pártnak azt a célját szolgálta, hogy valamiképpen kiiktassák a család hathatós együttműködését. Időrendben összefoglalva a következőt látjuk: 1540 nyarának végén a fivérek egységesen Ferdinánd királyt vallják uruknak. Fráter György, hogy megakadályozza az együttműködést (és ezzel Ferdinánd hatalomátvételét), szeptember végén katonai akciót hajt végre ellenük, amivel azonban nem ér cél. Azokban a napokban Basó fogságba ejtette Menyhártot, és ha utóbbi nem személyesen vezette hadinépét Gyulára, akkor egészen az év végéig (tehát legalább három hónapig) biztosan a Szapolyai-párt fogságában volt. Ha mindezek után figyelembe vesszük, hogy Basó Mátyás és Balassa Menyhárt már korábban (és egyébként a későbbiekben is) együttműködtek, akkor a család korábbi politikai vonalvezetéséből kiindulva érdemes fölvetni azt a hipotézist, hogy ez a három hónapos fogság talán nem is egy szerencsétlen véletlen folytán következett be. Balassa Imre és Zsigmond számára éppenséggel előnyös helyzetet teremtett: áldozatkésznek tűntek föl a király előtt, és ahogyan láthattuk, Ferdinánd adományozási kedvére valóban hatást gyakoroltak. Annyit biztosan állíthatunk a Balassák stratégiájáról, hogy a két hatalom között lavírozva a labilis krízishelyzetekben fokozottan ügyeltek arra, hogy mindkét oldalon képviselve legyenek, mégpedig családirag. 1540 őszén egységesen Ferdinánd király hűségében találjuk őket, vagyis nem volt családtag a Szapolyaiak pártján. A kor politikai kultúrájának bevett gyakorlata volt a színlelés, és ez nemegyszer a fogságba esés vagy fogságba vetés formájában mutatkozott meg. Ennek nyomán nem kizárt, hogy Balassa Menyhárt második fogsága inkább afféle kivárárs lehetett, és a politikai széljárás alakulásától függően vélhetőleg ugyanazokkal a feltételekkel szabadult volna, amelyekkel 1537 tavaszán, vagyis a Szapolyai-táborhoz csatlakozva. Erre azonban nem került sor, és 1541 tavaszán már Perényi Péter üzent neki öccse, Balassa János útján, hogy számít részvételére a budai ostromtáborban.¹⁴²

¹⁴² Lásd a Függelék 1. levelét!

II.
KITELJESEDÉS
ÉS ÖSSZEOMLÁS

II. 1. HÁZASODÁSI SZOKÁSOK ÉS BIRTOKOK: LÉVA, SZITNYA, CSÁBRÁG

*„Sok urak kincsei elszállnak egy özvegy asszonyra,
és az férjhez menvén, arról más idegenekre.”*

(Bornemisza Péter)

Nem kétséges, hogy a magyar államiság szempontjából a mohácsi csatát követő másfél évtized, azon belül is Buda 1541-ben bekövetkezett elvesztése tragédiával ért fel. Ugyanakkor a Mohács utáni elitváltás margójára föl kell jegyeznünk, hogy néhány történelmi család számára ez az időszak nem hanyatlást, hanem kiteljesedést, sőt, a család és az egyén szubjektív nézőpontjából tekintve, a fénykort hozta el. Az előző fejezetben láthattuk, hogy a Balassák ekkoriban összehangoltan együttműködnek, és tudatos házassági politikát is követnek. Balassa Zsigmondról korábban említettük, miként jutott Diósgyőr birtokába, és hogy a belháborúban a családdal együttműködő Török Bálint is pártfogásába vette. Mivel Balassa Menyhárt házasságkötésének körülményei sok tekintetben hasonlítottak bátyja, Zsigmond házasságára, ezért egyfajta mintakövetést véltek fölfedezni benne.

A kortársak úgy látták, hogy Balassa Menyhárt az ő bátyja, Zsigmond előbbi „módszerét” követte, vagyis tehetős özvegyasszonnyal kötött házasság útján jutott befolyásos tisztséghez és terjedelmes birtokhoz. Házasságkötését Léva (Cheh) Gábor,¹⁴³ a nagy múltú Bars vármegyei família tagjának szerencsétlen halála tette lehetővé, akinek felesége, bethlenfalvi Thurzó Anna, fiatalon özvegyesre jutott.¹⁴⁴ Házasságukból egy fiúgyermek, Léva János született, de

¹⁴³ A család 15. századi ősei a Sárói családnevet viselték. NAGY 1858: 16.

¹⁴⁴ Istvánffy Miklós előadása szerint Léva Gábor halála 1542-ben, a Buda visszafoglalására indított hadjáratban, a Pest környéki harcok során történt, mikor is Bánffy Lászlóval együtt egy magaslati pontról szemlélték az ostromot, de a törökök egy tarackból rájuk lőttek, és Léva eltalálták. ISTVÁNFY 2003: 78. Ezt megerősíteni látszik Büdy György Nádasdynak írt levele, ami azonban több pontatlanságot és téves hírt is tartalmaz. ILLÉSY 1893: 331. Eltekintve az eltérő helyszíntől (nem Pest, hanem Buda), levelében Léva Gábor feleségének, Thurzó Annának szomorú sorsáról is tudósít, aki gyermekágyban meghalt. Az eddig sem pontos adatokat viszont teljesen összezavarja Thurzó Anna 1541. évi fölvallása, amelyet a lévai vár udvarbírájának (egyben testvére, Thurzó Kata férjének), bessen Farkas Ferencnek javára tett, abban ugyanis férje már mint „néhai”, ő maga pedig özvegyként van említve. MNL OL X 501 Fasc. 5. No. 39. Az újabb kutatási eredmények is

apja halálakor ő még nagyon fiatal volt, kiskorú lévén nem volt törvényes korban.¹⁴⁵

Thurzó Anna özvegyként rendkívül bizonytalan helyzetbe került, ennek körülményeit néhai férje igen korai végrendelete okozta. Lévy Gábor apjának, Lévy Zsigmondnak két asszonytól összesen hét gyermeke született. Első felesége, Haraszthy Katalin két lánynak, Margitnak és Zsófiának, valamint az említett fiúnak, Gábornak adott életet; második felesége, suraklini Petrovics Anna pedig négy lányt, Fruzsínát, Dorottyát, Annát és Katalint hozta a világra. Lévy Zsigmond 1530 körül elhunyt, és a család egyetlen fiági leszármazottja az első házasságából származó Gábor maradt, aki 1531-ben kijelölt egy öröklési rendet.¹⁴⁶ Ennek értelmében az apja második házasságából, tehát a Petrovics Annától született lányok előnyt élveznek az első házasságából született két édestestvérének leszármazottival szemben. Lévy Gábor halála után több mint egy évvel, 1542 augusztusában az említett négy lány közül Lévy Katalint szentiváni Kendy Ferenc eljegyezte.¹⁴⁷ Az ő házasságkötésük várható következményeivel bizonyára Thurzó Anna is tisztában volt. Ahhoz, hogy megmaradhasson pozíciójában – és hogy az említett fiúörökösnek, Lévy Jánosnak gyámot biztosítson –, újra kellett házasodnia. Ekkor került a képbe Balassa Menyhárt – talán Thurzó Elek vagy még inkább Ferenc ajánlására –, aki valamikor 1542. év végén, de legkésőbb 1543. január közepén feleségül vette az özvegyet. Megjelenése a Lévy Gábor végrendeletében kijelölt öröklési rendet, és leginkább Kendy Ferenc terveit rúgta föl. Kendy Balassát hozományvadásznak tartotta, nem véletlenül kérte Ferdinánd királyt, hogy védje meg jogaiban feleségének testvéreit és anyósát. Tegyük hozzá, hogy Petrovics Anna és lányai – Katalinnak, Kendy Ferenc feleségének kivételével – Balassa és Thurzó Anna házasságkötésekor is nagy valószínűséggel ott éltek Léván mint a birtok várományosai.¹⁴⁸ A kortársak azonban inkább azt tartották morális problémának, hogy a Balassa fivérek kiskorú árvákat akadályoznak meg abban, hogy később jogos örökségükhöz jussanak. Úgy látták, hogy Balassa Zsigmond a Fánchy Borbála által nevelt Pemfflinger Orsolyát, a néhai Pemfflinger Sebestyén

Lévy Gábor 1541. májusi elhalálozását erősítik meg. CSAPÓ – PESTI 2018: 230., 237. Talán Selmecebánya városának 1541. április 24-én írt levele az utolsó emlékünk tőle. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1541/1 d.

¹⁴⁵ 1535. július 12-én született, és 1553. szeptember 12-én hunyt el. WERTNER 1901: 342.

¹⁴⁶ Lévy Gábor 1531. augusztus 30-án kelt végrendelete: MNL OL X 501 Protocollum B. 115.

¹⁴⁷ HORN – KREUTZER – SZABÓ 2005: 21.

¹⁴⁸ Lévy Katalin férje Kendy Ferenc, Lévy Annáé Patócsy Boldizsár, Lévy Dorottyáé pedig Erdélyi István lett.

lányát fosztotta meg ily módon Diósgyőrtől, öccse, Menyhárt pedig Lévay Jánost Lévától.¹⁴⁹

Balassa Menyhárt a házassággal nemcsak Lévay János gyámja, hanem Léva várának ura is lett, és a rendkívül kiterjedt uradalmon túl a Bars vármegyei főispánságot is megszerezte. Ezen attribútumok szerint valóban úgy tűnik, hogy mintaszerűen követte bátyját, Zsigmondot. Kettejük házasságkötése között azonban akad egy nagyon is lényeges különbség, nevezetesen az, hogy a Balassa és a Lévay család között már volt rokoni kapcsolat. Ahogy korábban említettük, Balassa Menyhárt legidősebb bátyja, a legkésőbb 1531-ben fiatalon elhunyt Balassa Farkas felesége nem más, mint Lévay Margit, Lévay Gábor édestestvére volt, aki apja, Lévay Zsigmond első házasságából született. Jóllehet Lévay Gábor említett végrendelete szerint nem ők, hanem az apa második házasságából született féltestvéreik örökölték, de Balassa erre a rokoni kötelékre, vagyis bátyjának a Lévay-lánnyal kötött házasságára bizonyára hivatkozási alapként tekintett.

Balassa Menyhárt Thurzó Annával kötött házassága – még ha csak halványan is – egyszerre kettős politikai affiliációt hordozott magában. Thurzó Anna néhai férjének mostohaanyja, Petrovics Anna Petrovics Péter testvére volt, akit az 1540-ben elhunyt I. (Szapolyai) János király rokonaként tartunk számon.¹⁵⁰ Ez a szál Balassát egyértelműen a Szapolyai család köreihez irányozta. Vérségi kötelék nem fűzte össze őket, mégis, a későbbi események, különösen a század derekán zajlott erdélyi hatalmi krízis idején ez is kapcsolódási pontot jelentett a Szapolyai-párt, vagyis Izabella királyné, Petrovics Péter, és ennél fogva a királyfi, János Zsigmond felé. Izabella királyné és János Zsigmond 1556. évi erdélyi visszatérését követően Petrovics Anna lányai, Lévay Gábor féltestvérei jelentették a Szapolyai rokoni körébe való bejutást, és férjeik rendszerint fontos pozíciókba kerültek.¹⁵¹ Másrésztől viszont Balassa felesége, Thurzó Anna a Ferdinánd király egyik legnagyobb támaszát jelentő Thurzó Elek országbíró unokahúga volt. Hasonlóképp fontos kapcsolódást jelentett a Habsburg uralkodóhoz a nyitrai püspök, későbbi kamarai

¹⁴⁹ A *Komédia* erre vonatkozó kritikája: „az vala a szándék, hogy én is úgy cselekedjem Lévai István-nal [helyesen: Lévay Jánossal – megj. V. N.] mint bátyjám, szegény Zsigmond uram, hogy Diósgyőrből az árvát, Pinfinger Orsolyát kiszínlé és elárulá.” *COMOEDIA*: 27. Hozzá kell tennünk, hogy gyámi kötelességeinek is igyekezett eleget tenni. 1545-ben a Lévayak Revistye várát akarták visszaváltani a Dóczyaktól. A várat még Lévay János felmenője, Lévay Péter zálogosította el Maróti Jánosnak, később pedig a nagylucei Dóczyakhoz került. A Balassának a Dóczyakkal szemben kiállított intéző- és idézőlevél, Pozsony, 1545. március 22. MNL OL X 501 Fasc. 57. No. 20. és Fasc. 143. No. 73.

¹⁵⁰ Petrovics Péterhez újabban: VARGA 2020.

¹⁵¹ HORN 2012: 34.

elnök, Thurzó Ferenc is, akivel Balassa ily módon sógorsági viszonyba került. Thurzó Ferenc egy alkalommal biztosan segítette Balassának, hogy behajthassa a selmecbányai polgároktól az ő egyik jobbágya felé fennálló tartozásait.¹⁵² Azt is tudjuk, hogy az említett Lévay János neveléséről Thurzó gondoskodott, aki a fiút magához vette, és úgy tűnik, hogy annak 1553-ban bekövetkezett haláláig felügyelt rá.¹⁵³ Thurzó Ferenc számára a Balassával való sógorság kellemetlen helyzetet is teremtett. A Balassa fivérek várfoglaló akcióiról megvolt a kortársak véleménye, és bizonyosan tartottak tőlük. Thurzó Elek halálát követően özvegye, ormosdi Székely Magdolna bizonyos feltételek mentén a nyitrai vár birtokában maradhatott, amiről Thurzó Ferencsel állapodott meg.¹⁵⁴ Ezek között hangsúlyos pontként szerepelt Thurzó kezeskedése afelől, hogy Balassa Menyhártot – aki az özvegy birtokait is prédálta – nem engedje be Nyitra várába...

A házasságnak az előbbieket mellett egyéb anyagi vonzatai is voltak. A vármegyék főurainak az udvar a hadiadóból ún. *levata* pénzeket fizetett, így Balassának Hont vármegyében 1542-ben 539 forint 21 dénár járandósága volt.¹⁵⁵ Ugyanebben az évben az ekkor már félárva Lévay Jánost Bars vármegyében 508 forint 33 dénár illette meg, az özvegy Thurzó Annának pedig Hont vármegyében 361 forint 82 dénár pénzösszeg, és érdekes módon Ugocsa vármegye után pedig 333 forint 61 dénár járt.¹⁵⁶ Nagy valószínűséggel hasonló nagyságrendű adatok vonatkoztathatók 1543 utánra, vagyis a házasságkötést követő évekre is.

A főúr terjeszkedése csak ekkor vette igazán kezdetét. Még ugyanebben az évben, 1543 augusztusában, legkésőbb szeptember 1. előtt megszállta a Selmecbánya előterében magasodó Szitnya-hegyet, ahol erősség építésébe fogott.¹⁵⁷ A selmecieket erről Dersffy Zsófia, Pálffy Péter felesége értesítette, aki vészjósló akciónak tekintette Balassa lépését, mert a főúr megjelenésétől mind a város, mind az asszony féltette birtokait. Balassa ezzel nemcsak a város, hanem zelinai/csábrági Pálffy Péter szomszédja is lett, ugyanis a városba délről vivő út mentén és a Szitnya-hegy körül található települések egy része Csábrág várának tartozékát képezték.¹⁵⁸

¹⁵² Balassa Menyhárt és Thurzó Ferenc a selmecbányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1544. december 10. VIROVECZ 2021: 234–235.

¹⁵³ GECSÉNYI 2010.

¹⁵⁴ WENZEL 1878: 41–42.

¹⁵⁵ EMBER 1990: 94.

¹⁵⁶ Uo. 94., 96.

¹⁵⁷ Dersffy Zsófia Quirin Schlaher selmecbányai bírónak, Csábrág, 1543. szeptember 1. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1543. d. (Függelék 4.).

¹⁵⁸ A Steffoltfalut kettészelő patak egyik oldala Selmecbánya, másik oldala a csábrági vár birtoka volt.

A történeti szakirodalomban – bizonyára Istvánffy Miklós nyomán – az rögzült, hogy Balassa Menyhárt Csábrág várát Pálffy Pétertől erőszakkal, törvénytelenül elfoglalta.¹⁵⁹ Hogy pontosan mire alapozta Istvánffy ezt a megállapítást, nem tudjuk, mindenesetre a vár birtoklása körül az 1540-es évek második felében kialakult problémagóc egészen más jellegű tranzakciókra enged következtetni. A Hont vármegyében kiterjedt uradalommal rendelkező vár a 16. század első felében több birtokosváltást megélt, és addigra már a Balassa családnak is volt a birtokhoz kapcsolódási pontja.¹⁶⁰ A vár a 16. század elején Bakócz Tamás esztergomi érsek birtokába került, aki – rokonainak magszakadása esetén – végrendeletileg az esztergomi káptalanra és a kápolnára hagyományozta azt.¹⁶¹ A vár következő birtokosa csábrági Erdődy István volt, aki végrendeletében feleségére, Korlátkövi Annára hagyta a Bars vármegyében található Zselíz mezővárost, több más településsel együtt, ami a váruradalom története miatt a későbbiekben még fontos részlet lesz.¹⁶² Erdődy István utód nélkül hunyt el, így a vár a káptalanra szállt volna. Ugyanakkor örökösei, köztük Erdődy Péter, Bakócz unokaöccse a maga számára foglalta le a várat, majd a zselízi uradalommal együtt eladta Erdődy Simon zágrábi püspöknek és unokaöccsének, Pálffy Péternek.¹⁶³ Az adásvétel Ferdinánd király részéről is megerősítő jóváhagyást nyert, és Pálffyt 1536-ban be is iktatták a vár birtokába.¹⁶⁴

Tíz évvel később, 1545 nyarán az a hír járta, hogy Pálffy a várat el akarja adni. Első lehetséges vevőként a Podmaniczky fivérek valamelyike, János vagy Rafael került szóba, és a vár eladásának folyamata hamarjában igen előrehaladott állapotba került. 1545. június 21-én (vasárnap) Pálffy csábrági udvarbírója és valamelyik Podmaniczky testvér titkára be is járták az uradalom falvait, valamint a vár készleteiről is inventáriumot készítettek. Gondolhatnánk, hogy Pálffy szándékának hátterében talán a török egyre fenyegetőbb közelsége és a térségben állandósult portyák álltak, de egyesek szerint azért is akarta Csábrágot eladni, mert

¹⁵⁹ ISTVÁNFFY 2003: 124.

¹⁶⁰ A várat Litvának is nevezték. BAKÁCS 1971: 48. A család birtokába először még Mátyás király uralkodása alatt, egy házasság révén került. A vár akkori birtokosa (litvai) Horváth Damján volt, akinek halála után özvegye, Somosi Fruzsina gyarmati Balassa Lászlóhoz ment feleségül. Ők voltak Menyhártnak és testvéreinek apai nagyszülei.

¹⁶¹ BALOGH 1955: 86.

¹⁶² NEUMANN 2007: 98.

¹⁶³ BALOGH 1955: 87.; NEUMANN 2007: 98.; PÁLFFY 2003a: 23.

¹⁶⁴ ŠABB K – C Pars II. 2361.; BALOGH 1955: 88.

Batthyány Ferenc egyik várát akarta megvenni.¹⁶⁵ Pálffy állítólag igyekezett szándékát titokban tartani, és eleinte tagadta is, hogy el akarná adni a várat. Már ezen a ponton kiderült, hogy a környék urainak, mind az egyháziaknak, mind a világiaknak, egyáltalán nem volt mindegy, hogy ki birtokolja Csábrágot. Podmaniczkytól kifejezetten tartottak, mert kegyetlen földesúr hírében állt, és féltek attól, hogy fel fogja dúlni a környéket. A régió birtokosai és a bányavárosok egyaránt igyekeztek elkerülni azt, hogy egy nagy hatalmú földesúrral kerüljenek közvetlen szomszédságba. Mindezt az is alátámasztja, hogy amint Pálffy terve nyilvánosságra került, az érdekeltek azonnali ellenlépéseket tettek. A korponai polgárok 1545. július 7-én az ipolysági konventnél tiltakoztak Pálffy tervezett tranzakciója ellen.¹⁶⁶ Kevesebb mint tíz nappal később, július 16-án az esztergomi káptalan a pozsonyi káptalan előtt eltiltotta Pálffyt attól, hogy a Podmaniczkyknak eladja Csábrágot,¹⁶⁷ majd 1546. február 27-én, amikor már Pálffy ténylegesen el is adta, ugyancsak tiltakozásukat fejezték ki.¹⁶⁸

Nem tudni, hogy végül miért nem a Podmaniczky testvérek valamelyike vette meg a várat.¹⁶⁹ Balassa Menyhárt mint lehetséges vevő neve az előbbiekkal egy időben, szintén 1545 nyarán már előkerült,¹⁷⁰ de úgy tűnik, hogy az adásvételi feltetelek kialakítása és maga a tranzakció csak 1546 február-márciusában jött létre.

A felek eredetileg a következőkben állapodtak meg. Balassa 1546. március 7-én kelt kötelezvénye¹⁷¹ szerint 10 100 forintot küld Pálffynak Éberhárd várába, és

¹⁶⁵ Minderről Gosztonyi Miklós, Drégely várának udvarbírája és várnagya (*castellanus*) tudósította a selmecieket úgy, hogy levelébe átmásolta az általa barátjának titulólt, de közelebről meg nem nevezett személy neki küldött levelét. Levele Leonard Nykosnak, Selmecbánya bírójának, Drégely, 1545. június 26. MNL OL R 314, 142/1. t. No. 17. Téves dátummal (1543. június 29.) és regesztával, valamint a levél első sorainak török hírei nélkül közli: LUKINICH 1941: 275–276.

¹⁶⁶ A bányaváros tiltakozási alapját az jelentette, hogy a csábrági váruradalom bizonyos tartozékai fölött pereket nyert. MATUNÁK 1899: 73. Ide vonatkozik Paulus Stumel korponai bíró és Pálffy ügye: MNL OL R 314, 87. tétel, No. 3. A Rerum Carponensium szerint Zsibrikfalva és Devicse volt a két település, amelyekben a városnak birtokrésze volt. MTAK Kt. Rerum Carponensium Codex. 88r.

¹⁶⁷ LUKINICH 1941: 323–325.

¹⁶⁸ BALOGH 1955: 90.; EFL Lad. 10. Fasc. 9. No. 11.

¹⁶⁹ Podmaniczky János valamikor 1545. év vége felé hunyt el (1545. október 25. után, 1546. február 20-án már néhaiként említve), talán ez állhat a háttérben. LUKINICH 1941: 359.

¹⁷⁰ Nyáry Lőrinc levele Körmöcbányáról, 1545. július 21. ŠABB PBS, MMBŠ Missiles 1545 d. Hozzá kell tennünk, hogy ezt megelőzően Balassa Zsigmond és Pálffy Péter között is ügy keletkezett azon ingóságok miatt, amelyek a bozói prépostság tulajdonát képezték, de a néhai Németi Pál prépost révén Csábrág várában, egykori lakóhelyén öriztettek. Hont vármegyei nemesek felvállása Balassa Zsigmond részére, 1544. január 2. MZAB G 152, Kt. 10. Fasc. XI. No. 440.

¹⁷¹ MNL ZML IV. 433. 52. d. 5795. (Függelék 9.) A kötelezvényen olvasható dátum „böjtelő vasárnap”. Az ügy további menetéből kiindulva böjtelő három vasárnapja közül itt bizonyára a nagy-

a Pálffy által teendő örökvallás¹⁷² pontos kialakításához a kor bevett gyakorlatának megfelelően mindkét fél részéről fogott bírakat¹⁷³ kérnek föl. Ennek megfelelően Balassa Menyhárt oldaláról Balassa Imre és Révay Ferenc, Pálffy Péter részéről pedig Batthyány Ferenc és Mérey Mihály pünkösdi napjáig, vagyis június 13-ig összeülnek és közösen megtárgyalják, hogy mit tartalmazzon Pálffy Csábrágról teendő felvállása. Amennyiben valamelyik fél időközben kifogást emelne annak tartalma ellen, akkor elállhatnak a szerződéstől, következésképp Balassa visszaadja Pálffynak a várat (az inventáriumban foglaltakkal együtt), Pálffy pedig visszaadja Balassának a vételárat. Már ezen a ponton változtathattak a feltételeken, ugyanis Pálffy Péter március 12-én Csábrág várában kelt kötelezvénye némileg más részleteket tartalmaz.¹⁷⁴ Eszerint ha Balassa személyesen vagy megbízottja által március 21-ig 10 100 forintot letesz a győri püspöknél, akkor kap majd egy igazolást, amelyet ha egy előre kitűzött napon Csábrág várához visz, akkor Pálffy átadja neki a várat. Fontos hozzáfűzni, hogy Pálffy kötelezte magát a felvállás megtételére is, de utóbb annak tartalmát nem a korábban említett négy főúr, hanem közülük csak ketten, Balassa Imre és Batthyány Ferenc határozták meg.¹⁷⁵

Hogy pontosan hova küldte Balassa a pénzt, az e tekintetben ellentmondásos két kötelezvény alapján nem eldönthető.¹⁷⁶ Az ügy későbbi folyásából viszont kiderül,

böjt kezdete (hamvazószerda) előtti utolsó, vagyis ötvenedvasárnapot értették, ami 1546-ban március 7-re esett.

¹⁷² *Fassio perennalis* = örökvallás vagy felvállás, amely a birtok átruházását, adásvételét jelentő jogi aktus, rendszerint hiteleshelyen, vagy valamely bíró jelenlétében, tanúk előtt.

¹⁷³ Értsd: választott bírókat.

¹⁷⁴ Belefoglalva a Pálffy és Balassa közötti pert lezáró ítéletlevélbe. Pozsony, 1548. december 13. MNL OL E 148 Fasc. 655. No. 42. (Függelék 10.).

¹⁷⁵ A négy fogott bíró közül ők ketten a szerződő felek rokonai voltak. Balassa Imre Menyhárt legidősebb bátyja. Batthyány Ferenc testvére, Batthyány Perpétua Pálffy feleségének, Dersffy Zsófiának volt az édesanyja.

¹⁷⁶ Különösen zavarba ejtő, hogy a Pálffy-leveltár egyik repertóriumában a következőt olvashatjuk: „1546 secundo die cinerum, Nemthÿ. Reversales Melchioris Balassa, super fide ac honestate sua obligata, quod per eundem florenos 10100 apud episcopum Jaurinensem (non nominatum) depositos, ille, ejusque famulus, nulli alteri, quam Emerico Batthyány revelaturi sint; – extradatae – saltem vestigia sigilli olim appressi exhibentes repertae. Originale.” SNA ÚPA Armarium VIII. Ladula 4. Fasc. 1. Nr. 13. (Elenchus IX/1. köt. 183.) Vagyis Balassa reverzálisa arról, hogy a győri püspöknél letett 10 100 forintot ő maga vagy megbízottja által csakis Batthyány Imrénék fogja átadni. Sajnos az eredeti irathoz nem volt szerencsém hozzáférni, azonban a regesztával három probléma is adódik. Mindenekelőtt a dátum, amely a tartalommal nem fér össze, ugyanis miért tette volna le Balassa már egy nappal korábban a nevezett összeget, mikor annak feltétele csak másnap került rögzítésre, pontosabban miért állította volna ki Pálffy egy nappal később a maga kötelezvényét, ha a pénz már eleve letétetett? Másodszor, Batthyány Imre személyéről egyelőre nincs

hogy Pálffy biztosan megkapta az összeget – a vár birtoklása körül évekkel később támadt per során is elismerte –, és az is biztos, hogy április elején Balassa már birtokában volt Csábrágnak.¹⁷⁷

Az első probléma abból adódott, hogy a Balassa kötelezvényében rögzített pünkösdi határidő (június 13.) egyre közeledett, de a fogott bírák még nem ültek össze, vagyis nem fogalmazták meg Pálffy felvallását, így az ügyben nem történt előrelépés. Ekkor kínálkozott egy alkalom. Ecsedi Báthory András és bethlenfalvi Thurzó Anna¹⁷⁸ házasságkötésének napja 1546. június 20-ra volt kitűzve.¹⁷⁹ Balassa magától Pálffytól tudta meg, hogy Batthyány Ferenc is hivatalos a menyegzőre. Úgy gondolta, hogy mivel Batthyány ügyis Pozsony felé fog jönni, kínálkozik a lehetőség, hogy ott az ő bátyjával, Balassa Imrével végre tanácskozzanak. Meg is írta Pálffynak, hogy ő szól a bátyjának, Pálffy pedig szóljon Batthyánynak, és Pozsonyban pár óra alatt elrendezhetik az ügyet, még ha nem is lesz ott az eredetileg szintén fölkért Révay Ferenc és Mérey Mihály.¹⁸⁰ Ez a találkozó azonban nem valósult meg.

Június 13., pünkösöd napja eltelt, de a határidő lejártá után még egy hónappal később sem történt meg Pálffy felvallása. Balassa minél hamarabb szeretett volna túl lenni a birtokba iktatáson, Pálffy viszont a felvallás előtt minden anyagi kérdés végére pontot akart tenni. Csábrág mellett az adásvétel tárgyát képezte a korábban már említett Bars vármegyei Zselíz mezőváros és uradalma is, amihez köze volt Pálffy feleségének, Dersffy Zsófiának és az ő rokonainak is. Balassa eredetileg Pálffy feleségétől is felvallást szeretett volna. Ettől abban az esetben lett volna hajlandó eltekinteni, ha Pálffy megküldi a Zselízzel kapcsolatos Dersffy-okiratokat. Pálffy erre ígéretet is tett, de tudatta Balassával, hogy ennek 366 forint 67 dénár lesz az ára, amit Szent Iván-napig, vagyis június 24-ig kér kifizetni, és utána megteszi a kért felvallást.¹⁸¹ Balassa ezt az összeget nem fizette ki, és

tudomásunk, ugyanis ilyen személy a 16. században nem létezett, így könnyen elképzelhető, hogy a Pálffy kötelezvényében szereplő név a Batthyány Ferenc és a Balassa Imre nevek összehasonlításával keletkezett. Harmadszor, a később mindebből keletkezett per során csakis Balassa első és Pálffy március 12-i kötelezvényét mutatták be és fogadták el érvényesnek, egyébről nem tettek említést.

¹⁷⁷ Erről a selmeciek levele is tanúskodik. A selmecbányai bíró és esküdtek Balassa Menyhártnak, Selmecbánya, 1546. április 5. körül (egykorú másolat). ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546 d.; VIROVECZ 2021: 238–239.

¹⁷⁸ Balassa feleségének másodunokatestvére. NAGY 1865: 201–202.

¹⁷⁹ Orsmodi Székely Magdolna meghívója az esküvőre Selmecbánya magisztrátusának, Trencsén vára, 1546. május 6. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546 d.

¹⁸⁰ Balassa Menyhárt Pálffynak, Kékkő vára, 1546. június 8. OSZK Kt. MNy 41. (Függelék 11.).

¹⁸¹ Balassa Menyhárt Pálffynak, Léva, 1546. július 13. OSZK Kt. MNy 42. (Függelék 12.).

közölte Pálffyval, hogy eredetileg nem erről szerződtek. Továbbra is ahhoz ragaszkodott, hogy Pálffy előbb tegye meg Csábrágról a felvállást, és a zselízi birtok adásvételét majd annak utána, újfent fogott bírák (Kálnay Imre és Muthnok Mihály)¹⁸² közreműködésével elintézik. Nyilvánvalóan tisztában volt a rendezetlen birtoklás esetleges jogi következményeivel, ezért felkínálta a visszakozás lehetőségét. Ha Pálffy úgy dönt, hogy mindezek után eláll a szerződéstől, akkor adja vissza a pénzt, és visszakapja Csábrágot, de Balassa mintegy fenyegetőleg odavetette, hogy a szerződés be nem tartása Pálffyra nézve következményekkel járhat.

Pálffy végül nem tett felvállást. Valószínűleg hamar elállt az adásvételtől, de Balassa addigra már a vár birtokában volt. Pálffy az ügyet valamikor megírta Ferdinánd királynak, amelyben fölemlegette az 1535-ös adásvételt, azt, hogy Balassa megvette tőle a várat, és ismertette a zselízi uradalommal kapcsolatos problémát.¹⁸³ Végül azt kérte a királytól, hogy vagy juttassa vissza a várat az ő birtokába, vagy engedje meg, hogy beszedhesse a vár értékének összegét (12 250 forintot) a harmincadokból. Mindenesetre további két évig semmi nem történt az ügyben, és Balassa egészen 1549 tavaszáig megmaradt Csábrág birtokában. Ugyanakkor a Pálffy és közte kialakult, de el nem rendezett birtokügylet vézsjóslóan húzódott a mélyben, és a későbbiek során kiválóan alkalmas volt arra, hogy Balassa ellen fölhasználják.

Balassa terjeszkedésének hátterében több ok is állhatott. Mint két szomszédos vármegye főispánja, értelemszerűen rendelkezett olyan mértékű befolyással, mely megkönnyítette akarata érvényesítését, így bizonyos lehetőségek eleve adottak voltak számára. Bár a kiterjedt lévai uradalom révén valóban jelentős birtokállomány került a kezelésébe, nem szabad elfelejtenünk, hogy a maga jogán közel sem volt annyira jelentős birtokos. Az előző fejezetben említettük, hogy a Balassa családtagok osztályt tettek Gyarmat és Felsőesztergár birtokokról, és 1549-re Balassa Menyhártnak Kékkőben és Gyarmatban már nem volt osztályrésze,¹⁸⁴ annak ellenére, hogy a család utóbbi törzsbirtokán egy kastély – talán a család ősi kastélya – az ő kezén maradt. Bizonyára az sem volt utolsó szempont, hogy Csábrág egyszer már a család, pontosabban Menyhárt és testvérei nagyapjának birtokát képezte. Mindezek mellett a régió életét egyre jobban érintő és egyre nyomasztóbbá

¹⁸² Muthnokyról bővebben: LACZLAVIK 2012.; SZENTMÁRTONI SZABÓ 2003a. Kálnai Imre személyéhez: V. KOVÁCS 1970: 661–667.

¹⁸³ Pálffy Péter kérelme (*humillima supplicatio*) Ferdinándhoz, dátum nélkül, bizonyára 1546 júliusában. MNL OL P 1987, I. t. 1546-os évkör.

¹⁸⁴ RUGONFALVI 1908: 115.

váló probléma is arra motiválhatta, hogy a csekély erővel is jól védhető hegyvidéki várat birtokba vegye. Az oszmánok éppen a Szitnya-hegy megszállását közvetlenül megelőző hetekben, 1543 augusztusában foglalták el Esztergomot, ahonnan kiindulva 1544. szeptember 9. hajnalán megtámadták és porig égették Lévát.

Léva, Szitnya és Csábrág 1549 tavaszáig Balassa Menyhárt birtokában volt. Annak pontos megállapítása, hogy az 1540-es években mindez mekkora gazdasági potenciált jelentett, aligha lehetséges. A kor viszonyai között a földesurak számára már nem a birtokaikon élő jobbágygazdaságokból származó bevételek jelentették az elsődleges vagy leginkább számottevő jövedelemforrást. Balassa Menyhárt esetében azt láthatjuk, hogy később vámok vagy marhakereskedelem révén igyekezett bevételhez jutni, de próbálkozott bányaérdekeltség vagy éppen bányanyitási engedély megszerzésével is, vagyis próbált kitérni a hagyományos keretektől. Mégis, egy kiterjedt birtoktest, különösen akkor, ha az összefüggő és nem széttagolt elemekből állt, továbbra is stabilitást nyújthatott és egyértelmű befolyást biztosított a vármegyében.

Az 1540-es évekből nem áll rendelkezésre a két várbirtok teljes egészét településenként részletező és a családfőket soroló urbárium vagy összeírás, amely kitérne minden lehetséges jövedelemforrásra, ezért más forráshoz, nevezetesen a portajegyzékekhez kell fordulnunk. A dikális összeírásokból, vagyis az országgyűlésen kivetett és a jobbágyporták után beszedett rovásadó (*subsidium, dica*) elszámolásai-ból meglehetősen csalóka és ellentmondásos kép nyerhető.¹⁸⁵ A porta gazdasági teljesítőkéességének meghatározása elsődlegesen a vármegyei tisztviselők és a dikátorok egyéni felfogásán múlt, az adószedés hatékonysága pedig többnyire személyes képességeiktől. Az egy településen összeírt porták száma éppen emiatt akár két egymást követő évben is jelentősen különbözhet. Egy olyan időszakban, mint az 1540-es évek, amikor Hont és Bars vármegyére rázúdult az oszmán hódítás, a természetes fluktuáción és a belső migráción kívül akár a háborús környezet társadalmi hatásait is feltételezhetnénk a számok alakulása mögött. De az is nyilvánvaló, hogy a dikális összeírásokban szereplő adatok közel sem felelnek meg a valóságnak, mert jóval kisebb számokat és összegeket rögzítenek, mint a földesúri jellegű, urbáriális összeírások.¹⁸⁶ Mindez azt jelenti, hogy a dikális

¹⁸⁵ A porta – mint a királyi adószedés „elméleti” alapegysége – nem minden esetben feleltethető meg egy jobbágyteleknek, és ez félreértésekhez vezethet. Maksay szerint ekkor 3-4 telek felelt meg egy portának. A módszertani problémákhoz: BAKÁCS 1957: 57., 64.; JUHÁSZ 1936; MAKSAY 1990: 143.

¹⁸⁶ Léva esetében ez különösen igaz. Az 1549 és 1554 közötti években készült különböző összeírások összevetéséből keletkező ellentmondások a fejlődő és kiépülő pénzügyi adminisztráció jellegzetes-

összeírásokban a királyi (állami) adószedés szempontjából adóképes és adóztatható porták szerepelnek, tehát azok az adatok, hogy a korabeli adminisztráció a saját szempontrendszer alapján hogyan mérte, illetve becsülte föl a vármegyét. A kép tehát közel sem pontos, de arra alkalmas, hogy nagyságrendileg lássuk egyes uradalmak kiterjedtségét.

A két vár uradalmának föltérképezését tovább nehezíti, hogy Bars és Hont vármegyéből a számunkra releváns időszakban, vagyis Balassa birtokszerzésének és kiteljesedésének idején, csak két olyan mintavételi évvel rendelkezünk (1542 és 1549), amikor mindkét vármegyét összeírták. Hont¹⁸⁷ vármegyére 1542, 1543 és 1549, Bars¹⁸⁸ vármegyére pedig 1542, 1544, 1545, 1546, 1548 és 1549 évekből találhatók összeírások. Mindez azért okoz problémát, mert mindkét váruradalom átnyúlt a szomszédos vármegyébe. A lévai uradalom tartozékai nemcsak Bars vármegyében, hanem legalább ugyanannyi birtokkal a keleti szomszédságában fekvő Hont vármegyében is megtalálhatók voltak, az uradalom bizonyos részeit voltaképpen kettévágta a megyehatár. Ugyanez mondható el Csábrág várának uradalmáról. A vár tartozékainak többsége ugyan Hont vármegyében feküdt, de több település és a zselízi uradalom Bars vármegyébe esett.

A Balassa család Bars vármegyében korábban nem volt birtokos, de az 1543. évi házasságkötést követően Balassa Menyhárt itt is igen tekintélyes portaszámot tudhatott magáénak. Ez a birtokosváltás a portajegyzékekben is kimutatható. Az uradalom birtokosaként 1542-ben még Lévy János, de 1544-ben már Balassa Menyhárt, majd 1545 és 1546-ban ismét Lévy, 1548-ban pedig újfent Balassa nevet tüntették föl.

A lévai uradalomról készült 1554. évi urbárium szerint négy vármegyében (Bars, Hont, Nyitra, Pozsony) összesen 47 település, köztük több mezőváros tartozott a várhoz – pontosabban ezekben volt a várnak birtokrésze –, és minden bizonyossal ugyanez a birtokállomány visszavetíthető 1549-re, tehát Balassa birtokosságának

ségei. Nem minden évben tüntették fel az elhagyott, vagy pusztá (*deserta*) és a szegény (*pauper*), tehát adómentes portákat és személyeket. MAKSAY 1990: 143.

¹⁸⁷ 1542: MNL OL E 158 Vol. 17. 41–72. (a beszercebényai országgyűlésen kivetett 1 forintos adó); 73–96. (dikajegyzék). 1543: 99–135. (az 1542. novemberi pozsonyi országgyűlésen kivetett adó); 1549: 139–150. (dikaösszeírás); 155–183. (dikaösszeírás, feldolgozása: MAKSAY 1990: 371–378.).

¹⁸⁸ 1542: MNL OL E 158 Vol. 3. 601–630. (dikaösszeírás és hatvanadadó); 1544: 631–654. (kamarahaszna-összeírás); 1545: 655–698. (dika- és kamarahaszna-összeírás); 1546: 699–726. (dikaösszeírás); 1548: 727–776. (az 1547. decemberi nagyszombati országgyűlésen megajánlott első hadiadó és kamarahaszna); 821–836. (második hadiadó, dikaösszeírás); 1549: 853–916. (egy forint harminc dénáros hadiadó).

utolsó időszakára is.¹⁸⁹ Az ekkor rögzített települések között több olyan is található, amely az 1540-es évek során kerülhetett az uradalomhoz. Ilyen volt több egyházi birtok, úgymint a bencéseknel Lekér és Orosz(ka), valamint a pálos rendnél Belleg, Lót, Garammikola települések, amelyeket 1542-ben és 1544-ben még az egyház, 1545-től viszont ugyanannyi portával már Lévy János, majd 1548-ban Balassa neve alatt írtak össze.¹⁹⁰ Az uradalomhoz csatolásuk illene a Balassa birtokszerző akcióiról kialakult képbe: a márianosztrai pálosoktól is foglalt el birtokokat (és malmot) Csata és Gém településeken, a vármegye déli részén.¹⁹¹

A dikális összeírások alapján 1542-ben a lévai uradalomhoz tartozó településeken Bars vármegyében 247,5 portát,¹⁹² Hontban 196,5 portát,¹⁹³ Nógrádban 52 portát rögzítettek, de ide számíthatjuk a Lévy János örökségét képező Pozsony vármegyei birtokot is, vagyis az uradalmat összesen 511 portára becsülhetjük. Mivel a következő évekre a többi vármegyéből hiányoznak az összeírások, ezért egészen 1549-ig csak Bars vármegyét rögzítő jegyzékekre szorítkozhatunk, ahol

¹⁸⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 16. No. 5./b. Barsban: Alsóvárad, Óbars és Barszékes, Belleg, Garammikola, Kelecsény, (Kis)Néved, Kisszecse, Leczk, Lekér, Léva (Nagyléva és Óléva), Lót (Kislót), Lök, Ludány (Vámosladány), Mohi, Nagygyőröd, Nagy hull, Nagyod, Nagysáró, Nagyszecse, Olvár (Óvár), Podluzsány, Solymos, (Tót)Keszi, Töhöl, Vezekény, Zseliz. Hontban: Alsótótbaka (Prandorf), Bát, Csánk, Derzsenye, Élesfalu, Fegyvernek, Felsőalmás, Gyikés (Gyekés), Kissarló (a későbbi Garamsalló település, vagy talán Nagysalló része), Kér, Lissó, Magosfalva/Magosfalu, (Ipoly)Pásztó, Pocsovilla (Bacsófalva), Szakállós, Vámosmikola, Vinár. Nyitra vármegyében Kertóc és Sárfő, Pozsony vármegyében Nagygyutor és Kisgyutor egy része. Bars vármegye székhelye eredetileg Bars település volt, mielőtt Léva megyéspáni székhely lett volna. Ennek egyik névváltozatát viselő település (Újbars) található átellenben, a Garam másik partján. Az 1540-es években készült összeírásokból a következtelen névhasználat miatt (Óbars, Újbars, Nagybars, Bars, Barsszékes) nem egyértelmű, hogy mikor és melyik települést értették e nevek alatt. Vö. MNL OL E 158 Vol. 3. 606., 643., 679., 680., 715., 762., 767., 872., 904. Léva esetében hasonló helyzet áll fenn. Uo. Vol. 3. 608., 642., 679., 715., 770., 871., 903. A Pozsony vármegyei Nagy- és Kisgyutor eredetileg Lévy János anyai örökségét képezte, így valószínű, hogy eredetileg nem volt a váruralom része. MAKSAY 1990: 580., 588. A két Nyitra vármegyei birtok mellett 1549-ben még a Balassa családnevet tüntették föl, vagyis gyanítható, hogy Balassa Menyhárt 1549-i birtokvesztése után maradt a vár tartozéka.

¹⁹⁰ Oroszkat (vagy Orosz/Oroszfalut) 1549-ben nem rögzítették, amit bizonyára annak fekvése indokolt. Ebben az évben a Bars vármegye déli részén fekvő, a töröknek is adózó települések nagy részét nem írták össze.

¹⁹¹ Ahol kifejezetten a malom volt a fő célpont. Intő- és idézőlével a márianosztrai pálosoknak Balassa ellen, Pozsony, 1549. június 13. MNL OL X 501 Fasc. 38. No. 27. és Fasc. 43. No. 3. Hasonlóképpen csatolhatta az uradalomhoz Kosár Mihály hat jobbágytelkét, amelyeket a kárvallott már a főúr kiostromlása után Ferdinánd királytól kért visszaszolgáltatni. MNL E 21 1551. 04. 19./4–5.

¹⁹² Az említett Bars vármegyei egyházi birtokok nélkül.

¹⁹³ Az 1554. évi urbáriumba nem vették föl, de a Hont vármegyei Bagonya egészen 1549-ig az uradalom része volt. Vö. MNL OL E 158 Vol. 17. 94., 127., 163.

1544-ben 243,5; 1545-ben 237,5; 1546-ban 225,5; 1548-ban pedig 213 porta alkotta a lévai uradalom adóképes részét.¹⁹⁴ 1549-ben már pontosabb képet alkothatunk a birtokállományról: Barsban 225,5; Hontban 245; Pozsonyban 15 portát számíthatunk az uradalomhoz, és szintén ide tartozónak tekinthetjük a nyitrai Sárffő és Kertóc 9 portáját, ugyanakkor a két nógrádi település (Jenő és Szokolya)¹⁹⁵ kimaradt az összeírásból. Ez alapján tehát összesen 494,5 adóképes porta alkotta az uradalmat, amely az 1542. évi állományhoz képest elsőre nem tűnik számottevő csökkenésnek, ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy kerültek új birtokok a várhoz, valamint az adómentes szegényeket és az elhagyott portákat nem minden évben tüntették föl.

A Csábrág várához tartozó birtokok bizonyos szempontból szerencsésebben föltérképezhetők, mint Lévánál láttuk. Ez a birtokállomány is több elemből tevődött össze, melyek különböző módokon kerültek az uradalomhoz. Említettük, hogy Balassa nemcsak Csábrágot, hanem a zselízi uradalmat is meg akarta venni Pálffy Pétertől. Ezenkívül az uradalom részét képezték még a csábrági Erdődy István 1532–1533. évi végrendeletében megnevezett települések.¹⁹⁶ Az esztergomi káptalan és az Erdődyek között zajlott per fontos momentuma volt, amikor Thurzó Elek országbíró 1540-ben újból fölvette az ügyet, és valószínűleg ennek kapcsán rendelte el a per tárgyát képező birtokok összeírását.¹⁹⁷ Eszerint három vármegyében (Hont, Bars, Esztergom) 36 település tartozott a várhoz,¹⁹⁸ és bár a Solt széki három birtokot nem találjuk közöttük, a korábbi és későbbi források alapján valószínűsíthető, hogy az uradalomhoz tartoztak.¹⁹⁹ Az összeírásban nem

¹⁹⁴ Patyi(pusztá) 1545-ben leégett (*combusta*), 1548-ban már teljesen elhagyott (*totaliter deserta*). MLN OL E 158 Vol. 3. 665. és 776.

¹⁹⁵ MAKSAY 1990: 507., 518.

¹⁹⁶ Amelyeket feleségére, Korlátkövi Annára hagyott. Barsban Zselíz, Ágó, Csuda, Kerekudvar, Leánd, Mindszent, Szék, Vezekény. Hontban Baka, Kissarló, Peszek, Tergeny. Esztergomban Bény, valamint a Solt széki Szalkszentmárton és Csabany. NEUMANN 2007: 98. Szék települést az uradalom tartozékai között később nem rögzítették, a többit viszont igen.

¹⁹⁷ ŠABB K – C Pars II. 2362.

¹⁹⁸ Hontban: a vár alatti allódium, továbbá Alsópalást, Apova (Apafalva), Bél (helyesen: Béd, illetve Beluja/Belija), Berki (Bürki, Gyürki), Csall, Devicse, Felsőrakonca, Kígyógyarmat (Kisgyarmat), Kormosó, Középpalást, Lehotka, Méznevelő, Nagypeszek, Neklinc/Leklinc, Felsőnyék, Felsőszélcén (Szécsénke), Princsfalva (Berencsfalu), Sibrikfalva (Sibrikfalu, Zsibrikfalva, Zsibritó), Steffoltfalva (Steffoltfalu, Steffoltova, Steffolt), Szalatnya, Szentantal, Szentegyed (Illia, Illés), Tergeny, Teplicse, Varbók (Csábrágvarbók, Váralljavarbók), Vesszőbaka (Vizesbaka, Tót-baka, Felsőtót-baka). Barsban: Ágó, Csuda, Kerekudvar, Kissarló (Kissalló, Garamsalló; a települést később egyértelműen Hont vármegyében írták össze), Mindszent (Garammindszent?), Vezekény, Zselíz. Esztergomban: Alsóbény, Leánd.

¹⁹⁹ Szalk, Szentmárton, Csábony/Csabány.

portákat, hanem telkeket rögzítettek, és helyenként ugyan nehezen értelmezhető, de meglehetősen részletes képet alkothatunk arról, hogy a Csábrághoz (és Szitnyához) tartozó javak 1540-ben milyen kondíciókkal rendelkeztek.²⁰⁰ Ennek nyomán a váruradalom településein összesen 457 lakott és 116 lakatlan egész jobbágytelket; 103 lakott és 11 lakatlan féltelket; továbbá 113 zsellérházat és 27 zsellértelket vettek számba, több nemesi és egyházi telek mellett. Az 1540 és 1549 közötti évek fölbecslésénél szintén a dikális összeírásokhoz fordulhatnánk, de az adatok rendkívül ellentmondásosak.

Csábrág uradalmáról 1549-ben készült egy urbárium, amely közel sem teljes, de nagyon úgy tűnik, hogy közvetlenül Balassa birtokosságának végeszakadása után vették föl, vagyis arra alkalmas, hogy a főúr kezében lévő birtokállományról képet alkossunk.²⁰¹ Az 1540. évi állapothoz képest az uradalom tartozékainak tekintetében minimális az eltérés. Két települést újonnan följegyeztek, továbbá belefoglalták a Solt széki birtokok úrbéri szolgáltatásait, de öt település hasonló leírása hiányzik.²⁰² Az 1549. évi két dikális összeírásnak az urbáriumban jegyzett településekkel való összevetése alapján Hontban 148; Barsban csak 4; Esztergomban pedig 11 portát találunk.²⁰³

²⁰⁰ A vár alatti allódiumon Pálffy építtetett malmot, továbbá Varbókon, Szentegyeden, Beluján, Leklincen, Tergenyén, Vizesbakán és Kígyósgyarmaton egy, Méznevelőn kettő, Felsőnyéken és Princsfalván három, Szentantalon és Vezekényen négy malmot írtak össze, Alsóbényen és Leándon szintén egyet-egyet (a Garamon), de négykerekűt. Vámhelyet Varbók, Méznevelő, Szentantal, Alsóbény és Csall településeken. Szőlőskertet/szőlőhegyet Felsőrakonca, Devicse, Leklinc, Felsőszélcén, Alsó- és Felsőpalást (mindkét részen), Szalatnya, Tergenyé településeken. Halastavat Varbók (kettőt, az egyik elhagyottan), Sibrikfalva, Felsőszélcén, Ágó és Vezekény (elhagyott) településeken.

²⁰¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 4. No. 11.

²⁰² Pír (Középpír) és Felsőpalást (mindkettő Hont vármegyében) az 1540. évi összeírásban nem szerepel. Hontban (Felső)Szélcén (Szélcénke), Barsban Mindszent (Garammindszent), Kerekudvar és Csuda, Esztergomban Leánd szolgáltatásai hiányoznak. A dikális összeírások szerint Mindszent és Kerekudvar már 1548-ban teljesen lakatlan (MNL OL E 158 Vol. 3. 770.), Leándot és Csudát pedig 1549-ben nem is jegyezték föl.

²⁰³ Neklincnél nem szerepel Csábrághoz tartozó porta, azt az esztergomi káptalanhoz írták össze (MNL OL E 158 Vol. 17. 173.). Nyék esetében is ezt láthatjuk, de egy évvel korábban 4 porta tartozott a várhoz. ŠABB K – C Pars II. No. 9244. Felsőpaláston nem jegyezték az uradalom tartozékait, Középpalástot egyáltalán nem írták össze, Alsópalástnál kilenc porta szerepel (Vol. 17. 165., 167.). Felsőrakoncának csak a nemesi lakosságát említették (Vol. 17. 166.). Zselizt és Tergenyét lásd a következő jegyzetben! A szintén Bars vármegyei Ágót nem írták össze. Leándot és Csudát 1549-ben nem jegyezték, de 1548-ban mindkettőnél 2 porta volt Balassa nevéen, ezért ezek is beszámításra kerültek (Vol. 3. 758.). Berki nincs az összeírásokban, az urbáriumban is „vacat” (MNL OL E 156 a. Fasc. 4. No. 11. fol. 2.). Varbók nem szerepel az összeírásokban. A dikajegyzék szerint Dorfel falu két portája is a várhoz tartozik, ami korábban egyáltalán nem szerepelt, és valószínűleg még a 16. században elnéptelenedett (Vol. 17. 170.).

Említést kell tennünk néhány olyan jelentősebb településről, amelyek eredetileg a csábrági vár Bars vármegyében fekvő tartozékai voltak, de a Balassa és Pálffy közötti 1546. évi birtokosváltást követően az összeírások azokat már a lévai uradalomhoz sorolták. Vezekény és Zselíz mezőváros mellett 1545-ig Pálffy Péter neve, majd 1546-ban Léva(!), 1548-ban Balassa, 1549-ben pedig ismét Léva János neve került föltüntetésre. Ennek ellenére Csábrág 1549. évi urbáriumában mindkét települést összeírták, de a vár későbbi urbáriumában már nem találjuk őket, ugyanakkor Léva tartozékai között sem.²⁰⁴ Természetesen az is elképzelhető, hogy ezeken a településeken mindkét uradalomnak voltak birtokrészei, ahogyan Alsótótbaka és Felsőtótbaka (ez utóbbi Vizes- vagy Vesszősbaka) településeken, amelyeket 1542-ben még összesítve Baka néven írtak össze, de feltüntetve a két külön birtokost.²⁰⁵

Léva, Szitnya és Csábrág megszerzésével Balassa Menyhárt egyértelműen a két vármegye legnagyobb világi birtokosa lett,²⁰⁶ de 1549-re, vagyis birtokosságának utolsó évére az oszmán hódítás nyomasztó hozadékai már az elnéptelenedő településekben, valamint a török általi hódoltatásban is kimutathatók. Ahogyan említettük, Bars és Hont vármegye térségében Esztergom elfoglalását (1543 augusztusát) követően állandósultak a portyák. A Léva elleni 1544. szeptember 8–9. éjjelen végrehajtott támadás során a várost felgyújtották, ami a dikajegyzekekből még

²⁰⁴ Zselízvendégség néven. MNL OL E 156 a. Fasc. 4. No. 11. fol. 17. Hasonlóan érdekes Kissarló/Kissalló (a későbbi Garamsalló) település. 1540–1549 között stabilan kimutatható, hogy az a csábrági vár tartozéka, de utána már nem, viszont az említett 1554. évi lévai urbáriumban szerepel egy Kissarló nevű település. 1540-ben még megjegyezték, hogy Bars vármegyében van, de később kivétel nélkül Hontban írták össze. Vö. MNL OL E 158 Vol. 17. 89., 130., 145., 159. és MNL OL E 156 a. Fasc. 16. No. 5./b. fol. 44. Ugyanez az eset állhatott fenn a szintén megyehatáron fekvő Tergenye esetében is. 1549-ig stabilan a csábrági uradalom része volt, 1549-ben már a lévai uradalomhoz írták össze, de az 1554. évi urbáriumban nem találjuk. MNL OL E 158 Vol. 17. 89., 130., 161.

²⁰⁵ MNL OL E 158 Vol. 17. 93.

²⁰⁶ Az esztergomi érsek Bars és Hont megyében egyaránt jelentős portaszámot tudhatott magáénak, de csak az előbbiben múlta felül a Léva-örökséget. MAKSAY 1990: 155., 380. Acsády Ignác számításai nyomán azt láthatjuk, hogy a Balassák a kilencedik helyen álltak a legtöbb portával rendelkező családokat és személyeket felsoroló ranglistán, amely szerint az országban összesen 742 portát birtokoltak. ACSÁDY 1890: 80–81. Kiemelkedően magas portaszámmal Hont, Nógrád és Borsod megyékben rendelkeztek, emellett Zólyom, Nyitra, Esztergom vármegyékben és a kishonti kerületben is hagyományosan birtokosok voltak. ACSÁDY 1890: 17., 18., 21., 33., 71. és ACSÁDY 2010: 42. Továbbá MAKSAY 1990: 312., 367., 380., 383., 389. Hozzá kell tenni, hogy a gyakori birtokosváltás, a hatalmaskodások és várfoglalások nyomán bekövetkezett birtokgyarapodás miatt a lista közel sem tekinthető pontosnak, ezek az adatok természetesen csak rövid időszakokra, legfeljebb egy-két évre vonatkoznak.

évekkel később is a visszatükröződik.²⁰⁷ Ugyanezen év decemberének első napjaiban Hont és Nógrád vármegyében, Ipolyságon és Szécsényen túl az oszmánok 8-10 falut felégettek, és a környéket állítólag teljesen elnéptelenítették.²⁰⁸ Balassa és a többi szomszéd birtokos törökellenes küzdelmei időlegesen ugyan gátat tudtak vetni a portyáknak, de a folyamatot hosszú távon megakadályozni nem tudták. Ennek következményei valójában igen hamar megmutatkoztak. A dikajegyzékek alapján a lévai uradalom Bars vármegyében fekvő birtokai közül 1546-ban már mind meghódolt, ugyanez mutatható ki 1549-ben. Ez annak is be tudható, hogy a települések elsősorban a vármegye déli részén és a Garam mentén feküdtek, vagyis közel az elfoglalt Esztergom vármegyéhez, valamint az oszmánok felvonulási területeként használt kakati/párkányi átkelőhöz. Az uradalom Hont vármegyei helységeiről csak 1549-ből vannak adataink, amelyek szerint csak 11 települést – ezek nagyjából a vármegye északnyugati részén egy tömbben feküdtek – nem érintett a hódoltatás.²⁰⁹ Figyelembe véve a korábban említett Nyitra és Pozsony vármegyei pár birtokot, valamint a hódítás miatt ekkor már össze sem írt nógrádiakat, azt láthatjuk, hogy 1549-ben a lévai váruradalom nagyjából kétharmada kényszerült a töröknek is adózni. A többnyire Hont vármegyében található csábrági váruradalom 41 települése közül három addigra már elnéptelenedett, és 18 település, vagyis az uradalom közel fele szolgált a töröknek is.²¹⁰

²⁰⁷ Lévát 1545-ben leégették rögzítették, és bár 1546-ban följegyezték a portaszámot (Nagyléva 20, Óléva 14), de még 1548-ban is adómentes, ugyancsak tűzkár okán. MNL OL E 158 Vol. 3. 679., 715., 770.

²⁰⁸ Dalmady Tamás Thaddeus Bartfelder selmecbányai bírónak, Dalmad, 1544. december 8. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544 d.

²⁰⁹ Alsótótbaka (Prandorf), Bagonya, Pocsovilla, Magosfalva, Gyikés, Felsőalmás, Vinár, Élesfalva, Lissó, Bát, Derseny. MNL OL E 158 Vol. 17. 161–163.

²¹⁰ Hontban Kígyógyarmat, Kissarló, Peszek, Tergeny. Szalatnya, Méznevelő, Alsó- és Középpalást, Nyék, Leklinc, Csall. Barsban Ágó, Vezekény. (Zselízvendégség érdekes módon nem.) Esztergomban Alsóbény. A három Solt széki birtokok (Szalk, Szentmárton, Csábony) eleve a Hódoltság területén feküdtek, melyek nagy valószínűséggel már korábban meghódoltak. Vö. MNL OL E 156 a. Fasc. 4. No. 11.

II. 2. A BALASSÁK ÉS SELMECBÁNYA

„Mintha bizony őseim nyomdokai (akik az ilyen dolgoktól mindig a legtávolabb állottak) nem indítanának utáztatásukra?”

(Balassi Bálint a selmecebányai polgároknak)

A városi polgárság és a szomszédságában élő birtokos nemesség e korban több szempontból is szükségszerűen egymásra van utalva. Ugyanakkor ez a kölcsönös egymásrautaltság sajátos jelleget ölt. A különböző társadalmi csoportok eltérő jogi státusza, a király által biztosított kiváltságaik – azok eltérő értelmezése –, és ebből fakadóan a különböző úton-módon történő érdekérvényesítési formák igen bonyolult elegyet alkotnak.

A helyzet a Balassa család esetében sem volt másképp, minekutána a Hont vármegyei bányavárosok szomszéd birtokosai lettek, valamint a vármegye főispáni méltóságát viselték. A közeli szomszédság először Zsigmond térfoglalásával vette kezdetét. Említettük, hogy 1530-ban megszállta a Korpona mellett fekvő bozóki premontrei prépostságot, és a kolostort az évek folyamán négy saroktoronyos erősséggé alakította át.²¹¹ Ebből a szomszédságból következett, hogy emberei a közeli Korponának nem hagytak békét.²¹² Az igazán kényes ügyek azonban nem ezzel a várossal adódtak, hanem a sok szempontból jóval jelentősebb és országos szinten is komolyabb befolyással bíró Selmecebányával.

A város és a család kapcsolata a már említett közjogi jellegén túl eleinte legfőképp az élőállat-, azon belül is a marhakereskedelemben öltött testet. A kereskedelmi ügyletek egészen a család ottani térvesztéséig, tehát 1549-ig megmaradtak, de nyomban hozzá kell tennünk, hogy korántsem zavartalanul. Az adásvétel és a kifizetés halogatásának eklatáns példája Balassa Menyhárt egyik nagylámi jobbágynak, bizonyos Szokol Balázsnak az esete. Még a belháború éveiben szenvedhetek a selmeciek a családtól valamilyen kárt, ugyanis, jöllehet szarvasmarhákat vásároltak a nevezett jobbágytól, de 90 forintját lefoglalták és visszatartották.²¹³

²¹¹ Lásd az 51. jegyzetet!

²¹² Móré László bozóki várnagy hatalmaskodásai: MTAK Kt., Rerum Carponensium Codex i. m. 78r.–81r.; MATUNÁK 1899: 72–75.

²¹³ Csáforda Miklós (a Balassa fivérek tisztartója) Balten Marcus selmecebányai bírónak, Nagylám, 1538. március 14. és Balassa Menyhárt ugyanannak, Balassagyarmat, 1538. március 22. ŠABB PBS,

Ugyanez a Szokol Balázs pár évvel később ugyancsak kereskedett a Balassa által rábízott marhákkal. A probléma abból adódott, hogy bár a selmecieknek azokat eladta, a vételárat viszont nem kapta meg. Miután Balassa érdeklődött Szokolnál, ő arra panaszkodott, hogy egyszerűen nem tudja behajtani az összeget a selmeci polgárokon és mészárosokon.²¹⁴ A család szeniorának számító Imre, jóval később ugyan, de ugyanilyen helyzetbe került. Ő 100 marhát adott el a város mészárosainak, de a fizetési határidő lejártával sem kapta meg pénzt.²¹⁵ Nemcsak a család férfitagjai folytattak ilyen tranzakciókat, hanem lánytestvérük, Magdolna is, aki juhokat adott el az egyik selmeci mészárosnak. A megfelelő összeget ő sem kapta meg, így aztán pénzéért öccsének, Zsigmondnak kellett közbenjárnia a város bírójánál.²¹⁶

A kor társadalmának kötődési formáiból adódott, hogy a földesurak ilyen esetekben védelmükbe vették jobbágyaikat, akár még jóval kisebb értékű tételeknél is. Egy alkalommal Balassa valamely jobbágya adott el két marhát egy steffoltfalvi²¹⁷ lakosnak, amelyek ellenértékét nem kapta meg, és miután kiderült, hogy a vevő a város joghatósága alá tartozik, maga a földesúr kérte, hogy a bíró orvosolja az ügyet.²¹⁸ Hasonló esetekkel találkozunk, amikor sógorával, Thurzó Ferencsel közösen kérték a bírót, hogy Menyhárt szolgálójának, Nagy Mátyásnak fizesse meg két selmeci polgár az összesen 30 forintnyi tartozást;²¹⁹ vagy amikor Tulovicz Zsigmondnak, egy Bars mezővárosi jobbágyának panaszát hallgatta meg a főúr, akinek a selmeci Ipolit ötvös maradt adója 10 forinttal.²²⁰

MMBŠ Missiles 1538 d. A Balassa fivérektől (Imre, Zsigmond, Menyhárt) a selmecebányai szenátushoz intézett levelek kiadása: VIROVECZ 2021.

²¹⁴ Balassa Menyhárt két levele az ügyben a selmecebányai bírónak Ágóról 1541. március 6-án és Kékkő várából augusztus 28-án. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1541/1 d.

²¹⁵ Balassa Imre a selmecebányai bírónak és esküdteknek, Balassagyarmat, 1549. szeptember 28. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1549 d.

²¹⁶ Balassa Zsigmond Balten Marcusnak, Vihnye vagy Szklenőfürdő, 1542. január 29. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1542 d.

²¹⁷ Steffoltfalu/Steffolt/Istvánháza (a forrásokban *Stefolthowa*, *Stepholtfalu*, németesen *Stepelthoff* ma: Štefultov, Selmecebánya városrésze, SK). Hont vármegyei falu Selmecebánya előterében, amelynek a Selmec-pataktól délre fekvő része a csábrági váruradalom tartozéka volt (MNL OL E 156 a. Fasc. 4. No. 11. 15. p.), északi része viszont Selmecebánya városához tartozott. MALINIÁK 2019: 83–84.

²¹⁸ Balassa Menyhárt a selmecebányai bírónak, Kékkő vára, 1545. október 7. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1545 d.

²¹⁹ Balassa Menyhárt és Thurzó Ferenc közös levele a selmecebányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1544. december 10. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544 d.

²²⁰ Er. „Sigismundus Thulowycz”. Balassa Menyhárt a selmecebányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1548. január 24. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1548 d.

A patriarchális földesúri magatartás mintaszerű példáját ismerhetjük meg Balassa egyik familiárisának és lányának történetéből.²²¹ A lány feleségül ment egy selmeci polgárhoz, akitől az apa, Nagy László, Balassa szolgálója, megvásárolt egy házat. A férj időközben elhunyt, de előtte végrendeletileg minden ingóságát a feleségére hagyta. A megözvegyült asszony ezután újraházasodott, de az újdonsült férj elűzte a nőt. Nagy László ezután a lányának vett házat kérte számon a városban, követelve, hogy vagy megtarthassa azt, vagy fizessék neki vissza az árát. A selmeciek egyik megoldásra sem hajlottak. Balassa ezen a ponton került a történetbe, és közbenjáró levelében külön kiemelte, hogy ha csak a jobbágya lenne Nagy László, akkor is megvédené igazságában, de itt most a famulusáról van szó.²²² Ez az összkép szempontjából nem túl jelentős, de rendkívül beszédes háztulajdonlási ügy is egyértelművé tette, hogy a selmeciek nem kívánják a család és szolgálóinak jelenlétét a városban – ami természetesen tágabb értelemben véve a polgárközösség nemesekkel szembeni „klasszikus” összeférését is mutatja.

A városi polgárok felszólításán túl szinte minden esetben erősebb ráhatással találkozhatunk. Amennyiben nem törlesztik az adósságot, vagy nem működnek együtt, akkor a földesúr engedélyt ad jobbágyának arra, hogy a maga módján hajtsa be az összeget. Vagy akár (némi fenyegető hangvétellel élve) saját maga veszi kezelésbe az ügyet, ami a polgárok árestálásával, fogságba vetésével is végződhet. A kor viszonyai között ezek mégis kisebb fajsúlyú ügyeknek számítottak, nem jelentettek végérvényes vagy helyrehozhatatlan törést a város és a család között. Az igazán jelentős konfliktus 1543–1544-ben kezdett kibontakozni.

Balassa Menyhárt Hont és Bars vármegyei birtokpolitikájánál részleteztük, hogy 1543-ban megszállta a város közvetlen előterében emelkedő Szitnya-hegyet, ott erősséget építtetett. Pálffy Péterné Dersffy Zsófia leveléből, aki minderről értesítette a selmecieket, egy rabló-dúló-fosztogató Balassa-kép bontakozik ki, akit a levélíró „belső ellenségnek” nevezett, és akinek megállítását a pestisjárvány visszaszorításához hasonlította.²²³ A selmeciek véleménye a főúrról nagyjából ugyanaz lehetett. A privilégiumaikat (méltán) féltve őrző polgárok Balassa Szitnya-hegyi akciójáról értesülve mintegy reflexszerűen attól tartottak, hogy szabadságjogaik és kiváltságaik valamilyen formában hamarosan csorbát szenvedhetnek. A főúrral

²²¹ Balassa Menyhárt levele a selmecbányai bírónak és esküdteknek, Csábrág vára, 1546. május 19. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546. d.

²²² Általában véve szolgálattelvő, vagy olyan személy, aki valamilyen speciális szolgálat elvégzésére van szerződötve. Jelen esetben valamiféle közeli viszony lehetett közöttük.

²²³ Dersffy Zsófia Quirin Schlaher selmecbányai bírónak, Csábrág, 1543. szeptember 1. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1543. d. (Függelék 4.).

szembeni komoly fenntartásaik nemcsak annak tudhatók be, hogy a családot előzőleges tapasztalataik alapján veszélyesnek gondolták. Bizalmatlanságuk abból is következett, hogy a polgárok korábban első kézből értesültek a Nyáryval folytatott magánháborúról, melynek nyomán egy nyughatatlan és erőszakos földesúr képe rajzolódott ki előttük, akit jobb lenne maguktól minél távolabb tartani.²²⁴ Említettük, hogy Balassa megjelenése a közvetlen szomszédságukban majdnem pontosan egybeesett az oszmánok terjeszkedésével, vagyis a Buda körüli „védőgyűrű” kiépítésével, Esztergom 1543. augusztusi elfoglalásával. Mindezen események hatására 1543 szeptemberének első napjaiban a bányavárosok küldöttei Révay Ferencsel, Turócz vármegye főispánjával, a szintén szomszéd nagybirtokos Dóczy Miklóssal és a környékről néhány nemessel (köztük Kálnay Imrével) a turóczi Mosócon²²⁵ tartottak gyűlést az éppen aktuális problémák és fenyegetések orvosolására.²²⁶ A tárgyalt pontok nemcsak tartalmuk szempontjából, hanem fontossági sorrendjük miatt is figyelemre méltók. Jóllehet az egész gyűlés apropójának a már említett esztergomi török hódítást kísérő sokkot gondolhatnánk, mégis, tárgyalt pontjaik között legelső helyen a Balassa jelentette fenyegetés szerepel. Dersffy Zsófiának a Balassa akciójáról szeptember 1-jén kelt híradása után egy nappal tartott gyűlésükön a következőkről határoztak.

Balassa korábban jóindulatát fejezte ki a város irányába és biztosította őket arról, hogy senki nem fog kárt szenvedni, mégis foglalásokat hajtott végre a császári váruradalomhoz tartozó területen (itt bizonyára a fele részben a várhoz tartozó Steffoltfalura gondolhattak). Éppen ezért úgy döntöttek, hogy Révay Ferenc küldjön követet Balassához, hogy beszélje le őt terveiről, és tántorítsa el várépítési szándékától. Konkrétan megjelölték félelmeik okát is. Balassa lépését nemcsak a kiszámíthatatlan hatalmaskodási módszerek miatt tartották veszélyesnek, hanem mert a várépítéssel tovább ingerli a törököket, akik amúgy is a térség inváziójára készülnek. A selmeciek abban persze szintén megállapodtak, hogy ha kell, önmaguk védelmét is megszervezik. Csak ezután következett, hogy követeket küldenek a többi nagyhatalmú szomszéd birtokoshoz – Podmaniczky Rafaelhez, Kosztká Miklóshoz és Dubowecz Jánoshoz²²⁷ –, kérve, hogy biztosítsák hűségükről a városokat a várható török veszély idején, de itt is hozzáfűzték, hogy

²²⁴ A korábban kifejtett Balassa–Nyáry-ellentétéről Dalmady Tamás levelei által, de egyébként magától Balassától is informálva voltak: Balassa Menyhárt a selmecbányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1543. november 12. MNL OL R 314, 142/2. t. No. 43.

²²⁵ A forrásokban: Mossowitz, Mossowc (ma Mošovce, SK).

²²⁶ ŠABB PBŠ, MMBŠ Levelezés másolati könyve fol. 1–4.

²²⁷ A forrásokban: Dubowffsky vagy Dubowecz.

Balassa fenyegeti őket.²²⁸ A királyhoz menesztett követek instrukciójában végül kifejezetten a török hódítás miatti segítségkérés került előtérbe – különösen az Esztergom elfoglalásával előállt helyzetre hivatkozva. Arra kérték, hogy segítsen nekik az utak megvédelmében, de hozzáfűzték, hogy írjon Balassának: hagyjon föl a törökök provokálásával.²²⁹

Első olvasatra talán furcsának tűnhet, hogy egy helyi nagyúr terjeszkedése a szomszédban nagyobb gondot jelent a városnak, mint az egész országot érintő oszmán portyák rémképe. Ugyanakkor a kor szokásaira és léptékeire jellemző ez is. A helyi érdekektől és szabadságjogoktól átszótt mikrokörnyezet stabilitása előbbre való volt, mint a közérdek. A selmecieknek Balassa hatalmaskodásaival szemben támasztott előzetes félelmei még nem ekkor, és nem is a Szitnya-hegy kapcsán váltak valósággá. Ami a család és a város közötti valódi törést jelentette, az a legidősebb fivér, Imre egyik kölcsönügyletével kezdődött.

Barbara Rössel,²³⁰ vagy közismertebb nevén a „Leányvári Boszorkány” személye sokáig a bányászati szakirodalom és a tudományos érdeklődés határmezsgyéjén mozgott, emellett a folklórban komoly karriert futott be. Állítólagos erkölcsi miatt alakjáról egy meglehetősen negatív hangvételű narratíva hagyományozódott az utókorra, de „az ördöggel cimboráló”, vagyonát eltékozoló, magányosan és megbolondultan elhunyt asszonyról szóló történetek mögött nehéz különválasztani az egykori valós és népmesei elemeket.²³¹ Amit állíthatunk, hogy a 16. század elején még tekintélyes vagyonnal és befolyással bírt a család. A nagyapát a város egyik leggazdagabb bányavállalkozójaként tartották számon: Erasmus Rösl 1496-ban Selmecebánya bírása volt, 1497-ben pedig a selmeci kamaragrófi tisztelet töltötte be.²³² Barbarának, a család utolsó leszármazottjának nem kisebb jelentőségű nevezetesség, mint a selmecebányai Leányvár fölépíttetése kötődik a nevéhez. Birtokai között vashámort, bányát és a vihnyei fürdőt is ott találjuk. Családi állapotáról több vélekedés szárnyra kapott, annyi bizonyos, hogy három férje volt:

²²⁸ ŠABB PBŠ, MMBŠ Levelezés másolati könyve fol. 5–6.

²²⁹ 1543. szeptember 9-i dátummal. ŠABB PBŠ, MMBŠ Levelezés másolati könyve fol. 10v.–12.

²³⁰ A forrásokban különböző változatai: Rozalyn, Rozelym, Reselÿn stb. A selmecebányai jegyzőnek a misszilisekhez írt regesztáiban: Resslerin, Reszlin, Roszlin, Roßlin, Rösslin, Rezlin stb. Paulinyi Oszkár a Rosel és Rösöl alakot használta, Richter Ede a Rösselt. Paulinyi a selmeci bányavállalkozókat különböző vagyoni kategóriákba sorolta, amelynek alapján Barbara apja, Lorentz (1520-ban selmeci alkamaragróf) a közepes vagyonnal bírók felső részébe tartozott. PAULINYI 1976: 597.

²³¹ Levéltári iratanyagra alapozott cikket Richter Ede publikált róla. RICHTER 1902. (Ugyanekkor megjelent a Selmecebányai Híradó hasábjain is.). A legteljesebb gyűjtés: HÁLA – LANDGRAF 2010: 17–18, 93.

²³² ČELKO 2011: 33–34, 45. 1520. évi végrendelete: ETE I.: 21–22.

Hans Unger, Wolfgang Nadler és Hans Seger. Az asszony életében 1541-ben igen kellemetlen fordulat következett be. A hét leggazdagabb selmeci bányavállalkozó család közül egyszerre kettővel – Konrad Schallal²³³ és Quirin Schlacherrel – bányaperbe keveredett. Miután a város által hozott ítélet számára nem volt kielégítő, a lehetőségként adódó fellebbviteli fórumhoz fordult jogorvoslatért. Ezt jelen esetben nem más képviselte, mint a bányavárosok úrnője, az özvegy Habsburg Mária királyné személyesen.²³⁴ De a királyné hasonlóképpen döntött, mint Selmec város bírósága. Rössel férjével együtt továbbra sem adta fel igazságuk keresését, ám a per végső kimenetele egyelőre nem ismert.

A család 1544 folyamán több ízben kapcsolatba lépett a Balassa fivérekkel, nevezetesen Imrével és Menyhárttal. Barbara Rösselnek készpénzre volt szüksége, ezért vagy 1543. év végén, vagy legkésőbb 1544 januárjában Imrétől 343 forint kölcsönt vett föl, amit idővel két személyen – Benedek deákon és egy bizonyos Simon borbélyon²³⁵ – keresztül törlesztett.²³⁶ Az adósság törlesztése körül keletkezett bonyodalom abban állt, hogy Rössel valamivel később – tisztázatlan körülmények között – egy Balassa-szolgálótól elvett mintegy 1000 forintot. Egyidejűleg más kételyek is felmerültek az asszony körüli személyek megbízhatóságát illetően.²³⁷ A történet ott kezdődhetett, amikor Balassa Imre a nevezett Simon borbélyt egy komolyabb összeggel (900 forinttal) Selmecebányára küldte, hogy váltson neki aranyforintokat. Simon saját bevallása szerint a pénz egy részét elosztogatta, 582 forintot pedig egy bizonyos Jánosnál,²³⁸ Barbara Rössel öreg szolgájánál hagyott. Hogy ezt miért tette, és hogy az összeg pontosan miként került Rösselhez, nem egyértelmű. Balassa későbbi leveléből arról értesülünk, hogy Simon bevalotta: bizonyos Pekarnak adta a pénz egy részét, akit Rössel szolgája, János csellel rászedett, vagyis így kerülhetett a summa az asszonyhoz.²³⁹ Simon végül Balassa elé hurcoltatta az asszonyt, hogy a főúr tartóztassa le, de ő egy tanácskozás után másképp döntött. Miután összehívott pár nemesembert, a jelenlétükben

²³³ Az alsó-magyarországi bányavárosok 1542. évi névjegyzékében: *Stabl*. RELKOVIĆ 1933: 9.

²³⁴ A bányavárosok a királyné jegyajándékát képezték.

²³⁵ A forrásokban: *Simon Barbiel* vagy *Barbitomsor*.

²³⁶ Az egész ügyet a város előljáróinak részleteiben is kifejtette: Balassa Imre a selmecebányai bírónak és esküdteknek, Kékkő vára, 1544. március 5. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.

²³⁷ Balassa Imre a selmecebányai bírónak és esküdteknek, Kékkő vára, 1544. február 10. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.

²³⁸ A forrásokban: *Iane*.

²³⁹ Erről egy későbbi levélből értesülünk: Balassa Imre a selmecebányai bírónak és esküdteknek, Kékkő, 1544. március 28. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.

Rössel jóvátételt ígért, sőt, mentegette Simon borbélyt, miszerint tényleg ő, Rössel vette el a pénzt Jánostól.

Külön érdekesség, hogy Balassa Imre később egy Gyurkó²⁴⁰ nevű másik szolgáját is elküldte a városba, hogy Rössel rajta keresztül adja meg tartozását. Az asszony ugyan fizetett, de úgy, hogy a pénzt Balassa egy harmadik, Fülöp nevű szolgájától csalta ki.

Balassa Imre ezek után Simon borbélyt és Gyurkót egyszerre küldte el a városba, azzal a céllal, hogy előbbi jogi útra terelje az ügyet, Gyurkó pedig vegye át a pénzt, ha az asszony az eljárástól való félelmében esetleg törleszteni kezdene. A főúr ekkorra már nemigen bízhatott Simonban, ugyanis Gyurkónak meghagyta, figyeljen oda rá, vajon kellő gondossággal jár-e el. Gyurkó végül január 19-től 29-ig Rössel vendégszeretétét élvezte annak selmeci házában.

Rössel eközben kettős játékot űzött. Egyfelől arról értesítette Balassa Imrét, hogy a – hivatalosan más előtt el nem ismert – 1000 forintnyi tartozást két részletben megadta. Másfelől viszont a már említett idős szolgát, Jánost elküldte Balassához, hogy haladékat kérjen a tartozás felére, egyben azt is üzenve, hogy elmegy Körmöcbányára és egy hét alatt előteremti az adósság másik felét. Simon borbély, aki ezalatt Gyurkóval Rösselnél időzött, és aki bizonyára el akarta osztlatni az ellene fölsejlt gyanút, folyamatosan értesítette Balassát a dolgok állásáról. Eredetileg bíró elé kellett volna vinnie az ügyet, ezt állítása szerint azért nem tette meg, mert meg akarta várni, hogy a halasztás felől milyen válasz érkezik Balassától, ettől téve függővé, hogy törvény elé citálja-e az asszonyt.

Január utolsó napjaiban, mikor János, Rössel idős szolgálója Balassától Selmezbányára utazott vissza úrnőjéhez, Gyurkó pedig Rösseltől Balassához, útközben összetalálkoztak. János elmondta neki, hogy nem sikerült Balassánál kieszközölni a további halasztást, azonnal törleszteni kell. Mikor Gyurkó visszatért Balassához, előadta, hogy Rössel és Simon egyaránt családok, ugyanis mi alatt ő ott volt, Rössel semennyit sem adott meg Simonnak.

Simon borbély ezalatt Rössel házában maradt. Hogy feltehetően összejátszott az asszonnyal, más tényezőkből is kiderül. Balassa Imre több emberét is Selmezbányára küldte Rösselhez, hogy fogják el Simont. Közben imént említett útjáról visszaérkezett János, aki nyilván informálta őket a Gyurkóval történt találkozásról, amelynek hallatára Simon egész egyszerűen meglépett – állítólag Léva várába lovagolt (bizonyára Menyhárthoz). Simont végül elfogták, és vallott is a pénzzel való szökéséről, de mindez a tartozás behajtásának ügyét nem könnyítette meg.

²⁴⁰ A forrásokban: *Gjurko*.

A dolgok menetében újabb fejleményt jelentett, amikor Barbara Rössel férjével, Wolfgang Nadlerrel együtt 1544 márciusának első napjaiban Lévára ment Imre öccséhez, Menyhárthoz. Megjelenésük oka egyszerű volt: arra kérték Menyhártot, hogy vállaljon kezességet a tartozás egy részére.²⁴¹ Ő 500 forintra kezességet is vállalt – a selmeciek ezt először félreértették, mert azt gondolták, hogy az egész adósságot átvállalta –, így Rössel voltaképpen már nemcsak Imrének, hanem Menyhártnak is adósa lett.²⁴² Rösseléik sokáig Léván időzhettek, ugyanis nagyjából tíz nappal később Menyhárt bátyja, Imre is megjelent – Menyhárt a szembaja miatt nem tudott utazni, ezért hívta Lévára –, majd több egymást követő hosszas szóváltás után végül sikerült megállapodniuk a 950 forintos adósság ügyében.²⁴³ Nyomban hozzá kell tenni, hogy ez korántsem jelentette az adósság rendezését. Imre állítólag 400 forintot elengedett, de a selmeciek arról értesülhettek, hogy az őáltalán kölcsönadott pénz valójában a harmadik Balassa fivértől, Zsigmondtól származott. Imrét többek közt ezért érintették olyannyira kínosan a történetek.²⁴⁴

Az ügy még több mint egy éven át elhúzódott. 1544 októberében részben sikerült pontot tenni a végére, amikor Rösselnek a sok egyéb elengedés után 238 forintot meg kellett volna fizetnie,²⁴⁵ de férje, Wolfgang Nadler, akiért a selmeciek kezességet vállaltak, még egy évvel később is adósa volt Imrének.²⁴⁶ És hogy mi lett a sorsa a Menyhárt által átvállalt 500 forintos összegnek? A főúr 1544 decemberében még mindig emiatt kereste föl a selmeci magisztrátust. Arra kérte őket, valamiképp kényszerítsék Rösselt fizetésre, és figyelmeztette őket, hogy ha ez nem történik meg, akkor a város polgárait fogja letartóztatni.²⁴⁷ Nem tudni, hogy hatott-e a fenyegetés. 1545 októberében 156 forint 48 dénáról kiállított egy nyugtát, vagyis Rössel ennyit biztosan megfizetett a tartozásából.²⁴⁸

²⁴¹ Balassa Menyhárt a selmebányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1544. március 3. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.

²⁴² Balassa Menyhárt a selmebányai bírónak, esküdteknek és az egész szenátusnak, Léva vára, 1544. március 14. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ Balassa Imre a selmebányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1544. március 15. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.

²⁴⁵ Balassa Imre a selmebányai bírónak és esküdteknek, Kékkő vára, 1544. október 25. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.

²⁴⁶ Balassa Imre a selmebányai bírónak és esküdteknek, Kékkő vára, 1545. július 3. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1545. d.

²⁴⁷ Balassa Menyhárt a selmebányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1544. december 4. MNL OL R 314, 142/2. tétel No. 53.

²⁴⁸ Léván, 1545. október 24-én. MNL OL R 314, 142/2. tétel No. 55.

Mondanivalónk szempontjából a legérdekesebb, hogy a városi magisztrátus nem állt ki Rössel mellett. Abból, hogy több alkalommal is halogatták az igazságszolgáltatás napját, úgy tűnik, tudatosan kerültek a szembesítést.²⁴⁹ Emögött talán a nagyvállalkozó családok és az asszony közötti ellentétet kell látnunk, vagyis nem kizárt, hogy az ő ellehetetlenítésére törekedtek. A Balassa fivérek viszont a városi polgársággal szemben a kor jogi keretei között önhatalmúlag nem járhattak el, mindenképpen a város bírósága előtt kellett végleg rendezni az ügyet. A város nem törekedett a felek kétoldalú megegyezését előmozdítani, ezzel magukra vonva a Balassák haragját, akik a polgárközösségen mint egységes entitáson kívánták megtorolni az őket ért anyagi károkat (és vélhetően az elszenvedett sértést is). Ez eredője lehetett annak az eseménysorozatnak, amelynek következtében a város és a család kapcsolata pár éven belül mélypontra került.

Balassa Menyhárt Csábrág várát 1546 márciusában megvette Pálffy Pétertől, és április elején már biztosan birtokában volt a vár. A csábrági váruradalomhoz tartozott a Selmebányától pár kilométerre délre fekvő Szentantal nevű falu, amelyen a városba dél felől vivő út áthaladt. A Szitnya-hegy mellett Balassa így valóban közvetlen szomszédságba került a várossal. Szentantalon régtől fogva, már a 14. század közepétől létezett vám,²⁵⁰ ugyanakkor az „útdíj” megfizetése alól a selmeci polgárok privilégiumaik révén generációk óta értelemszerűen mentesültek – egészen Balassa megjelenéséig...

1546. április 5-én néhány selmeci polgár – Valtin Fraidl, Mathis (vagy Matz) Schneider és Marcus Herman,²⁵¹ utóbbi mint a városi magisztrátus tagja – Szebelléb és Rakonca felől, tehát déli irányból épp visszafelé lovagolt a városba, amikor Szentantalon a vámos megállította és vámfizetésre kötelezte őket. A hallatlan eset rendkívül fölháborította a tanácsot. Nyomban levelet küldtek Balassának, s közölték, hogy a csábrági vár tartozékain ősidők óta nem volt szokásban vámfizetés, ezért arra kérték, hogy szabadságaikban megmaradhassanak.²⁵² Megkeresésük Balassát Léván érthette, onnan küldte ugyanis válaszát, miszerint ő kész

²⁴⁹ Erről korábban legalább négy alkalommal is egyeztettek, amelyekre Imre el is küldte embereit, azonban az utolsó pillanatban rendre elhalasztották azokat. Balassa Imre a selmebányai bírónak és esküdteknek, Kékkő vára, 1544. május 1. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.

²⁵⁰ BAKÁCS 1971: 196. A vámház említése 1549-ben: MNL OL E 156 a. Fasc. 4. No. 11. 15. p.

²⁵¹ Egy későbbi, ugyannerre az esetre vonatkozó forrás szerint Marcus Goltschmid.

²⁵² A selmebányai bíró és esküdtek Balassa Menyhártnak, Selmebánya, 1546. április 5. körül. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546. d., egykorú másolat a selmeci jegyzőnek a történekről írt összefoglalója között.

fönntartani a jószomszédi viszonyt, és ennek érdekében meghívta a tanács néhány tagját, hogy április 11-én vasárnap, vagy legkésőbb egy napra rá, Csábrág várában keressék föl.²⁵³ A város 10-én, szombat délelőtt vette kézhez a főúr levelét, majd két követet választottak. Egyikük Marcus Herman, a már említett megvámolt szenátor volt, a másik Peter Lehotzky, a város szószólója. Mivel nem tudták, hogy Balassa átért-e Léváról Csábrágba, Palástig elkísérték Christoff Hoffkirchert, a város jegyzőjét, aki a vármegye rovásadószedőihez lett küldve. Az addig eltelt pár nap viszont további jogsértéseket és ellentmondásos eseményeket tartogatott a selmecieknek: a szentantali vámos tudniilik folytatta tevékenységét. Április 9-én a városba árut szállító kocsikat föltartóztatta, megvámolta, és megakadályozta a vásártartást; 10-én további két selmeci polgárt vámolt meg, és szintén megakadályozta a piacot; majd egy nappal később (11-én) a vámos két fiatal huszárja az említett jegyzőt, Christoff Hoffkirchert állította meg, aki bizonyára ekkor tért vissza Palástról. Rajta 5 forint 60 dénárt kértek számon, de mivel nem tudta megfizetni, az összeg lefizetéséig lefoglalták a lovát; ezenkívül Valtin Stahlertől egy pár csizmát(!) zálog gyanánt elvettek.²⁵⁴

Selmecbánya bírása másnap, április 12-én kora reggelre összehívta a tanácsot, és gyorsan küldöttséget alakítottak, részben a sérelmeket elszenvedett személyekből (köztük Marcus Hermann esküdt, Cristoff Hoffkircher jegyző, Martin Khunigsperger selmeci lakos, továbbá Clement és Valtin, a város lovas katonái), hogy nyomban kimenjenek a vámoshoz, azután pedig Balassához.

A vámossal, azon kívül, hogy természetesen vitába bocsátkoztak, nem jutottak sokra. Csábrág alatt találkoztak Balassával, és előadták neki, hogy Bozókba menet milyen inzultus érte őket. Balassa továbbra is jóindulatáról biztosította őket és a jószomszédi viszonyt ajánlotta, valamint szóba került a korábbi károk rendezése.

Mindezek után a tanács döbbenten vette kézhez Balassa április 13-án kelt (állítólagos) levelét. Eszerint a selmeci bíró, míg ő a követeit fogadta, titokban ráküldte embereit a vámosra, akinek szolgáját durván helybenhagyták. Balassa ezért a polgárok példás megbüntetését helyezte kilátásba, és megfenyegette magát a bírót is, mondván: ha sikerül őt elkapni, biztos lehet benne, hogy nem hiába fog majd orvosra költeni, már ha képes lesz bevenni az orvosságot!²⁵⁵ A tanács az előz-

²⁵³ Balassa Menyhárt a selmecbányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1546. április 9. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546. d.

²⁵⁴ A selmeci jegyző följegyzései a történekről. Uo.

²⁵⁵ Balassa Menyhárt a selmecbányai bírónak, Csábrág vára, 1546. április 13. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546. d.

mények ismeretében és a levél formai követelményeiben fellelt fogyatkozások miatt (nem volt rajta Balassa pecsétje, sem autográf aláírása) végül arra a következtetésre jutott, hogy a fenyegetés nem a főúr utasítására, sem az ő tudtával küldetett. Gyors válaszukban emlékeztették rá, hogy évekkorábban, még a Szitnya-hegy elfoglalása kapcsán biztosította őket jóindulatáról, de emellett természetesen fölrották neki a közelmúlt sérelmeit, és azt is kérték, hogy ne foglalja le a bányavárosok borait.²⁵⁶ Nem tudjuk, adatott-e rá válasz. A város egyébként nem nyugodott bele az őket ért sérelmekbe, és a legmagasabb szintre vitték az ügyet: írtak Ferdinánd királynak. Panaszuk az uralkodónál nyitott fülekre talált. Kevesebb mint egy hónappal az első vámszedést követően már érkezett is a levél Balassához, hogy hagyjon fel a városba tartó áruk megvámolásával, és ne akadályozza ily módon a bányaművelést, mert azzal az ország jövedelmeit rövidíti meg.²⁵⁷

De a selmeciek megpróbáltatásai korántsem értek véget.²⁵⁸ Ugyanezen év április 30-án a szentantali vámos, Hieronimus Moldner²⁵⁹ inasát vámolta meg, május 1-jén maga Balassa a Garamszentbenedekről érkező bort foglalta le és vitette Lévára. Május 7-én az Egegből érkező parasztokat ugyancsak Szentantalon állították meg, többeket mintegy zálog gyanánt elfogtak, és csak váltságdíj ellenében engedtek el. Ugyanezen a napon egy Szénásfaluról származó selmeci lakos a fiával együtt keveredett összetűzésbe a vámossal, aki nemcsak vámot fizettetett velük, hanem a fiú törét is elvette. Mikor visszakérdeztek, hogy ezt miért tette, a vámos azt felelte: azért, mert tetszik neki. Május 11-én a vámos és Nagy János – utóbbi 1538-ban Balassa hadinépének parancsnoka – elmentek Steffoltfalunak a Selmecbányához tartozó részére és ott erőszakoskodtak. Május 23-án ugyanez a vámos, nevezetesen Fogácsy Gáspár,²⁶⁰ két elveszett ökrön kapott össze a város mészárosaisal, akik a jószágokat őrajta keresték, mire a vámos nemcsak megütötte, de éjjelre fogságba vetette őket. Június 2-án társaival együtt a városhoz tartozó említett jobbágytelepülést, Szénásfalut prédálták fel, az állatokat elhajtották és egészen

²⁵⁶ Dátum nélkül, valószínűleg április 14-én.

²⁵⁷ Konkrétan említésre került a városi jegyző lovának lefoglalása is. Ferdinánd levele Balassának, Pozsony, 1546. május 3. (másolat) ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546. d. Mindezt ugyanazon a napon egyben megírta Várday Pálnak is. Uo. (másolatban).

²⁵⁸ Az elszenvedett esetek kronológiai sorrendben, a selmeci jegyző tollából: „Was wir vonn Balassowitz erliedtnn ſeider er den Chabrag inne hatt.”

²⁵⁹ Jeronimus Moldner, vagy másként Hieronymus Medner (Fleischer Jeromos. PAULINYI 1976: 597.) nagy vagyonú selmecbányai mészáros, ún. „gyűrűstéri” polgár van a név mögött, aki 1541–1543 között a város bírója is volt. RELKOVIC 1933: 9.; BAKER 1932b: 55.

²⁶⁰ A különböző forrásokban eltérő névváltozatokkal találkozunk: „fogas”, „fogatsch”, „fogachy”.

addig visszatartották, amíg a település meg nem fizette a 24 forintnyi rovásadót;²⁶¹ majd 13-án a vámos szolgálója a szebellébi vincellért vámolta meg. Joggal tehetjük föl a kérdést, vajon a selmeciek következmények nélkül hagyták-e ezeket a sérelmeket? Az biztos, hogy később elfogták Fogácsynak Jakab nevű famulusát, és legalább három napig fogságban tartották.²⁶²

Jóllehet az előbbi lajstrom egy alig pár hónapos időszakra (1546. április–június) szorítkozott, hogy Balassa később sem hagyott föl a vámolattal, arról egy további jegyzék is árulkodik. Két évvel későbből, 1548 őszéről szintén találunk az előbbihez hasonló, tételesen négy pontba gyűjtött felsorolást, amelyet a város vélhetőleg az október–novemberi országgyűlés alkalmával terjesztett a király elé.²⁶³ A szentantali vámos tetteit, és egyáltalán a vám létesítésével okozott jogtalanságot itt summázatként olvashatjuk, kibővítve egy nem mellékes adalékkal. Eszerint egy alkalommal, amikor a vámszedők éjszakára néhány polgárt fogságba vettek, a városból segítségükre érkezők közül Fogácsy egyiknek a fülét, másiknak az orrát vágta le, majd a vámhely cégérére (egy kerékre) szegezte azokat. A felsorolásban a vámhely mellett a Szitnya-hegyi erősség is többször említettik. 1547. június 21-én Balassa egyik familiárisa, név szerint Diák Ferenc, társaival levonult Szentantala és elvette a város terményeit. Egy másik alkalommal az érsek jobbágyainak szekerét támadták meg, akik a város búzáját szállították (a szekeret felborították, a lovat elvitték, a kocsist le akarták szúrni); de hasonló panaszokkal éltek Balassa egy másik familiáris tisztartójával, Kincsy Mihállyal szemben is, aki több más dolog mellett a várostól bortizedet szedett.

Mindezek után teljesen jogosnak vélhetnénk a polgárok abbéli félelmét, hogy a főúr birtokosként megjelenik szomszédságukban. A képet mégis erősen árnyalunk kell. Megjegyzendő, hogy a selmeci polgárok ilyen jellegű panaszokat nem csak Balassával és embereivel szemben fogalmaztak meg, sőt! A fent sorolt sérelmek a polgárok előterjesztésének valójában csak kisebbik részét alkotják. A velük ugyancsak szomszédos Dóczy Miklósrá és Lipcsey Orbánra hasonlóképpen panaszkodtak. A fogalmazvány szerint Dóczy egyik Ferenc nevű familiárisa egy

²⁶¹ A teljes képhez hozzátartozik, hogy egy évvel ezt megelőzően is írt már nekik Balassa, hogy a két jobbágyfaluról, Vihnyérről és Szénásfaluról a rovásadót nem adták meg. Balassa Menyhárt a selmecbányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1545. július 13. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1545 d.

²⁶² „Nos nescimus et non intellegimus propter quam causam famulum nostrum nomine Iacobum ibidem apud vos in captivitate vestra ipsum tenetis [...]” Fogácsy a selmeci bírónak a Szitnya hegyről (de monte Zithna), 1546. november 1., majd két nappal később Nagy Jánossal közösen írt levelük ugyanannak (másolatok). ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546 d.

²⁶³ Fogalmazvány 1548. október 29-i dátummal, miszerint az előző évben követeiken keresztül már fölkeresték a királyt, de most újra előadják panaszait.

alkalommal bizonyos Mátyás nevű selmeci polgárt úgy megvert, hogy az nem sokkal később otthonában belehalt sérüléseibe; egy másik alkalommal familiárisai Szénásfaluban és Vihnyén bántalmazták a lakosokat, hadinépe elrabolta a városba szállítandó terményeket; Lipcsey pedig a saskői várból Balassához hasonlóan vámfizetésre kötelezte a polgárokat – hogy a teljesség igénye nélkül csak pár szemléltető példát említsünk.²⁶⁴ Hovatovább, még Gosztonyi Miklóst, az esztergomi érsek drégelyi várnagyát is bevádolták azzal, hogy elvette a város borát.

A város panaszai – ahogyan két évvel korábban – most is eljutottak Ferdinánd királyhoz, aki Fogácsy kegyetlenkedését főlemlegetve intette Balassát, hogy hagyjon föl a jogsértéssel, és adjon magyarázatot tetteire.²⁶⁵

Sem Balassa vámszedése, sem embereinek a selmeciekkel szemben elkövetett jogsértései nem tűnnek egyedinek, inkább a vámos Fogáchy kegyetlenkedése az, ami kirívó. A vámolttatás újbóli érvénybe léptetése hatékony, és nem mellesleg azonnali készpénzszerzési lehetőséget jelentett. Önként adódik a feltételezés, vajon Balassa nem a Barbara Rössel ügyében elszenvedett sérelmek és anyagi károk miatt folyamodott-e ehhez a meglehetősen provinciális lépéshez? Hozzá kell tenünk, hogy az ilyen jellegű jövedelemszerzés a hagyományos földesúri gazdálkodási formák ellenében egyfajta alternatívát, kitörési utat jelentett.²⁶⁶ Mindenesetre Balassa mint új földesúr, jogot formált a vámszedésre, de ne feledjük, hogy a háttérben egy tartozásokkal terhelt kapcsolat húzódozott.

Ha a selmeciekkel fennálló konfliktust a Balassa ellen indított hadjárat okai közé sorolnánk, könnyen a „belemagyarázás” csapdájába eshetnénk. A Bernardo Villela de Aldana védelmében íródott emlékirat ide vonatkozó megjegyzése szerint Balassa még a bányavárosokat is megszállta volna, ha a király kedvezőtlenül kerül ki a schmalkaldeni szövetséggel vívott háborúból...²⁶⁷ Ez nyilvánvaló túlzás. Hovatovább, a többi urat, például Dóczyt és Lipcseyt érintő panaszok mellett azt is érdemes szem előtt tartanunk, hogy a király nemcsak Balassát róttta meg, de még saját testvére, Mária királyné kamarásait is, akik a Kamara irányába fennálló

²⁶⁴ „Quidam enim familiaris saepenominati Nicolai Dochi, nomine Franciscus, anno abhinc tertio paucis ante festum Sancti Laurentii diebus, publica in via colonum quendam iam dictae civitatis nomine Matheum absque ulla legitima causa, ita per manu violenta percussit [---] ex eo itinere semimortuus domum reductus brevi post exspiraverit.”

²⁶⁵ Ferdinánd levele Balassának, Pozsony, 1548. december 11. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1548 d. (Függelék 15.).

²⁶⁶ Lévay Gábor Bakabányától évi 24 forintos adót szedett, amit halála után is – Lévay János jogán – szintén behajtott Balassa. Ferdinánd király 1548. július 24-én kiváltságot adott a városnak, amelynek értelmében mentesültek fizetési kötelezettségük alól. MNL OL E 148 Fasc. 797. No. 47.

²⁶⁷ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 66.

tartozások fejében a polgárok házaiból foglaltak le javakat.²⁶⁸ Az biztos, hogy a selmeci ügyek feltétlenül befolyásolták a király szemében a főúrról kialakult képet, és legalább ennyire hozzájárultak későbbi elszigetelődéséhez, ami hosszú távon érezte leginkább hatását.

A régió életében a Niklas Graf zu Salm vezette spanyol–német–magyar sereg 1549. évi hadjárata nyitott új korszakot, és pár év elteltével a Balassa család és Selmecbánya kapcsolatában is új szakasz kezdődött. A testvérek közül a legifjabb, Balassa János, immáron bányavárosi főkapitányi méltóságba lépve, Zólyom birtoklásával szintén megváltoztatta a fennálló helyzetet,²⁶⁹ még ha a kapcsolat korábbi terhelt jellege bizonyos elemeiben tovább is élt. Mindenesetre a fent leírtak talán érthetőbbé teszik Balassi Bálint selmeci botrányait és a fejezet mottójaként idézett (finoman szólva is) ironikus sorait a város polgáraihoz.²⁷⁰

²⁶⁸ Ferdinánd a kamarásoknak, Pozsony, 1546. február 28. (másolat) ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546 d.

²⁶⁹ Balassa János főkapitányi működésének kezdeteiről: MALINIAK 2013.

²⁷⁰ KŐSZEGHY 2008: 204.

II. 3. „SZABLYÁVAL FORGÓDIK, BÁTORSÁGOT ADA”

„Hajdanában valósággal rettegett a török ettől a lovagtól, mert felette vakmerő vitéznek ismerték, portyázáskor gyakran rajtuk ütött, és mindig győztesen került ki, s olyankor sok-sok embert levágott, elhajtott számos jószágot, foglyot is ejtett nem egyet, s mindig válogatott harcosokat vitt magával.”

(Bernardo de Aldana Balassáról)

A Balassa Menyhárt személyét körüllegő vitézi nimbusz legalább annyira hangsúlyos része karakterének, mint a *Komédia* nyomán kialakult áruói imázs. Előbbi megteremtésében, de még inkább rögzítésében különösen nagy szerepet játszottak Tinódi Sebestyén nyomtatásban megjelent históriás énekei.²⁷¹ Jóllehet a lantos-krónikás többször is megemlékezett Balassa törökellenes harcairól, a nyilvánvaló imázsépítés ellenére nem (csak) ezekből a költeményekből ismerték meg – akár hallás, akár olvasás útján –, illetve ismerték el a főúr kvalitásait. A sok esetben csak pletykákat, de néha a közhangulatot is tolmácsoló Szerémi György a Buda visszafoglalására indult 1542. évi kísérlet kapcsán úgy nyilatkozott a Balassa fivérekről – köztük egyedül Menyhártot nevesítve –, mint igazi szkítiai vitézekről.²⁷²

A presztízs és a tekintély olyan jelenségek, amelyek a forrásokon keresztül nehezen vagy csak nagyon speciális feltételek között ragadhatók meg, különösen ha hordozó rétegük elsősorban a szóbeliség. Ez korántsem jelenti azt, hogy a respektus ne lenne felismerhető vagy ne válna nyilvánvalóvá – ahogyan Balassa esetében is, 1552 nyarán, főkapitányi kinevezésekor. A két király belháborúja, majd az oszmán hódítás következményei kellő mértékben megteremtették az igényt arra, hogy a kor embere természetszerűleg felnézzen mindazon személyekre, akik képesek

²⁷¹ TINÓDI 1554. (RMK I 33) *Erdélyi história* negyedik részében (46–47.); *Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése* első részében (204.); *Az szalkai mezőn való viadalról* (284.).

²⁷² „[...] erant fratres tres verissimi milites ac processi Scitica gente Melchior Balasi cum germanis suis.” SZERÉMI 1857: 375. Továbbá KASZA 2021: 495. Balassa állítólag öt török foglyot ejtett: „Dicunt Melchiorum Balassa versus Pesth fuisse, et quinque captivos duxisse, [...]”. Héderváry György Héderváry Lőrincnek, a Váccal szemben levő táborból, 1542. szeptember 10.; ZÁVODSZKY 1922: 126.

a hódítókkal szembeni hatékony ellenállás kifejtésére, vagy akiknek neveihez győzelmek kötődnek. A főrendekkel szemben támasztott elvárások, különösen krízishelyzet idején, meglehetősen leegyszerűsödtek és mindenekelőtt a törökellenes védekezésben való aktív szerepvállalásban öltöttek testet. Balassa ezeknek az elvárásoknak megfelelt. Mégis joggal vethető fel a kérdés, hogy mindez mennyiben lehetett tudatos döntés eredménye, és mennyiben tekinthető az ő helyzetében a körülményekre adott szükségszerű és kizárólagos reakciónak. A kérdés más aspektusból még kiélezettebbé válik. A belháborúban szocializálódott és érdekeit erőszakkal érvényesítő főúr kardot forgat a szomszéd birtokos ellen, ugyanezt teszi birtokai védelmében a „külső” ellenséggel szemben, majd 1549-ben a király által várai elfoglalására küldött Niklas graf zu Salm seregével dacolva. Föl kell tennünk a provokatív kérdést: vajon jelentett-e számára különbséget bármelyik? Apja a mohácsi csatában esett el, az ellenségről bizonyára pontos fogalmai voltak. Talán a sors iróniája, hogy az ipolyszalkai mezőn végül a nagy ellenfélnek számító Nyáryval egy oldalon állva közösen járultak hozzá a győzelemhez.

A Balassa család viszonylag hamar megismerte, mivel is jár a török szomszédság a mindennapok szintjén. A Buda elfoglalása után indított első kirajzások érintették a család gyarmati birtokait, és a prédálás mellett szokás szerint foglyokat is ejtettek, akiket magukkal hurcoltak.²⁷³ Mindez nem számított egyedi esetnek.²⁷⁴ A Budáról rendszeresen a pesti síkon gyülekező és onnan hadba induló törökök számára bizonyára állandóan napirenden lehetett a Balassák birtokainak dűlása, azok közelsége miatt. A családtagoknak az 1540-es évek közepére már keserű tapasztalatok árán kellett belátniuk, hogy birtokaik végvidékké váltak. Balassa Menyhárt részére az udvartól elvileg már 1543. év eleje óta 200 lovas és 100 gyalogos tartását rendelték el a család balassagyarmati kastélyában, január 11-én meg is mustrálták katonaságát.²⁷⁵ A hadinép vissza-visszatérő fizetetlenységére ő maga

²⁷³ Muthnokoy Mihály Révay Ferencnek, 1541. (október?). KASZA 2021: 315–317. Másolatban: BAR Cluj Ms. KJ 289. Tom. I. 271–273.

²⁷⁴ Thaly Kálmán 1870-ben közreadott egy 1542. november 12-i dátummal ellátott levelet, amelyet négy Hont vármegyei nemes – Palásthy Benedek, Palásthy Mihály, Dacsó Ferenc, Siraky Bernát – állított ki, miszerint a török által okozott károkat közösen állítják helyre. A levél szerint „Drégely, Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő és Buják töröknek miatta elvesze”, de mint az ismeretes, ezek a várak és erősségek tíz évvel később, vagyis 1552-ben kerültek török kézre. Amennyiben nem téves a dátum, akkor a levél fogalmazója nem foglalást, hanem portyát értett ezalatt. THALY 1870: 489–490.

²⁷⁵ Balassa levele Ferdinándnak, balassagyarmati kastély, 1543. április 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 51. Konv. A. fol. 81–82. (Függelék 3.).

panaszkodott, ezt orvosolandó a szokásos módszer engedélyezését kérte a királytól, miszerint a Szent György-napon beszédendő adóból fizessék ki embereit. Bár a török portyák a családtagok birtokait egységesen érintették, a testvérek közül Menyhárt mellett egyedül János futott be katonai karriert, ő is jóval később. Ugyanakkor már igen korán, 1544 tavaszán feltűnik bátyja mellett a portyák elhárítására egybegyűlt seregben.²⁷⁶

A Budától közvetlenül északra és északkeletre eső régió életében a további hódítások hoztak egy vészterhesebb időszakot. A Buda visszafoglalására indított 1542. évi sikertelen keresztény hadjáratot követően 1543–1544-ben az oszmánok hozzáláttak, hogy legészakibb helyőrségük körül egyfajta pufferzónát építsenek ki. Ennek keretében a kor viszonyaihoz képest is igen jelentős létszámú seregeket vonultattak fel. Több ezer főnyi haderőt vezényeltek északra, ugyanis a már elfoglalt területek védelmét egy várak szabad láncolatából álló védőgyűrűvel kívánták biztosítani. Az 1543-ban és 1544. első felében véghez vitt hódítások alapvetően ezt a célt szolgálták. 1543. augusztus 9-én nagyjából egyhavi megpróbáltatást követően meghódolt a stratégiai szempontból különösen fontos – a dunai vízi utat ellenőrző – Esztergom vára, amelybe a budaihoz hasonlóan tekintélyes létszámú „óriásőrséget” telepítettek.²⁷⁷ Valószínűleg ugyanezen a nyáron, de legkésőbb ősszel a korábbi ideiglenes megszállások után a törökök véglegesen elfoglalták Vácot.²⁷⁸ Ezután a Dunakanyar biztosítása került előtérbe. 1544 márciusának utolsó napjaiban részben az esztergomi, de főleg a budai erőkkal maga Mehmed pasa jelent meg Visegrád vára alatt és körülzárta azt.²⁷⁹ Az alsó várat április 10-re biztosan bevették, de a fellegrát a védők annak előnyös helyzete miatt meglehetősen sokáig tartani tudták, ám május elején végül az is török kézre került.²⁸⁰

Nógrád, majd Hatvan bevétele már túlmutat a regionális sajátosságokon. Mindkettő harc nélkül került az ellenség kezére, miután a védősereg a török köze-

²⁷⁶ Rácz Ferenc Thaddeus Bartfelder selmecbányai bírónak, Kékkő vára, 1544. május 19. ŠABB PĀŠ, MMBŠ Missiles 1544. d. (Függelék 5.). Továbbá PÁLFFY 2013a és PÁLFFY 2013b.

²⁷⁷ Balassa Imre a selmecbányai bírónak és esküdteknek, Kékkő vára, 1543. július 11. ŠABB PĀŠ, MMBŠ Missiles 1543. d.; CSORBA 1978: 82–97.; HEGYI 2007: 686–696.

²⁷⁸ HEGYI 2007: 525. I. jegyzet.

²⁷⁹ Michael Part, Nagybörzsöny bírása 1544. március 28-án írja a selmeci bírónak, hogy március 27-én Mehmet pasa Budáról Esztergomba vonult, és másnap onnan felkerekedve Visegrád alá ment, és megkezdte az ostromot. ŠABB PĀŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.

²⁸⁰ Az alsó vár április 5-én már biztosan török kézen volt, amit egy zsoldlista is bizonyít: HEGYI 2007: 549. Miután a hajdúk kiürítették az alsó várat, a török naszádosok elfoglalták azt, de a felső vár védői nagyjából egy hónapon keresztül tartották állásaikat. Dalmady Tamás Thaddeus Bartfelder selmecbányai bírónak, 1544. április 10. ŠABB PĀŠ, MMBŠ Missiles 1544 d.

ledésének hírére elhagyta őrhelyét. Egyik sem tekinthető egyedi vagy kirívó esetnek, pár évvel később, 1546. július 20. éjjelén ugyanis a szintén Nógrád vármegyei Szanda várát hagyta hátra őrizetlenül annak őrsege.²⁸¹ A felsorolt esetek valójában egy generálisan jelentkező probléma szemléletes példái. A várak harc nélküli feladása mögött nem feltétlenül a védők „gyáva megfutasát” kell látnunk, mint azt a könnyelműen ítélő utókor hajlamos gyakran fölronni. Ebben az időszakban még nem beszélhetünk végvárrendszerről. Az intézményes keretek kiépülését közvetlenül megelőző időszakban az oszmán hódítás egyszerűen „ráömlött” az elfoglalt várak körüli régiókra. Felülről szervezett védelem hiányában a helyi sajátosságokon múltott, hogy a hódítás nyomasztó velejárói – nevezetesen az állandó portyák – hatására a korábbi struktúrák összeomlanak-e. Védhetetlenség esetén még arra is akad példa, hogy felszámolják a meglévő erősségeket. Így tettek a Balassa fivérek is: Menyhárt 1546. szeptember elején felégette az ipolypásztói *castellumot*;²⁸² Zsigmond pedig októberben kezdeményezte a Hasznos (vagy Cserteri) vár elbontását, hogy az ne kerüljön az ellenség kezére.²⁸³ Céljuk az lehetett, hogy megelőzzék a további portyák kiindulásához szolgáló helyőrségek telepítését.

Mindezzel párhuzamosan megindultak a portyák a további területfoglalások előkészítésére és a meghódítandó régiók feltérképezésére, de bőven akadt rá példa, hogy a törökök egyszerűen csak a zsákmányszerzés és fogolyszedés miatt kerekedtek fel. A helyi lakosság számára ekkor vált valósággá mindaz, amit eddig csak távoli, kósza hírekből, esetleg prédikációkból vagy röpiratokból ismerhettek. Érdekes módon már 1543-tól olyan hírek szivárogtak ki a török Budáról, hogy Eger elfoglalására készülnek.²⁸⁴ Esztergom bevétele után a közvetlenül északra fekvő Bars és Hont vármegyék a Duna vize és a Börzsöny vonulata képezte természeti akadályoknak köszönhetően némileg védettségben voltak. Bár ezt a problémát átkelő kiépítésével hamar megoldották, a törökök valamiért mégsem abba

²⁸¹ Balassa Menyhárt a selmebányai bírónak és esküdteknek, Balassagyarmat, 1546. július 21. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546. d. (másolat).

²⁸² Berényi Ferenc és Dobraviczky Mihály levele a selmeci bírónak és esküdteknek, Tészér, 1546. szeptember 8. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546 d. Ezalatt valamiféle hevenyészett erősséget, és nem kastélyt kell értenünk.

²⁸³ Konkrétan vājárokat (hevéreket) kért, mert azok szaktudásuk révén hamar el tudnák bontani a várat. Balassa Zsigmond a selmebányai bírónak, esküdteknek és bányatulajdonosoknak, Diósgyőr vára, 1546. október 19. MNL OL R 314, 142/2. tétel No. 59.

²⁸⁴ Serédy Benedek levele Serédy Gáspárnak, Szikszó, 1543. február 25. ÖStA, HHStA, UA AA Fasc. 50. Konv. B. fol. 73. 1544 tavaszán újfent ilyen hírek érkeztek. Balassa Menyhárt a selmebányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1544. május 29. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544 d. (Függelék 6.).

az irányba indultak el. Az 1544 tavaszán végrehajtott nógrádi és hatvani foglalásokat követően úgy tűnt, hogy a budai és pesti helyőrség a jövőben is kelet felé veszi az irányt.

Ahogy említettük, jórészt ebben a régióban feküdtek a Balassa család mindkét ágának törzsbirtokai és új szerzeményei, amelyek nyugat–keleti irányban megközelítőleg egységes, széles sávban lefedték a térséget: Lévától Diósgyőrig, váraik és uradalmaik a familiárisaik birtokaival együtt (helyenként megszakításokkal, úgymint ecsedi Báthory András, Bebek Ferenc, Lossonczy István, a Nyáryak, az esztergomi érsek, vagy a murányi uradalmat kézben tartó Basó Mátyás közbeékelődő birtokai). Az itteni nagybirtokosok földjei egyik évről a másikra ütközőzőnakká váltak. A lokális helyőrségek mellett – mint az esztergomi érsekség ipolysági²⁸⁵ vagy drégelyi katonasága – társadalmi beágyazottságukból eredően ezek a főurak rendelkeztek pár száz fős hadra fogható magánkatonasággal. A két fél létszámát illetően még az oszmán helyőrségekben mutatkozó komoly mértékű fluktuáció és jelentős átcsoportosítások figyelembevétele mellett is igen nyomasztó arányeltolódás mutatkozott. Általában véve azt láthatjuk, hogy a törökök komolyabb portyáikra megközelítőleg 2000–3000 főnyi, vagy akár nagyobb létszámú erővel indultak el.

A török portyázók hamar feltűntek a nevezett régióban, ami válaszra készítette a helyi birtokosokat. 1544. május 19-én Balassa Menyhárt öccsével, Balassa Jánossal, valamint Losonczy Istvánnal és több más úrral együtt Szécsénynél tervezték egyesíteni csapataikat, hogy azután Eger felé indulva összecsapjanak az oda tartó törökökkel.²⁸⁶ A török támadásokkal szembeni fellépés igénye hívta életre a július 6-i sajószentpéteri gyűlést is, amelyen a középső és északkeleti országrész urai közül szintén többen részt vettek. Itt határoztak Eger megerősítéséről, a király felé esedékes segítségkérésről, és számba vették a lakosság ellenállásának lehetőségeit is.²⁸⁷ Ez már elkésett reakciónak bizonyult, mivel még ebben a hónapban bekövetkezett, amitől korábban tartottak. A budai törökök nagyjából 5000 főnyi lovassággal áthajóztak Pestre, és valamikor július 20-a körül megindultak

²⁸⁵ A rendek eredetileg 200 gyalogos és 300 lovas helyezését kérték Ipolyságra a királytól. MOE II.: 479–480., 526., 536.

²⁸⁶ Rác Ferenc Thaddeus Bartfelder selmecbányai bírónak, Kékkő vára, 1544. május 19. ŠABB PBS, MMBŠ Missiles 1544. d. (Függelék 5.). A selmeci jegyző feljegyzése szerint a törökök 3000 fővel portyáztak.

²⁸⁷ MOE II.: 597–598., 602–605. Akik jelen lehettek: Fráter György váradi püspök, Balassa Imre és Zsigmond, Bebek Ferenc, Büdy Mihály, a Homonnai testvérek, Dobó Ferenc, Drágffy Gáspár, vingárti Horváth Gáspár, Serédy Gáspár és több más, név szerint nem említett földesúr.

Eger felé.²⁸⁸ A város egyes részeiben gyűjtogattak, de a várral nem tudtak mit kezdeni. A sebtiben oda érkező magyar csapatok a város előtt csatázni kezdtek velük, ám egyik fél sem tudott győzelmet aratni. A török sereg jó része ezután Miskolc felé indult, amit bevenni ugyan nem tudtak, de óriási pusztítást végeztek, és tömegeket hurcoltak el a környékről.²⁸⁹ A rablóhadjáratnak a hírek szerint csak a rossz idő vetett véget.

Ennek hatására valami egészen újszerű történt. Bebek Ferenc, Basó Mátyás, Losonczy István, Balassa Menyhárt és János, továbbá az Ipolyságba vezényelt 400 huszár, valamint más urak megesküdték egymásnak, hogy ezután senkit nem hagynak magára(!), és azt tervezték, hogy a visszavonuló törökök után indulva kiszabadítják a rabul szedett foglyokat.²⁹⁰ Úgy tűnik, ehhez a szövetséghez a későbbiekben is tartották magukat. Két évvel később, Szanda várának már említett feladását követően hasonló mozgósítás történt, amelynek kapcsán Balassa, Bebek és mások ugyancsak Losonczy birtokán, Szécsényben gyülekeztek.²⁹¹ Mindez a korábbi események és ellenségeskedés tükrében szokatlan fejlemény, de az oszmán hódítás, ha felül nem is írta, egyértelműsítette a belső viszonyrendszert. A korábbi belviszályok során egymás ellen magánháborút folytató (a szomszédos birtokokat erőszakkal foglaló vagy azokat feldúló) nagybirtokosok a külső ellenséggel szemben hirtelen egy táborban találták magukat. Természetesen nem tették félre meglehetősen ellenérzéseiket. A Bebek–Basó ellentét pár évvel később, 1549-ben, a Balassa–Bebek ellentét pedig 1558-ban véres leszámolásba torkollott. Még csak azt sem jelenthetjük ki megnyugtató bizonyossággal, hogy a „meggyötört haza” védelmében fogtak volna össze, ahogyan arra Rácz Ferenc, a Balassák familiárisa egyik levelében utalt. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy mire már ténylegesen nem maradtak várak vagy erősségek, melyek az ellenséget birtokaik előtt feltartóztathatták volna, akkor a hirtelen támadt végveszély ösztönszerűen felkeltette bennük az egymásrautaltság érzetét, és együttműködésre készítette őket. Így oldható fel az ellentmondás, hogy korábbi konfliktusaik ellenére 1544 tavaszától rendszerint közösen szálltak táborba, hogy felvegyék a harcot a törökökkel.

²⁸⁸ A következő események a bakabányai bíró és tanács 1544. július 22-én a selmeciekhez írt leveléből valók. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544 d. A levél keltezése előtti nap estéjén érkezett meg emberük Drégelyből, aki az eseményekről beszámolt nekik.

²⁸⁹ Ennek következményeire: NAGY 1998: 9–15.

²⁹⁰ „[...] yn dem hat sich der ferentz bebeck, wazo, Lusonzÿ estwan, Ballassza melcher mit saynem bruder und 4 hundert hussarn von Saag vnd ander herschaft mer auf gehebt vnd eyn eyd dor auf gesworn sie welln eyn ander nicht lassen [...]”

²⁹¹ Balassa Menyhárt a selmebányai bírónak és esküdteknek, Balassagyarmat, 1546. július 21. (másolat) ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546 d. (Függelék 13.).

Balassa Menyhárt személye az oszmán hódítóknak már ebben az időben is különösen kellemetlen, zavaró tényezőt jelentett. Egyfelől az említett módon, más urakkal karöltve aktív szerepet vállalt a védekezés megszervezésében, másfelől magánakciókat indított. Több forrás tanúskodik arról, hogy rendszeresen vezetett portyákat, és gyakorta csatázott a megszállókkal. Egy alkalommal emberei rajtaütöttek a pesti török táboron, máskor Lévából jártak ki hajdúi, és neve már a hivatalos tárgyalások során is előkerült, amikor maga a budai pasa tette szóvá, hogy Balassagyarmatból, Lévából és Ipolypásztóból, vagyis a főúr birtokairól rendszeresen zaklatják őket.²⁹² Az állandó portyáival zavart keltő főúr az oszmán forrásokban úgy jelent meg, mint a meghódolás elleni fő felbujtó, akinek akciói akadályozzák a budai, pesti és esztergomi törökök, vagyis a legfontosabb helyőrségek élelmiszer-ellátását.²⁹³

De a főúr személye nemcsak ezért, hanem távlati céljai miatt is útjukban volt. Az Eger ellen tervezett akciókkal párhuzamosan 1544 tavaszától egyre gyakrabban láttak napvilágot olyan hírek, miszerint a törökök a bányavárosokat akarják hódoltatni.²⁹⁴ Május végén maga Balassa is arról értesítette a selmecebányai szenátust, hogy a pesti török táboron rajtaütő emberei olyan hírekkel tértek vissza, miszerint a törökök közt kihirdették az Eger elleni támadást, de hozzátette, szerinte ez va-

²⁹² Balassa Menyhárt a selmecebányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1544. május 29. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544 d. Pozsgay Zsigmond és Dessewffy János jelentése a budai pasával folytatott tárgyalásról. A törökök panaszai között: Balassa ceglédi rablása, a hajdúk egy visegrádi rajtaütése, ami után Ságba hurcoltak hét janicsárt (1545. 05. 24-i jelentés). Később ugyancsak Pozsgay (és Erasmus Scheurer) jelentése szerint a törököknek Balassa és Losonczy István jelentette a legnagyobb problémát, Balassa hajdúi Lévából portyáztak; legutóbb, 1546. február 1-én Garamkövesden öt törököt megöltek, továbbá általában véve erősségei, Balassagyarmat, Léva és Ipolypásztó ellen emeltek panaszt (1546. 02. 02–09.). Több mint fél évvel később Dessewffy János jelentése szerint a komáromiak portyái mellett ugyancsak Balassa hajdúi akadályozták az esztergomi törökök élelmiszer-ellátását. A felsorolás sorrendjében: ÖStA, HHStA, Türkei I. Kt. 6. Konv. 2. fol. 49–52. (1545. 05. 24.); Kt. 6. Konv. 3. fol. 31–37. (1546. 02. 02–09.); Kt. 6. Konv. 4. fol. 94–97. (1546. 09. 25.).

²⁹³ DÁVID – FODOR 2005: 25–27.

²⁹⁴ Papy Benedeknek, a sági kolostor prefektusának március 17-i levele szerint a törökök három zászlóval vonultak be Vácra, valaki szerint azért, mert a bányavárosok ellen készültek, ugyanis minden török azokat akarja fosztogatni („Alter vero dicit, quod illinc depraedatum versus Civitates Montanas irent. Hoc etiam captivi Thurcae retulerunt, quod omnino Thurcarum voluntas esset montanas Civitates experire.”). Dalmadi Tarródy Tamás deák levele Tamás körmöci pénzverőnek, Nyitra, 1544. június 22.: a nyitrai udvarbíró kémjei szerint 40 000(!) török (a selmeci jegyző címzés mellett följegyzésében is) hajózott át a Dunán, és a napokban a bányák ellen indulnak („Quod dominus provisor nunc hic est Nitriae, et certi speculatores sui attulerunt, quod Turci transnavigaverunt quadraginta millia Thurcarum, ac ut certo versus Montanas se his diebus movent.”). (másolatok) ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles, 1544 d.

lójában azt jelenti, hogy a bányavárosok dúlására készülnek.²⁹⁵ Hozzá tartozik, hogy a hódítók nagyjából ezzel egy időben valóban bejelentkeztek a bányavárosoknál. 1544 nyarán az esztergomi Perváne²⁹⁶ vajda és a budai Mehmed pasa több levelet is küldött a városi előljáróknak.²⁹⁷ Hovatovább látnunk kell, hogy a törökök között általánosságban tervbe volt véve, hogy bár kisebb intenzitással, de északi és nyugati irányba is portyázni indulnak. A dunai természetes határt az Esztergommal szembeni párkányi oldalon partmenti erősségek emelésével áthidalták, és innentől fogva Hont és Bars vármegyék megnyíltak előttük. Balassa szolgája még márciusban arról értesítette a selmecieket, hogy az esztergomi törökök – akikhez Budáról 4 szandzsáknyi hadinép csatlakozott – 15 naszáddal átkeltek a Dunán.²⁹⁸ Április végén az a hír járta, hogy Mehmed pasa engedélyt adott lovasságának, hogy az Ipoly és Vág folyók mindkét oldalát elnéptelentsék, és hogy Szécsényből, valamint a Hont vármegyei Szebelléb és Korpona térségéből elhurcolják a lakosságot.²⁹⁹ Augusztusban már közvetlenül Léva szomszédságában, Mohinál és Garamszentbenedeknél tűntek fel a portyázók.³⁰⁰

Végül a törökök igen merész lépésre szánták el magukat. Az előbb ismertetett okok és hosszú távú terveik miatt szükséges volt, hogy Balassát kiiktassák, ezért megkísérelték Léva elfoglalását és az ő fogságba vetését. Az akció 1544. szeptember 8. éjjelén vette kezdetét, amikor az esztergomi helyőrség bizonyos egységei átkeltek a Dunán, hogy még az éj leple alatt elérjék Lévát. A támadásban részt vett

²⁹⁵ Balassa Menyhárt Selmecebányának, Léva, 1544. május 29. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles, 1544 d. (Függelék 6.) Június 9-én 4 mázsa ólmot kért hadi célokra Besztercebányából. Levele a bírónak: ŠABB MMBBy Fasc. 160. No. 16.

²⁹⁶ HEGYI 2007: 691. A forrásokban előforduló alakjai: „Perwana”, „Pferdana”.

²⁹⁷ Perváne esztergomi vajda Thaddeus Bartfelder selmecebányai bírónak, Esztergom, 1544. május 18. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles, 1544 d.; Uő Körmöcbányának és Újbányának, Esztergom, 1544. június 17. ŠABB PBŠ, MMBŠ Levelezés másolati könyve fol. 32v., valamint egy ismeretlennek az esztergomi újjvárosból június 24-én, amelyben egy ezüstözött serlegért cserébe török híreket ajánlott. ŠABB PBŠ, MMBŠ Levelezés másolati könyve fol. 33r.; Mehmed pasa a bányavárosoknak, Buda, 1544. június 20-án, amelyben felrója nekik, hogy amióta a császár meghódította Budát, azóta nem adtak hírt magukról, ezért Kis Pétert küldi hozzájuk követként. ŠABB PBŠ, MMBŠ Levelezés másolati könyve, fol. 32r. és Uő a körmöcbányai bírónak, esküdteknek és a többi bányavárosnak 1544. július 16-án, amelyben a hét bányaváros követét várja, hogy behódolásukról tárgyaljanak. ŠABB PBŠ, MMBŠ 1544 d.

²⁹⁸ „[...] vier Zanczak mit ihrem volkkhen Ofen anckhummen.” A bakabányai bíró és tanács a selmecebányaiaknak, 1544. március 21. ŠABB PBŠ, MMBŠ 1544 d.

²⁹⁹ Dalmady Tamás Thaddeus Bartfelder selmecebányai bírónak, 1544. április 10. ŠABB PBŠ, MMBŠ 1544 d.

³⁰⁰ A körmöcbányai bíró és tanács a selmecebányaiaknak, 1544. augusztus 12., és két levél Bátoról augusztus 2-án és 26-án. ŠABB PBŠ, MMBŠ 1544 d.

alakulatokról kevés adattal rendelkezünk. Az biztos, hogy a sereget az esztergomi török lovasság 5 ágája – Ajváz, Kubád, Ramazán, Naszuh és Musza – vezette, akiknek parancsnoksága alá a zsoldlisták szerint nagyjából 500 főnyi lovasság tartozott.³⁰¹ A források egybehangzón állítják, hogy az események későbbi szakaszában janicsárok is bevetésre kerültek, közülük nagyjából 500 fős jelenléttel számolhatunk.³⁰² A portyához csatlakozott további egységek kiléte pontosan nem ismert, de mivel az egész sereg összlétszáma nagyjából 1500 főt tett ki, az előbbi lovas és janicsár alakulatokhoz további 500 főt számíthatunk. Tüzérség nem kísérte őket, ágyúkat nem vittek magukkal.

A dunai átkelést követően a Garam folyó mindkét partján meg tudták közeleltetni Lévát. Később az Esztergommal átellenben épített párkányi erősség szolgált kiindulási pontként, ahonnan a Garam folyásirány szerinti jobb partja mentén lehetett eljutni a nagykálnai átkelőig, onnan pedig Lévára. Joggal feltételezhetnénk, hogy a török sereg a nevezetes éjjelen is ezen az úton vonult. A felvetés ellen szól, hogy a portya éjszakai időzítésével nyilvánvalóan rejtteni igyekeztek a felvonulást, amit a településekkel sűrűn teletűzdelt előbbi vonalon aligha kivitelezhetek volna. A Garam folyásirányának bal partján viszont kisebb vízfolyásokkal szabdalt, ligetes, helyenként mocsaras ártér terült el. Itt vonulva szinte észrevétlenül nyomulhattak egészen Léváig. Ezt a hipotézist bizonyítaná a török sereg későbbi visszavonulási útvonala, illetve az is, hogy az események későbbi szakaszában került elő olyan török, aki éjjel a mocsárban ragadt.³⁰³ A rajtaütést követően alig pár héttel később maga Balassa is arról adott hírt, hogy Léva alatt, a garammenti Sárónál 400 martalóc rejtőzött el a ligetes ártérben, mely tehát valóban bevett rejtekhelyük lehetett.³⁰⁴

A törökök tervüknek megfelelően az éj folyamán, még pirkadat előtt, de minden bizonnyal már másnap, szeptember 9-én érkeztek meg Lévára. Előbb a vár közvetlen déli szomszédságában fekvő mezővárosban gyűjtogattak, majd egy csapat célzottan a várat rohanta meg. Ez a roham a külső várkapukat be is vágta, a vár őrsége csak ekkor kapott észbe, és lövöldözni kezdtek rájuk. A törökök számára mégsem a lövöldözés okozhatta a legnagyobb meglepetést, hanem hogy a tá-

³⁰¹ HEGYI 2007: 689., 695., 700–701.

³⁰² Szinán csasz említést tett arról, hogy Esztergom várába annak elfoglalásakor 500 janicsárt rendeltek. THÚRY 1896: 345. Állandó jelenlétük konkrét forrásokkal csak 1547–1548-ban mutatható ki, 472 fős létszámmal. HEGYI 2007: 688.

³⁰³ TINÓDI 1554: 286.

³⁰⁴ A bakabányai bíró és tanács Selmecebányának, 1544. szeptember 27. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544 d.

madás célpontja, Balassa Menyhárt ezen az éjszakán nem Léván, hanem a családi törzsbirtokon, Balassagyarmaton volt.³⁰⁵ Annak ellenére, hogy a főúr számított a bányavárosok elleni támadásra, és ennek tudatában gondolnia kellett egy Léva elleni akcióra, a júliusban történt egri–miskolci portya után mégis azt tarthatta valószínűbbnek, hogy jelentősebb török támadás változatlanul keleti irányba indulhat. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Balassagyarmat – és a hozzá közeli Kékkő – a család legfontosabb birtokai voltak, és a Balassa parancsnoksága alá rendelt katonaság ott állomásozott.

Föl kell tennünk a kérdést: vajon a törökök eleve azért erre az éjszakára időzítették a támadást, mert tudtak a főúr távollétéről? Talán feleségének elrablása lehetett a tervük, akinek fogságával később sakkban tarthatták volna a főurat? Mindenesetre Thurzó Annát valóban a várban érte a támadás, amire ő állítólag úgy reagált, hogy pánikszerűen kiabált az ablakból, úgy kellett két oldalról visszafogni, nehogy kizuhanjon. A történetben ekkor következett az első fordulat. Balassa ugyanis – akit a török készülődéséről korábban valahogyan értesítettek – még éjnek idején visszatért embereivel Balassagyarmatról, és sikerrel vette fel a harcot a Lévát ostromlókkal. A török által szedett rabokat kiszabadították, a várost folyóútjokat elfogták és nagy részüket megölték. A török támadás e ponton tehát kudarcot vallott, ezért a rabolt zsákmánnyal megkezdtek a visszavonulást. Balassa ekkor döntött úgy, hogy sebtében összeszedett, nagyjából 50–100 fős hadinépével utánuk ered, és a visszatéréssel keltett zűrzavart kihasználva üldözőbe veszi őket. Hont vármegye alispánja, Dalmady Tamás, harmadmagával mindezt panorámás kilátásból, a virradat nyújtotta első napsugarak (és a lángokban álló Léva) fényében nézhette végig. A portya hallatán ugyanis még hajnal előtt lóra kapott és föllovagolt a várostól alig pár kilométerre délkeletre magasodó kis Siklós-hegyre, hogy onnan legyen szemtanúja az eseményeknek. A törökök végül rendezték soraikat és a kis hegy alatti, mai Vámosladány³⁰⁶ mellett felkínálták az őket üldözőknek az összecsapás lehetőségét. Balassa, a törökök egyértelmű túlereje miatt, ekkor még nem vállalta a csatát.

A helyzetet az ipolysági huszárok érkezése oldotta meg. Említettük, hogy a sági kolostor védelmi célból történő megerősítése már az 1543 végi országgyűlés

³⁰⁵ Az egész eseménysorról szóló két alapvető forrás, Dalmady Tamás 1544. szeptember 11-i levelének (Függelék 7.) és Tinódi költeményének összevetése számos ellentmondást mutat. Tinódi költeményében az események meghatározott szerkesztési elvek mentén lettek elbeszélve, és a szerző több helyen a sorrendiségen is változtatott. Balassát a támadás éjjelén Léván szerepelteti. Az ellentmondások lehetséges feloldásáról bővebben: VIROVECZ 2020.

³⁰⁶ Akkoriban: Ludány.

előtt is napirendre került, de ugyanezen év februárjától már bizonyítottan volt ott helyőrség.³⁰⁷ Ők is részt vettek abban a pár hónappal korábbi közös egyezségben, ahol a főurak egymásnak kölcsönös támogatást ígértek, így nem kizárt, hogy csatlakozásukkal ennek kívántak eleget tenni. A nagyjából 300-350 főnyi lovasság érkezésével maga Balassa is úgy ítélte meg, hogy érdemes újra a visszavonuló törökök nyomába eredni, ezért folytatták az üldözést.

A fenti eseményekkel párhuzamosan a térségtől nyugatabbra lévő helyőrségekbe is eljutott a török portya híre. Elsőként Komáromból Horvátinovic Bertalan és Zolthay Lőrinc kelt útra, értesítendő a Nagysurányban állomásozó Nyáry Ferencet. Nyáry a maga nagyjából 350 emberével kivonult, és Kürt felé vette az irányt, hogy ott találkozzon Horvátinoviccsal. Mivel a komáromi helyőrség kapitánya közben visszatért állomáshelyére, elkerülték egymást. Erre Nyáry csapata álhírnek vélte a török portyát, és jobb ötlet híján úgy gondolták, hogy a kakati/párkányi átkelőn kellene rajtaütni. Még mielőtt nekiindultak volna, sikerült a portyázókról biztos információkat megtudniuk, amit később megerősített a mocsárban ragadt török fogoly is. Nyáry ezután nemcsak Komáromba és hátramaradt embereinek, Nagysurányba üzent, hanem a Vágsellyén állomásozó morva zsoldos lovasságnak is, hogy csatlakozzanak őhozzá. Ez a morva könnyűlovasság pár hónappal korábban, 1544 áprilisának elején még Nagyszombatban állomásozott. A 3000 főre rúgó, igen tekintélyes létszámú haderő parancsnoka Karel Žierotín (Karl von Zierotin) morvaországi főnemes volt – a magyar közbeszédben csak „Carolus parvus”, vagyis „kis Károly” –, őt kifejezetten a törökellenes védelemre vezényelték a magyar végvidékre.³⁰⁸ Ennek a seregnek egy része kelt útra Vágsellyéről, hogy csatlakozzon Nyáryhoz. Időközben más urak is mozgósították csapataikat. Werbőczy Imre, aki éppen az egyre tarthatatlanabbá váló dél-dunántúli védelmet hagyta hátra, és Pálffy Péter, aki később Csábrág kapcsán üzletelt Balassával, szintén társult a keresztény haderőhöz. A több irányból érkező csapatok a délután folyamán egyesültek. Összlétszámuk nagyjából 1300 főt tett ki, döntő többségüket az említett morva huszárok adták.

³⁰⁷ Lásd az 1543. október 4-i, pozsonyi felterjesztésben és a király október 6-i válaszában: MOE II.: 479–480., 526., 536.; LACZLAVIK 2012: 81–82.

³⁰⁸ Žierotin 1544. április 6-án, virágvasárnap érkezett Nagyszombatba, és másnap, hétfőn adott fizetést ennek a seregnek. „Carolus parvus capitaneus gentium Moraviensium dominica palmarum venit cum pecuniis ad Tirnaviam, feria secunda sequenti distribuit stipendiarius pecunias. Ipse conduit et habet ad rationem Moraviensium hwaronum levis armaturae equites tria milia.” Dalmady Tamás Thaddeus Bartfelder selmebányai bírónak, Dalma, 1544. április 10. ŠABB PBŠ, MMBŠ 1544 d. A cseh–morva rendek a sereg kiállítása mellett további 16 000 forint megajánlásáról is határoztak, amit Komáromra terveztek fordítani. MOE II.: 551.

Ekkor újabb jelentős fordulat következett. A sereg ugyanis a már említett kakati átkelőhöz, a Garamhoz vonult, és elálta azt a dunai utat, melyen a sikertelen portyáról épp visszatérőben volt a Léva falai alól visszavert és Balassa által követett török sereg.³⁰⁹ A törökök felismerték, hogy a mondott irányba nem mehetnek tovább. Más választásuk nem lévén, kelet felé átkeltek az észak–déli irányba húzódó dombvonulaton, mely kis túlzással elve Lévától a Dunáig tart. Így jutottak el az Ipoly medencéjébe, ahol a folyó melletti Ipolypásztónál időközben beérte őket Balassa és a ságiak egyesült csapata. Ekkor került sor az első komolyabb ütközetre, ahol, a források egybehangzó állítása szerint, bevetették a janicsárokat is. Az üldöző lovasság egyetlen lehetősége – jobb megoldás híján – az volt, ha minél gyorsabban lerohanják és szétzilálják a velük szemben álló gyalogságot, még ha az lőfegyverrel volt is felszerelve. Ez történt. Balassa és a ságiak nekik rontottak, de a kor elit gyalogsága beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A janicsárok puskatüze megállította a lovasrohamot, komoly veszteséget okozva a huszárok soraiban. A sereg trombitását lelőtték, és az első összecsapásnál kibontakozó közelharcban fejét vették az ipolypásztói tisztartónak, Nagy Ambrusnak. Balassa és a ságiak – a további veszteségeket elkerülendő – visszahúzódtak a településre, bizonyára a már említett itteni erősségbe.

A törökök azonban nem álltak meg. Továbbra is az esztergomi visszatérést tartották szem előtt, ezért déli irányban folytatták visszavonulásukat. Minden bizonnyal azzal számolhattak, hogy Ipolyszalkán túl, délnyugat felé még kijuthatnak a dunai átkelőhöz. Erre már nem kerülhetett sor, ugyanis a kora esti órákban érkezett meg a Žierotín vezette morva lovasság, valamint a hozzá csatlakozott magyar végváriak és földesurak serege. Pontos érkezési irányuk ismeretlen. Mivel több forrás is úgy fogalmaz, hogy a törökök ezzel csapdába estek, talán délnyugati irányból, vagyis a visszavonulók tervezett kijutási útvonaláról érkezhettek.³¹⁰ A törökök ismét a puskás janicsárokba vetették bizalmukat, és azok fedezete alatt megkezdték az átkelést keleti irányba, keresztül az Ipolyon és árterén. Erre valahol Ipolypásztó és Ipolyszalka között kerülhetett sor. A morva–magyar sereget a parancsnokok, állítólag Nyáry ötlete alapján, taktikai megfontolásból három részre bontották, amivel kiprovokálni igyekeztek, hogy a török vezetés is megbontsa a janicsárok egységét. Mikor látták, hogy bevált a tervük, és a török vezérek

³⁰⁹ Andreas Noldel levele a selmecbányai bírónak és tanácsnak, Bakabánya, 1544. szeptember 11. ŠABB PBŠ, MMBŠ 1544 d.

³¹⁰ Noldel is úgy fogalmaz, hogy „der von Scherettin [ti. Žierotín] mit seinem volg vnnd annderen herrn haben inne den Straß an der Tanaw verlegt unnd gleich in die kluppen khumen vnnd beÿ Pastuch an dreÿ ortten vberfallen”.

a janicsárokat kétfelé osztották, két szárny átkelt a vízen és bekerítette az átkelőket, a harmadik pedig szemből intézett támadást. A lovasroham megindításával egy időben üzentek Ipolypásztóra, az oda visszavonult Balassához és ságiakhoz, hogy csatlakozzanak a támadáshoz. Az ily módon egyesült sereg fölényes győzelmet aratott, a csata végére állítólag több mint 700 török veszett oda.

Mindazonáltal ez a győzelem a további portyáknak csak ideiglenesen tudott gátat vetni. A lévai támadás sem tekinthető magányos akciónak: ugyanekkor Losonc, Rimaszombat és Rimaszécs térségében is portyáztak, illetve szeptember 10-én ismét feltűnt 300 lovas Drégelynél. A tendencia a későbbiekben sem hagyott alább. December első napjaiban már Ipolyságon és Szécsényen túl 8-10 falut felégettek, és a környéket elnéptelénítették.³¹¹ 1547. év elején Menyhárt bátyja, Imre arról adott írt, hogy a pesti táborban 6000 török áll készenlétben, hogy egy héten belül vagy Nyitra vagy a Csallóköz felé induljanak, az ottani országrész dűlására.³¹² Hont és Bars vármegyék, vagyis Balassa Menyhárt birtokai továbbra is portyák állandó célpontjai maradtak.³¹³ Ennek következtében a térség határvidékké alakult át, és az évtized végére már a két vármegye belső területei is adót fizettek a töröknek.³¹⁴

Az 1540-es évek törökellenes harcai nyomán Balassa nemcsak vitézi hírnevét alapozta meg. A táborozás során eltöltött idő alatt, a lovassággal folytatott portyázás és megannyi rajtaütés során olyan tapasztalatokat és gyakorlati tudást sajátított el, ami kiemelte kortársai közül. Azon kevesek egyike lett, akinek kvalitásait a vele egy seregben megfordult külföldi zsoldosvezérek – Giovanni Battista Castaldo és Lazarus Freiherr von Schwendi – egybehangzóan méltatták, és akiről egyöntetűen elismerőleg nyilatkoztak. Tegyük hozzá, ez a teljesítmény még nagyon messze állt a nyugat-európai hadászati és hadseregszervezési elvárásoktól és reformoktól.

³¹¹ „Crudeles Turci Christianae religionis perpetui hostes feria secunda et tertia praeteritis, superiorem Sagh ultra oppidum Zechen in distantia duorum miliarium cum pertinentiis totaliter depopularunt, incinerarunt octo vel decem villas et gentes abigerunt.” Dalmady Tamás Thaddeus Bartfelder selmecbányai bírónak, Dalmad, 1544. december 8. ŠABB PBŠ, MMBŠ 1544 d.

³¹² Balassa Imre levele ismeretlennek, Kékkő, 1547. január 12. (másolat, a főljegyzés szerint Balassa Imre, Menyhárt és Dalmady Tamás közös levele) ŠABB PBŠ, MMBŠ 1547 d.

³¹³ Egy 1548. december 2-án készült jelentés szerint martalócok raboltak el embereket, köztük gyerekeket Vámosladányból és Bából, illetve a nógrádi Ebeckből. HL TGy 1548/18. Panaszlevelek kivonatai, 9.

³¹⁴ Az 1549-ben, a vár elfoglalását követően, Csábrági János kapitánysága alatt készült urbárium szerint az uradalomhoz tartozó Csal, Lekninc/Neklinc, Nyék, Középp- és Alsópalást, Méznevelő, Szalatnya, Tergenye, Peszek, Kissarló/Kissalló, Ágó, Bény, valamint a Bars vármegyei Vezekény a töröknek is adózik. MNL OL E 156 a. Fasc. 4. No. 11.

Az ipolyszalkai győzelem jelentőségét mégsem szabad lebecsülnünk – lélektan szempontból biztosan nem. Az oszmán agresszió nyomása alatt a sorozatos vereségek közepette egyre jobban apadó országban végre-valahára győzelemről is hallani lehetett. A pozitív végkifejlet ellenére az eseménysor nem került be a köztudatba, és nem vált a törökellenes harcok emlékezetének részévé.³¹⁵

A 17. században kordivattá váló önreprezentációs hullám hatására a Balassa család tagjai is több jeles felmenőjükéről is készítették festményt. A kékkői vár ebédlőtermét még a 19. században is hat portré díszítette, köztük ott függött Balassa Menyhárt megfestett képe.³¹⁶ A fiktív ábrázoláson a kor hagyományos főúri öltözékét viseli, nyakában az aranygyapjas rend jelvénye, jobb kezében marsallbot, bal kezével az asztalra támaszkodik, oldalán felkötött szablya.³¹⁷ A portré négy sarkában ovális keretben ábrázolt csatajelenetek. Szatmár és Kassa védelme („Szatmarinum defensum”, „Cassovia propugnata”), a hadadi győzelem („Hadadum subiectum”) és Szerencs bevétele („Szerencsium expugnavit”) kivétel nélkül az északkeleti várháborúk láncszemei, mind 1562 utáni, vagyis a Ferdinánd királyhoz történt átpártolást követő események. A portré üzenete egyértelmű: ő volt a Habsburg-dinasztiát szolgáló katona, akinek kardjára nem csak Ferdinándnak, hanem az őt követő Miksának is nagy szüksége volt. A portrén nem ábrázolták a „szalkai viadalt”, de Menyhárt más haditetteit vagy főkapitányi méltóságát sem. A mű készítésének körülményeit és a megrendelő személyét homály fedi, de láthatólag fontos volt számára, hogy felmenője válogatott haditetteit megörökítve a Habsburg-dinasztiához való lojalitásra helyezze a hangsúlyt. Az udvarhűség kidomborítása természetesen többet mond a kép megrendelőjéről, mint a megfestett alakról. Azt is látnunk kell, hogy a portré elkészítésének idejére a vészterhes 1540-es évek emlékezete – benne a törökellenes küzdelmekkel, Balassa és a vele együtt vitézkedő urak tetteivel – már igencsak megkopott, szinte a feledés homályába merült.

³¹⁵ Említése: VERANCICS 1857: 87.; ISTVÁNFY 2003: III–III.

³¹⁶ SZENTMÁRTONI SZABÓ 2006: 308.

³¹⁷ A felirat szerint 1567-ben, életének 62. évében hunyt el. Tekintve, hogy halálozási éve és életkora még a síremlékén olvasható adatokkal sem egyezik (MDLXVIII és LVII), úgy tűnik, hogy a megrendelő nem volt elég tájékozott. Forrása talán Istvánffy volt (ISTVÁNFY 2003: 460.), aki 1567-re tette Menyhárt halálát, azonban nem hatvankét, hanem hatvanegy éves korára.

II. 4. „HUJDA!”

„Nagy haragja Balassira királynak
Csábrág várát hogy nem adá királynak
Semmi lön szolgálatja ez úrfinak
Tudjátok, jól szolgált ő ez szegény országnak.”

(Tinódi Sebestyén: *Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése*)

1549 tavaszán Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok vezérletével egy vármegyei és zsoldos katonaságból álló 5000–5500 fős hadsereg intézett támadást Balassa Menyhárt három vára, Szitnya, Léva és Csábrág, illetve a Basó Mátyás hatalmában lévő murányi vár ellen.³¹⁸

Istvánffy Miklós, hogy alátámassza a Balassa elleni hadjárat jogosságát, *Históriájában* köztörvényes tetteket sorolva meggyőző bűnlajstromot tár az olvasó elé.³¹⁹ A Balassával szemben felhozott vádak többsége a kortárs forrásokból kirajzolódó kép alapján is megállja a helyét. A Léva-örökség megszerzésének körülményeit és a bányavárosokkal, különösen Selmecebányával fennálló konfliktust, Balassa szentantali vámosának kegyetlenkedéseit az előző fejezetekben megismerehettük. Az 1530–1540-es évek országgyűlésein a vármegyei nemesség és az egyház birtokainak foglalása miatt felmerült panaszok mellett említettük, hogy jóllehet Balassa két vármegye főispánja volt, hivatali esküt egyik esetben sem tett. A főúr a maga pozícióit gyakran erőszakkal szilárdította meg, és érdekeit törvénytelen módszerekkel érvényesítette; tettei a legtöbb esetben kimerítették a „hatalmaskodás” fogalmát. Tegyük hozzá, a kortársak többségére ez ugyanúgy igaz volt.

A beháború idején elkövetett jogsértéseken kívül később több olyan eset előfordult, amely miatt a személyes jelenlét bírósága elé idézték. Balassa 1543-ban a királyi udvarból hazafelé tartó Perényi Jánost elfogta, Balassagyarmatra vitette, tömlöcbe zárta, elvette tőle 1500 forint értékű nyakláncát és egyéb javait 4000 forint

³¹⁸ ISTVÁNFFY 2003: 124–125.; KÖRPÁS 1999: 3–19.; SARUSI 2008a: 38–44.

³¹⁹ A főúr emberei kirabolták a bányavárosok nemesfémszállítmányait, ő maga Léva Jánost kiforgatta az örökségből, Pálffy Pétertől elfoglalta(!) Csábrág várát, a Szitnya-hegyen erősséget építtetett (ahonnan szintén rabolni jártak az emberei), a barsi adószedő Bábindaly Gergelyt pedig elfogta, és elvette tőle a 2000 forintnyi adót, majd Lévára hurcolta, ahol további 1000 forintot követelt tőle. ISTVÁNFFY 2003: 124–125.

értékben.³²⁰ Balassa azzal magyarázta tettét Ferdinánd királynak, hogy az 1543 januárjának végén elhunyt Frangepán Ferenc kalocsai érsek 1200 aranyforinttal tartozott neki. Ezzel kapcsolatban már fölkereste a helytartót és a komisszáriusokat, akik kijelöltek számára egy törvényt, és jóváhagyták, hogy lefoglalhat az érsek javaiból. A törvényt azonban egyre csak halasztották, Balassa pedig úgy gondolta, joga van hozzá, hogy saját maga vegye kézbe az ügyet.³²¹ Perényi János Frangepán unokaöccse volt – ugyanis az érsek lánytestvérének, Frangepán Katalinnak volt a fia (Forgách Ferenc szerint unokája) –, akire az érsek végrendeletében komoly vagyontárgyakat hagyott, Balassa ezért gondolhatta, hogy őrajta behajthatja az adósságot.³²² 1544. július 25. körül két familiárisát, Némethy Jánost és lévai Székely Jánost többekkel együtt ráküldte Bucsányi István névedi birtokára (Bars vármegye), akinek ottani birtokrészét és malmát elfoglalták, az onnan származó jövedelmeket pedig két évig élvezték. A két év elteltével Balassa visszavette tőlük és Boronkay Boldizsár deáknak adta további egy évre, majd 1547. november 11. körül visszaadták a birtokot Bucsányinak. 1548. július 25. körül azonban újra megjelent Boronkay, és Balassa parancsából több fegyveres társaságában elrabolták a termést a jobbágyoktól.³²³ Bucsányi végül csak 1549. február 13-án lett visszaiktatva névedi birtokába, amikor is Ferdinánd király fő- és jószágvesztés terhe mellett elmarasztalta Balassát és embereit.³²⁴ Nem tudni pontosan, mikor és mit követhetett el, de még 1547-ben kövendi Székely Ferencsel is pereskedésbe keveredett, akinek birtokain állítólag károkat okozott.³²⁵ Még 1548-ban elfoglalta derzsényei Zsemberi Boldizsár nagyderzsényei halastavát, amitől a kárvallott eltiltotta.³²⁶ Werbőczy Imre halála után a néhai főúr, valamint Henyey Miklós

³²⁰ Humillima supplicatio Francisci de Peren, Kassa, 1563. február 12. MNL OL P 537, 2. cs. 1. tétel. Fasc. XXX. 11r. Ferdinánd király parancsa a leleszi konventnek, ami Balassa 1543-ban elkövetett rablásával kapcsolatban hozott ítéletet: KOMÁROMY 1903: 130. Az esetről évtizedekkel később a történetíró Forgách Ferenc is említést tett *Emlékiratában*. FORGÁCH 1982: 326.

³²¹ Balassa levele Ferdinándnak, Léva, 1543. április 17. ÖstA HHStA UA AA Fasc. 51. Konv. A. fol. 109.

³²² Perényinek és anyjának egyebek mellett az V. Károlytól kapott aranyserleget, egy aranytálcát, három gyűrűt és egy aranykanalat hagyományozott. SÖRÖS 1917: 575.

³²³ Ferdinánd figyelmeztetése, Pozsony, 1548. november 22. MNL OL X 501 Fasc. 30. No. 4. és a garamszentbenedeki konvent jelentése a kiértesítésről, 1549. január 23. MNL OL X 501 Fasc. 35. No. 32.

³²⁴ EFL Cap. 9. Saecul. Fasc. 6. No. 21.

³²⁵ Intés és idézés Balassának Székely ellen, Pozsony, 1547. március 20. MNL OL X 501 Fasc. 143. No. 85. és eltiltás, idézés és értesítés szintén Balassának Székely ellen, Nyitra, 1547. július 13. MNL OL X 501 Fasc. 57. No. 7.

³²⁶ A garamszentbenedeki konvent által kiállított eltiltó levél, 1548. április 12. MNL OL X 501 Fasc. 45. No. 2.

felesége, Dombay Anna birtokait is elfoglalta, amiért Ferdinánd király ugyancsak intette és a javak visszaadására szólította fel.³²⁷

Balassa akciói az egyháziakat sem kímélték. A márianosztrai pálosok Csata és Gém településeken fekvő birtokain (Bars vármegye) többször is megjelentek familiárisai; 1545. január 25. körül a Garamon lévő négykereskes malmukat foglalták el, amivel Balassa állítólag 3000 forint értékű kárt okozott.³²⁸ 1545 május–júniusában a rovásadó beszédésének színe alatt nagyjából 100 fős hajdúcsapattal előbb a garamszentbenedeki apátság Kovácsi birtokán (Bars vármegye) csaknem két héten át tartózkodott, utána pedig a kolostor alatti Garamszentbenedek mezővárosba vonult, miközben fölérték a lakosság javait, és fölprédálták a kolostor gyümölcsöskertjét.³²⁹

Az esztergomi káptalan Hont vármegyei Szebelléb, Nyék és Németiben lévő birtokait ugyancsak megszállta, és az ottani lakosságtól a maga részére hajtotta be a rovásadót, a tizedet és a földesúri kilencedet. A káptalani tizedek elrablására már jóval korábban, 1538-ban is panaszkodtak.³³⁰ Ferdinánd király még 1540-ben, a sikertelen erdélyi hatalomátvételt követően szólította föl Leonhard Freiherr von Vels parancsnokot, hogy foglalja vissza a Balassa fivérektől az esztergomi érsekség birtokukban lévő javait.³³¹ Balassa Menyhárt a ludányi és báti tizedeket (Hont vármegye) szedte be Várday Pál érsek-helytartónak,³³² de 1544-ben maga az érsek panaszkodott Thurzó Ferencnek, hogy Thurzó sógora azokat elrabolta.³³³ A felhévizi prépostság két birtokát valamikor az 1540-es évek második felében foglalhatta el.³³⁴ Az egyházi javakon elkövetett hatalmaskodás nemcsak ingatlanok elfoglalásában vagy tizedrablásban, hanem a bérelt tizedek árendája megfizetésének elmaradásában is megmutatkozott. Az esztergomi káptalan 1544-ben

³²⁷ Ferdinánd mandátuma, Prága, 1549. március 9. MNL OL E 148 Fasc. 172. No. 36.

³²⁸ Idézés a királyi jelenlét elé, Pozsony, 1549. január 17. MNL OL X 501, Fasc. 38. No. 27. és a megintés, miszerint 1544. január 6. körül ráküldte embereit a kolostorra, 1545. szeptember 29. körül Huszthy Mátyás nevű familiárisát az embereivel, június 24. körül pedig Gadóczy Gáspárt két loval: MNL OL X 501 Fasc. 43. No. 3.

³²⁹ Körmendi Mihály esztergomi kanonok, barsi diakónus és a garamszentbenedeki apátság provizorának levele, Garamszentbenedek, 1545. június 6. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1545 d.

³³⁰ Thurzó Elek Ferdinándnak, Galgóc, 1538. április 5. ETE III.: 282.; ETE V.: 52–54.

³³¹ ETE III.: 516–517.

³³² SZILÁGYI 1893a: 252. A leveleskönyvet 1893-ban Szilágyi Sándor a tulajdonos tisztsége alapján (*locumtenens*) Fráter Györgynek tulajdonította, de Rugonfalvi Kiss István 1908-ban korrigálta. SZILÁGYI 1893a: 250–251.; RUGONFALVI KISS 1908: VI.

³³³ Várday Pál Thurzó Ferencnek, 1544. július 7. REXA 1909: 234–235.

³³⁴ Csiffárt és Merseket(?). Ferdinánd levele Balassának, Augsburg, 1548. április 9-én, hogy az említett birtokokat adja vissza. EPL Acta Radicalia, Classis U, Capsa 52. Nr. 132.

1100 magyar forintért bérbe adta Balassának és Losonczy Istvánnak Bars és Hont vármegye, valamint a kis-honti kerület tizedszedési jogát.³³⁵ Balassa mint a két vármegye főispánja és legnagyobb birtokosa értelemszerűen Bars és Hont vármegyében, Losonczy mint nógrádi főispán és az említett kis-honti kerületben számottevő birtokos szedhette be a tizedeket. A szerződés szerint 1545. január 1-ig kellett volna megfizetni a bérlet összegét, és bár a tizedeket begyűjtötték, fizetési kötelezettségüknek nem tettek eleget, még a megkerestetésük után sem.³³⁶ Balassa természetesen a nemesi adóvisszaélésekből, nevezetesen a királyi rovásadó saját maga részére történő behajtásából sem maradhatott ki, bár meg kell jegyezzük, hogy az adószedés adminisztrációjának átalakulása még korai fázisában járt, és Ferdinánd király azokból kívánta honorálni a főurak szolgálatait.³³⁷

Balassa Menyhártnak ezekben az években rokonaival sem volt békés a viszonya. A szklabonyai ágából származó Balassa János, vagyis (fél-)unokatestvére birtokán három alkalommal is emberrablást hajtatott végre. 1537. május 18-án két jobbágya, név szerint Nagy Mátyás és Maszlagh Tamás, fegyveresen megrohanták szklabonyai Balassa János Újfalú birtokát, ahol Kovács Tamást és (a Demeternek is nevezett) András deákot fogságba ejtették, előbb Kékkő várába hurcolták őket, majd egy napi fogság után Balassagyarmatra vitték.³³⁸ Több mint nyolc évvel később, 1545. szeptember 29. körül szintén a főúr parancsából emberei egyik éjjel rátörtek Hajdú Mihály szklabonyai házára, ahonnan őt feleségével együtt elrabolták, majd 1546. március 12. körül a korábban említett két jobbágy, Nagy Mátyás és Maszlagh Tamás Kun Tamással és Possath Alberttel együtt ugyancsak Szklabonyáról elrabolták a kertészt, nevezetesen Kertész Demetert és feleségét.³³⁹

³³⁵ „[...] ex comitatibus Barsiensis et utroque cultello seu districtu Hontensis.” Várday Pál a sági konventnek Balassa és a nyitrai káptalannak Losonczy megidézéséről, Pozsony, 1546. április 18. EFL Lad. 48. Fasc. 3. No. 5. és No. 9. Említése: PÓR 1904: 360.

³³⁶ Érzékletes képet nyújt a közállapotokról, amikor Losonczy 100 emberét Balassa Zsigmond után küldte, hogy vegyék el tőle a tizedet. Vas István Pétervárad Balázs deáknak, Szécsény, 1546. május 26. SZALAY 1861: 35. A kettejük közötti ellentétről Losonczy egy 1552. május végén Ferdinándnak írt levelében is említést tesz. MAGINA 2020: 236.

³³⁷ NAGY 1995: 34. Továbbá Niklas graf zu Salm levele Balassa Zsigmondnak, Menyhártnak és Losonczy Istvánnak, hogy a beszedett rovásadót adják át a királyi adószedőknek. Pozsony, 1546. június 7. ÖStA HFU RN. 2. Konv. 1546. fol. 88–89.; Ferdinánd parancsa Pétervárad Balásznak, Regensburg, 1546. június 17. MNL OL E 2I, 1546. 06. 17. Az adó eltulajdonítása említve: MNL OL P 1815, 14. cs. 21. tétel. (A Balassa család története, 1157–1659, kézirat) Fol. 151–152.

³³⁸ 1538-ban I. János király ítéletlevele szklabonyai Balassa János részére (a kamarai levéltárból 1799-ben Balassa Ferencnek kiállított másolat). MNL OL P 11 Series XV. 37. cs. Fasc. AAA. et IV, No. 17.

³³⁹ Az 1546. március 31-én Pozsonyban kiállított idézés: MNL OL X 501 Fasc. 102. No. 19.

Balassa emellett még elfoglalta tőle Felsősztrégova birtokrészét, és a gyarmati vám miatt is adódtak közöttük ellentétek.³⁴⁰

Balassa Menyhártnak a korábban vele szorosán együttműködő bátyjával, Zsigmonddal sem volt kiegyensúlyozott a kapcsolata. 1546 augusztusában a Zsigmond által megerősített bozói prépostságnál a következő csetepaté történt.³⁴¹ Menyhárt nyolc lovasa az allódiumból elhajtotta az állatokat, mialatt a főúr embereivel a környékbeli bozótosban rejtőzött el. Szecsányi Péter – Zsigmond szolgálója – a városban volt, és mikor lövést hallott a vár felől, lóra pattant és a mezőre sietett. Ott észrevette Menyhárt két lovasát, de azok eliszkoltak, ekkor azonban Menyhárt és csapata Szecsányira támadt, mire ő a vár palánkja mögé menekült. A támadók nekiestek a palánknak, mire a várból tüzelni kezdtek rájuk, erre aztán megfutottak, de egyikőjük (Taszai Miklós) odaveszett. A támadás oka bizonyára nem az erődített monostor megszerzése, inkább valamilyen személyes ellentét lehetett, ugyanis Balassa Szecsányinak szitkozódva kiáltotta, hogy „úgysem menekülhet előle”. A támadás pikantériája, hogy Pécsy elmondása szerint Balassa emberei között voltak olyanok, akik turbánt viseltek és törökül kiabáltak. Amennyiben Pécsy állítása igaz, úgy elképzelhető, hogy a főúr a rablást eleve török támadásnak álcázta, de az sem zárható ki, hogy a szolgálatában álló renegátok is vele tartottak.

Noha a király több alkalommal figyelmeztette és föl is szólította Balassát az elfoglalt javak visszaadására, e parancsoknak vajmi kevés fogantatja lett. A kárvallottak többsége csak 1549-ben, vagyis Balassa kiostromlása után tudott érvényt szerezni jogainak. Látnunk kell, hogy a kor viszonyai közt az iménti példák nem számítottak különösebben kirívónak, annak ellenére sem, hogy a főúr bizonyos tettei már a királyi autoritást sértették. A Balassa elleni hadjárat hátterében valószínűleg ezeknél jóval fontosabb, legalább országos, távlati értelemben pedig birodalmi

³⁴⁰ MNL OL X 501 Fasc. 8o. No. 22.

³⁴¹ A történetet Pécsy János, Balassa Zsigmond familiárisa, bozói udvarbíró vallomásából ismerjük, amit a korponai magisztrátus előtt tett: „Melchioris Balassa hussaros circiter octo, invasisse allodium Bozokiense, seram decussisse et pecora abegisse, inter haec autem turcice locutos fuisse, et turcicas mitras in capitibus habuisse. Et post Melchiorem Balassa cum reliquis hussaris et peditibus, inter dumeta ad terrenum Bozokiense pertinentia constitisse. Inter haec Petrum Szecsányi domini Sigismundi Balassa servitorem in oppido existentem audito explosionis ab arce sonitu, ignarum quid hoc significaret [er. tinificare], equum conscendisse, et pugna paratum in campum prosiluisse, ubi duos domini Melchioris hussaros conspexisset, sed qui illico profugerunt. Exinde vero dominum ipsum [er. ipse] Melchiorem cum tota cohorte sua erupisse contra dictum Szecsányi, conviciando et clamando: neque tu Szecsányi mihi effugies [...]” MTAK Kt., Rerum Carponensium Codex 89r.

érdekek húzódtak meg. A kortárs történetírók a hadjárat megindulását Balassa hatalmaskodásainak tulajdonították, de a főhadparancsnok Niklas Graf zu Salm mással indokolta. A királlyal és a nyírbátori tárgyalások előkészítésében érintett Fráter Györggyel váltott levelei egyaránt arról tájékoztatnak, hogy Balassa nem hajlandó Ófelségének átadni Csábrág várát.³⁴² A Csábrág-ügy érdekessége, hogy egészen az 1549-es hadjáratig, pontosabban az azt megelőző évben lezajlott országgyűlésig nem váltott ki hivatalos intézkedést. A vár birtoklása körül kialakult rendezetlen ügy, amelyre alapozni lehetett a főúr elleni eljárást, csak tágabb kontextusba ágyazva érthető meg.

Ferdinánd király magyarországi uralmát a kettős királyság idején János király, valamint a nagybirtokosok magánakciói szorították vissza, végső soron pedig az oszmán terjeszkedés akadályozta. Az ország megosztottságának állandósulása, a királyi hatalom gyengesége és az oszmán hódítás együttesen eredményezték azt a környezetet, amelyben a felföldi régió urai, gyakran visszaéléseik révén, érvényesülni tudtak. Azonban Buda elvesztését követően V. Károly császár, Ferdinánd király, a birodalmi rendek és a Habsburg-párti magyar főurak kompromisszumából adódóan kezdetét vette az ország azon területeinek birtokbavétele, amelyek fölött a király csak névleges fősséggel rendelkezett, és amely folyamat végére Ferdinánd király elfoglalta saját országát. 1545-ben Magyarországra érkezett egy spanyolokból álló kisebb zsoldosereg, amely egy északnyugati konfliktusban teremtett rendet.³⁴³ A már említett Podmaniczky fivérek, János és Rafael, illetve Kosztká Miklós közötti Trencsén vármegyében dúló konfliktus ekkorra már egy évtizede tartott. A két család közötti viszály a zsolnai harmincad birtoklásából keletkezett, ugyanis Kosztkának hivatalos ítélet szerint át kellett volna engednie azt a Podmaniczky fivéreknek, de mivel nem tette meg, a testvérpár önkényesen elfoglalta. A királyi sereg a Podmaniczkyak által Kosztká ellen emelt erősséget bevette, a két felet békére kényszerítette, végül pedig Podmaniczky János halála teremtett viszonylagos nyugalmat.

1545-ben Gömör vármegyében sem volt fegyvernyugvás. Várday Pál érsek-helytartó megbízta Serédy Gáspárt és a Balassa fivéreket (Zsigmondot és Menyhár-

³⁴² „[...] ut si forte Melchior Balassa arcem Chabrag reddere recusaret, mox ad executionem contra eum cum gentibus Vestrae Maiestatis procederem.” Várday Pál és Niklas Graf zu Salm Ferdinándnak, Pozsony, 1549. január 23. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 55. Konv. B. fol. 22–23.; RUGONFALVI KISS 1908: 2–3. Továbbá „[...] si is retinere arcem Chabragh et suae Mis iustitiaeque contra latas sententias repugnare perget [...]” Niklas Graf zu Salm Fráter Györgynek, Pozsony, 1549. március 16. KÁROLYI 1881a: 182–183.

³⁴³ KÖRÖSI 2008a: 206.

tot), hogy Bebek Ferenc ellen fegyveresen lépjenek föl, mert Bebek érseki javakat foglalt el, és tizedbérletekkel is tartozott.³⁴⁴ Beszédes jelenség, hogy az esztergomi érsek az eljárást két olyan személyre bízta, akikkel évek óta hasonló természetű problémái voltak. 1544 júliusában emiatt már tartottak egy részleges gyűlést Sajószentpéteren – ennek összehívását minden bizonnyal Fráter György kezdeményezte³⁴⁵ –, amelyen határoztak arról, hogy a Bebek és a Balassa fivérek által korábban eltulajdonított tizedek jogos tulajdonosaiknak visszaadandók.³⁴⁶ A gyűlésen a fivérek közül Balassa Imre és Zsigmond, valamint Bebek is jelen volt, de utóbbi a határozatnak nem kívánt eleget tenni. A Bebek elleni föllépésre 1545 nyarán került sor, amit megelőzött az előző évihez hasonlóan szintén Sajószentpéteren tartott részleges gyűlés, június 15-én.³⁴⁷ Ekkorra már eszkalálódni látszott a konfliktus. Várday Pál, Ferdinánd király, von Vels főhadparancsnok, sőt még Fráter György is be lett vonva a tárgyalásokba.³⁴⁸ A Balassa fivérek közben megindultak Bebek ellen, aki Szendrőből Rozsnyó alá vonult, hogy lengyel csapatokkal egyesüljön.³⁴⁹ A fivérek augusztusban szintén Sajószentpéteren szálltak táborba. Bebek, fölismervén a helyzetet, megkörnyékezte Imrét, de Menyhárt óva intette bátyját attól, hogy Bebekkel együttműködjön. Katonai összecsapásról nem szólnak forrásaink, Szendrőt nem foglalták el.³⁵⁰ Az ügy valamikor szeptember derekán zárult le, amikor Várday megegyezett Bebekkel.³⁵¹

A Buda elvesztését követő évtizedben alakították ki az oszmánok elleni védelmi rendszer alapjait is. 1548 tavaszán Várday Pál és tanácsosai kidolgoztak egy tervet, amely tartalmazta a Duna-menti végvárak katonaságának létszámát, és amelyben a „dunántúli” várak és erősségek között feltüntetették Balassagyarmatot,

³⁴⁴ Az ügygel kapcsolatban: LACZLAVIK 2012: 153–154. Továbbá Várday Pál leveleskönyvének töredékében: SZILÁGYI 1893a: 250–251.; RUGONFALVI KISS 1908: VI.

³⁴⁵ FRAKNÓI 1875: 148–149.

³⁴⁶ ETE IV.: 369. A gyűlésen Ferdinánd király követeként Peregi Albert pécsi prépost vett részt.

³⁴⁷ Ezen 14 megye képviseltette magát, és több megyére is adót vetettek ki a hadjárat finanszírozása miatt. FRAKNÓI 1875: 152.; SZIRMAY 1804: 67. Adta magát a lehetőség, hogy Álvaro de Sande segéget küldjék Bebek ellen, de ez végül a spanyolok fizetelensége miatt nem történt meg. LACZLAVIK 2014: 153.

³⁴⁸ Ferdinánd király levele Várday Pálnak, Worms, 1545. július 7. ELTE EK Coll. Pray. Tomus XV. 16.

³⁴⁹ Balassa Menyhárt Balassa Imrének, Sajónémeti, 1545. augusztus 14. MNL OL R 285/1. tétel. Kiadása: SZALAY 1861: 29–30. (Függelék 8.).

³⁵⁰ BOROVSKY 2000: 5.

³⁵¹ LACZLAVIK 2014: 153–154.

Lévát és Csábrágot is, mint a kiépülő védelmi vonal fontos elemeit.³⁵² A főúr várait tehát a végvárrendszer leendő elemeinek szánták, mégpedig az uralkodó kiemelt jövedelemforrásait jelentő bányavárosok védelmében az oszmánok további előretöréseivel szemben. Ebben a koncepcióban szerepelt Eger megszerzése is. A kincstár kezére a vár 1548 júniusában jutott, Perényi Péter fogsága idején, még a főúr szabadulása előtt.³⁵³ A sors fintora, hogy Várday és Niklas graf zu Salm Eger átvételéhez Serédy Gáspár és Bakics Péter mellett még Balassa csapatait, az ő 200 lovasát és 40 gyalogját is fölfogadta.³⁵⁴ Az udvarnak a végvárrendszer kiépítésére vonatkozó tervein túl távlati célként szerepelt a keleti országrészek fölötti hatalomátvételt előkészítő tárgyalások megindítása, amihez elengedhetetlen volt a középső északi, felföldi térség, közte Bars, Hont, Nógrád, Gömör vármegyék biztosítása.³⁵⁵ Ezen előzmények ismeretében nagyon úgy tűnik, hogy a Csábrág birtoklásával kapcsolatos ügyet nem véletlenül vették elő éppen 1548 őszén.

Korábban már említettük, hogy a Pálffy Péter és Balassa közötti birtokosváltás jogi szempontból nem fejeződött be. Jóllehet Balassa kifizette a vételárat, Pálffy pedig átadta a várat, de a fogott bírók találkozója, amelyen megegyeztek volna Pálffy felvállásának tartalmáról, nem történt meg. Pálffy a zselízi uradalomért további összeget kért, amit Balassa már nem adott meg, és ennek következtében az adásvétel befejezetlen maradt.

A fennálló helyzet rendezésére 1548 októberében tettek kísérletet.³⁵⁶ Pálffy október 2-án Bécsben – mikor Várday vendége volt – Nagyváthy Antal ítélmester

³⁵² A tervezetnek a Dráva és a Duna közé eső területre vonatkozó részét lásd PÁLFFY 1999: 103–104. A helytartótanács Balassagyarmatnál hozzáfűzte, hogy Balassa kész Őfelségének átadni azt. „Gyarmatth – equites 25, pedites 50 – Paratus est dominus Balassa tradere ad manus Suae Maiestatis, cum omnibus pertinentibus [...]” ÖStA HHStA UA AA Fasc. 55. Konv. A. fol. 155–167., 158r.

³⁵³ GYÁRFÁS 1879: 19.

³⁵⁴ Az 1548. május 28-án Pozsonyban kelt szerződés szerint június 1-től kezdve két hónapra, fizetésüket pedig a Hont és Bars vármegyei hadiadóból rendezik. Niklas Graf zu Salm és Várday Pál ellenjegyzésével. MNL OL P 1815, 24. tétel. No. 59. (fol. 92.).

³⁵⁵ Erre már Barta Gábor is felhívta a figyelmet. BARTA 1984: 44. Az Aldana-napló érdekes megjegyzése, hogy a hadjárat nem kis tekintélyt szerzett a királynak, és Fráter Györgyöt is a tárgyalások megkezdésére indította. Tekintve, hogy a napló célja a halálra ítélt Aldana fölmentése volt, elképzelhető, hogy a szerző így kívánta némileg elnagyoltan érzékeltetni a tábornak az országgyűlés megvalósításában végzett tevékenységét, mintegy érdemként föltüntetve azt. SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 106.

³⁵⁶ Oláh Miklós Mérey Mihálynak, Bécs, 1548. szeptember 21., miszerint Balassa már személyesen megjelent, és Pálffy is hamarosan megérkezik. SZILÁGYI 2022: 354–355.

elé vitte az ügyet, ahol Balassa is személyesen megjelent.³⁵⁷ Pálffy bemutatta Balassa kötelezvényét, és közölte, hogy a nevezett fogott bírák sem a megadott határidőig, sem azóta nem találkoztak, és hogy ő ennek megfelelően nem is tett felvállást Balassának Csábrágról. Ezután hozzátette, hogy Balassa kötelezvényének értelmében eláll az ügylettől. Szeretné visszakapni Csábrágot – úgy, ahogyan azt ő Balassának az inventáriumban foglaltakkal együtt adta –, ő visszafizeti a vételárat, és hogy ezt bizonyítsa, cseh és bécsi garasokból, aranyban és tallérokban már le is tett egy bizonyos összeget Nagyváthynál.

Balassa erre valószínűleg nem volt fölkészülve, és kifogásainak adott hangot. Jelezte, hogy menlevél hatálya alatt érkezett Bécsbe, így semmiféle intésre vagy figyelmeztetésre nem köteles felelni, és ha majd Magyarország területén lesznek, akkor ott a királyság szokásai és törvényei szerint kész megfelelni. Az ítélmester elfogadta az érvelést, és mivel a Magyar Királyságon kívül pert nem indíthatott, október 29-ére halasztotta, amikor is Pozsonyban lesz köteles a két fél vagy személyesen, vagy törvényes képviselőn keresztül megjelenni. Végül november 2-án a felperes Pálffy részéről pókateleki Szomor János – ekkor már királyi jogügyigazgató –, az alperes Balassa részéről pedig Bogárdy János mint ügyvéd állt a személyes jelenlét bírósága elé. Bogárdy megismételte Balassa korábbi érveit, majd egyéb kifogásokat adott elő, hogy érvénytelenítse a vár átadására vonatkozó felszólítást: Balassa kötelezvénye nem rendes bíró színe előtt vagy valamely hiteles hely és konvent által lett kiállítva, hanem csak a főúr pecsétje alatt, ezért annak hatályánál fogva nem lehet tenni felszólítást a visszaadásra. Egyébiránt a kötelezvény szerint a vár visszaadása pünkösöd napjáig volt lehetséges, és mivel az már elmúlt, Balassa nem köteles a meghagyásnak eleget tenni, továbbá Nagyváthy nem bíró, hanem ítélmester, így nem is intheti meg Balassát.

Bogárdy érveit – amelyek közül az utóbbit kifejezetten sértőnek tartották – a személyes jelenlét bírósága nem fogadta el. Végül egy komolyabb érveléssel hozakodott elő. Balassa azért nem köteles Pálffynak a várat visszaadni és a pénzt tőle visszavenni, mert nála van Pálffy kötelezvénye, amelyet a felperes később állított ki, mint az alperes. A bíróság úgy ítélte, hogy Bogárdy 15 napon belül mutassa be az említett Pálffy-féle kötelezvényt, aminek az ügyvéd a következő alkalommal eleget tett.

³⁵⁷ Ferdinánd király 1548. december 13-án kelt ítéletlevele, amelybe belefoglalták a per során korábban keletkezett iratokat is. MNL OL E 148 Fasc. 655. No. 42. Ezúton köszönöm Körmendi Tamásnak az oklevél pontos megértésében nyújtott önzetlen segítségét.

Miután Bogárdy bemutatta Pálffy kötelezvényét, Szomor kérte a bíróságot, hogy vessék össze Balassa kötelezvényével és dátumaik alapján állapítsák meg, hogy melyik van hatályban. A bíróság úgy ítélte meg, hogy Pálffy kötelezvénye, ami Szent Gergely pápa ünnepének napján, vagyis nagyböjt első vasárnapja (*Invocavit*) előtti pénteken (március 12-én) kelt, korábbi, mint Balassáé, ami nagyböjt első vasárnapján (március 14-én) lett kiállítva, következésképp továbbra is az utóbbi van érvényben.³⁵⁸ Miután ezzel kapcsolatban Bogárdy különféle megjegyzéseket tett, felhívta rá a figyelmet, hogy a birtokbavétel után Balassa jelentős összegeket költött a vár megerődítésére, ezért nem tartozik visszaadni a várat, hanem továbbra is a felperestől várja a felvállást. Szomor erre azt válaszolta, hogy mivel Balassa a kötelezvényének hatálya értelmében visszaváltható várban jogilag nem volt birtokos, ezért ott a felperes megkérdezése és beleegyezése nélkül semmiféle változtatásokat nem is eszközölhetett volna, ennélfogva annak költségeit sem kérheti rajta számon. Ezek után a két ügyvéd egyebet nem hozott föl, hanem ítéletet kértek a bíróságtól.

A személyes jelenlét bírósága ezek után 1548. december 13-án a következő ítéletet hozta: mivel Balassa kötelezvénye későbbi, mint Pálffyé, ennélfogva az van hatályban, és mivel annak tartalma szerint az adásvételtől el lehet állni, ezért Csábrág vára visszaváltható. Hiába voltak Balassának költségei, mivel Pálffy nem tette meg a végleges eladást jelentő örökvallást, így Balassa nem is alakíthatott volna a váron. Ennélfogva azt ítélték, hogy Balassa köteles Csábrágot Pálffynak visszaadni, a várért kifizetett 10 100 forintját pedig Thurzó Ferencről, Nyitra várából felvenni, ahova az összeg Várdayn és a személyes jelenlét bíróságán keresztül jutott.³⁵⁹ Bogárdy nem nyugodott bele, és a döntést a királyi kizárólagos jelenlét bírósága elé vitte, de Ferdinánd király ugyanezt az ítéletet hozta: Balassának 25 napon belül el kell hagynia Csábrágot.

³⁵⁸ „[...] ut facta huiusmodi collatione datarum earundem, utrarumque litterarum exinde cognosceretur, quae illarum priores et quae posteriores forent et cui earundem veritas suffragaretur, ac locus et efficacia de iure dari deberet atque posset. Cum itaque data earundem utrarumque litterarum ex calendario anni Domini millesimi quingentesimi quadragésimi sexti, quo scilicet anno eadem utraeque litterae emanatae fore ostendebatur, contulissemus, praescriptas litteras obligationis dicti Petri Palffy per iamfatum procuratorem annotati in causam attracti productas in festo Beati Gregorii papae, feria videlicet sexta proxima ante dominicam Invocavit in praetacto anno domini millesimo quingentesimo quadragésimo sexto transacto emanatas extitisse, praescriptas vero litteras obligationis memorati in causam attracti [ti. Balassa], penes quas praemissa personalis admonitio facta extitit, in prima dominica quadragésimae, quae est praescripta dominica Invocavit eodem anno, tertio videlicet die post utputa Sancti Gregorii papae tunc praeteritum confectas esse palam adinveniebatur.”

³⁵⁹ Az összeg tényleg Thurzó Ferencnél volt. MNL OL E 21 1549. 01. 22.; KENYERES 2005: 266.

Érdemes megvizsgálnunk azt az érvet, amire a bírói döntést alapozták. Eszerint Balassa kötelezvénye (március 14.) későbbi, mint Pálffyé (március 12.), vagyis annak hatálya miatt Pálffy elállhat az adásvételtől. A probléma az, hogy alaposabban szemügyre véve a két kötelezvény dátumát, ellenkező megállapításra jutunk. Balassa kötelezvényéről azt állapították meg, hogy *Invocavit* vasárnapon, vagyis nagyböjt első vasárnapján kelt. Magyar nyelvű kötelezvényén azonban azt olvashatjuk, hogy „Bewÿth elew wasarnap”, és ugyanezt a dátumot – „Bewth elew wassarnap” – tüntették föl az ítéletlevélbe belefoglalt másolatban is, amibe egyébként Pálffyét is bemásolták. A nevezett „böjtelő” vasárnap 1546-ban március 7-re esett, vagyis Balassa kötelezvénye valójában öt nappal korábban kelt, mint Pálffyé.³⁶⁰ Úgy tűnik, hogy a bíróság a „böjtelő”-t valójában „böjt első”-nek értette, de ilyen jelentős birtokvita esetén adódik a kérdés: létezhet-e ekkora *vételten* félreértés? Amennyiben Balassa kötelezvényét az abban megnevezett böjtelő vasárnapra, tehát március 7-re datálják, akkor a Pálffy által március 12-én kiállított kötelezvény hatálytalanítja azt, amiből az következett volna, hogy az adásvételtől elállni nem lehetséges, és Pálffy a kötelezvényében foglaltak szerint, miután Balassa a vételárat kifizette, felvállásra kényszeríthető. Balassa kötelezvényének dátumát viszont böjt első vasárnapjának, vagyis március 14-nek értették, és ha figyelembe vesszük a körülményeket, megkockáztatjuk, hogy a bíróság annak is akarta érteni. Egyfelől: Pálffy eleve erre alapozta a per megindítását, másfelől: Balassát csakis így lehetett a vár visszaadására kötelezni.

Egyébiránt a király és az udvar hozzáállását az ilyen jellegű problémákhoz az 1548 október–novemberi országgyűlés határozatai híven tükrözik, ugyanis akkor rendelkeztek a jogtalanul elfoglalt várak és birtokok visszaadásáról, illetve az újonnan és a király engedélye nélkül épült erősségek lebontásáról.³⁶¹ A főurat ennek értelmében a törvénytelen várfoglalók közé sorolhatták. A felsorolásban egyébként Szitnyát név szerint feltüntették; továbbá határozat született arról, hogy az esküt nem tett főispánokat elmozdítják, amiből Balassa szintén magára ismerhetett. Balassa személye tehát a végvárrendszer kiépítésében, közvetett módon

³⁶⁰ A dátum még így is zavarba ejtő, mert nem derül ki, hogy böjtelő három vasárnapja közül pontosan melyik, a hetvened- (*Septuagesima/Circumdederunt me*), a hatvanad- (*Sexagesima/Exsurge Domine*) vagy pedig az ötvenedvasárnap (*Quinquagesima/Esto mihi*), amelyek 1546-ban február 21-re, 28-ra és március 7-re estek. Minden valószínűség szerint kiállításakor a nagyböjt kezdete előtti vasárnapra, tehát március 7-re vonatkozott. Vö. böjtelő hétfő: EMSzT 1975: 1057.

³⁶¹ Basó Mátyást nevesítették is. MOE III.: 230.; FRAKNÓI 1876: 55., 58–59. Az országgyűlésen egyébként Menyhárt két testvére, Imre és János megjelent. A résztvevők névsora: ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1548 d.

pedig Ferdinánd király magyarországi hatalmának tényleges megvalósításában akadályozó tényezővé vált, eltávolításához végül a Csábrág birtoklásával kapcsolatos ügy teremtette meg a kellő alapot.

Arra is ki kell térnünk, Balassa miként került szembe az ügy hátterében kirajzolódó rokoni hálóval és érdekszövetséggel. Említettük, hogy Pálffy Péter a neje, Dersffy Zsófia révén rokonságban állt Várday Pál érsek-helytartóval – Pálffy korábban az érsekség javainak udvarbírója is volt –, illetve feleségének édesanyja, Batthyány Perpétua révén a Batthyányokkal.³⁶² Az is nyilvánvaló, hogy Várday Pálnak a korábban említett tizedrablások és egyházi birtokok elfoglalása miatt megannyi érdeke fűződött a Balassával való leszámoláshoz, így nem véletlen, hogy az eljárás során személye többször előkerült. Érdekelte volt a végvárrendszer kiépítésében, a per megindításakor Pálffy az ő vendégszeretetét élvezte, ő juttatta el a visszaváltás összegét Thurzó Ferencnek, és már önmagában az is érdekes, hogy a pénz valahogyan Pálffytól őhozzá került. Végezetül pedig Várday volt az, aki az ítéletet Balassának kézbesítő királyi ember visszaüzése után elmagyarázta Ferdinándnak, hogy újból ítéletet kell hozni, ugyanis annak hiányában törvénytelen az egyébként érvényes ítélet végrehajtása.³⁶³

Balassa közben igyekezett egyéb jogi lépéseket eszközölni. Bogárdyval fölkerestette Révay Ferenc nádori helytartót, és sikerült elérnie, hogy az esztergomi káptalan kiállítson a királyi végrehajtást eltiltó, illetve Pálffyt újfent perbe hívó oklevelet.³⁶⁴ Ennek megfelelően 1549-ben a Szent Gergely pápa ünnepnapjával kezdődő törvényszak második napján, vagyis március 13-án a személyes jelenlét előtt megjelent pókateleki Szomor János, Pálffy jól ismert ügyvédje, rendesen, ügyvédvalló levéllel. Balassa részéről nem a korábban őt képviselő Bogárdy, hanem egy familiárisa, Baloghy János jelent meg.³⁶⁵ Baloghy az eltiltó oklevelet magával vitte, de ügyvédvalló levele nem volt, ezért a bíróság Balassa törvényes

³⁶² JEDLICSKA 1897: 3.; PÁLFFY 2003a: 25. A per említése a Pálffyyal szintén rokonságban álló Batthyány Ferenc oklevelében: Donatio iuris Melchioris Balassa si quod in castro Nemethywar haberet magnifico Francisco de Batthyán. MNL OL A 57, Vol. 2. 400.

³⁶³ Balassa (mint pert vesztett alperes) szimbolikus ellenállását a magyar jog a *repulsio* (visszaüzés) formájában lehetővé tette. LACZLAVIK 2014: 135.

³⁶⁴ Pozsony, 1549. február 6. EFL Caps. 37. Fasc. 11. No. 10. Pálffyt erről a Pozsony vármegyei Bár településen lévő udvarházában február 26-án értesítették, és ő vállalta, hogy a megadott 15 napos határidőn belül személyesen vagy megbízottja által megjelenik a bíróság előtt. Arról is értesítették a feleket, hogy akár megjelennek a bíróság előtt, akár nem, az ügyben mindenképp ítéletet fognak hozni.

³⁶⁵ Baloghyt egyébként egy másik familiárisával, Bornemissza Imrével ugyanezen ügyek miatt Nádasdy Tamáshoz is elküldte. Balassa Menyhárt Nádasdy Tamásnak, Csábrág, 1549. március 9. MNL OL E 185 Missiles, 1. d. No. 1.

képviselőjének eleve nem fogadhatta el. Baloghy a főúr távolmaradásának mentésére azt hozta fel, hogy a király serege az országnak éppen abban a régiójában tartózkodik. A dolog pikantériája, hogy ez valóban így volt, ugyanis a Balassa várai ellen vezényelt sereg egy része már februárban a Léva–Szitnya–Csábrág várak által képzett háromszög földrajzi értelemben vett „közepén”, Bátban és Szebellébben szállásolta be magát.³⁶⁶ Baloghy a bíróság több kérdésére sem tudott válaszolni, tiltakozását nem fogadták el, további perhalasztásra pedig már nem volt lehetőség. Ennélfogva, mivel Balassa személyesen nem jelent meg, törvényes képviselőt ilyen értelemben pedig nem küldött maga helyett, ismét Pálffy-nak ítélték Csábrágot, megismételve a korábbi ítéletlevélben foglaltakat.³⁶⁷

Ezután a királyi ember és az esztergomi káptalan küldöttei néhány nemes és jobbágy társaságában március 21-én megjelentek Csábrág vára alatt. Balassával a vár alatti allodiális háznál találkoztak össze, aki hatodmagával, három lovas és három puskás gyalogos társaságában volt. Mikor bemutatták neki a királyi ítéletet, a lován ülve, fegyverrel a kezében akár egy hajdú, istentelenül kiáltotta, hogy „Hujda!”, majd így felelt: „Bestye legyek, ha visszaadom ezt a várat!”³⁶⁸

Az északi régiók bizonyos részein ekkorra már tarthatatlanná vált a helyzet. A pozsonyi kamarából a királyi utasítással Jászóra tartó személyt Balassa emberei útközben megtámadták, a kocsis Erasmus von Teuffel szolgájával együtt megölték, ő maga is csak a Garamon átúszva tudott elmenekülni.³⁶⁹ Az Aldana-napló szerint bárki, aki a király parancsából az országnak arra a vidékére merészkedett, betört fejjel tért meg útjáról: azt hitték, hogy majd a spanyolok sem boldogulnak velük.³⁷⁰ Aldana egyébként, mintegy utolsó próbálkozás gyanánt, még az ostrom megkezdése előtt személyesen is megpróbálta rávenni Balassát az ítélet elfogadására, de a főúr hajthatatlan maradt.³⁷¹

³⁶⁶ A hadjáratban gersei Pethő János is részt vett. A sereg ellátását biztosító élelmiszer kapcsán írt levele a selmecieknek Bát mezővárosból, 1549. február 8. ŠABB MMBBY, Missiles Fasc. 41. No. 29.

³⁶⁷ Ferdinánd (ebben az ügyben második) ítéletlevele, Pozsony, 1549. március 16. MNL E 148 Fasc. 44. No. 48.

³⁶⁸ „Extunc idem Melchior Balassa armata et potenti manu in ipso equo insidens et more haidonum hwýda clamando hoc modo respondisset: Bestia, inquit, sim, si castrum ipsum restituum [...]” Az esztergomi káptalan jelentése, 1549. március 22. MNL OL E 148, Fasc. 654. No. 20.

³⁶⁹ Szöllősy János levele Nádasdy Tamásnak, Jászó, 1549. április 11. MÁLYUSZ 1929: 243.

³⁷⁰ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 62. Tinódi is hasonló tartalmú beszédes sorokkal jellemezte a helyzetet a hadjáratról írt költeményében: „Sokfelől üvöltés lón ez várakra, Kikből tolvajok állnak az utakra, Senki békével nem mehet Pozsonyra, Sok kincsöt elfosztanak, népit vágják halálra.” TINÓDI 1554: 204.

³⁷¹ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 67–68.

A védelem érdekében Balassa mindent elkövetett. Várait megerősítette, és sorsársától, Basó Mátyástól katonaságot is kért. Az Aldana-napló adatai szerint Szitnyát 150 fő, Lévát 500 fő, Csábrágot pedig 250 fő védte, amely csapatok magyar nemesekből (lovasságból), cseh és magyar puskásokból, hajdúkból és parasztemberekből tevődtek össze. Balassa ehhez kért Basótól további 200 főnyi erősítést, ami azonban nem érkezett meg.³⁷²

A naplóból előbukkan egy érdekes adalék, miszerint Balassa még az oszmánokkal való együttműködés lehetőségét sem zárta ki, velük is fölvetette a kapcsolatot egy jövőbeli kölcsönös egyezség reményében. Istvánffy Miklós *Históriája* szerint Balassa a nógrádi béget, Aldana szerint a budai pasát környékezte meg.³⁷³ A főúr a katonai segítségért cserébe állítólag Szitnya átadását ajánlotta fel. A történet hitele az oszmánokkal való ellenséges viszony ismeretében erősen kétséges. A Balassák mint végvidéki birtokosok politikai horizontja értelemszerűen nemcsak a bécsi udvarig és Erdélyig terjedt, hanem szükségképp az oszmán végváriakkal is érintkeztek, és a hódoltságban is tartottak fenn kapcsolatokat. Menyhárt öccsének, Balassa Jánosnak az 1560-as években lehettek hasonló közeledései az oszmánok felé, bár korántsem biztos ezek hitelessége, hiszen az oszmánok igyekeztek ezeket az urakat az udvar előtt ellehetetleníteni.³⁷⁴ Balassa Menyhártról az terjedt el, hogy a budai pasához küldött egy bizonyos Szabács nevű török foglyot, aki még egy korábbi portyán esett a fogságába, de a pasától nem tudott segítséget szerezni, végül szabadulása fejében megküldte Balassának a váltságdíjként megszabott lovat.³⁷⁵

A hadjáratot előkészítő főhadparancsnok és a király viszont megtette a szükséges óvintézkedést a budai pasa felé, akitől megnyugtató választ kaptak. A követségben eljáró Pozsgay Zsigmond tárgyalt a pasával, aki kellő mértékben informált volt. Tudott a megromlott kapcsolatról Balassa és a király között, de miután előbbit (palonyai Magyar Bálint és Allia Mátyás mellett) állandó békeszegőként emlegette, állásfoglalása egyértelmű volt.³⁷⁶ A hadjárat várható kimenetelét talán egyedül Fráter György hozzáállása változtathatta volna meg, amennyiben segítséget nyújt Balassának, de korábbi terhelt viszonyuk miatt ez elképzelhetetlenek

³⁷² Uo. 68–74.

³⁷³ ISTVÁNYFY 2003: 125.; SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 73.

³⁷⁴ DÁVID 1998.

³⁷⁵ Szabácsot valóban Balassa fogságában említik: RUGONFALVI KISS 1908: 16., azonban nem ekkor, hanem később, 1552-ben Forgách Simonért cserébe váltják ki.

³⁷⁶ RUGONFALVI KISS 1908: 16.; KOVACHICH 1798: 87.

bizonyult.³⁷⁷ Fráter György ugyanakkor jelezte a királynak, hogy kiáll Basó Mátyás érdekében, amit azzal indokolt, hogy Murány ura János Zsigmond hűbérese.³⁷⁸ Végül a szóbeli ígéreteken túl Basó irányába sem történt valódi segítségnyújtás. A térség másik nagy hatalmú birtokosa, a Basóval rendkívül rossz viszonyban lévő szomszéd, Bebek Ferenc, nem szalasztotta el a lehetőséget, hogy leszámoljon ellenségeivel, és jelentkezett is a királynál.³⁷⁹ Hogy szándékait tettekkel is bizonyítsa, a hadjáratot megelőzően lezárta a Murány környéki utakat és átjárókat. Ráadásul ekkor már több mint fél éve az ő fogságában voltak Basó családtagjai: felesége és gyerekei.³⁸⁰ Bebek feltett szándéka volt, hogy a kocka fordultával az 1545. évi akcióért Balassának is visszavágyjon, ezért a hadjáratban személyesen részt vett. A Fráter György szolgálatába állni nem akaró, és a király iránti hűségét bizonyító Losonczynek mintegy kárörvendve vetette oda: ne higgye, hogy jobb helyzetben van, mint Balassa.³⁸¹

Szitnyát, Lévát és Csábrágot 1549 júniusának elejére a főhadparancsnok vezérelte sereg valamivel több, mint két hónap alatt egymást követően elfoglalta; tartós ellenállásba Lévánál ütköztek.³⁸² Balassát az előző évi törvények értelmében megfosztották főispáni címeitől, és május 27-én a bécsi Pemfflingerhofban található ingóságait a bécsi városi tanács kiküldöttei lefoglalták.³⁸³ A főúr az ellenállás személyes vezetését az első vár (Szitnya) eleste után nem vállalta, hanem

³⁷⁷ Emellett a főúr György barát kereskedőinek háromezer forint értékű kárt okozott. „[...] de fidele nostro magnifico Melchiore Balassa, quod negociatorum sub vos existentium bona ad summam trium millium florenorum hungaricalum arestasset [...]” Ferdinánd Fráter Györgynek, Drezda, 1547. május 31. KÁROLYI 1881a: 478.

³⁷⁸ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 92.

³⁷⁹ Uo. 66.

³⁸⁰ Ferdinánd király levelei Várday Pálnak és Bebek Ferencnek, 1548. április 5. (utóbbi másolatban) EPL Acta Radicalia, Classis V, Capsa 57. Fasc. 8. No. 211. Aldana szerint a murányi utak lezárásakor ejtette fogságba a családtagokat, amikor Basó egyik lányának lakodalmára indultak. SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 67.

³⁸¹ Losonczy István Nádasdy Tamásnak, Somoskő, 1549. április 20. MÁLYUSZ 1929: 248.

³⁸² Sitnyát kétnapos ostrom után március 26-án feladták védői, Lévát tizenkilenc napos ostrommal, kemény harcok árán május 14-én foglalták el. Csábrágot Sitnyához hasonlóan kétnapnyi ostrom után június 4-én adták fel. A hadjárat nem minden tekintetben zajlott gördülékenyen. Az állandó jelleggel fennálló súlyos ellátási nehézségek mellett (mind élelmiszer, mind hadianyag tekintetében) a spanyol zsoldosok és a magyar katonaság, valamint vezéreik között is komoly ellentétek feszültek. KORPÁS 1999: 5–7. A várakat ezután a kincstár vette kezelésbe. KENYERES 2008: 90. Természetesen Pálffy Péter és a Dersffyak azonnal igyekeztek érvényt szerezni egykori tulajdonjogaiknak. MNL OL E 1, 2. c. 1. k. 75. és 84. p. A Dersffy családtagok azt is kérvényezték, hogy Zselíz ne legyen többé a csábrági váruradalom tartozéka.

³⁸³ BEIGEL 1900: 457.

Csábrágból családjával (és állítólag tekintélyes mozdítható vagyonával) együtt a majdani visszatérés reményében Erdélybe, a források szerint Váradra, Fráter Györgyhez menekült.³⁸⁴

³⁸⁴ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 74.; BETHLEN 2002: 102.; FORGÁCH 1982: 31. Erdélybe indulása előtt elsősorban pénzre volt szüksége, ezért bátyjához, Imréhez fordult segítségért, aki az uralkodótól kirendelt 2400 forintos évjáradékát osztotta meg vele. Ferdinánd a Magyar Kamarának, Prága, 1549. március 8. MNL OL E 21 1549. 03. 08., valamint május 15. MNL OL E 1, 1. c. 1. k. 118–119. p.

III.
A SZÁMŰZETÉSTŐL
A FŐKAPITÁNYSÁGIG

III. 1. A KALANDOR

*„Mert én, amint az Menyhárt uram erkölcsét látom, igen elváltozott,
ki elébb bizony nem vala benne, de ha két király volna,
amint látom, kész volna mindenre.”*

(Balassa Zsigmond Nádasdy Tamásnak)

Az 1549–1553 közötti időszak Balassa Menyhárt életének fordulatokban leggazdagabb része. Amikor Niklas graf zu Salm serege elől Erdélybe menekül, már közel jár negyvenedik életéhez. Amit addig elért vagy megszerzett, azt pár hónap alatt mind elveszítette, és Erdélyben, mondhatni, a semmiből kellett újrakezdenie. Hont és Bars vármegye nagy hatalmú főispánja a múlté, ahogyan birtokai és kiterjedt familiárisi köre is. A vele bensőséges viszonyt ápoló, törökellenes harciban vele együtt portyázó szolgálói még a főúr távollétében is hűségesen védték várait a spanyol–német–magyar sereggel szemben, de hogy ki tartott vele Erdélybe, nem tudjuk. Daczó Tamás és Nyakazó Ferenc egyaránt komoly karriert futnak majd be Erdélyben, de csak egy évtizeddel később, János Zsigmond szolgálatában. Daczót Léva bevétele után a várban tartották fogva, majd őszi szabadulását követően akár indulhatott is a tartományba, de ekkor még nem tűnik fel régi ura mellett.³⁸⁵ Később követhette Balassát a Boronkay családtagok közül néhány szolgálója, és talán deákja, Boronkay Boldizsár, akinek aztán Erdélyben adományt is tett.³⁸⁶ Balassának a régióból való távozása egyben azt is jelentette, hogy kiszakadt a helyi társadalom szövetéből. Ezzel megszűnt az érvényesülés feltételeit biztosító rezidencia és a társadalmi beágyazottság, ami hátráltató tényezőként hosszú éveken át éreztette hatását.

Családja biztosan vele tartott. Mellette volt felesége, Thurzó Anna, az ekkoriban nagyjából öt-hat éves idősebb fia, Boldizsár,³⁸⁷ Borbála nevű lánya és kisebbik fia, István, aki Léva elfoglalásakor alig egy hónappal múlt el egy éves.³⁸⁸ A mene-

³⁸⁵ Szabadulása iránti kérelme Nádasdy Tamásnak, Léva, 1549. november 13. MÁLYUSZ 1929: 266.

³⁸⁶ Niklas graf zu Salm felmentő levele Boldizsár deáknak, Pozsony, 1550. február 14. MNL E 148, Fasc. 932. No. 30.

³⁸⁷ Születési dátumát illetően nincs pontos adatunk. Balassa és Thurzó Anna házasságkötésének idejét (1543. január eleje/középe) figyelembe véve már 1543 szeptemberében megszülethetett.

³⁸⁸ Balassa István 1548. április 18-án született. SZENTMÁRTONI SZABÓ 2022: 201.; ZÁKONYI 1934: 17.

külés körülményei nyilván nem tették lehetővé komolyabb felszerelés, anyagi javak vagy vagyontárgyak nagyobb volumenű elszállítását. Amit sejtethünk, hogy jelentős összegű készpénzt vittek magukkal.³⁸⁹ Menyhárt bátyja, Imre, anyagilag támogathatta menekülő öccsét, amiért Ferdinánd király az évi 2400 forintos járandóságának felülvizsgálatát rendelte el.³⁹⁰ Továbbá a főúr és felesége 1550–1551. folyamán több ízben összesen 3766 forintot adott egy bizonyos Vajda Tamásnak azzal a megbízással, hogy a készpénzt aranyra váltsa.³⁹¹ A közöttük történt számadásból tudjuk, hogy ilyen tranzakcióra 1550-ben először a létai váruradalomhoz tartozó Tordaszentlászlón, majd ugyanezen év augusztus 7-én Diód várában került sor. Mindez a menekülő főúr és családjának erdélyi lakhelye miatt érdekes.

A tartomány nyilvánvalóan nem volt ismeretlen hely számára, elég arra gondolnunk, hogy tíz évvel korábban a Balassa fivérek Ferdinánd hatalomátvételi törekvéseinek oszlopos támaszai voltak. A tartományban élő rokonai is a segítségére lehettek. Itt különösen a Patócsy családot, abból is Patócsy Boldizsárt kell kiemelni. Menyhárttal régi ismerősök voltak – még a váradi békét megelőző tárgyalások során együtt képviselték János királyt –, és ez a szál csak erősödött. Amikor 1550 nyarán elhunyt Menyhárt legidősebb bátyja, Balassa Imre, özvegyét, Somi Annát éppen Patócsy Boldizsár vette nőül, vagyis ily módon sógorságba kerültek egymással. Feleségének, Thurzó Annának néhai férje révén távolról ugyan, de a Kendy testvérekhez is kötődött, ugyanakkor a későbbiekben csak az idősebb Antallal működött együtt, a fiatalabb Ferencsel, ahogyan az korábban is panaszkodott Balassára, bizonyára nem különösebben szívelte egymást. De Balassa első útja – annak ellenére, hogy rokoni szálai a Szapolyai–Petrovics-kör felé mutattak – nem Izabellához, hanem Fráter Györgyhez vezetett. Noha viszonyukat korántsem lehetett felhőtlennek nevezni, és a Barátnak jelentékeny szerepe volt abban, hogy a főúr bátyját, Imrét, 1542 után eltávolították Erdélyből, Menyhárt mégis egyértelműnek tartotta, hogy erdélyi megmaradásának a Barát lehet a záloga.

Ahhoz, hogy a Vajda Tamással folytatott pénzügyletek helyszínei Diód vára és a létai uradalom lehessenek, valahogyan vissza kellett kerülniük Balassa birtokába. A későbbi eseményekből következtetve minden bizonnyal Fráter György engedhette át neki a nevezett várakat, még ha nem is törvényes és jogszerű bir-

³⁸⁹ Erre az Aldana-napló is utalt. SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 75.

³⁹⁰ Ferdinánd mandátuma a Magyar Kamara tanácsosaihoz. MNL OL E 21 1549. 03. 08.

³⁹¹ Vajda Tamás számvetése Balassa Menyhárttal, 1550–1553. EOL VIII. 10. tétel (Házi történelmünk emlékei I. Kisebb számadások). A forrást ezúton is köszönöm Horn Ildikónak.

tokba iktatás mellett, hanem csak ideiglenes lakhely gyanánt. Léta esetében ez dokumentálható.³⁹² Érdekes módon a *Komédia* szerzője is valahonnan tudott erről, ugyanis a dráma szerint is a Barát volt az, aki „ajándékon megadá” neki ezeket.³⁹³ Balassa birtokot is akart venni, méghozzá a Fehér vármegyei Nagylupsán, de Bornemissza János éppen Fráter György nevében tiltotta Tóth Péter özvegyét, Ilona asszonyt, hogy birtokrészét elidegenítse Balassának.³⁹⁴

Mire támaszkodhatott az újrakezdéskor? Egyedül hírnevére, ami egyszerre jelentett előnyt és hátrányt. A meglehetősen kilátástalan helyzet ellenére Balassa alig három éven belül nemcsak hogy rendezte kapcsolatát a királlyal, hanem még országos méltóságba és az események középpontjába is kerül. Ennek oka csak részben keresendő személyes karakterében. Újrakezdése és visszatérése feltételeit az instabil körülmények változékonysága és a szerencse forgandósága teremtette meg, amit igyekezett a legnagyobb mértékben kihasználni.

Nem túlzás azt állítani, hogy Erdélybe menekülése országos, bizonyos szempontból nézve nemzetközi jelentőségű események hátterében zajlott.³⁹⁵ Ferdinánd király terve – hogy végre a keleti országrész is az ő uralma alá kerüljön – a nyírbátori tárgyalások nyomán megvalósulni látszott. Mivel Izabella királyné az 1540-es évek végére a kormányzati szférából szinte teljesen kiszorult, és a legfontosabb intézmények és méltóságok végső soron Fráter György kezében futottak össze, a királynak a hatalomátvétel gyakorlati kivitelezéséhez rá volt szüksége. György barát számára azonban – gyakran teljességgel kiismerhetetlen lépéseiből következően – a *status quo* fenntartása lehetett a legkedvezőbb, ugyanis ez tette lehetővé, hogy folytatni tudja a János király halála óta tartó személyes hatalomépítését. Az özvegy királynénak a Szapolyai politikai örökség védelmére és személyes hatalma megőrzésére alapvetően két lehetősége maradt. Az első, hogy az egyre jobban kiéleződő helyzetben szükségszerűen állást foglaló főurak közül minél többnek a támogatását megszerezze, és így akár katonai erővel is ellenálljon.

³⁹² Említése a Giovanni Battista Castaldo, Nádasdy Tamás, ecsedi Báthory András és Fráter György közötti egyezségről (Marco Antonio Ferrari titkár ellenjegyzésével), Torda, 1551. július 23. Fráter György korábban Bornemissza Boldizsár özvegyétől 5000 forintért vette meg Léta várát, majd kifejezetten azzal a szándékkal adta Balassának, hogy őt a király szolgálatára megnyerje. Az egyezés szerint a király ezt akár még ostrommal is(!) visszaveszi majd Balassától, és Fráter Györgynek fogja adományozni. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 58. Konv. B. Kiadása: GOOSS 1911: 133–134. Továbbá említése Castaldo Ferdinándnak írt levelében, Kolozsvár, 1551. július 31. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 58. Konv. C. fol. 165r.

³⁹³ *COMOEDIA*: 27.

³⁹⁴ 1549. november 29-én. JAKÓ 1990: 693.

³⁹⁵ GUITMAN – KORPÁS – TÓTH – B. SZABÓ 2019.

Ebben a szélesebb értelemben vett rokoni körhöz tartozó személyekre támaszkodhatott, semmiképpen sem hagyhatta tehát figyelmen kívül a Szapolyai-párti urak magatartását. Ezt Fráter György is tudta. A királyné és leghűségesebb támogatója, Petrovics Péter várható ellenállásáról Ferdinánd királyt még időben figyelmeztette.³⁹⁶ Izabellának második lehetőségként a „török kártya” kijátszása kínálkozott, ám a Porta segítségül hívásához Fráter Györgyöt árulónak kellett beállítania. György barát az ellene hangoztatott vádaknak és az ebből fakadó veszélyeknek az adó pontos megküldésével igyekezett elébe menni.

Ferdinánd a hatalomátvételt minél gyorsabban és minél kisebb erőbefektetéssel kívánta véghez vinni; Izabellának hatalma megőrzése, és fia majdani regnálásának biztosítása volt a célja; Fráter Györgynek pedig az aktuális helyzet fenntartása. Ebbe a politikai légkörbe érkezett a száműzött Balassa.

Fráter György a múltbéli tapasztalatokból kiindulva elég jól ismerte Balassát ahhoz, hogy felismerje szándékait, és bizonyára az is nyilvánvaló volt előtte, hogy a főúr miért őhozzá, és miért nem a királynéhoz ment először. Ugyanakkor tisztában volt vele, hogy ha nem fogadja megfelelően, akkor Izabellához fordulhat és az ő táborát gyarapíthatja. Ez akár magyarázatként is szolgálhat arra, hogy a korábban említett két várat, Diódot és Létát miért engedte át a menekülő főúrnak.

György barát, továbbra is Balassa lekötelezését szem előtt tartva, igyekezett elérni Ferdinándnál, hogy a főurat fogadja vissza kegyelmébe.³⁹⁷ A király első alkalommal ezt nyíltan visszautasította. Később azonban, amikor vélhetőleg Ferdinánd is belátta, hogy a főúr az üldöztetés miatt Izabellához sodródhat, a kegyelem megadása mellett döntött. Balassa ebben a valamivel több mint másfél évet felölelő időszakban, tehát 1549 áprilisától, pontosabban a Lévából történt elmene-küléstől kezdve egészen 1550. év végéig leginkább arra törekedett, hogy csendben meghúzza magát. Ez idő alatt nem csak Fráter György pártfogolta a királynál, hanem maga Nádasdy Tamás is. Ő tájékoztatta arról, hogyan és miként áll éppen ügye a királynál, aminek megfelelően Balassa igyekezett a leginkább odaadónak és szolgálatra késznek mutatkozni, legalábbis levélben.³⁹⁸ A főúr szerepének jelentőségét mi sem hangsúlyozza jobban, mint az, hogy kegyelembe fogadása Erdély átadásának feltételei között is szerepelt.³⁹⁹ Természetesen az ilyen jellegű politikai

³⁹⁶ BÁRDOSSY 1943: 311.

³⁹⁷ Ferdinánd Fráter Györgynek, Pozsony, 1550. február 14. KÁROLYI 1881a: 187–188.

³⁹⁸ Balassa Menyhárt Nádasdy Tamásnak, 1551. október 19. MNL OL E 185 Missiles, 1. d. No. 2. (Függelék 16.)

³⁹⁹ Léva (amit gyámság jogán birtokolt), Csábrág és Szitnya (amelyeket törvény szerint elvesztett) kivételével birtokait visszanyerte. KÁROLYI 1881a: 195.

döntések meghozatalánál a harmadik fél részéről kiszámítható magatartást feltételeztek – ami Balassa esetében kevésbé volt garantálható –, de a király és a Barát egyaránt tisztában voltak megjelenésének veszélyeivel, és alighanem így próbálták őt „hatástalanítani”.

Mindezek ellenére a következmények Fráter György félelmeit igazolták.

Izabella királyné, hogy fia és ő Erdélyben maradhassanak, elsőként a külső lehetőséghez nyúlt: 1550 októberében tudósította a Portát a Ferdinánd és Fráter György közt Erdély átadásával kapcsolatban zajló tárgyalásokról.⁴⁰⁰ Fráter György gyors reakciója, valamint a Habsburg-párton tevékenykedő urak katonai fellépése ekkor még elhárította az oszmánok beavatkozását, és Izabella arra kényszerült, hogy elfogadja a nyírbátori egyezményt. Azonban 1551 tavaszán másodjára is megkezdődött a szervezkedés a hatalomváltás megakadályozásáért és a Szapolyai-párt regnálásának megőrzéséért. Balassa ekkor valahol Felső-Magyarországon, talán egykori családi birtokain élt, de amint hírért vette Izabella szervezkedésének, Erdélybe utazott és szolgálatra jelentkezett az özvegy királynénál.⁴⁰¹ Annak ellenére, hogy Fráter György korábban igyekezett Balassát maga mellett tartani,⁴⁰² a királyné körül csoportosuló személyek közül (Petrovics Péter, Kendy Antal, Csáky Mihály, Bánk Pál) egyértelműen őt tekinthetjük a tavaszi ellenállás vezéralakjának.⁴⁰³ Az 1551. március 15-i híres nagyenyedi gyűlésen Izabella már nyíltan Fráter György ellen hangolta a táborba szállt rendeket.⁴⁰⁴ Ezen a gyűlésen Balassa is jelen volt.⁴⁰⁵ A királyné két másik tanácsosával, radnóti Kendy Antallal és gyermekmonostori Kemény Jánossal közösen állítottak ki oklevelet arról, hogy az enyedi

⁴⁰⁰ BÁRDOSSY 1943: 312. Barta szerint már 1550 márciusában tudták a Portán, hogy Fráter György „eladta” Erdélyt Ferdinándnak. BARTA 1984: 99–100. Izabelláról bővebben: OBORNI 2011a: 33. Bárdossy és Barta a királyné egyéniségének inkább a „bajkeverő” oldalát hangsúlyozta. BÁRDOSSY 1943: 319.; BARTA 1984: 98. et passim.

⁴⁰¹ Ennek pontos ideje ismeretlen, talán március első felében. Izabella egy későbbi levelében úgy fogalmazott, hogy „Magnificus Melchior Balassa de Gyarmath pauculos ante menses ex Hungaria et partibus superioribus in Transilvaniam rediens ad servitia nostra filiique nostri illustrissimi sese contulerat”. Izabella Ferdinándnak, Szászsebes, 1551. július 12. (autográf) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 58. Konv. B.

⁴⁰² Sbardellati Ágoston és Erasmus von Teuffel jelentése Egerből 1551. február 7-én, a Fráter Györgygel lezajlott tárgyalásokról. ÓVÁRY 1894: 93–94.

⁴⁰³ BETHLEN 2002: 134.; ISTVÁNYFI 2003: 144.; FORGÁCH 1982: 17.

⁴⁰⁴ OBORNI 2017: 211–212.

⁴⁰⁵ Vajda Tamás számvetésében: „Fizettem megint őmagának Enyeden az gyűléskort, az mikort asszonyunk őfelsége [ti. Izabella – megj. V. N.] is ott vala, és az Barát kincstartó, mindezeket.” EOL VIII. 10. tétel, 5.

kastélyt, amelyet az országgyűlés ideiglenesen átengedett a királynénak, a királyné és György barát közötti zavargás elcsendesedése után fogják csak visszaadni.⁴⁰⁶

A királyné és Balassa ekkor érdekeik mentén nagyon egymásra találhattak. Izabella őbenne látta azt a tetre kész személyt, aki képes a végletekig elmenni, ezért a főúrral szemben nem mutatkozott szűkmarkúnak. Fráter György áprilisban követséget menesztett Izabellához, amelynek egyik tagja, Pesthy Imre, Kendy Ferencsel és egy meg nem nevezett személlyel (Fráter György egy barátjával) is beszélt, minderről Pesthy bizalmas levélben számolt be urának.⁴⁰⁷ Eszerint Balassa 600 válogatott lovassal György barátot készül megtámadni, és fölesküdü, hogy megöli őt. A királyné állítólag Balassának adta az erdélyi vajdaságot(!), mire a főúr vállalta, hogy György barátot megfosztja majd kincstartói méltóságától és elűzi az országból. Pesthynek még azt is mondta Fráter György meg nem nevezett bizalmasa, hogy attól tartanak, amint a követek elmennek, Balassa Tordára indul a sereggel – ahol május 8-án valóban össze is gyűltek a rendek –, és a kamarából a maga részére hajtja majd be az adót.⁴⁰⁸ A feltételezés igaznak bizonyult, Balassa ugyanis a végletekig kihasználta helyzetét. Májusban Kendy János Torda vármegyei birtokain hatalmaskodott – akinek állítólag családtagjait, feleségét és anyját is fogságba vetette –, és valóban lefoglalta az adó egy részét,⁴⁰⁹ továbbá Vajda Tamástól – akivel az aranyügyletek zajlottak – erővel kikényszerítette kolozsvári házának eladását.⁴¹⁰ Minden bizonnyal ekkor szerezte meg a királynétól a másik várat, Diódot, melyet, mint említettük, Fráter György már ideiglenesen átengedett

⁴⁰⁶ Kiadása: SZEREDAI 1791: 171. Említése EOE I.: 276.

⁴⁰⁷ Pesthy Imre Fráter Györgynek, Gyulafehérvár, 1551. április 28. KÁROLYI 1881a: 224–226.

⁴⁰⁸ „Is enim unus homo tentabit omnia et iuramentum dedit super Dominationem Vestram morituram. Nunc quoque conveniunt undique et ut ego ab eo homine quem Dominatio Vestra Reverendissima novit esse amicum suum, intelligo, idem Balassa statim ubi isti oratores discedent, Thordam se cum exercitu conferet, cameramque illam occupabit et pecunias contributionis solus exiget. Hoc etiam dicit vaivodatum huius regni sibi a regina collatum esse [...]” KÁROLYI 1881a: 225–226. Pesthy az Izabella és Kendy közötti beszélgetésről is számot ad: OBORNI 2017: 213–214.

⁴⁰⁹ KÁROLYI 1881a: 234.; EOE I.: 279.

⁴¹⁰ „Fizettem megint, hogy hatalmasul házannak egyik részét megbecsülteté, azzal az levéllel, melyet kételem fogság alatt kellett vala neki adnom, és megint újonnan az bíró megint megfogata, és 11 napig tartának fogva, és úgy vevék el házamat, és úgy becsülék meg [...]. Azután Modo András bíróságában hát megint rám küldett és nem tudom mit izent volt az bírónak, de én nekem megizének, hogy az házból kimenjek [...]. Félek, hogy megint megfognak és minden marhámat elvevék tőlem és ki ízének az házból és minden marhámból, törvénytelen hatalmasul, és minden törvény nélkül.” EOL VIII. 10. tétel, 5.

neki.⁴¹¹ Balassa zavart keltő fellépése Ferdinánd király figyelmét sem kerülte el, aki arra törekedett, hogy biztosain keresztül ígéretekkel megnyerje magának.⁴¹²

Érdemes elidőzni azon, hogy a főúr miért foglalt állást és tartott ki a végsőkig Izabella mellett. Ha kizárólag a személyes érdekek előtérbe helyezése vezérelte, akkor bizonyos, hogy Izabella a vajdai cím adományozása révén többet tudott kínálni Fráter Györgynél, és a főúr az ő oldalán Diódra is donációt nyerhetett. Balassa nyilván nem véletlenül jelentkezett nála, valójában a Barát és a királyné egymásra licitáltak az ő támogatásáért. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy bizonyára Ferdinánd király felé irányuló ellenérzései is ott lehetnek döntése mögött. A király haragja elől menekülő főúr tehát másfél éven belül visszaszerezte Létát (Fráter Györgytől) és Diódot (Izabellától), és (ha hihetünk a híradásoknak) a birtokok mellé még a vajdai címet is. Ezzel tulajdonképpen visszaállította a család régi státuszát, és bátyja korábbi helyzetébe pozicionálta magát, követvén az általa tíz évvel korábban képviselt gyakorlatot. Az érvényesülés szélesebb kereteit ugyan a hatalmi viszály teremtette meg, de feltétele volt az eltalált időzítés és az, hogy a kalandor jellemű főúr rangjának megfelelő értéket és jelentőséget tulajdonítson saját magának. Balassa Zsigmond mintha ezt akarta volna jelezni Nádasdy felé, amikor arra kérte, hogy próbálja meg Szapolyai-párti öccsét rávenni harcainak feladására, szerinte ugyanis Menyhárt kész arra, hogy saját érdekei mentén arcátlanul kihasználja a két hatalom vetélkedését.⁴¹³

Egyidejűleg fel kell tenni a kérdést: a főúr vajon tudott-e Ferdinánd kegyelmi szándékáról, és ha igen, akkor miért nem reagált rá? 1550 őszén Tordaszentlászlórról Nádasdynak írt levelében éppen Ferdinánd szolgálatába ajánlotta magát, és Nádasdy feltehetőleg a király kegyes hajlandóságáról értesítette őt. Egyéni törekvései mellett vajon azt is láthatta előre, hogy Ferdinánd erdélyi uralma nem lesz tartós? A vajdai cím megszerzése csak eszköz lehetett Erdély és a keleti Magyar Királyság még meglévő szuverenitásának mint érvényesülési terepnek a védelméhez, hogy egyszerre akadályozzák meg a Magyar Királyságba vagy az Oszmán Birodalomba való betagozódást. A helyzet megismétlődött 1553-ban, amikor a király ellenében már elkezdődött a szervezkedés a Szapolyai család visszahívására Erdélybe. Amikor 1556-ban ténylegesen visszatért a királyi család, ugyanezek

⁴¹¹ „[...] cui [ti. Balassának – megj. V. N.] nos arcem nostram Dyod iure quodam patrimonii ad eum pertinentium clementer reddidimus.” Izabella Ferdinánd királynak, Szászsebes, 1551. július 12. Lásd a 401. jegyzetet!

⁴¹² Ferdinánd az erdélyi biztosokhoz, Bécs, 1551. május 2. körül. ÓVÁRY 1894: 103.

⁴¹³ Balassa Zsigmond Nádasdy Tamásnak, Diósgyőr vára, 1551. május 22. MNL OL E 185 Missiles 1. d. No. 13. (Függelék 17.). Néhány részletét közölte: ECKHARDT 1943: 128, 257.

a főurak már összehangoltan, olajozottan működtek együtt, és úgy tűnik, hogy együttműködésre való hajlandóságuk a megelőző években alapozódott meg. Balassa és Petrovics mintha az önrendelkezés védelmében fogtak volna fegyvert, mivel boldogulásuk záloga a Szapolyaiak jelenléte volt, Fráter György tervei pedig ekkor már veszélyeztették ezt.

A királyné mellett végsőig kitartó urak mindenekelőtt megkísérelték elhárítani Giovanni Battista Castaldo, Nádasdy Tamás és ecsedi Báthory András csapatainak Erdélybe érkezését. A hadművelet megakadályozása Balassa feladata lett volna. Mivel a főúr kulcsszerepét a Habsburg-párt is felismerte, számukra is elsődleges volt valamiképp jobb belátásra téríteni. Ezért kérte arra Balassa Zsigmond Nádasdyt, hogy írjon öccsének. Hogy Nádasdynál elért-e valamit, nem tudni. Bethlen Farkas történetíró szerint a sereg tudomást szerzett arról, hogy Balassa Menyhárt csapatai felkészülten várják őket, ezért nem az eredetileg kijelölt útvonalon, hanem másfelől vonultak Erdélybe, Almás vára alá.⁴¹⁴ Izabella hívei részben Gyulafehérvárra zárkóztak be, amelyet aztán Fráter György ostrom alá vett. Az ellenálló főurak többsége, köztük Balassa is, Izabella királynéval Szászsebesre vonult.⁴¹⁵ Június elején Petrovics és Balassa utolsó lehetőségként állítólag megpróbálkoztak az ostromlott Gyulafehérvár felmentésével, de csatát vesztek Fráter Györggyel szemben.⁴¹⁶ A Szapolyai család és támogatóinak sorsát Castaldo és zsoldosai, illetve a magyar urak csapatainak érkezése pecsételte meg, ekkor már véglegesen.⁴¹⁷ A királyné július 19-én aláírta a lemondó nyilatkozatot, és ezzel befejeződtek Ferdinánd hatalomátvételének megakadályozására irányuló törekvései.⁴¹⁸

A Szászsebesen összegyűlt uraknak a tartomány igazgatási megszervezése és a törökkel szembeni védelem megtárgyalása előtt konszolidált politikai légkört kellett teremteniük, vagyis rendezniük kellett a Szapolyai-párt ügyét. Izabella és János Zsigmond sorsa és kompenzálása nem volt kérdéses. Azonban Fráter György a család mellett kitartó és hozzá rokoni szálakkal is kötődő urakban továbbra is veszélyforrást látott, ezért minden lehetséges hatalommentő próbálkozást azzal akart megakadályozni, hogy az eltávolításukat, egyes vélemények

⁴¹⁴ BETHLEN 2002: 135. Istvánffy szerint a Meszesi kapun át, hegyvidéki, nehezen járható úton vonultak be (ISTVÁNFY 2003: 145.), és az Aldana-napló is zord, hegyvidéki utat említ (SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 134.).

⁴¹⁵ OBORNI 2017: 215.; EOE I.: 280.

⁴¹⁶ BARTA 1984: 104.; BETHLEN 2002: 136.

⁴¹⁷ BETHLEN 2002: 127–134.; BÁRDOSSY 1943: 312–319.; BARTA 1984: 100–104.

⁴¹⁸ BARTA 1984: 104.

szerint halálukat követelte.⁴¹⁹ A kortárs Forgách Ferenc, majd Bethlen Farkas szerint maga Izabella járta ki a kegyelmet a korábban őt támogatók számára,⁴²⁰ amire Balassa Menyhárt esetében a bizonyíték is rendelkezésünkre áll.⁴²¹ Castaldo arról írt a királynak, hogy Izabella szeretné, ha Balassát kegyelmébe fogadná, és hozzátette, hogy bármennyire is ellene lesz Fráter György, Balassa jó szolgálatot fog még tenni.⁴²² Maga Balassa szintén felvette a kapcsolatot az Erdélybe érkezett vezérekkel, hogy elérjék kegyelembe fogadását Ferdinándnál, és lehetőleg sikerüljön átmentenie magát és birtokait régi-új királyának szolgálatába.⁴²³ Balassa ügye a legfelső körökig jutott, és úgy tűnik, egyáltalán nem mutatkoztak közömbösnek vele szemben. Castaldo még Izabella távozása előtt tárgyalt Fráter Györggyel a Diód és Léta birtoklásával kapcsolatos ügyekről.⁴²⁴

Miután a kolozsvári országgyűlés fölesküdtött Ferdinánd királyra, Izabella és János Zsigmond távozásának napján, 1551. augusztus 8-án Castaldo és Nádasdy a király nevében kiállították Balassának a várva várt oklevelet.⁴²⁵ Ennek értelmében Balassa a birtokában lévő Diód várat, amelyet még Izabella adományozott neki, Castaldónak, és így Ófelségének köteles átadni. A vár jövedelmeit egyelőre élvezheti, de Ófelsége a későbbiekben a kamarához csatolhatja azokat. Másik várat, Létát, amelyet ekkor még birtokában tartott, két hónapon belül családostul

⁴¹⁹ BETHLEN 2002: 138–139. Fráter György Castaldo felé is jelezte, hogy Balassát el kell távolítani. Castaldo Ferdinándnak, Szászsebes, 1551. július 7. ÓVÁRY 1894: 118.

⁴²⁰ FORGÁCH 1982: 18.; BETHLEN 2002: 139.

⁴²¹ Lásd a 401. jegyzetet!

⁴²² Castaldo Ferdinándnak, Szászsebes, 1551. július 12. ÖStA HHStA UA AA Fasc 58. Konv. B. fol. 69–70.

⁴²³ Vélhetőleg Báthory András és Nádasdy Tamás levele Ferdinándnak, Szászsebes, 1551. július 12. (másolat) MNL OL E 200, 5. tétel, Oklevelek, peres iratok (1536–1660), fol. 5.

⁴²⁴ Castaldo Ferdinándnak, Kolozsvár, 1551. július 31. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 58. Konv. C. fol. 165–166.

⁴²⁵ „Cum autem ipse Melchior Balassa suam ac dominorum fratrum suorum arcem Dÿod praelibatae Maiestati Regiae domino nostro clementissimo cedere, ac suae Maiestatis nostrae, meis Ioannis Baptistae Castaldi manibus dare et consignare debeat teneaturque. [...] Cum autem Melchior ipse Balassa [...] arcem Letha, quam aliquamdiu iam possidet, similiter cedere, ac meis quoque Ioannis Baptistae Castaldi manibus Regiae Maiestatis nomine recipientis eam tradere et consignare debeat, eidem concessimus: ut per duos menses uxorem et filios suos ibi tenere possit, et postmodum illos, ac omnia bona sua illic educere et efferre atque ad alium locum, seu castrum quod promittimus Maiestatem suam Regiam in termino quattuor mensium concessuram pro uxoris et liberorum suorum habitatione, donec arcem Dÿod, aut contracambium sibi restituat, tradere debeat, ut arx ipsa Reverendissimo in Christo patri ac domino Fratri Georgio Episcopo Waradiensis, iuxta promissionem nostram, consignari possit.” ÖStA HHStA UA AA Fasc. 59. Konv. A. fol. 41–42. Megerősítése: Confirmatio gratiae magnifico Melchiori Balassa de Gyarmath factae. MNL OL A 57 Vol. 2. 422–424.

el kell hagynia, azt ugyanis Ófelsége majd Fráter Györgynek adja át. Mivel Balassának így nem lesz otthona Erdélyben, a király négy hónapon belül kijelöl az ő és családja számára egy másik lakhelyet, méghozzá vagy Diód várát, vagy egy azzal egyenértékű cserebirtokot. Pár héttel később a király 200 lovast rendelt a parancsnoksága alá, akiknek fizetéséről Castaldóval egyeztetett. A király eredetileg 100 forint fizetést tervezett adni, de felhatalmazta Castaldót arra, hogy 200 forintot is ajánlhat, ha Balassa az előbbivel nem volna elégedett.⁴²⁶ A király végül 100 lovas fizetéséről rendelkezett.⁴²⁷ A kegyelmi feltételek híven tükrözik a rendezetlen állapotokból fakadó bizonytalanságot és az uralkodó részéről a konszolidációhoz elsődlegesnek tartott szempontokat. A királynak biztos pozíciókra volt szüksége, mind a személyi elit, mind pedig a pénzügyek terén. A várható oszmán büntetőhadjárat miatt elsősorban a katonai erőt kellett növelni, márpedig ebben a koncepcióban a *condottiere* vezérelte zsoldosok mellett a tartománybeli urak és az általuk vezetett hadak jelentették a másik pillért.

Amikor Izabella királyné a kíséretével kivonult Erdélyből, Balassa Kassáig kísérte, majd a főúr Bécsbe utazott. A Szent Korona Ferdinánd királynak történő átadása és Bécsbe vitele igen reprezentatív személyek társaságában zajlott, és úgy alakult, hogy a frissen kegyelembe fogadott Balassa is közülük került. Útjának célja – azon túl, hogy meghálálja a király kegyét – az lehetett, hogy végre sikerüljön állandó lakhelyet biztosítania. A főúr ekkor hűségesküt is tett.⁴²⁸

Nem tudjuk, mi hangozhatott el a király és Balassa között. Annyi bizonyos, hogy Balassa igen jó színben tűnhetett föl, mert az uralkodó kegyet gyakorolt, és ez jelentős fordulatot hozott. A király, Balassa családjának Létán kívül – ahonnan hamarosan esedékes lett volna kiköltözésük – egyéb lakhelyet nem tudván nyújtani, más megoldás híján a főúrnak adományozta a várat. Meghagyta Castaldónak, hogy minderről tájékoztassa Fráter Györgyöt.⁴²⁹ Hogy Balassát és családját mégsem kötelezték kivonulásra, tökéletesen szembe ment a Fráter Györgynek tett ígérettel. E gesztussal az uralkodó voltaképp kifejezte, hogy a tartomány eljövendő

⁴²⁶ Ferdinánd instrukciója Castaldónak, Bécs, 1551. augusztus 21. (fogalmazvány) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 59. Konv. A. fol. 88–99., fol. 95. Néhány részletét közölte: ÓVÁRY 1894: 132.

⁴²⁷ Ferdinánd Castaldónak, Bécs, 1551. szeptember 11. (fogalmazvány) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 59. Konv. B. fol. 2–4.

⁴²⁸ Iuramentum Melchioris Balassa coram Maiestate Regia 8. die Septembris Viennae Anno 1551. factum. MNL OL A 57 Vol. 2. 529.

⁴²⁹ Ferdinánd Castaldónak, Bécs, 1551. szeptember 8. (fogalmazvány) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 59. Konv. B. fol. 58–61.

életében kiknek szán meghatározó szerepet. Balassa sikerrel „lobbizott”, így elkerülhetetlenül újra ellentétbe került Fráter Györggyel.

Castaldo értesítette György barátot, hogy a király a várat visszaadta Balassának. Nem tudni, Balassa a várért mennyit fizetett, vagy fizetett-e egyáltalán, de a birtokhoz György barátot anyagi érdekek fűzhatték. Az országos jelentőségű ügyek intézése közepette is a rá jellemző magabiztossággal reagált a helyzetre, és véleményét sem rejtette véka alá.⁴³⁰ Tudatta Castaldóval, hogy egyáltalán nem kellene Erdélyben olyanokat támogatni, akik korábban a király ellen lázadoztak, egyébiránt pedig folyó hét péntekén, vagyis négy nap múlva lenne esedékes, hogy a várat átadják az ő tisztartójának. Azt is kifejtette, hogy Balassa feleségét nem tűri meg a várban, de annyi engedményt hajlandó tenni, hogy a vár alatti Tordaszentlászlón rendezkedjen be. Hozzáfűzött egy ironikus megjegyzést. Balassa az ő holmijainak egy részét amúgy sem Léta várában, hanem Kolozsvárott őrizte, ahol ezt továbbra is megteheti, úgyhogy azok elhelyezésével nem kell bajlódnia.⁴³¹ Ezenkívül kétszer utasította Castaldót: írjon a létai várnagynak és küldjön valakit, aki majd az ő emberének, a kolozsmonostori tisztartó Zilahy Ferencnek átadja a várat. Ezzel párhuzamosan tájékoztatta döntéséről Balassa feleségét, Thurzó Annát is, miszerint ott maradhat a tordaszentlászlói udvarházban, és jelezze, ha valamire szüksége van. Tegyük hozzá, az asszonynak ez a megoldás egyáltalán nem tetszett, ugyanis rangjához méltatlannak tartotta.⁴³²

Castaldo nyomban jelezte a problémát a királynak: ha Balassa családjának nincs Erdélyben lakhelye, akkor a főúr maradása kétséges. György barát magatartása tovább növelte az iránta már korábban is meglévő bizalmatlanságot mind a király, mind a főurak részéről. Balassát nemcsak a király, de saját személyes ellenségének is tekintette, ezért ahogyan korábban, úgy most is az eltávolítására

⁴³⁰ Levelei Castaldónak a nagyludasi táborból, 1551. szeptember 28., 29. és 30-án, továbbá Ferdinándnak ugyanonnan szeptember 29-én. KÁROLYI 1881a: 306–308., 310–313.

⁴³¹ „Non mihi videtur ut illi qui antea Maiestati regiae rebelles fuerunt, nidum in hoc regno habeant; [...] Si dominus Balassa voluerit in possessione Szent Laszlo quae prope arcem est, familiam suam tenere, poterit libere hoc facere et totam illam possessionem illi concedimus. Res suas antea quoque non in arce sed Colosvar conservavit et deinceps quoque ibidem conservare potest.” (Castaldónak, szeptember 29-én).

⁴³² „Varadiensis ipse nullo modo castrum Letae uxori Melchioris Balassae concedere intendit. Ego autem implicatus remaneo cum locum non habeam, quem huic dominae multorum filiorum et taediorum onere gravati consignare possim. Dicunt namque ipsam honoratissimam dominam esse. Eidem domum in possessione quadam existentem concedere contentatur, sed credo quod ibi permanere ipsa nullo modo voluerit.” Castaldo Ferdinándnak, Nagyszeben, 1551. szeptember 29. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 60. Konv. A. fol. 123–124.

törekedett, ezért Ferdinánd hatalomátvételét követően igyekezett őt ellehetetleníteni.

Mindeközben Balassa a Sforza Pallavicini alá rendelt egységekkel együtt 1551. szeptember végén érkezett vissza Erdélybe; seregük feladata Castaldo erősítése volt.⁴³³ Nem szabad elhaladnunk amellett, hogy Pallavicini – a Fráter György elleni gyilkosság szervezője – előtt is teljesen nyilvánvaló volt a Barát és a főúr közötti ellenséges viszony.⁴³⁴ Az Erdélybe vezényelt seregek vezérei mindnyájan tudtak erről, és nemcsak a külföldiek, Castaldo, Pallavicini vagy Aldana, hanem Nádasdy és Báthory is. Nyilvánvaló, hogy ebben a kérdésben Balassa mellé álltak. A fortélyairól már jól ismert György barát hatalmi ambícióit látták a főúrral szembeni indulatában, ami azt vetítette előre, hogy akár ők is kerülhetnek Balassa helyzetébe. A Lippa ostrománál történt események azonban tovább fokozták a feszültséget, és még jobban kiélezték a már amúgy is meglévő ellentéteket.

A hatalomátvételt követően a katonai vezetés mindenekelőtt az addig elért eredmények megőrzésére törekedett, ezért az Erdély védelme szempontjából kulcsfontosságú erősségnek, Lippa várának visszafoglalását tűzték ki célul. Nagyjából egyhónapnyi ostrom után a várat védő Ulomán/Uléma és Fráter György között megegyezés született a vár szabad elvonulás fejében történő átadásáról.⁴³⁵ Erre ténylegesen 1551. decemberének első napjaiban került sor. A sereg vezéreinek tiltakozása ellenére létrejött megegyezés önmagában is óriási felháborodást váltott ki. Az még inkább, hogy György barát (a rossz nyelvek szerint) állítólag különféle módokon, egyebek mellett még ellátmánnyal is támogatta a várat feladó ellenséget. A kialakult közhangulatot jellemzi, hogy a bég és nagyjából 1200 fős csapata mellé elvonulásuk idejére kíséretet kellett biztosítani. A Lippa alatti táborban uralkodó elégedetlenség egyfajta morális válságot eredményezhetett, ami végül az elvonuló oszmánok többszöri megtámadásában csapódott le. Castaldo a török felett aratott győzelmet akarta fölmutatni, a katonák pedig zsákmányt reméltek, és a bevett szokáshoz híven foglyokat akartak szedni. Nyilvánvaló az is,

⁴³³ Sforza Pallavicini Ferdinándnak, Eger, 1551. szeptember 24. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 60. Konv. A. fol. 38–40. Balassa ekkor 100 lovassal volt Pallavicini parancsnoksága alá rendelve több más kapitány mellett (Bakics Péter 200, Bebek Ferenc 200, Dersffy István 100, a Bánffy testvérek 100, Balassa János 80, Nyáry Lőrinc 60, Serédy György 100, Dudics (Sbardellati) János Ágoston 55 lovas-sal). Pallavicini egyébként 1552-től magyarországi főhadimarsall, korábban közvetítő Ottavio Farnese és a császári udvar között. TURBA 1889: 757.

⁴³⁴ Erről már korábban is írt a királynak. Castaldo Ferdinándnak, 1551. július 12. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 58. Konv. B. fol. 69–70.

⁴³⁵ A körülményekről és a következményekről: SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 175–181.; BARTA 1988: 153–171.; OBORNI 2017: 227–232.

hogy a későbbi harcok folyamán nem akarták újra szembetalálni magukat az egyszer már megszorongatott oszmánokkal.

Balassa számára a kialakult helyzet nagy lehetőséget kínált. Fráter György a maga szuverén tetteivel mindinkább Ferdinánd király hatalmának akadályaként kezdett feltűnni, a főúr és közte pedig több szinten is komoly érdekellentét állt fenn. Csak fokozhatta a feszültséget a Léta körüli rendezetlen ügy, illetve az, hogy bátyja, Imre eltávolításáért is a Barát volt felelős. Mivel maga az uralkodó is ellenezte az oszmánok szabadon engedését,⁴³⁶ a főúr – kihasználván a táborban uralkodó hangulatot – elérkezettnek látta az időt, hogy tetteivel bizonyítsa: érdemesebb alattvalója a királynak, mint Fráter György. A rajtaütés végrehajtására minden bizonnyal Castaldo is buzdította, vele ugyanis „felettebb jó barátságban” volt.⁴³⁷ Az akcióban a Lippát korábban ostromlók szinte minden alakulata képviseltette magát; élükön Balassa és Horváth Ferenc állt. Még öelőttük más parancsnokok, kisebb csapataik élén, számos alkalommal megtámadták a lemaradózó törököket, többek között a török vonulásának hírére Temesvárból kivonuló Losonczy István is. Balassa ugyanazon taktika mentén gondolkodott, mint annak idején a Léva falai alól visszavert és Ipolypásztónál utolért janicsárokkal szembekerülve: lovasági támadást intézett ellenük, de ismételten sikertelenül. Lovasságuk rohamát a fegyelmezett janicsárok puskatüze visszavetette, Balassa is súlyos sebesülést szerzett, a jobb lábát találták el.⁴³⁸ A beszámolók nem egységesek, a források ellentmondásosak az összecsapás kimenetelét illetően. Úgy tűnik, hogy legyőzni nem, csak szétszórni tudták az oszmán alakulatot, melynek harcosai közül Balassa csapata csaknem kétszázal végzett.⁴³⁹ Az eredetileg Belgrád, később Becse irányába tartó oszmán egységet ezen kívül is több támadás érte, de a történetírók erre nem térnek ki, szinte kizárólag Balassa szerepét hangsúlyozzák.⁴⁴⁰

⁴³⁶ BARABÁS 1891b: 437.

⁴³⁷ Az Aldana-napló szerint 200 fős katonaságának fizetése is Castaldón keresztül jutott el hozzá. SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 180.

⁴³⁸ A rajtaütés leírása: SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 180–181.; FORGÁCH 1982: 30–31.; ISTVÁNFY 2003: 162–163.; BETHLEN 2002: 150. Az Aldana-napló érdekes utalást tartalmaz erre vonatkozóan, ugyanis Balassa állítólag egész életére megsántult. SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 180–181. Továbbá FUMÉÉ 1600: 160.

⁴³⁹ Legalábbis Ferdinánd királyhoz ez a hír jutott el. „Retulit autem nobis praefatus Sallazarius [...] quod capitaneus noster magnificus Melchior Balassa dictum Ulmannum (!) agressus fuerit, atque ducentos fere Turcas ex eo numero interfecerit, et postea similiter magnificus quoque Stephanus Lossonty in eosdem impetu facto, [...]” Ferdinánd Castaldónak, Bécs, 1551. december 9. (fogalmazvány) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 61. Konv. A. fol. 41–44., 41r.

⁴⁴⁰ Emiatt tartjuk fontosnak megjegyezni, hogy amikor kevesebb mint egy év múlva az oszmánok Temesvárnál nem tartották magukat az adott szavukhoz, annak valójában nem (csak) Balassa, hanem Lossonczy rajtaütése volt az oka, akin az oszmánok ily módon álltak bosszút.

Fráter György sorsa ismeretes előttünk: 1551. december 17-én merénylet áldozata lett. Egybehangzó vélemények szerint maga Balassa is ajánlkozott a feladatra, ami az ismertetett előzmények alapján illeszkedik a képbe.⁴⁴¹ Világos, hogy Castaldo döntését erősen befolyásolhatta a főúr és társainak véleménye. A leszámolás végső célja az lehetett, hogy többé ne kelljen attól rettegni, hogy György barát oszmán segítséggel végezhet velük. Ugyanakkor Erdély pénzügyeit közel egy évig nem sikerült a megfelelő módon rendezni és történt mindez az elkerülhetetlen büntetőhadjárat árnyékában.⁴⁴²

Jóllehet Balassa láblövése olyannyira súlyos volt, hogy közel másfél évig nem-hogy lóra ülni, de járni is csak mankóval tudott, mégsem tűnt el a színpadról. Sőt, paradox módon, éppen ekkor került bele igazán az események forgatagába.

⁴⁴¹ A merényletkez: BARTA 1988: 108–III.; OBORNI 2017: 239–247.

⁴⁴² A témához bővebben lásd: OBORNI 2002.

III. 2. A FŐKAPITÁNY ÉS VAJDAJELÖLT

„...virum alias bellicosissimum...”⁴⁴³

(Miksa főherceg Ferdinánd királynak)

1552 nyarán az ötéves béke véget ért, és az Erdélyben állomásozó Habsburg haderőnek a szultán büntetőhadjárataival mint a hatalomátvétel reális következményével kellett számolnia. A tartomány védelmét mindenekelőtt Castaldo katonai helytartó, illetve a parancsnoksága alatt lévő katonaság látta el. Nyomban hozzá kell tennünk, hogy e katonaságnak sem a létszáma, sem pedig a mostoha körülményekből fakadó igen alacsony harci morálja nem volt elégséges a feladat végrehajtásához. A legnagyobb problémát a katonaság megfelelő ellátásának és fizetésének hiánya jelentette; a zsoldosok erőszakos úton kényszerültek kiegészíteni elmaradt járandóságaikat. A helyiek és a katonaság közötti ellentét Kolozsvárról, Nagyenyeden és Nagyszebenben ismételt összetűzésekbe torkollott, emellett az expedíciós hadsereg sorait az éhség és a hideg is pusztította.⁴⁴⁴ A csapatokat ilyen körülmények között nem lehetett táborban tartani, és kétségessé vált, hogy sikerülne hatékony ellenállást kifejteni az oszmánok várható betörésével szemben. Az ettől való reális félelem egészen az oszmánok egri kudarcáig, sőt, még azután is kísértette a katonai helytartót. A legkritikusabb helyzet Temesvár elfoglalásakor, majd az Erdélybe vezető Maros-menti utat védeni hivatott Lipppa feladása után alakult ki. Bár a kiemelten fontos erősség elvesztését követően nem Erdély felé, hanem északi irányba folytatódott az oszmán hadjárat, Castaldo biztosra vette, hogy az egri ostrom kimenetelétől függetlenül az oszmán sereg betör majd a tartományba, és ott telet át.⁴⁴⁵ Csapatái valójában már 1552 nyarán kétségbeesítő helyzetben voltak.⁴⁴⁶ Jelen viszonyok közepette maga a király sem tudott mást

⁴⁴³ A „legharciasabb” vagy „igen hadakozó kedvű férfiú” – így jellemezték Balassát. Miksa levele apjának, Ferdinándnak, Bécs, 1552. június 10. (orig.) ÖStA HStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. fol. 82–84.

⁴⁴⁴ Castaldo levelei Ferdinándnak. BARABÁS 1892a–d.

⁴⁴⁵ Castaldo levelei Ferdinándnak a szászsebesi táborból, 1552. augusztus 31. és október 23. BARABÁS 1892b: 290.; BARABÁS 1892c: 488–489.

⁴⁴⁶ 1552. hadi eseményeire: GÖMÖRY 1890.; CZÍMER 1893.; SZÁNTÓ 1968.; SZÁNTÓ 1972.; SZÁNTÓ 1985. A Habsburg-haderőt érintő kérdésekhez újabban: KÖRÖPÁS – B. SZABÓ 2017.

tanácsolni, mint azt, hogy ne próbálkozzon semmiféle akcióval, és ne tegye ki veszélynek csapatait.⁴⁴⁷

Az Erdélyben állomásozó Habsburg-haderő helyzetét tovább nehezítették a tartomány belpolitikai törésvonalai mentén kialakult feszültségek. Jóllehet Ferdinánd király még a tényleges hatalomátvétel idején (1551 augusztusában) kegyelemben részesítette az egykori Szapolyai-párt tagjait, ez önmagában nem lehetett kielégítő az erdélyi rendek számára. A forrásokban időről időre arról olvashatunk, hogy köreikben János király fiának és Petrovics Péternek a visszahívását igyekeznek megvalósítani, és a Habsburg magyar király erdélyi hatalma ellen szervezkednek.⁴⁴⁸ Az erdélyiek erősen bíztak a Kendy testvérekben, akiknek különösen nagy befolyásuk volt; Antal és Ferenc talán a legfontosabb helyi erőnek számítottak. Kendy Ferenc természetesen állandó kapcsolatot tartott fenn Castaldóval, de valójában nyílt titok volt – amit maga Kendy sem rejtett véka alá –, hogy ha Castaldo elhagyja a tartományt, akkor a rendek azonnal megválasztják őt vajdának.⁴⁴⁹

Mindeközben, a sikert előmozdítandó, az oszmánok is megtették a szükséges intézkedéseket ahhoz, hogy diverzáns lépéseket provokáljanak ki az elégedetlen erdélyiekből. Az év folyamán több alkalommal is együttműködésre szólították fel a korábban a Szapolyai családot támogató, és továbbra is meghatározó hatalmú erdélyi urakat, ellenszegülésük esetén pedig a tartomány feldúlásával és elpusztításával fenyegettek.⁴⁵⁰ A Habsburg csapatok kiűzése mellett a Szapolyaiak politikai restaurációját szorgalmazták; a törökök egy idő után még a szabad vajdaságot is felkínálták az erdélyieknek. Ebből a szempontból különösen érdekes, hogy Balassa Menyhártot két alkalommal is megkörnyékezték, és a vajdaság ígéretével próbálták rábírní az együttműködésre, miszerint ha a királyfi, vagyis János Zsigmond nem akarna visszatérni, akkor a szultán Balassának adja majd a vajdaságot!⁴⁵¹ Az ajánlat felettébb zavarba ejtő, függetlenül attól, hogy valójában

⁴⁴⁷ Ferdinánd Castaldónak, Bécs, 1552. augusztus 20. BARABÁS 1892b: 284–285.

⁴⁴⁸ Castaldo Ferdinándnak, Gyulafehérvár, 1552. december 19., 26. és 1553. január 4. BARABÁS 1892d: 657., 659., 660., 663. et passim.

⁴⁴⁹ BARABÁS 1892d: 674.

⁴⁵⁰ Erdély vezetőinek és népeinek felszólítása a szultánnal való együttműködésre, Edirne, 1552. február 15. DÁVID – FODOR 2005: 264–267.; Ahmát pasa levele Kendy Antalhoz, Báthory Andrásához, szászokhoz, székelyekhez, szófiai tábor, 1552. május 16. BARABÁS 1892a: 148.; Ahmát pasa újabb levele Temesvárról, 1552. július. BARABÁS 1892b: 278.; szultáni fermán kivonata, 1552. augusztus 3–12. Uo. 280.; Ahmát pasa újabb levele az egri táborból. BARABÁS 1892d: 652.

⁴⁵¹ A szultán fenyegető levele Balassának, 1552. február 20. BARABÁS 1891c: 646.; Kászon/Kászim pasa felszólítása Balassának a vajdaság ígéretével, Lippa, 1552. február 24. BARABÁS 1891c: 647.

mennyire vehető komolyan. Mindenesetre érdemes párhuzamba állítanunk az 1551 tavaszán Izabella és János Zsigmond hatalmának megmentésére irányult utolsó kísérletekkel, amikor is Balassa a királynétől megszerezte az erdélyi vajdai címet. Felmerül a kérdés: a tisztség felkínálása vajon a szultán és a pasák tájékozottságát mutatja vazallus államuk belső hatalmi viszonyairól, és az előzmények ismeretében tett taktikus lépésnek tekinthető?

Egyértelmű tehát, hogy az erdélyi Habsburg hatalomátvétel – ha úgy tetszik, az országegyesítés – 1552-re mind katonai, mind politikai szempontból súlyosan veszélyeztetett állapotba került. Elvileg a katonai helytartó segítségére lehetett volna ecsedi Báthory András, az erdélyi vajda tisztséget aktuálisan viselő magyarországi főúr. Az ő cselekvőképességét azonban számos tényező nehezítette (még a vajdaságról is igen hamar le akart mondani, de erről majd később). Számunkra fontosabb, hogy Báthory a vajdaságot megelőzően a „dunáninnyi” országos főkapitányi⁴⁵² tisztséget viselte, amitől 1552 tavaszán vált meg, amikor a király április 9-én kinevezte erdélyi vajdává.⁴⁵³ Azt láthatjuk tehát, hogy alig egy éven belül két kiemelten fontos tisztségre kellett megfelelő személyt találni. A rendkívül exponált katonai helyzetben sem a „dunáninnyi” országos főkapitányi, sem az erdélyi vajdai méltóságot nem tekinthetjük tartalom nélküli formális címnek. Az oszmán hadjárat rémképe és az Erdélyben állomásozó csapatok bizonytalan, veszélyeztetett helyzete miatt az uralkodó és a katonai vezetés nem engedhette meg magának, hogy arra alkalmatlan személyt nevezzen ki.

A főkapitányság betöltésére Oláh Miklós egri püspök és kancellár, valamint Batthyány Ferenc tett javaslatot – igaz, nem közvetlenül Ferdinánd királynak, hanem Miksa főhercegnek, aki ekkor apját, Ferdinándot helyettesítette a magyarországi ügyekben. Értelemszerűen a „kapitányság” területét magába foglaló fel-földi régió nagybirtokos főurai, vagy legalábbis oda kötődő személyek jöhettek számításba, úgymint Bebek Ferenc, Serédy György és érdekes módon Balassa Menyhárt.⁴⁵⁴ Ferdinánd királynak az első kettővel szemben kifogásai voltak. Serédy kinevezése ellen – noha katonai szempontból és hűségében is egyaránt

⁴⁵² *Supremus capitaneus partium regni Hungariae Transdanubianarum*, vagy máshol: *supremus regni huius Maiestatis Vestrae capitaneus*. Eredetileg dunántúli főkapitányságot jelent, a központi táj-szemléletből eredően. Bécsből tekintve a Magyar Királyság északi területei, a későbbi Alsó- és Felső-Magyarország, Pozsonytól Kassáig, vagy keleti irányba még tovább, nagyjából Szatmárig tartó vidéket ölelte föl. A tisztség a későbbi „dunáninnyi” kerületi főkapitányság előzménye volt. PÁLFFY 1997: 270.

⁴⁵³ BARABÁS 1892a: 143.

⁴⁵⁴ Ferdinánd levele Miksának, Passau, 1552. június 2. (orig.) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. fol. 13–19.

kipróbált személyről van szó – két igen jelentős érvet hozott föl. Egyfelől Serédy már a kassai kapitányi tisztséget viselte, és elmozdítása esetén nehezen lehetne találni mást a helyére. Másfelől ellene szólt egészségének állapota, ugyanis testi bajai lévén akadályoztatva volt a lovaglásban.⁴⁵⁵ A király Bebek Ferencről kialakult véleményéből ugyan semmi konkrétumot nem közölt, csak jelezte, hogy bizonyos okok miatt nem látja jónak megbízni őt ezzel a tisztséggel.

Ferdinánd király Balassáról másképp nyilatkozott. Úgy vélte, hogy ő, amint a lábszárán/sípcsontján kapott sebesülésből fölépül és képes lesz a szolgálatra, a tisztségre másoknál alkalmasabb lenne.⁴⁵⁶ A király a sebesülésről mint akadályozó tényezőről egyébként már jóval korábban tudott. Castaldo még márciusban értesítette, már akkor jelezve a problémát, hogy a főúr valószínűleg hónapokon át nem fog tudni szolgálatba állni.⁴⁵⁷ E ponton került be a közös gondolkodásba Menyhárt öccse, Balassa János, akinek nevét Miksa főherceg vetette föl. Miksa alapvetően egyetértett apjával, és Menyhártot katonai erényeinek ismeretében a legalkalmasabbnak tartotta a feladatkörre. Ugyanakkor Castaldóra hivatkozva hozzátette, hogy minden fáradozása ellenére sok dologban szűkölködik, és még két hónapig nem fog tudni szolgálatba állni.⁴⁵⁸ Viszont ha az ellenség az ország azon részei ellen megindul, akkor Miksa – az ellenálláshoz az előbbi okok miatt – a maga részéről inkább Menyhárt öccsét, Jánost gondolta alkalmasnak. Esetében az jelentett problémát, hogy a tisztség betöltéséhez még túl fiatalnak ítélték (1552 januárjában múlt 34 éves). Ezt persze Miksa is tudta, de annyira jó véleménnyel volt jelleméről, hogy szerinte a virtus, az erények pótolják majd fiatal életkorából fakadó tapasztalatlanságát.⁴⁵⁹ Azt gondolhatnánk, hogy a fiatalabb fivér elsősorban a felsőbb körökbeni beágyazottsága, valamint udvarképes magatartásával

⁴⁵⁵ „[...] et gravedine etiam corporis sui, quamvis sit alioqui vir sufficiens et militaris et probatae fidei, nonnihil in subeundis equitandi laboribus praepediretur.”

⁴⁵⁶ „De Melchiore vero Balassa ita sentimus, ut is, siquidem ex vulnere, quod in crure accepit ita reconvaluit, quod sufficienter servire possit, ad huiusmodi officii vice et in persona praefati Andreae de Bathor gerendam administrationem prae ceteris suscipiatur, [...]”

⁴⁵⁷ Castaldo Ferdinándnak, Nagyszében, 1552. márc. 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 63. Konv. A. fol. 75–77.

⁴⁵⁸ „Sed nec Melchiorem Balassa virum alias bellicosissimum et huic muneri aptissimum hoc tempore adhiberi posse timeo, neque enim adhuc ex eo vulnere quod in crure accepit, ita convaluit, ut sufficienter servire possit et bellicus locumtenens meus nuper mihi scripsit, quantumvis eius opera in multis rebus saepe indigeat, quod tamen ipso adhuc per bimestre uti nequeat.” Miksa levele Ferdinándnak, Bécs, 1552. június 10. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. fol. 82–84.

⁴⁵⁹ „Licet enim ad eam aetatem, quam tale officium fortassis requirit, nondum processerit, tamen si fidei, modestiae, alacritatis et fortitudinis ratio habeatur, defectus aetatis – mea quidem opinione – virtutum sufficientia facile compensabitur supplebiturque.”

kialakított kapcsolatai miatt került a főkapitányjelöltek közé. Függetlenül attól, hogy ez akár még így is lehetett, a Miksával való kapcsolatra érdemes fókuszálnunk. Amikor Miksa Spanyolországból Itálián át megérkezett az osztrák örökös tartományokba, egy reprezentatív magyar küldöttség fogadta, amelynek élén Balassa János állt.⁴⁶⁰ Személyes találkozásuk bizonyára nagy hatást gyakorolt a főhercegre, és Miksa gondolkozását az is befolyásolhatta, hogy az ifjabbik Balassa személyét nem illették a Szapolyai-párttal való kollaborálás vádjával, ráadásul életkorban is közelebb álltak egymáshoz.

Végül mégsem János, hanem Menyhárt nyerte el a főkapitányságot, dacára annak a nem elhanyagolható tényezőnek, hogy fizikai állapota továbbra sem javult, még június végén sem tudott lóra ülni.⁴⁶¹ Castaldo 1552. július 4-i levelében írta Miksának, hogy értesítette Balassát főkapitányi kinevezéséről. Újfént megemlítette az ominózus sebesülést, miszerint az új főkapitány annyira még nem gyógyult fel, hogy a következő hónapban lóra ülhessen.⁴⁶² Balassa állítólag nem fogadta örömmel a hírt, és egyből az anyagiakról kívánt megállapodni.⁴⁶³ Hogy végső soron miért került a magas rangú katonai tisztségbe, azt érdemes körüljárjunk.

Gondolhatnánk, hogy a végső döntés meghozatalában szerepet játszott a Castaldo és Balassa közötti jó viszony, de a katonai helytartó véleményét nem kérték ki, elvégre magyar intézményről volt szó. Nyilvánvalóan az jelentette a legtöbbit, hogy maga Ferdinánd király már eleve kizárta Serédyt és Bebeket, és konkrétan jelezte, hogy Balassát gondolná megfelelőnek. A király véleménye azonban két dolog miatt is figyelemre méltó. Egyfelől azért, mert még elevenen élhetett emlékezetében a három évvel korábbi hadjárat: Balassa lázadó ellenállása, hovatovább Izabella királyné melletti működése, amely meggátolni ugyan nem tudta az erdélyi Habsburg hatalomátvételt, de a tartomány belső hatalmi viszonyai-ban nem csekély problémát okozott. Továbbá látnunk kell azt is – ahogyan majd

⁴⁶⁰ KŐSZEGHY 2008: 66–68.

⁴⁶¹ Castaldo két levele Miksának, Monostor, 1552. június 29. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. fol. 173. és 175.

⁴⁶² Castaldo levele Miksának, Monostor, 1552. július 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. A. fol. 19–20. A levél tartalmaz egy nem mellékes részletet is: a tisztséget korábban viselő Báthory András az előbbi okok miatt állítólag a saját testvére, ecsedi Báthory György főkapitányi kinevezését kívánta. Balassa a főkapitányi tisztséget fél éven át biztosan, de úgy tűnik, hogy még tovább is viselte. Levele Haller Péternek Diódból, 1553. február 24-én. Kiadása: JANKOVICH 1830: 15. (Függelék 22.).

⁴⁶³ Miksa levele Ferdinándnak, Bécs, 1552. július 6. (orig.) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. A. fol. 50–53.

később, a vajdaság kérdése kapcsán kiderül –, hogy a király egyszerűen nem kedvelte a főurat, vagyis főkapitányi kinevezésénél személyes ellenszenvét kellett félretennie. Másfelől a megbízás azért érdekes, mert egy ilyen pozíció betöltésénél eleve feltétel volt, hogy a régióban, amely úgymond a tisztség „alá” tartozik, a jelölt megfelelő társadalmi beágyazottsággal rendelkezzen. Emögött hagyományosan régi gyakorlati elvek húzódtak meg. A főkapitánynak jól felfogott érdeke kellett hogy legyen az adott terület védelme; amihez a gazdasági háttér és a katonai szolgálattal teljesítő familiárisok csoportja már eleve biztosít nagyjából pár száz főnyi haderőt, s ez különösen fontos lehet, ha elmarad a katonaság központi kifizetése. Ha visszagondolunk Serédyre és Bebekre, esetükben ez a feltétel teljesült, lévén mindketten felső-magyarországi nagybirtokosok. Balassa kinevezése éppen emiatt tűnik, némi túlzással, meglepőnek. Az előzőekben bemutattuk, hogy 1549-ben minden (felföldi) birtokát elvesztette, amelyek egy részét a kegyelemben fogadása-
kor elméletben visszakapta, de az ígérvény gyakorlati teljesülése erősen kétséges. Az erdélyi birtokokat tekintve a két vár, Diód és Léta tulajdonlásának ügye szinte már kínosan elhúzódott. Úgy tűnik, mintha a döntéshozók ügyeltek volna, hogy Balassa ne erősödjön meg a kelletnél jobban: Fráter György halálát követően ugyan okafogyottá vált a viszály, ami Léta birtoklása kapcsán kialakult, ám a vár átadása még sokáig váratott magára. A másik vár, Diód, 1551. december közepén mégiscsak a birtokába került – illetve gyakorlatilag maradhatott –, de ez korántsem jelentett számottevő birtokkomplexumot.⁴⁶⁴ Balassának eszerint sem a felföldi régiót magába ölelő főkapitányságban, sem pedig Erdélyben nem voltak kiterjedt birtokai. Hiányzott a megfelelő anyagi háttér, a kapcsolati háló, a társadalmi beágyazottság és az állandó rezidencia.

Miért gondolhatták mégis őt a legalkalmasabbnak? Erre egyedüli magyarázatként az adható, hogy a döntéshozók a „jó vitézi hírnevet”, a virtust – Léva védelme, az ipolyszalkai győzelem, a lippai rajtaütés, és általában véve törökverő híre az akkori közvéleményben – meggyőző érveknek tekintették.⁴⁶⁵ Így állhatott elő a helyzet, hogy a birtokait tekintve rendezetlen háttérű, egzisztenciálisan válságban lévő, a király által kifejezetten nem kedvelt, és nem utolsósorban láblövése miatt lovagolni képtelen személy tűnt a legjobb választásnak. Harcéri sebesülése, mint stigma, éppen azoknak a vitézi erényeknek és még inkább kezdeményezőkézségnek volt az ékes bizonyítéka, amelyet egy ilyen szituáció-

⁴⁶⁴ 1551. december 14. ÖStA FHKA HF Bücher 204. Index und Protokoll Registratur, 1551 B 5.

⁴⁶⁵ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 73.

ban elvártak a katonai vezetőktől.⁴⁶⁶ A törökkel való csatározás, az ellenség ismerete, a harctéri tapasztalatból fakadó tényleges kompetencia felülírt minden egyéb tényezőt.

Balassa főkapitányságának ideje egybeesett a Magyarország ellen indított egyik legjelentősebb – és a történeti emlékezetben kétségkívül leghíresebb – 1552. évi oszmán hadjárattal, amelynek első szakasza az oszmánok szempontjából több kiemelten fontos vár és erősség elfoglalásával, végül az egri kudarcral fejeződött be. Temesvár, Szolnok, majd Eger ostromával párhuzamosan Balassa szinte folyamatosan úton volt, de számottevő és eredményes katonai tevékenységet nem tudott kifejteni, aminek oka – érdekes módon – nemcsak a sokat említett sebesülésében keresendő. Szolgálati ideje alatt valójában nem is a főkapitánysághoz tartozó régióban, hanem Erdély és a Temesköz határán, valamint a Tiszántúlon tartózkodott. Az ő hatékony fellépését csakúgy, mint több más, katonai szempontból potenciálisnak tekinthető személy tevékenykedését alapjaiban zavarta meg a Castaldo és Bernardo de Aldana közötti konfliktus. Mint ismeretes, Castaldo rendszerint arról írt leveleiben, hogy a harcérték szempontjából számottevő csapatokat Aldanához Lippára, vagy Losonczyhoz Temesvárra küldte. Aldana ennek éppen az ellenkezőjét állította. A megfelelő létszámú sereg hiánya végül az általa védendő Lippa ostrom előtti feladásában is nyomós érvként jelent meg. Ez az ellentét történetünk szempontjából azért érdekes, mert Balassa szerepét illetően is több helyütt ellentmondásokba ütközünk.

Az újdonsült főkapitány július közepén Erdélyben, Tordán állomásozott. Első parancsa magától Miksa főhercegtől, a magyarországi hadszíntér főparancsnokától érkezett, miszerint késedelem nélkül azon nyomban keljen útra és vonuljon Egerbe.⁴⁶⁷ Balassa erre hajlandó is lett volna, de Castaldo úgy látta jónak, ha inkább Tamáshíd⁴⁶⁸ – a Gyulától nem messze keletre fekvő Bihar vármegyei – településre

⁴⁶⁶ Szabó Péter *Virtus vulnere vires (Seből díszlik a vitézség)* című tanulmányában mutatta be a sebnak mint „az érdemszerző cselekedetek” során elszenvedett stigmnak a vitézi nimbusz kiformálódásában betöltött szerepét. SZABÓ 2008: 80–92. A korban erre több példát is találunk. Lippa ostromakor Török János többször megsebesült, vitézségét élteve Tinódi éneket is szerzett róla. TINÓDI 1554: 173–183. Forgách Simont, a későbbiekben komoly karriert befutó katonát az elesett törökök holttestei közül emelték ki (FORGÁCH 1982: 27–28.), később, Lossonczy temesvári végjátékánál pedig afféle stigmaként aposztrofálható sebet szerzett (az orrát vágták el), amelyről Istvánffy azt olvashatjuk, hogy „az nem gyalázatjára, hanem tisztességére lőn”. ISTVÁNFY 2003: 194.

⁴⁶⁷ Balassa Menyhárt levele Miksa főhercegnek, Torda, 1552. július 14. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. A fol. 131–132. (Függelék 18.).

⁴⁶⁸ Későbbi alakja: Tamáshida (ma: Tâmașda, RO).

indul. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy a Temesvár védelmére felkelt vármegyei hadak ott gyűltek össze, amely hadinép fölött eleve az országos főkapitány diszponált. Másik ok, hogy ha úgy hozná a szükség, onnan több irányba is el tud majd indulni. A parancs szerint egészen addig ott kellene állomásoznia, ameddig a király Castaldónak és öneki más utasítást nem ad. Balassa ezek után, az ellentmondásos parancsokat mintegy tisztázandó, jelezte Miksának, hogy ha Egerbe vagy más helyre küldi, akkor készen áll eleget tenni parancsának. Tényleges működését ugyanakkor komoly anyagi gondok akadályozták. Állítása szerint ekkor már egy éve nem kapott fizetést, amit Öfelségének akár Castaldo, akár a kamarai tisztviselők szintén megerősíthetnek. Hivatkozási alapként fölemlgette, hogy a király 200 forint kifizetést rendelt a számára, és hogy kapitánysága során már több kiadása volt, korábbi pénze pedig elfogyott. Sajnos azt, hogy mindezekre milyen választ kapott, vagy kapott-e egyáltalán, nem tudjuk.

Július 19-től, Temesvár ostromának utolsó hetében Castaldo többször is úgy nyilatkozott, hogy Lippa alá, Aldanához küldte Balassát a maga 200 főnyi lovaságával és más hasonló létszámú erőkkel, úgymint Varkocs Tamás, Horvátinovics Bertalan, Török János és a néhai Bakics Péter lovasságával.⁴⁶⁹ A következő időszakban, amikor Castaldo a parancsnoksága alatt lévő erdélyi haderőre utalt, az előbbieket már valóban nem kerültek említésre.⁴⁷⁰ Az Aldana-napló ezekről a kritikus napokról némileg máshogyan emlékezik.⁴⁷¹ Eszerint ő segítséget kért Castaldótól, de embere egymagában tért vissza, és Castaldo azt a választ adta, hogy már több alkalommal írt az előbb nevezett kapitányoknak. A napló a felsorolt nevek közül Varkocs Tamást és Török Jánost megemlíti, de azt nem, hogy ők valóban meg is jelentek volna Lippa falai alatt. Valamivel később, Temesvár ostromának utolsó napjaiban, de még Lippa feladása előtt (tehát legkésőbb július 27-én), egy igen jellemző eset történt, amelyben már Balassa Menyhárt is előkerül.⁴⁷² Történt ugyanis, hogy Aldana nem tudta maradásra bírni a Lippán tartózkodó magyar huszárokat, akik Temesvár bevételéről értesülvén, a felmentés minden reménye nélkül, nem akartak bezárkózni a várba, ezért kezdtek szétszéledni. A spanyol ugyan győzködte őket, ám erőfeszítései eredménytelennek bi-

⁴⁶⁹ Castaldo levelei Miksának, Torda, 1552. július 19.; Holdvilág, július 20.; Segesvár, július 26.; Segesvár, július 29. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. A. fol. 136–138., 143–144., 154–157., 167–168.

⁴⁷⁰ Castaldo levele Miksának, Szászsebes, 1552. augusztus 10. 3000 német van mellette, de nehézlovassága nincs. Helfenstein a testvérével Szebenben sínylődik, Fabian von Schönaich (Schenok, Schenac), a nehézlovasság parancsnoka Kolozsváron van, ahol összetűzésbe kerültek a polgárokkal. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. B. fol. 34–36.

⁴⁷¹ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 226.

⁴⁷² SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 236–237.

zonyultak. Végül a Lippához közel állomásozó Dersffy István huszárait kérte meg, hogy vonuljanak be a várba, de ők sem álltak kötélnek. Állítólag ekkortájt vonult Balassa 150 lovassal Erdélyből Váradnak, pontosabban Gyulának tartván. Amikor Aldana ennek hírért vette, üzent neki, hogy találkozni kíván vele. Aldana célja az volt, hogy megkérje, beszéljen ő a távozni kívánó huszárokkal, amire Balassa rá is állt, de semmire sem jutott velük.⁴⁷³ Ezután Aldana azt kérte Balassától, hogy a maga csapatából hagyjon ott neki néhány lovas, amely kérést ugyancsak megpróbálta teljesíteni, de saját katonáival sem értett szót. Közölte a spanyollal, hogy szívesen segítene, de ezek nem az ő megszokott hadinépe. Mindenesetre Balassát Lippa feladását követően, július 30-án már Varkocs Tamás váradi kapitánnyal együtt a Váradtól délnyugatra fekvő radványi katonai táborban találjuk, ahol Varkocs mellett a Balassa által parancsnokolt vármegyék is egybegyűltek.⁴⁷⁴

A rövidke esetnek két nagyon fontos tanulsága van. Az egyik, hogy viszonylag pontosan rekonstruálható belőle Balassa útja. Aldana Lippán, valószínűleg tőle értesült arról, hogy Várad és Gyula felé tart, pontosabban Tamáshíd és valamivel északabbra az egykori Radvány település felé. A főkapitány úti célja tehát a felkelt vármegyei hadak gyülekezőhelye volt, ahová korábban Castaldo rendelte és akikkel Radványon Varkocs levele alapján találkozott is. A történet másik fontos eleme Aldana kérésére, pontosabban az erre adott válaszra vonatkozik. Meglehetősen beszédes a főúr érvelése, miszerint azért nem boldogul embereivel, mert ők nem a „megszokott hadinépe”. Bizonyára arról lehet szó, hogy nem volt meg közöttük a hagyományos dominusz–szervitor kötelék, vagyis nem a kor társadalmi szövetének szálai fűzték össze őket. Hogy ez kialakuljon, annak előfeltétele az állandó rezidencia, a kiterjedt birtokrendszer és a familiárisi kör megléte, amelyek közül, ahogyan említettük, ő egyikkel sem rendelkezett Erdélyben.

Nemcsak a Balassa parancsnoksága alá rendelt katonaság „szolgálatkészségével” kapcsolatban vetődtek föl problémák. Augusztus folyamán három vagy négy alkalommal is összegyűjtötte a vármegyei hadakat, de azok minden alkalommal

⁴⁷³ A napló szerint Balassa katonái a Lippán állomásozó huszárokkal és a németekkel is beszéltek, és csak tovább növelték bennük a kételyt azzal, hogy tudatták velük: Erdélyből segítségre nem számíthatnak.

⁴⁷⁴ Varkocs szerint Balassa világosan megértette a parancsokat, de továbbra is arra kérte Castaldót, hogy utasítsa a főkapitányt annak a területnek a védelmére. Levele Castaldónak a radványi táborból, 1552. július 30. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. A. fol. 174. és 180.

szétszéledtek, így végül saját 200 főnyi lovasságával magára maradt.⁴⁷⁵ Valamikor augusztus 24-26. napja körül tért vissza Castaldóhoz, hogy jelentést tegyen a sikertelen mozgósításról. Castaldo rögvest visszafordította, és meghagyta neki, hogy ha módjában áll, menjen Szolnok vagy Eger megsegítésére. Útja ezek után valahol a Tiszántúlon vitt tovább, és Castaldo új parancsának eleget téve Debrecenbe vonult. Nagyjából szeptember 30. körül, miközben zajlott Eger ostroma, Balassa a Tokaj melletti Rakamazra ért, de a Tiszán már nem kelt át, hanem legalább két hétig ott táborozott. Október 12-én onnan tájékoztatta Castaldót a legújabb, igen kedvezőtlen fejleményekről.⁴⁷⁶ A főkapitány különböző csatornákon keresztül igyekezett hozzájutni friss információkhoz. Ezek alapján számolt be róla, hogy az oszmánok továbbra is nagy erővel támadják Egert, de az ostrom szemtanúi megerősítették, hogy az egri védők derekasán helytállnak és a törökök jelentős veszteségeket szenvednek. Megemlítette Castalónak, hogy a király a felső részek vármegyéinek parancslevelet küldött, hogy azok keljenek fel, és ömellette gyülekezzenek, de ez a parancs süket fülekre talált.⁴⁷⁷ Rendkívül beszédes, már-már felháborodással teli levelének hangvétele. A király parancsa után ő maga írt a környék nagybirtokosainak, de azok továbbra sem indultak meg, ráadásul Dobó Ferenc és Perényi Gábor a bortizedek miatt egymás ellen készülődtek. Balassa szerint nekik fejenként is több mint 1000 főnyi fizetett hadinépük van, de mikor az ellenség ellen kellene vonulni, akkor egy sincs. Ahogyan korábban, most is arra kérte Castaldót: adjon neki fizetést, ha mást nem, legalább egy hónapra elegendőt, mert ha sem ő, sem a király nem tudja fizetni, akkor ottani tartózkodása semmilyen módon nem oldható meg. Másnap érkezhett be hozzá Henyey Miklós ónodi udvarbíró levele az ostrom legfrissebb hírével.⁴⁷⁸ Balassa

⁴⁷⁵ „[...] cui mitto hic alligatas Melchionis Balassae litteras cum quibus oretenus mihi indicavit quod comitatus illi ter vel quater iam dissoluti sunt. Et quamvis metu pene pluries eos collegerit, illico abeunt, et nunc solum cum suis ducentum equitibus remansit, cum quibus huc ad nos veniebat, sed nos eum redire fecimus, ut potius rebus Zolnoc et Agria faveat, si poterit.” Castaldo levele Miksának, Szászsebes, 1552. augusztus 26. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. B. fol. 113–115.

⁴⁷⁶ Levele a Rakamaz melletti táborból 1552. október 12-én. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 425. fol. 56–57. (Függelék 19.).

⁴⁷⁷ Ferdinánd felhívása a szászsebesi táborban összegyűlt erdélyi rendek felé, Bécs, 1552. szeptember 3. ELTE EK Kt. Coll. Pray. Tomus XVI. 91., valamint Balassához október 13-án, illetve a vármegyéknek 14-én, miszerint csatlakozzanak Balassához, és induljanak Eger felmentésére: GYÁRFÁS 1879: 74.; GÖMÖRY 1890: 630.; SZÁNTÓ 1968: 276.

⁴⁷⁸ Henyey Miklós ónodi udvarbíró levele Balassa Menyhártnak, 1552. október 12. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 425. fol. 58. (Függelék 20.). Kiadása: SZÁDECZKY 1880: 488. Szádeczky a témában további két levelet is közzétett, amelyeket a csábrági várnyagok írtak Thurzó Ferencnek. Acsády Ignác később összekeverte azokat Henyey levelével, vagy úgy vélte, azokat is Balassának írták,

ezt továbbította Ferdinánd királynak, jelentve, hogy két hete a Tokaj melletti táborban állomásozik.⁴⁷⁹ Levelének érdekes adaléka, hogy megjegyzi, Eger szüntelen lövetését mindaddig nem hallotta, hanem csak aznap, amiből biztosra vette, hogy ostromra indultak a vár ellen.

Balassa főkapitányi működését a körülmények ismeretében nehéz mérlegre tenni. Megválaszolatlan kérdés marad, vajon hogyan alakult volna szereplése, ha Eger elesik, vagy ha az oszmánok előbb felhagynak az ostrommal, vagy ha esetleg már eleve Erdély felé indulnak. A szultántól a vajdaságra kapott korábbi ajánlat akkor már bizonyára irreleváns lett volna... Az ismertetett okok miatt Balassa számottevő katonai akciót nem tudott végrehajtani. Az állandó pénzhiány, a nemesi felkelés sikertelensége, a főurak támogatásának hiánya és saját korábbi sebesülése egyértelműen cselekvési képtelenségre kárhoztatták. Mindennek ellenére azt láthatjuk, hogy a vezénylete alatt álló 200 főnyi lovassággal a körülményekhez képest teljesítette mind Miksa főherceg, mind Castaldo parancsait. November második felére már visszatér Erdélybe, és Gyulafehérváron, Castaldo mellett találjuk. A katonai helytartó, bár tudta, hogy jelenléte Debrecenben és a környékbeli véghelyeken nagyon fontos lenne, ekkor már rá volt szorulva továbbra is gyógyulatlan sebesülésének kezelgetésére.⁴⁸⁰ Állapota az év vége felé sem javult, amit Castaldo annak tulajdonított, hogy sebesülését félrekezeltek.⁴⁸¹ Csapatát Debrecen környékére vezényelték, amely egység parancsnoka gyanánt öccse, Balassa János neve vetődött fel.

Mint Castaldo leveleiből kiderül, a főúr személyes ügyeinek elintézése, nevezetesen kérelme (*humillima supplicatio*) miatt kifejezetten Öfelségéhez kí-

ezért hivatkozásában úgy található meg, mint a csábrági várnagyok levelei Balassa Menyhártnak. ACSÁDY 1897: 326. Ugyanez Szántó Imrénél: SZÁNTÓ 1968: 264.

⁴⁷⁹ Levele Ferdinándnak a Rakamaz melletti táborból, 1552. október 13-án. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 67. Konv. B. fol. 68. (Függelék 21.)

⁴⁸⁰ Castaldo levelei Ferdinándnak, Gyulafehérvár, 1552. november 20. és 23. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 68. Konv. A fol. 139. és 154. Varkocs a Nagyvárad körül kialakult helyzet szemléltetésekor ugyanerre a következtetésre jutott, vagyis hogy Balassa személye ezekben az időkben különösen fontos lenne. Levele Castaldónak, Nagyvárad, 1553. január 3. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 69. Konv. A. fol. 23–24.

⁴⁸¹ „[...] et quia ex eius vulnere adhuc se male habet, quod ab incitia medicorum istorum procedere suspicandum est.” Castaldo levele Ferdinándnak, Gyulafehérvár, 1552. december 31. ÖStA HHSStA UA AA, Fasc. 68. Konv. A fol. 211. Érdekességként jegyezzük meg, hogy egy ismeretlen szerzőségű, 16. század végi magyar nyelvű orvosi könyvben több korabeli „recept” leírása után – mintegy a hitelességet igazolandó – föltüntették azokat a személyeket (pl. Mágocsy Gáspár, Bajony István stb.), akik kipróbálták, és be is vált nekik. Két korabeli, lábfejás elleni készítmény receptje mellett olvashatjuk: „Ezth Balassa Menyhárt megh probalta.” VARJAS 1943: 396.

vánt volna utazni. Mivel erre nem került sor, december végén Castaldo írásban továbbította azt az udvar felé.⁴⁸² A kérelem több dologra is irányult. Egyfelől kérte a királyt, hogy fizessék ki 200 fő lovasságát, akiket, miként mondani szokás, „jargalás” címén fogadtak föl.⁴⁸³ Másfelől kiemelte, hogy az erdélyi katonaság igen megbízhatatlan, amely következtetést talán éppen a Lippa alatt Aldanával történt esetből vont le. Harmadrészt továbbra is azért folyamodott, hogy rendezzék bizonytalan birtokügyeit, és Árva várát kérte magának kifejezetten azért, hogy családját biztonságos lakhelyen tarthassa. Szóba került, hogy újból Csábrág várának birtokába jusson, de a váruralalom elszegényedett állapota, és még inkább a török közelsége miatt ez nem volt lehetséges. Összességében azt láthatjuk, hogy Balassa kifejezetten Magyarországra történő visszatérését igyekezett elérni (vagy legalábbis azt készítette volna elő), és mindezt úgy, hogy családjának védett lakohelyet szerezhessen.⁴⁸⁴ A probléma még tíz évvel később is kísérteni fogja őt.

Jóllehet az ismertetett körülmények alakulása nyomán Léta még mindig a birtokában volt, de a korábban előrevetített cserét folyamatosan ébren tartották.⁴⁸⁵ A birtok elcseréléséről Castaldóval folytatott tárgyalásokat Miksa főherceg továbbította Ferdinánd királynak,⁴⁸⁶ de erről ki kellett kérni Menyhárt öccsének, Jánosnak a véleményét is, ugyanis a vár közös, osztatlan birtokukat képezte. A király a helyzet rendezésére ígéretet tett, de mindenekelőtt szükségesnek ítélte egy anyagi jellegű fölbecsültetést – mennyit ér a vár, milyen bevételek származnak az uradalomból stb. –, aminek elrendelése Miksa és Castaldo feladata lett volna.⁴⁸⁷ Az ügy rendezését egész évben halogatták, és a történet végére érdemben csak 1553 februárjában tettek pontot, amikor Menyhártnak a Csábrágra és Árvára vonat-

⁴⁸² Ferdinánd levele Balassának, Graz, 1553. január 14. Ebben utal Balassa 1552. december 29-én Diódból küldött levelére és a Castaldo által továbbított *supplicatióra* (fogalmazvány). ÖStA HHStA UA AA Fasc. 69. Konv. A. fol. 93. Balassa kérelme: MNL OL E 148. Fasc. 1002. No. 20.

⁴⁸³ „[...] ut ducentos equites ad Iargalaz (ut vulgo vocant) alerem [...]” Az egy évre fölfogadott katonaság éves fizetése, a német *Jahrgeld* magyarított megfelelője.

⁴⁸⁴ A Csábrágra vonatkozó kérelem az előzmények ismeretében érthető, az Árvára vonatkozó viszont kevésbé. Nem tudunk más kapcsolódási pontot, mint hogy Balassa Menyhárt apja még Mohács előtt a várnagyi tisztséget töltötte ott be Corvin János szolgálatában. C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI 2016: 151. III. jegyzet.; C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI – W. KOVÁCS 2017: 35. 64. 163.

⁴⁸⁵ Ferdinánd Castaldónak, Bécs, 1552. február 19. BARABÁS 1891c: 646.

⁴⁸⁶ Miksa levele Ferdinándnak, Bécs, 1552. május 31. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. A. fol. 132.

⁴⁸⁷ Ferdinánd válasza Miksának, Passau, 1552. június 11. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 64. Konv. B. fol. 91–95.

kozó említett kérelme elutasításra került.⁴⁸⁸ Ferdinánd király Létával kapcsolatban ugyanakkor megengedőnek bizonyult, és hajlandó volt Balassát hűséges szolgálataiért honorálandó a vár birtokába visszaállítani, de csak bizonyos feltételek mellett, amelyekről Castaldo világosította föl. Ez a feltétel nem volt más, mint hogy Balassa katonaságának fizetését beszámítják abba az összegbe, amennyiért még annak idején a várat Fráter Györgynek elzálogosították. Vagyis a katonaság fizetetlenlenségét a vár eladományozásával akarták kompenzálni.⁴⁸⁹ Castaldo végül így is állapodott meg Balassával: a főúr Léta várának kiváltása fejében – 5000 forintos összeg, amennyiért Fráter György azt annak idején megvette Bornemisza Boldizsár özvegyétől – elengedi katonasága fizetésének követelését.⁴⁹⁰ Castaldo ezt azzal magyarázta a királynak, hogy a vár valójában nem annyira fontos, mint azt Ófelsége gondolja, Balassa pedig, mindent egybevetve, így is jó üzletnek tekinthette a tranzakciót. Kegyelembe fogadásának a birtokaira vonatkozó feltételei kezdtek az ő javára fordulni. Diód vára, amit elméletileg Castaldónak kellett volna átadnia, 1551 decemberében hivatalosan is a birtokába került, és mint leveleinek keltezési helye mutatja, bizonyára állandó lakhelyül szolgált neki és családjának. Az Árva és Csábrág várára vonatkozó kérelmét viszont nem támogatta a király. Mindeközben ugyanis Castaldo Déva vára és a szoros védelmére rendelte, ami Lippa eleste után az Erdélybe vivő út legfontosabb stratégiai helyévé lépett elő.⁴⁹¹ A főurat tehát katonai szerepe miatt Erdélyben akarták tartani. Ráadásul e katonáskodó szerepvállalás fontossága 1552. év végétől egy másik, a főkapitánysághoz hasonló, szintén országos jelentőségű ügyben is előkerült, minekutána Balassa neve fölvetődött az erdélyi vajdai tisztségre jelölt személyek között.

Ahogy említettük, ecsedi Báthory András a „dunáninnyi” főkapitányság letétele után 1552 áprilisának elejétől már az erdélyi vajdai címet töltötte be. E méltóságba lépését azonban már kezdettől baljós körülmények övezték, már Erdélybe indulása sem volt problémamentes. Egyfelől köszvényes betegség kínozta, amely a tartományba való megérkezése után csak súlyosbodott, másfelől a parancsnoksága alá rendelt katonaság háromhavi zsoldelőleg nélkül nem volt

⁴⁸⁸ Ferdinánd 1553. január 14-i levele. Lásd a 482. jegyzetet!

⁴⁸⁹ Ferdinánd levele Castaldónak, Graz, 1553. január. 10. (fogalmazvány) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 69. Konv. A. fol. 59–65.

⁴⁹⁰ Castaldo levele Ferdinándnak, Dés, 1553. február 20. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 69. Konv. B.

⁴⁹¹ Említése Ferdinánd Castaldónak írt január 10-i levelében és a Castaldo Ferdinándnak írt február 20-i leveléhez csatolt emlékiratban. BARABÁS 1892d: 673. 2. jegyzet.

hajlandó elindulni.⁴⁹² Báthory nagyjából június elején érkezhetett meg a tartományba, de már augusztus végén távozni szeretett volna.⁴⁹³ Betegsége továbbra sem hagyott alább, amit tovább súlyosbított az a tény, hogy az erdélyiek előtt nem rendelkezett számottevő tekintéllyel.⁴⁹⁴ Mindez a korábban már ismertetett katonai és politikai krízis közepette. Az oszmánok egri kudarca és elvonulása valamelyest könnyített ugyan Castaldo és az erdélyi csapatok helyzetén, de a fosztogatások miatt továbbra is ellenséggként tekintettek rájuk a tartományban. Hovatovább, az erdélyi rendek köreiben ekkor már János Zsigmond visszahívását tartották kívánatosnak. Az erdélyiek között elsősorban Kendy Ferenc bírt kifejezetten nagy befolyással. Nem véletlen, hogy maga Báthory is jó viszonyra törekedett vele, mert egy esetleges ellenséges viszony az egész erdélyi Habsburg hatalomátvételt destabilizálta volna.⁴⁹⁵ Bár a király külön kérte Báthoryt, hogy maradjon meg tisztségében, ő mindenáron le akarta tenni azt, míg végül novemberre már a király is hajlott a vajda fölmentésére.⁴⁹⁶

A vajdasággal kapcsolatban először Castaldo október 11-i levelében bukkantak föl a lehetséges jelöltek név szerint megnevezve.⁴⁹⁷ Manapság közismert, hogy Dobó István és Kendy Ferenc társvajdákként nyerték el végül a tisztséget, de az addig vezető procedúrában számos más jelölt is szóba került, és korántsem volt egyértelmű, hogy két vajdára lesz majd szükség. Mindenesetre már az elejétől fogva feloldhatatlan ellentmondások terhelték a megfelelő jelölt kiválasztását, ami leginkább arra vezethető vissza, hogy a jelölteknek már egy rendkívül összetett elvárásrendszernek kellett megfelelniük. Emiatt adódhatott, hogy egyszerűen nem találtak olyat, aki egy személyben volt kipróbált katona és a kormányzati ügyekben is szakértelemmel bíró kompetens személy.

A tisztség betöltését megelőző hosszás válogatás legbeszédesebb dokumentuma az a jelentés, amelyet Castaldo titkára, Marco Antonio Ferrari készített el felettese részére.⁴⁹⁸ Tartalmát tekintve az előbbi problémát járja körül alaposan,

⁴⁹² Báthory parancsnoksága alá 700 lovas és 100 gyalogos volt rendelve. Miksa levele Castaldónak Báthory késlekedésének okairól, Bécs, 1552. május 16. BARABÁS 1892a: 148.

⁴⁹³ Castaldo levele Ferdinándnak a szászsebesi táborból, 1552. augusztus 26. BARABÁS 1892b: 287.

⁴⁹⁴ Castaldo 1552. június 17-én Tordán és augusztus 10-én a szászsebesi táborból kelt levelei: BARABÁS 1892a: 155.; BARABÁS 1892b: 281.

⁴⁹⁵ BARABÁS 1892c: 482.

⁴⁹⁶ Castaldo 1552. október 11-i levele a szászsebesi táborból és Báthory András levele Ferdinándnak, Gyulafehérvár, 1552. november 12. BARABÁS 1892c: 485–486., 491.

⁴⁹⁷ Lásd az előző jegyzetben!

⁴⁹⁸ Nuntiata domini Bathori vayvodae ad dominum Generalem [ti. Castaldónak – megj. V. N.] per Marcum Antonium. 1553. február 8. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 69. Konv. B. fol. 59–66. A továbbiakban: Nuntiata.

azzal a különlegességgel, hogy a vajdaságra jelölt személyekről rövid jellemrajzot ad. Elméletileg Báthory véleményét, illetve a vele folytatott egyeztetést summázza, helyenként viszont úgy tűnik, mintha magának a titkárnak vagy Castaldónak a meglátásai is tükröződnének benne.

Báthory eleinte többeket ajánlott – Erdélyből Kendy Ferencet, somlyai Báthory András, Balassa Menyhártot, Török Jánost; Magyarországról Perényi Gábort, Bebek Ferencet, ecsedi Báthory Györgyöt –, majd három személyre, Kendyre, Balassára és Törökre részletesebben kitért. Jellemzésükkel azt kívánta alátámasztani, miért nem tanácsolja az ő kinevezésüket. A tisztségre még túl fiatal és túlságosan hivalkodóan öltözködő(!) Török János, és az inkább tanácsosnak, semmint hadvezérnek alkalmas Kendy jellemzése mellett Balassa sem maradhatott kritika nélkül. Báthory ugyan vér szerinti testvérének nevezte őt,⁴⁹⁹ és hangsúlyozta, hogy annyira jó katona, amennyire csak elvárható, de ezután negatív tulajdonságait sorolta. Báthory szerint Balassa nem ért a kormányzáshoz, és annyira kapzsi, hogy képtelen szolgálókat tartani. Megjegyezte azt is, hogy kegyetlensége miatt a lakosság gyűlöli őt, így aztán vajdának sem fogadnák túl jó szívvvel.⁵⁰⁰ Báthory meglátásai, még ha véleménye szükségszerűen elfogult is volt, Balassa valós helyzetét tükrözték. Az állandó rezidencia és a megfelelő társadalmi beágyazottság hiánya azt eredményezte, hogy nem tudott familiaritást, szolgálókból álló kört kialakítani, az „udvar” problémáját nem is említve. Katonasága nem saját famíliájából került ki, korlátozott módon rendelkezhetett csak felettük, és a rendes fizetés elmaradása miatt többnyire szétszéledőben voltak.⁵⁰¹ A főúr „kegyetlen természete” alatt Báthory bizonyára korábbi erőszakos hatalmaskodásait értette. Érdeemes elgondolkodni azon, hogy Balassa népszerűtlenségére és az ellene irányuló gyűlöletre vajon nem a közelmúlt eseményeiből következethetett-e, vagyis abból, amikor a főkapitány zászlaja alatt a királyi parancs ellenére sem gyűltek össze a hadak?

A lehetőségek hosszas latolgatása után Castaldo végül azt javasolta, hogy két különálló személy vigye a polgári és katonai ügyeket. Előbbire Kendyt, utóbbira

⁴⁹⁹ Feleségeik, a két Thurzó Anna rokonsága miatt.

⁵⁰⁰ „De Melchior Balassa, dicit [ti. Báthory] illum sibi consanguineum esse, oculisque propriis vidisse eum tam strenuum militem pro persona sua esse, quantum desiderari possit. Attamen non est homo, qui gubernare sciat, tantum avarus, quod servitores intertinere non possit, tam crudelis, quod omnibus regnicolis sit odio, et credit, quod non libenter ipsum in vauodam acceptarent.” Nuntiata fol. 6o.

⁵⁰¹ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 236–237. Balassa Menyhárt levele Haller Péternek, Diód, 1553. február 26. (Függelék 22.).

Balassát tudta volna elképzelni.⁵⁰² Báthory erre adott válaszában emlékeztette, hogy az ilyen jellegű megoldásból legutóbb összeesküvés kerekedett, és főlemlegette az 1539–40. évi Majláth–Balassa-féle szervezkedést, amelyben Balassa Imre, Menyhárt bátyja, és maga Kendy Ferenc voltak a főszervezők...⁵⁰³

Ennek ellenére Erdélynek végül újfent két vajdája lett, méghozzá két olyan személy, akik között a személyes viszony korántsem volt harmonikusnak nevezhető. Kendyt, mint helyi erős embert, aki háta mögött tudta Erdély rendjeinek támogatását, nem lehetett megkerülni. Balassa helyett viszont Dobó Istvánra esett a választás, aki valójában csak az Egerből történt eltávolítását követően került be a lehetséges jelöltek közé.⁵⁰⁴ Személyét egyrészt az tette indokolttá, hogy Eger védelmét valamilyen formában honorálni kellett, illetve hogy egyedül neki volt tapasztalata sikeres várvédelemben, másrészt az a szándék, hogy az erdélyi hatalmi viszonyokat valamelyest egyensúlyba hozzák. A vajdaság betöltésének és Erdély kormányzati rendezésének kérdését ekkor már az erdélyi uraknak a Szapolyai-párt hatalmi restaurációjára irányuló törekvései árnyékolták be és tették egyre nehezebbé.⁵⁰⁵ A király nyilván számolt azzal, hogy amennyiben uralmát tartósan biztosítani kívánja, akkor nem célszerű a részben múltbéli szereplésük, részben rokon kapcsolataik miatt erősen kompromittálható két személyt (Balassát és Kendyt) egymás mellett a tartomány vezetésére rendelni.⁵⁰⁶ Természetesen adja magát a kérdés, vajon Balassa óhajtotta-e az erdélyi vajdai cím elnyerését? A Habsburg hatalomátvétel körüli harcok, továbbá bátyjának, Imrének korábbi vajdai szereplése ismeretében könnyen kirajzolódhatott a követendő példa, és mivel szerepelt a jelöltek között, úgy tűnik, hogy a tisztség elérése Ferdinánd királyságában sem tűnt volna lehetetlennek.

Balassa Menyhárt a 16. század derekán lejátszódott magyarországi események kulcsfontosságú, kétségkívül realpolitikus figurája. A hatalomváltás során kibontakozott harcokban személyes törekvései és a legfőbb hatalmi érdekek többször metszettek egymást. A rendkívül bizonytalan szituációk azt eredményezték, hogy Izabella királyné, majd Ferdinánd király szolgálatában egyaránt tevékenykedett. Erdély helyzete, belső hatalmi viszonyai ebben az időszakban még formá-

⁵⁰² Castaldo levele Ferdinándnak, Szamosújvár, 1553. február. 16. BARABÁS 1892d: 672.

⁵⁰³ Nuntiata fol. 66.

⁵⁰⁴ Ferdinánd levele Castaldónak, Graz, 1553. február 28. BARABÁS 1892d: 674–675. Dobó Egerből való távozása és annak megjelenése Tinódinál: ÁCS 2008.

⁵⁰⁵ Castaldo levele Ferdinándnak, Kolozsmonostor, 1553. február 3. BARABÁS 1892d: 668.

⁵⁰⁶ Balassa 1555-ben Kendy Ferenc után már a második legnagyobb birtokos Erdélyben. Kendy mellett a társvajda Dobó kevesebb portaszámmal bírt. OBORNI 2002: 99.

lódta, emiatt könnyen lehetett kamatoztatni akár a családi kapcsolatokat, akár az egyéni rátermettséget. Talán túl könnyelműek lennénk, ha Balassa motivációját csakis a pozíciók megszerzésével és az anyagi érdekek előtérbe helyezésével azonosítanánk. A törökverő főúr nemcsak az erdélyi viszonyok tekintetében rendelkezett ekkor már évtizedes tapasztalatokkal, hanem Ferdinánd magyarországi királyságának határaitól és korlátairól is lehetett elképzelése. Száműzetése és kegyelembe fogadása, „kalandos” erdélyi vajdasága, a Fráter Györggyel való elmentése, majd „dunáninnyi” főkapitánysága mintegy a hatalomváltás következtében formálódott belpolitikai helyzet indikátoraiként értékelhetők, és a kor rendkívül képlékeny politikai viszonyaiba engednek betekintést.

IV.
„SOKAN HAJLOTTAK
AZ JÁNOS KIRÁLY FIÁHOZ...”

IV. 1. A RESTAURÁCIÓ

*„[...] és Petruvitot az János király fiával Erdélben hozám,
kit ha én [nem] akartam volna, akkor is soha az Kendiek
azt nem mívelhették volna [...].”*

(Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról)

A kortársak egybehangzó véleménye szerint János Zsigmond és Izabella visszatérése Erdélybe, vagyis a Szapolyai család hatalmi restaurációja Balassa Menyhárt támogatása nélkül nem valósulhatott volna meg.⁵⁰⁷

Mindez több tényező miatt is érdekes. Ahogyan előzőleg láthattuk, Balassa Bécsben hűséget esküdött Ferdinánd királynak, később kinevezték főkapitánynak, és nem utolsósorban rendeződött birtokainak helyzete is. Bizonyára nem érintette kellemesen, hogy az utolsó pillanatban meghozott döntés alapján lecserélték, és nem ő, hanem Kendy Ferenc lett Dobó István mellett társvajda, de mint láthattuk, neve ott szerepelt a tisztségre komolyan esélyes jelöltek között. Összességében ekkor már egyértelműen Habsburg-párti főúrként számoltak vele a tartományban, illetően politikai vonalvezetésének több alkalommal is jelét adta.

A szultán és a pasák többszöri fenyegető fölszólításai, a tartomány kormányzati-pénzügyi rendezésének kilátástalansága, valamint a lakosságnak az ott álmásozó idegen katonasággal szemben tanúsított ellenséges hozzáállása végül odáig vezetett, hogy az erdélyi rendek bizonyos tagjai – elsősorban azok, akik hagyományosan Szapolyai-pártinak voltak mondhatók – már 1553 nyarán a királyfi és az özvegy királyné visszahívásáról határoztak.⁵⁰⁸ Ezt Petrovics Péter megjelenése is elősegítette, azonban Dobó személyes katonai fellépése ekkor még elfojtotta a szervezkedést. Ferdinánd ellenzéke Petrovics katonai intervenciójától várta a megoldást, ez azonban nem következett be. Dobó teljesen fölszámolta az ellenállást, és a szervezkedők magja, Patócsy Boldizsár, Bornemisza Farkas és Kendy Antal Lengyelországba kényszerült távozni.

⁵⁰⁷ Istvánffy jegyzete: FORGÁCH 1982: 354.

⁵⁰⁸ HORN 2012: 35–36.; BARTA 1984: 116. Castaldo 1553. február 20-án Désből írt levelében arról számolt be, hogy a katonák egy része már zúgolódik, és szükséges, hogy az uralkodó pénzt küldjön, mert Haller csak az adók beérkezése után tudna fizetni. BARABÁS 1892d: 673. A pénzügyi helyzethez általában véve: OBORNI 2002.

Ez a mozgalom Balassa előtt sem maradt titokban. Ezalatt ő Diódon tartózkodott, és onnan tartotta a kapcsolatot bátyjával, Zsigmonddal, akit értesített az erdélyi helyzetről és az aktuális állapotokról.⁵⁰⁹ Nyomban hozzá kell tennünk, hogy ebben a szervezkedésben még ha szeretett is volna, akkor sem tudott volna érdemben részt venni. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy csak ekkorra, 1553 nyarára épült föl az 1551. december eleji lippai kaland során szerzett sebesüléséből, illetve a későbbiekben valószínűsíthető félrekezelésből. Másrészt viszont személyes beállítottsága is távol tarthatta a szervezkedőktől. Bátyjának kifejtett véleménye politikai állásfoglalásként is fölfogható: meglátása szerint János Zsigmond visszatérését Ferdinánd király katonai erővel törekedne megakadályozni, és a belháborúvá fejlődő hatalmi harc kiprovokálná az oszmánok közbelépését. A két párt küzdelme arra ösztökléne a szultánt, hogy katonai erővel is megsegítse a patronált János Zsigmondot, ami pedig a Buda végzetéhez hasonló körülmények miatt Erdély okkupációjával zárulna. Ez a vélemény már csak amiatt is figyelemre méltó, mert az előző évi oszmán hadjárat éppen Ferdinánd hatalomátvétele miatt következett be, és a fenyegetés továbbra is aktuális volt, ugyanis az egi fiaskó aligha tántorította el őket egy lehetséges erdélyi bevonulástól. Azt gondolhatnánk, hogy Balassa nyíltan Ferdinánd király mellett tette le a voksot, de úgy tűnik, hogy inkább a pártharcok eredményezte labilitás következményeitől tartott, ezért az egységes politikai irányvonal követését tartotta célravezetőnek. Az erdélyi elit hatalmi „szuverenitása” és egzisztenciális helyzete valójában csak így lehetett viszonylagos biztonságban. Balassa tehát a királyi város, Buda elvesztésének okát az ország megosztottságában, a török hűbéressé vált, védelemre szoruló vazallusi mivoltban vélte fölismerni.

Balassa ugyan nem állt be a restaurációs törekvések mögé, de eközben erdélyi helyzete bizonyára nem teljesen egyezett azzal, amit saját magának elképzelt. Veress Endre némi túlzással úgy fogalmazott, hogy ebben az időben a főúron múlt az erdélyi honvédelem: Diódot – mint családi központot – maga, Dévát 300 lovassal, Illyét 40 gyalogossal védelmezte.⁵¹⁰ Ugyanakkor ez nem azt jelentette, hogy hagyományos értelemben vett udvart tudott volna szervezni, folyamatosan anyagi nehézségekkel küszködött. Ahogyan az 1552. évi hadjárat idején, úgy a későbbiekben is főnálló fizetelenség miatt csapatai szétszéledőben voltak. Említettük, hogy a királynak küldött kérelmének első pontja a katonaság fizetésének

⁵⁰⁹ Balassa Menyhárt levele Balassa Zsigmondnak, Diód, 1553. június 12. MNL OL E 200, 4. tétel, fol. 42. (Függelék 23.).

⁵¹⁰ VERESS 1901: 409.

rendezése volt. 1553 februárjában Castaldóra hivatkozva az elmaradt zsold kifizetését kérte Haller Pétertől.⁵¹¹

Az ilyen folyamodványoknak nem nagyon lehetett eredménye, ezért végül az uralkodóhoz fordult. Előbb Pozsonyban, majd Bécsben kereste föl a királyt, hogy a parancsnoksága alá rendelt lovasság – ekkor már több mint egy éve elmaradó – zsoldjának kifizetését kérje.⁵¹² Ehhez hozzátartozik, hogy a rendes zsoldon felül, a „jargálás” címén fölfogadott lovassággal kapcsolatban megjegyezte, hogy az erdélyieken kívül – akiknek hűsége állítása szerint erősen kétséges – nem talál olyanokat, akiknek elbocsátását békeidőben helyesnek gondolná. Balassa továbbra is azt tervezte, hogy a számára idegen környezetet jelentő Erdélyen kívül, Magyarországon is birtokokat szerezzen. Mivel a király Csábrág és Árva tekintetében korábban elutasítónak mutatkozott, ezért egy harmadik várat, a Liptó vármegyei Likava várát kérte a maga és családja részére, amit a rendkívül bizonytalan és kétes kimenetelű erdélyi belpolitikai helyzettel indokolt. 1554 januárjában a kamarai tanácsi ülésen előkerült az ő ügye is. Ekkor két támaszpontként szolgáló erdélyi vára, Diód és Léta után *leváták* címén kapott járandósága összesen 450 forintot tett ki, amit Vass Lászlótól kellett volna megkapnia.⁵¹³

Az uralkodó 1554. január 9-én elrendelte Thurzó Ferenc kamarai elnöknek, vizsgálja meg Balassa kérelmét.⁵¹⁴ Ezután úgy döntött, hogy Balassát az erdélyi püspökhöz, Bornemissza Pálhoz és Vass Lászlóhoz irányítja, mert álláspontja szerint velük kell megtárgyalnia a jövőbeni fizetését, amely kapcsán nem fejtett ki bővebb véleményt.⁵¹⁵ A király mindezt Bornemisszának és Vassnak is megírta, és az ő hatáskörükbe helyezte az ügyet.⁵¹⁶ Valamint tudatta Balassával is, a tartomány védelmét és a vajdákkal történő közös együttműködést kérve tőle, hangsúlyozva, hogy továbbra is számít alattvalója hűségére.⁵¹⁷ A kifizetés végül Menyhárt öccsén, Balassa Jánoson keresztül Miksa által lett elrendelve, aki a Liptóújvár

⁵¹¹ Balassa Haller Péternek, Diód, 1553. február 26. (Függelék 22.).

⁵¹² Humillima supplicatio Melchioris Balassa. ÖStA FHK A HFU, RN 4. Konv. 1554. fol. 59–61. Bécsi tartózkodásáról maradt nyugtája Laurentius Ulrich bécsi polgárnak 200 forintról, Bécs, 1554. február 14. MNL OL E 200, 5. tétel, fol. 8.

⁵¹³ MNL OL E I, 4. c. 2. k. 22. és 30. p.

⁵¹⁴ Ferdinánd Thurzó Ferencnek, Bécs, 1554. január 9. MNL OL E 21 1554. 01. 09.

⁵¹⁵ MNL OL E I, 4. c. 2. k. 83. p.

⁵¹⁶ Ferdinánd levelei Bornemissza Pálnak és Vass Lászlónak, Bécs, 1554. május 10. MNL OL E 200, 5. tétel, fol. 6v.–7.

⁵¹⁷ Ferdinánd levele Balassa Menyhártnak, Bécs, 1554. május 10. MNL OL E 200, 5. tétel, fol. 6.

birtokába történő beiktatásáért fizetendő 3000 forintból 1000-et közvetlenül Menyhártnak lett köteles kiutalni.⁵¹⁸

Bizonyára az állandó fizetetlenség okozta problémák miatt lehetett az, hogy a Nádasdy Tamás nádor és a kamarások 1554. december 4-i tanácskozásán készített javaslatban, amely az egyes végvárakban tartandó csapatok létszámát tartalmazza, Balassa neve mellett már csak 100 lovast találunk.⁵¹⁹ Bár ebből az időszakból nem ismerjük személyes véleményét, de mindezen tényezők bizonyára erőteljesen hozzájárultak ahhoz, hogy a főúr előtt is világos legyen: Ferdinánd királysága és erdélyi uralma ebben a fölállásban hosszú távon nem életképes. Bár az ország egységének képét az olyan tényezők, mint Nádasdy nádorsága és a kamarai igazgatás erdélyi megszervezése erősítették, de a nagypolitikai események – mint V. Károly lemondása trónjairól, ezzel párhuzamosan az oszmánoknak a perzsa fronton rendeződött helyzete – Erdély számára is bizonytalanná tették a jövőt.

Nem valószínű, hogy az 1553 júniusában bátyjának, Zsigmondnak írt levelével pusztán az lett volna a célja, hogy hangzatos panelekkel bizonygassa Ferdinánd királyhoz való hűségét. Bár a három évvel későbbi politikai szereplése valóban ellentmondani látszik a levél tartalmának, szándékainak megismeréséhez érdemes figyelni a labilis helyzetben való gyors alkalmazkodási, túlélési kényszerre, a politikai realitásokra. 1556-ban diplomáciai konstelláció és megegyezés eredményezte Izabella és János Zsigmond visszatérését, amelyben az erdélyi rendek – köztük Balassa is – inkább tekinthetők a kész helyzethez alkalmazkodó figuráknak, semmint az eseményeket formáló erőknek. Ez az idomulás, amely a Ferdinándhoz való hűség feloldása és a szultáni beavatkozástól való félelem következtében tett restaurációban jelentkezett, valójában tökéletesen illeszkedik Balassa koncepciójába. Ismét az egységes politikai vonalvezetés volt az, amit meg kellett teremteni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az ország ilyen jellegű megosztottságát az adott helyzetben ugyan követendőnek vélték, de korántsem tekintették véglegesnek.⁵²⁰

Ha figyelembe vesszük Balassa Menyhárt korábbi magatartását, akkor a legóvatosabb következtetés is csak az lehet, hogy az egyéni pályát befolyásoló tényezők (úgy mint a felívelő karrier hiánya) a megrekedtség gondolatát indíthatta el benne. Amennyiben a Dobó által kifejtett ellenállást követi, vagyis szélmalom-

⁵¹⁸ Miksa levele Balassa Jánosnak, Bécs, 1554. szeptember 1. MNL OL E 21 1554. 09. 03. 3–4.

⁵¹⁹ Az 1554. december 9-i kamarai tanácskozásból: MNL OL E 156 a. Fasc. 23. No. 7. a. 27. p.

⁵²⁰ HORN 2012: 6.

harcot vív, és a végsőkig kitart Ferdinánd király mellett, akkor bizonyára csak idő kérdése, és hasonló sorsra jut. A legjobb esetben is csak bátyja példája lebeghetett előtte: nagy szerencsével a király tanácsosaként, évjáradékkal kárpótolva élete hátralevő részét már-már visszavonulva eltölteni, de kapcsolatok híján (az egyetlen Nádasdyt leszámítva) számára ez ekkor irreális opció volt. Igazság szerint Erdélyen kívül még a Nógrád vármegyei családi törzsbirtokok közül sem volt hova visszahúzódnia, a balassagyarmati kastélyt ugyanis 1552-ben elfoglalta a török. Hogy másik utat választott, az végső soron az eddigiekből is valamelyest megismert jelleméből fakadt, ugyanis, ahogyan láthattuk, nem az a típusú személyiség volt, aki a politika színpadáról önszántából és visszatekintés nélkül lelépett volna. Összességében ezek a tényezők eredményezhették, hogy támogatta a királyfi visszatérését, méghozzá abban igen jelentős szerepet vállalva, amiért a kortársak úgy látták, hogy nélküle ez nem történhetett volna meg.

1555 karácsonyán a marosvásárhelyi gyűlés erdélyi országos főkapitánnyá (*supremus capitaneus Regni Transilvaniae*) választotta, és a következő év februárjában az ő nevében hívták meg az erdélyi rendeket a Petrovics által meghirdetett tordai országgyűlésre, amely János Zsigmond visszahívásáról határozott.⁵²¹ Balassa és erdélyi társai folyamatosan tartották a királyfival és Izabellával a kapcsolatot, Dobó várható ellenállása miatt sok múlott a megfelelő előkészítésen és az egyeztetéseken.⁵²² Szulejmán szultán is egyértelműen őket tekintette a sikeres akció letéteményeseinek.⁵²³ Elsődleges céljuk a Ferdinánd pártját el nem hagyó Bornemissza Pál erdélyi püspök és Dobó vajda ellenállásának letörése volt. Bornemissza eredetileg Gyulafehérvár védelmét vezette volna, de a márciusi szászsebesi gyűlés alatti napokban elmenekült Gyalu várába.⁵²⁴ Petrovics egyfajta végkielégítésről is megállapodott vele, majd a püspök júniusban Kassára távozott. Dobó azonban ellenállt, és bár szeptemberben már egyezkedett Petrovicssal az erdélyi várak átadásáról, egészen novemberig tartotta magát Szamosújváron.⁵²⁵ Balassa

⁵²¹ EOE I.: 476., 564. Továbbá Hanvay György levele Várday Mihálynak, Gyalu, 1556. január 10.: „mostan Erdélyben gyűlés len, de semmire jó, mert az ország Balassi Menyhárt uramot tevő hadnagygyá, egy-egy forint adót szerzének, arra Kendy Antal uram visel gondot, az nemességnek ezer lovon való embere lészen, az székelységnek azonképpen, az szászságnak ezer gyaloga. Királyhoz választá az ország és az értelme, hogy őfelségétől el akarnak szakadni.” MNL OL P 707 Missiles No. 11191.

⁵²² Izabella Balassa Menyhártnak és Kendy Antalnak, valamint János Zsigmond Kendy Antalnak, Lwów, 1556. március 8. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 76. Konv. A. fol. 38.

⁵²³ Szulejmán Petrovics Péternek, Isztambul, 1556. február 25. DIR: 350.

⁵²⁴ OBORNI 2.011C: 79.

⁵²⁵ Ferdinánd király oklevelében 10 hónapot említ. ÖStA KA HKR HR Akten Kt. 2. 1558 Jänner No. 96.

a királyi család visszatérését Désnél, vagy talán még Máramarosban üdvözölte (nem teljesen egyértelmű, hogy hol), és további csapatokat kapott a fontosabb erősségek körülzárásának és megszállásának folytatásához.⁵²⁶ Mindeközben nemcsak az Erdélyben tartózkodó, hanem az odaérkező, és esetlegesen potenciális veszélyforrást jelentő urakat is igyekezett hatástalanítani. Ennek kitűnő példája volt, mikor Török Bálint fiát, a dunántúli nagybirtokos Török Ferencet (aki épp útban volt Hunyadra bátyjához, Török Jánoshoz) Kolozsváron föltartóztatta, és egész egyszerűen nem engedte továbbmenni.⁵²⁷

Mielőtt még az erdélyi rendek a kolozsvári országgyűlésen Izabella és fia hűségére fölesküdték volna, Balassa, Petrovics és Kendy Antal megállapodott Dobóval elvonulásuk feltételeiről.⁵²⁸ Ezt a későbbiekben Perényi Gábor – akinek Dobóval birtokügyek miatt különböző nézeteltérései voltak – azzal rúgta fel, hogy a királynénál elérte, tekintsék a megállapodást semmisnek. Dobót színleg tárgyalni hívták Kolozsvárra, de fogolyként kísérték vissza Szamosújvárra, családját pedig Besztercére.⁵²⁹ Noha a három főúr igyekezett felhívni a figyelmet az egyezsége, és arra is, hogy a szavukat adják, Dobónak mégis csak kalandos körülmények között sikerült egy év múlva megszöknie – amiről a szóbeszéd egyébként úgy tartotta, hogy a királyné tudtával.⁵³⁰

Erdélyben alig egy év leforgása alatt tehát megvalósult a Szapolyai-restauráció. Jóllehet a „régí-új” ország belpolitikai viszonyaira korábban is jellemző volt az organikus fejlődés, de Izabella királyné egyes folyamatoknak már a visszatérést követő első országgyűlésen igyekezett gátat vetni. Kezdetől fogva elejét akarta venni annak, hogy valamilyen oknál fogva kicsússzon a kezéből az irányítás, ezért a korábbiakkal ellentétben kifejezetten határozott politikai vonalvezetést követett. A visszatérést követő 1556. november–decemberi országgyűlésen felfüggesztette a kincstartói méltóságot, és az ország jövedelmeit saját maga személyes kezelésébe helyezte, továbbá Petrovics Pétert, néhai férje, János király közeli rokonát, korábban is kipróbált hűséges támaszát kormányzóvá nevezte ki, ezzel egyfajta gátat helyezve az esetlegesen elégedetlenkedő rendek és személye közé.⁵³¹

⁵²⁶ BETHLEN 2002: 185–200.

⁵²⁷ MARTONFALVAY 1982: 107.

⁵²⁸ Dobó megállapodása Kendy Antallal és Balassával szeptember 12-én: ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 76. Konv. C. fol. 25. és kivonat a Petrovics és Dobó közötti megállapodásról (szeptember 13.): uo. fol. 13.

⁵²⁹ OBORNI 2011C: 82.

⁵³⁰ OBORNI 2011C: 82.; VERESS 1901: 428.

⁵³¹ HORN 2012: 88., 91.

Hovatöbb, magatartásának mindvégig jellegzetes része maradt, hogy a királyfit egész egyszerűen nem volt hajlandó elengedni maga mellől. Ezeket a gyors és radikális döntéseket a közelmúltban szerzett tapasztalat és az abból fakadó félelem motiválta. Mindvégig ott lebegett előtte az 1540-es évek rémképe, amikor Fráter György mögött háttérbe szorítva nemcsak a kormányzástól volt teljesen kiszorítva, hanem jövedelem nélkül is maradt, és ily módon a Barát kegyeire volt utalva. A fiához való ragaszkodás mögött azonban még ennél is komolyabb indok állhatott. A királyné a kincstartóság felszámolásával, valamint Petrovics kormányzóvá tételével bizonyára sokakat elidegenített magától. A királyfinak az anyjától való elválasztása és katonai neveltetésének kérdése azonban már jóval távolabbra vezetett, és egy sokkal súlyosabb problémává nőtte ki magát. Köztudott, hogy János Zsigmondnak egész élete során hátrányt jelentett a családi beágyazottság hiánya, ami arra vezethető vissza, hogy a tartományban nem rendelkezett kiterjedt és szerteágazó rokonsággal.⁵³² Ennélfogva a tágabb értelemben vett atyafiság és rokoni kör tagjai számára adatott meg, hogy a távoli vagy egykorvolt családi kötelékek révén jogot formálhatnak a leendő uralkodó személye fölötti gyámságra.⁵³³ Minden bizonnyal ez (is) lehetett a hivatkozási alapja a Bebek–Kendy triumvirátusnak, amikor Erdéllyel kapcsolatos terveiket kigondolták. Ez a kapocs Bebek esetében kevésbé, a Kendy testvérek esetében viszont annál inkább számottevő tényező lehetett.⁵³⁴ Ha pedig János Zsigmond az erdélyi politika meghatározó tanácsurainak gyámsága alá kerül, akkor Izabella számára az nemcsak újbóli térvészést jelent, hanem alapjaiban kérdőjelezi meg erdélyi tartózkodásának legitimitását. A tanácsurak egy része azonban leginkább egy Izabella nélküli, a királyfi fölötti gyámkodás színe alatt maguk kormányozta Erdélyt szeretett volna, többségük önjelölt vezetéssel.

Ennek következtében a felszínen egységesnek és nagyon is tudatosnak mutakozó erdélyi politikát a mélységben rendkívül szétartó erők szabdalták szét, amelyek a tartomány jövőjére vonatkozó eltérő elképzelésekben, vagy éppen titkos tervekben öltöttek testet. Azonban az önjáró, karizmatikus egyének, vagy akár egyes társadalmi rétegek által dédelgetett vágyak gyakran nemcsak a királyné

⁵³² HORN 2012: 26–27. et passim.

⁵³³ HORN 2012: 37.

⁵³⁴ Ahogyan a Lévy-rokonság fölvezetésénél láthattuk, Kendy Ferenc felesége, Lévy Katalin révén távolról ugyan (Katalin édesanyja Petrovics Péter lánytestvére volt), de számomartott rokonsággal kötődött János Zsigmondhoz.

uralkodási koncepciójával, hanem mindezen felül egymással is ellentétben álltak.⁵³⁵ Végső soron tehát azt kell látnunk, hogy a restauráció eleve magában hordozta egy későbbi konfliktus kibontakozásának lehetőségét.

⁵³⁵ A probléma lényegét legutóbb Horn Ildikó akadémiai doktori értekezésében foglalta össze: „Izabella senkinek, még saját fiának sem akarta átengedni a kormányzást. Fő célja az volt, hogy saját hatalmának kereteit minél gyorsabban kiépítse, és minél szilárdabban biztosítsa. A partiumi főurak viszont úgy képzelték, hogy megszabadulva a Bécsből kormányzott Magyar Királyság összes korlátozó tényezőjétől és a török hódítástól is védve, magukhoz ragadják a hatalmat a kiskorú János Zsigmond nevében. Az ő sakkjárukon Izabella királyné sehol nem szerepelt. Izabella számításán kívül hagyása mellett a terv másik gyenge pontja az volt, hogy mindezt nem kollektívan képzelték el, hanem külön-külön, saját személyükre vonatkoztatva. Tehát a többiek igényeivel mit sem törődve, Bebek Ferenc és Balassa Menyhért egyaránt magának akarta a kormányzói hatalmat, miközben az erdélyi részről ugyannerre törekedtek a Kendy fivérek, Antal és Ferenc is. Rajtuk kívül még számolni kellett a Szapolyai-párttal, amelynek tagjai János Zsigmond visszatértétől azt várták, hogy minden mintegy varázsütésre megváltozik, és az ország visszazökken az 1551 előtti helyzetbe. Az ifjú uralkodó védőpajzsként szolgál a szultán felé, aki önként visszaadja majd az utóbbi öt év hódításait, köztük Lippával és Temesvárral. Az irányítás pedig mindaddig megmarad Petrovics Péter kezében, amíg János Zsigmond alkalmassá nem válik a feladatra.” HORN 2012: 86–87.

IV. 2. GYLKOSSÁG AZ UDVARBAN

„[...] elárulám társaimat, ugyan éjjel házokra menék és levágatám őket [...] de az lelkiismeret mind furdala, hogy soha nem nyughattam, úgy tetszett, mintha éjjel-nappal a feldből [...] reám tátván szájokat, kiáltottanak volna az én társaim.”

(Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról)

Balassa Menyhárt Erdélyben töltött éveinek, és bizonyára egész életének legsötétebb momentuma a Bebek Ferenc és a Kendy testvérek (Antal és Ferenc) ellen elkövetett merénylet. Az eseményről – jelenlegi forrásismeretünk alapján – a legkorábbi (és egyetlen) részletes híradás Verancsics Antal egri püspök Nádasdy Tamás nádornak írt levele, amelyet több mint két héttel a történetek után vetett papírra.⁵³⁶ Eszerint a királyné rendkívüli államügyekre hivatkozva halaszthatatlan ülésre hívta tanácsosait 1558. augusztus 31-re a gyulafehérvári palotába, hogy meghallgassák a Portáról visszatért követeket és a csausz beszámolóját. Ezzel párhuzamosan viszont Balassával is egyeztetett, akinek parancsba adta, hogy éjjeli rajtaütéssel végezzen Bebek Ferencsel és a Kendy testvérekkel. A támadók a gyulafehérvári vár hátsó kapuján keresztül érkeztek, és éjfél után egy órával, vagyis már szeptember 1-jén, álmukban lepték meg a három főurat. Az akciót 200 lovas

⁵³⁶ Verancsics Antal levele Nádasdy Tamásnak, Bécs, 1558. szeptember 17., egészében: VERANCSICS 1865: 238–243. Részleteket közölt: PRAY 1806: 135–139. A 17. századi száz történeti krónikás hagyomány (köztük is első helyen Matheus Miles), amelyre Veress Endre a történet rekonstruálásakor támaszkodott, meglehetősen regényes módon adják elő az éjszaka során történeteket. Minden biztonnal vegyültek bennük a későbbi történetírói hagyomány különböző elemei, és emiatt állhat elő az, hogy több ponton ellentmondanak Verancsics beszámolójának. Miles elbeszélése szerint először Kendy Ferenchez mentek be a merénylők. Kendy könyörgött, hogy hadd vonulhasson félre, majd mikor rátörtek, szobájába visszavonultan arca borulva imádkozott. Ekkor egy hegyes törrel leszúrták, majd meglőtték, végül felkoncolt holttestét szétszórták a szobában. Csak ezután mentek Bebekhez, aki – felismervén a helyzetet – állítólag még papot is kért, de kérését gúnyosan elutasították. Ekkor leütötték, majd lefejezték, végül pedig holttestét meggyalázták. A köszvényes Kendy Antalhoz mentek utójára, akit épp akkor leptek meg, mikor őt inasa felöltözni segítette. MILES 1670: 71–73. VERESS 1901: 462–464. Az Oltárdi András által részben 16. századi forrásokból, részben az Ébner-kalendáriumból összeállított kronológia szerint Kendy Ferenc a fején kapott sebeket, és lándzsával döfték át, Bebeknek ezen hagyomány szerint is fejét vették, Kendy Antalnál pedig szintén említésre kerül köszvényes betegsége. BAR Cluj Ms. KJ. 95. fol. 14.

és 300 gyalogos biztosította, továbbá lengyel és rác csapatok is fölvonultak. Az elsőnek kiszemelt áldozat Bebek Ferenc volt. Őhöz Daczó Tamás – aki korábban Balassa lévai várnagya, és bizonyára ekkor újfent az ő szolgálója volt – és Perusics Gáspár⁵³⁷ küldetett be. Bebek állítólag felismerte a helyzetet, és nem adta magát olyan könnyen. Fegyveréhez kapott, és először Perusicsra, majd Daczóra támadt, de a kialakult dulakodás közben végül a helyiségbe rontó többi támadó kardcsapásai végeztek vele. A Kendy testvéreket, akik azon az éjszakán közös szálláson voltak, Verancsics szerint személyesen Balassa támadta meg, aki végzett mindkettőjükkel. A Kendyeket eltemették, Bebek holttestét viszont elretentő példaként négyfelé vágták, és Gyulafehérvár négy pontján kifüggesztették.

Bár a kortárs közvélemény és a későbbi történetírók más-más indokot láttak vagy láttattak a merénylet háttérben, de egyvalamiben konszenzusra jutottak: mindannyian kulcsfiguraként állították be Balassa Menyhártot. A főúr ebbéli szerepét esetenként már a kizárólagosságig hangsúlyozták, olyannyira, hogy úgy tűnhet, csakis az ő szándéka volt a három tanácsúr likvidálása. A főúr részvétele egyértelmű a gyilkosság megszervezésében és végrehajtásában, ugyanakkor egy rendkívül szerteágazó eseménysorról beszélhetünk. A Bebek–Kendy-szövetség és Balassa tevékenysége nyomán több olyan kérdés is fölvetődik, amelyekre megnyugtató bizonyossággal máig nem lehet választ adni. Mindenesetre a merényletnek mind a tartomány, mind Balassa életében rendkívül komoly következményei lettek. Hogy ebben miért is jutott központi szerep a főúrnak, ahhoz először azt érdemes megvizsgálunk, vajon milyen körülmények vezettek el odáig, hogy a Bebek–Kendy-csoport a restaurációt követően alig két év alatt visszafordíthatatlanul szembekerült a királyi családdal.

A Szapolyai-restaurációban betöltött szerepük miatt Bebek Ferenc és Kendy Ferenc egyaránt magyarázkodni kényszerült Ferdinánd királynak.⁵³⁸ Ugyanakkor egymás felé fordulásuk és a Bebek–Kendy-szövetség nem ekkor, és még csak nem is a restaurációval kezdődött, hanem jóval később, nagyjából 1557–1558 fordulóján jöhetett létre. Ezt megelőzően Bebek egyénileg is komoly lépéseket tett a személyes hatalomépítés irányába, amelyek között az oszmánokkal való együttműködés

⁵³⁷ Perusics Gáspár Fráter György rokona, aki előbb Lodovico Gritti mellett tűnik fel, majd a csanádi püspökség kommandátora, és minden valószínűség szerint nem lehetett Balassa embere. ISAILOVIC – ARDELEAN 2021.

⁵³⁸ MOE III.: 481–482. Idézte: LUKINICH 1918: 80., valamint HORN 2012: 86. Kendy Ferenc erdélyi vajda is benyújtott egy magyarázatot Ferdinándnak a Szapolyaiakhoz pártolása miatt. OBORNI 2011C: 75.

is nyíltan szerepelt.⁵³⁹ Elégedetlenségének már igen korán hangot adott.⁵⁴⁰ Először 1557 februárjában magának kérte a kormányzóságot és állandó lakhely gyanánt egy erdélyi birtokot, követelései között pedig már ekkor előkerült, hogy a királyfit válasszák el az anyjától. Minden bizonnyal a már említett gyámság elérését volt hivatott célozni az is, hogy állítólag megkérte Izabella királyné kezét. Miután követelései süket fülekre találtak, nyíltan az oszmánokhoz fordult, és Isztambulba utazott. A Porta a rá jellemző manőverekkel intézte az ügyet. Egyfelől támogatásukról biztosították az önjelölt vezért – Szulejmán szultán még ki is nevezte kormányzóvá –, de ezzel párhuzamosan figyelmeztették a királynét és a királyfit.⁵⁴¹ Bebek egyéni mozgalma 1557 nyarán hamar véget ért: Izabella maga mellé tudta állítani a rendeket, Bebek Moldvába bujdosott, végül a szultán is visszavonta kormányzói kinevezését.⁵⁴²

Bebek pár hónappal később újból mozgolódni kezdett, és nagyjából ekkortól tudhatta maga mögött a Kendy testvérek támogatását. Társulásuk azonban korántsem volt magától értetődő. 1557 nyarán még Kendy Antal volt az, aki megvédte Izabellát Bebekkel szemben, és felvilágosította a portai csuszokat a dolgok valódi állásáról. A társulás okát többféleképp magyarázzák. Egyfelől a kormányzói tisztség megüresedése provokálhatta ki a nagy egymásra találást. 1557 novemberében elhunyt Petrovics,⁵⁴³ és Bebek mellett állítólag bejelentkezett a tisztségre a történetből egész eddig kimaradó Balassa Menyhárt is, akinek fellépése egyfajta vetélkedést szított. A forrásokból ez kevésbé tükröződik vissza, de nem kizárt, hogy a főúr törekedett a kormányzóságot.

Balassa megjelenése állítólag lépéskényszerbe hozta a Kendy testvéreket, és mivel ők gyűlölték a főurat, ezért nem volt kérdés, hogy a rivalizálásban Bebek oldalára állnak. A Kendy testvérek Balassával szembeni ellenszenvét hagyományosan Kendy Anna históriájával, Kendy Ferenc lányának tragikus szerelmi történetével szokták magyarázni. A történet szerint Kendy Anna, enyingi Török János felesége szerelmi viszonyba keveredett férje egyik familiárisával, Szalánczi Jánossal, és a családi birtokot jelentő Hunyadon házasságtörést követett el. Török János ugyan nem érte tetten feleségét és szeretőjét – állítólag leleplezni is csak úgy tudta

⁵³⁹ Már az 1556. november–decemberi erdélyi országgyűlést megelőzően látogatta meg a budai pasát, akivel a későbbiekben is megmaradt a kapcsolata. Iffjú Kristóf Adam Gall zu Loßdorf győri főkapitánynak, Szentmárton, 1556. szeptember 8. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 76. Konv. C. fol. 49–50.

⁵⁴⁰ EOE II.: 14.; VERESS 1901: 431.; HORN 2012: 92.

⁵⁴¹ EOE II.: 18.; VERESS 1901: 432.

⁵⁴² EOE II.: 19., 24.; HORN 2012: 93.; VERESS 1901: 437., 443.

⁵⁴³ Halálának dátumát pontosan nem ismerjük, október 13., 15. vagy november eleje a lehetséges dátumok. EOE II.: 25.; VERESS 1901: 446.; VARGA 2020: 145.

Szalánczit, hogy a felesége nevében írt egy csalogató válaszlevelet –, de miután megbizonyosodott kapcsolatukról, feleségét – hétéves házasságukra és három gyermekükre is tekintet nélkül – lefejeztette, Szalánczit pedig ló után köttette, majd felnégyeltette.⁵⁴⁴ Török kegyetlen reakcióját azonban nem csak az állítólagos megcsalás felett érzett fájdalom vagy a hirtelen felindulás okozta. A történet szerint ugyanis mielőtt megölette volna feleségét, összebeszél Balassa Menyhárttal, aki szerette volna idősebbik lányát, Borbálát hozzáadni az ifjú és rendkívül gazdag Törökhöz. Török az eset után állítólag feltűnően gyorsan újrահázasodott, és felesége nem más, mint Balassa Borbála lett, ami felkeltette a gyanút, hogy a háttérben a két főúr ármánykodását lássák. Kendy Anna végzete pedig előrevetítette apjának, Kendy Ferencnek a sorsát.

Az előbbi történet a merénylet előzményeinek és az említett Balassa–Kendy-szembenállásnak egyoldalú, és fikcióktól sem mentes olvasata, és még csak nem is ez vele a legnagyobb probléma. Hogy hogyan és miért alakulhatott ki az előbbi koncepció, amely Balassa Menyhártot láttatja az asszony elveszejtésének háttérében, arra a történet szerzőjének, kapcsolatainak és keletkezési idejének vizsgálata vezet el bennünket. Kendy Anna történetét Christian Schesaeus (Schesäus/Scheser) szász humanista és evangélikus lelkész *Historia Annae Kendi* című szerelmi elégiájában írta meg. A költemény 1557–1558-ban keletkezhetett, amikor az (állítólag) közbeszéd tárgya volt, és amire maga a szerző is ifjúkori tollgyakorlatként utalt.⁵⁴⁵ A szöveg kifejezetten Török János és Kendy Anna történetét tartalmazza, Balassa Menyhárt, vagy lánya, Borbála, illetve az állítólagos Török–Balassa-szervezkedés semmilyen formában nem szerepel benne. Most tekintsünk el az elégia szövegváltozatainak, legújabb kori fölfedezésének, valamint utóéletének ismertetésétől. Mondanivalónk szempontjából a lényeges az, hogy az elégia Schesaeus főművében, a *Ruina Pannonica* című eposz könyveinek egyikében is említésre került. Az eposz 1571-ben, Wittenbergben került kiadásra.⁵⁴⁶ A kiadott könyvek azonban Schesaeus életművének csak egy részét képezik, ugyanis a *Ruina Pannonica* összesen tizenkét könyvből áll.

⁵⁴⁴ Négy nyelvű kiadása (köztük magyarul Hegedüs István 1916-os fordításában): SCHESÄUS 1996. A különböző szövegváltozatokból az elégia eredeti szövegét rekonstruálta: BOLLÓK 2001.

⁵⁴⁵ BOLLÓK 2001: 149.; SZEKFŰ 1906: 331. A történetet (év megjelölése nélkül), mint elrettentő példát, Bornemisza Péter is említette, külön érdekesség azonban, hogy a felesége házasságtörésekor Török Jánoshoz hasonlóan eljáró Tibai Gergely esete több elemében kísértetiesen megegyezik Kendy Annáéval: „Török János feleségének fejét vétetét, hogy szolgáljával kapta. Tibai Gergel Ong vármegyébe lófarkon hordoztatá és négygyé vágattatá udvarbíráját, hogy feleségével két esztendeig lakott, kitűl gyermeki voltak. Az asszonnak is fejét vötték.” Betűhű kiadása: BORNEMISZA 1955: 198.

⁵⁴⁶ SCHESAEUS 1571.

Az eposz kiadatlan részei közül a VI. könyv tartalmazza az 1557 és 1559 közötti erdélyi eseményeket. A könyv argumentumában Petrovics Péter végrendelete és halála után Kendy Anna tragikus története kerül említésre, közvetlenül a Bebek–Kendy-gyilkosságot bemutató rész előtt.⁵⁴⁷ Mindazonáltal ez csak egy utalás, mert az argumentumban olvashatók ellenére maga az elégia szövege nem található a megjelölt helyen. Ennek a kérdésnek a részletes körbejárása túlságosan messzire vinne bennünket, mindenesetre Kendy Anna története nemcsak az argumentumból, hanem a szövegkörnyezetből is kiolvasható, méghozzá a már említett utána következő esemény, a Bebek–Kendy-merénylet előzményeként. Az eposz (és nem az elégia!) a merénylet áldozatainak sorsát Balassa Menyhárt és Török János közös tervével indokolta, vagyis Török János és Balassa Borbála házassági szándékával. Mivel azonban félték a Kendy család bosszújától, s nem utolsósorban a vagyonyukra is vágytak, Balassa a királynét is felbujtotta, aki összeesküvés gyanúja miatt végül Balassával megölette őket. Az, hogy Kendy Anna históriája a Bebek–Kendy-merénylettel szervesen összefügg, és hogy ezzel Balassa Menyhárt gátlástalan szervezkedését sugalmazza az olvasónak, Christian Schesaeus eposzának szerkesztési koncepciójából ered.

A történetben az igazi bökkenő az, hogy az állítólagos Balassa–Török-megállapodás, amely végső soron Kendy Anna halálához vezetett, valójában soha nem létezett, hanem utólagos belemagyarázás eredménye. Török János valóban elvette Balassa Menyhárt lányát, Borbálát, de nem az eposzból kiolvasható kronológiai sorrendben, vagyis nem a felesége feltételezett kivégeztetése (1557. július 17.)⁵⁴⁸ és a Bebek–Kendy-merénylet (1558. szeptember 1.) között, hanem majdnem három évvel később, 1560 nyarán.⁵⁴⁹ Vagyis Schesaeus egész egyszerűen visszadátumozta

⁵⁴⁷ „Item testamentum et obitum Petrovii. Praeterea tragicam historiam Annae Kendiae, Adhaec tristem trium virorum illustrium Francisci et Antonii Kendiorum fratrum et Francisci Bebekii casum, reginae Isabellae iussu (ob affectati regni suspicionem) clam per insidias misere et crudeliter trucidatorum.” SCHESAEUS 1979: 209.

⁵⁴⁸ Ami a százsz krónikás hagyomány szerint 1557. július 17-én történt. Az Oltárdi András által részben 16. századi forrásokból, részben az Ébner-kalendáriumból összeállított kronológia napra pontosan említi – „Ioannes Török coniugem suam Francisci Kendi filiam in adulterio deprehensam d. 16. Iulii capite plectit” –, ugyanakkor Oltárdi maga is feltüntette, hogy Miles volt a forrás. BAR Cluj Ms. KJ. 95. fol. 14.

⁵⁴⁹ Egészen pontosan július 13. körül. Ecsedi Báthory András Miksának, Sempte, 1560. május 27. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 431A. Konv. B. fol. 312–314. Nem egyértelmű, hogy Kovachich Balassa Borbála melyik menyegzőjére gondolt (a Török Jánossal megtartottra vagy a két évvel későbbi, Hagymássy Kristóffal történtre), amikor azt írta, hogy Zay egy kupát küldött (ajándékba). KOVACHICH 1798: 29.

a későbbi eseményt, amely így Balassa gonosz terveit sugalmazza az olvasónak.⁵⁵⁰ További érdekesség, hogy jóllehet Kendy Anna történetében Schesaeus nem említi semmifajta hátsó szándékot Török János részéről (Balassát és hajadon lányát egyáltalán nem is említi), hanem csakis és kifejezetten erkölcsi útmutatást kíván adni a történetekkel. Mégis, az eposzban történt említéssel az elégia egyértelműen a valós események szerves részévé válik, úgyszólván politikai színezetet is kap. Ha emellé még figyelembe vesszük azt is, hogy a merénylet bemutatásánál Schesaeus Balassán kívül nem említi meg a többi gyilkost, akkor csakis arra a következtetésre juthatunk, hogy mindez leginkább a Kendy család és rokonai számára – a későbbiekből visszatekintve – tűnhetett egy előre eltervezett és következetesen véghez vitt akciónak. Csak a Kendy család tagjai lehetnek azok, akik ismerve a Bebek–Kendy-leszámlolás körülményeit – azt, hogy Balassa volt a főszervező, és egyben a végrehajtó – már Kendy Anna tragédiája háttérében is Balassa elvetemült jellemét látták. Ebből a szempontból lesz érdekes az a tény, hogy Schesaeus bártfai iskolatársa és jóbarátja az a Kendy Sándor, akinek unokatestvére Kendy Anna, nagybátyjai pedig a merénylet áldozatai.⁵⁵¹ Nem tekinthetünk el tehát attól, hogy ennek a baráti kapcsolatnak a nyomát véljük felfedezni Schesaeus szerkesztési elvei mögött. A koncepció kialakítását természetesen más tényezők is befolyásolhatták. Schesaeus eposzának kiadatlan könyveit – köztük a VI.-at, amelyben a bemutatott koncepció található – valamikor 1571 és 1577 között írta, somlyai Báthory István fejedelemsége idején. Báthory és az ő kancellárja, Forgách Ferenc, birtokaik és jövedelmeik lefoglalása miatt nehezteltek Balassára, és az északkeleti várháborúkat követően ugyanígy gondolkodott a főúrról az általános erdélyi közvélemény is. A mű szerkesztése mögött pedig bizonyára az az elv is meghúzódott, hogy a fejedelem és kancellárja Balassával szembeni gyűlöletéhez igazítsa mondanivalóját.

Visszatérve tehát a lényeghez: a Kendy testvérek nem azért társultak Bebek Ferenc mellé, mert Kendy Ferenc a lánya, Kendy Anna tragédiája mögött Balassa Menyhárt mesterkedését látta. A történetek legföljebb Török Jánossal állíthatták szembe a Kendyeket. A szövetség létrejöttének okait tehát máshol kell keresnünk.

⁵⁵⁰ A Schesaeus által megkomponált összkép, tehát a Török–Balassa-ármánykodás, amely Kendy Anna, és aztán apja halálához vezetett, továbbá Török János és Balassa Borbála Kendy Anna kivégeztetése utáni állítólagos házasságkötése a kutatásban is hagyományozódott: HEGEDŰS 1916: 4.; HORN 2012: 95–96. A költemény négy nyelvű kiadásának előszavában is a Schesaeus-féle kronológiai rend tükröződik vissza. SCHESÁUS 1996: 35. Ugyanígy CZIZKA 2010: 178.

⁵⁵¹ Bekes Gáspár 1567. november 30-i menyegzőjére írt versét (RMNy: 234.) Kendy Sándornak ajánlotta. HORN 2012: 96.

Amennyiben szemügyre vesszük a restaurációt követően kialakult kereteket, nyomban megláthatunk pár olyan tényezőt, amelyek kellő indítékot adhattak a hármaknak ahhoz, hogy szembeforduljanak a királynéval. Amikor a királyné a visszatérést követően felfüggesztette a kincstartóságot, akkor az erre a posztra egy évvel korábban kinevezett Kendy Antalt szorította háttérbe,⁵⁵² Kendy Ferenc pedig a királyfihoz pártolásért értelemszerűen a korábban Ferdinánd király kinevezéséből viselt erdélyi vajdai címnek megfelelő ellenszolgáltatást várt volna. Korábban említettük, hogy Horn Ildikó vetette föl annak a lehetőségét, hogy a triumvirátus céljainak megvalósításához a kellő jogalapot a János Zsigmondhoz fűződő rokoni kötelék és az erre való hivatkozás jelenthette.⁵⁵³ Ezt az elméletet az is igazolná, hogy a Kendy testvérek éppen a legközelebbi rokon, Petrovics Péter halálát követően álltak át Izabella ellenzékebe, és társultak Bebekhez. A kormányzó halála után felértékelődött, hogy Kendy Ferenc feleségének anyja Petrovics testvére volt. Hozzá kell tenni, hogy céljai eléréséhez Bebeknek is szüksége volt a Kendyekre. Bebekkel ellentétben ők valóban erdélyiek voltak, és ahogyan korábban, még a Habsburg hatalomátvétel idején láthattuk, az erdélyi rendek előtt is jelentős tekintéllyel bírtak.

Az 1558 tavaszán már összehangoltan tevékenykedő Bebek–Kendy-csoport célja elsősorban a vajdaság/kormányzóság és a kincstartóság megszerzése volt, amelyhez a királyfi fölötti gyámság biztosította volna a fedezetet. Ennek előfeltétele az volt, hogy János Zsigmondot anyjától elválasszák: a királyfit Erdélyben tartva, a királynét Váradra küldve. A terv megvalósításához a csoport együttműködésre kényszerült a rendekkel is.⁵⁵⁴ Végül 1558 júniusára az országgyűlésen már konkrét, ugyanakkor felemás eredményeket értek el. Arról sikerült határozatot hozni, hogy a jövőben valamikor Váradra, ott épülő palotájába költözik a királyné, de a szétválasztást nem tudták elérni. A kincstartói méltóság terén hasonló történt. A tisztséget ugyan sikerült visszaállítani, de az egyértelműen Izabella emberének számító Pókay Jakab nyerte el azt.⁵⁵⁵ Mindez a kompromisszumos megoldások látszatát kelti, de Izabella számára ekkor tűnhetett úgy, hogy a rendekkel

⁵⁵² EOE II.: 8.

⁵⁵³ HORN 2012: 37.

⁵⁵⁴ „Franciscus Kendy cum aliis regnicolis Transsilvaniae in hoc consultat, ut aliquo modo, si commodum fieri potest, reginam Isabellam a filio separent, ita, quod filius in Transsilvania, mater vero Varadini habitet.” Mágocsy Gáspár Nádasdy Tamásnak, Gyula, 1558. június 6. PRAY 1806: 130–132.; EOE II.: 36.

⁵⁵⁵ HORN 2012: 93–94.

szemben magára maradt, és mozgástere újból beszűkült. Tegyük hozzá, hogy a nyáron történt isztambuli követjárások csakis ebbéli félelmében erősíthették meg.

A Bebek–Kendy-csoport tevékenysége ekkor már olyan szélsőséges elemekkel telítődött, amelyeket a merénylet közvetlen előzményeiként kell számításba vennünk. Az első ilyen, hogy a három főúr követek útján nyíltan Izabella ellen akarta hangolni a szultánt. Azt terjesztették el Isztambulban a királyné Váradra költözéséről, hogy ő valójában Ferdinánddal kokettál, és amint a Porta teljesíti területi kéréseit, újból a Habsburg-uralmat készíti majd elő Erdélyben.⁵⁵⁶ Bizonyára a Porta kettős játszmáját lehet abban felfedezni, hogy a hír hallatán még a királyné követeit is elfogatták. Meg kell jegyezni, hogy az éppen zajló diplomáciai tárgyalások valóban gyanút kelthettek Izabella politikai manőverei körül. Éppen ekkor volt kilátásban egy lehetséges erdélyi–francia frigy, vagyis János Zsigmond és egy francia királylány házassága, de az különböző okok miatt meghíúsult, amiről a francia követek is azt gyanították, hogy Izabella Ferdinánddal történt szövetkezése állhat a háttérben.⁵⁵⁷

Az előbbieket mellett a csoport tervei között még a kor viszonyai szerint is extrém célok szerepeltek: állítólag meg akarták ölni, pontosabban mérgezni Izabellát és János Zsigmondot. A hír valóságtartalma az előbbi kontextus ismeretében erősen kétséges, mégis, már 1558 júniusában elképesztő hírek terjengtek erről. Bebek állítólag mérget hozott Isztambulból, de miután Erdélyben ennek hírét vették, Havasalföldre vagy Moldvába kényszerült bujdosni, ahol a méreggel öngyilkosságot követett el. Két héttel később már az a hír járta, hogy a moldvai vajdával készül betörni Erdélybe, és ezzel párhuzamosan megverette a királyné követeit.⁵⁵⁸ Bár a mérge-história hitelessége kételyeket ébreszthet, a kortársak között mégiscsak valamiféle magyarázatot jelentett a leszámoláshoz, ugyanis Izabella a merénylet után összehívott országgyűlésen az állítólagosan Bebeknél talált mérge(ke)t közszemlére tette.⁵⁵⁹ A királyi család elleni merénylet lényegi eleme valójában az, hogy Bebekre ekkor már úgy tekintettek, mint aki eszközeiben nem ismer határokat. „Törökössége” állítólag Lodovico Gritti sötét emlékét juttatta a kortársak

⁵⁵⁶ Tudniillik Lippát és Hunyad térségét igyekezett visszaszerezni a szultántól. A portai francia követ levele alapján: EOE II.: 40.

⁵⁵⁷ Szilágyi Sándor a meghíúsult frigy mögött Izabella félelmét látta, ugyanis a királyné attól tartott, hogy „a szövetség a francia királyllyal az uralkodói hatalmat tényleg fiára fogja szállítani”. EOE II.: 39.

⁵⁵⁸ Pethő János levelei Nádasdy Tamásnak, Kassa, 1558. június 4. és június 17. KOMÁROMY 1904: 406., 407. Bebek és a moldvai vajda együttműködéséről Mágocsy Gáspár is hasonlókat írt Nádasdynak az előbb hivatkozott, június 6-i levelében.

⁵⁵⁹ Bethlen Farkasra alapozva. EOE II.: 42.

eszébe,⁵⁶⁰ Izabella pedig lengyel követének nyilatkozta azt, hogy Bebek fellépése Fráter György idejét idézi.⁵⁶¹ Ugyanakkor a Bebek–Kendy-csoport és a rendek hatásos együttműködését kiválóan mutatja, hogy a királyné a rendek nyomására újfent kegyelemben részesítette.⁵⁶²

Ebben a kiélezett helyzetben Izabellának a Porta előtt végül sikerült megcáfolni, sőt, Bebekre hárítani az őt ért vádakát. Olyan kompromittáló dokumentumokat küldött Isztambulba, amelyek fölfedték Bebek állítólagos kapcsolatát a Habsburg uralkodóval.⁵⁶³ Nem teljesen tisztázott, hogy mi volt erre a reakció. Mindenesetre felettébb beszédes, hogy több mint egy hónappal a merénylet után Michael Černović,⁵⁶⁴ Ferdinánd titkos ügynöke, arról írt, hogy Izabella valóban küldött Bebekkel kapcsolatos iratokat a szultánnak, amelyekből Bebek és a császár „nagy egyetértése”, a császári hűsége való felszólítás és a főúr kegyelembé fogadása derült ki.⁵⁶⁵ Černović év végi jelentéséből további információkra derül fény. Állítása szerint még hónapokkal korábban beszélt a királyné és fia követét kísérő dragománnal, aki azt nyilatkozta, hogy János Zsigmondnak parancsa volt a szultántól Kendy Ferenc és testvére megöletésére(!), ugyanis a Bebekkel szoros kapcsolatban álló főúr rendkívül befolyásos ember volt Erdélyben, és attól tartottak, hogy egyszer hűtlenné válik, és Ferdinándhoz pártol.⁵⁶⁶ A Kendyvel szembeni bizalmatlanság abból eredt, hogy a Habsburg-uralom idején betöltött vajdai

⁵⁶⁰ FORGÁCH 1982: 153.

⁵⁶¹ VERESS 1901: 436.

⁵⁶² EOE II.: 98.

⁵⁶³ A szász *Album Oltardianum* alapján: VERESS 1901: 462. Továbbá Verancsics Nádasdynak írt szeptember 17-i levele: VERANCICS 1865: 238–243. Bebek és Kendy Ferenc életrajzának fölvázolásakor erre támaszkodott Budai Ferenc (BUDAI 1805: 444–445.), valamint Szilágyi Sándor (EOE II.: 40.) is.

⁵⁶⁴ ŽONTAR 1972.

⁵⁶⁵ „Al Turco quale avvisò come essa regina e suo figlio hanno fatto ammazzare il Bebeck e Kendi Ferenz con suo fratello Antonio [dicono?] avere fatto tal cosa perchè li detti erano traditori e avevano intelligenza con la Cesare Vostra Maestà hanno mandato li predetti Regina et suo figlio una lettera al Turco quale dicono essere de la Cesare Vostra Maestà e averla trovato a presso Bebeck in la quale lettera Vostra Cesare Maestà l'avvisa aver ricevuto pre lettera esso Bebeck.” Michael Černović („Explorator secretus”) jelentése, Isztambul, 1558. október 6. ÖStA HHSStA Türkei I. Kt. 13. Konv. 4. fol. 183–184. Az eredeti sifír sorközi olasz feloldásának modernizálását és fordítását ezúton köszönöm Nyul Viktorinak!

⁵⁶⁶ „Ambasciatore della regina Ysabella e suo figlio coloro si è venuto il dragomanno del gran' Turco quale era predetto figlio della regina Ysabella gra[?] ai quanti mesi con il quale ho parlato e l'ho domandato della morte di Bebeck e di Kendi Ferenz e suo fratello e la causa perchè la regina gli fece ammazzare.” Michael Černović jelentése, Isztambul, 1558. december 20. ÖStA HHSStA Türkei I. Kt. 13. Konv. 4. fol. 213–215. A Portán már korábban is téma volt a Kendyek bécsi kapcsolata. HORN 2012: 93.

méltósága nem merült feledésbe.⁵⁶⁷ Nem is az a lényeges, hogy Kendy átpartolásának mennyi volt az esélye, hanem az, hogy a Porta erdélyi koncepciójába, az „engedelmes vazallus”-képhez az ilyen alternatívákban gondolkodás egyáltalán nem illeszkedett. Ennek ellenére a megoldást magától a királyi családtól várták. A merényletet közvetlenül megelőző utolsó portai követjárás alkalmával a Bebek–Kendy-csoport követeit tudatosan feltartották Havasalföldön, így a török csauz előbb érkezhettek meg Gyulafehérvárra Izabellához és János Zsigmondhoz. A követ talán épp a szabad kezű cselekvést megengedő üzenetet vitte magával.

A nagyjából összes kortársát elmarasztaló történetíró, Forgách Ferenc szerint Izabella döntött a leszámolásról, de „kivégeztetésükre mégsem talált volna módot, ha Balassa Menyhártot rá nem veszi”.⁵⁶⁸ Itt kell föltennünk a kérdést, hogy vajon mi vihette arra a főurat, vagy mivel vehették rá, hogy a merényletet megszervezze és végrehajtsa? Veress Endre Izabella királynéről írt monográfiájában a hármak megöletése mögött elsősorban Balassa személyes ellenérzéseit látta, amelyek összekapcsolódtak Izabella félelmével és Bebek állítólagos személyes tolakodása felett érzett „sértettségével”.⁵⁶⁹ Balassa és a triumvirátus valóban nagyon régről, már évtizedek óta ismerték egymást. Bebek Ferencsel még az 1530-as évek közepéről, Kendy Ferencsel pedig a Thurzó Annával kötött házasságtól és Léva elfoglalásától voltak ellentétek. De a rendkívül képlékeny erdélyi viszonyok között látnunk kell azt is, hogy ezek korántsem indokolták kapcsolatuk későbbi brutális kifutását. Úgy tűnik, hogy a merénylet indítékainak megfejtésekor a kortársak is sötétben tapogatóztak, mert az előbb ismertetett rossz viszony ellenére több helyütt fölbukkan olyan elmélet is, miszerint a nevezett főurak valójában egymás szövetségesei voltak. A főurak állítólag valamiféle ligát alkottak – Forgách Ferenc szerint még Csáky Mihály, a királyfi korábbi tanítója (ekkor kancellár) és Petrovics Péter is köztük volt –, amely szövetségből Balassa, hogy önmagát mentse, társait elárulva kiugrott.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ Az 1557–1558 fordulóján zajlott északkeleti hadakozás idején egy vélhetőleg magyar származású csauz (Oztreff, sive Arpadi) és a császári követ, Szabó László között a Belgrád–Drinápoly úton folytatott beszélgetés során is előkerült, hogy mikor Izabellát a király elűzte Erdélyből, Kendy Ferencet tette meg vajdának. Szabó László jelentése (Gregorjanczy Pál győri püspöktől), 1558. február II. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 13. Konv. 3. fol. 23r.

⁵⁶⁸ FORGÁCH 1982: 155.

⁵⁶⁹ VERESS 1901: 8., 463.

⁵⁷⁰ Forgách kiterjedt szövetséget látott, szerinte ugyanis Csáky Mihály, sőt, eleinte még Petrovics Péter is az összeesküvők között volt. FORGÁCH 1982: 154–155. Az 1569-ben nyomtatott *Komédia* szerint Balassa, Bebek és Kendy Antal szövetséget kötöttek azért, hogy maguk vezessék Erdélyt (továbbra is oszmán vazallusi státuszban). Társai elárulása miatt a merénylet Balassa főbűneként jelenik meg a műben. *COMOEDIA*: 31.

Minden bizonnyal sem az ellentétek, sem az állítólagos szövetség önmagában nem tekinthető a merénylet egyértelmű okának. Amennyiben a főurak között létezett valamiféle megállapodás, akkor az inkább az aktuális erőviszonyok rögzítésére és a krízishelyzet esetén fellépő bizonytalanság kivédésére szolgált. Éppen emiatt az sem meglepő, hogy a királyi család visszatérését követően több alkalommal is együttműködtek. Valamiféle hallgatóságos megegyezés arra vonatkozóan lehetett közöttük, hogy régi ellentéteiket az éppen aktuális közös érdekérvényesítési terület fenntartása érdekében félretegyék. A politizálásnak ezen a szintjén múltbéli sérelmeik fölemlegetése az egész tartomány jövőjére nézve súlyos következményekkel járt volna. Balassa, Bebek és a Kendy fivérek a restaurációt megelőző közel három évtized „veteránjai” voltak, olyan túlélők, akik jól ismerték a Habsburg–Szapolyai politikai vetélkedés belső mozgatórugóit, így érdekérvényesítési stratégiájukat ebben a viszonyrendszerben szerzett tapasztalataik mentén építették föl. Nem azt állítom, hogy Balassa nem tartotta volna elképzelhetőnek régi ellentétei ilyen jellegű rendezését, de az előbbi érvek miatt valami más is állhatott a háttérben, ami kellő impulzust adott a gyilkosság véghezviteléhez.

Bár Forgách Ferenc előadásában nem minden adat ellenőrizhető, mégis, elbeszélésének egy részlete felettébb beszédes. Szerinte úgy vették rá Balassát a merényletre, hogy Izabella az egyik lengyel udvari familiárisán, Stanisław Niezowskin keresztül megszarolta.⁵⁷¹ Az udvaronc közölte Balassával, hogy tudnak a főúri szövetségről, és ultimátumot adtak neki: vagy végez társaival, vagy ővele végeznek. Bár a főúri szövetség lehetőségét elvetettük, és Forgách munkáját is erős kritikával kell kezelni, ugyanakkor Izabella „ajánlatát”, mint a gyilkosságot generáló tényezőt, különösen a távlati következmények ismeretében, érdemes komolyan vennünk. Balassa a Bebek–Kendy-hármashoz hasonlóan ugyancsak bonyolult politikai nézetekkel rendelkezett, de egyvalami biztos: ahogyan majd a továbbiakban bemutatásra kerül, a merénylet idején már sokkal aktívabb kapcsolatot tartott fenn a bécsi udvarral, mint a meggyilkolt főurak. Ráadásul a források arról tanúskodnak, hogy mindez afféle nyílt titok volt az erdélyiek előtt.

Balassa kapcsolatait a Habsburg magyar királlyal és a bécsi udvarral több példa is kiválóan szemlélteti. Menyhárt öccse, Balassa János 1557. május 8-án benyújtott egy tervezetet a Haditanács elé, amely az Erdéllyel kapcsolatban elképzelhető

⁵⁷¹ Forgách fantáziája nyomán Szekfű Gyula a lengyel udvaronc szerelemföltésztését is elképzelhetőnek tartotta, aki Bebeket, az egyszerű már kikoszorózott kériót ily módon eltávolította. *HÓMAN – SEKFI* 1935: 305.

hadműveleteket taglalja, és amelyben kiemelt szerep jutna bátyjának is.⁵⁷² E szerint Menyhárt, amikor Izabella királyné parancsából Gyula elfoglalására indulna, a vár védőivel előre egyeztetve, annak falainál ostromot színelne, amelyet követően a védők földadnak neki a várat, természetesen Ferdinánd király előzetes engedélyével. Balassa ezután Eger vagy Kassa alá vonulna a sereggel, és az ily módon elfoglalt Gyula várat azonnal átadná Ferdinándnak. Mindez természetesen csak akkor valósulhat meg, ha Menyhártnak az erdélyi birtokain kívül lenne hová visszavonulni és családját biztonságban elhelyezni, ezért Trencsént vagy Szepes várát kellene neki adományozni.

Jóllehet Balassa János memoriáléja igen fantáziadúsnak tűnik, és irreális elemei miatt rengeteg hibalehetőséget hordoz magában, de számunkra ebből annyi mégis kitűnik, hogy Balassa Menyhárt a szükség hozta kényszer miatt volt hűséges János Zsigmondhoz. Azonban Ferdinánd király egyelőre nem kívánt újabb konfliktus kirobbantásában sem támogatóként, sem fölbujtóként részt venni, de hogy egyértelművé tegye szándékait, 4000 forintos évjáradékot utalt ki Balassának, ameddig az ő érdekében tevékenykedik.⁵⁷³ (Erre az összegre érdemes abból a szempontból tekintenünk, hogy Menyhárt bátyjának, Imrének Erdélyből való távozása után Ferdinánd király évi 2400 forintos járandóságot ítelt meg.)

Az előbbivel szorosan összefügg gyalui Thorda Zsigmondnak, a felső-magyarországi királyi jövedelmek igazgatójának két évvel a restaurációt követően tett jelentése.⁵⁷⁴ 1558. május 20-án a következők miatt folyamodott utasításért a királyhoz: kémje útján nemcsak az erdélyi országgyűlésről akart híreket szerezni, hanem Balassát is átpártolásra akarta bírni. Thorda kérte, hogy a király tudassa vele, mit ígérhet Balassának, valamint újra előkerült a főúr családjának biztonságos lakhelyét érintő korábbi probléma is. Thorda emellett azt is megjegyezte, hogy Dobó István remélhetőleg már értesítette erről Öfelségét.⁵⁷⁵ Az egykori egri várvédő

⁵⁷² Balassa János memoriáléjának kivonatos összefoglalása: VERESS 1901: 435–436. Német nyelvű másolata: ÖStA KA AFA Akten Kt. 13. 1557/12/ad 1. Ferdinánd 1557. május 8-án kelt válasza ugyanott.

⁵⁷³ VERESS 1901: 326.

⁵⁷⁴ Említése: HÁZI 1928a: 99. Az irat jelzete: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 79. Konv. A. fol. 73–74. Thorda életútjához újabban: PÓKA 2017a, PÓKA 2021.

⁵⁷⁵ „Duae autem sunt intentiones, quarum gratia mitterem. Una ut definitiones conventus, et consilia Reginae, certo reportaret, altera ut cum Melchiore Balassa ageret. [...] Peto autem humillime a Maiestate Vestra Sacratissima informationem, si quidem Maiestati Vestrae mittendus hic homo in Transylvaniam videbitur, quomodo sit cum Melchiore Balassa agendum, quidve ei promittendum. Nam si quid ille faciet, ita faciet, ut habeat fiduciam, primum de clementi Maiestatis Vestrae Sacratissimae erga se voluntate. Deinde de loco ubi cum uxore, liberis et familia habitet. Arbitror autem spectabilem et magnificum dominum Stephanum Dobo pleraque cum Maiestate Vestra

1557. november 6-án éjjel, családját hátrahagyva tudott elszökni az erdélyi fogságból, teljes bizonyossággal csak ezután állíthatjuk, hogy jelezte a királynak Balassa szándékát. Valójában nem is az a lényeges, hogy a királyhoz mikor jutott el a hír, hanem az, hogy Balassa talán már a korábbi, szamosújvári „ostrom” alatt egyeztetett erről Dobóval. A korábban Kendy Antallal és Petrovics Péterrel együtt Dobónak kiadott hitlevél mellett bizonyára élőszóban is tárgyaltak. A kor viszonyai közepette és a korábbi példáknak megfelelően egyáltalán nem volna meglepő, ha Balassa Dobón keresztül üzenté volna meg, hogy a király továbbra is számíthat szolgálataira, és hogy Habsburg-párti úrként számoljon vele a tartományban, de az üzenet átadása Dobó fogságba vetése miatt késhetett. Azt kell tehát látnunk, hogy Ferdinánd király Erdéllyel kapcsolatos terveiben Balassa Menyhárt személye már ekkor előkerült, de mielőtt bármit is ígért volna, igyekezett megtudni Balassa feltételeit.⁵⁷⁶

Ha figyelembe vesszük, hogy a császári követ szerint a Bebek–Kendy-csoporttal azért kellett leszámolni, mert egy esetleges hatalmi vákuum esetén azok Ferdinándhoz pártolhatnak, akkor az előbbieik fényében egyből nyilvánvalóvá válik Balassa zsarolhatósága. A játszma tétje Balassa előtt is világos volt: ha a Habsburg-pártisággal kompromittálható uraknak – függetlenül attól, hogy ez mennyiben fedte a valóságot – merénylet jutott osztályrészül, akkor aligha kétséges, hogy bécsi kapcsolatainak ismeretében milyen jövőt szántak neki. Nem véletlenül jegyezte meg 1559 májusában a korábban Bebeket is buzdító Rusztán pasa, hogy a királynénak Balassát is meg kell öletnie, mert hűtlenné válhat hozzá.⁵⁷⁷ Nem egyértelmű, hogy mik voltak a Bebek–Kendy-csoport valódi céljai – valóban meg akarták-e mérgezni a királyi családot, vagy csak Izabella hatalmának visszaszorítására törekedtek –, de egy biztos: az általuk vezetett Erdélyben Balassának nem lett volna jövője. Ebben a helyzetben Balassa számára egyetlen lehetőségként az kínálkozott, hogy bizonyítja feltétlen hűségét az Izabella és János Zsigmond, valamint a Porta előtt is ellehetetlenült főurak megöletésével. Mindezen tényezők a múltbéli ellentétekkel együttvéve alkották azt a kontextust, amelynek keretein belül elvállalta a gyilkosság elkövetését.

Tette mindezt úgy, hogy a jövőt illetően ekkor már egészen más elképzelései voltak.

Sacratissima egisse de Melchior Balassa. Situm igitur est in iudicio Sacratissimae Maiestatis Vestrae an hoc domino Stephano Dobo sit significandum.” Thorda május 20-i leveléből.

⁵⁷⁶ Ferdinánd Thorda Zsigmondnak, Bécs, 1558. május 28. (fogalmazvány) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 79. Konv. A. fol. 85.

⁵⁷⁷ A császári követ jelentése alapján VERESS 1901: 462. 6. jegyzet.

IV. 3. ÚTON A PÁRTVÁLTÁS FELÉ

„[...] Isten után csak császárnak öfelségének vagyon ahhoz módja, hogy minket, ez szegény darab országocskát, avagy földet pogány kéztől megtartsa. Ha pedig az Úristennek az akaratja, hogy elfogyjunk is, húsz esztendővel vagy harminckettővel is kisebbben fogynánk el császár birodalma alatt.”

(Balassa Menyhárt ecsedi Báthory Andrásnak)

Balassa Menyhárt életének legjelentősebb eseménye az 1561–1562 fordulóján végrehajtott pártváltása, legalábbis az utókor ítélete szerint. Neve hallatán a tudományos közvélemény szinte kizárólag a János Zsigmonddal való nyílt szembefordulásra és a Ferdinánd királyhoz történt átpartolásra asszociál. A történeti hagyomány és emlékezet mindenekelőtt ez alapján határozta meg őt, karakterére végérvényesen rányomva a politikai opportunistá és az elvtelen áruló bélyegét, amely napjainkra személyének elsődleges ismertetőjegyévé vált. Mindez természetesen az őt nyíltan elmarasztaló és halála után egy évvel megjelent *Komédia* hatásának tudható be. Ugyanakkor a végrehajtott politikai manőver korabeli fontosságát hűen visszatükrözi, hogy a pártváltás még a *Komédia* címébe is bekerült, annak ellenére, hogy tartalmát tekintve nem arról szól, és nem azzal a céllal készült, hogy annak hátterét bemutassa.

Ha Balassa pártváltását a kor keretei között (és némileg tágabb perspektívából) vizsgáljuk, akkor hamar szembetűnik, hogy az valójában nem volt más, mint az 1530-as években folytatott belháború igen kései lecsapódása, és azt a politikai gyakorlatot idézte, amely korábban szinte az egész elit sajátja volt. A különbség két körülményben fedezhető fel. Az egyik, hogy míg az előbbi esetében az ország belső és középső területein alakultak ki konfliktus-zónák, addig az 1560-as évekre a belháború az északkeleti régióba, a tágabb értelemben vett Felső-Tisza vidékére tevődött át. A Habsburg–Szapolyai-konfliktus ütközőzónája tehát keletebbre tolódott. A másik lényeges különbség az volt, hogy erre az időszakra jóllehet, nem tökéletes, de valamelyest egyértelműbb kül- és belpolitikai viszonyrendszer alakult ki. A korábbiakhoz képest az oszmán hódítás következtében világosabbak lettek a fennhatóság határai, és a konkrét hatáskörrel működő országos intézmények, köztük a kiépülő végvárrendszer is megszilárdulni látszottak. Részben

ez volt az oka annak, hogy Ferdinánd király utolsó „országgyesítési” kísérlete, és az ennek zálogát jelentő pártváltás ekkorra már nemcsak régimódi és avított, hanem egyre inkább megvetendő érdekérvényesítési stratégiának bizonyult, legalábbis az új generáció szemében.

Balassa pártváltása a hullámmzó aktivitással zajló északkeleti várháborúk központi eseménye volt. Az eseménysor történetét Lukinich Imre és Házi Jenő a legfontosabb adatokat középpontba helyezve írták meg.⁵⁷⁸ A fókusz mindenekelőtt a Habsburg magyar királyok (Ferdinánd és Miksa), valamint a választott magyar király (János Zsigmond) közötti béketárgyalásokra, a meghatározó hadmozdulatokra és a történelmi hagyományban egységesnek gondolt ország felbomlására és belső határainak kialakulására helyezték. Lukinich Imre minden diplomáciai és hadtörténeti jellegű – máig helytálló és hiánypótló – megállapítása mellett Balassa pártváltását egyszerűen úgy értékelte, hogy „a szerződés csupán egy kétes értékű, sőt erkölcsileg is kifogásolható üzleti tárgyalásnak volt a befejezése”, és nem volt célja a fegyverszünet fölírása.⁵⁷⁹ A következmények viszont éppen ennek az ellenkezőjét igazolják. Házi Jenőt alapvetően a *Komédia* címében szereplő „árultatás” föltárása érdekelte. Bár jelezte, hogy egy teljes biográfia összeállítására nem vállalkozhat, megállapításaiából (talán épp ezért) alapvetően a *Komédia* Balassát lejárató narratívája köszön vissza.

A pártváltás hátterét és előzményeit nemcsak azért kell szétszálazva vizsgálnunk, mert az jóval túlmutat a főúr egyéni ambícióin, és mert országos jelentőségű eseményről van szó, hanem mert az előbbi, nyilvánvalóan elfogult olvasatok és a napjainkra hagyományosan rögzült „áruló-imázs” mögött valójában egy rendkívül összetett mozaik lappang.

IV. 3. 1. Balassa Erdélyben: A legjobb pozíció a legrosszabb körülmények között

A Bebek–Kendy-merényletet követően Izabella királyné bőségesen megjutalmazta a főurat, amelynek következtében a keleti Magyar Királyság és Erdély egyik legnagyobb hatalommal bíró és legbefolyásosabb ura lett. Ekkor került birtokába Szatmár és Németi (korábban a somlyai Báthoryaké voltak), a nemesércekben gazdag Nagybánya, Tasnád várkapitánysága, és hozzá három vármegye tizede;

⁵⁷⁸ LUKINICH 1913 és HÁZI 1928a és b.

⁵⁷⁹ LUKINICH 1913: 383.

ezenkívül pedig az Erdélyhez tartozó magyarországi részek főkapitánya lett.⁵⁸⁰ Kiterjedt birtokai Erdélyt északról nemcsak szegélyezték, hanem szinte teljesen lefedték. Erdélyben övé volt a már többször említett Diód és Léta, de volt háza Tordaszentlászlón és Kolozsváron is. A kormányzói tisztség kérdésében a Bebek–Kendy-trió kiesése után teljesen egyértelmű volt, hogy ő a befutó jelölt. Jelentős előrelépést könyvelhetett el azon a területen is, ahol korábbi hiányosságai kifejezetten hátráltatták. A szatmári régióban megvalósította azt, ami legutóbb csak tíz évvel korábban, Hont és Bars vármegyében sikerült: kiterjedt familiárisi körén keresztül a nemesi társadalom kapcsolati hálójára és a birtokokra épülő társadalmi beágyazottságot ért el. A térség kisebb várainak, erősségeinek urai vagy a dominusz-szervitor kapcsolattal kötődtek hozzá, vagy rokoni szálak fűzték őket a főúrhoz. Ennek a társadalmi kötődésnek a megléte a későbbiekben még különösen fontos lesz.

Balassára 1559-ben elvileg kettős feladat hárult. Először is pozíciójából és birtokaiból eredően Erdély védelmét az északi területek megtartásával kellett biztosítani. Másodsor a Porta és Ferdinánd király között megkötött béke árnyékában Izabella és János Zsigmond is béketárgyalásokba kezdett a Habsburg uralkodóval, amelyek lebonyolítását Balassára bízták. A tárgyalásokat a szultán engedélyezte az erdélyieknek, ők pedig éltek ennek lehetőségével. Mindebben állítólag nem csekély szerepe volt Izabella betegségének, ugyanis mindkét fél rendezett és rögzített viszonyokat kívánt egy lehetséges hatalmi vákuum esetére. A tárgyalások előkészítését, a közvetítést, valamint a követjárás bizalmas feladatát később (már Izabella halála után) erdélyi részről Hagymássy Kristóf és Szalánczy János,⁵⁸¹ illetve a somlyai Báthoryak végezték. Azonban érdekes módon 1559. április–májusában még Balassa volt az, akit a kapcsolatfelvétellel megbíztak, és további egyeztetésre Gyulafehérvárra rendeltek. Ez több mindennel magyarázható. A főúr a királyné régi, bizalmi emberének számított, akire még az 1551. évi ellenállási próbálkozások idején is bátran támaszkodott. Csáky Mihály kancellár bár nem katonaként, de ugyancsak belső embernek számított, aminek ékes bizonyítéka, hogy a gyulafehérvári egyeztetések során személyesen ő írta Balassa nevében a leveleket. A főúr előtérbe helyezését azonban nem csak Izabella jóindulata eredményezte. A másik oldalról ecsedi Báthory András országbíró, szabolcsi és szatmári főispán képviselte Ferdinánd királyt, aki Balassával úgy állt rokonságban, hogy

⁵⁸⁰ EOE II.: 46.; FORGÁCH 1982: 158., 159.; ISTVÁNNFY 2003: 282. Az erdélyi országgyűlési emlékekben „a magyarországi hadak főkapitánya”, ezt az adatot Lukinich is átvette. LUKINICH 1913: 381–383.

⁵⁸¹ Kendy Anna kivégzett szeretőjének névrokona.

feleségeik másodunokatestvérek voltak. Továbbá nem elhanyagolható az a korábban ugyancsak említett tény, hogy Balassa kapcsolatai a Habsburg-párt és a bécsi udvar irányába ekkor már köztudomásúak lehettek.

Jellemző, hogy a felszínen zajló nyájaskodó hangvétellő diplomáciai levélváltások háttérében Balassa rendkívül bizalmas információkat osztott meg Báthoryval. Innen tudunk arról, hogy valósággal félt Gyulafehérvárra menni, és a közvélekedés miatt a királyi család előtt is csak előzetes üzenetváltás után mert megjelenni. Egyfelől már ekkor az a hír terjedt róla, hogy a „németekhez” akar csatlakozni, másfelől attól tartott, hogy a Bebek–Kendy-társaság sorsát szánják neki. Ha mindehhez felidézünk Rusztán pasa Izabella irányába intézett számonkérő megjegyzését – miszerint miért van még Balassa az élők sorában –, akkor a főúr fenntartásai, és hogy a gyilkosság után 10 hónapig miért nem ment Erdélybe, egyből érthetővé válnak. Mindezt bizonyára János Zsigmond is megérezte. Az ifjú uralkodó jelleméhez érdekes adalék személyes, provokatív megnyilvánulása, amivel Balassát 1559. április 22-én az udvarba érkezésekor fogadta. Mikor a főúr belépett a palota udvarába, János Zsigmond éppen az egyik ablakban állt. Mikor Balassa belépett, a királyfi a kezét nyújtotta, de közben azt a kérdést intézte hozzá, hogy „hol hagyta a németeket”? Balassa erre nem válaszolt.⁵⁸²

Izabella királyné 1559. szeptember 15-én elhunyt, és rendezetlen, a béketárgyalások tekintetében különösen feszült helyzetet hagyott hátra. A tárgyalások emiatt megszakadtak, ugyanis a királyné által Ferdinánd felé tett engedmények – Munkács és Huszt vára, valamint Máramaros vármegye kivételével az északi részek Ferdinánd királyhoz kerülnek – a tanácsurak számára vállalhatatlan volt, akik kivárás útján inkább a kedvezőbb alkalomra vártak.⁵⁸³ Bizonyára maga a királyné is úgy gondolta, hogy Balassa személye később még akár problémás is lehet, de egyben azt is tudta, hogy ha megnyerése helyett ellenséggé teszi, akkor fia sorsát nehezíti meg, és ez beláthatatlan következményekkel járhat. Jobb választása nem lévén, vagy talán abban a tudatban, hogy ezzel lekötelezi a főurat, utolsó óráiban kormányzónak rendelte János Zsigmond mellé.⁵⁸⁴

A királyné halála után Balassának elviekben minden lehetősége meglelt volna ahhoz, hogy egyfajta kiegyenlítő, de egyben összekötő szerepet is betöltsön Ferdinánd

⁵⁸² „Et quum ingrederer curiam, filius Reginae stabat in quadam fenestra, atque mihi ingresso porrexit manum, non satis grata, ut apparebat, mente, meque interrogavit, ubi reliquissem Germanos, sed ego nihil respondi.” Nuntiata Melchioris Balassa ad Andream Bathory. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. B. fól. 58–59.; VERESS 1901: 475. Erről Ferdinánd király és Miksa főherceg is informálva volt.

⁵⁸³ LUKINICH 1913: 373.

⁵⁸⁴ VERESS 1901: 482.; OBORNI 2003: 114–115.

király és János Zsigmond országa között.⁵⁸⁵ Személyes hatalma és befolyása, valamint a Habsburg-párttal fennálló kapcsolatai valóban alkalmassá tették volna erre. Azonban ahhoz, hogy az előbbieket megfelelő helyi értékén kezeljük, az erdélyi belpolitika néhány sajátos aspektusára kell fordítanunk figyelmünket.

Izabella halála után hiába volt Balassa úgymond hatalma csúcán, a valódi érdekérvényesítés lehetőségei nagyon hamar beszűkültek számára. A Bebek–Kendy-mozgalom céljai jóllehet okafogyottakká váltak, de a 20 éves János Zsigmond fölötti befolyás, döntéseinek közvetett irányítása továbbra is kérdéses maradt, és tanácsadói köre is még javában formálódott. Az erdélyi belpolitikát újrahunagolták, ennek nyomán kiéleződtek a korábbi ellentétek, és korántsem volt egyértelmű, hogy az erőviszonyok milyen töréspontok mentén szerveződnek újra.

A Báthory család két ága, az ecsedi és a somlyai közül Balassa csak az ecsediekkel, a magyarországi ág tagjaival, közülük is leginkább Andrással ápolt jó viszonyt, akivel feleségeik révén rokonok is voltak. A Balassától ecsedi Báthory Andrásnak, vagy a szolgálóktól Balassának küldött, és általa Báthorynak továbbított részletes jelentésekből az erdélyi belpolitika és a gyulafehérvári udvar aktuális témáira és belső viszonyaira derül fény. A somlyai Báthoryak és Balassa között Szatmár birtoklása miatt komoly viszály volt kibontakozóban, amelyben János Zsigmond egyértelműen a somlyai testvérek oldalára állt, és a két fél között mindenáron egyezséget akart létrehozni. Talán a Báthory testvérek Balassa elleni aknamunkájának hozadéka, hogy János Zsigmond mindenáron olyan megállapodást akart, amelynek nyomán Balassa enged érdekeiből. A főúr követeként eljáró Bekes László szerint a királyfi úgy fogalmazott, hogy amíg Balassa nem békül meg velük, „nem látja, hogyan használhatna a főúr akár csak két garast is ennek a nyomorult országnak”.⁵⁸⁶ A királyfi még a fenyegetésig is elment, ugyanis egyértelművé tette, hogy ha Balassa nem tud velük megegyezni, akkor meg fogja őt büntetni, és ha kell, hát harc árán is visszaveszi tőle Szatmárt. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a somlyai ág tagjai igyekeztek hamarjában kihasználni a királyné halála után még friss és képlékeny belső viszonyokat, és saját érdekeik mentén nyomást gyakorolni az uralkodóra. A lehetőség ehhez adott volt, és nem

⁵⁸⁵ Ahogyan erre Horn Ildikó is felhívta a figyelmet. HORN 2012: 99.

⁵⁸⁶ „[...] interim dicit [ti. János Zsigmond] quod non videat hoc quod Dominatio Vestra [ti. Balassa] oppresso regno servire queat in valore duorum denariorum [...]” Berenthey Lajos és Boldizsár deák levele Balassának (Diód, 1559. november 5.) a Bekes Lászlóval történt gyulafehérvári találkozóról, amelynek latin nyelvű változatát Báthory továbbította Miksának. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 12–12a.

csak kapcsolataik révén. Somlyai Báthory András már Izabella mellett is a főudvarmesteri méltóságot viselte, és János Zsigmond is nélkülözhetetlen személyként tekintett rá, akit nem akart elengedni maga mellől.⁵⁸⁷ Ennek nyomán a három fivér, somlyai Báthory András, Kristóf és István az udvarban forgolódva igyekeztek az uralkodót Balassa ellen hangolni, a főurat mindenféleképp megvédeni, hogy kétséget ébresszenek vele kapcsolatban a fejedelem előtt.⁵⁸⁸

IV. 3. 2. Ferdinánd és Miksa tervei Erdéllyel; Balassa kapcsolata a Habsburg-párttal

Annak ellenére, hogy Ferdinánd király fölmentette az erdélyieket a hűségeskü alól, és hogy a korábban ismertetett okok miatt uralma nem volt fenntartható Erdélyben, a tartományról valójában haláláig nem mondott le. Ferdinánd utolsó próbálkozása Erdély megszerzésére szorosán összekapcsolódott Balassa Menyhárt személyével, és a főúr vált a király ebbéli törekvéseinek végrehajtójává is. Nyilvánvaló, hogy Balassa átpártolása a Habsburgok Erdély visszaszerzésére irányuló akciójának csak egyik elemét alkotta, de hozzá kell tennünk, hogy mivel ezen állt vagy bukott minden, valójában annak legfontosabb elemét képezte.

Ahogy bemutatásra került, Balassára 1557-től voltaképpen úgy tekintettek, mint lehetséges szabotőrre (lásd Balassa Jánosnak a Haditanács elé benyújtott tervezetét), és Thorda Zsigmondon keresztül a kapcsolatfelvétel is megtörtént vele. Ennek ismeretében a Balassa által 1558–1559-ben Izabella és János Zsigmond szolgálatában Erdély védelméért véghez vitt hadmozdulatok felettébb elgondolkodtatóak. Még Petrovics Péter kormányzó halálát követően, 1557–1558 fordulóján Balassa és Bebek közösen hajtottak végre a Felső-Tisza vidékének megtartásáért egy katonai akciót, amiben Balassa közvetlenül szembetalálkozott az „ellenséggel”.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ A leendő követség tagjai kapcsán nyilatkozta ezt őróla, ahogyan Csáky Mihályról is: „[...] quod satis locutus est cum Rege de hoc eodem negotio, dicit quod et sibi idem dixisset, quod Chakÿ non potest a se dimittere, quia non potest esse sine eo, nec Andream Bathorÿ a se dimittet [...]” Berenthey és Boldizsár deák előbbi levelében. Végül Szalánczy Jánosra és Hagymássy Kristófra esett a választás.

⁵⁸⁸ Ecsedi Báthory András Miksának, Sempte, 1559. december 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 9–16.

⁵⁸⁹ KOMÁROMY 1889: 669. Kb. 3000 főnyi katonaság gyűlt össze Balassa és Bebek parancsnoksága alatt Szatmárnál. Doboka, valamint Aranyos vármegyéből és a Hátszeg vidékéről 1500 főnyi lovas és gyalogos sereg van úton, és érkezik még 3000 török is. Thelekessy Imre Ferdinándnak, Ungvár, 1557. december 19. ÖStA KA AFA Akten Kt. 13. 1557/12/4.

A hadakozás Szatmár alatt kezdődött, amelyet Thelekessy Imre kassai kapitány akart bevenni. Thelekessy a Balassa és Bebek vezette had érkezésének hírére felhagyott az ostrommal, majd téli szállására vonult. Az erdélyi sereg ezt követően az ugyancsak ostromtábor által szorongatott Munkács várának felmentésére indult, amit ugyancsak sikerrel hajtott végre.⁵⁹⁰ Balassa és Bebek végül az Ugocsa vármegyei Nagyszőlős bevételére indult, amit Ferdinánd kapitánya, Székely Antal védett. Székely segítségére aztán Thelekessy Imre is táborba szállt, aki megérkezése után egy sikeres támadással a városba űzte, és így bekerítette az ostromlókat. A patthelyzetet végül kölcsönös megegyezéssel oldották föl: az erdélyi sereg elvonul, cserébe a kastélyt lerombolják.⁵⁹¹ Egy évvel később, 1559 januárjában Balassa ismét szembekerült Thelekessyvel, ez alkalommal Kisvárdra körül néztek egymással farkasszemet a Habsburg magyar királyi és erdélyi hadak.⁵⁹² A kassai kapitány a Tiszán átkelve fölvonult és csatát ajánlott az erdélyi főkapitánynak, de Balassa végül Kállóra és Szalkára vonult vissza. A kassai kapitány elvonulása-kor állítólag újból lehetőség kínálkozott az összecsapásra, de Balassa magához hívatta az ellenség hadnagyát, Káthay Ferencet, akivel megbeszélést tartottak, és végül harc nélkül távoztak. Ez volt a második alkalom, amikor keresztény vér ontására hivatkozva tudatosan került az ütközetet. Balassa lépését már ekkor jelképes üzenetnek tekintették, mint aki így próbál gesztust tenni a Habsburg-párt irányába.

Említettük, hogy az 1559 tavaszán kezdődött béketárgyalásoknál ecsedi Báthory András volt az, aki Balassával fölvette a kapcsolatot, melyet a Habsburg-párton belül a legmagasabb szinteken történt egyeztetés előzött meg. Az 1559. január–februári pozsonyi országgyűlés alkalmával a király tanácsosai – nevezetesen az esztergomi érsek (Oláh Miklós), a nádor (Nádasdy Tamás), Báthory András és Batthyány Ferenc – fölvetették Miksának, hogy ha neki és Ferdinándnak volna hajlandósága Erdély fölötti uralmuk újbóli megvalósítására, akkor Nádasdy és Báthory nagyon szívesen titkos tárgyalásokba kezdenek.⁵⁹³ Nádasdy az unokaöccsével, Majláth Gáborral, Báthory pedig Balassával került kapcsolatba. A már

⁵⁹⁰ A várat Bebek állítólag török csapatokkal mentette föl és foglalta el az ottani vár alatti kastélyt. Zeleméry (László vagy Miklós) Dobó Istvánnak, Szerednye, 1558. január 27. MNL OL E 172, II. tétel, No. 12.

⁵⁹¹ KOMÁROMY 1889: 656.

⁵⁹² KOMÁROMY 1889: 667–670. Thelekessy Imre Bártfa városának a Kisvárdra melletti ajaki táborból, 1559. január 26. SZÁDECZKY 1882: 390. A kisvárdai eset említésre került Thelekessy címereslevelében is: KOMÁROMY 1889: 171., 172.

⁵⁹³ Miksa levele Ferdinándnak, Bécs, 1559. június 5. (orig. lat.) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. B. fol. 55–63.

említett béketárgyalások során Balassa Báthoryn keresztül nemcsak Miksa főherceget, hanem az előbb említett kört (és rajtuk keresztül Ferdinándot is) egyaránt informálta, ugyanis Miksa és a nevezett tanácsosok együtt tárgyalták meg a János Zsigmondnak és Izabellának adandó válaszokat. Innentől kezdve közvetett módon állandó volt a hírfolyam Ferdinánd, Miksa és Balassa között, akiket eleinte ecsedi Báthory András,⁵⁹⁴ majd a továbbiakban a Habsburg-párt magyarországi urai kötötték össze, és amely csoportba rövid időn belül egyre többen bevonódtak. Báthory András mellett a tárgyalásokba és az együttműködésbe már 1559 őszén bekapcsolódott testvére, ecsedi Báthory Miklós is.⁵⁹⁵ Az udvar tehát tökéletesen informálva volt, ráadásul Balassa leveleit nemegyszer lefordították magyarra latinra, és továbbították Miksa főhercegnek, valamint az uralkodónak is.

Balassa személye az ő stratégiai jelentőségű helyzetéből adódóan ekkor már egyértelműen megkerülhetetlen volt egy lehetséges erdélyi hatalomátvétel megvalósításához. A bécsi udvar fontosnak tartotta a főúr társadalmi beágyazottságának, és még inkább tényleges katonai helyzetének föltérképezését, olyannyira, hogy Báthory még a Balassa birtokában lévő lövegekre is rákérdezett.⁵⁹⁶ Balassa pedig készségesnek mutatkozott. Az ő maga és szolgálói által küldött jelentésekben nemcsak a saját, hanem familiárisai helyzetét is föltárta, még arra is kitérve, hogy ők hogyan állnak János Zsigmondhoz.⁵⁹⁷ Korábban említett kiterjedt birtokai, amelyek Erdélyt északról voltaképpen lefedték, már önmagukban is rendkívül fontosnak bizonyultak, emberei és azok birtokai csak tovább növelték jelentőségét. Szervitora volt Rozsály várának ura, Kun Domonkos, valamint Szinyér várának ura, a Báthoryak szaniszlófi ágából származó Báthory István. Rokonság kötötte össze Kovászó várának urával, Matusnay Péterrel, ugyanis ez utóbbi felesége, Balassa Katalin Menyhárt bátyjának, Imrének az egyik lánya volt.⁵⁹⁸ A főúr jelentőségét tovább növelte, hogy egy másik igen előkelő familiárisa,

⁵⁹⁴ Balassa levele ecsedi Báthory Andrásnak, Szatmár, 1560. május 15. (*litterae credentiales*) ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 431A. Konv. B. fol. 313. és Szatmár, 1560. augusztus 12. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 425. fol. 272. (Függelék 25.); Ecsedi Báthory András levele Miksának, Sempte, 1560. május 27. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 431A. Konv. B. fol. 312., 314.

⁵⁹⁵ Ecsedi Báthory Miklós levele ecsedi Báthory Andrásnak, Majtény, 1559. november 21. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 10–11.

⁵⁹⁶ Lásd a Függelék 25. levelét! A velencei követjelentések között is előkerül, hogy Balassa Szatmárban jelentős mennyiségű hadianyagot halmozott fel. OBORNI 2003: 115.

⁵⁹⁷ Balassa két szervitora, Berenthey Lajos és Boldizsár deák levele, Diód, 1559. november 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 12–12a.

⁵⁹⁸ Balassa Zsigmond meghívója Nádasdy Tamásnak a menyegzőre, Diósgyőr, 1557. június 15. MNL OL E 185 Missiles, 1. d. No. 28.

Sulyok György az Erdélybe vezető utat ellenőrző Hadad várát birtokolta, amely a későbbiekben egy sorsdöntő csata helyszínévé is vált. Az előbbieken kívül további két számottevő rokoni kapcsolattal is rendelkezett, amelyek a hatalmi viszonyok elkövetkezendő felborulása szempontjából nem voltak elhanyagolhatók. Ahogy korábban említettük, 1560 nyarán enyingi Török János – akivel legutóbb felesége, Kendy Anna tragikus történeténél találkozhattunk – feleségül vette Balassa idősebbik lányát, Borbálát, így Menyhárt az apósa lett.⁵⁹⁹ Török, mint Hunyad vármegye örökös főispánja, Vajdahunyd várával kiterjedt birtokkomplexum fölött rendelkezett, továbbá bejáratos volt Izabella és János Zsigmond udvarába. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy az erdélyiek amolyan gyenge láncszemként tekinthettek rá, mert már a királyné halála után is arról gyözködte őt somlyai Báthory András főudvarmester, hogy szolgálja továbbra is hűségesen János Zsigmondot, mert a királyfi jóindulattal van irányába. A másik rokoni szál a tokaji vár prefektusával, zétényi Némethy Ferencsel állt fenn. Némethy 1561. június 8-án vette feleségül Menyhárt bátyjának, Balassa Imrének másik lányát, Zsófiát.⁶⁰⁰ Jóllehet Balassa Zsófia kiházásítása mögött bizonyára mostohaapja, Patócsy Boldizsár állt, mégis, egy lehetséges hatalmi vákuum esetén ezzel a szállal is számolniuk kellett.

Izabella királyné halálakor adódott az első lehetőség arra, hogy Balassa színt valljon, és nyíltan Ferdinánd királyhoz pártoljon. Az ekkor kialakult helyzetet kihasználva súlyos károkat tudott volna okozni, amihez pozíciói is adottak voltak. Úgy tűnik, hogy eredetileg ez tervben is volt, ugyanis megtette az ehhez szükséges előkészületeket: családját kihozta Erdélyből, és Báthory Andrásnak meg is írta, hogy ha nem sikerül tető alá hozni a békét, akkor nyíltan elszakad János Zsigmondtól.⁶⁰¹ De a királyné halála után több mint kétéves holtidő következett. Úgy tűnhetett, hogy Balassa átpartolásának ereje magával rántja a hozzá kötődő urakat, de egy erdélyi ellentámadás esetén kellő erő felmutatása nélkül a határvidék urainak Habsburg-hűsége sem volt garantálható. Elszakadásának keresztülviteléhez tehát – saját csapatainak mozgósítása mellett – jelentősebb támogatást is igényelt, ezt pedig Ferdinánd király egyelőre nem tudta megadni.

⁵⁹⁹ Báthory András levele Miksának, Semppte, 1560. május 27. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 431A. Konv. B. fol. 312., 314.

⁶⁰⁰ 1561. június 8-án tartották menyegzőjüket. HORN – KREUTZER – SZABÓ 2005: 40–41.

⁶⁰¹ Báthory András levele Miksának, Semppte, 1559. december 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 9–16. Házi Jenő úgy fogalmazott, hogy Balassa feltűnés nélkül készítette elő átpartolását, azonban a körülmények ismeretében ezt a megállapítást érdemes fenntartásokkal kezelünk. HÁZI 1928a: 100.

Közvetlen segítséget a kassai kapitány, Thelekessy nyújthatott volna, de ővele valamiért nem volt megfelelő a viszony (korábban már kétszer is farkasszemet néztek).

A nem megfelelő körülmények mellett a szervezkedést az is hátráltatta, hogy 1560 júliusában sikerült Ferdinándnak János Zsigmonddal fél évre fegyverszünetet kötni,⁶⁰² amit – ekkor még – az udvari körök sem akartak fölírni. Balassa helyzetét mi sem jelzi jobban, hogy ekkor már a királyfi kérésére sem ment Erdélybe.⁶⁰³ 1560 júniusának végén és júliusának elején a magyar tanács opínióban foglalta össze Ferdinánd királynak, hogy a Balassa által kézben tartott és az Erdélyen kívüli magyarországi területekről mennyi adó szedhető.⁶⁰⁴ Biztosan állítható tehát, hogy a bécsi udvart igenis foglalkoztatta Balassa aktuális helyzete és lojalitása, de nem egyedül az ő személyében, hanem jóval szélesebb perspektívában gondolkodtak. Ferdinánd király végül a fegyverszünetre hivatkozva egyelőre még nem mondott igent az akcióra, de jelezte Báthory felé, hogy továbbra is számítanak Balassára, és arra biztatta, igyekezzen megtudni, milyen feltételek mentén hajlandó a főúr átpartolni.⁶⁰⁵

A patthelyzetet végül a körülmények változása billentette ki. 1560 tavaszán meghalt Thelekessy, és ideiglenesen Forgách Simon töltötte be a kassai kapitányi és a felső-magyarországi főkapitányi tiszteket, amit aztán szeptemberben csömöri Zay Ferencnek adott át.⁶⁰⁶ Forgách egyébként bizonyára alkalmas lett volna a Balassával való konspirációra. A két katona már ismerte egymást (korábban még Balassa török foglyáért váltották ki), továbbá Forgách felesége Menyhárt másik bátyjának, Zsigmondnak a gyámleánya, Pemfflinger Orsolya volt.⁶⁰⁷ De Zay Ferenc is a család ismerősének számított (Menyhárt öccsével, Jánossal 1551-ben Szolnokon szolgáltak együtt), és a szervezkedés fonalának felvételéhez tökéletes személynek bizonyult.

A fegyverszünet lejártával újra kezdetét vették a tárgyalások, azonban a határvidék várainak erősítése mindkét fél esetében gyanakvást táplált. Homonnai Drugeth Gáspárnak János Zsigmond oldalára való átállása, valamint Mátészalka

⁶⁰² HÁZI 1928a: 100. LUKINICH 1913: 374.

⁶⁰³ EOE II.: 134.

⁶⁰⁴ A magyar tanács opíniója Ferdinándnak, 1560. június 26. ÖStA HHHStA UA AA Fasc. 81. Konv. B. fol. 20–23.

⁶⁰⁵ LUKINICH 1913: 382.

⁶⁰⁶ PÁLFFY 1997: 272.

⁶⁰⁷ Forgách Simon meghívója Miksának, Kassa, 1559. október 27. ÖStA HHHStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 2.

és Nagykálló erődítése kiprovokálta Zay föllépését. Balassa ekkor már arra kényszerült, hogy bizonyítsa hűségét a királyfi felé, de ennek színleléséről Zayval előre egyeztetett. A kassai kapitány elfoglalta Szalkát, majd Kálló ellen indult volna, de Balassa előre jelezte neki, hogy Szalka felmentésére indul, ezért álljon el a harctól.⁶⁰⁸ Balassa ekkor már minden tervéről értesítette Zayt; úgy tűnik, hogy együttműködésük célja az volt, hogy a katonaságot kíméljék a későbbi célok elérése érdekében. Valamikor az év elején Thurzó Ferenc kamarai elnök – Balassa sógora, feleségének, Thurzó Annának a testvére – is bekapcsolódott a szervezkedésbe. Az ő megjelenése már egyértelműen a király és az udvar erőteljesebb bevonódását mutatja. Ekkor már előkerültek Balassa kívánságai is, amelyekről Zay és ő értesítették a királyt.⁶⁰⁹ Thurzó feladata pedig ekkor már egyértelműen Balassa megnyerése volt.⁶¹⁰

Mindeközben az udvar a Balassával zajló egyezkedés mellett újabb fegyverszüneti tárgyalásokat folytatott. János Zsigmondtól a királyi cím mellőzése mellett (ekkor már túl a *status quón*) Bereg és Ugocsa vármegyék átadását követelték. A közel fél éven át zajló tárgyalások végére az udvar végül elállt ettől, és 1561 decemberében megkötötték az újabb egyezményt,⁶¹¹ de ennek ellenére az északkeleti országrészben mindkét fél nyíltan háborúra készült.⁶¹² A munkácsi és huszti őrség Daczó Tamás és Hagymássy Kristóf vezetésével a nyáron folyamatosan pusztította a Habsburg-párti birtokokat.⁶¹³ Egy alkalommal, a katonaság szállításakor, Balassa szükségszerűen együttműködött Hagymássyval, amiért aztán Zay előtt magyarázkodnia kellett. Az eset még a tapasztalt Zayt is zavarba ejtette, jelezte is a királynak, hogy nem tudja, Balassa ezt hűséget színlelve, vagy valóban János Zsigmond hűséges szolgálatában cselekedte-e.⁶¹⁴ A helyzetet nemcsak az bonyolította, hogy a főúrnak folyamatosan színlelnie kellett, hanem az is, hogy Daczó Tamás, a munkácsi vár egyik tisztje az ő legbensőségesebb szolgája volt. A több éven át tartó konspiráció alatt Zay határozottan kérte Ferdinánd királyt,

⁶⁰⁸ LUKINICH 1913: 375–376.; HÁZI 1928a: 101.

⁶⁰⁹ Zay Ferenc levele Ferdinándnak, Kassa, 1561. február 8. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 82. Konv. A fol. 54–55. és Nagytárkány, február 22. Uo. fol. 69.

⁶¹⁰ HÁZI 1928a: 102.

⁶¹¹ LUKINICH 1913: 377–378.

⁶¹² LUKINICH 1913: 380.

⁶¹³ Zay levele Ferdinándnak, Kassa, 1561. augusztus 16. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 82. Konv. C. fol. 143r.

⁶¹⁴ Zay levele Ferdinándnak, Lőcse, 1561. augusztus 2. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 82. Konv. C. fol. 130.

hogy fogadja vissza kegyelmébe Balassát.⁶¹⁵ Nem kizárt, hogy ennek fényében kell értelmeznünk a Balassa kiszámíthatatlanságával kapcsolatban tett kijelentéseit, mert alighanem szeretnék volna döntésre vinni a kegyelembe fogadást.

Az udvar tehát már 1559–1560 fordulójától komolyan vette Balassa szándékait, és bár Izabella halálakor lett volna lehetőség az elpártolásra, a kedvezőtlen körülmények miatt ez nem történt meg. Thorda Zsigmond, majd az ecsedi Báthory fivérek mellett Zay és Thurzó Ferenc bekapcsolódása Balassa átpártoltatásába már egyértelműen jelezte az udvar szándékát is. Ugyanakkor a helyzet komplexitását akkor értjük meg, ha távolabbról szemléljük a folyamatot. Az udvari körökben ekkor már több tervezet is napvilágot látott arra vonatkozóan, hogyan lehetne Erdélyt újból Habsburg fennhatóság alá vonni.⁶¹⁶ Az egyik a kancellária titkárától, Forgách Ferencről származott. Ő több erdélyi birtokost is megnevezett, akik készek lennének János Zsigmond ellen fellázadni, ugyanakkor Erdély visszaszerzéséhez Balassát tartotta a megfelelő embernek, és megkörményezésére konkrét javaslatot is tett. Véleménye szerint a Drágffy-uradalmat – ami akkor ecsedi Báthory György kezén volt – kellene neki adományozni.⁶¹⁷ Ugyanide sorolható a főúrral szoros kapcsolatban álló ecsedi Báthory András Miksához intézett beadványa is, amely az átpártoláshoz képest már némileg fáziskésésben volt (1562. január vége, amikor Menyhárt már több mint egy hónapja nyíltan Ferdinánd király szolgálatában állt). Ebből ki kell emelnünk, hogy Báthory az egész erdélyi konspirációhoz értelemszerűen Balassát tartotta a legalkalmasabbnak.⁶¹⁸ Mind Forgách, mind Báthory javaslata tartalmazta a moldvai önjelölt trónkövetelő, Héraklidész Jakab kalandor katonai támogatását és hatalomra segítségét, mert ezzel János Zsigmond országát két oldalról harapófogóba szoríthatnák. Az ismertetett előzmények e tervezetek tükrében nyerik el értelmüket. Az udvar célja nemcsak a *status quo* alapján birtokolt területek békében rögzített megszerzése, hanem egyértelműen Erdély visszafoglalása volt, amelyhez stratégiai helyzetéből adódóan Balassa volt a legalkalmasabb. A megnyerésére indított akciók elsősorban a körülményeket igyekeztek alakítani, de az udvar arra is törekedett, hogy a külpolitikai tényezők is János Zsigmond uralkodásának végét idézzék elő.

⁶¹⁵ HÁZI 1928a: 102.

⁶¹⁶ A témához bővebben: OBORNI 2003: 116.

⁶¹⁷ MAJER 1866: 545.

⁶¹⁸ OBORNI 2003: 118.

IV. 3. 3. A személyes meggyőződés: Családi hagyomány és politikai orientáció

Balassa szerepvállalásának teljes megértése csakis a tágabb kontextuson keresztül lehetséges, amelynek figyelembevételével bizonyos korábban rögzült és evidensnek gondolt tényezőket is felül kell vizsgálnunk. A pártváltás motivációját korábban kizárólag azzal magyarázták, hogy további anyagi gyarapodást és a társadalmi ranglétrán való emelkedést szeretett volna, vagyis birtokokért cserébe gátlástalanul esküdött hűséget. Ha megvizsgáljuk erdélyi helyzetét, akkor – ahogyan említettük – azt láthatjuk, hogy hatalma csúcsán van. Egy esetleges pártváltás során viszont garantálható a katonai beavatkozás, és a seregek felvonulási övezete, tehát maga a konfliktus-zóna a Szatmár körüli térség lenne, ami veszélyeztetné addigi helyzetét. Amennyiben valóban megvalósulna az Erdély fölötti újbóli Habsburg hatalomátvétel, akkor korántsem egyértelmű, hogy milyen minőségben számíthatnánk rá a továbbiakban, de talán nem túlzás azt gondolnunk, hogy legfőlőbb a vajdai címre pályázhatna, amelynek betöltése kapcsán 1552–1553 fordulóján egyszer már fölvetődött a neve. Következésképp a János Zsigmondtól való elszakadásra egész egyszerűen nem életszerű az a magyarázat, hogy azt csakis a megfelelő anyagi kompenzáció motiválta. Még egyre látványosabb erdélyi elszigetelődése ellenére is szinte érthetetlennek tűnne, hogy pusztán emiatt a garantáltan rosszabbnak ígérkező pozíciót és a biztosra vehető háborút választotta volna.

Az előbbieket mellett azt is látnunk kell, hogy a mindenkori közvélemény igen mostohán kezeli a kettős királyságban szerepet vállalt és (akármilyen okból) pártot váltó főurakat, gyakran eleve azzal a prekoncepcióval fordulva feléjük, miszerint meglehetősen hiányos politikai látótérrel rendelkeztek. Annak elfogadására még kevesebb a hajlandóság, hogy belássuk, hogy a gyakorta változó és bizonytalan körülményekre adott válaszaik egy idő után szükségszerűen tapasztalatokká fejlődtek. Ebből természetesen az következik, hogy a mindenkori politikai meggyőződés korántsem írható le a stagnáló jelzővel, hanem épp ellenkezőleg: folyamatosan változik, hosszú évtizedek alatt a mélyben szinte észrevétlenül fejlődik. A kortársak világnézete sokszor keserű tapasztalatok árán, de szüntelenül alakult, míg végül (valamilyen irányba) kiforrottabbá vált. Így volt ez Balassa Menyhárt esetében is. Magatartását jóval könnyebb megértenünk, ha elfogadjuk, hogy az a politikai generáció, amelynek tagja volt, az előbb leírt folyamat során jutott el a maga érvényes következtetéseire.

A kor politikai gyakorlatában a Balassa családnak ekkor már hagyományos szerep jutott. Testvérei közül Imrének a János király halála utáni erdélyi szerepét

az előző fejezetekben végigkísértük. Balassa Imre Ferdinánd király terveinek megvalósításában kulcsemberré tudott válni, és tegyük hozzá, mindezt egyéni céljaival összhangban vitte véghez. Szemléletes példája ennek, amikor a királyné pártja Ferdinánd ellenében licitálni kezdett a hűségére. 1550–1551-ben, Imre halálát követően Menyhárt még ha kényszerűségből is, de fölvette a család erdélyi szálait, és a hatalmi viszonyok alakulásában úgy forgolódott, hogy mindkét fél egyaránt fontosnak tartotta az ő megnyerését. Az Izabella és János Zsigmond visszatéréseivel kialakult viszonyokat korántsem tekintette véglegesnek, de nem a Bebek és a Kendy testvérek által képviselt főúri konföderációt, hanem Ferdinánd királyságának újbóli kiterjesztését tartotta volna a helyzet megoldásának. Innen nézve a Szapolyai-restaurációban betöltött szerepe és a királyi család szolgálata mind a túlélés zálogát jelentették. Ferdinánd király végső célja továbbra is Erdély visszaszerzése volt, Balassa Menyhárt pedig olyan helyzetbe tudott kerülni, hogy az udvar terveinek végrehajtásához személye egyszerűen megkerülhetetlenné vált. Nem haladhatunk el észrevétlenül amellett, hogy ezzel voltaképpen ugyanabba a szerepbe került, mint amelyben húsz évvel korábban bátyja, Imre tevékenykedett. Természetesen ez azt is jelzi, hogy a politikai gyakorlat az 1530-as évek óta tulajdonképpen semmit nem változott. Ugyanannak a generációnak a keze nyomát látjuk átpártoltatásában, mint amelyik a Ferdinánd és János király közötti vetélkedés idején működött. A korszak körülményei olyan kereteket szabtak számukra, amelyeket képtelenek voltak meghaladni, és sem a váradi béke, sem pedig a század derekán megvalósult, de tiszavirág-életű országegyesítés nem tudott változtatni ezeken.

És hogy Balassa Menyhárt mit gondolhatott minderről? Identitásának egyik alapeleme a fegyverszünet alatt Báthory Andrásnak írtakból rekonstruálható.⁶¹⁹ Azon túl, hogy kesergett a két párt harcai során elesett vitézek fölött, azon aggódott, hogy ha Szulejmán szultán fölszámolja a birodalmán belüli konfliktust, újból teljes erővel Magyarország ellen fordulhat. Érdemes ezt figyelembe vennünk a sokat emlegetett politikai látótér horizontjának felrajzolásakor. Levelében (1560 augusztusa) arról is biztosította az országbírót, hogy minden igyekezetével arra fog törekedni, hogy János Zsigmond fogadja el a béke feltételeit, és engedjen Ferdinándnak. Véleményét azzal indokolta, hogy egyedül a császárnak, Ferdinándnak van lehetősége megvédeni az országot az oszmán hódítástól. Fatalizmussal telített, és a végletekig letisztult sorokkal zárta levelét: ha Isten akarata, hogy elvesz-

⁶¹⁹ Balassa Menyhárt ecsedi Báthory Andrásnak, Szatmár, 1560. augusztus 12. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 425. fol. 272. Kiadása: KÁROLYI 1881c. (Függelék 25.).

szenek, akkor az legalább a német–római császár uralma alatt, és 20 vagy 32 évvel később fog bekövetkezni. Sorai akár párhuzamba is állíthatók az 1553 nyarán testvérének, Zsigmondnak írottakkal. Az oszmán hódítás apokaliptikus víziója, amelyet Buda elvesztése váltott ki, már akkor is ott lebegett előtte. Kevesebb mint tíz évvel később már egy kikristályosodott állásfoglalással találkozunk. Az 1530-as és 40-es években, az eleve megosztottságban szocializálódott generáció egyik utolsó tagja az útkeresés során szerzett tapasztalataival végül arra a következtetésre jutott, hogy a belháború egyedül az oszmánoknak kedvez, és az ország jövője, ha egyáltalán megadatik, kizárólag a Habsburgok oldalán képzelhető el.

Balassa Menyhárt pártváltásának okait ezek alapján a következőkben határozhatjuk meg. Hiába lett volna meg minden lehetősége ahhoz, hogy Erdély és Magyarország között összekötő kapocs lehessen, a Bebek–Kendy-merénylet miatt voltaképpen állandó fenyegetettségben volt, és az oszmánok is ki akarták őt iktatni. Az országban Izabella királyné volt az utolsó támogatója, akinek halála után hamar kiszorult a politikai palettáról. János Zsigmond ellenszenvvel viseltetett iránta – tegyük hozzá, hogy Balassa sem volt valami fényes véleménnyel a királyfiról⁶²⁰ –, amit a somlyai Báthory-ág tagjaival meglévő konfliktus csak felerősített. Tovább mélyítette a szakadékot, hogy a Habsburg magyar királlyal és a magyarországi urakkal meglévő kapcsolatai miatt kompromittálódott az erdélyi közvélemény előtt, amely már korábban is gyűlölte. Elszigetelődése nyomán megfogalmazódott benne a menekülés kényszere, amely találkozott Ferdinánd Erdélyre vonatkozó terveivel. Erdélyi pozíciói miatt hirtelen az első számú emberré vált, akire ekkor már a király terveinek megvalósítójaként tekintettek. Ezen a ponton pedig nemcsak a család által hagyományosan képviselt szerepet vállalta fel, hanem személyes meggyőződése is a Habsburg uralkodó felé orientálta.⁶²¹

1561. év végére mindkét oldalon tisztázódott Balassa helyzete. Serédy István azzal a céllal kezdett Olcsván erősség építésébe, hogy Kisvárdát és Atyát körülfárja.⁶²² Tette mindezt a béke ellenére, és úgy, hogy Balassát erről nem értesítette, ami egyértelmű üzenet volt.⁶²³

Két hónappal később, december 6-án megfogalmazták Balassa kegyelmi diplomáját.

⁶²⁰ Balassa Menyhárt Zay Ferencnek, Szatmár, 1563. március 5. HL TGy 1563/3. (Függelék 31.).

⁶²¹ Bár olyan vélemények is szárnyra kaptak, hogy Balassa nem szívleli Ferdinándot, ezért nehéz lenne átpártoltatni. A velencei követ levelét ismertette: OBORNI 2003: 113–114.

⁶²² LUKINICH 1913: 380. A mai Olcsvaapáti: lásd a Függelék 27. levelét!

⁶²³ A kettejük közötti beszélgetésről Zay 1561. szeptember 29-i levelében számolt be: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 82. Konv. C. fol. 180.

V.
„... ELSZAKADA
AZ MAGYARORSZÁGI
MÁSODIK VÁLASZTOTT
JÁNOS KIRÁLYTÚL”

V. 1. HATALOMVÁLTÁS ÉSZAKKELETEN

„[...] kiért még a gyermek is Erdélyben rettenetes áruló névvel illeti [...]”

(Csáky Mihály somlyai Báthory Istvánnak)

Balassa Menyhárt 1561–1562 fordulóján végrehajtott pártváltása több olvasatot is magában hordoz. Ahogyan a kortársak más-más elemét hangsúlyozták, úgy a későbbi korok történészei és irodalomtörténészei is különböző oldalát világították meg. Mindenesetre azt le kell szögeznünk, hogy semmiképpen sem beszélhetünk kizárólag önös érdekből végrehajtott magánakciónról vagy kisebb regionális konfliktusról, még akkor sem, ha a folyamat során ennek néhány ismertetőjegye fölfedezhető. A korábbi olvasatok a pártváltást egy ambiciózus és állhatatlan jellemű főúr személyes lépésének láttatták, amelynek célja az volt, hogy néhány vár elfoglalásával deklarálja politikai állásfoglalását, mégpedig annak reményében, hogy a király bőségesen megjutalmazza. János Zsigmond Erdélyétől való elszakadásának az előző fejezetben ismertetett okai azonban felülírják ezt. Ferdinánd király kifejezetten érdekelt volt Erdély visszaszerzésében, és a magyarországi főméltóságok, valamint kamarai tisztviselők közül többen is támogatták ebbéli törekvéseit. Azonban a század derekán lezajlott erdélyi Habsburg hatalomátvételhez képest lényeges különbség, hogy előbbi harciasságával ellentétben 1562-ben jóval óvatosabb módon kívánta erdélyi terveit megvalósítani. Amint kiderült, hogy a végcél nem érheti el, vagy amikor az oszmánok végzetes beavatkozásának veszélye realizálódott, akkor megelekedett a *status quo*val is. Külön kiemelendő, hogy jóllehet eleinte arra intették Zay Ferenc főkapitányt és Balassát, hogy kerüljék a nyílt ellenségeskedést, de amikor a konfliktus háborúvá eszkalálódott, az udvar sem hátrált meg, és nagyon úgy tűnik, hogy jól felfogott érdekük volt a két főúr anyagi és katonai támogatása, ahogyan majd azt látni fogjuk.

Balassa Menyhárt kegyelemlevelének sajátos története van. Az oklevél első, minden bizonnyal csak fogalmazványban maradt változata már 1561. december 6-án elkészült.⁶²⁴ A végleges verzió létrejöttéig több változtatáson is átesett, mégis, ez a dátum tekinthető az udvar és Balassa közötti „hivatalos” megegyezés

⁶²⁴ Literae gratiae pro Melchiore Balassa. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 83. Konv. A. fol. 52–55. (fogalmazvány).

időpontjának. Később Balassa katonaságának fizetését ettől a naptól számították, és maga a főúr is úgy hivatkozott erre a dátumra, mint arra a napra, amikortól Őfelségéhez való hűsége nyilvánvalóvá lett.⁶²⁵ Miksa az ügyről és a dokumentumok megküldéséről ecsedi Báthory Andrást és Zay Ferencet 1562. január 20–21-én értesítette.⁶²⁶ Az első verzió, amely Balassához eljutott, Prágában, január 29-én, már bőven a hadiállapot beálltakor került kiállításra.⁶²⁷ A kegyelemlevél szerint Balassa 27 187 és fél rajnai forintért megkapja zálogba a (Fuggerektől) visszaváltandó Pozsony megyei Detrekő várát, hogy családjának biztonságos lakhelye lehessen; élethosszig tartóan 20 000 magyar aranydukátért Munkácsot, amennyiben sikerül azt elfoglalnia vagy erősséget épít vele szemben, és így elzárja azt János Zsigmond országtól. Ha ez megvalósul, akkor élete végéig rezidenciaként birtokolhatja, majd halála után fiúörökösei az előbbi összegért kiválthatják. Ameddig ez nem valósul meg, addig megtarthatja eddigi birtokait, vagyis Szatmárt, Németit, továbbá – a bányákból származó arany és ezüst miatt később még különösen fontos – Nagybányát és Tasnádot, továbbá 300 lovas és 200 gyalogos tartására rendelt neki fizetést a király.

A kegyelemlevél birtokokra vonatkozó feltételei hatással voltak a későbbi eseményekre, és alapjában jelölték ki a további kereteket. Balassa pártváltása és a királyi adományok „jellegüket” tekintve a harmincas évek gyakorlatát idézték, és nemcsak a hódítási szándékot tükrözik, hanem a kincstár mindenkori helyzetét is. Mindemellett az aktuális hadi helyzetre adott reflexiónak is tekinthetők. Munkáccsal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy korábban Dobó István is hasonló feltételekkel nyert rá adományt Ferdinánd királytól.⁶²⁸ A hivatkozási alapot az jelentette, hogy korábban János Zsigmond állítólag Lévay Jánosnak adományozta, aki 1553-ban végül utód nélkül hunyt el. Dobó ekkor Léva várának

⁶²⁵ Balassa levele Miksának a kovászói vár alatti táborból, 1562. február 10. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 33–34. (Függelék 26.).

⁶²⁶ Miksa válasza Báthory Andrásnak, Linz, 1562. január 20. (másolat) ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 84. Konv. A fol. 34–35. és Miksa válasza Zay Ferencnek, 1562. január 21. (másolat) Uo. fol. 43–45.

⁶²⁷ Gratia pro magnifico Melchiore Balassa. MOL A 57 Vol. 3. 726–729. Továbbá Inscriptio arcis Munkach magnifico Melchiori Balassa facta. Uo. 729–732. és Inscriptio arcis Detrekeu pro magnifico Melchiore Balassa. Uo. 734–735. Másolata vagy nem kézbesített tisztázata: ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 60. A kegyelemlevelet Pray György hiányosan (a pénzüsszegek nélkül) tette közzé. PRAY 1770: 537–539. Szintűgy: KATONA 1799: 542–548. Másolatban: ELTE EK Kt. Coll. Pray. Tom. XV. 71. Kivonatos összefoglalása: LUKINICH 1913: 382. Lukinich már 500 lovas fölfogadásáról írt, de ez a létszám a Balassa által módosított feltételek mentén született meg. HÁZI 1928a: 102. Lehoczky András munkája szerint még ebben az évben bárói rangot nyert. LEHOTZKY 1796: 167.

⁶²⁸ SOÓS 1910: 432.

prefektusaként, vagyis a Lévy-örökség kapcsán kerülhetett szóba, ugyanakkor Balassa esetében láthattuk, hogy Lévy János gyámja volt, miután annak anyját, az özvegy Thurzó Annát feleségül vette. Elképzelhető, hogy Munkács neki adományozásában ez a tényező is közrejátszott. Ha figyelembe vesszük még azt is, hogy egykori szervitora, Daczó Tamás volt a vár prefektusa, akkor egyből érthetővé válik, hogy bizonyára azzal számoltak, követi urát Ferdinánd hűségébe.

Balassának a kegyelmi oklevelével kapcsolatos módosítási szándékáról Zay értesítette Miksát, akivel egyben azt is tudatta, hogy Balassa elküldi hozzá emberét.⁶²⁹ Zayn keresztül érdeklődött arról is, hogy megtörtént-e Detrekő visszaváltása, ugyanis a háború miatt családjának nincs biztonságos otthona – ezért Szatmárról Kassára küldte őket –, illetve arról is igyekezett információt szerezni, hogyan áll idősebb fia, Boldizsár udvari szolgálatra való felvételének ügye. Balassa mindezekre egyenesen Miksától kapott választ, aki több dologban is megerősítette a főurat.⁶³⁰ Egyfelől közölte, hogy apja, Ferdinánd helyeselte Balassa Boldizsár udvari fölvetését,⁶³¹ másfelől hogy törekedni fognak Detrekő várának mielőbbi kiváltására, harmadrészt pedig tudatta vele, hogy megértette kegyelmi oklevelével kapcsolatos módosítási szándékát.⁶³²

A kegyelemlevelben foglalt feltételek módosításáért Zay és Thurzó Ferenc – előbbi mint Balassa katonatársa, utóbbi mint sógora – is közbenjárt. A szóban forgó változtatások több dolgot is érintettek.⁶³³ Balassa először is azt kérte, hogy Detrekő várát minél hamarabb váltsák ki a Fuggerektől. Másodszor: hogy a részére eredetileg fizetett 300 lovas és 200 gyalogos létszámát emeljék meg 500 lovasra és 300 gyalogosra. Harmadszor: hogy Munkács várának említésénél töröljék azt a részt, hogy azzal szemben erősséget kell építenie. Negyedszer: ha Munkács valahogyan mégis a birtokába kerülne, akkor annak jövedelmeit ne csak a hely védelmére, hanem a maga hasznára is fordíthassa. Jóllehet a kegye-

⁶²⁹ Zay levele Miksának az Óvárinál lévő táborból, 1562. március 20. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 84. Konv. C. fol. 55–61.

⁶³⁰ Miksa levele Balassának, Linz, 1562. április 9. (másolat) ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 51. Ugyanezekről Miksa Zayt is értesítette. Uo. fol. 52.

⁶³¹ HÁZI 1928b: 176. Balassa Boldizsár a március 4-i hadadi csatában is részt vett, ahol Istvánffy szerint vitézségével kitüntette magát. ISTVÁNFY 2003: 314. Jelen volt Miksa magyar királlyá koronázásán 1563. szeptember 8-án Pozsonyban. BEL 1735: 304. A koronázási ünnepségen asztalnokként szolgált fel. KRÍZKO 1877: 44. Ferdinánd temetési gyászszertartásán 1565 augusztusában az igénytartományok közös zászlaját fogja hordozni. PÁLFFY 2011: 344.

⁶³² Miksa levele Balassának, 1562. május 26. (fogalmazvány) ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 156–157.

⁶³³ Ezeket Miksa foglalta össze Ferdinándnak. Linz, 1562. május 11. (fogalmazvány) ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 83–84.

lemlevélen változtattak, mégis, ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, a munkácsi, és főleg a huszti őrséggel szemben Balassa végül csak úgy tudta fölvenni a kesztyűt, hogy erősség építtetésébe fogott. Az 1561. december 6-i fogalmazványon szereplő utalás, miszerint csak 1562. május 19-én expediálták, bizonyára éppen azt jelzi, hogy addigra sikerült a mindkét fél számára elfogadható kegyelmi feltételeket rögzíteni.

Ferdinánd és a Fuggerek között megkezdődtek a tárgyalások Detrekő várának visszaváltásáról, majd 1562 augusztusában megegyezésre jutottak.⁶³⁴ Azonban a várat – bizonyára az erdélyi helyzet miatt – nem személyesen Menyhárt, hanem az ő képviselőjében eljáró szolgálói vették át október 25-én.⁶³⁵ Ezt megelőzően Balassa Boldizsár október 6-án már járt a várban, és kiállított egy kötelezvényt az apja által megkötött szerződés megtartására.⁶³⁶ Bár meglehetősen gyorsan sikerült nyélbe ütni a tranzakciót, tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy Balassa Menyhárt Detrekővel megütötte a főnyereményt. A vár a kortársak szerint borzalmas állapotban volt. Nem arról van szó, hogy a főúr vagy a család egyéni ízlésének nem felelt meg, hanem arról, hogy lakhatatlannak ítélték. Balassa szerint a Fuggerek nem tartották karban a várat, a falak egy része leomlott, és mindezekelőtt helyreállítási munkálatokra lett volna szükség.⁶³⁷ Mindez azért figyelemre méltó, mert magyarázatot adhat arra, hogy Balassa a családját a Szatmár körül idővel kiújuló harcok idején miért Kassára, és miért nem Detrekő várába küldte. Döntése mögött bizonyára az előbbi ok húzódott meg, és ez a későbbiek során végzetes következményekkel járt. Detrekő sokkal inkább egyéb járulékos tényezők miatt lehetett előnyös befektetés. A Fuggerek korábban kedvező feltételek mellett folytathatták a marhakereskedelmet, ugyanis a marhahajtást illetően mentességet élveztek a harmincadvám megfizetése alól. Balassa ugyanezzel a privilégiummal kívánt és tudott is élni, ugyanis Miksa 1563 nyarán 1000 jószágra harmincadmentességet adott neki a dunántúli harmincadhelyeken.⁶³⁸

⁶³⁴ ÖStA FHKA HF Bücher 251. Index und Protokoll Expedit, 1561. 09. – 1563. 06. fol. 188r.

⁶³⁵ A váci püspök, Thurzó Ferenc és Hieronimus Beck levele Miksának Detrekőből 1562. október 25-én. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 60–63.

⁶³⁶ Exemplum obligationis magnifici domini Balthasaris Balassa ratione inscriptionis arcis Detrekew. MNL OL E 205, 23. tétel, fol. 16v., valamint ÖStA FHKA HFU RN 16. Konv. 1568. április. fol. 74. (másolat). A várral kapcsolatos dokumentumokat 1563 áprilisában küldték el Balassának. ÖStA FHKA HF Bücher 251. fol. 261r.

⁶³⁷ Balassa folyamodványa Ferdinándhoz (titkára, Bódog Józsa kézírásával): MNL OL E 21 1564. 02. 19. b. Ferdinánd király még aznap rendelkezett, hogy a Magyar Kamara küldjön ki biztosokat, és mérjék föl a vár állapotát. Levele a tanácsosoknak Bécsből. Uo. 1564. 02. 19. a.

⁶³⁸ ÖStA FHKA HF Bücher 251. fol. 303r. Miksa mandátuma: MNL OL E 21 1563. 06. 30. a/1.

Balassa Menyhárt a pártváltással veszített is. A hadiállapot beálltával János Zsigmond a főúr erdélyi várai, a korábbiól jól ismert Diód és Léta ellen vonult. A két várnak helyrajzi fekvéséből adódóan (Gyulafehérvár és Kolozsvár között található) nem sok esélye volt az ellenállásra. Diód ostroma január 13-án kezdődött, legkésőbb január 21-re már elfoglalták, majd le is rombolták, és nagy valószínűség szerint legkésőbb január végéig Létát is bevették.⁶³⁹ A két váruradalom a következő évek során szétaprózódott. János Zsigmond a Diód várához tartozó Mindszentet (Kismindszent) 1562. július 20-án a budai pasához gyakorta küldött Baky Pálnak,⁶⁴⁰ Csákyát 1562. július 31-én Barcsay Gáspárnak,⁶⁴¹ Vadverem település fele részét 1568. április 4-én Bálintith Tódornak,⁶⁴² Becét (Magyarbece) és Karácsonfalvát (Alsókarácsonfalva) pedig már Balassa halála után, 1569. január 25-én lengyel tanácsosának, Stanisław Nieżowskiának adományozta.⁶⁴³ Fekvéséből adódóan szintén Diód várának tartozéka lehetett Alamor és Székes (Örményszékes), amelyeket János Zsigmond ugyancsak elvett Balassától.⁶⁴⁴ Léta várának tartozékai is erre a sorsra jutottak. 1562. július 30-án Kabos Ferenc és Kristóf udvari familiárisok adományként nyerték az uradalomból Rákos (Járarákos) falut.⁶⁴⁵ Asszonyfalva (Havasasszonyfalva) és Alsófüle 1562. november 19-én, Felsőfüle pedig 1564. szeptember 22-én került Kolozsvár városának birtokába,⁶⁴⁶ Magyarorságot pedig 1566. június 10-én szamosfalvi Mikola Ferenc nyerte adományul.⁶⁴⁷ Már Balassa halála után, 1568. március 18-án János Zsigmond Kamuthy Baláznak adományozta az uradalom Kisfenes, Kékbük, Borbátfalva részeit, illetve a Tordaszentlászlón található házat a nemesi telekkel együtt,⁶⁴⁸ ami korábban,

⁶³⁹ Csáky Mihály Báthory Istvánnak, Gyulafehérvár, 1562. január 13. RADVÁNSZKY 1880: 687–689.; Zay levele Miksának az olcsvai táborból, 1562. január 21. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 38–41.; Ecsedi Báthory András levele Miksának, 1562. január 27. Uo. fol. 54–56. A százsz krónikás hagyomány szerint Diódot február 4-én, Létát február 12-én foglalták el. EOE II.: 146.

⁶⁴⁰ ANR DJ Cluj, Fond familial Bálintitt, Ser. I. Nr. 32.

⁶⁴¹ ANR DJ Cluj, Fond familial Bálintitt, Ser. I. Nr. 2.

⁶⁴² ANR DJ Cluj, Fond familial Bálintitt, Ser. I. Nr. 42.

⁶⁴³ MNL OL P 14, I d. I. 1569. No. 2.

⁶⁴⁴ Somlyai Báthory István bátyjának, Báthory Kristófnak 1576. február 27-én. ANR DJ Cluj, Colecția Generală, Ser. I. Subser. I. 2. Nr. 78.

⁶⁴⁵ Több másolatban: BAR Cluj, Ms. KJ 289. Supplementum, Tom. I p. 78. (fol. 164v.); Uo. Ms KJ 288/ D 11 fol. 9.

⁶⁴⁶ ANR DJ Cluj, Colecția Generală, Ser. A., Subser. A 1, Nr. 87. és Nr. 123. Gyulafehérvári Dobó József gyűjtése a Magyarországból Erdélybe bevándorolt családokról és birtokaikról: „Balassa de Gyarmath, Emericus, per notam amisit Diod, et Almás, – item Melchior amisit Azsonyfalva, et Füle.” BAR Cluj Ms. KJ 119 fol. 195.

⁶⁴⁷ ANR DJ Cluj, Fond fideicomisionar Jósika, Ser. I. Nr. 104.

⁶⁴⁸ ANR DJ Cluj, Fond fideicomisionar Jósika, Ser. I. Nr. 119.

még a Fráter Györggyel való konfliktus idején szolgált lakhelyként Balassa családjának. A vár és az ahhoz legközelebb eső település, Léta (Magyarléta) 1569. július 20-án Ghiczy Jánosé lett.⁶⁴⁹

Korábban említésre került, hogy mikor Balassa 1549-ben Erdélybe érkezett, akkor – ki tudja, hogyan – arra kényszerítette Vajda Tamást, hogy áron alul adja el neki kolozsvári kőházát. A város az 1562. évi „zavargások” idején valamivel több mint 900 forinttal támogatta a fejedelmet, ezért János Zsigmond 1565. november 19-én Kolozsvár városának adományozta Balassa tulajdonrészét abban a házban, amely a néhai Vajda Márton birtoka volt.⁶⁵⁰ Bizonyára ugyanarról az ingatlanról lehet szó.

Mindent összevetve, Balassa az akciót még így is sikerként könyvelhette el: kimenekült a számára egyre veszélyesebbé váló erdélyi politikai környezetből, úgy, hogy megőrizte az ottani szolgálataival szerzett birtokait, és megmaradt társadalmi beágyazottsága is. Elérte azt, amit sok más kortársa és a hozzá hasonló végvidéki birtokosok szerettek volna: jelentős létszámú katonaság fölött diszponált, amelynek egy részét a király (elvileg) fizette, mindezt egy kiemelten fontos határvidéki központban, ahol katonai rátermettségét a törökökkel és az erdélyiekkel szemben kamatoztatni tudta, de kellő távolságban Bécstől és Pozsonytól, hogy visszaélései háttérben maradjanak. Idősebb fiát fölvelték udvari szolgálatra, és ha úgy hozta volna a jövő, hogy menekülni kényszerül, ott lett volna az ország másik végében a kevésbé otthonos, de legalább biztos védelmet nyújtó Detrekő.

Zay és Balassa 1562 januárjának elején látványosan gyors sikereket ért el. Miksa még december 26-án arra utasította a kassai főkapitányt, hogy Balassával törekedjenek elkerülni a fegyverszünet megsértését, de addigra ezzel már elkészt. Zay ugyanis már szenteste elindult Kassáról, és december 31-én megérkezett a Szamos és a Kraszna folyók összefolyásánál a természeti környezet által védett, és az előző év őszén Serédy István által kiépített Olcsva alá, és a főherceg fegyvernagyvárosra irányuló utasítása is az ostromtáborban érte őt.⁶⁵¹ A várat január 8-án elfoglalták, de Balassának az ostromban betöltött szerepe ismeretlen.⁶⁵² Ő ugyanis ezalatt csapataival – nagyjából 300 lovassal és 200 gyalogossal – január 1-jén bevonult Nagybányára és ott Szentgyörgyi Péter deáktól, a kamara

⁶⁴⁹ ANR DJ Cluj, Fond fideicomisionar Jósika, Ser. I. Nr. 117.

⁶⁵⁰ János Zsigmond oklevele, Gyulafehérvár, 1565. november 19.

⁶⁵¹ Amit Serédy nagyjából 400 fővel védett. Zay levele Ferdinándnak, Olcsva, 1562. január 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 7–10.

⁶⁵² Az ostrom 8. napján vették be Olcsvát. Zay levele Miksának, 1562. január 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 17–19.

prefektusától lefoglalta az arany- és ezüstkészleteket.⁶⁵³ Később – már Szatmár török ostromának idején – Miksa meghagyta a Magyar Kamarának, hogy ezt az aranyat és ezüstöt ne kérjék számon Balassán, hadd maradjon meg az ő birtokában.⁶⁵⁴ Balassa Nagybányán a város bíróját és polgárait a király irányába hűség esküre kötelezte, majd ugyanígy tett Szatmáron és Németiben is.⁶⁵⁵ Nagyjából ezzel egy időben történhetett, hogy Balassa állítólag elfogta azt a személyt, akit János Zsigmond 8000 forinttal azért küldött a szatmári régióba, hogy katonaságot fogadjon föl.⁶⁵⁶

Zay terve mindenekelőtt az volt, hogy a huszti és a munkácsi várból érkező portyáknak valahogyan ellenálljanak, ezért Kovászó és Nyalábvár elfoglalása lett a következő célpont.⁶⁵⁷ Miksa ezt nyíltan nem támogatta, de bújtatott módon engedélyezte a további hódításokat.⁶⁵⁸ Kovászó vára Matusnay Péter kezén volt, aki Balassa Imre (Menyhárt néhai bátyja) lányának, Balassa Katalinnak volt a férje.⁶⁵⁹ Menyhárt pártváltása esetén azzal számoltak, hogy Matusnay követni fogja őt.⁶⁶⁰

⁶⁵³ Pesthy Ferenc levele Ferdinándnak, Eperjes, 1562. január 7. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 13–15. „[...] quod aurum dicit is nuntius se ultra sex mille aureos extendere, argenti vero numerum quoniam nondum fuisset ponderatum [...]”

⁶⁵⁴ Miksa levele a Magyar Kamarának, 1562. május 2. MNL OL E 21 1562. 05. 02. Ezzel kapcsolatban Ferdinánd is egyetértését fejezte ki. Levele Miksának, Prága, 1562. május 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. fol. 34–35. Zay is erre kérte Miksát a kovászói táborból 1562. február 11-én írt levelében. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 36–39. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy Balassa már korábban is foglalt le olyan bányát, amely a városhoz tartozott. Még 1555 előtt történt, hogy bizonyos János aranyművesnek és Sarkady Jánosnak Balassa kölcsönadott 500 forintot. A két személy időközben elhunyt, és mivel nem törlesztették az adósságot, Balassa lefoglalta Cseresznyebánya („chereznyje banja vocatam”) nevű bányájukat. Időközben a két személy örökösei kifizették apáik tartozását, de addigra már Balassa átengedte művelésre a bányát bizonyos Francisci Tamásnak. A nagybányai bíró és esküdtek levele az ügyben Ferdinándnak, Nagybánya, 1555. január 18. MNL OL E 148 Fasc. 615. No. 8.

⁶⁵⁵ Zay levele Miksának a kovászói táborból, 1562. február 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 26–30.

⁶⁵⁶ Miksa levele Ferdinándnak, Linz, 1562. január 21. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 46–47. A hírt a nyitrai püspöktől (Bornemissza Pál) tudta meg. Forgách Ferenc *Emlékiratában* is megemlíti egy hasonló történetet, miszerint Balassa pártváltása akkor vált az erdélyiek számára egyértelművé, amikor a Csáky Mihály kancellártól Tordai Ádámon keresztül a katonaság zsoldjaként megérkező tízezer arany átvétele után Tordait „távozásra szólította fel”. FORGÁCH 1982: 181.

⁶⁵⁷ LUKINICH 1913: 384.

⁶⁵⁸ Azzal egyetértett, hogy ellen kell állni a munkácsi és a huszti portyáknak. Ennek módjáról azonban még tanácskozni kellene, addig is döntsön a fegyver. Miksa levele Zaynak, Linz, 1562. január 21. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 43–45.

⁶⁵⁹ Balassa Zsigmond meghívója a menyegzőre Nádasdy Tamásnak, Diósgyőr, 1557. június 15. MNL OL E 185 Missiles, i. d. No. 28.

⁶⁶⁰ Zay levele Ferdinándnak az olcsvai ostromtáborból, 1562. január 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 7–10.

Természetesen ez a rokon szál Hagymássy Kristóf, Huszt várának prefektusa előtt sem volt ismeretlen, így – elébe vágva az eseményeknek – fogságba ejtette Matusnayt és feleségét, Kovászóba pedig saját embereit helyezte.⁶⁶¹ Mindez csak megkönnyítette Zay döntését az ostrom megindításában, amit Balassa és ecsedi Báthory Miklós amúgy is szorgalmaztak.⁶⁶² Kovászt február 2-án zárták körül, és február 6-án foglalták el.⁶⁶³

A két erősség bevétele után Zay folytatni kívánta a hadakozást további vár-foglalásokkal – úgymint Somlyó vagy ecsedi Báthory György várainak bevételeivel –, de erre végül nem került sor, és valójában nem is kellett rá sort keríteni. A térség amúgy is labilis politikai hovatartozását Balassa pártváltása teljesen destabilizálta.⁶⁶⁴ Zay jelezte is Miksa felé, hogy Balassa és ecsedi Báthory Miklós színvallása magával rántja majd a régiót, és úgy tűnt, hogy tervük az előzetes várakozásoknak megfelelően be fog válni.⁶⁶⁵

Balassa és Zay számára az elsődleges szempont a régió biztosítása volt, ezért igyekeztek elérni, hogy a helybéli kisebb várakban és erősségekben állandó katonaság tartassék. A hadiállapot beálltával magától értetődővé vált, hogy minél közelebb voltak valakinek a birtokai az erdélyi határvidékhez, annál veszélyeztetettebb helyzetben volt. Balassa már február elején megnevezte azokat a személyeket, akiknek birtokai stratégiai szempontból kiemelten fontosak, ugyanis váraik vagy az Erdélybe vezető utakat ellenőrizték, vagy egészen konkrétan az erdélyi határvidéken feküdtek.⁶⁶⁶ Mindenekelőtt négy személyt emelt ki: Sulyok Györgyöt Hadad várával; Kun Domokost, a rozsályi erősség birtokosát; szinyérvári Báthory Istvánt, aki Szinyér várát tartotta birtokban; végül pedig Serédy Istvánt, Valkó

⁶⁶¹ Zay levele Miksának az olcsvai ostromtáborból, 1562. január 13. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 25–27.; LUKINICH 1913: 385.; LUKINICH 1918: 101.

⁶⁶² Zay levele Miksának a vásárosnaményi táborból, 1562. január 28. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 58–59.; LUKINICH 1913: 385.

⁶⁶³ Zay említett február 9-i levele: lásd a 655. jegyzetben! Továbbá LUKINICH 1913: 385.; LUKINICH 1918: 101.

⁶⁶⁴ LUKINICH 1913: 385–386.

⁶⁶⁵ Már a harcok kezdetén többen csatlakoztak az Olcsvát ostromló Zay táborához (Mágoocsy Gáspár, Horváth Ferenc, Korláth Mihály, Viczmándi Mátyás, nagymihályi Bánffy Sándor és Gábor, Ödönffy Ferenc), és a Perényiek nyalábvári ágából Perényi János és fiai is hamar egyértelművé tették állásfoglalásukat. Zay levele Miksának, 1562. január 9. (Lásd a 655. jegyzetet!). Továbbá ecsedi Báthory András levele Miksának, Sempte, 1562. január 27. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 54–56.; Zay levele Miksának a Kovászó alatti táborból, 1562. február 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 9–11.

⁶⁶⁶ Balassa levele Miksának a kovásói vár alatti táborból, 1562. február 10. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 33–34. (Függelék 26.).

és Nagyfalu birtokosát. Közülük valójában ketten, Sulyok és Serédy voltak kritikus helyzetben. Hadad az erdélyi határtól kétmérföldnyire fekvő, fontos kereskedelmi utat (mely egyben a haderő felvonulási útvonala is volt) ellenőrző vár. Serédy két erőssége, Nagyfalu és Valkó amiatt is veszélyben volt, mert Kraszna vármegye, amelyben feküdtek, nem tartozott azok közé, amelyek a pártváltás hatására Ferdinánd király fősége alá kerültek (mint Bereg, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár és Belső-Szolnok). A két erősség tehát ténylegesen az erdélyi határ másik oldalán terült el, ebből fakadóan Serédy nem véletlenül lett a két hatalom közötti ingadozás egyik legérdekesebb figurája. Balassa ezért Miksa főherceg figyelmébe ajánlotta őket, és fejenként 100 lovasra és ugyanannyi gyalogosra kért számukra fizetést.

A főúrnak természetesen a pártváltás után is az volt az érdeke, hogy megőrizhesse korábbi pozícióit. Jóllehet a nevezett személyek a konfliktus-zóna valóban legproblémásabb részein voltak birtokosok, de a négy személyből három – Sulyok, Kun, Báthory – Balassa familiárisai voltak.⁶⁶⁷ A főúr tehát saját embereinek előtérbe helyezésével, a kor gyakorlatának megfelelő módon azt kívánta elérni, hogy az uralkodó legalább részben vállalja át emberei fizetésének költségeit.

Balassa pártváltása során azonban nem minden alakult papírforma szerint. Egy ilyen krízishelyzetben a családi és tágabb értelemben vett rokoni kötelékek, az egyéni társadalmi beágyazottságból fakadó helyi érdekek, és nem utolsósorban az uralkodóhoz fűződő viszony befolyásolta a döntést. Balassát nem követte minden rokona, sem minden familiárisa. A mozgalomtól rövid távon azt várták, hogy János Zsigmond uralma az északkeleti régióban megszűnik, hosszú távon pedig azt, hogy lehetőséget teremt a választott király uralma alatt álló ország elfoglalására. A rövid távú cél nagyjából két hónap alatt valóban be is következett, és kis túlzással élve János Zsigmond uralma a földrajzi értelemben vett Erdélyre szorult vissza. Ennek ellenére még ha elszigetelten is, de volt néhány olyan személy, aki megmaradt a királyfi hűségében, és mivel fontos várak fölött diszponáltak, egyáltalán nem lehetett őket figyelmen kívül hagyni.⁶⁶⁸ A következő két évben ők

⁶⁶⁷ Sulyokot és Kunt már 1559-ben is Balassa szolgálóiként említik, és a főúr katonaságának mustrajegyzékében mindhármukat megtaláljuk: Sulyok 50, Kun 25, Báthory pedig 10 lóval szolgált. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 4. fol. 3r.

⁶⁶⁸ Erdélyen kívüli birtokosok, akik nem szívesen térnének Öfelsége hűségére: somlyai Báthory István, Némethy Ferenc, Varkocs Tamás, Hagymássy Kristóf, Daczó Tamás, eccsedai Báthory György. Zay Ferenc Miksának a kovászói táborból, 1562. február 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 26–30.; Uő Túrterebesről 1562. február 21-én. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. C. fol. 47–49., 47v. Az erdélyi határ változásairól újabban: ARDELEAN 2021.

jelentették az igazi veszélyt a térség Habsburg-párti urai számára, és ők maradtak János Zsigmond uralmának ottani támaszai is. Bőven a határvidék háta mögött, Tokajban tartotta magát zétényi Némethy Ferenc. Felesége Balassa Zsófia, Menyhárt bátyjának egyik lánya volt, akivel ekkor már több mint fél éve házasságban voltak.⁶⁶⁹ Elképzelhető, hogy erre alapozva számoltak az ő pártváltásával is – az biztos, hogy megpróbálták átcsábítani –, de a családi köteleket felülírta pozíciója és János Zsigmondhoz fűződő hűsége.⁶⁷⁰ János Zsigmond Némethyt 1562 januárjának végén az erdélyi ellentámadás főkapitányává nevezte ki.⁶⁷¹ Ennél jóval szorosabb családi kötelék fűzte össze Balassát enyingi Török Jánossal. Korábban bemutatásra került, hogy 1560 nyarától Menyhárt idősebb lánya, Borbála volt a felesége, tehát Menyhárt az apósa volt. Törökről – mint Hunyad vármegye uráról – úgy hitték, hogy a színvallás után automatikusan csatlakozni fog a Habsburg-párthoz.⁶⁷² De nem így történt. A pártváltásra válaszként adott első erdélyi mozgósítás során ott találjuk János Zsigmond mellett a maga 100 lovasával.⁶⁷³

Balassa korábbi familiárisáról, Daczó Tamásról is bizonyára azt gondolták, hogy korábbi urát követi majd Ferdinánd király hűségébe. Daczó, aki 1549-ben még Léva védelmét vezette, majd Bebek Ferenc egyik gyilkosa, és sokáig Balassa legmegbízhatóbb embere volt, ekkor éppen a munkácsi vár prefektusának tisztségét töltötte be.⁶⁷⁴ Ő sem követte Balassát, de hozzá kell tennünk, hogy kapcsolatuk nem szakadt meg véglegesen. Ugyanakkor akad ellenpélda is. A *Komédiá*-ban Balassa egyik belső embereként szerepeltetett Kasza Mátyás 1562 januárjában

⁶⁶⁹ HORN – KREUTZER – SZABÓ 2005: 40–41.

⁶⁷⁰ Mágocsy Gáspár Thurzó Ferencnek, Torna, 1562. április 30. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 150–153. Kegyelemlevél ellenében Némethyt át lehetne pártoltatni. Ennek fogalmazványa: Literae receptionis in gratiam pro Francisco Nemethy, Prága, 1562. május 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 39–40.

⁶⁷¹ „[...] filium quondam Regis Ioannis Franciscum Nemethy in suum praefecisse generalem Capitaneum [...]” Zay Ferenc Miksának a vásárosnaményi táborból, 1562. január 28. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 58–59.; „[...] Franciscum Nemethy novum generalem Transylvanicum [...]” Zay Ferenc Miksának a kovászói táborból, 1562. február 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 26–30.

⁶⁷² „In Transilvania vero iam nunc quoque haec loca certissima fidei pro nobis habemus. Diod et Laetha Melchioris Balassy, Bethlen Gasparis Patochÿ, Fogaras Gabrielis Mailathi. Non dubito quin et Ioannes Teoreok visis nostris una cum arce sua quam habet, Hunyad vocata, nobis accederet.” N. de bello Ungarico. Discursus de bello Transilvaniae inferendo. 1562. márc. 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. C. fol. 31–33.

⁶⁷³ RADVÁNSZKY 1880: 687–689.

⁶⁷⁴ 1558-ban kapitány: „[...] Thomae Daczyo capitanei in Mwnkacz [...]” NAGY 1898: 406. Daczó egy későbbi (1562. július 27.) levelében prefektusnak nevezte magát. HL TGy 1562/1.

még úgy került említésre, mint János Zsigmond egyik Erdélyen kívüli támasza, de 1562 második felében már Balassa lovasai között írták össze.⁶⁷⁵

Az előbbieken kívül természetesen János Zsigmond kezén maradt Várad, ahol somlyai Báthory István és Varkocs Tamás jelentős létszámú csapatokkal rendelkezett, de messze voltak Szatmártól. Hasonlóan megmaradt János Zsigmond oldalán Belső-Szolnok vármegye legjelentősebb földesura, ecsedi Báthory György, aki – mint határmenti birtokos – a már említett Serédy Istvánhoz nagyon hasonló helyzetbe került. Helyettük azonban sokkal inkább kellett számolni berekszói Hagymássy Kristóffal, akinek Balassával a későbbiekben rendkívül bonyolult kapcsolata alakult ki.

Ezek nyomán azt láthatjuk, hogy Balassa pártváltása valóban felborította a korábbi kereteket, és új területek kerültek Ferdinánd király uralma alá, de mindez az előzetes várakozásokkal ellentétben felemás eredményeket hozott.

Balassa „árulásának” és a harccselekményeknek a hírére egész Erdély felbolydult. A pártváltás ugyan nem érte őket teljesen váratlanul – ahogyan az előző fejezetben említettük, Balassa kapcsolata a Habsburg-párttal nyílt titok volt –, és az ebből eredő veszélyeket reálisan mérték föl. Rendkívül beszédes Csáky Mihály január 13-án somlyai Báthory Istvánhoz írt drámai hangvételű levele,⁶⁷⁶ mely nemcsak az erdélyi urak készülődését és János Zsigmond melletti kiállását mutatja meg, hanem belőle Csáky személyes véleménye is kiolvasható, amit – tegyük hozzá – valószínűleg sokan osztottak még Erdélyben. Mindez komoly válaszlépésre sarkallta János Zsigmondot is, aki nem állt meg Balassa két erdélyi vára, Diód és Léta elfoglalásánál, hanem hadjárat indítása mellett döntött.⁶⁷⁷

⁶⁷⁵ Zay Ferenc Olcsváról, 1562. január 5-én Ferdinándnak írt levelében János Zsigmond várainak prefektusairól: „[...] quorum prafecti sunt Hagymasý, Daczo, Benedictus Bornemýza, Mathias Kazza et Marcus Racz, qui et nunc circa Varadinum et Kowazo levando omnis comitatus congregantur [...]” ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 7r.; Csáky levele szerint János Zsigmond többek között „Kaza Mátyásnak” is üzent, hogy menjen somlyai Báthory Istvánhoz, akitől pénzt tud majd fölvenni. RADVÁNSZKY 1880: 687. Balassa katonáinak mustrajegyzéke szerint 9 lóra kap fizetést. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 4. fol. 3r.

⁶⁷⁶ „Ne buskodjék Ferencz uram, Némethi Ferencz, mert kegyelmes ura vagyok, s azt [ti. Balassát – megj. V. N.] Isten minden tekintetivel hátra vetette, ki öneki kívánságában ekkoráig bántást hozott, ki elfelejtkezvén az ő felségéhez [ti. János Zsigmondhoz – megj. V. N.] való köteléről, kapitánya, főszolgája lévén, három jeles erősséggel: Bányával, Zattmárral, Thasnáddal, ágyuival, porával, golyobisával, minden hadakozó szerszámával, rettenetes, iszonyu gonosz cselekedettel ő felsége mellől elállott, s Ferdinandus szolgája lött, híveit szünetlen neki esküdte, szolgáit kergeti, jövedelmét, pénzét, czementét ezüstível, aranyával magának foglalta [...]” RADVÁNSZKY 1880: 687–689.

⁶⁷⁷ Az 1562. január 15-i gyulafehérvári országgyűlésen: EOE II.: 146.

A térség egyik stratégiai kulcsának és Erdély északi bejáratának számító Hadad – Balassa említett familiárisának, Sulyok Györgynek a vára – a Habsburg-párt kezén volt. Ezt az erdélyiek is tudták, ezért első lépésként a vár visszafoglalása mellett döntöttek, amivel egy lehetséges bevonulásnak akartak elébe menni. Somlyai Báthory István és Némethy Ferenc február végén a várat körbe is zárta, Sulyok a szabad elvonulás feltétele mellett négynapnyi ostrom után föl hagyott az ellenállással. Erre Zaynak és Balassának is reagálni kellett, mivel az erdélyi sereg megjelenése veszélyeztette eddigi eredményeiket, továbbá híre jött, hogy János Zsigmond további erősítéssel érkezik, és az oszmánok beavatkozásával is számolni kell.⁶⁷⁸

A két kapitány Sulyok megsegítése céljából tehát eleve útnak akart indulni, de döntésüket taktikai megfontolások is vezették. Úgy döntöttek, hogy a rendelkezésükre álló, nagyjából 4000 fős sereg élén kiprovokálják az összecsapást a Hadadnál állomásozó Némethy és Báthory vezette 7000-8000 fős erdélyi sereggel, és így, ha az ellenséggel részenként csapnak össze, lehet esélyük a győzelemre.⁶⁷⁹ Hozzá kell tenni, hogy az erdélyiek is hasonlóan gondolkodhattak. Némethy és Báthory, bízva a túlerőben, már a győzelem hírével akarták fogadni János Zsigmondot, és az is a céljaik között lehetett, hogy szükségtelessé tegyék a török beavatkozást, mert azzal akár szatmári „ottmaradásukat” kockáztatták.

Zay és Balassa március 2-án már egy Hadad melletti faluba szállásolta be magát, és az erdélyiektől alig egy mérföldnyi távolság választotta el őket. Megérkezésük hírére két nappal később, március 4-én az erdélyiek Báthory, Némethy és Radák László vezérlete alatt föl vonultak a nyílt terepre, a vár alá. A nagyjából kétszeres létszámfölényre alapozva biztos győzelmet reméltek.⁶⁸⁰ Védelmi pozíciót vettek föl, és kivártak, amíg az ellenség egésze megmutatja magát. Egyik szárnyuk Thelegdy Miklós és Mihály, Csáky Pál és Bornemisza Benedek vezérletével egy kisebb dombon foglalt állást. A csatában fogságba esett Thelegdy utólagos elmondása szerint erről a magaslati pontról támadást intézve, egyetlen rohammal akarták elsöpörni a felvonuló Habsburg-haderőt. Azonban Balassa, aki lovassá-

⁶⁷⁸ LUKINICH 1913: 387–388. A szászok részvételéhez általában: ARDELEAN 2019b.

⁶⁷⁹ A csatáról részletesen: Zay Ferenc két levele Miksának a hadadi várnál lévő táborból, 1562. március 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc 84. Konv. C. fol. 16–17. és fol. 18–19. Zay 8000 fős erdélyi seregéről ír, akikkel szemben ők 3500-3600-an lehetnek. LUKINICH 1913: 389.; LUKINICH 1910. Székely Antal beszámolója Pesthy Ferencnek még aznap, közvetlenül a csata után: SZÉKELY 1900. Az egyik fogságba esett erdélyi vezér, Thelegdy Miklós elmondása szerint az erdélyi haderő létszáma 7000 főre rúgott. Istvánffy Miklós 5000 főről írt: ISTVÁNFY 2003: 315.

⁶⁸⁰ Székely Antal arról írt, hogy Thelegdy az elejétől fogva biztos volt az erdélyiek győzelmében.

gával szembekerült velük, észrevette őket. Fölismerte az erdélyieknek a terep adottságaiból fakadó helyzeti előnyét, és – mielőtt azok ezt kihasználhatták volna – a maga könnyűlovasságával megrohamozta őket. Ezzel elébe vágott az erdélyi haditervnek, és így biztosítani tudta a Zay és Székely Antal vezette derékhad fölvonulását. Mivel az erdélyiek ezt a szárnyat túlságosan széthúzták, és Balassa támadása is váratlanul érte őket, menekülni kezdtek. Az erdélyi vezéreknek erre az lett volna a megoldásuk, hogy a támadókat majd bekeríti és hátra támadja a Báthory, Némethy és Radák vezette középhad, de az időzítés tekintetében tökéletesen érkező Zay és Székely támadása lekötötte őket. A túlerővel szembeni győzelem elsősorban Balassa meglepetésszerű támadásának, valamint állítólag annak volt köszönhető, hogy Némethy a túlnyomórészt kisebb harcértékkel bíró, parasztságból verbuvált tömeget állította középre, és a „rendes” száz gyalogságot csak ezek mögé.⁶⁸¹ Székely beszámol arról, hogy az erdélyi vezérek egy ideig vitézül tartották magukat, azonban a derékhad megfutamodása felborította a hadrendet, amiből zűrzavar keletkezett. A csata végül az erdélyiek teljes vereségével végződött. Seregükből több mint 500-an estek, fogságba került több mint 1600 fő, továbbá a császáriak tekintélyes zsákmányt is ejtettek.⁶⁸² Az erdélyi vezérek közül többen – Thelegdy, Csáky, Bornemisza Benedek – is fogságba estek, és állítólag maga Báthory is csak alig, sebesülten tudott elmenekülni.⁶⁸³

A Habsburg-haderő győzelme a közvélemény számára egyre inkább elérhető közelségbe hozta Erdély visszafoglalásának lehetőségét, amely immár reális, megvalósítható célnak tűnt. A kívülről érkezett katonai támadás mellett a székelyek elégedetlensége és fellázadása, továbbá a belső ellenzék felszínre törése tovább súlyosbította János Zsigmond amúgy sem túl szilárd helyzetét.⁶⁸⁴ A Habsburg-

⁶⁸¹ Lukinich 1910-es cikkében „parasztság”-ot említ, 1913-as tanulmánya „oláh parasztság”-ot. LUKINICH 1910: 250; LUKINICH 1913: 389.

⁶⁸² 11 nagyobb és kisebb ágyút („[...] ex quibus duo maiora Germana linuga Singerin vocata [...]”, ami talán a Schlängelinnel feleltethető meg), szakállas puskákat löporral, lovassági és gyalogsági zászlókat és dobokat, az erdélyiek táborában pedig élelmiszert és a szultán János Zsigmondnak küldött zászlaját („[...] unacum vexillo Imperatoris Turcarum filio Regis Ioannis misso lucrati sumus”). Zay említett március 5-i leveléből.

⁶⁸³ A meneküléshez Keresztúry Kristóf saját lovát adta neki, amit Báthory úgy honorált, hogy 1573-ban – már erdélyi fejedelemként – megerősítette nemességében, és címert adományozott neki. ÁLDÁSY 1904: 56–57. Forgách Ferenc *Emlékirata* szerint Báthory a mellkasán és a karján sebesült meg, de Forgách Simon a műhöz fűzött kommentárban ennek az ellenkezőjét állította. FORGÁCH 1982: 184., 360.

⁶⁸⁴ LUKINICH 1913: 387. Zay az Óvárinál lévő táborból március 30-án írt levelében számolt be az erdélyi helyzetről. A lázadók – Forró Miklós, Harinnay („Herenyei”) Farkas, Bethlen György, Gerendi György, a szászok közül Haller Péter és a nagyszebeni polgármester, Szöcs Ágoston

párti magyar urak is hasonló véleményeket fogalmaztak meg, és nagy reménykedésük közepette úgy gondolták, hogy az erdélyi események voltaképpen a részét képezik annak a folyamatnak, amelynek végeredménye Ferdinánd király újbóli erdélyi hatalomátvétele és a területileg egységes Magyar Királyság lesz.⁶⁸⁵

A hadadi csata után János Zsigmond kétségbeesett levelet intézett a budai pasához, Güzeldzse Rüsztlem beglerbéghez, akit egyébként Bakó Pál és Stanisław Niezowski küldöttek személyében már korábban is fölkeresett, közvetlenül Balassa pártváltása után.⁶⁸⁶ Valamikor január közepére Rüsztlem ki is vonult Szolnok környékére, a temesi pasa pedig megjelent Lippánál, hogy majd Váradnál egyesüljenek, de a hódoltsági oszmán erők egészen az erdélyiek hadadi vereségéig kivártak, és nem avatkoztak közbe.⁶⁸⁷ A katonai sikerek ellenére a bécsi udvar a háttérben béketárgyalásokat folytatott a Portával, ami bizonyára az oszmán csapatok közeledésének volt betudható.⁶⁸⁸ A török beavatkozás Balassát és Zayt is visszatartotta a további akcióktól, ezért hajlandóak voltak fegyverszünetről tárgyalni. Ennek pontjai közül a legfontosabbak a *status quo* alapján birtokolt területek rögzítése és az oszmánok visszavonulása volt. Bár János Zsigmond számára

(Augustinus Zewch), Eötvös Simon, a székelyek közül Sándor Mihály és Andrássy Márton –, akikkel egyébként Balassa a titkárán, a humanista Bódog Józsa deákon keresztül tárgyalt, még a török beavatkozás előtt sürgetnék az erdélyi bevonulást, valamint Kolozsvár városából is ezt szorgalmazzák a polgárok. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. C. fol. 97–98., 97v. Ugyanakkor a városi tanács – úgy tűnik – egységesen állást foglalt, és két nappal a hadadi vereség után fokozott készültséget – 300 gyalogos a három kapu őrzésére, 50 polgár 5 tizedben éjjelente, stb. – rendelt el. BAR Cluj Ms. A 45. (Másolat a városi tanács 1557–1565. évi jegyzőkönyvének 152. lapjáról). A székelyek felkeléséhez: SZÉKELY 1889; KARDA-MARKALY 2022.

⁶⁸⁵ Gersei Pethő János levele Nádasdy Tamásnak, Linz, 1562. március 20. KOMÁROMY 1904: 427–429. Illúziókkal teli elképzelését – miszerint Kerecsényi a Dél-Alföldet, Zrínyi a baranyai várakat, Zay Füleket és Hatvant, Balassa pedig Erdélyt foglalja majd vissza – arra alapozta, hogy Szulejmán meghalt, és birodalmában belháború tört ki.

⁶⁸⁶ János Zsigmond Rüsztlem pasának, Kolozsmonostor, 1562. március 5. (autográf aláírással) ÖStA HHStA UA AA Fasc 84. Konv. C. fol. 21.; Rüsztlem parancsa az ecsedieknek, Pest, 1562. február 28. Zay a leveleket eredetileg törteli Kun Balázs kassai vicekapitánytól kapta, majd március 7-én a hadadi táborból továbbította Miksának, azzal a megjegyzéssel, hogy János Zsigmond követői, Bakó és Bornemisza Farkas állítólag kétszekerényi pénzzel és ajándékkal („[...] cum duobus curribus pecuniis et aliis donis oneratis [...]”) mentek a budai pasához. ÖStA HHStA UA AA Fasc 84. Konv. C. fol. 23. János Zsigmond korábbi követküldései Zay január 5-i és január 9-i leveleiben: lásd a 651–652. jegyzetet! Továbbá Uő Miksának az olcsvai táborból 1562. január 16-án. ÖStA HHStA UA AA Fasc 84. Konv. A. fol. 28.

⁶⁸⁷ Zay Ferenc Miksának a kovászói táborból, 1562. február 11. ÖStA HHStA UAA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 36–39. Továbbá Uő a vásárosnaményi táborból, 1562. január 28. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 58–59.; LUKINICH 1913: 385.

⁶⁸⁸ A budai pasa március 22-én kelt át a Tiszán, és Debrecen felé haladt seregével. Verancsics Antal Miksának, Eger, 1562. márc. 26. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. C. fol. 91–92.

ez azt jelentette, hogy a Váradhoz tartozó birtokok, a bihari részek, továbbá Huszt és Munkács kivételével minden Erdélyen kívüli területet elveszít, a krízishelyzetben számára az volt a legfontosabb, hogy bármi áron időt nyerjen. A fegyverszünetet április 12-én megkötötték,⁶⁸⁹ de az oszmánok pár napra rá megérkeztek Szatmár alá.

Balassa és Zay a hadadi győzelem után taktikai visszavonulást hajtottak végre, és táborukat a Szatmártól pár kilométerre északkeletre fekvő Óvárban állították föl. Ott bevárták a török sereget, de nyílt mezei összecsapást nem vállaltak, ezért bevonultak Szatmárba.⁶⁹⁰ Az ostromló török seregről a források eltérően nyilatkoznak, Zay nagyjából 6000 főre becsülte azt.⁶⁹¹ A törökök azonban nem szabályos ostromot folytattak. Tüzérség hiányában Szatmár és Németi védőit alapvetően kiéheztetéssel igyekeztek feladásra bírni. Ezzel párhuzamosan a Habsburg haderő többi része – néhány magyar kapitány csapata, valamint az uralkodó által küldött német lovasság és gyalogság – a Tisza és a Szamos összefolyásánál fekvő Apátinál⁶⁹² gyülekezett. Zay eredetileg úgy intézkedett, hogy Székely Antal próbáljon meg csapataival bejutni hozzájuk Szatmárba. A törökök azonban április 20-án fölgyújtották Németit, és az egész város lángba borult. A kassai kapitány emiatt úgy döntött, hogy Székely további parancsig vonuljon vissza a Tisza mögé, de ha sikerülne kellő létszámú haderőt összegyűjtenie, akkor támadja meg az ostromló törököket.⁶⁹³ Ezzel párhuzamosan több kapitánytól is segítséget kért.⁶⁹⁴ Zay ekkor még úgy nyilatkozott, hogy a tűzvész csupán a házakban tett kárt, az ellátmányban és a hadianyagban nem. Lehet, hogy nem rendelkezett pontos információkkal, vagy talán a tüzet nem tudták később megfékezni, mindenestre alig egy hét múlva már arról van hír, hogy Németi házaival együtt az élelmiszerkészletek is a lángok martalékává lettek.

A védők arra az elhatározásra jutottak, hogy valakit megpróbálnak kijuttatni, át az ostromtáboron, hogy segítséget szerezzenek a fölmentéshez. Választásuk

⁶⁸⁹ LUKINICH 1913: 391. EOE II.: 148.

⁶⁹⁰ Forgách Simon kommentárja szerint a környék nemességének egy része Rozsályba menekült. FORGÁCH 1982: 361.

⁶⁹¹ Zay Ferenc Miksának, Szatmár, 1562. április 23. ÖStA HHStA UAA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 127–128.

⁶⁹² Ma Olcsvaapáti, Olcsvával átellenben. A 16. században a két települést a Szamos választotta el.

⁶⁹³ Zay Ferenc Székely Antalnak, Szatmár, 1562. április 20. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 124. Székely Antal április 22-én ugyanerről tudósította Ferdinándot. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 125.

⁶⁹⁴ Mágocsy Gáspár Thurzó Ferencnek, Torna vára, 1562. április 22. és 30. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 148–149., 150–153.

Balassa Menyhártra esett.⁶⁹⁵ Ennek megfelelően a főúr április 27-én éjjel harmadmagával, a Szamos vizén csónakon átjutott a török ostromlókon, és még aznap az Apátinál lévő táborba érkezett, ahonnan levelet intézett Miksa főherceghez.⁶⁹⁶ Sürgős segítséget kért az ostromlott város fölmentésére, mert a védők helyzete 15, vagy legföljebb 20 napon belül élelem hiányában tarthatatlanná válik. Bizonyára kétségbeesett helyzetük vihette őket arra az elhatározásra is, hogy ha kell, az ágyúkat hátrahagyva kitörnek a városból.⁶⁹⁷ Balassa ugyanezekben a napokban Kerecsényi Lászlónak is több levelet írt Gyulára, aki segítség gyanánt meg is küldte 500 fős lovasságát.⁶⁹⁸

A törökök egyetlen módja Szatmár elfoglalásához Zayék kiéheztetése volt, és bizonyára úgy vélték, a tűzvész majd megteszi a hatását. A védőket azonban paradox módon nem a remélt felmentő sereg, hanem az „ellenség” mentette meg. A törökök a fegyverszünetre való tekintettel (és talán János Zsigmond közbenjárására) 22 napnyi ostrom után, május 4-én tábort bontottak és elvonultak.⁶⁹⁹ A temesvári pasa a Körös, a budai pasa azonban a Tisza felé vonult seregével. Az Apátinál lévő táborban összegyűlt hadinép egy része (köztük Balassa is) a török közeledése miatt Ecsedre, Báthory Miklós birtokára húzódott be, ahol árkokkal és sáncokkal megerősített tábort építettek. Ide később Zay is megérkezett.⁷⁰⁰ A Szatmár alól elvonuló törökök őket vették célba, és nem véletlenül. Pesthy Ferenc bizonyos menekültektől a budai pasa és vezéreinek állítólagos beszélgetését továbbította Miksának.⁷⁰¹ A török főtisztek miután a „kutya magyarokat” Szatmárból kiűzni nem tudták, azok pedig nyílt mezei csatába nem akartak

⁶⁹⁵ Annak okát, hogy miért Balassára esett a választás, Forgách Ferenc a vallási különbözőségben („ariánus eretnek”) látta, de Forgách Simon kommentárja ennek ellentmond. FORGÁCH 1982: 187., 361., 362. Istvánffy szerint Balassát Ecsedre küldték Székely Antalhoz puskaporért. ISTVÁNFY 2003: 320.

⁶⁹⁶ Balassa levele Miksának az Apátinál lévő táborból, 1562. április 27. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 141. (Függelék 27.).

⁶⁹⁷ Ennek körülményei nem teljesen érthetők. Zay építtetett egy hidat, amin végül a törökök próbáltak betörni, de Dobó Domokos és a Forgách Simon által odavezényelt német landsknechtek visszaverték őket.

⁶⁹⁸ Balassa levele Kerecsényinek az Apátinál lévő táborból, 1562. április 29. MNL OL P 707 Missiles 01573. (Függelék 28.); FORGÁCH 1982: 362.

⁶⁹⁹ Zay Ferenc Miksának, Szatmár, 1562. május 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 47. Mindeközben Balassa János – hogy kimozdítsa a Szatmárt ostromló törököket – Szécsénynél indított támadást. LUKINICH 1913: 394. A vereségről és következményeiről: KÓSZEGHY 2008: 78.

⁷⁰⁰ Balassa levele Miksának az ecsedi táborból, 1562. május 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 35.

⁷⁰¹ Pesthy Ferenc Miksának a tárkányi táborból, 1562. május 8. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 64–66.

velük bocsátkozni, utána kifejezetten a „kutya Balassára” vadásztak, akit az ecsedi vár melletti táborban akartak megtámadni és legyőzni.⁷⁰² Ennélfogva Ecsedtől nagyjából egymérföldnyire a keresztényekhez hasonlóan ők is táborot vertek, és már május 6-án kisebb csapatokkal zaklatták őket.⁷⁰³ Eltekintve a kisebb összecsapásoktól, jelentősebb harcérintkezésre nem került sor, mivel a budai pasa a táborot nem támadta meg, és végül Debrecen felé vette az útját. Balassa – harcias magatartására jellemző módon – a török után akart menni. Az volt a célja, hogy a Kisvárdán gyülekező csapatokkal a Tiszán átkelni igyekvő törököket megtámadja, de ennek kimeneteléről többet nem tudunk.

Szatmárt tehát sikerült megtartani. Ugyanakkor a frissen megkötött fegyverszünet a már említett körülmények ellenére valójában egyedül János Zsigmond számára jelentett előnyt. A székelyek felkelését vérbe fojtotta, sorait belpolitikai téren is rendezte. Az alig pár hónap alatt elért eredmények ugyan jelentősen leszűkítették Erdély határait, de Balassa lázadása a végső célt, az erdélyi Habsburguralom megvalósítását képtelen volt elérni. Bár a térség urainak átpártolása és a hadadi csata egyaránt komoly fegyvertényt jelentett, a bécsi udvar erdélyi tervei kudarcba fulladtak, ami egyértelműen az oszmánok fellépésének volt betudható. János Zsigmond természetesen nem mondott le elvesztett területeiről. Követeléseit és terveit már csak azért sem voltak irreálisak, mert az északkeleti területeken Ferdinánd király hatalmának kiterjesztése után is maradtak olyan tetterre kész hívei – úgymint a már említett Némethy Ferenc vagy Hagymássy Kristóf –, akik az 1562 előtti helyzetet szerették volna visszaállítani.⁷⁰⁴

Balassa 1562. évi mozgalmával és a katonai támadással egyidejűleg a bécsi udvarnak sikerült János Zsigmond ellen még egy ellenfelet támasztania, nevezetesen Héraklidész Jakab személyében.⁷⁰⁵ Az eredetileg Joannis Bazilikoszként született, vélhetőleg krétai származású kalandor a moldvai vajdaságra pályázott, magát Despotának nevezve. Első próbálkozása 1558-ban balul sült el, és akkor Brassón

⁷⁰² „[...] Passam Budensem aliis Beghiis et primariis turcis talibus verbis esse loquutum, inquiens, hos canes hungaros video nequaquam posse ex oppido pelli, neque apertum praelium nobiscum tentare volunt, audioque illum canem Melchiorem Balassa apud arcem Echyed cum aliquibus gentibus comitatum et terrestribus castra possuisse, quem statim accedemus et vehementi impetu invadamus, ubi si res nostra bene succedet, et illum canem vincere poterimus: sufficiet nobis.”

⁷⁰³ Balassa levele Miksának az ecsedi várnál lévő táborból, 1562. május 7. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 53–54.; Balassa levele Pesthy Ferencnek az ecsedi táborból, 1562. május 7. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 55. (Függelék 29.).

⁷⁰⁴ Balassa István Zay Ferencnek, Szatmár, 1562. augusztus 1. HL TGY 1562/2. (Függelék 30.).

⁷⁰⁵ Életére legújabbban: GUITMAN 2016.

át Balassa és Báthory Miklós birtokaira, majd onnan a Szepességbe menekült.⁷⁰⁶ 1561-re sikerült megnyernie az udvar támogatását, és végül Székely Antallal együtt ugyanezen év őszén betört Moldvába, ahol győzelmet aratott, és utólag még a szultán jóváhagyását is megszerezte. Nem véletlen tehát Balassa pártváltásának időzítése. Az udvar számára eredetileg azért lett volna fontos Héraklidész támogatása, mert ígéretei szerint ha trónra kerül, nyíltan János Zsigmond ellen fordul. Komolyabb fellépésre azonban nem kerülhetett sor, mert 1563 őszére az ő prototás nézeteivel szemben álló ortodox hitű román bojárok föllázadtak ellene, akiket János Zsigmond csapatai is segítettek. Története brutális véget ért, ugyanis embereit felkoncolták, őt magát pedig miután Szucsávába menekült, megölték.⁷⁰⁷

Héraklidészt Zay és Balassa is támogatta, és utóbbi egyik szervitora (Horvát István) Héraklidész gyalogos hadnagya is volt.⁷⁰⁸ 1563 novemberében összegyűjtötte nagyjából 1300 embert, és rendelkezésükre állt bizonyos anyagi fedezet is, de mindezzel akkorra már elkéstek.⁷⁰⁹ A valódi katonai beavatkozás a despota bukása után már értelmetlenné vált, de hívei az uralkodótól további utasítást vártak. Ugyanakkor ez nem jelentette moldvai terveik végét. Nem tudni hogyan és milyen úton, de Héraklidész fia, Szokoli Balassához került.⁷¹⁰ A főúr kérte Ferdinánd királyt, hogy adjon neki támogatást, mert bár erősen megingott, nem mondtak le teljesen a moldvai ügyről. Továbbá Balassa közbenjárt azért is, hogy a király vegye föl az udvarába a megölt despota kisebbik fiát, Szokoli öcscsét. Balassa és Zay 1564 februárjában a kincses zsákmány reményében expedíciót terveztek egy bizonyos moldvai kolostorba, ahol állítólag a vajdák mozdítható értékeit őrizték. Más forrásokból tudjuk, hogy a rendelkezésre álló haderővel Máramarosba biztosan kivonultak, azonban tervük – talán a kedvezőtlen időjárás miatt – nem valósult meg.⁷¹¹

⁷⁰⁶ DÁVID – FODOR 2009: 50.

⁷⁰⁷ ISTVÁNYFY 2003: 337–347. FORGÁCH 1982: 207–216.

⁷⁰⁸ KEMÉNY 1896: 96.

⁷⁰⁹ Zay Ferenc Miksának, Ór, 1563. november 20. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 87. Konv. C. fol. 35–36.

⁷¹⁰ Balassa Menyhárt levele Ferdinándnak, Cerkan (Nagytárkány?), 1563. november 28. DIR: 484–485.

⁷¹¹ ISTVÁNYFY 2003: 351.; FORGÁCH 1982: 221. Zay arról írt Ferdinándnak, hogy Nagybányára azért vonultak, mert vissza akarták szerezni a moldvaiaktól azt a pénzt, amit korábban a vajdának adtak segítség gyanánt. Levele Kassáról 1564. február 9-én. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 88. Konv. A. fol. 12–13. Másolata: ÖStA KA AFA Kt 18. 1564/3/ad 2. Litt c.

V. 2. HADERŐK ÉS INGATAG PÁRTÁLLÁSOK

„De valaki tanácsából mívelték ezt öfelségek, hogy az népet eloszláták öfelségek. De ha annyiszor ült volna az János király fia tanácsában, mint én, nem adott volna öfelségeknek abhoz tanácsot, hogy most az fegyvereseket elvigyék innét.”

(Balassa Menyhárt Zay Ferencnek)

Az „északkeleti várháborúk” 1562–1564 közötti időszakában a korábbiakhoz képest jóval nagyobb létszámú haderő fordult meg Szatmár térségében. A legintenzívebb harccselekmények 1562 tavaszán, a hadadi csata és Szatmár török ostroma idején zajlottak, amit később az egymással szemben álló erősségekből kirajzó portyák váltottak föl. Ekkor a Habsburg magyar királyok, Ferdinánd és Miksa, továbbá János Zsigmond és az oszmánok is több ezer főnyi katonaságot vezényeltek a régióba. Ferdinánd királynak fontos volt, hogy integrálja országába a Balassa pártváltásával János Zsigmondtól elszakított területeket, de a térség urainak hűsége meglehetősen ingatagnak bizonyult. A Magyar Királyság és Erdély határterületének – többek között a később *Partium*nak nevezett terület – sajátosságai már ekkor kiütözköztek. Adja magát a hipotézis, hogy a régió fölötti tényleges hatalom – akár a Habsburg magyar király, akár János Zsigmond részéről – csak jelentős katonai erővel volt biztosítható. Ennek ellenére mindvégig szembetűnő a létszámbeli különbség a Habsburg- és az erdélyi haderő között, és az arányok eltolódását csak növelte az oszmánok megjelenése, értelemszerűen az erdélyiek javára. Mégis, egészen 1564 őszéig még a tokaji, a munkácsi és a huszti helyőrség állandó portyái ellenére is megmaradt a régió a Habsburg magyar uralkodó hűségén. Változást csak János Zsigmond 1564. őszi hadjárata hozott – amikor is újfent több ezer fős haderő vonult ki Erdélyből –, de mint ismeretes, Lazarus Freiherr von Schwendi és a Habsburg-haderő következő évi támadása miatt ez az állapot sem tartott sokáig.

Miután a török elvonult Szatmár alól, valamint Ferdinánd és János Zsigmond fegyverszünetet kötött, Zay Ferenc főkapitány a térségben állomásoztatott katonasággal igyekezett stabilizálni Ferdinánd király uralmát. Arra vonatkozóan viszont eltérőek a források, hogy ez számszerűsítve pontosan mekkora létszámot jelentett. Jóllehet arra van adatunk, hogy az egyes parancsnokoknak mekkora sereg fenntartását fizették vagy rendelték el, és arra is, hogy az egyes várakba és

erősségekbe milyen létszámú lovasságot és gyalogságot vezényeltek, de sok esetben ezek elméleti számoknak tekintendők. A különböző listák, amelyek a határvidéken állomásozó katonaság létszámát és fenntartásának költségeit jegyzik, csak bizonyos periódusok keresztmetszeteként, amolyan pillanatfelvételnél foghatók föl, továbbá nem egységes séma, hanem különböző elvek mentén készültek. Ezenfelül ha összevetjük a kimutatásokban elvárt létszámokat a térség urainak beszámolóival, jelentős eltérés mutatkozik, és arra is van példa, hogy a békeidőre való tekintettel a sereg egy részét elbocsátották.

A régióban Balassa Menyhárt katonasága és a Szatmárra vezényelt csapatok jelentették a legnagyobb, de változó létszámú, ugyanakkor állandó és ténylegesen helyben is állomásozó haderőt. Balassa a kegyelemlevelében foglaltak alapján eredetileg 300 lovasra és 200 gyalogosra kapott fizetést a királytól, de láthattuk, hogy ez módosításra került: a létszámot 500 lovasra és 300 gyalogosra növelték.⁷¹² Két, 1563. év elején kelt jegyzékben is 500 könnyűlovast és 300 magyar darabont említenek,⁷¹³ és ugyanilyen létszámokkal találkozhatunk 1564 februárjában is.⁷¹⁴ Ugyanakkor fönmaradt egy olyan forrás is, amely az előbbieknél jóval pontosabb adatokat rögzített. Húsz nappal a hadadi csata után, 1562. március 24-én a Szatmárhoz közeli Óvári településen – ahol még a törökök megérkezése előtt tábort vert a Habsburg-haderő – a cseh fizetőmester Balassa 300 lovasát egy hónapra kifizette. A főúr jelezte, hogy elvileg 300 lovasra és 200 gyalogosra járna fizetés, de a fizetőmester arra hivatkozott, hogy őt erről nem tájékoztatták. Az említett összeget is állítólag a katonaság megmustrálása nélkül adta oda. Az ügyről Andreas Kielmann és Christoph Gannabitzer 1562 decemberében tájékoztatta Miksát, levelükhöz mintegy bizonyítékként mellékelve Balassa katonáinak mustrajegyzékét.⁷¹⁵ A szolgálati időt 1561. december 6-tól, vagyis Balassa kegyelemlevelének első megfogalmazásától számították. A mustrajegyzék szerint

⁷¹² Ebben Zay is támogatta. Levele Miksának az olcsvai táborból, 1562. január 21. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A fol. 38–41.

⁷¹³ Numerus militum quibusque stipendiis in singulos menses in nonnullis Hungariae praesidiis sustineantur. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 12. a. 1563. január 19-i dátummal az Erdély felé eső határvidéken, illetve a Tiszántúlon állomásozó katonaság létszámát, havi fizetését, fenntartásának költségeit rögzíti. Továbbá 1563. február 8-i dátummal a szepességi és erdélyi határvidék német és magyar katonaságát, Gyulát és Egert nem számítva. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 12. b.

⁷¹⁴ Az 1564. február 28-i jegyzék, amely a magyarországi végvárak (és külön a vendvidéki) katonaság létszámát tartalmazza. ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/2/10. Litt. a.

⁷¹⁵ Kielmann és Gannabitzer levele, Kassa, 1562. december 29. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/4. és 1563/1/ad 4. fol. 3–10. A jegyzék eredeti példányát bizonyára Balassa nyújtotta be, amelynek másolata lehet a nevezett irat.

Balassa parancsnoksága alatt 559 lovas és 460 magyar darabont, vagyis összesen 1019 fő állt. Ez a létszám a kor viszonyai között meglehetősen nagyinak számított. A lovasság a korábbi rendi szervezeti hagyományok szerint tagolódott, vagyis a tisztek – 106 főt nevesítettek – több „lóra” kaptak fizetést, ezen az alattuk szolgáló lovasokat értették.⁷¹⁶ A legelőkelőbb helyen Sulyok György állt, aki így módon 50 lóra kapott fizetést. Ugyanakkor nem mindnyájuknak volt Szatmár az állomáshelye, ugyanis 45-en az erdélyi Diód várához voltak rendelve, legalábbis elméletben. Az ő jelenlétükkel január második felében már nem számolhatunk, ugyanis Diódot János Zsigmond csapatai elfoglalták és lerombolták.⁷¹⁷ A gyalogságot alkotó magyar darabontokat tizedek és századok szerinti rendben találjuk, amelyek élén *Rottmeister*ek (tizedesek) és *Hauptmann*ok (kapitányok) álltak. Őket – néhány kivételtől eltekintve⁷¹⁸ – név szerint rögzítették. A lovassághoz hasonlóan ők sem mind Szatmáron szolgáltak: 60 fő Nagybányán, 55 Kovászóban és további 5 Szinyérbe volt rendelve.⁷¹⁹ A lovasok és gyalogosok között fölfedezhetjük Balassa familiárisait is. Sulyok mellett ilyen a már említett rozsályi várú, Kun Domokos, vagy a *Komédiában* is szereplő Szénássy István, Kasza Máttyás és Kelemen ispán (Ispán Kelemen).

Balassa szatmári katonasága mellett több forrás egyértelműen nyilatkozik a német katonaság jelenlétéről is. Legkésőbb 1562 április–májusában már kiállításra került két új német gyalogos alakulat, Jacob Raminger és Hans von Pannabitz kapitányok vezérletével.⁷²⁰ Nem tudjuk, hogy vajon ezek voltak-e azok a német csapatok, amelyek a hadadi csatában részt vettek, vagy talán közülük valók voltak-e azok, akik a szatmári védelmet erősítették, mivel az újonnan fölfogadott egységek éppen az ostrom ideje alatt érkeztek meg az Apátinál lévő táborba.⁷²¹

⁷¹⁶ A trombitásokat (3 fő) és a dobost (1 fő) ugyancsak nem nevesítették.

⁷¹⁷ A Diód várába rendelték említése arra enged következtetni, hogy a mustrajegyzék eredeti példánya a vár bevétele előtt, valamikor 1562 januárjában készülhetett, de az is lehetséges, hogy Balassa egész egyszerűen később is igényt tartott a kifizetésükre.

⁷¹⁸ Károlyi Miklós és Balogh István Hauptmannok egy-egy szolgálját/apródját (sejn jung) név szerint nem ismerjük, ahogyan a Szinyér várába vezényelt 5 darabontot sem. A kovászói magyar darabontok esetében is csak a Rottmeisterek nevei kerültek feltüntetésre.

⁷¹⁹ Zay levele szerint Balassa 100 embert rendelt a vár védelmére, de valószínűleg átvezényelheték őket. Zay Ferenc Miksának a kovászói táborból, 1562. február 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 26–30.

⁷²⁰ ÖStA KA AFA Akten Kt. 15. 1562/6/ad 1 b.

⁷²¹ Az 1562. áprilisi szatmári török ostrom idején a védősereg között harcoló Forgách Simon említett tesz landsknechtekről (az ő őrhelyén 50-en szolgáltak), akik a védelemben betöltött szerepükből kiindulva egyértelműen lőfegyverrel voltak felszerelve. Ők bizonyára a Zay által Kassáról hozott és a hadadi csatában is részt vett német alakulat részei lehettek, ugyanis a későbbi jegyzékekben

1562 novemberében a katonaság elosztásakor Zay Ferenc Szatmárba vezényelte a Hans von Pannabitz vezette német zászlóaljat.⁷²² Még ugyanezen év szüreti időszakában is említésre kerültek. Amikor Balassa kivonult az Ugocsa vármegyei Nagyszőlősrre, magával vitte a németeket is, és közülük 30-at vagy 40-et a mezővárosban hagyott.⁷²³ Az alakulat létszáma minden bizonnyal folyamatosan 200 fő körül volt, az említett jegyzékekben kivétel nélkül így fordul elő, és jelenlétük egészen Szatmár 1564. szeptember 3-i elfoglalásáig kontinuusnak tekinthető.⁷²⁴ Szembeötlő kiemelt fontosságuk.⁷²⁵ Bár a békeidőre vonatkozó elbocsátások Balassa csapatait érintették – a javaslat szerint 500 lovasát 300-ra, 300 magyar darabontját pedig 200-ra kellene redukálni –, a javaslatot készítő a 200 németet mindenképp ott akarták tartani.⁷²⁶ Fizetésük nem mindig ment gördülékenyen: Balassa már 1563 tavaszán fizetelenségre panaszkodott, és hogy *ad hoc* módon kellett 200 forintért a két városhoz (Szatmár és Németi) fordulnia.⁷²⁷ Ez a probléma később állandósult. Ugyanezen év novemberében Zay a kassai, a szendrői és a szatmári németek fizetelenségéről és éhezéséről számolt be az uralkodónak, egyben arra kérve őt, hogy Pesthy Ferencen keresztül intézkedjen az élelmezésről.⁷²⁸ 1564 tavaszán Pesthy azzal az ötlettel állt elő, hogy mivel Kassáról bajosan lehet eltartani az onnan 22 mérföldnyire fekvő Szatmáron szolgáló németeket, ezért az erdélyi

említett német gyalogság éppen ekkor, a szatmári ostrom idején érkezett meg az Apátinál lévő táborába, miként rólok Balassa is említést tett. FORGÁCH 1982: 362–363. Továbbá Balassa levele Miksának az Apátinál lévő táborból, 1562. április 27. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 141. (Függelék 27.).

⁷²² Zay Ferenc levele Miksának, Vári, 1562. november 6. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. D. fol. 21r. Zay szerint a másik német alakulat, Jacob Raminger zászlóalja 300 fővel – amelynek nagyobb része vagy meghalt, vagy beteg volt – Kassára vonult be.

⁷²³ Báthory András Ferdinándnak, Szerdahely, 1562. október 21. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. D. fol. 52–53.

⁷²⁴ A zászlóalj (vagy zászló) legénységének létszáma nem rögzített, hanem változó volt. Pannabitz alakulatát logikusnak tűnne 400 főre becsülni, ugyanis az 1563. február 8-i jegyzék szerint az ő és Raminger parancsnoksága alatt álló 2 zászlóalj összesen 800 főt tett ki („zway Fenndlen Teutsche Khnecht”). ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 12. b. Ennek ellenére a többi forrás 200 főt említ. „200 pixidarii germani”. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 12. a.; „200 Teutsch Schutz”. ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/2/10. Litt. a.

⁷²⁵ A magyarországi végvidéken elsősorban nem magasabb harci moráljuk vagy komolyabb harcértékük, hanem „idegen” mivoltuk miatt rendszerint a politikai hovatartozás szempontjából kritikus helyeken kerültek bevetésre. SARUSI KISS 2008b: 138.

⁷²⁶ Andreas Kielmann és Christoph Gannabitzer javaslata: 1563. február 8. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 12. b. Balassa 500 főre szeretne volna növelni a létszámukat. Levele Giovanni Alfonso Castaldónak, Szatmár, 1564. április 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. A. fol. 72.

⁷²⁷ Balassa Zaynak, Szatmár, 1563. március 5. HL TGy 1563/3. (Függelék 31.).

⁷²⁸ Zay három levele Miksának, 1563. november 8. ÖStA KA AFA Akten Kt. 17. 1563/11/2. 3–4.

püspökség tizedeit – amelyeket Balassa amúgy is lefoglalt – rendelje a király a német katonaság eltartására.⁷²⁹

A háború alatt nem csak Balassa katonái állomásoztak Szatmáron. A főúrral együtt pártot váltó ecsedi Báthory Miklós 200 főnyi lovasságra kapott fizetést, amely egység eleinte Ecsedhez,⁷³⁰ majd 1564 februárjában már Szatmárhoz került.⁷³¹ Báthory ezenkívül 1562 januárjának első felében elvileg 100 gyalogost is Szatmárra küldött.⁷³² Az előbbi kimutatások alapján tehát elvileg 1000 fő állomásozott Szatmáron – legalábbis 500 lovasra, 300 magyar darabontra és 200 német gyalogosra volt fizetés kalkulálva –, de az említett mustrajegyzék alapján ez a létszám a harccselekmények felélénkülése idején magasabb, míg békeidőben értelemszerűen alacsonyabb lehetett.

A létszámok hullámzását jól mutatja, hogy az 1562 januárjában meginduló hadakozás során még alig pár száz fős „sereggel” rendelkezett a Habsburg-párt. Balassa és ecsedi Báthory Miklós az olcsvai táborba nagy nehezen tudott 400 lovas és 300 gyalogost összegyűjteni, a vármegyei hadakra pedig különösebben nem lehetett számítani. Zay parancsnoksága alatt Kassán az összes említett jegyzék szerint 685 könnyűlovas állt, de az egység Szatmár körüli állandó jelenlétével nem számolhatunk. A haderő hiánya miatt Zay arra kérte Miksát, hogy küldjön 400 nehézlovast (ez a létszám később 500-ra nőtt), két zászlóaljnyi német gyalogságot, valamint azt, hogy a már régebb óta szolgáló 500 könnyűlovast fizessék ki.⁷³³ Az említett nehézlovasság és a németek megküldését első ízben január végén, majd később többször is sürgette.⁷³⁴ Ők végül áprilisban, Szatmár török ostroma idején érkeztek meg, és az Apátinál lévő táborban Székely Antal parancsnoksága alá kerültek.⁷³⁵ Bizonyára ez volt az a nehézlovas alakulat, amely 1562–1563

⁷²⁹ Pesthy Ferenc Ferdinándnak, Eperjes, 1564. április 1. MNL OL E 21 1564. 04. 01.

⁷³⁰ ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad12. a.; ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 12. b.

⁷³¹ ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/2/10. Litt. a.

⁷³² Ecsedi Báthory András Miksának, Sempete, 1563. január 13. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 20–22.

⁷³³ Zay Ferenc Miksának a kovászói vár alatti táborból, 1562. február 3. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 6–7.

⁷³⁴ Zay Ferenc levelei Miksának: a vásárosnaményi táborból, 1562. január 28. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. fol. 58–59.; a kovászói táborból, február 9. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 26–30.; ugyanonnan, február 11. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 36–39.; az Óvárinál lévő táborból, 1562. március 20. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. C. fol. 55–61.; ugyanonnan, március 30. Fasc. 84. Konv. C. fol. 97–98.

⁷³⁵ Zay levele Miksának, Szatmár, április 23. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 127–128. Forgách szerint 415 fős lovasság volt, melyet Sziléziában toboroztak. FORGÁCH 1982: 187.

fordulóján Ungváron telet át.⁷³⁶ 1562 tavaszán több más főúr és kapitány egységei is megfordultak a térségben, igaz csak ideiglenesen. Balassa és Zay katonasága mellett Perényi Gábor hadinépe és az egri katonaság (egy része) is részt vett a hadadi csatában, az ostromlott Szatmáron pedig ott volt velük Dobó Domokos is.⁷³⁷ A már említett apáti táborban április végén a Székely Antal vezette, frissen érkezett németek mellett Alaghy János, Szennyesi Mátyás, és természetesen ecsedi Báthory Miklós csapatai gyűltek egybe.⁷³⁸ Kerecsényi László – minden bizonnyal Balassa kérésére – 500 lovast küldött Gyuláról,⁷³⁹ és a május elején lezajlott Ecsed környéki harcokhoz Bebek György is elküldte a maga 200 lovasát.⁷⁴⁰

A térség biztosításához Balassa és Zay kisebb, de állandó csapatok jelenlétét gondolta megfelelőnek. Ezeket azoknak az uraknak a váraiba és erősségeibe tervezték elhelyezni, akik az uralkodó hűségére visszatértek, valamint akikkel szemben – stratégiai helyzetükből adódóan – fennállt egy lehetséges erdélyi támadás veszélye. Korábban említettük, hogy Balassa négy ilyen személyt emelt ki – Sulyok György, Kun Domokos, szinyérvári Báthory István, Serédy István –, akik közül hárman az ő szolgálatában álltak, és akiknek felettébb magas létszámra, 100 lovas és 100 gyalogos tartására kért fizetést. Zay ennél jóval differenciáltabb megoldást szorgalmazott. A haderőt érintő forrásokban többször említenek egy közel 500 főnyi lovasságot, amely kifejezetten a szatmári hadjáratához 1562-ben lett újonnan fölfogadva, és amelyet a határvidéken osztottak szét.⁷⁴¹ Tegyük hozzá, hogy ez az 500 fő szintén amolyan elméleti létszám lehetett, mert 1563 januárjában és 1564 februárjában már csak 292 fővel említik őket.⁷⁴² Valószínűleg ők azok, akiket Zay először 1562 márciusában a következőképpen osztott szét:⁷⁴³ Sulyok Györgynek

⁷³⁶ Zay Ferenc Miksának, Vári, 1562. november 6. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. D. fol. 20–21.

⁷³⁷ FORGÁCH 1982: 363.

⁷³⁸ Balassa levele Miksának az Apátinál lévő táborból, 1562. április 27. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 141. (Függelék 27.).

⁷³⁹ Balassa levele Kerecsényinek az Apátinál lévő táborból, 1562. április 29. MNL OL P 707 Missiles 01573. (Függelék 28.); FORGÁCH 1982: 362.

⁷⁴⁰ Közülük 100 érkezett meg, a többi szét lett osztva Kisvárdára a Várday testvérekhez, illetve Szatmárra Zayhoz. Balassa levele Miksának az ecsedi táborból, 1562. május 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 35.; Bebek György levele Miksának a tárkányi táborból, 1562. május 7. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 49–50.

⁷⁴¹ ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 12. b.

⁷⁴² A jegyzék szerint a Tiszántúlon 11 kapitány alatt voltak szétosztva. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 12. a.; ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/2/10. Litt. a.

⁷⁴³ Zay Ferenc Miksának az Óváránál lévő táborból, 1562. március 20. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. C. fol. 55–61.

Hadadra 60 lovast és 40 gyalogost,⁷⁴⁴ Serédy Istvánnak Nagyfaluba és Valkóvárba 80 lovast és 60 gyalogost, Paksy Jóbnak – aki Valkóvár egy részét birtokolta – 50 lovast, Matusnay Péternek Kovászóba 60 lovast és 40 gyalogost, szinyérvári Báthory Istvánnak Szinyér várába 20 lovast és 12 gyalogost, Bocskay Györgynek Szentmarja erősségébe 60 lovast és 32 gyalogost, végül pedig Várday Ferencnek Kisvárdára 25 lovast rendelt.

Természetesen ezek a létszámok sem voltak állandóak. Valamikor 1563 februárjában Andreas Kielmann és Christoph Gannabitzer összeállított egy jegyzéket, amely a Szepességben és az erdélyi határvidéken (Gyulát és Egert leszámítva) lévő német és magyar katonaság létszámát tartalmazza.⁷⁴⁵ Érdekessége abban áll, hogy a békeidőre vonatkozó átcsoportosítási javaslatukat is magába foglalja. A javaslatok nem minden esetben jelentettek létszámleépítést, az sokkal inkább tekinthető az aktuális erőviszonyokhoz történő alkalmazkodásnak. Például a Tokajhoz közeli Tárkányon és Kisvárdán növelni kívánták a létszámot: előbbi 16 lovasát és 35 magyar darabontját további 16 lovassal és 15 darabonttal, utóbbi esetében pedig legalább 50 lovas és 50 darabont elhelyezését tartották szükségesnek. Ungváron 32 lovast és ugyanennyi darabontot javasoltak. Kovászóba, Matusnay Péter várába a korábbi 40 lovasból és 25 darabontból álló őrséget 100 lovasra és 32 darabont-ra kívánták növelni, mert a vár – előretolt helyőrségként – Munkács és Huszt között található. A javasolt bővítésekkel szemben a térség két főurát leépítés érintette volna. Balassa esetét említettük, akinek Zayhoz írt leveléből valóban úgy tűnik, hogy csökkentették csapatainak létszámát (a németek maradtak), ecsedi Báthory Miklós 200 fős lovasságát pedig a felére akarták redukálni. Ugyanakkor a Hadadon állomásozó 100 lovasból és 32 darabontból álló őrséget a vár kiemelt stratégiai helyzete miatt Kielmann és Gannabitzer szerint nem volna tanácsos leépíteni. Serédy erősségébe, Valkóvárba hasonló ok miatt (az közvetlenül az erdélyi határon fekszik) az eddigi 50 lovas és 20 darabont létszámát növelni kellene 30 lovassal és 10 darabonttal. Ugyanakkor másik birtokára, Nagyfaluba – ahová Zay korábban 60 lovast és 40 darabontot akart rendelni – úgy ítélték meg, hogy békeidőben elég a 32 lovas és a 20 darabont. Hogy a tervezet hatására, vagy sem,

⁷⁴⁴ Zay korábban 80 lovast és 60 gyalogost ígért neki, de úgy ítélte meg, hogy a vár kapacitása 300 fős helyőrséget is elbírna. Zay Ferenc Miksának a Kovászó alatti táborból, 1562. február 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 9–11.

⁷⁴⁵ ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 12. b.

de jelentős mértékű elbocsátás következett, amit 1563 márciusának elején mind Zay, mind Balassa egyaránt szóvá tettek.⁷⁴⁶

A haderő létszámának pontos megállapítása már csak amiatt is nehézkes, mert Balassa katonáinak mustrajegyzéke és a többi jegyzék adatai között átfedések vannak. Zay az említett, újonnan fölfogadott 500 főnyi lovasból 60-at Sulyok Györgyöz rendelt, aki – mint Balassa kiemelt familiárisa – az említett mustrajegyzék szerint eleve 50 lóval szolgálta a főurat. Elsőre átfedést gondolnánk, azonban az egy évvel későbbi átszervezési javaslat szerint Hadadon egészen addig 100 lovast és 32 darabontot fizettek, tehát nagy valószínűség szerint azok összesítésével kell számolnunk. Bonyolultabb a helyzet a rozsályi várral. A jegyzékekben nyoma sincs, de a várúr Balassa szervitora, a már említett Kun Domokos volt, aki a mustrajegyzék szerint 25 lóra kapott fizetést.⁷⁴⁷

A térségben állomásozó Habsburg haderő létszáma tehát 1562 tavaszán érte el a csúcspontját, amikor is a máshonnan odavezényelt csapatokkal együtt nagyjából 3500-4000 főre rúgott. A mélypontot bizonyára 1563 tavaszán, az elbocsátásokat követően érte el. Ebből a szempontból rendkívül beszédes, hogy Balassa és Zay az 1563 októberében tervezett moldvai akcióhoz 1300 főt tudott összegyűjteni, és 1564 nyarán is megközelítőleg hasonló létszámmal, 1200 fővel próbált elébe menni az erdélyiek egyesülésének. Úgy tűnik, hogy a szatmári régió hovatartozása elsősorban nem a Habsburg haderő állandó jelenlétén és kiemelten magas létszámán múltott. Valójában az látható, hogy János Zsigmond sokkal inkább rá volt szorulva arra, hogy a régió uralásához többezres sereget vonultasson föl.⁷⁴⁸ Azt, hogy a térség melyik király fősége alá tartozik, nagyrészt a helyi nagybirtokosok társadalmi beágyazottsága, és kisebb részben a helyi identitások döntötték el. Nem utolsó szempont, hogy a földrajzilag is Erdélyen kívül eső régió ilyen értelemben távolabb feküdt Gyulafehérvártól, mint a Magyar Királyságtól.

Balassa pártváltása után igazán kényelmetlen helyzetben a ténylegesen határvidéki birtokosok találták magukat. Ismeretes, hogy a Báthory család mindhárom ága rendelkezett birtokokkal a régióban, és a kirobbant háború mindegyik családra hatással volt. A somlyaiak János Zsigmond támaszai maradtak, a kevésbé ismert ifjabb, vagy szaniszlófi ágból származó István pedig Balassa szolgálója

⁷⁴⁶ Az újonnan fölfogadott nehéz- és könnyűlovasokat és a németek egy részét a király parancsából elbocsátották. Zay Ferenc Károly főhercegnek, Kassa, 1563. március 4. és március 7. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/3/ad 7. A sereg elbocsátását Balassa is szóvá tette. Levele Zaynak, Szatmár, 1563. március 5. HL TGy 1563/3. (Függelék 31.).

⁷⁴⁷ ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 4.

⁷⁴⁸ Az erdélyi haderőhöz újabban: ARDELEAN 2019a: 241–254.; ARDELEAN 2022.

volt. Az ecsedi ágból a Magyarországon birtokos András és az Ecsedet kezében tartó Miklós Ferdinánd király alattvalói voltak, de az ugyanezen ágból származó Báthory György Balassa pártváltása után hintapolitikát kényszerült folytatni. Birtokai, Erdőd és Szilágycseh egészen az erdélyi határhoz közel, Közép-Szolnok vármegyében feküdtek, és igen jelentős portaszámot tudhatott magáénak.⁷⁴⁹ 1562 januárjában ecsedi Báthory András országbíró több alkalommal is tudtára adta Miksának, hogy testvérei örömmel állnának a szolgálatába.⁷⁵⁰ Bár a hadiszerencse egészen az oszmánok szatmári megjelenéséig a Habsburg-pártot segítette, ecsedi Báthory György mégsem állt át az ő oldalukra, és amikor Zay megnevezte azokat az Erdélyen kívüli birtokos urakat, akik megmaradtak János Zsigmond oldalán, akkor a névsorban ott találjuk Báthory Györgyöt is.⁷⁵¹ Ugyanakkor birtokai fekvéséből és családi kapcsolataiból adódóan mindkét oldallal (szükségszerűen) jó kapcsolatot ápolt, vagy legalábbis igyekezett fenntartani. Katonai szerepvállalásáról sajnos nincsenek adataink, de a helyi erőviszonyokhoz képest számottevő erőt képviselt (300 lovas, 500 gyalogos), és elsősorban János Zsigmonddal működött együtt.⁷⁵² 1563-tól már bizonyítottan a királyfi pártját támogatta, és az 1564. évi őszi hadjárat előkészületeiben is komoly szerepet vállalt.⁷⁵³ Báthory valószínűleg egyáltalán nem érezte magáénak a kialakult helyzetet, és úgy tűnik, hogy menekülni kívánt abból, viszont a gyulafehérvári udvar az ő rangjából és vagyonából adódóan határozottabb állásfoglalást várt volna tőle, ezért igen elmarasztalóan nyilatkoztak róla.⁷⁵⁴ 1564 tavaszán tárgyalásokat folytattak birtokainak

⁷⁴⁹ Főleg a Drágffy-uradalom révén. MAKSAY 1990: 424.

⁷⁵⁰ Ecsedi Báthory András levele Miksának, Sempte, 1562. január 13. és 27. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. A. fol. 20–22., 54–56.

⁷⁵¹ Zay levele Miksának, Túrterebes, 1562. február 21. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. C. fol. 47–49., 47v.

⁷⁵² Zay levele Ferdinándnak, Kassa, 1564. febr. 22. ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/2/7.

⁷⁵³ Ecsedi Báthory György „[...] qui etsi est homo avarissimus, nunc tamen gentes conducit, rusticos quoque suos armari, sub amissione [er. amissime] capitum et rerum ubique iussit”. Zay levele Ferdinándnak, Kassa, 1563. november 30. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 87. Konv. C. fol. 45–46.; „Georgio Bathory viginti millia sales ex Transilvania datas esse intellego in eum finem ut praesidia sua in arce Erdewd et castello Cheh augeat.” Zay levelei Ferdinándnak, Kassa, 1564. február 14. és 22. ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/3/ad 2. Litt. b. és 1564/2/7. Kivonat Zay, Balassa és ecsedi Báthory Miklós Miksának írt leveléből (1564. augusztus 15.), miszerint Szatmár megerősítését is akadályozza: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. C fol. 50–53., 51r. és 52v. Továbbá Báthory György levele Szatmár vármegye nemességének, Cseh, 1564. szeptember 28. HL TGY 1564/6.

⁷⁵⁴ Georg Albany Ferdinánd király követeként 1564 áprilisában a gyulafehérvári udvarban tartózkodott, és a királynak írt jelentésében Báthory Györgyre külön kitért, amiből a főúr néhány jellemvonása is kiderül. Báthoryt gyávának, tunyának és fölöttébb aggodalmaskodónak tartották: „Fuisse in iisdem comitiis tractationem cum Georgio de Bathor, qui homo ignavus et deses,

elcsereléséről, ugyanis megfelelő erdélyi lakhely ellenében János Zsigmondnak adta volna birtokait. Ebbéli terve már jóval korábban fölvetődhetett, ugyanis Balassa már 1563 márciusában erről írt Zaynak.⁷⁵⁵ Jellemének nem teljesen ugyanezek a vonásai tükröződnek abból az esetből, amikor ellenállt a birtokaira érkező hivatalos személyeknek.⁷⁵⁶ A szemben álló felekkel egyaránt kapcsolatban álló Báthory nem engedte összeírtni birtokait, és halálosan megfenyegette a hozzá küldötteket. Torda Zsigmond személyesen nem is mert vele szemben megjelenni, ezért a szolgabírókat küldte el harmadmagával. Báthory egy este rajtuk ütött, Erdődre hurcolta őket, ahol tömlőc várt rájuk. Fogságuk ötödik napján, amikor kiengedte őket, célzás gyanánt megmutatta nekik az akasztófát... Döntése birtokainak problémás helyzetéből adódhatott, ugyanis a kezén lévő Drágffy-birtokok a Drágffyak magvaszakadása miatt a kincstárra kellett volna, hogy szálljanak, és minden jel arra mutat, hogy Báthory a felülvizsgálatot el akarta kerülni.⁷⁵⁷

Serédy István még kényelmetlenebb helyzetben volt. Birtokai, a Kraszna megyei Nagyfalva és Valkóvár ugyancsak az erdélyi határon feküdtek, nem rendelkezett akkora uradalommal, mint Báthory György, ráadásul e területet a somlyai Báthory-ág birtokai szorosan közrefogták. Balassa – átlátva Serédy helyzetét – jelezte is a király felé, hogy Serédy emiatt színleg együttműködést és hűséget mutat János Zsigmond felé.⁷⁵⁸ 1562 májusában somlyai Báthory István, Némethy Ferenc és Nyakazó Ferenc – János Zsigmond udvari familiárisa, aki még az 1540-es években Balassa szolgálója volt – bizonyára a Habsburg-haderő lekötöttségét kihasználva ostrom alá vették és elfoglalták Nagyfalut.⁷⁵⁹ A birtokokat Serédy nem vesztette el, és valamikor 1562 kora őszén Balassa és Zay visszacsábították,

impatiens strepituum armorum, supramodumque timidus [...]” – ami bizonyára a gyulafehérvári udvar róla alkotott véleményét tükrözi. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. A. 83–98., 91r–v.

⁷⁵⁵ Balassa levele Zaynak, Szatmár, 1563. március 5. HL TGY 1563/3. (Függelék 31.).

⁷⁵⁶ Thorda Zsigmond levele Pesthy Ferencnek (s. d., valamikor 1562 és 1564 között). MNL OL E 250 Tom. I. fol. 27–28.

⁷⁵⁷ A Drágffy család utolsó leszármazottja, a kiskorú György fiatalon elhunyt. Ecsedi Báthory György az özvegy édesanyját, somlyói Báthory Annát vette feleségül, akinek révén a Drágffy-birtokok is a kezelésébe kerültek.

⁷⁵⁸ Balassa levele Miksának a kovászói vár alatti táborból, 1562. február 10. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 33–34. (Függelék 26.).

⁷⁵⁹ Pesthy Ferenc Miksának a tárkányi táborból, 1562. május 8. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 64–66.; Mágocsy Gáspár Thurzó Ferencnek, Torna vára, 1562. május 19. Uo. fol. 115–116. Mágocsy az ecsedi táborozáskor „[a]zomba hozának egy levelet Nagyfalva alól, kibe úgy vala írva, hogy somlyai Báthory István és Némethy Ferencz és Nyakazó Ferenc az király fia szolgálái, ött volnának Nagyfalva alatt és ött vitatnájak, kit meg is vettek [...]”.

majd követte példáját a Valkóban másik birtokos, Paksy Jób is, azonban Serédy szorongatott helyzete állandó téma volt.⁷⁶⁰ Emellett volt még egy fontos szempont, amiért őt meg akarták nyerni: birtokainak határmenti jellegéből adódott, hogy harmincadvám-helyet létesítsenek rajta, úgy, ahogyan azt Hadad váránál is tervezték.⁷⁶¹

Serédy helyzetét tovább bonyolította, hogy szükségszerűen kapcsolatban volt a vele szomszéd birtokos somlyai Báthory Istvánnal, aki 1564 áprilisának elején meg is környékezte őt. Serédy igyekezett bizonygatni Öfelségéhez való hűségét, de arra kérte Balassát, hogy küldje meg neki Ferdinánd kegyelmi oklevelét – ami Balassánál volt –, ugyanis ő nem merte elhagyni birtokait, mivel Báthory István szemmel tartotta.⁷⁶² Beszámolt Balassának a Báthoryval folytatott beszélgetésük-ről is. Báthory előbb számonkérte rajta János Zsigmondtól való elpártolását, majd ajánlatot tett neki 200 lóra való fizetéssel, ha nyíltan visszapártol. Miután az ajánlat nem ért célt, Báthory azt is odavetette, hogy János Zsigmond 4000 embert tart fegyverben, akik ha egyszer megindulnak, annak súlyos következményei lehetnek rá nézve is.

⁷⁶⁰ Zay Ferenc Miksának, Kassa, 1562. szeptember 24. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 15–17.

⁷⁶¹ Pesthy Ferenc Ferdinándnak, Kassa, 1563. december 17. Kassa E 21 14. d. 1563. 12. 17. c.

⁷⁶² Serédy István Balassa Menyhártnak, Nagyfalu, 1564. április 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. A. fol. 69–70. (Függelék 34.).

V. 3. MINDENNAPOK A HATÁRVIDÉKEN: APÓS ÉS VŐ HÁBORÚJA

„Ha a szükség úgy hozná, hogy a falut vagy szent egyházat kellene reájuk gyujtani, vigyen tüzes szerszámot vele és az pattantyus is legyen vele, semminek ne kedvezjön, most pedig segítségtől nem kell félni, mert én az asszonyembert Zinyérváralján bocsátottam, Balassy azt hiszem most odament mind feleségestül; [...]”

(Hagymássy Kristóf szigeti Vass Antalnak és Horváth Istvánnak)

Az északkeleti régió lakossága Balassa pártváltását követően a mindennapok során is szembesült azzal, hogy mit jelent az ország területi megosztottsága és az ezzel járó belháború. A térségbe vezényelt és ott állomásozó katonaság eltartása – még abban az esetben is, ha bizonyos egységek, mint láthattuk, nem tartózkodtak folyamatosan ott – komoly terhet rótt a térség társadalmára és gazdaságára, és ugyanez mondható el a helyi földesurak csapatainak állandó jelenlétéről is. Továbbá a frissen „meghódított” régió határvidék-jellegéből adódott, hogy egy olyan földesúr számára, mint Balassa Menyhárt, egyszerre támasztott megoldhatatlan problémákat, de bőven kínált lehetőséget visszaélésekre is. A főúr számára a szatmári régió több szempontból is előnyökkel kecsegtetett. A környék hatalmi viszonyainak bizonytalanságát kihasználva módja nyílt új jövedelmek szerzésére – vagy akár az állami/királyi jövedelmek kisajátítására –, és itt adódott lehetőség arra is, hogy olyan struktúrát építsen ki maga körül, amelyre a többi, hozzá hasonlóan végvidéki nagybirtokos kortársa is törekedett.

Mielőtt azonban a rendkívül egyszerű magyarázatot kínáló „rablólovag” narratívából tekintenénk rá, érdemes azokat a kereteket és tényezőket figyelembe venni, amelyek a döntéshozók mozgásterét befolyásolták és alapjaiban korlátozták. Az államapparátus intézményeinek fejlettségi szintje, az adózás és adóztatás gyakorlata nem tudott állandóan rendelkezésre álló anyagi hátteret teremteni. A mezőgazdaság egyik évről a másikra történő ciklikus körforgása, a felesleget alig, vagy egyáltalán nem képző terméshozamok számottevő sereg el- és egyben tartását alig tették lehetővé. Közhely, hogy a haderő fizetése iszonyatos összegeket emésztett fel, és ennek megvalósítása is csak az év egy bizonyos időszakában volt lehetséges. A kincstár fizetéseképtelensége vagy a hadak elbocsátása esetén a földesúri

udvar és környezete, az úr és szolgálója közötti viszony volt az egyetlen olyan megtartó társadalmi kötelék, amelyre alapozva – ha nem is túl nagy létszámú, de – állandó katonai jelenlétet lehetett építeni. Ez természetesen a mindenkori földesurat is állandó szolgáltatási kényszerben tartotta; időről időre különböző (birtok)adományokkal kellett honorálnia embereit.

Ugyancsak a régió határvidék-jellegéből fakadt, hogy egyik oldalról Ferdinánd (valamint Miksa), a másik oldalról pedig János Zsigmond helyileg érdekelt tisztviselői, a váruradalmak vezetői és a kapitányok eltérő módon értelmezték a különféle járandóságok – rovásadó, kilenced, tized stb. – begyűjtését, értelemszerűen a maguk érdekeit előtérbe helyezve, és sokszor felülírva a fegyverszünetben foglalt határokat. A helyzet komplexitását az adta, hogy még ha a fegyverszünet értelmében egész vármegyék is kerültek Ferdinánd király fősége alá, azok birtokosai nem minden esetben fogadták ezt el, és igyekeztek ellenállni annak, hogy a kamarai igazgatás intézményrendszere valamiféle ellenőrzést valósítson meg kiterjedt birtokaik fölött. Ennélfogva a Ferdinánd és János Zsigmond között 1562 áprilisában megkötött fegyverszünet, valamint a Bécs és a Porta között ugyanezen év augusztusában megkötött béke ellenére a térségben nem volt fegyvernyugvás.⁷⁶³

A képlékeny helyzetből adódó problémák és azok megoldási lehetőségei szépen visszatükröződnek Balassa 1563. novemberi memoriáléjából.⁷⁶⁴ Eszerint a helyi nemességet azzal a rendszerint visszatérő érveléssel kellene átcsábítani, hogy a királyon kívül senki nem képes őket a törökkel szemben megvédeni; továbbá meg kellene tudni a „pontos” határt, ugyanis a huszti és a munkácsi órség már Szatmártól kétféle földnyire is adóztat; valamint a tizedet lehetséges volna-e a katonaság és a szolgálok eltartására fordítani; stb.

Balassa Menyhárt helyzetéből adódóan – és a kor gyakorlatának teljesen megfelelően – igyekezett több helyről, különböző jogon jövedelemhez jutni, de arra is törekedett, hogy új bevételi forrásokat szerezzen.⁷⁶⁵ Bevett kereseti forrásnak számított a kocsmáltatás (*educillatio*). Balassa azonban nemcsak a saját, hanem más környékbeli nemesek birtokain, és Szatmár városában is élt vele.⁷⁶⁶ Ezenkívül

⁷⁶³ LUKINICH 1913: 585.

⁷⁶⁴ Balassa titkárának, a *Komédiában* is szereplő Bódog Józsa deáknak (Josephus Macarius) a kézírásával. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 87. Konv. C. fol. 47.

⁷⁶⁵ Valamikor közvetlenül a pártváltását követően a váradi püspökség uradalmából is foglalt el részeseket. Miksa levele Ferdinándnak, Linz, 1562. május 2. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 11–12.

⁷⁶⁶ Például briberi Melith György birtokain. Amikor Szatmár végül kamarai birtok lett, és urbáriumot rögzítettek (1566. április 20.), akkor a helyiek fölemlegették, hogy Balassa *educillatiót* kényszerített rájuk, korábbi uraikkal, a somlyai Báthoryakkal ellentétben. MNL OL E 156 a. Fasc. 101. No. 49. 3. p.

– tegyük hozzá, szintén nem egyedi példaként – rátette kezét az adóra és a királyi felségjogon szedett regálé jövedelmekre is. Ferdinánd királlyal konfliktusba is került amiatt, hogy 1564 tavaszán az adószedőket kizárta a Tiszántúlról, és a rovásadót a maga számára szedte be.⁷⁶⁷ Ferdinánd mandátuma után kérte a király bocsánatát, de az uralkodó csakis akkor lett volna hajlandó elnézni ezt, ha a főúr a beszedett jövedelmet átadja az adószedőknek.⁷⁶⁸ Figyelemre méltó Balassa erre adott válasza, ugyanis tarthatatlan állapotokról számolt be a királynak:⁷⁶⁹ amellett, hogy birtokairól adót szedtek, fizetést nem kapott. Egyedüli megoldásnak a régi bevett gyakorlatot tartotta, miszerint az adószedő a befolyt összegből bocsássa rendelkezésére a szükséges részt – ahogyan arra még az 1540-es években volt példa. A dolog érdekessége abban áll, hogy két évvel később Szatmár első főkapitánya, Erasmus Mager éppen a főúr példájára hivatkozott, amikor Pesthy Ferencről a rovásadó megküldését kérte, mert szerinte az őt megelőző korábbi kapitányok (és Balassa) beszedhették azt maguknak.⁷⁷⁰ Érdekes figyelembe vennünk Balassa feszült hangvételű levelének utolsó sorait is, miszerint két és fél év alatt összesen háromhavi zsoldot kapott.

A határterületté vált szatmári régióban Balassa nélkül nehezen lehetett adót szedni. A korábbi kamarai üléseken is előkerült a téma, hogy Ferdinánd király értelemszerűen jövedelmeinek növekedését várta ezeknek a területeknek a megszerzésétől. Mindez abba az évtizedeken át tartó koncepcióba illeszkedik, amely a nyugati típusú intézményi igazgatás kiépítését és megvalósítását tervezte az egész ország területén. Az északi és északkeleti vidékek pénzügyi igazgatását az 1567-ben felállított Szepesi Kamara volt hivatott megszervezni és felügyelni, de ennek előzményeként már az 1550-es évektől működött a felső-magyarországi királyi jövedelmek igazgatósága.⁷⁷¹ A kamarai igazgatás megszervezése és az adószedés azonban nem ment olyan egyszerűen a frissen „meghódított” országrészen. Említettük, hogy Báthory György az adminisztrációs okokból hozzá küldött szolgabíróval harmadmagával fogságba vetette, amiről Thorda Zsigmond számolt be Pesthy Ferencnek. Thorda arra kérte Pesthyt, hogy a dolog elrendezéséhez vonja

⁷⁶⁷ Thorda Zsigmond levele Miksának, Pozsony, 1564. április 1. ÖStA HHStA UA AA Fasc. fol. 60–63.

⁷⁶⁸ Ferdinánd mandátuma Balassa Menyhártnak és a Magyar Kamarának, Bécs, 1564. április 12. MNL OL E 21 1564. 04. 12. a–b.; Ferdinánd mandátuma a Magyar Kamarának, Bécs, 1564. május 24. MNL OL E 21 1564. 05. 24. b.

⁷⁶⁹ Balassa levele Ferdinándnak, Szatmár, 1564. április 24. MNL OL E 200, 5. tétel. fol. 15.

⁷⁷⁰ Erasmus Mager de Fuchstatt Pesthy Ferencnek, Szatmár, 1566. október 7. MNL OL E 21 1566. 10. 07. a.

⁷⁷¹ Szűcs 1990. A témáról újabban: Póka 2019.

be Zayt és Balassát, és később Báthory a tizedbérletek árát is Balassa közbenjárására adta meg.⁷⁷² Tordához hasonló helyzetben volt Jánossy János, aki szintén Pesthynek írt arról, hogy Balassa segítségére van szükség „az őfelsége rovásának beszolgáltatásában”.⁷⁷³

A rovásadó mellett örök konfliktusforrást jelentett a tizedszedés, ahogyan azt a munkácsi és a huszti várból folytatott portyák esetében látni fogjuk. Természetesen maga Balassa is érdekelt volt abban, hogy éljen ezzel a jövedelemforrással. Szemléletes példa erre Kraszna vármegye tizedeinek az ügye. Kraszna eredetileg nem tartozott azon vármegyék közé, amelyek Balassa pártváltásával Ferdinánd király fősége alá kerültek. Ugyanakkor a főúr kegyelmi oklevelében foglaltak szerint addigi birtokai (köztük Tasnád) továbbra is a kezén maradhatnak, és mivel Kraszna vármegye tizedei eredetileg Tasnádhoz voltak rendelve, ezért az egész vármegyéből be akarta azt hajtani.⁷⁷⁴

Jóval több kérdést hagy nyitva a sókamara megvámoltatása, amelynek híre ugyancsak eljutott a királyig. Balassa a János Zsigmond uralma alatt lévő és a huszti várhoz tartozó máramarosi sókamara több mint 50 szekereát a Szamos egyik átkelőjén megállíttatta, megvámoltatta, és a sószállító szekerek közül egyet – a lásbasjóságokkal együtt – a maga számára le is foglalt.⁷⁷⁵ Bizonyára nem egyedi esetről volt szó, ugyanis van adatunk arra nézve, hogy Szatmárról Kassára sót szállított, de az nem világos, hogy milyen okból. Az erre adható egyik lehetséges magyarázat átvezet bennünket egy jóval súlyosabb problémához.

A kora újkori hadseregek fizetésének és élelmezésének problémáját nemcsak a jövedelmek rendszeres folyósításának hiánya okozta, hanem olyan gyakorlati problémák is, mint például a központtól való óriási távolság. Balassa is tisztában volt azzal, hogy hadiállapot idején a sereg egyben tartása a legfontosabb feladat, de a kivitelezés gyakorlatilag lehetetlen volt anélkül, hogy az hatalmaskodásig ne fajuljon. A már említett kocsmáltatás jogán szerzett járandóságokon kívül különféle terményadókat is kivetett, és – bizonyára a szükség hozta kényszer miatt – előfordult az is, hogy emberei a régió tehetősebb nemeseinek birtokait felprédálták. Természetesen adja magát a kérdés, hogy mindez a főúr parancsából, vagy

⁷⁷² Bozzássy Lukács Báthory Istvánnak, Szilágysomlyó, 1563. szeptember 23. VERESS 1944: 30–31.

⁷⁷³ Jánossy János Pesthy Ferencnek, Atya, 1564. március 2. MNL OL E 211, fol. 99–100.

⁷⁷⁴ Bozzássy Lukács Báthory Istvánnak, Szilágysomlyó, 1563. szeptember 23. VERESS 1944: 30–31.

⁷⁷⁵ János Zsigmond Miksának, Gyulafehérvár, 1562. szeptember 19. ÖStA HStA UA AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 5–8., és kivonatolva: ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad. 6 b2. A sószállítás útja: GLÜCK 2008.

„csak” a jóváhagyásával, az ő tudtával, vagy anélkül történt-e, de a károsultak szemszögéből a lényegen ez mit sem változtat.

A térség birtokosainak kiszolgáltatottságát kiválóan mutatja be az eredetileg horvát származású, az 1540-es évektől már Szatmár vármegyei birtokos nemesember, briberi Melith György⁷⁷⁶ feljelentési fogalmazványa.⁷⁷⁷ 1562 húsvétja (március 29.) körül Balassa lovászmestere, Bekes⁷⁷⁸ darabontok kíséretében rátört Melith Csengerben lévő házára, ahol szénát rekviráltak. A következő évben még két alkalommal ugyanezt vitték véghez Melith mátészalkai birtokán is. Előbb 1563. február 5. körül Balassa két nemesi familiárisa, Ari Boldizsár és Teke (vagy Teki) László több szolgálóval rátört a szalkai házra.⁷⁷⁹ Amellett, hogy Melith szénáját onnan is elhordták, a házát is megrohanták, ahol Melith egy nemesi szolgálóját, Székely Jánost megverték, majd vasra verve Sulyok Ferenc egy jobbágyának, Kassa (vagy Kasza) Benedeknek a házába hurcolták, és ott fogva tartották. Hogy pontosan mikor, azt nem tudni, de Mátészalkáról 1563-ban még egy alkalommal elhordták Melith szénáját, amit Balassa lovasságának egy 21 főς különítménye hajtott végre.⁷⁸⁰

Melith birtokait más alkalommal is felprédálták. Balassa emberei lefoglalták réteit és kaszálóit, és ezek között volt olyan terület is, amelyet önhatalmúlag eladtak.

⁷⁷⁶ Melith (Meléth, vagy horvátosan Melics) az északkeleti országrész egyik meghatározó birtokosa, eredetileg dalmáciai származású nemesember volt, akinek családja az oszmán hódítás miatt menekülésre kényszerült, ő maga testvéreivel az 1540-es években már Magyarországon élt. Első feleségével, Csaholyi Annával kötött házassága nemcsak szatmári és szabolcsi birtokokhoz juttatta, hanem a rokoni kapcsolatok révén a régió nemesi társadalmába is kellően beágyazódott. Fráter György bizalmi embereként annak szolgálatában tevékenykedett, a század derekán pedig a püspök-kincstartó kisvárdai várnagya volt. BORBÉLY 2019: 68.; BARABÁS 1891b: 447. Fráter György levélvivője: Serédy Gáspár Ferdinándnak, Tokaj, 1543. augusztus 19. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 52. Konv. C. fol. 85. Melith 1549-ben Fráter György parancsából elfoglalta Várday Mihály javait (köztük a kertjét), egy bizonyos Nagy Mátét (*vice castellanus*) pedig Oláh Pállal fogatott le. MNL OL P 707 I. sor. Fasc. 5. No. 1985–2012. fol. 142. Később ugyancsak levélvivő: ecsedi Báthory András Fráter Györgynek, Nyírbátor, 1551. április 20.; KÁROLYI 1881a: 222–223. A Castaldo-kódex jegyzéke szerint 32 lóval szolgálta Fráter Györgyöt. OBORNI 2018: 444. A Melithek és Csaholyiak rokonságáról: PETRICHEVICH HORVÁTH 1938: 190–203.; Uő 1939: 72–77.; TÜDŐS S. 2006.

⁷⁷⁷ MNL OL P 707 I. sor. Fasc. 12. No. 704. a. (Függelék 33.).

⁷⁷⁸ Bekes László 1559-ben közvetített a gyulaféhevári udvar és a főúr között, de Balassa katonáinak mustrajegyzékében Bekes Lajos („Bekhesh Lüdovicüs”) nevével találkozunk. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ ad 4. fol. 4.

⁷⁷⁹ Az eset leírása II. Rudolf császár Melith István (György fia) részére 1588-ban kiállított oklevelében, amely tartalmazza Ferdinánd király 1563. november 20-i mandátumát a leleszi prépost 1564. évi átírásában. ANR DJ Cluj, Fond familial Gyulai-Kuun, Ser. 1. Nr. 341.

⁷⁸⁰ „Az kik az én szénámat, Milit Györgyét Szalkán az Blassa uram szolgálai megéttetnek és elhordottanak. Azoknak nevek 1563.” MNL OL P 707, I. sor Fasc. 10. No. 117. (fol. 147.).

Egy másik alkalommal kétasztagnyi zabot jócskán a piaci ár alatt, negyedakkora összegért „vásároltak” meg tőle. Balassa egy kisvárdai útja során – talán 1562 májusában – ismét útba ejtette a csengeri házat, amelyből Melithet kizárta, saját embereit beszállásolta, mindenféle javakat foglalt le, és újfent komoly mennyiségű szénát szállíttatott el.⁷⁸¹ Nem meglepő módon Melith birtokain is élt a kocsmálatással, de terményadót is kivetett, ami az akkoriban legelterjedtebb kerti hasznónövény, a káposzta beszolgáltatását jelentette. Még ha nyilvánvaló túlzásnak is minősül, akkor is hűen tükrözi az aktuális viszonyokat keserves megállapítása, miszerint a török uralma alatt élő jobbágysai nagyobb biztonságban élnek, mint a Balassa által uralt régióban lakók.

Melith az ellene elkövetett jogtalanságokat egyaránt jelezte Ferdinándnak és Miksának is. Az ügy már csak amiatt is kínosan érinthette Balassát, mert még harcostársa, Zay Ferenc is védelmébe vette a károsultat, ugyanis Melith a szatmári ostrom idején is „állhatatosan és hűségesen szolgálta őfelségét”, és nem János Zsigmond, hanem a Habsburg magyar király alattvalója volt.⁷⁸² Jóllehet előbb Miksától, majd Ferdinándtól is érkezett parancslevél Balassának, de Melith panaszaik minden bizonnyal nem volt egyéb foganatja.⁷⁸³ A történet külön pikantériája, hogy Balassa lovasságában ott szolgált egy bizonyos Melith János(!),⁷⁸⁴ aki vélhetően Györgynek a genealógiai táblákon föllelhető öccse lehetett, akit végrendeletében is említ.⁷⁸⁵

Mindezek alapján azt gondolhatnánk, hogy valamiféle személyi ellentétet alapuló, tudatosan végrehajtott akcióról volt szó. Melith korábban annak a Fráter

⁷⁸¹ Elképzelhető az is, hogy Melith emlékezetében később összekeveredett az események sorrendisége. Említettük a Balassa és Thelekessy kassai kapitány közötti 1559-es „kisvárdai” táborozást, így az eset akár annak idején is történhetett. Ugyanakkor minden más kárvallása Balassa pártváltása után történt. Maga Balassa is említette Pesthy Ferencnek, hogy miután a török elvonult Szatmár alól, Kisvárdá felé akartak utánuk menni.

⁷⁸² Zay Ferenc Miksának, 1562. július 25. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. A. fol. 81–83. Egy későbbi iratban Melith is megemlékezett arról, hogy 75 lovassal és gyalogossal vonult be Szatmárba, és ott a tűzvészben mindene elégett. Memoriale Georgii Meljth. MNL OL P 707, I. sor. Fasc. 10. No. 150.

⁷⁸³ Miksa 1562. július 15-i és Ferdinánd 1563. december 3-i mandátumai: MNL OL P 707, I. sor. Fasc. 10. No. 115. és No. 116. Továbbá Miksa Zay Ferencnek, Linz, 1562. augusztus 5.: „Georgj Meljth ne bona ipsius aliis conferantur benigne meminerimus, tuaeque intercessionis factae clementem sumus habituri rationem.” ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. B. fol. 23.

⁷⁸⁴ A mustrajegyzék szerint „mellith Ianush” 8 lóra kapott fizetést. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ ad 4.

⁷⁸⁵ PETRICHEVICH HORVÁTH 1938: 201. Melith végrendeletében: „Ücsémnek, Melith Jánosnak az míg íl, minden esztendőben ötven forintot adjatok az tunyogi malomból [...]” MNL OL P 707, I. sor. Fasc. 10. No. 148.

Györgynek volt az embere, aki Balassa halálos ellenségének számított. Ugyanakkor 1562-ben ez a konfliktus már jó évtizede a múlt homályába veszett. Ha volt is a birtokok dulásának és lerablásának hátterében személyes nehezítés, akkor leginkább a lekcei Sulyok család oldaláról feltételezhető, akiknek Melithtel a Cseholy-örökség fölött lehetett vitája.⁷⁸⁶ Talán egyéni sérelmek álltak a Melith szervitorával Szalkán történt erőszakoskodás mögött is; nemkülönben amögött, amikor Balogh István, Balassa darabont hadnagya, név szerint egy jobbágyot keresett Csengerben, halálosan megfenyegetve őt egy másikon keresztül.

A személyes ellentéteken túl valójában igen egyszerű magyarázat húzódik meg a dúlások hátterében, és a spekulációk helyett érdemes egy pillantást vetnünk a térképre. A terményadó, a széna és a zab lefoglalása nem mást, mint a katonaság és a lovasság állatállományának eltartását szolgálta. Melith csengeri birtokai egyfelől a Szatmárhoz való közelségük, másfelől jelentős élelmiszer- és takarmánykészleteik miatt kerültek a főúr látóterébe. Ezt igazolja a lovászmester, Bekes első akciójának időpontja is, ami március végén, pár nappal azután történt, hogy a Csengertől alig pár kilométerre fekvő Óváriban a Habsburg-haderő tábort vert, még mielőtt a török megérkezett volna Szatmár alá.

Balassa hagyományos módon is honorálta szolgálóit, mégpedig magánföldesúri birtokadományokkal. A Szamosközben a fegyverszünet ellenére ecsedi Báthory György két faluját is eladományozta: Csegöld települést a 10 lovassal szolgáló Tompa Istvánnak, Kishódost pedig a rozsályi vár urának, a 25 lovassal szolgáló Kun Domokosnak. Báthory György több más dolog mellett erről is panaszkodott János Zsigmondnak, aki ezt tudatta Ferdinánd királlyal, aki pedig intette Balassát, hogy hagyjon fel ilyen jellegű cselekedeteivel.⁷⁸⁷ A folyamat Melith birtokait a már említett rétek és kaszálók elvételén kívül is érintette. Balassa az ő 8 lovas

⁷⁸⁶ A szalkai prédálásnál említett Sulyok Ferenc felesége és Melith felesége két Cseholy lány, két vér- és névrokon Cseholy Anna volt. Sulyok Ferenc már 1559-ben elfoglalta Melith csengeri birtokainak bizonyos részeit. Elképzelhető, hogy az előbbiek hátterében a Cseholy-örökség fölötti vita állhatott, és a Sulyokok talán a belháború örve alatt kívántak revansot venni, amelyhez a fedezetet az adta, hogy Ferenc nagybátyja, György, Balassa legfontosabb familiárisa volt, aki 50 lóra kapta fizetését.

⁷⁸⁷ „[...] possessionem quandam suam Chyegeold in districtu Zamoskeoz habitam, cuidam servitori suo Stephano Tompa contulerit, in qua possessione agricolationem suam habuerit [...]. Praeterea idem Balassa aliam possessionem suam Kyshodos appellatam sub tempus induciarum egregio Dominico Kwn donaverit.” János Zsigmond Miksának, Gyulafehérvár, 1562. szeptember 19. (autográf aláírás) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 6–8.; Ferdinánd levele Balassának, Frankfurt, 1562. október 30. (fogalmazvány) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 87–88. Előbbi kivonata: ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 6. b. 4.; Báthory György levelei Miksának Erdőd várából, 1562. december 14. és 16. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/2/ad. 9. Balassa – miután megkapta Ferdinánd levelét – azt válaszolta, hogy a király ne is hallgasson János Zsigmond

szolgálóját, Bornemissza Jánost – aki a mátészalkai prédálásban is részt vett, és aki a „vak” ragadványnevet viselte – kétféle adományban is részesítette. Egyrészt Melith erdejéből, másrészt Melith szamossályi birtokrészből is adományozott neki, még 1562 júliusa előtt.⁷⁸⁸ Melith a már említett, vele szomszéd birtokos másik Balassa-familiárisal, Kun Domokossal is konfliktusba keveredett. Kun egy elhullott – vagy Melith jobbágysai által elejtett – őzért elhajtotta a gyanúba keveredett jobbágysok ökreit, és csak 100 forint váltságdíj ellenében adta vissza azokat.

A régió más nemeseinek birtokai is hasonló sorsra jutottak, és úgy tűnik, hogy Balassa ebbéli működése ha csak időszakosan is, de átrajzolta a térség birtokstruktúráját. A Melithekkel egyébként ambivalens viszonyt ápolt Várday család javai közül István, Miklós és a néhai Mihály javait is elfoglalta, akinek özvegye, Sarmasághy Erzsébet védelmében is írt parancslevelet Ferdinánd király.⁷⁸⁹ 1562 októberében Balassa Bereg vármegyében folytatta terjeszkedését. A vármegye nemessége és Büdy Mihály főispán Ferdinánd királynál panaszkodott, miszerint Balassa többek között a főispán, Székely Antal, Korláth Mihály és Matusnay Miklós javait sajátította ki.⁷⁹⁰ Beregszász elfoglalása magát a birtokost, Korláth Mihályt is olyanmire meglepte, hogy elsőre nem is hitte el. Éppen hogy sikerült megegyezésre jutnia a királlyal a birtok ügyében, amikor megtudta a hírt. A történekről háromszor is megkérdezte a vármegyei nemeseket, akik mindannyiszor csak megerősíteni tudták abban, hogy Balassa 500 forint „foglalópénzt” vetett ki a városra, amiből 300-at be is hajtott, de Korláth még ezek után is kételkedve fordult a főúrhoz, a vármegye hamisságát gyanítva.⁷⁹¹ Balassa Ferdinándnak adott válaszában nemcsak tagadta az ellene felhozott vádakot, hanem sürgette a király által ígért vizsgálóbiztosok megküldését is. Ugyanakkor figyelemre méltó levelének további tartalma, amelyben úgy tűnik, mintha szerette volna magát kimenteni az őt ért vádak alól. A főúr ebben előadta, hogy szatmári lovas szolgálóinak több mint két hónapja nem tudott fizetést adni, a gyalogosokat is csak egy hónapra fizette ki, márpedig állandó őrség nélkül az ellenség által körülvelt Szatmárt

panaszaira. Levele Ferdinándnak, Szatmár, 1563. január 17. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/3/ ad 2. b.

⁷⁸⁸ Miksa mandátuma Balassának. Lásd a 783. jegyzetet!

⁷⁸⁹ Ferdinánd mandátuma Balassának. Lásd a 783. jegyzetet! Továbbá Miksa a Magyar Kamarának, Bécs, 1564. augusztus 9. MNL OL E 21 1564. 08. 29. a.

⁷⁹⁰ Ferdinánd levele Balassának, Würzburg, 1562. október 20. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 48.; Balassa levele Ferdinándnak, Szatmár, 1562. november 3. és Vári, november 6. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 86. Konv. D. 3–4. és 14–15.

⁷⁹¹ Korláth Mihály Balassának, Ungtarnóc, 1562. október 20. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 50–51.

megtartani nem lehet. Fölemlegette a király szolgálatában véghez vitt haditetteit – Hadadnál az erdélyiekkel, Ecsednél a törökökkel csatázott –, és hogy amióta köztudomású lett Őfelségéhez való hűsége (vagyis nagyjából egy éve), összesen egy alkalommal, Szatmár ostroma előtt kapott 1000 tallért, amiből a hadadi őrséget is fizetnie kellett.⁷⁹² Ugyanazon a napon és ugyanarról a helyről, ahonnan Balassa megírta válaszat a királynak, Zay Ferenc is kifejtette véleményét az ügyben, megvédve katonatársát a király előtt.⁷⁹³

Nem Balassa az egyetlen, aki az összeférhetetlen birtokos látszatát kelti. János Zsigmond megmaradt hívei az előbbiekkal megegyező, vagy még erőszakosabb módszerekkel igyekeztek érvényt szerezni jogaiknak és akaratuknak. Némethy Ferenc, a Hadadnál legyőzött erdélyi sereg egyik vezére rendszeresen indított portyákat Tokajból, és módszereiben nagyon hasonló dolgokat művelt, mint amelyek Melith Balassa elleni följelentése tartalmaz. Valamikor 1562 őszén, az állítólagos fegyverszünet alatt Szabolcs vármegye két szolgabíráját házából elrabolta, és Miskén lévő erősségében fogságba vetette őket.⁷⁹⁴ Egész Szabolcs vármegyében árultatta a borát, Tokajhoz építőmunkára rendelte a lakosságot, de hogy a vármegyei nemességet is kezei között tartsa, 1563. március 1-én 100 lovassal és ugyanannyi gyalogossal rajtaütött az ispánválasztó apagyi gyűlésen. A több áldozattal járó akcióban Thegzes Antal alispánt a szolgabírákkal és más nemesekkel együtt fogságba vetette.⁷⁹⁵ A rajtaütés célja ugyanakkor nem ez, hanem állítólag a jeles kapitányok, köztük Székely Antal, Wékey Ferenc és Balassa elrablása lett volna. Wékey végül azt tanácsolta Zaynak, hogy Kisvárdára, vagyis biztonságosabb helyre tesse át a gyűlést. Némethy emellett a vele szomszéd birtokos Perényi Gábor birtokaiban volt érdekelt, akinek két tiszai vámját is elfoglalta, ezért Perényi arra kérte a királyt, hogy Balassa és Zay segítségével szabadítsa föl vámhelyeit.⁷⁹⁶ Beszédes Balassának Miksához intézett levele, amelyben úgy fogalmaz, hogy

⁷⁹² Balassa levele Ferdinándnak, Vári, 1562. november 6. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. D. 14–15. Ez alatt bizonyára a már említett cseh fizetőmester egyszeri, 300 lovasra vonatkozó egyhavi fizetését, a mustrajegyzék szerint 1119 forint 20 dénárt értette, amely problémát Andreas Kielmann és Christoph Gannabitzer is tolmácsolt Miksa felé.

⁷⁹³ Zay levele Ferdinándnak, Vári, 1562. november 6. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. D. fol. 18–19.

⁷⁹⁴ Zay előbbi levelében.

⁷⁹⁵ Wékey Ferenc levele Zay Ferencnek, Nagytárkány, 1563. március 2. HL TGy 1563/2.; Ecsedi Báthory Miklós Zay Ferencnek, Szatmár, 1563. március 30. HL TGy 1563/10.

⁷⁹⁶ Zay levele Károly főhercegnek, Kassa, 1563. március 18. ÖStA KA AFA Kt. 16. 1563/3/14. A két tiszai vám: Kenézlő és a mai Tiszalúc. Perényi Gábor kérelme, 1564. február 5. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. A. fol. 11.

amíg ő igyekszik betartani a fegyverszünetben foglaltakat, addig János Zsigmond hívei (köztük Némethy is) pusztítják a király birtokait, amelyekről Hagymássy Kristóffal együtt már vagy 4000 marhát hajtottak el.⁷⁹⁷ Zay és Balassa végül 1564 augusztusában Némethy miskei erőssége ellen vonult, melyet a hírek szerint le is romboltak.⁷⁹⁸

Balassának azonban nem Némethyvel, hanem mindenekelőtt Munkács és Huszt várának őrségével kellett szembenéznie. A két vár őrsége főleg éjjel végrehajtott támadásokkal, kirohanásokkal garázdálkodott, nem riadtak vissza az emberöléstől, rendszeresen ejtettek foglyokat, és tették mindezt a fegyverszünet ellenére. Azoknak a váraknak és erősségeknek a birtokain, amelyek korábban János Zsigmond országához tartoztak – úgymint Kovászó, Szinyér, Nyalábvár, Szatmár, Ecsed, Szalka, Kálló, Olcsva, Hadad, Nagyfalu és Valkóvár –, különféle rendkívüli adókat és járandóságokat hajtottak be, és Zay szerint nemcsak a kirobant hadakozás során elvesztett területeket, hanem annál többet akartak visszafoglalni.⁷⁹⁹

Balassa birtokainak közelségében állandó összetűzésekre került sor. A már említett rokon, Matusnay Péter még 1562 augusztusának elején, a békekötés idején Kovászóról kérte Balassa segítségét, ugyanis a környék tizedeit a János Zsigmond-pártiak erőszakkal kezdték el beszedni.⁸⁰⁰ A kovászói tizedek (és általában véve az adó) Daczó Tamás munkácsi prefektus és Kerepeczi Demeter udvarbíró szerint János Zsigmondot illetnék, ugyanis a béke értelmében az április 1-jén fennállt birtokviszonyok vannak érvényben.⁸⁰¹ Szerintük a régió János Zsigmondnak kell, hogy adózzon, mivel Szatmár török ostroma idején a Habsburg-haderő annyira szorongatott helyzetben volt, hogy Bereg, Ugocsa és Szatmár vármegyékben semmi befolyással nem bírt a Habsburg-párt. Balassa – és vele együtt Matusnay – átpártolását tehát nem vették figyelembe, és hivatkozási alapjuk lehetett az is, hogy János Zsigmond még a szatmári török ostrom ideje alatt elvette Kovászót a Matusnay családtól, és a munkácsi várnagynak, Gáltövi Ferencnek adta.⁸⁰²

⁷⁹⁷ Balassa levele Miksának a domahidai táborból, valamikor 1564 augusztusában. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 89. Konv. B.

⁷⁹⁸ Zay levele Ferdinándnak, Vári, 1562. november 6. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. D. fol. 18–19.

⁷⁹⁹ Zay előbbi levelében. Szeptember 24-i levelében arról tájékoztatta a királyt, hogy a Munkácsból és Husztból kirajzó katonaság 17 falut prédált föl.

⁸⁰⁰ Matusnay Péter levele Balassának, Kovászó, 1562. augusztus 2. HL TGy 1562/3.

⁸⁰¹ Daczó Tamás és Kerepeczi Demeter levele Lónyai Péternek, Munkács, 1562. augusztus 4. HL TGy 1562/4.

⁸⁰² 1562. ápr. 24. LEHOCZKY 1882: 373. Lehoczky Matusnay Pált említi, talán tollhibából eredően, ugyanis Kovászó ura Matusnay Péter volt, s aki 1562 augusztusában még biztosan ott élt.

Ha pedig érdekérvényesítésre került sor, akkor János Zsigmond munkácsi és huszti hívei sem finomkodtak a módszerekben. Úgy tűnik, hogy a fogolyszedés bevett módszernek számított, és az elhurcolt személyek képezték a zálogát annak, hogy valóban megfizetik az elvárt összegeket. Káthay György, a huszti vár prefektusa Csetfalvát dúlta föl, ahonnan tíz embert elhurcolt, ökreiket elhajtotta, majd másnap – miután a környék többi falujából már beszedte a dézsmát – üzent nekik Hagymássy tizedszedője is,⁸⁰³ hogy ha nem viszik be Tiszaújlakra a dézsmát, akkor a csordájukat is elhajtatja. A munkácsiak eközben a Beregszász és Kovászó között fekvő Kígyóásra mentek, de mivel ott nem volt alkalmuk fogolyszedésre, ezért Beregszászról, az istentiszteletről hurcoltak el 15 kígyósi polgárt.⁸⁰⁴

1563. év vége felé történhetett, hogy a munkácsiak egyik rajtaütésük során Kovászót is célba vették.⁸⁰⁵ Az akció során a kovászóti tisztartó házát felprédálták, és a tisztartó testvérét is súlyosan megsebesítették. Erre válaszul 1563. december 24-én Balassa elküldte Szatmárból a már említett Balogh István darabont hadnagyot, aki 150 gyalogossal Kovászóra vonult, hogy az ottani csapatokkal egyesülve az említett munkácsi udvarbíró, Kerepeczi Demeter házára törjenek – amely Munkáctól alig egy mérföldre volt található, Kerepeczen –, és visszaszerezzék a korábban eltulajdonított javakat. Hogy melyik fél kezdte a provokációt, azt az ellentmondásos források miatt nehéz eldönteni. Miután a munkácsi őrség kivonult, szó szót követett, majd a két fél összecsapása szabályos ütközetté fejlődött. A harcban végül a munkácsiak maradtak alul, több lovast és gyalogost is

⁸⁰³ Bizonyos „chÿwÿ lukach”.

⁸⁰⁴ Matusnay Péter Balassának írt augusztus 2-i levelében.

⁸⁰⁵ Az ezt követő események rekonstruálása három forrásból lehetséges: Zay levele Ferdinándnak, Kassa, 1563. december 29. Érdekességként megjegyzendő, hogy Balassa kifejezetten kérte Zayt, hogy írja meg az esetet a királynak. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 87. Konv. C. fol. 76–77. Kiadása: DIR: 494. Továbbá Báthory István 1565. május 2-án, bécsi diplomáciai szolgálata idején benyújtott egy panasziratot Balassa és Zay ellen, amely az 1563 karácsonya óta elkövetett jogsértéseket és hatalmaskodásokat sorolta: Gravamina magnifici Stephani Bathori contra Melchiorum Balassa et Franciscum Zay, 1564. dec. Másolatban: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 89. Konv. A. fol. 54–57. Kiadása: *Történeti Lapok* 3. (1876) 31. sz. 487–488. Kivonatolva: VERESS 1944: 53–57. A továbbiakban: Gravamina Stephani Bathori. Zay és Balassa erre adott válasza: Responsio ad querelam Stephani Bathori de Somlÿo, contra me Melchiorum Balassa et me Franciscum Zay de Chemer etc. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 419. fol. 133–135. A továbbiakban: Responsio. Dátum nélkül, 1565. május 2. után, Báthory panaszainak datálását követően, és 1565. május 18. előtt, amikor már arról értesítették Miksát, hogy az ellenük fölhozott vádakra választ adtak, és azt Lazarus Freiherr von Schwendinek adták át. Zay és Balassa levele Miksának, Szatmár, 1565. május 18. *Történeti Lapok* 3. (1876) 34. sz. 538–539. Bizonyára ez az irat a Miscellaneában található Responsio.

elvezítettek, sőt, Balassa katonái még Káthay Györgyöt is elfogták.⁸⁰⁶ Ezzel párhuzamosan Balogh darabontjai és a kovászóiak fölprédálták az útba eső falvakat. Fornoson egy parasztot megöltek, egy másikat pedig (aki állítólag az említett udvarbíró javait rejtegette) válogatott kínzásokkal akartak szóra bírni.

Az erőszakos érdekérvényesítés előbbi példái azonban eltörpülnek azok mellett, amelyek Balassa Menyhárt és Hagymássy Kristóf kapcsolatát tarkították. Kettejük viszonya bizonyára az évszázad legabszurdabb rokoni kapcsolatává nőtte ki magát. Említettük, hogy enyingi Török János 1560 nyarán összeházasodott Menyhárt lányával, Balassa Borbálával. Ugyancsak említésre került, hogy Török nem követte apósát pártváltásában, hanem már az első mozgósításnál, 1562 januárjában János Zsigmond mellett jelent meg. Állásfoglalását bizonyára Hunyad vármegyei birtokainak fekvése és főispáni tisztsége is befolyásolta. Török János azonban 1562 nyarán elhunyt, így Balassa Borbála megözvegyült.⁸⁰⁷ Egy ilyen helyzetben a kor gyakorlatának megfelelő módon gondolkodhatott újabb házasságon, de apja erdélyi szereplése és pártváltása miatt egy újabb frigy komoly politikai tartalmat is nyert. Az elpártolt főúr jelentős birtokállománnyal rendelkező lányát csakis olyasvalaki vehette el, aki politikai téren nem volt kompromittálható. Bár nem tudjuk, hogy Borbála újabb házasságának megvalósításában ki volt a kezdeményező, mindenesetre az új férj nem más, mint a huszti prefektus és máramarosi főispán, Hagymássy Kristóf lett. A korabeli analógiák alapján valószínű, hogy maga János Zsigmond döntése húzódott meg a háttérben,⁸⁰⁸ és nem kizárt, hogy ezzel a lépéssel erdélyi oldalról Balassát akarták sakkban tartani. A későbbiek során Hagymássy brutális módszereket alkalmazott Balassa és emberei ellen, amiből következtethetünk arra is, hogy amolyan bizonyítási kényszerben volt János Zsigmond felé. Ugyanakkor a frigy létrejöttéhez több érdek is fűződhetett a felek szempontjából. A belháborús viszonyok közepette mindkét fél erősen érdekelt volt abban, hogy a politikai ellentéteket családi kapcsolatokkal hidalják át. Például Zay Ferenc lánya, Zay Anna házasságkötése háttérében is ez húzódott meg, ugyanis a hadadi csatában fogságba esett Csáky Pál szabadulásának feltétele az volt, hogy vegye feleségül Zay Annát.⁸⁰⁹ Láthattuk, hogy a régió

⁸⁰⁶ Georgius Albanytól a királynak írt 1564. április 24-i jelentésben „de praefecto Huszt, Georgio Kathay, capto per servos Melchioris Balassa, ex castro Kovaszo graviter quaeruntur”. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. A. fol. 83–98., 88r. Zay 1563. december 29-i levelében a munkácsi kapitányok egyikének nevezi.

⁸⁰⁷ HORN 2005: 37.

⁸⁰⁸ HORN 2005: 38.

⁸⁰⁹ ISTVÁNNFFY 2003: 315.

átpártoltatásában a szervitori vagy rokoni kapcsolatok igen fontosnak bizonyultak, és Balassa határozottan élt ezekkel a módszerekkel. Ennélfogva azt sem zárhatjuk ki, hogy Balassa volt a kezdeményező, és ily módon próbálta meg Hagymássyt leszerelni, vagyis ezzel a rokoni kapcsolattal kívánt elébe menni a további ellenségeskedésnek. Tegyük hozzá, eredménytelenül. Hogy a menyegzőre mikor került sor, azt egyelőre nem lehet pontosan tudni, a lényeges az, hogy ez korántsem jelentette az ellenségeskedés megszűntét. Tekintve, hogy Hagymássy apósa 1562 után Erdélyben voltaképpen közellenségnek minősült, a huszti prefektus még inkább bizonyítási kényszerben lehetett uralkodója, János Zsigmond felé, és úgy tűnik, igyekezett megfelelni az elvárásoknak.

1562 októberében Balassa szervitorai kivonultak Szatmárból a Batár nevű faluba (nem messze Nyalábvártól), hogy begyűjtsék a Szatmár vármegyei tizedeket.⁸¹⁰ Úgy alakult, hogy éjszakára egy nemes barátjuk házában – történetesen az alispánnál – szálltak meg. Az éjszaka leple alatt Hagymássy emberei Husztból kivonultak, és rajtuk ütöttek. A házat, ahol Balassa szolgálói éjszakáztak, felgyújtották, néhányukat megölték, másokat fogságba ejtettek, és Huszt várába hurcoltak.

A politikai ellentét és a folytonos hadakozás által szabott keretek természetesen nem tették lehetővé, hogy Hagymássy és Balassa, vő és após családi körben találkozzék, de Menyhárt lánya, Borbála a Hagymássyval kötött házasság után is tartotta a kapcsolatot szüleivel. Ezt úgy oldották meg, hogy amikor Borbála szüleivel találkozott, Hagymássy egyszerűen nem tartott vele. Ez az eset hűen tükrözi a kor viszonyait, és különösen Hagymássy jellemének árnyoldalát. Egy alkalommal családi találkozó lett volna közöttük, de Hagymássy nem akarta elszalasztani az újabb rajtaütés lehetőségét, hiszen pontosan tudta, hogy apósa hol fog tartózkodni. A találkozóra ezért nem ment el, és amíg felesége a szüleivel, Menyhárttal és Thurzó Annával Szinyérváralján találkozott, addig a Halmiban táborozó Balassa-szervitorokra küldte rá huszti embereit.⁸¹¹ Útmutatásként azt hagyta meg, hogy igyekezzenek addig rajtuk ütni, amíg a faluban vannak, és mielőtt még a – valószínűleg fallal körülvett – templom udvarát, vagyis a védett

⁸¹⁰ A történet három forrásban maradt fenn, ennélfogva részleteiben helyenként ellentmondásokat tartalmaz. Egyrészt Zay Ferenc János Zsigmondnak Szerdahelyi Máté követen keresztül benyújtott iratában: Kassa, 1562. október 26. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 64–71., 67v. Másrészt Zay többek között ezt is belefoglalta Ferdinándnak írt november 6-i levelébe (lásd a 798. jegyzetet!). Harmadrészt a korábban említett Báthory István-féle panaszokra Balassa és Zay által adott válasz első pontjában említi. Responsio 133r. (Lásd a 805. jegyzetet!) Az nem egyértelmű, hogy a szatmári tizedek begyűjtése miatt miért az Ugocsa vármegyei településre mentek.

⁸¹¹ Hagymássy Kristóf levele szigeti Vass Antal és Horváth István huszti várnagyoknak, Sziget, 1563. szombat este(?). KOMÁROMY 1903a: 419–420.

helyet elérik, mert éjszakára a templomba húzódnak be. Ha ez nem sikerülne, akkor a falut és a templomot is gyűjtsák rájuk. Hagymássy megindokolta kimaradását is: ha Balassa megtudná, hogy valahol megjelent, azonnal készültséget rendelne el.

Hagymássy és Balassa Borbála házassága nem volt hosszú életű. Borbála életet adott egy gyermeknek, és valamikor 1563 nyarán elhunyt.⁸¹² Ez azonban após és vő viszonyában különösebb változást az eddigiehez képest nem hozott. Az éjjeli rajtaütés Hagymássy bevett módszerének számított, ami annyira hatékonyan működött, hogy embereivel Szatmár vármegye belső részeibe is elmerészkedett. 1563 novemberének végén vagy decemberének elején az északkeleti várháborúk egyik híres kapitányának, Szennyesi Mátyásnak a házára törtek rá, bizonyára azzal a céllal, hogy a kapitányt elrabolják.⁸¹³ Hagymássy emberei éjjel, csendben nyomultak be a házba, de Szennyesit nem, csak a rokonait találták ott, akik felvették a küzdelmet a támadókkal. A rajtaütés végeredménye az lett, hogy a házat kirabolták, a lovakat elhajtották, illetve az ott talált felszerelést és hadianyagot elvitték.

Amikor Balassa és Zay 1563–1564 telén azért indultak útnak, hogy megsegítsék a moldvai vajdát, valamint az állítólagos kolostorból elhozzák a mesés kincseket, érdekes módon nem történt összecsapás Hagymássyval. Báthory István későbbi panaszai szerint Máramarosban nyomorgatták a lakosságot, falvakat égettek és embereket öltek, és maga Balassa több mint 4000 forint értékben hajtott el marhákat és rabolt el sót.⁸¹⁴ A két főúr a dúlást természetesen tagadta. Balassa úgy védekezett, hogy ő csak a Szatmár vármegyében elszenvedett károkat kompenzálta, és a Hagymássy által elkövetett rablások fejében foglalta le a Báthory által említett javakat.⁸¹⁵

1562 és 1564 között ha nem is folyamatosan, de meg-megújuló intenzitással zajlottak a béketárgyalások a bécsi és a gyulaféhevári udvar között. Ezek többnyire János Zsigmond és Ferdinánd valamelyik lányának házassági tervei, a királyi cím használata és a Balassa elpártolásával Habsburg-uralom alá került területek hovatartozásáról szóltak. A térség határainak rendezése és a közállapotok konszolidálása végett 1564 júliusában mind János Zsigmond, mind Ferdinánd részéről egyes összetételű bizottságokat állítottak föl. A tárgyalásokra azonban már kez-

⁸¹² HORN 2005: 38.

⁸¹³ Zay levele Ferdinándnak, Kassa, 1563. december 9. ÖStA HHHStA UA AA Fasc. 87. Konv. C. fol. 57–58., 57v. Zay valójában azt tartotta a legfelháborítóbbnak, hogy Szennyesi háza bőven a fegyverszünetben foglalt határokon túl, Huszttól 12, Szatmártól alig 2 mérföldnyire volt található. Szerinte ha Szennyesit otthon találták volna, akkor feleségével együtt megölték volna őket.

⁸¹⁴ Gravamina Stephani Bathori fol. 55.

⁸¹⁵ Responsio fol. 133v.

dettől fogva a két kulcsembert, Balassa és Hagymássy habitusa vetett árnyékot, ugyanis portyáik lehetetlenné tették az érdemi megoldásokat. A tárgyalásokat a két fél természetesen eltérően értékelte.⁸¹⁶

Mint azt korábban említettük, Balassa úgy kívánta stabilizálni a térséget, hogy átformálta a helyi birtokstruktúrát, és törekedett jelentősebb létszámú katonaságot helyben tartani. Ami viszont igazán szemet szúrt az erdélyieknek, az a vár-építő tevékenysége volt. A béke értelmében tilos volt várakat emelni, Balassa pedig az amúgy is vitatott felségterületen lévő Ugocsa vármegyében, Halmi településen látott hozzá ehhez.⁸¹⁷ Az erősség építését az indokolta, hogy valamiképp gátat tudjon szabni a szakadatlan munkácsi és huszti portyáknak. Továbbá ha Balassa regionális helyzetére tekintünk, láthatjuk, hogy valójában nem tett mást, mint a kegyelmi oklevelében kijelölt feltételek mentén járt el.⁸¹⁸ Az oklevél szerint ugyanis ameddig Munkács nem kerül császári kézre, megtarthatja birtokait. Munkácsot (ekkor még) nem sikerült elfoglalni – jelentse ez akár az egykori szervitor, Daczó várt átpártolását, vagy a ténylegesen ostrom általi bevételt –, ezért a másik feltételnek eleget téve erősséget építtetett, hogy el tudja azt vágni Erdélytől. Az ő szemszögéből nézve Beregszász elfoglalása vagy Kovászó erősítése ugyancsak ezt a célt szolgálta.

Mivel Hagymássy portyáinak a Perényi család nyalábi vagy nagyidai ágának birtokai is kedvelt célpontjai voltak, ezért Balassa és Zay azokat egy újabb, a szintén Ugocsa vármegyei Nagyszőlősön építendő erősséggel kívánta elhárítani.⁸¹⁹ A sajátos körülményeket hűen példázza, hogy minden bizonnyal ebbéli tevékenységük nagyidai Perényi Ferenc javaira is kiterjedt. Perényi ezért 1563 márciusában azért folyamodott Miksához, hogy parancsolja meg Balassának a tőle elvett

⁸¹⁶ Báthory István panaszában azt róta fel Balassának és Zaynak, hogy a tárgyalások nem voltak „tiszták”, ugyanis utóbbiak állítólag befolyásolták a biztosokat. Gravamina Stephani Bathori fol. 55r. A két főúr erre annyit reagált, hogy Őfelsége parancsa szerint jártak el, és csak tájékoztatták őket a fegyverszünet alatt történt károkozásokról. Responsio fol. 134r.

⁸¹⁷ Nem egyértelmű, hogy pontosan mikor kezdődött az építkezés, és az sem, hogy új erősségről volt-e szó, vagy a már korábban is meglévő, Kávássy Kristóf által épített, Akli településhez közelebb fekvő vár „felújításáról”. Mindenesetre 1563 tavaszára valamiféle erődített vagy védhető hely biztosan volt ott. FORGÁCH 1982: 226.; ISTVÁNNFFY 2003: 350.; DÁVID – FODOR 2009: 137.

⁸¹⁸ Egyébiránt arra hivatkozott, hogy Serédy István szintén békeidőben, 1561-ben építtette Olcsvát. (Függelék 31.).

⁸¹⁹ LUKINICH 1913: 588., 589. Perényi állítólag elüldözte Nagyszőlősről a ferenceseket, akiknek kolostort átalakította, és bizonyára ez volt az az épület, amelyet Zay és Balassa tovább erődített. KOMÁROMY 1894: 516. Komáromy András Thelekessy Imréről írt tanulmánya szerint a kolostort az 1557 októberében odavezényelt Székely Antal alakította át. KOMÁROMY 1889: 653.

javak visszaadását.⁸²⁰ 1565-ben Miksa már azt a parancsot adta kapitányainak (köztük Balassának is), hogy védjék meg Perényi Ferenc fia, János birtokait az ellenségtől.⁸²¹

Az erdélyiek legnagyobb problémája a Halmiban épített erősség volt, ezért a nagyszőlősi tárgyalások során igyekeztek elérni annak elbontatását. Balassa állítólag hajlandónak mutatkozott volna erre, de csak azzal a feltétellel, ha a husztiak által okozott károkat valahogyan megtérítik. A tárgyalások eredményességét hűen tükrözik az azokkal párhuzamosan zajló események. Balassa ugyanis ezzel egy időben elhordatta Halmiból a begyűjtött termést, ami állítólag a huszti tiszttartóé lett volna.⁸²² Balassa erről úgy nyilatkozott, hogy mindez eredetileg a király Szatmár vármegyei alattvalóinak a termése, amit a huszti tiszttartó erővel vett el tőlük, és ő ezt nem volt hajlandó annyiban hagyni.⁸²³

A nagyszőlősi tárgyalásoknak különösebb eredménye nem lett. A biztosok távozása után Hagymássy újból fegyvert ragadott, és ezúttal személyesen kívánt pontot tenni az exapósával meglévő konfliktus végére. A tárgyalások berekesztése után Balassa Nagyszőlősről Szatmárra indult, útközben Halmiban szállt meg. Bár hírül adták, hogy egykori veje csak a megfelelő alkalomra vár, embeivel együtt a település mellett, és nem az erősségben, hanem azon kívül táboroztak, ő maga egy házban éjszakázott. A hír beigazolódott. Hagymássy kifigyelte Balassát, és csatasorba állította embereit, majd az első éjjeli őrségváltás idején igen vakmerően megrohmozta egykori apósa táborát. A házat, amelyben Balassa aludt, bekerítették, nehogy a főúr elmenekülhessen. Balassa, akit álmából a katonák lármája és a csatazaj vert föl, hamar felfegyverezte magát és lóra pattant, majd katonáiba lelket öntve maga is támadást vezényelt. Az ellenállás sikeres volt, az egész éjszakán át tartó hosszas csatározások közepette mindenhol visszaverték támadóikat. Mivel seregük létszámát tekintve jóval kevesebben voltak, ezért végül bemenekültek az erősségbe. Hagymássy azt már nem merete megtámadni, így végül a délelőtti órákban csapataival együtt elvonult.⁸²⁴ Az összecsapásban áldo-

⁸²⁰ Humillima supplicatio Francisci de Peren, Kassa, 1563. február 12. MNL OL P 537, 2. cs. 1. tétel. Fasc. XXX. 11r. Ugyanehhez kapcsolódik néhai Perényi Mihályné Székely Kata Károly főherceg mandátumára Nagyszőlőssel kapcsolatban adott válasza: MNL OL E 148 Fasc. 931. No. 37.

⁸²¹ Miksa parancsa Báthory András, Perényi Gábor, Zay Ferenc, Balassa Menyhárt, Báthory Miklós, Mágocsy Gáspár és Zolthay István kapitányoknak, valamint Pesthy Ferencnek, Bécs, 1565. március 1. MNL OL P 537, 2. cs. 1. tétel. Fasc. XXX. Nr. 8.

⁸²² Gravamina Stephani Bathory fol. 55.

⁸²³ Responsio fol. 134r.

⁸²⁴ Az események végkimenetelét illetően ismételtlen egymásnak ellentmondó forrásokba botlunk. Forgách *Emlékiratában* arról írt, hogy Balassa elmenekült, Sulyok elesett, Halmi várát pedig le-

zatul esett Sulyok György hadadi várúr, Balassa szolgája, magát a főurat pedig puskalövés érte.⁸²⁵

Mindezek ellenére Balassa nem egykori vejétől, hanem sokkal inkább attól tartott, hogy a török újból megjelenik Szatmár falai alatt, ahogyan arra 1562 áprilisában egyszer már volt példa.⁸²⁶ Jóllehet ennek kapcsán rendszeresen érkeztek hozzá fenyegető hírek, de minden félelme ellenére a várat végül nem az oszmánok foglalták el...

rombolták: FORGÁCH 1982: 221. Istvánffy szintúgy: ISTVÁNFFY 2003: 350. Az oszmán források meglepően pontosak az eset legfontosabb részleteit illetően, ugyanis mind megjegyzik, hogy Balassa megsebesült, és egy „nemcse kapitány” (ti. Sulyok) meghalt. DÁVID – FODOR 2009: 141., 151. A legpontosabb leírás minden bizonnyal a nagyszőlősi biztosok – Bornemissza Gergely csanádi püspök, Alaghy János és Ormányi Demeter – Ferdinándnak írt jelentésében olvasható. Kovászó, 1564. július 27. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. C. fol. 24–27., 25v. és 26r. Néhány részlete említve: LUKINICH 1913: 588.

⁸²⁵ „[...] dominus olim Georgius Swlyok arcis illius finitimae [ti. Hadad – megj. V. N.] Sacratissimae eius Maiestatis capitaneus per ipsum Hagymassý nocte intempesta in praenotata possessione Halmý interfectus fuit, egoquoque Melchior Balassa pixide fui vulneratus, [...]” Responsio fol. 134v.

⁸²⁶ Balassa Zaynak, 1563. március 5. HL TGy. 1563/3. (Függelék 31.).

V. 4. A SZATMÁRI FIASKÓ

„[...] mind feleségét, gyermekit Balassinak fogva vitték az János király fiának [...].”

(Wékey Ferenc Dobó Domokosnak)

Szatmár visszaszerzése a somlyai Báthory testvérek céljai között már 1559-től az első helyen szerepelt. Akkor – amennyire lehetett, még békés úton – János Zsigmondot Balassa ellen hangolva igyekeztek ezt megvalósítani, vagy legalábbis előkészíteni. Balassa pártváltása végül tisztább helyzetet teremtett, mert a hadiállapot beálltával a módszerek tekintetében is változás történt. Ugyanakkor a megfelelő alkalom még váratott magára.

Balassa pártváltása természetesen a Portán is vihart kavart, mivel tisztában voltak János Zsigmond országának mint vazallus államuknak fenyegetettségével.⁸²⁷ Az 1562. évi tavaszi események, vagyis a szatmári török ostrom azonban nem ismétlődött meg, mivel a Porta a bécsi udvarral folytatott béketárgyalásokat nem kívánta veszélyeztetni. Zay és Balassa csapatainak gyülekezése a Hagymássyval szembeni hatékony föllépést volt hivatott szolgálni, azonban János Zsigmond – a hadadi csata emlékéből kiindulva – mindvégig a temesvári és a budai egységek segítségére számított.⁸²⁸ A tárgyalások egyik központi témája természetesen a fennhatóságot cserélt területek kérdése volt. Ferdinánd király úgy indokolta Balassa magatartását, miszerint ő alattvalói kötelességének tett eleget, és visszatért igazi ura hűségébe, így valójában nem történt pártváltás, ezért nem hajlandó lemondani ezekről a területekről.⁸²⁹ A Porta ezt hallgatólagosan elismerte, és úgy tűnik, hogy semmi esetre sem akart háborúba sodródni, bár meg kell jegyezni, hogy kilátásba helyezték János Zsigmondnak egy leendő területi korrekció megvalósítását, vagyis összességében igyekeztek megnyugtatni őt.⁸³⁰ A Portán ugyan nem hagyták figyelmen kívül Balassa pártváltását, de úgy tűnik, hogy regionális, helyi problémaként tekintettek rá. Mindent a béketárgyalásoknak rendelték alá, ezért a szultán arra intette pasáit, hogy véletlenül se tegyenek semmi olyat, ami

⁸²⁷ DÁVID – FODOR 2009: 137., 141–142., 149–151., 154.

⁸²⁸ János Zsigmond Szulejmánnak, Gyulafehérvár, 1564. április 4. DIR: 510.

⁸²⁹ Ferdinánd Albert Wyssnek, 1564. május 2. DIR: 515.

⁸³⁰ Szulejmán János Zsigmondnak, Isztambul, 1564. május 7. DIR: 520.

a békekötést megakadályozhatná. Bár tisztában volt azzal, hogy János Zsigmond a segítségüket kérte, de visszatartotta őket attól, hogy csak Balassa ellen bevessék csapataikat.⁸³¹ A Porta tehát óvatosságra intette azokat a hódoltsági oszmán főtiszteteket, akik képesek lettek volna beavatkozni az erdélyi helyzetbe.

János Zsigmond viszont nem maradt tétlen, és a Ferdinánd király 1564. július 25-én bekövetkezett halálával kialakult helyzetet igyekezett a maga javára fordítani. Bár a Habsburgokkal decemberig meghosszabbították a fegyverszünetet, valójában mindkét fél készenlétbe helyezte csapatait. Hagymássy legutóbbi akcióját, a Halmiban történt rajtaütést – azt megfelelően tálalva – a Porta előtt óriási győzelemnek állították be; olyannak, mellyel sikerült ellenfelüket végleg kiiktatni.⁸³² Mivel János Zsigmond ezt megelőzően két éven át folyamatosan Balassa végzetes támadását vizionálta,⁸³³ a Porta számára is furcsán hangzott a rettegettnek beharangozott ellenség fölött aratott hirtelen nagy győzelem.⁸³⁴

János Zsigmond 1564 őszén a fegyverszünet ellenére hadjáratot indított, és kihasználta a számára kínálókozó lehetőséget. Elsődleges célja az lehetett, hogy az oszmánok segítségével nélkül foglalja vissza az 1562-ben elvesztett területeket. A budai és a temesvári oszmán csapatok számára már 1562-ben világossá vált, hogy János Zsigmond nem képes megvédeni saját országát, amit a hadadi csata bizonyára egyértelművé tett előttük. Hogy az oszmánok akkor Szatmárt nem foglalták el, az az adott körülményeknek, de leginkább a frissen megkötött fegyverszünetnek volt köszönhető, ami bár János Zsigmondnak területi veszteséget jelentett, még mindig kedvezőbb pozíció volt, mint ha a hódoltsághoz csatolták volna a térséget. Ebből kiindulva a választott magyar király anélkül akart pontot tenni a Balassa-ügy végére, hogy abban az oszmánok segítségére kelljen támaszkodnia. Nagy valószínűséggel ezért üzenhette a Halmiban történt felemás végkimenetelű akcióról azt a túlzó kijelentést a Portára, hogy Balassát megverték, Halmit pedig lerombolták. Így, kellő erőt felmutatva, az amúgy is helyben maradásra parancsolt budaiak és temesváriak lehetséges beavatkozását gyakorlatilag szükségtelenné tette. Tegyük hozzá, ehhez hozzájárulhatott Ferdinánd király halála, mivel ezután nem

⁸³¹ DÁVID – FODOR 2009: 137., 141. et passim.

⁸³² DÁVID – FODOR 2009: 141.

⁸³³ A szultánnak írt levele szerint Miksa az ő koronázását követően nemcsak a Balassa által „átvitt” területeket fogja megtartani, hanem az a célja, hogy egész Magyarországot elfoglalja, amellet, hogy őt elűzze. János Zsigmond jelentése a szultánnak, Gyulafehérvár, 1563. július 14. DIR: 474–475.

⁸³⁴ János Zsigmond „győzelme” felől az erdélyi ügyekért felelős ügyeletes személyhez, a temesvári pasához fordultak bővebb információkért, akin számonkérték, hogy miként történhetett, hogy a tartománya közelségében lezajlott ennyire fontos eseményről („Balassi-oglu” sebesülése és futása) nem tud, vagy nem ad hírt. Isztambul, 1564. augusztus 17. DÁVID – FODOR 2009: 142.

volt világos, hogy a béketárgyalások folytatódnak-e, vagy véget érnek. Így vagy úgy, János Zsigmond számára a kedvezőbb tárgyalási pozíciók elérése volt a cél, aminek megvalósításához 1564 szeptemberében érkezett el az idő.

Annak ellenére, hogy Balassa minden alkalommal török támadást vizionált, valóban komoly veszélyt jelentő hírek az erdélyiek mozgósításáról érkeztek hozzá. Ezenkívül még 1564 tavaszán elképesztő dologról értesítette Ferdinándot. Korábban volt arra példa, hogy János Zsigmond magához hívatta Balassát, vagy hogy lengyel tanácsosán, Stanisław Nieżowski keresztlévelben kereste meg, de 1564 áprilisában már ténylegesen is megkörnyékezte.⁸³⁵ Csáky Mihály erdélyi kancellár alapvetően amiatt vette föl a kapcsolatot a főúrral, hogy a soron következő adószedésről tárgyaljanak. A dolog érdekessége abban állt, hogy mindeközben János Zsigmond nem más, mint Balassa egykori szolgáját, Fejérváry Ambrust küldte el hozzá, akit két évvel korábban még a Balassa katonáit felsoroló mustrajegyzékben írtak össze.⁸³⁶ Ki tudja, mikor és miért (talán épp a fizetelenség miatt), de erdélyi szolgálatba szegődött. Rajta keresztlével derült ki a megkeresés valódi célja, ugyanis János Zsigmond előbb ígéretekkel, majd fenyegetéssel igyekezett Balassát visszatéríteni, előrevetítve számára a szatmári térség elpusztítását.

Balassa és Zay hírszerzők és kémek által folyamatosan informálva volt arról, hogy az őket körülvevő, és potenciális veszélyforrásnak tekinthető munkácsi, huszti, vagy akár a váradi őrség létszáma hogyan alakul, és arról, hogy azok éppen merre tevékenykednek.⁸³⁷ Azonban 1564 augusztusától már egy jóval fenyegetőbb erdélyi mozgósításról érkeztek hírek. A legutóbbi, Halmiban történt események korántsem szegték kedvét Hagymássynak. Továbbra is szorgalmasan prédálta és sorra foglalta el a Habsburg-pártiak birtokait, vele párhuzamosan a munkácsiak a tizedszedés miatt jártak ki. Ugyanakkor megjelentek a térségben olyan kapitányok és egységek is, amelyek korábban nem, és állítólag János Zsigmond egész udvari serege kivonult Erdélyből a magyarországi részekre. Feltűnt például Balassa egykori familiárisa, Nyakazó Ferenc, János Zsigmond udvari kapitánya is, aki 400 lovassal Husztra vonult, ahol csatlakozott az ott állomásozó

⁸³⁵ Balassa levele Ferdinándnak, Szatmár, 1564. április 18. ÖStA KA HKR HR Akten Kt. 4. 1564. April No. 72. Exp. fol. 5–6. (Függelék 36.).

⁸³⁶ A mustrajegyzék szerint „fejérvary Ambrosch” 6 lóval szolgált 1562-ben. ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 4.

⁸³⁷ Szinte zavarba ejtő Zay tájékoztatása: Bornemisza Benedek 200 lovassal van Munkácson, Rácz Mihály 200 lovassal és ugyanannyi gyalogossal ment be Somlyóba, Huszttban Hagymássy katonaságának létszámát 100 lovassal akarják növelni, és Debrecenbe is 100 gyalogost rendeltek. Zay levele Ferdinándnak, Kassa, 1564. február 14. ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/3/ad 2. litt. b.

további 400 lovashoz.⁸³⁸ Jelentősebb Huszt környéki csapatösszevonásra utalt, hogy székelyek és szászok érkezéséről (összesen 1600 fő) is voltak hírek, akik legutóbb több mint két éve, a hadadi csata idején jártak a térség felé.⁸³⁹ Az erdélyi támadás lehetősége mindvégig ott volt a levegőben, már csak annak időpontja volt kérdéses.

A Habsburg-párti urak számára Báthory István mozgolódása még aggasztóbb lehetett.⁸⁴⁰ Ugyan nem voltak teljes mértékig tisztában a váradi kapitány céljaival, de az világos volt előttük, hogy bármilyen más erdélyi sereggel való egyesülését meg kell akadályozniuk. Balassa és Zay magyar és német katonasággal augusztus 20. és 25. között Szatmártól nyugatra, az ecsedi láp közvetlen déli partján fekvő Domahidán táborozott, ahol ecsedi Báthory Miklós is csatlakozott hozzájuk. Balassa ezekben a napokban arról magyarázkodott Miksának, hogy a fegyvernyugvás betartására vonatkozó parancs ellenére miért vonultak mégis ki.⁸⁴¹ A táborhely megválasztását az indokolta, hogy elállják a Váradot és Szatmárt összekötő utat, vagyis Báthory István lehetséges érkezését tervezték elhárítani.

Ezzel párhuzamosan a „front” további két pontján adódtak veszélyek. Egyfelől az volt a feltételezésük, hogy az erdélyiek továbbra is Hadadot tervezik visszavenni. A vár korábbi ura, Sulyok György – ahogyan említettük – Hagymássy legutóbbi támadásakor elesett, ennél fogva Hadad élére új parancsnokot kellett kinevezni. Balassa és Zay Domahidáról délkeleti irányba, Hadadra vonult, ahol a vár prefektusává Szennyesi Mátyást tették meg. Erre valamikor augusztus 25. és 30. között került sor. A másik veszélyforrást a már jól ismert Hagymássy jelentette, aki mindeközben 600 lovassal kivonult Nagyszőlősrre abból a célból, hogy a szüreti termést begyűjtse és elszállíttassa, illetve tervbe vette egy erősség építését is.⁸⁴² Ekkor ment híre annak is, hogy Báthory Hagymássy segítségére érkezik. A Habsburg-haderő két kapitánya ennek nyomán úgy döntött, hogy Nagyszőlősrre indulnak, ugyanis ezzel a manőverrel szerették volna megakadályozni az ottani

⁸³⁸ Zay Ferenc, Báthory Miklós és Balassa Menyhárt levele Miksának, 1564. augusztus 15. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. C. fol. 50–54., 51v.

⁸³⁹ Zay másik levele Domahidáról 1564. augusztus 25-én. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. C. fol. 73–74.

⁸⁴⁰ Zay másolatban, illetve kivonatban fennmaradt levelei Miksának, Domahida, 1564. augusztus 21. és 25. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. C. fol. 63–64. és 67–68.

⁸⁴¹ Balassa levele Miksának a domahidai táborból, 1564. (augusztus 20–25. között). ÖStA HHStA UA AA Fasc. 89. Konv. B.

⁸⁴² Balassa és Zay közös levele Apa településről (Szinyérváralja mellől), 1564. augusztus 30. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. C. fol. 79–81. Állítólag ugyanez volt a célja Balassának és Zaynak is.

erősség megépítését, valamint azt, hogy Báthory és Hagymássy csapatai egyesüljenek. Értesüléseik szerint ugyanis előbbinek a székelyekkel és a Bihar vármegyéből összeszedett parasztokkal együtt 3000, utóbbinak 2000 embere van, akikkel szemben ők alig 1200 fő felett rendelkeztek.⁸⁴³ Hadadról tehát északnak tartottak, augusztus 30-án már a Szinyérváralja melletti Apa településen jártak, majd szeptember első napjaiban már biztosan Halmi és Nagyszőlős között, a Tisza partjától délre fekvő Feketeardón táboroztak.⁸⁴⁴

A két erdélyi kapitány egyesülési tervét viszont csak azért híresztelhatték el, hogy Balassát és Zayt megtevésszék. Sőt, valójában Hagymássy nagyszőlősi kivonulása is azért történt meg, hogy a haderő nagyobb részét Szatmárról kivonják, aminek meg is lett az eredménye, ugyanis csak a németek egy része maradt ott őrség gyanánt. Báthory és Hagymássy terve tökéletesen bevált. Báthory valóban Nagyszőlős felé tartott, de útközben – kihasználva Szatmár védtelenségét –, mialatt Balassa és Zay Feketeardón táborozott, 1564. szeptember 3-án hajnalban három oldalról is támadást indítva bevette Szatmárt.⁸⁴⁵ Zay szerint ebben nem csekély szerepe volt a polgároknak, akik állítólag ekkor már vagy egy éve ezen munkál-

⁸⁴³ Zay Ökörítőről, dátum nélkül, nagyjából augusztus derekán. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 89. Konv. B. fol. 11–12. Szeptember 4-i levelében ugyanilyen adatokat közölt, és nagyságrendileg Balassa is ilyen arányokról írt.

⁸⁴⁴ LUKINICH 1913: 590. Zay Ferenc Miksának, 1564. szeptember 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. D. fol. 1–2. Báthory István szerint Balassa és Zay valójában a szüreti termés elrablása miatt mentek Feketeardóra, Perényi János birtokára, és azt megelőzően is, átvonulásuk során folyamatosan pusztították csendi Báthory György birtokait. Gravamina Stephani Bathori 56r. Balassa válasza ennek az ellenkezője, szerinte ugyanis Hagymássy volt az, aki Perényi János mindkét (nyalábi és bágyidai) szüreti termését elrabolta. Responsio 135r. Az eset a kor viszonyai között általános jelenség, hiszen a bor nemcsak a katonaság eltartásához kellett, hanem általában véve a kor élelmezési és fogyasztási szokásai között is az első helyen szerepelt.

⁸⁴⁵ A történetekkel kapcsolatban természetesen itt is ellentmondásokba ütközünk. A főbb variációk összegyűjtve: LUKINICH 1913: 590., 591. VERESS 1944: 36–37. A kifejezetten negatív hangvételű Forgách szerint Balassa és Zay hordókért indultak, azért, hogy majd a tokajiaiktól elrabolják a szüreti termést. FORGÁCH 1982: 222. Istvánffy ennél óvatosabb volt az úti cél meghatározásakor. Szerinte ugyanis Balassa Zayhoz Kassára vonult, Szatmáron Miser Andrást, egy szervitorát hagyta, aki – komolyabb veszélyt nem sejtve – Kisvárdára vonult. ISTVÁNFY 2003: 359. Figyelemre méltó Johann Ulrich Zasius levele, már csak a Balassáról gondoltak végett is. Hírei szerint a rajtaütés szeptember 1-jén történt, és valójában Balassa adta át Szatmárt, ezzel együtt pedig átpartolt az erdélyiekhez. Jelentésében Báthory Szinyér mellett Kővárat kérte a családért cserébe, de ez bizonyára téves hír volt, Kővár ekkor ugyanis Báthory György birtokában volt. MARCZALI 1878: 474. A legmegbízhatóbb beszámoló bizonyára Zay szeptember 4-i levele. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. D. fol. 1–2. Wékey Ferenc Dobó Domokosnak írt levele is megerősíti Szatmár szeptember 3-i bevételének dátumát. MNL OL E 172, 1. d. IV. t. No. 10. (Függelék 37.).

kodtak.⁸⁴⁶ A rögtönzött védelemben a német katonaság egy része elesett, egy részüket kivégezték, bizonyos hányaduk pedig, köztük kapitányuk (talán Pannabitz) a várban lévő építőmesterrel együtt fogságba került.⁸⁴⁷ Balassa szempontjából azonban volt az egésznek egy még súlyosabb hozadéka: Báthory ugyanis elfogta Balassa feleségét (Thurzó Annát), kisebbik fiát (az ekkor 16 éves Istvánt), valamint egyetlen lányát. Báthory nyomban ajánlatot tett Balassának, miszerint Nagybánya, Szinyér és Kovászó várakért visszaadja a családtagokat, de a főúr ekkor ezt képtelen volt teljesíteni, és mivel komolyabb erő nem volt a kezében, Zayval együtt Kassára vonult vissza.

Báthory ezzel előkészítette János Zsigmondnak a terepet, aki élt is a lehetőséggel, és pár héttel később a kolozsvári országgyűlés hadjárat megindítása mellett döntött. Ennek eredménye az lett, hogy 1564 decemberére az erdélyieknek egészen Kassáig sikerült előretörniük, és János Zsigmond a Balassa elpártolásával elvesztett területeket teljes mértékben visszafoglalta.⁸⁴⁸ Minden bizonnyal Balassa félelme is beigazolódott volna (miszerint János Zsigmond Kassa elfoglalását tervezi), ha nincsenek béketárgyalások Bécs és a Porta között, és nem kapja azt az isztambuli utasítást, hogy ne bocsátkozzon olyan harcokba, amelyekkel szerződést szeghet.⁸⁴⁹ Szennyesi Mátyás Hadadon ellenállt, amíg lehetősége volt rá, majd október 1-én János Zsigmond serege bevette a várat, ahol Szennyesit elfogták, a várat pedig lerombolták.⁸⁵⁰ Amint János Zsigmond hadserege megjelent, a határmenti birtokos, Serédy István nemcsak hogy meghódolt, hanem saját erősségét, Nagyfalut maga romboltatta le.⁸⁵¹ A kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy János Zsigmond serege nem minden esetben ütközött

⁸⁴⁶ A szatmári polgároknak bizonyára volt is miért neheztelni. Említettük, hogy amikor Szatmár végül kamarai birtok lett, és urbáriumot rögzítettek (1566. április 20.), akkor a helyiek főlemlegették, hogy Balassa a kocsmáltatást kényszerítette rájuk, amely joggal korábbi uraik, a somlyai Báthoryak nem éltek. MNL OL E 156 a. Fasc. 101. No. 49. 3. p.

⁸⁴⁷ Báthory István később bécsi tárgyalásai során említette, hogy Balassa szolgálóit, a Hadadot védő Szennyesi Mátyást, és nagyjából 80 német katonát és azok kapitányát (talán Pannabitz) szabadon engedte. VERESS 1944: 92–95.

⁸⁴⁸ Erre vonatkozólag: LUKINICH 1918: 115.; LUKINICH 1913: 594. János Zsigmond Kovászót, Vámosatyát és Hadadot leromboltatta. Ecsedi Báthory Miklós levele ecsedi Báthory Andrásnak, Ecsed, 1564. október 10. HL TGy 1564/10.

⁸⁴⁹ DÁVID – FODOR 2009: 175–176.

⁸⁵⁰ Ecsedi Báthory Miklós Miksának, Ecsed, 1564. október 10. ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/10/Litt. a. Zay tudósítása szerint Szennyesi sebesülten esett fogságba, a többi katonáról, illetve a (kusalyi) Jakcsi-árvákról és özvegy édesanyjukról nincs híre. „[...] Mathiam Zennjessy ibidem ut narratur satis vulneratum captivarunt, de aliis militibus et de domina vidua, atque orphanis Iakchj nondum intelligere potui, quid sit facturum.” Zay Ferenc Miksának, 1564. október 8. ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/10/ad 4. litt. b.

⁸⁵¹ Ecsedi Báthory Miklós ecsedi Báthory Andrásnak, Ecsed, 1564. október 7. HL TGy 1564/10.

ellenállásba. Az erdélyi vezetés a kolozsvári országgyűlést követően megkezdte a térség urainak meggyőzését. Csáky Mihály Perényi Gáborhoz intézett levelet, amelyben arra kérte, emlékezzen a királyfi és apja, János király és a királyné jóindulatára, és térjen vissza hozzájuk.⁸⁵² Ugyanilyen levelet kapott ecsedi Báthory Miklós is. János Zsigmond október 5-én a Szilágy vármegyei Sarmaságon, október 6-án pedig a Szatmár vármegyei Ákos nevű faluban volt, majd átkelt a Krasznán, és másnap a Majtény melletti Királydarócon vert tábort.⁸⁵³ Ezután személyesen vonult be Szatmárba, serege Csengerben vert tábort, hogy majd Kovászót és Vámosatyát megostromolhassák,⁸⁵⁴ október 13-án viszont már nyugat felé, Nagykárolyban volt, hogy Nyírbátort vegye ostrom alá.⁸⁵⁵ Ecseden a két különböző ágról származó Báthory, a somlyai István és az ecsedi Miklós úgy egyeztek meg, hogy ha két hónapon belül nem jön segítség, akkor Miklós feladja Ecsedet.⁸⁵⁶ Ezzel szemben Várday István Kisvárdán állítólag minden szükség nélkül előre meghódolt.⁸⁵⁷ Úgy tűnik, hogy az északkeleti régió urainak hűsége János Zsigmond többezres seregének megjelenésekor már nem volt kétséges. Lojalitásuk az éppen aktuális erőfölénnyel bíró hatalomhoz kötötte őket, de az is nyilvánvaló, hogy mind a Habsburg magyar király, mind pedig az erdélyi központtal regnáló választott magyar király irányába alkalmazkodniuk kellett.

Balassa Menyhárt ezzel borzalmas helyzetbe került: Detrekő kivételével minden birtokát elvesztette, ahová viszont értelemszerűen családja helyzete miatt nem vonulhatott vissza. Elvesztette Ferdinánd királynak tett szolgálatai zálogát, a térség kulcsát, amely a régió feletti uralom alapját jelentette. Másfelől nagyon úgy tűnik, hogy mozdítható vagyona is az ellenség zsákmánya lett. Forgách *Emlékirata* szerint Szatmáron több mint 10 000 font feldolgozatlan ezüstöt, továbbá nagy mennyiségű vert és feldolgozatlan aranyat találtak, ami talán megegyezik azzal, amit még átpártolásakor Nagybányán lefoglalt, és Miksa a birtokában hagyott.⁸⁵⁸ A veszteség azonban jóval többet jelentett az anyagiaknál. Családtagjai közül egyedül idősebbik

⁸⁵² Csáky Mihály Perényi Gábornak és ecsedi Báthory Miklósnak, Kolozsvár, 1564. október 3. HL TGy 1564/7 és 8.

⁸⁵³ Ecsedi Báthory Miklós ecsedi Báthory Andrásnak, Ecsed, 1564. október 7. HL TGy 1564/10; Zay Ferenc Miksának, 1564. október 8. ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/10/ad 4. litt. b.

⁸⁵⁴ Zay Ferenc Miksának, 1564. október 8. ÖStA KA AFA Akten Fasc. 10. 4. ad. litt. b. utóirata.

⁸⁵⁵ Ecsedi Báthory Miklós Miksának az ecsedi várból, 1564. október 14. ÖStA KA AFA Akten Kt. 18. 1564/10/ad. 6. Litt. f.

⁸⁵⁶ LUKINICH 1913: 595.

⁸⁵⁷ LUKINICH 1913: 595.; Zasius Udalrich levele, 1564. október 31. MARCZALI 1878: 476.

⁸⁵⁸ FORGÁCH 1982: 223. Eredeti helyén: MAJER 1866: 275–276. Nem tudni, hogy Forgách mire alapozta ezt a kijelentést, mindenesetre Istvánffy ehhez annyit kommentált, hogy nem annyit találtak, és saját munkájában az aranyról és az ezüstről nem is tett említést. FORGÁCH 1982: 365. Istvánffy szerint Balassa az értékesebb vagyontárgyakat Detrekőre szállította. ISTVÁNFY 2003: 359.

fia, Boldizsár volt a számára megfelelő helyen, udvari szolgálaton, a többiek fogóságban. Először Váradon, Báthory István őrizetében tartották, majd miután egyértelművé vált, hogy Balassa nem tud megfelelni a Báthory által ajánlott csere feltételeinek, Hunyadra vitték őket. Itt állt elő az az extrém helyzet, hogy a korábbi halálos ellenség, Hagymássy Kristóf, Balassa egykori veje tartotta őrizet alatt egykori anyósát és annak gyerekeit, és bizonyára velük volt unokája is, a Borbálával kötött házasságból származó, ekkor egy-másfél éves kislány.⁸⁵⁹ Adja magát a kérdés, hogy Balassa Menyhárt miért tette ki családját annak a veszélynek, amit az ütközőzóna legfontosabb erőssége, Szatmár elfoglalása mindvégig magában hordozott. Az 1562. évi török ostrom idején Zay ideiglenesen Kassán tudott Balassa családja számára biztonságos szállást keríteni, és Balassa egy évvel később is úgy számolt, hogy ha kiújulnak a harcok, akkor szintén Kassára küldi őket. Mindez érthetővé válik, ha figyelembe vesszük azt, amit korábban Detrekő váráról írt Ferdinánd királynak: mivel a vár lakhatatlan volt, ezért Szatmáron kívül valójában nem is kínálkozott számukra alternatíva, élőhely.

⁸⁵⁹ HORN 2005: 39.

VI.
„HODIE MICHI,
CRAS TIBI”

VI. „HODIE MICHI, CRAS TIBI”

„[...] immár harmadfél esztendeje, hogy az rabságban vagyunk öfelsége hívségéért. Annak felette egyetlen egy leányomat vevé ki az Úristen ez fogságban. Úgy tetszik uram, hogy mi is eleget szenvedtünk mind kegyelmeddel egyetembe az öfelsége hívségéért.”

(Thurzó Anna Balassa Menyhártnak)

Balassa Menyhárt életének utolsó néhány éve akár egy elnyújtott végjáték, személyes tragédiák sorozata.

Jóllehet családját – idősebb fián, Boldizsáron kívül – erdélyi fogságba hurcolták, szabadulásuk kilátásai nem voltak teljesen reménytelenek. Miksa – mint német-római császár – János Zsigmond támadását elhárítandó, és az északkeleti területek védelme miatt Magyarországra hívta Lazarus Freiherr von Schwendit, az ekkor már jelentős tapasztalatokkal bíró német hadvezért.⁸⁶⁰ A főhadparancsnokság kezdetben Eperjesen rendezkedett be, és Schwendi, Báthory András, Zay és Balassa itteni tanácskozásai alatt születtek meg a tervek a hadmozdulatokról. Az 1565. év elején megindult hadjárat győzelmei valójában ugyanannak tudhatók be, mint János Zsigmond előző évi őszi felvonulásának sikere. Az északkeleti térség várainak és erősségeinek többsége, a helyi szintű befolyással rendelkező urak önmagukban nem voltak képesek ellenállni egy jelentősebb erő föllépésének, ugyanakkor egyik fél sem tudta tartósan uralma alatt tartani őket a térség földrajzi értelemben vett léptékei, és természetesen a jól ismert problémák (ügymint a katonaság eltartásának költségei) miatt. A Habsburg magyar király parancsnokai mindenekelőtt a fontosabb várak, erősségek bevételeit határozták el, ezért elsőnek Tokaj alá vonultak. A feladat személyesen Balassára hárult, aki itt újfent egy rokonnal, Némethy Ferencsel állt szemben.⁸⁶¹ Némethy egészen a külső vár elleni győztes rohamkor kapott fejlődésig védte a várat.⁸⁶² Tokaj elfoglalása után Balassa egy kisebb csapattal

⁸⁶⁰ KELENIK 2005; PÁLFFY 2003b.

⁸⁶¹ Miként említettük, Némethy felesége, Balassa Zsófia Menyhárt néhai bátyjának, Imrének a lánya volt.

⁸⁶² Alakjára: SZABÓ 2013: 53–58. Az ostromról újabban: SZALAI – N. KIS – ORBÁN 2023. Istvánffy – ismeretlen forrásból – az ostrom leírása kapcsán egy jellemző történetet ad elő: a védők a feladást követő elvonuláskor magukkal vitték Némethy holttestét egy sebtiben összetakolt koporsóban. Balassa cselet gyanított, ezért ellenőrizni akarta, hogy mit rejt a koporsó, és ennek során el

Szerencs alá vonult, amelynek védői pár nap után megadták magukat. A hadjárat időtávatban márciusig, térben pedig egészen Szatmárig tartott, és még délebbre, Báthory György már korábban említett birtokaiig ért el. Somlyai Báthory István mivel tisztában volt azzal, hogy csapataival nem állhat ellen a császári ostromnak, Szatmárt kiüríttette és fölgyújtatta.⁸⁶³ Schwendi ezután októberben jelentős erővel – 500-600 lovassal és 700-800 gyalogossal – Nagybánya bevételeére küldte Balassát, aki a feladatot teljesítette. Ostromra egyedül a várkastélynál került sor.⁸⁶⁴

Amikor János Zsigmond követei a Habsburg-pártiak által visszafoglalt Szatmáron Miksa hadvezéréivel 1565. március 13-án békét kötöttek, voltaképpen azt a területi megosztást rögzítették, ami három évvel korábban, a hadadi győzelem után állt elő. János király fia Bihar vármegye és a váradi vár tartozékainak kivételével összes Erdélyen kívüli korábbi birtokát átengedte a Habsburg uralkodónak, beleértve Munkácsot és Husztot is.⁸⁶⁵ A békével elért eredmények ez utóbbi két erősséggel együtt már meghaladták az 1562-es fegyverszünettel nyert területeket. János Zsigmond további tárgyalások miatt Báthoryt ekkor Bécsbe küldte, aki viszont a szerencsétlen körülmények miatt kompromittáló helyzetbe került. A szultán ugyanis – értesülvén vazallusa újabb területi veszteségeiről – haladéktalanul követelte a Habsburg csapatok kivonását, az elfoglalt területek visszadását, azzal fenyegetőzve, hogy semmisnek tekinti a Ferdinánddal kötött békét. János Zsigmond pedig – miután tudomására jutott a szultán reakciója – megváltoztatta álláspontját, és a szultán magyarországi támadásában bízva nem ismerte el a frissen megkötött békét, ennek megfelelően az említett területek átadása is váratott magára. Bár 1565 nyarán történt még egy erdélyi–oszmán támadás Szatmár ellen, de az nem járt sikerrel. Mindeközben Miksa János Zsigmond megváltoztatott feltételei miatt a követként eljáró Báthoryt június 5-én őrizetbe vetette.⁸⁶⁶

Balassa ekkor Zayval együtt a visszafoglalt Szatmáron tartózkodott. Báthory még bécsi őrizetbe vételét megelőzően, május 2-án nyújtotta be az uralkodónak azt a Balassa és Zay elleni panaszíratot, amely az északkeleti harcok során végrehajtott zsákmányszerző, vagy épp megtorló akciókat sorolta fel, és ahogyan

akarta venni azokat a drága bőröket és prémeket, melyekkel Némethy holttestét körülbélelték, és amivel fejét megtámasztották. Mindezt állítólag Schwendi közbelépése akadályozta meg, aki azal érvelt, hogy a holtakat ne háborgassák. ISTVÁNFFY 2003: 370.

⁸⁶³ LUKINICH 1913: 603.

⁸⁶⁴ BIBL 1916: 281.

⁸⁶⁵ LUKINICH 1913: 604.

⁸⁶⁶ Báthory István Miksának, Bécs, 1565. június 6.; VERESS 1944: 70–72.

korábban említettük, Balassa Zayval együtt erre hamar választ is adott.⁸⁶⁷ Tetteiket mindenekelőtt a király országának védelmével, valamint a munkácsi és a huszti őrség kicsapásainak elhárításával indokolták. A két kapitány válasza Schwendin keresztül az uralkodóhoz is eljutott. Miksa érdekes módon éppen pár nappal ezután vette őrizetbe az erdélyi követként Bécsben eljáró Báthoryt. Balassa addigra már több alkalommal is könyörgött a királynak, hogy tegyen valamit családjá szabadulásának érdekében,⁸⁶⁸ és most a Balassa családtagjait korábban foglyul ejtő Báthorynak a letartóztatásával fölsejlett a fogolycsere lehetősége.

Balassa számára ezen a ponton fölcillanhatott némi remény, ugyanakkor az 1565. évi hadjárat győzelmei ellenére a korábbiakhoz képest mégis kedvezőtlenebb helyzetbe került. A rendkívül érdekes és ellentmondásos situációt két tényező idézte elő: egyfelől a Ferdinánd halálával ténylegesen is bekövetkezett uralkodóváltás, másfelől pedig az 1565–66. évi hadi események. A Szatmáron megkötött egyezség szerint Munkácsot János Zsigmond köteles átadni Miksának. Ha felidézük Balassa kegyelmi oklevelét, akkor azzal szembesülünk, hogy annak egy éppen idevágó pontja valósult meg. Bár nem konkrétan Balassa tevékenysége révén, de Munkács elméletben Miksa magyar király kezébe került. A kegyelmi oklevél feltételei szerint a főúr ennek birtokába juthat, de akkor le kell mondania Szatmárról, Németiről, Tasnádról és Nagybányáról. Balassa úgy gondolta, hogy ezek a feltételek továbbra is érvényben vannak, éppen ezért 1567 tavaszán, kevéssel azután, hogy Schwendi ténylegesen bevette Munkácsot, adományul kérte a várat Miksától.⁸⁶⁹ Viszont az erőteljes szultáni föllépés következtében a királyfi a szatmári pontoktól visszalépett, nem volt hajlandó lemondani elvesztett területeiről. Eközben Balassa a visszafoglalt Szatmáron tartózkodott, tehát *de facto* a birtokában volt, *de jure* viszont nem. Bár Miksa a jóindulatát fejezte ki azáltal, hogy nem hagyta teljesen jövedelmek nélkül, Balassa tisztában volt a helyzetével, miszerint ottmaradása hosszú távon nem lehetséges.⁸⁷⁰ Így hát amellett, hogy továbbra is családja kiszabadításáért könyörgött, először arra kérte a királyt, hogy az általa elfoglalt Szerencset adományozza neki.⁸⁷¹ Pár hónappal később a király a szentmártoni kastély adományozása ügyében nyilatkozott Báthory

⁸⁶⁷ A korábban említett Gravamina Stephani Bathori és Responsio.

⁸⁶⁸ HÁZI 1928b: 177.

⁸⁶⁹ Balassa levele Miksának, Detrekő, 1567. március 22. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 94. Konv. A. fol. 54.

⁸⁷⁰ A tiszántúli királyi jövedelmek rendezésekor Miksa király meghagyta a biztosoknak, hogy Tasnád és Zilah tizedeit hagyják meg Balassa kezén, azokat ne csatolják Szatmárhoz. RUPP 1876: 179.

⁸⁷¹ Balassa levele Miksának, Szatmár, 1565. október 15. *Történeti Lapok* 3. (1876) 38. sz. 599–600.

Andrásnak,⁸⁷² majd Balassa 1565 utolsó napján újfent Szerencs és Szentmárton ügyében írt a királynak, amire már csak a következő év januárjában, német föld-ről kap(hat)ott választ.⁸⁷³

Balassa az átpártolásának következtében kirobbant háború eredményeit kevéssel több mint két éven át volt képes megtartani, azonban Báthory akciója és János Zsigmond támadása fölszámolta pozícióit. A következő évben hiába foglalták vissza Szatmárt, birtokai elvesztek, családja pedig fogságban maradt. Bár a magyarországi és erdélyi területek határvonala nagyjából az átpártolását követő *status quónak* felelt meg, János Zsigmond ellenállása és a Báthory István körül kialakult diplomáciai malőr, valamint a várható oszmán hadjárat összességében nem a magyar rendek által remélt eredményeket hozta.

1566 februárjának első napjaiban Pozsonyba hívták össze az országgyűlést, amely elsősorban az oszmán hadjáratra való katonai felkészülés finanszírozása felől határozott. Mivel Miksa magyar király német-római császárként Augsburgban, a birodalmi gyűlésen igyekezett katonai segítséget kérni, ezért nem tudott jelen lenni, így testvére, a már korábban is helyettesként szereplő Károly főherceg képviselte őt a rendek előtt.⁸⁷⁴ Istvánffy Miklós minderről izgalmas hangulatjelentést adott, miszerint (Tállyai fordításában) „elég zenebonák és villongzások voltak, úgyannyira, hogy ritkán löttek fölháborodtabbak”.⁸⁷⁵ A zúgolódás legfőbb okait Miksa távolléte, a birodalmi szempontrendszer alapján a főbb méltóságok és tisztségek többször is idegenekkel való betöltése, a hadsereg dúlásai, és persze az oszmán hadjárat rémképe jelentették. A Balassáról féktelen gyűlölettel nyilatkozó Forgách érdekes megjegyzést tett. Nem titkolta, hogy a rendek egyedül a főúr viselt dolgait, és az ő pártváltása következtében kirobbant háborút tartották minden baj eredőjének, sőt – még ha ezt erős túlzásnak is véljük –, a várható oszmán hadjárat miatt is őt okolták.⁸⁷⁶ A gyűlésről fennmaradt töredékes, február 27-i sérelmi feliratban a rendek többek között azt kérték az uralkodótól, hogy a Balassa által elfoglalt birtokok jogos tulajdonosaikhoz visszakerüljenek, ez alapján biztos-

⁸⁷² Miksa ecsedi Báthory Andrásnak, Bécs, 1565. december 16. (fogalmazvány) ÖStA HHStA Türkei I. Karton 20. Konv. 3. 1565. nov.–dec. fol. 277.

⁸⁷³ A levél címzett nélküli, de tartalmából azonosítható, hogy Balassának szánták. Kérdéses, hogy egy másik példányát elküldték-e. Miksa levele Balassa Menyhártnak, Augsburg, 1566. január 25. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 92. fol. 6.

⁸⁷⁴ Akivel egyébként Balassa kapcsolatban állt. 1566 februárjában az isztambuli fogságból szabadult és János Zsigmondhoz pártolt Bebek György mozgolódásáról és pontos útjáról értesítette őt, amely hírekhez Kékkőből jutott. BIBL 1916: 425.

⁸⁷⁵ ISTVÁNYFY 2003: 389.

⁸⁷⁶ FORGÁCH 1982: 246–248.

ra vehetjük a főúrral szemben általában táplált ellenérzéseket.⁸⁷⁷ A családi hagyomány szerint – amely Balassa Menyhárt döntéseire eddig is erősen rányomta a bélyegét – pályafutásának ezen a pontján kellett volna (bátyjához hasonlóan) a tanácsosi címhez jutnia, és élete hátralevő részében – mintegy karrierje csúcán – a magyar tanács tagjaként politizálnia. Persze nem tudjuk, hogy volt-e ilyen ambíciója, vagy egyáltalán alkalmas volt-e erre a szerepkörre, de hogy tanácsossága miért nem valósult meg, az két dolognak is betudható. Egyrészt: Miksa ígéretet tett ugyan Balassának családjá kiszabadítására, különösebb gesztust azonban nem. Másrészt: a tanácsosok többsége szinte egyhangúlag nehezelt Balassára, egyedüli kivételt az egyébként legnagyobb befolyással bíró Oláh Miklós esztergomi érsek-helytartó képviselt. Végezetül látnunk kell azt is, hogy a főúr számára ekkor már nem az volt a cél, hogy politikai karriert építsen és befolyással legyen a döntéshozatalra, hanem az irányába meglévő kincstári tartozások behajtására, és mindenekelőtt felesége, lánya és kisebbik fia kiszabadítására törekedett.⁸⁷⁸

Az év folyamán több alkalommal is könyörgött Miksának, hogy tegyen valamit az ügy érdekében. Nem teljesen világos, hogy honnan eredt az ötlet, és ki volt az értelmi szerzője, de maga Miksa levelében tudatta Balassával, hogy a fogságban lévő Báthoryt csak a főúr családtagjaiért engedi majd szabadon.⁸⁷⁹ Az alkupozíció tehát adott volt. Úgy tűnik, hogy a főúr – kellő élettapasztalat birtokában – nagyon is jól tudta, hogy milyen frontokon érdemes a szabadulás ügyében próbálkozni. A királynak küldött könyörgő levelek mellett Oláh érseket környékezte meg, és kérte arra, hogy legyen segítségére családjá szabadulásának ügyében.⁸⁸⁰ Másfelől viszont nem mulasztott el további szolgálatokat tenni királyának. Forgách Simon ez év nyarán a királyi birtokok védelmével lett megbízva, és adódott a lehetőség, hogy Balassa újfent azzal tüntesse ki magát, amihez egész életében a legjobban értett. Talán maga az uralkodó is imponálni szeretett volna a főúrnak,

⁸⁷⁷ MOE V.: 41–42.

⁸⁷⁸ Kérelme, hogy a katonai fizetőmesteri hivatal készítsen vele elszámolást: 1566. február 23. ÖStA FHKA HFU, RN. 13. Konv. 1566. febr. fol. 185–188.; Miksa Károly főhercegnek Balassa elmaradt zsoldja ügyében. Uo. Konv. 1566. május. fol. 191–193.; Balassa levele Miksának családja kiszabadítása ügyében, Szatmár, 1565. május 19. *Történeti Lapok* 3. (1876) 35. sz. 553–554.

⁸⁷⁹ Miksa levelei Balassa Menyhártnak, Augsburg, 1566. március 28., május 6.; Bécsből, július 6., július 26.; a Győr alatti táborból, október 16. és Bécsből, november 21., amelyekben utal a főúr leveleire (március 9., április 13., június 15., szeptember 20., október 27.) (fogalmazványok) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 92. fol. 64., fol. 129. és Fasc. 93. Konv. A. fol. 59., fol. 79., fol. 100., fol. 131.

⁸⁸⁰ Miksa levele Oláh Miklósnak, 1566. július 26., utalva arra, hogy megkapta levelét, amelyben megírta, hogy Balassa kérte, járjon közben családja kiszabadításáért az uralkodónál. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 93. Konv. A. fol. 78.

amikor levelében tudatta vele Schwendi róla szóló véleményét, amely vitézségét, állhatatos hűségét és szolgálatkész jellemét méltatta.⁸⁸¹ Legkésőbb a nyár folyamán újfent szükség volt Balassa szabljájára. Miksa dicsérte katonai ügyekben való kimagasló jártasságát, és tudatta vele, hogy ezek miatt nem szívesen mellőzné, ezért utasította őt, hogy működjön együtt Forgách Simonnal.⁸⁸²

A szigetvári és a gyulai ostrommal párhuzamosan János Zsigmond támadása is várható volt, de már előtte, augusztus derekán a szécsényi, a füleki és a nógrádi bég egyesített csapatai nagyjából 2500 emberrel Szabadkára, Rimaszombat mellé vonultak.⁸⁸³ A Tokajon állomásozó Forgách eredetileg éjjel, Tokajból akart rajtaütetni a tatár segédcsapatokon. Schwendi ezt elsőre nem engedélyezte neki, de végül ráállt a támadó magatartásra. Kivonult a németekkel Kassáról, és miután Forgách csatlakozott hozzá, egyesített seregükkel Szendrő alá vonultak. Balassa minden bizonnyal Schwendi mellett volt Kassán, és vele együtt vonult ki a maga csapataival. Tornalját érintve értek Rimaszombathoz, ahol a Rima gázlóján átkelve hadrendbe álltak. Az oszmánok már várták őket. Forgách a jobb-, Balassa a bal-szárny parancsnokaként támogatta és biztosította a derékhadat vezető Schwendit. A Fignedhy János vezette magyar előhad csatározása nyomán kibontakozó ütközetből fényes győzelem fejlődött, több száz fogoly, köztük a szécsényi bég is a császáriak kezére került. Ez volt Balassa utolsó győzelme. Aktív részvételét katonai tapasztalata mellett az a személyes indíték motiválhatta, hogy – mintegy az ország védelmében kitüntetve magát – érdemei révén elérheti családja szabadulását. Úgy tűnik, hogy Balassa a csatában fogságba esett szécsényi béget akarta családtagjaiért kicseréltetni. Miksa a helyzet bonyolult volta miatt ezzel kapcsolatban nem adhatott neki biztos választ, és továbbra is csak megerősíteni tudta, hogy tartja magát a hozzátartozói kiszabadítására tett ígéretéhez.⁸⁸⁴ Azonban a csere körülményeit a déli végvárvonalon lezajlott hadi események átformálták.

⁸⁸¹ „Lazarus de Schwendi [...] in proximis litteris denuo nobis valde laudavit egregiam, fidem, constantiam et animi promptitudinem tuam quam in servitiis nostris iugiter praestas [...]” Miksa levele Balassának, Augsburg, 1566. március 28. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 92. fol. 64. Hasonlót rögzített Bornemisza Péter a *Folipostilla* előszavában: „[...] Schwendi Lázár [...] Németországba megtértében is mind asztala fölött és mind egyéb időkbe sok fő helyeken nagy böcsülettel emlegette az ő benne [ti. Balassában – megj. V. N.] látott hadakozó jószágokat, kívül Isten őtet is megékesítette. Kiről oly dicsőkedéssel szólt, hogy sohol éltebe mását hadakozásba nem látta. SCHULEK 1939: 27.

⁸⁸² Miksa levele Balassának, Bécs, 1566. július 6. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 93. Konv. A. fol. 59.

⁸⁸³ FORGÁCH 1982: 279–280.; CSIFFÁRY 2010: 46. Szabadka/Szabatka, puszta Rimaszombattól északnyugatra.

⁸⁸⁴ Miksa levele Balassának, Bécs, 1566. november 21. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 93. Konv. A. fol. 131.

Ismeretes, hogy miután Kerecsényi László hosszas ellenállás után föladta Gyula védelmét, fogságba vetették, és Belgrádba hurcolták. A hadfi rokonságban állt a bécsi fogoly Báthory Istvánnal, és ez a kapocs lehetett a fő szál abban, hogy több más urak mellett (Batthyány Ferenc, Báthory András, Schwendi) ő is közbenjárjon a fogoly szabadulásáért.⁸⁸⁵ A gyulai kapitány török rabságba jutásával – a foglyok megközelítőleg egyenlő nagyságrendet képviselő értéke miatt – fölvetődött kicserélésük lehetősége. Ezzel a lehetőséggel Báthory is tisztában volt, és számára sokkal előnyösebb lett volna, ha nem Balassa családtagjaira, hanem rokonára, Kerecsényire cserélik ki. Levelével is igyekezett az uralkodót a számára előnyösebb csere irányába befolyásolni, ezért fölemlgette Balassa dúlásait, a Szatmár és (Belső-, Közép-) Szolnok vármegyében elkövetett hatalmaskodásokat.⁸⁸⁶

A Balassa család számításait ez teljesen keresztülhúzta. A Báthory–Kerecsényi fogolycsere lehetőségének híre Menyhárt fogságban lévő feleségéhez, Thurzó Annához is eljutott. 1567. december 30-án, Vajdahunyad várában kelt levelével csak biztatni tudta férjét, hogy továbbra is könyörögjön Őfelségének, mert kizártnak tartja, hogy férje szolgálatait ne vennék figyelembe, és hogy a fogolycsere ne az eredetileg eltervezett formájában valósuljon meg. Amellett, hogy egy lehetséges török fogságtól való félelmét is papírra vetette, tudatta férjével immáron egyetlen lányuk halálát is.⁸⁸⁷ Elképzelhető, hogy Balassa erről csak hónapokkal később értesült, mert csak március 22-én küldte tovább felesége levelét az uralkodónak.⁸⁸⁸ Mindeközben azt is látnunk kell, hogy múltbeli tetteinek következményei is kezdték utolérni. Balassa Menyhártot még korábbi, az északkeleti várháborúk idején végrehajtott birtokfoglalásai, különösen Tasnád jövedelmei miatt Bornemissza Pál, a korábbi erdélyi püspök (ekkor már nyitrai püspökként) egyházi bíróság elé citálta.

Nem túlzás azt állítani, hogy a fogolycsere kérdésében Miksa komoly dilemmával került szembe, hiszen Báthory jóval több volt, mint egyszerű fogságban lévő követ. Amikor kikérte a magyar tanács véleményét, lényegében ugyanezt hallhatta vissza.⁸⁸⁹ A tanácsosok – akik vagy féltették a Balassával szemben

⁸⁸⁵ Báthory István levele Miksának, Bécs, 1566. november 24. VERESS 1944: 92–95.

⁸⁸⁶ VERESS 1944: 90–91.

⁸⁸⁷ Thurzó Anna Balassa Menyhártnak, Vajdahunyad vára, 1566. december 30. ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 426. fol. 175. (Függelék 38.). Az idősebb lány, Borbála Hagymássy Kristóf feleségéként 1563 nyarán hunyt el. A leánya neve sajnos egyelőre nem ismert.

⁸⁸⁸ Balassa levele Miksának, Detrekő, 1567. március 22. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 94. Konv. A. fol. 54.

⁸⁸⁹ A magyar tanács véleménye Báthory István, Balassa felesége, valamint gyermekei kiszabadítása fejében történő elengedéséről, 1567. január 4. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 94. Konv. A. fol. 1–2.

meglévő nyilvánvaló ellenérzésüket, vagy talán épp ezen ellenérzéseik miatt – úgy vélték, hogy Báthory elengedése korántsem garantálja Balassa családtagjainak szabadságát. Báthoryt ez ügyben megbízhatatlannak, hovatovább túl értékes fogolynak tartották egy ilyen alku megkötéséhez. Így hát összességében nem javasolták szabadon bocsátását, hacsak nem megfelelő kezes ellenében.

Erre azonban már nem került sor, ugyanis a történet tragikus végkifejlettel zárult. 1567 januárjában Thurzó Anna Hunyadról Hátszeg vidékére indult fiával, Istvánnal, és unokájával, a Hagymássy Kristóf és Balassa Borbála házasságából született kislánnyal, azonban január utolsó napján megbetegedett, és nem sokra rá, február 5-én meghalt. Kevéssel utána követte őt unokája is. Hagymássy szomorú kötelességének tett eleget azzal, hogy minderről érzékeny hangvételű levélben számolt be rokonának, egykori ellenségének, akit Isten akaratának elfogadásával igyekezett vigasztalni.⁸⁹⁰

A történet híre – ahogyan felesége előző év végi levele – viszonylag későn érhetette a főurat. A híráramlás lassúsága miatt lánya haláláról is csak akkor értesült (március derekán), amikor felesége és unokája sem volt már életben. Hagymássy levelét végül már nem is ő, hanem detrekői várnagya, Kottházy Tamás továbbította április 1-én Miksának, könyörögve, hogy ura továbbra is fogságban lévő kisebbik fiát Báthory Istvánért cserébe szabadítsa ki.⁸⁹¹

Balassának az ügyben benyújtott utolsó levele május 28-án íródott, és ekkor már a legbefolyásosabb embereken, Oláh Miklóson és Marcus Singkmoseren, Ferdinánd, majd Miksa titkárán keresztül igyekezett kérelmét Miksához eljuttatni.⁸⁹² Miután a király Bécsből Prágába utazott, Balassa emberei ott is fölkeresték, majd ezt követően maga a főúr Bécsben folyamodott újra a királyhoz, nyilván fia kiszabadításának ügyében. Mikor pedig Miksa 1567. június elsejére országgyűlést hívott össze Pozsonyba, a főúr ott is megjelent, nyilván ugyanezzel a céllal.⁸⁹³ Kevéssel több mint egy hónap elteltével – talán a történetekre és a sok könyörgésre tekintettel – július 4-én Pozsonyban kiállították Báthory útlevelét, amelybe szabadulásának feltételét is belefoglalták: azt, hogy Balassa Istvánt

⁸⁹⁰ Hagymássy Kristóf levele Balassa Menyhártnak, Nagyvárad, 1567. február 15. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 94. fol. 40. (Függelék 39.). Házi Jenő közölte a levelet (HÁZI 1928b: 178.), de annak félreérthető nyelvezete miatt tévesen azt állította, hogy Hagymássy Thurzó Anna és Balassa másik lányának haláláról értesítette, holott Hagymássy bizonyára a Balassa Borbálától született saját leánykájára gondolt.

⁸⁹¹ HÁZI 1928b: 178.

⁸⁹² Balassa Menyhárt kérelme Miksához, 1567. május 28. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 94. Konv. A. fol. 92. (Függelék 40.).

⁸⁹³ MARTONFALVAY 1982: 109.

engedjék szabadon.⁸⁹⁴ Mindezek ellenére végül a magyar tanácsosoknak lett igazuk, ugyanis mindez hiábavaló volt. A fiút Báthory szabadulása ellenére sem engedték el, csak apja halála után.⁸⁹⁵

Azonban Balassa Menyhártnak addig még egy csapást, nevezetesen idősebb fia halálát is meg kellett érnie. Boldizsár, aki kitüntette magát a hadadi csatában, majd udvari szolgálatra is felvételt nyert, 1566 októberében hosszabb ideig apjánál, Detrekő várában időzött.⁸⁹⁶ Apja egyértelműen saját nyomdokaiban képzelte el, és katonai pályára szánta őt. A detrekői várnagyon, Kottházyn keresztül arra kérte az uralkodót, hogy fia számára adjon megfelelő rangot és azzal járó fizetést, mert már abban az életkorban van, hogy hazájának szolgálatára tud lenni.⁸⁹⁷ Istvánffy *Históriájának* az ifjú halálára vonatkozó közlése – miszerint az három nappal előzte meg apját – téves.⁸⁹⁸ Balassa Boldizsár 1568. január 27-én, Detrekő várában hunyt el. Apja ezután öccsét, Balassa Jánost, és néhai bátyja, Imre fiát, Balassa Andrást, vagyis Boldizsár unokatestvérét Detrekőbe hívta. Balassa András az ifjú egész testét borító, bárányhimlőre emlékeztető kiütésekről számolt be Thurzó Ferencnek, ami alapján valamiféle járványos betegségre következtethetünk, aminek szövődményei, végső soron pedig az önkívülettel járó láz oltotta ki életét.⁸⁹⁹

Temetését február végére tűzték ki, de apja azt már nem érte meg. Balassa Menyhárt február első napjaiban Bécsbe utazott, hogy kezeltesse magát, nem kizárt, hogy éppen ugyanazon betegség miatt. Úgy tűnik, hogy az ő állapota is hamar kritikusra fordult, ugyanis február 5-én már végrendelkezett is. Egyetlen fia, István gyámjául az egykor számos Balassa fivér közül utolsónak megmaradt öccsét, Balassa Jánost jelölte ki, akinek halála esetén unokaöccsét, Balassa Andrást, annak halála esetén pedig sógorát, Thurzó Ferencet nevezte meg. Mindemellett töretlenül

⁸⁹⁴ ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 94. Konv. B. fol. 3–4.

⁸⁹⁵ A döntés mögött bizonyára János Zsigmond állt, de Báthory véleménye is hasonló lehetett. Már jóval korábban az a hír járta, hogy Balassa családját nem akarja szabadon bocsátani. Ecsedi Báthory András és Lazarus Schwendi Miksának a szatmári táborból, 1565. április 2. *Történeti Lapok* 3. (1876) 30. sz. 472–473. Továbbá Balassa István a Magyar Kamarának, Detrekő, 1568. május 2. MNL OL E 200, 4. t. fol. 37. Detrekő végleges visszaváltásából és annak Balassa István birtokába való beiktatásából másfél éves ügy keletkezett. MNL OL E 205, 23. tétel, fol. 1–31. et passim.

⁸⁹⁶ HÁZI 1928b: 177.

⁸⁹⁷ Kottházny Tamás Miksának, 1567. március 30. A levél érdekessége Kottháznyak Boldizsárra való utalása, ugyanis megemlíti, hogy az uralkodóhoz már beérkezett Schwendinek az ifjúról írt véleménye is. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 94. Konv. A. fol. 58–59.

⁸⁹⁸ ISTVÁNFY 2003: 460.

⁸⁹⁹ Balassa András Thurzó Ferencnek, Vágbeszterce, 1568. február 6. ŠABY OK TK I-B/I fol. 1. (Függelék 41.).

könyörgött Miksánál a fiú erdélyi fogságból való szabadulásáért és a vele szemben fennálló tartozások megterítéséért.⁹⁰⁰ Február 9-én bekövetkezett halálát Gyulaffy Lestár a közbeszéd alapján a *phthiriasis*szal, vagyis a tetűkórsággal indokolta.⁹⁰¹ Ha a nevezett kórt nem csak a főúrral szemben meglévő ellenérzések újabb lecsapódásának tekintjük, akkor nem zárható ki a tetvesség, rühesség, vagy még inkább a kiütéses vagy flekktífusz és az annak következtében előállt fertőzés megléte. Ezt akár fiától, Boldizsártól is elkaphatta, ami egyben magyarázatot adna a fiú halálára is.

Forgách Ferenc nem mulasztotta el, hogy Balassa Menyhárt halálának leírása alkalmával újfent kritizálja, valamint azt a megjegyzést sem, hogy nem akadt senki az udvarból, aki utolsó útján, holttestének elvitelekor a városból kikísérje. Ugyanakkor azt is érzékeltette, hogy Balassa halálával generációváltás történt.⁹⁰² Istvánffy Miklós később – a gondolatot bizonyára Forgáchtól kölcsönözve – hasonló summázatot vetett papírra.⁹⁰³ Balassa Menyhárttal együtt sírba szállt a mohácsi csata utáni első generáció, amelynek tagjai a kettős királyság feltörekvő szereplőiként formálták az ország belviszonyait, akik szembesültek az oszmán agresszió végzetes következményeivel, és akik előtt keserű tapasztalataik nyomán az ország egykori területi és hatalmi egysége újra elérendő célként lebegett.

Balassa István a Detrekő várához közeli Széleskúton temettette el apját, vitézi kultuszához illő, hírnevéhez méltó síremléket állítva neki.⁹⁰⁴ A vörösmárvány domborművön megjelenő alakot a kornak megfelelő huszártiszti, félrákozott páncélzatban, feje fölött kivont szablyával ábrázolva láthatjuk. Bölényfejes címe-re fölött olvasható a „Ma nekem, holnap neked” jelmondat. A tumbába eredetileg a síremléken megformázott sisakját és szablyáját is elhelyezték. Spitzer Mór, a Pálffy-uradalomhoz tartozó helyiség bérlője a sírból kiemelt szablyát 1895-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, mely az állandó kiállítás végvári tematikájú vitrinjében ma is megtekinthető.⁹⁰⁵

⁹⁰⁰ GÉRESI 1885: 375–376. Jelen voltak: Kerecsényi László fia, Kristóf, gersei Pethő János, Thay (Tahy?) Ferenc, Boldizsár és György, valamint Ollé Miklós.

⁹⁰¹ „Hoc eodem anno dicitur Melchior Balassa phtyriasi consumptus esse.” SZILÁGYI 1893b: 117. Szikszai Fabricius Balázs 1590-es latin–magyar szótára szerint: „Phtiriasis, pedicularis morbus, Oly betegség, kiben az embert az tevek [tetvek – megj. V. N.] megeszik.” MELICH 1906: 134.

⁹⁰² FORGÁCH 1982: 326.

⁹⁰³ ISTVÁNFY 2003: 460–461.

⁹⁰⁴ A széleskúti síremlékekről: SZENTMÁRTONI SZABÓ 2022.

⁹⁰⁵ Első leírása: NAGY 1910: 588.

VII.
TÁRSADALMI
BEÁGYAZOTTSÁG EGY
SZÉTSZAKADÓ ORSZÁGBAN

VII. 1. FAMILIÁRISOK, REZIDENCIA ÉS AZ ÚJRAKEZDÉS LEHETŐSÉGEI

„*Ki tart vala sok jámbor vitézőket [...].*”

(Tinódi Sebestyén: *Szitnya, Léva, Csábrág Murány váraknak megvevése*)

Köztudott, hogy a 16–17. században bármiféle érvényesülés és politikai befolyás elérésének és megtartásának – regionális és országos szinten egyaránt – elengedhetetlen feltétele volt a társadalmi hierarchiába beágyazottan működő klientúra és az annak háttérét biztosító rezidencia. A dominusz és a familiáris/szervitor személyes viszonya, vagyis a földesúr és szolgálója közötti társadalmi kapocs olyan egymásrautaltságot jelentett, amelynek esszenciális lényege (helyesebben szólva: haszna) az általában véve értendő és megszokott mindennapi szolgálattételken túl akkor vált igazán láthatóvá, amikor valamely exponált krízishelyzetben megmérettetésre került. Balassa Menyhárt esetében elég arra gondolnunk, hogy emberei Niklas graf zu Salm 1549. évi hadjárata során még a főúr elmenekülését követően is ellenálltak az ostromnak, hogy aztán életüket adják egy várért. Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy számukra a személyes egzisztencia védelme jelenthette az elsődleges okot, és ebből a szempontból nézve végső soron nem Balassa személyéhez, hanem általában véve Léva mindenkori urához, vagy konkrétan Lévához kötődtek. De ugyanitt említhető a főúr 1561/1562. évi pártváltása is, amikor a hozzá rokoni szálakkal vagy szervitori kapcsolattal kötődő helyi birtosok válaszáig elkerültek. Többségük követte Balassát Ferdinánd király hűségébe, ennek lett – miként láthattuk – az a politikai következménye, hogy János Zsigmond uralma tulajdonképpen megszűnt a szatmári régióban. Nyomban hozzá kell tennünk, hogy ez a viszony alkalmanként igazán érdekes jeleneteket is produkált. A személyek közötti kötések ilyen, hagyományosan bevett formája gyakran felülírta a más alapokon nyugvó, de ugyancsak engedelmességet megkövetelő viszonyrendszert. Az említett 1549. évi hadjáratban részt vett spanyol kontingens tábornestere, Bernardo de Aldana pár évvel később a már megváltozott viszonyok között Lipponak védelméhez katonákat kért Balassától. Rendkívül beszédes, hogy a familiájától megfosztott, idegen környezetben mozgó főúr az Aldana-napló szerint azzal magyarázta nemleges válaszát, hogy a parancsnoksága alatt álló huszáralakulattal egyszerűen nem értett szót, ugyanis az nem az ő megszokott

hadinépe volt. Ezek az *ad hoc* módon kiragadott példák találó bizonyítékai a korabeli társadalmi kötődés megkerülhetetlen jelentőségének. Mindez Balassa esetében azáltal válik különösen érdekfeszítővé, hogy több ponton is atipikus jelleget mutat, és ebből fakadóan több olyan ellentmondást hordoz, amelyek feloldásra várnak.

A Balassával kapcsolatos óvatos tanulságok levonása közben említett forráshiány ténye a szolgálói kör fölrajzolása esetében hatványozottan érvényes. Nem áll rendelkezésre udvari rendtartás, sem kiterjedt levelezés, sem olyan jellegű iratcsoport, amely forrásbázisként bővebb információkkal szolgálhatna akár a kapcsolat minőségéről, jellegéről vagy időtartamáról. Voltaképpen csak három olyan forrásunk van, amelyek egyfajta *lustraként* egymás után több nevet is felsorolnak, de ezek félreértésre adhatnak okot. Az egyik Tinódi költeménye 1549-ből, a másik Melith György személyes kis összeírása 1563-ból, a harmadik pedig az igen részletes és tekintélyes terjedelmű 1562. évi mustrajegyzék, amely voltaképpen a Balassa parancsnoksága alatt szolgáló, lovasságból és magyar darabontokból álló katonaság névsora. Az első két névsorban csak Nagy Miklós neve azonos, de ez annyira általános, hogy akár két különböző személyről is lehet szó. Ráadásul arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a Tinódi által felsorolt személyek közül nem mindenki kapcsolódott eleve Balassa Menyhárt személyéhez, mert – ahogyan utaltunk rá – az uradalom részeként Léva várához, magyarán szólva magához a környezethez kötődtek. Az 1562. évi mustrajegyzék nem a familiárisok vagy az udvari had neveit tartalmazza, hanem az északkeleti várháborúk során fölfogadott katonaság névsorát, és bár a lovasságnál több nemesi familiáris neve előkerül, a lista a szolgálói körrel mégsem tekinthető teljesen azonosnak. Az egyes személyekre eső rendkívül magas létszámot (pl. Sulyok György 50 lóval) a hadiállapot indokolhatta, és biztosra vehetjük, hogy békeidőben ez a szám jóval alacsonyabb volt. Említettük, hogy a főúr 559 lovasából a fizetőmester 1562 tavaszán csak 300 lovasra adott fizetést (a kegyelmi oklevél akkori változatában szereplő feltételeknek megfelelően), azt viszont nem tudjuk, hogy ezt név szerint kik és milyen jogon kapták. A mustrajegyzék az udvari familiárisok kimutatására tehát nem alkalmas, és ezt kiválóan példázza Fejérváry Ambrus esete. A jegyzék szerint 6 lovas szolgálóról van szó, de 1564 tavaszán már János Zsigmond oldalán állt, és Balassa is csak mint volt szolgálóját emlegette a Ferdinándnak írt levelében.⁹⁰⁶ Érdekességként megjegyzendő, hogy személyesen továbbra is jó viszonyban maradtak egymással. Éppen ezért az „udvar” és az „udvartartás” fogalmai Balassa esetében

⁹⁰⁶ Lásd a Függelék 36. levelét!

kerülendők. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a Balassa családnak (és egyenként a fivéreknél) ne lett volna olyan familiárisi vagy szervitori köre, amely több szállal, akár rokonként, akár generációkon keresztül kapcsolódott volna hozzájuk.

A familiárisi vagy szervitori hálózat és rendszer föltárása Balassa Menyhárt esetében nem csak az előbbieket miatt problémás. A sikeres karrierhez az udvartartás gyakorlatilag elengedhetetlen volt, de tegyük hozzá, hogy ennek kiépítését minden hasonló úrral szemben elvárásként támasztották. Az udvar kiépítésének hiánya a társadalmi presztízs csökkenésével járt, hiszen a dominusz-szervitor viszony a korabeli társadalom alapvető pillérét jelentette. Balassa szolgálói körét úgy kell, vagy úgy szabad csak vizsgálnunk, hogy az előbbieket mindvégig szem előtt tartjuk, ugyanis a főúr egész élete során az udvar kiépítésével küzdött, pontosabban küszködött. Mielőtt a *Komédia* által erre adott választ elfogadnánk (azt, hogy Balassa egyszerűen csak kapzsi ember), érdemes életének állomásait ebből a szempontból nézni.

Számára a magánföldesúri família kiépítése az akkor még bizonyára véglegesnek tervezett lakhely, Léva és Csábrág megszerzésével és belakásával vette kezdetét. Életének ezen időszaka azonban egybevágott az oszmán terjeszkedéssel, amelynek következtében Hont és Bars vármegye végvidékké vált. Ezzel olyan körülmények jöttek létre, amelyek a magyarországi végvidék egészére jellemzők voltak. Ennek megfelelően familiája rendkívül színes jelleget öltött, a kora újkori társadalom szinte minden rétegének és csoportjának elemeit magába foglalta, de éppen ezért csakis a végvidék normájában szabad azt értelmeznünk. Szolgálóinak köre inkább nevezhető a végvidék társadalmi keresztmetszetének, semmint hagyományos módon fölépített, generációkon átívelően kontinuos magánföldesúri udvarnak.

Mindezen bevezető gondolatok után a főúr társadalmi beágyazottsága – még a szórványos jellegű forrásadottságok ellenére is – legalább két aspektusból mindenképp vizsgálható. Az egyik megközelítési szempont a testvérek alkotta családi keretből való kitörés, és a személyes szolgálói kör építésének mikéntje. Ahogyan fiatalkorának ismertetésénél láttuk, a Balassa fivére tevékenysége (főként az 1530-as években) elválaszthatatlan egymástól. Mindez magában hordozta azt a sajátos jellemzőt, hogy a hét fivér – és bizonyára a két lány is, egészen a házasságkötésükig – egy nagy, közös szolgálói réteg fölött rendelkezett, akik általában véve voltak a család familiárisai. Ez a jelenség mind a hétköznapi élet, mind a rendkívüli alkalmak során bizonyára inkább járt hátránnyal, semmint előnyökkel. Szemléletes példa erre, amikor Balassa Menyhárt 1541 tavaszán unokatestvére, Perényi Péter előtt a táborból való kérésére azt hozta föl mentségül, hogy bátyja,

Balassa Zsigmond magával vitte a szolgálókat, és csak az ő visszatérése után indulhatott útjára.⁹⁰⁷ Ez a körülmény csak házasságkötése után változott meg. Saját familiárisi kör kiépítésére csak akkor adódott lehetőség, amikor Hont vármegye főispánja mellé a lévai uradalom révén a barsi főispányságot is megszerezte, később pedig Csábrágot is megvásárolta.

A másik szempont, amelyen keresztül társadalmi beágyazottsága górcső alá kerülhet, az kifejezetten a familiaritás krízishelyzeteire és az újrakezdés lehetőségeire adott reakciója. Amikor Tinódi tollhegyre tűzte a fentebb idézett sort, hogy ezzel is üdvözlendőnek nyilvánítsa a Balassát körülvevő társadalmi struktúrát, a főúr még egyértelműen társadalomszervező erőként volt jelen Hont és Bars vármegyékben, és lehetőségeihez képest – birtokait védelmezve – igyekezett ellenállni az oszmán hódításnak. Ehhez képest amikor ecsedi Báthory András a vajdaságra jelölt személyek között Balassát jellemezte, fontosnak tartotta kiemelni, hogy annyira kapzsi, hogy még szolgálókat sem tud tartani. Hovatovább, a Tinódi által ünnepeelt hőst az 1565–1566 táján keletkezett *Komédiában* éppen a vitézekre vonatkozó kijelentés ellenkezőjével vádolták. A mű egyik alapértéke ugyanis a szervitorait kellően nem becsülő, szolgálatukat nem megfelelően, vagy egyáltalán nem honoráló főúr kritizálása.⁹⁰⁸ Ezeket az információkat csakis akkor kezelhetjük megfelelő helyi értékükön, ha figyelembe vesszük az életében korábban részletesen bemutatott törést, nevezetesen várainak elfoglalását és Erdélybe menekülését. Báthory véleménye mögött elsősorban a kor elvárásait vehetjük észre, amelynek Balassa – kiindulva abból, hogy Erdélyben mindent előlről kellett kezdenie, és nem volt állandó rezidenciája – nem tudott megfelelni, legalábbis akkor még nem.

Érdemes abból kiindulnunk, hogy a Balassa család társadalmi státuszából és helyi beágyazottságából az következett, hogy több olyan jelentős, történelmi múltjából fakadóan is veretes hangzású nemesi família tagja kötődött hozzájuk, amelyek generációkon átívelően kontinuus jelleggel szolgálták a családot. Ők elsősorban Nógrád és Hont, Menyhárt esetében pedig később Bars vármegye nemesi családjaiból kerültek ki, és nevük gyakran a vármegyei tisztikarban is

⁹⁰⁷ Balassa Menyhárt Perényi Péternek, Balassagyarmat, 1541. április 14. MNL OL P 707 Missiles 8398. (Függelék 1.).

⁹⁰⁸ „Kasza Mátyás: Megszolgálom kegyelmes uram, de azt kívánám, hogy az temagadéból adná meg. Balassa: Az nem szokásom, nem is mívelhetem [...]”, és Tamás deák Balassa Boldizsárnak: „Osztán apád annyival jobb náladnál, hogy az ő szolgálóinak néha-néha adott ajándékot, noha fősvény volt, te annyival meghaladod ötet, hogy fél tallér arra morhaint sem becsülléd szolgálódat, sőt, elveszteni sem szégyenletted őket.” *COMOEDIA*: 10., 43.

elő-előbukkan. A kor viszonyainak megfelelően a magánföldesúri szolgálok köre és a vármegye hivatali személyi állománya összefonódott, vagy sok esetben fedte egymást.

Az apa, gyarmati Balassa Ferenc halálával és a kettős királyválasztással a család státuszának korábban meglehetősen gyors emelkedése megrekedni látszott, a családfő hátrahagyott gyerekei szükségszerűen osztozni kényszerültek a család szolgálóin. Bizonyára ezek a szolgálok sem konkrétan valamelyik fivérhez kötődtek, hanem általában véve a családhoz. Eklatáns példa erre Csáforda Miklós, aki igen korai időtől fogva – 1533-ban már biztosan – hosszú időn keresztül szolgálta a családot.⁹⁰⁹ Csáforda gyakorlati értelemben a testvérek jobbágyait érintő különböző ügyekben járt el, saját magát 1537–1538-ban a Balassák szolgálojaként vagy tisztartójaként jegyezte; 1545-ben kékkői várnagy és udvarbíró.⁹¹⁰ Balassa Menyhártnak címzett utolsó ismert – magyar nyelvű – levele 1546 nyarán, Kékkőben kelt, és különféle ügyekben, többek közt a hajdúk felfogadása miatt kereste föl urát.⁹¹¹ Igen korai időből, 1532 tavaszáról van adatunk Szemerei Péterről, aki Divény várában a várnagyi tisztségét viselte, bár ő kifejezetten Balassa Imrét nevezte urának.⁹¹² Ferdinánd király 1528-ban hűtlenség miatt a család szeniorának, Balassa Farkasnak a javait Verebélyi Jánoséval együtt adományozta el,⁹¹³ Balassa Menyhárt mellett pedig 1549-ben Léva védőinek névsorában (Tinódi előadása szerint) szintén feltűnik egy bizonyos Verebély Mihály.⁹¹⁴ A tisztázatlan háterű Mór László

⁹⁰⁹ Balassa Menyhárt a selmebányai bírónak és esküdteknek, Balassagyarmat, 1533. december 8. ŠABB PBŠ, MMBŠ /VS-k/ 769.; VIROVECZ 2021: 204.

⁹¹⁰ *servitor*: Csáforda levele Szalay István selmebányai bírónak Balassa Zsigmond egy dacsólami jobbágya (László fia, Mihály) és a selmeci mészárosok között fennálló tartozás ügyében, Balassalám, 1537. március 3. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1537. d. *officialis dominorum Balassa*: levele Balten Marcus/Markusch Bálint selmebányai bírónak Balassa Menyhárt Szokol Balázs nevű lámi jobbágyának ökreivel kapcsolatos hasonló ügyében, Lám, 1538. március 14. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1538. d. Kékkői *castellanusként* Balassa Menyhárt jobbágya, Kapronczai Ferenc adásvétele ügyében: 1545-ben (valamelyik szombaton: die Saturni anno Domini 1545), szintén kékkői *castellanus* és tisztartó (*officialis*): 1545. március 27., majd kékkői *provisor*: 1545. szeptember 14. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1545. d.

⁹¹¹ Csáforda Miklós Balassa Menyhártnak, Kékkő vára, 1546. vasárnap (július 25?). ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546 d. (Függelék 14.).

⁹¹² MATULAY 1980: 325. (1008. regeszta); 1532. ápr. 11.: Divényből Szemerei Péter divényi várnagy közli Besztercebánya város tanácsával, hogy nem tud gondoskodni Michael Fleischer kártalanításáról, akit megfosztottak pénzétől, mert azt nem az ő emberei követték el, sem az ura, Balassa Imre emberei, hanem Putnoki Imre szolgálai, akik közül egy – Fekete István – valahol Pozsony mellett tartózkodik.

⁹¹³ MNL OL A 57 Vol. I. 107.

⁹¹⁴ TINÓDI 1554: 206.

Balassa Zsigmond bozói várnagyaként az 1540-es években rengeteg fejfájást okozott a korponaiaknak;⁹¹⁵ később Léva egyik védőjeként föltűnik egy bizonyos Móré János.⁹¹⁶ Minden valószínűség szerint ugyanő – bessei Móré Jánosként – volt az ostromot megelőzően Bars megye adószedője, az ostrom után öt évvel pedig a vár udvarbírója.⁹¹⁷ A Balassa családot generációkon át szolgáló poltári Soós családról is vannak adataink. Tamás (ismeretlen nevű) fia 1538-ban Balassa Zsigmond szervitora volt, majd 1545-ben egy bizonyos Soós Jánossal zólyomi alispánként találkozhatunk.⁹¹⁸

Ez persze nem jelenti azt, hogy ebben a korai időszakban ne lett volna olyan szolgáló, aki a családon belül csakis Menyhárthoz kötődött. Ilyen személyre lelünk Nagy Jánosban, aki 1538-ban tisztségét tekintve *praefectus gentium domini Melchioris Balassa*, vagyis a főúr hadinépének kapitánya, és aki később, a selmecbányai polgárokkal kialakult összetűzések alkalmával is előkerül.⁹¹⁹

Nem meglepő módon a vármegyei tisztikar és a földesúri familiaritás a személyi állomány tekintetében sok esetben fedte egymást. 1538-ban Hont vármegye alispánját Balassa Menyhárt szolgálójának mondták, aki a forrásban nem volt nevesítve, de később, 1544 tavaszán, amikor Balassa és Lossonczy István egy egyezségválló levélben megegyeztek az adószedésről és szolgálóik támogatásáról, Hont vármegye alispánjaként Palojthay Istvánt, jegyzőjeként pedig Palojthay Mihály deákot nevesítették.⁹²⁰ A Palojthay családból Farkas 1536-ban a Balassa család központi várának, Kékkőnek volt a várnagya,⁹²¹ ennél fogva nem kizárt, hogy az említett István és Mihály is Balassa-familiáris volt. A vármegyei tisztikar és a főúri család emberei közötti átfedés újabb példája a Boronkayak, egy eredetileg Hont vármegyei nemesi család esete. Boronkay Boldizsár 1546-ban Balassa

⁹¹⁵ MTAK Kt., Rerum Carponensium 78r.–81r. és MATUNÁK 1899: 73. Móré László egyébként már 1538-ban bozói *castellanus* és *officialis* volt Bácsmegyei Gábor mellett. Levelek Selmecbányának: ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1538 d.

⁹¹⁶ TINÓDI 1554: 205.

⁹¹⁷ MNL OL E 158 Vol. 3. 727–776. 821–836 p., valamint az 1554. szeptember 2-i kamarai tanácsülés szerint lévai *provisor*. MNL OL E 1, 5. c. 1554. 2. k. 2. p.

⁹¹⁸ KÁROLYI 1881a: 9–10. MTAK Kt., Rerum Carponensium 88r.

⁹¹⁹ Balassa egyik jobbágyának, csábi Filep Péternek tartozott 11 forinttal egy selmeci polgár, bizonyos Egidius. Nagy János levele ez ügyben a selmeci bírónak és esküdteknek Balassagyarmatról, 1538. november 21. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1538 d.

⁹²⁰ „Compositionales super observatione suum officium et defensione servitorum suorum.” 1544. május 20. ÖStA HHStA Familienarchiv Erdődy, Urkundensammlung, D 1351. A továbbiakban: Compositionales. Az iratot köszönöm Molnár Dánielnek.

⁹²¹ Balassa Menyhárt két levele a beszercebányai bírónak, 1536. február 19., március 19. MATULAY 1982: 439. (1456. regeszta) és 442. (1468. regeszta).

deákja, szolgálati adományként határozott időre a Bucsányi Istvántól elfoglalt névedí birtokot és malmot kapta tőle.⁹²² Boldizsár deáknak egyébként a Nyitra vármegyei Család településen volt háza,⁹²³ és azt is tudjuk, hogy 1549-ben együtt bukott Balassával, de Ferdinánd király 1550 februárjára már megkegyelmezett neki.⁹²⁴ Bizonyos Boronkay János pedig 1548-ban Bars vármegye jegyzője a vármegyei rovásadó és a kamarahaszna összeírásakor.⁹²⁵ A Bars vármegyei Tapolcsányi család esetében is valami hasonlót láthatunk. Tapolcsányi Tamás 1545-ben Bars vármegye alispánjaként írt a selmecieknek, hogy a rovásadó terén tartozásai mutatkoznak, és hogy Balassa Menyhárt főispánnak kötelessége azt behajtani.⁹²⁶ Ugyanez a Tapolcsányi Tamás és György (aki talán a testvére) Balassától 1547-ben egy birtokügyben oltalomlevelet kapott, amelyben a főúr garantálta birtokaik és szolgálóik különleges védelmét.⁹²⁷ Balassa nemesi familiárisa volt Balogh János is, aki szintén említésre került az 1544-es egyezség során. Balogh 1548-ban Hont vármegye alispánja, majd a következő évben, a csábrági per második ítélethozatalakor Balassa ügyvédje/jogi képviselője (*procurator*), ugyanekkor Bornemisza Imrével együtt Nádasdy Tamásnál járt közben ura ügyes-bajos dolgaiban.⁹²⁸ Itt kell említést tennünk Bogárdy Jánosról is, aki ugyan nem tekinthető a földesúri família tagjának, ugyanakkor a csábrági per során Balassa ügyvédje volt. Ugyanilyen *ad hoc* jelleggel kapott jogi téren megbízatást Dalmady Tamás is. Dalmady Hont vármegyei nemesember, aki rendszerint a szolgabírákkal együtt intézte az éppen aktuális megyei ügyeket, és rendszeresen tudósította Selmecbánya városát az országgyűlésekről, a regionális és az országos hírekről egyaránt. 1540 körüli, datálatlan levelében a bányavárosok ügyvédjének nevezte

⁹²² MNL OL X 501 Fasc. 30. No. 4.

⁹²³ A konvent jelentése Ferdinánd királynak a Bucsányi János névedí birtokának elfoglalása során megidézettek értesítéséről, 1549. január 23. MNL OL X 501 Fasc. 35. No. 32.

⁹²⁴ MNL OL E 148 Fasc. 932. No. 30.

⁹²⁵ MNL OL E 158 Vol. 3. 727–776. p.

⁹²⁶ Levele a selmeci bírónak és esküdteknek a kistapolcsányi kastélyból 1545. január 3-án. ŠABB PBŠ MMBŠ 1545 d. 1542-ben Bars vármegye alispánja és adószedője. 1542. július 18-án a kistapolcsányi kastélyban kiállított nyugtája: ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1542 d.

⁹²⁷ A Balassa által Csábrág várában, 1547. február 6-án kiállított oltalomlevél (*litterae protectionales*): MNL OL E 148 Fasc. 1682. No. 26., és Niklas graf zu Salm által Pozsonyban, 1550. február 16-án kiállított felmentő levél (*absolutionales*) Tapolcsányi Györgynek egy korábbi tanúvallomás ügyében: MNL OL E 148 Fasc. 932. No. 30.

⁹²⁸ Az említés sorrendjében: Dalmady Tamás levele a selmecbányai bírónak és esküdteknek, 1548. május 1. ŠABB PBŠ, MMBŠ 1548 d.; Ferdinánd ítéletlevele, Pozsony, 1549. március 16. MNL E 148 Fasc. 44. No. 48.; Balassa Menyhárt Nádasdy Tamásnak, Csábrág, 1549. március 9. MNL OL E 185 Missiles, I. d. No. 1. 1540-ben is Hont vármegye alispánja és szolgabírája. MZAB G 152, Kt. 10. Fasc. XI. No. 433.

magát, 1544–1545-ben pedig a vármegye alispáni minőségében írta alá leveleit.⁹²⁹ Az említett példák alapján azt gondolhatnánk, hogy a vármegye alispánja a főispán familiárisa volt, azonban ezt teljes bizonyossággal nem állíthatjuk.

A Palojthayakhoz hasonlóan a vármegyei nemesség szintén meghatározó családja a Palásthyak, és jó okunk van feltételezni, hogy Balassa-familiárisok is kerültek ki közülük. Ferdinánd király 1545-ben Forgách Zsigmondnak és Lászlónak adományozta Gányi, más néven Palásthy Márton Bars megyei Ény birtokát. Ennek több Palásthy-rokon mellett – úgymint Palásthy István Dorottya nevű felesége, továbbá Palásthy Albert és Máté – maga Balassa is ellentmondott.⁹³⁰ A megyei nemesség szintén klasszikus oszlopai a Libercsey családtagok, közöttük is találunk olyanokat, akik a Balassák szolgálatában álltak. A már említett Balassa-Losonczy-egyezség keretén belül jóllehet nem szolgálói minőségben, de előbukkan Libercsey Ferenc. Később Balassa János szolgálatában ott találjuk Libercsey Kristófot mint divényi prefektust; majd egy évszázaddal később Balassa (III.) Imre embereként Libercsey Mihályt.⁹³¹

Szintén nemesi familiáris volt a valószínűleg katonai szolgálatot teljesítő lévai Székely János és Némethy János, akik két évre kapták Bucsányi István említett névedí birtokát.⁹³² Nyakazó Ferenc, aki később, az 1560-as években jelentős erdélyi karriert futott be, ugyaníde sorolható. 1547-ben Balassa Menyhárt balassagyarmati kastélyában szolgált, majd ura 1549-ben a csábrági vár kapitányának tette meg.⁹³³ Gadóczy Gáspár Balassa embereként egyházi javakat foglalt el.⁹³⁴ Mikor 1544. szeptember 9-én Léva falai alatt elhárították a török portyát, a visszavonuló törököket üldöző csapatban ott volt egy bizonyos Gadóczy Péter, bizonyosan az előbbi rokona. Ő egyébként Balassa fegyverhordozó inasa volt, és párbajt vívott

⁹²⁹ 1544. december 7-én, 1545. január 7-én és március 12-én kelt levelei. ŠABB PBŠ MMBŠ Missiles 1544 és 1545 d.

⁹³⁰ MNL OL X 501 Fasc. 36. No. 13. Ugyanakkor: Palásthy I. Benedek védelemkérése Balassa hatalmaskodásai ellen: TÓTH 2001: 71.

⁹³¹ Az említés sorrendjében: Ferenc a Balassa és Lossonczy által kötött egyezségvalló levélben (1544); Kristóf levele Balassa Jánoshoz, Divény, 1567. november 12. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 94. Konv. B. fol. 101., valamint 1567. január 16. Uo. Fasc. 94. Konv. A. fol. 24. A család történetéhez: Kovács 2021.

⁹³² Lásd a 323–324. jegyzetet!

⁹³³ A szklabonyai Balassa János és Balassa Menyhárt közötti konfliktus kapcsán kiállított idézés (1546. március 31.) és a garamszentbenedeki konvent jelentése a királynak (1546. április 8.?), miszerint a gyarmati *castellumban* találkoztak Nyakazóval mint prefektussal: MNL OL X 501 Fasc. 80. No. 22.; SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 74.; KORPÁS 1999: 37–38.

⁹³⁴ A márianosztrai pálosok Csata és Gém birtokain: MNL OL X 501 Fasc. 43. No. 3.

az egyik esztergomi lovastiszttel, Deli Kubattal.⁹³⁵ Talán ugyanő volt az az apród, aki Balassa pajzsát és lándzsáját hordozta, amikor Aldana 1549 tavaszán, még az ostrom kezdete előtt találkozott a főúrral a Csábrág vára alatti malom mellett. Minden bizonnyal nemesi származású volt szentantali Nagy László familiáris, akiért Balassa egy selmecebányai háztulajdonlási ügyében járt közben, famulusának nevezve őt.⁹³⁶

Balassa Menyhárt szolgálatában természetesen nem csak nemesi származású személyek álltak. A szklabonyai Balassa János ellen elkövetett hatalmaskodásait 1537-ben és 1546-ban is jobbágyi származású szolgálók, Maszlagh Tamás és Nagy Mátyás (1546-ban „*alius Wewres vocatus*”) követték el. Nagy Mátyás érdekében 1544-ben sógorával, Thurzó Ferencsel együtt járt közben, hogy két selmeci polgár a nevezett szolgálóval szemben fennálló tartozását megtérítse.⁹³⁷

Az előbbi, hagyományosnak tekinthető szolgálói elemek mellett a másik nagy csoportot a hódítás következtében elmenekült személyek alkották. Ez esetben az ország belső területein lezajlott migráció jelentőségét kell figyelembe vennünk. Varga J. Jánosnál olvashatjuk Takáts Sándornak a Werbőczy Imre szolgálatába állt baranyaiakra és somogyiakra vonatkozó idézetét.⁹³⁸ Ennek lényege, hogy a mindenüket elvesztett nemesek – mivel birtokaikat a török elfoglalta – beálltak Werbőczy szolgálatába. Török Bálint fogságba vetése és famíliájának széthullása után maga Tinódi is egyenesen Werbőczy, a legközelebbi, török ellen harcoló úr udvarában lelt befogadásra.⁹³⁹ A Tinódi által papírra vetett és Balassát méltató sorok mögött ennek alapján ugyanazt a jelenséget kell meglátnunk: az oszmán hódítás elől menekültek – más választás nem lévén – beálltak egy olyan úrhoz, akihez valamilyen módon tartozhattak.

Minden bizonnyal ezek voltak azok a nemesek, akik Balassa katonaságát, lovasságát adták. Számuk természetesen változó volt. 1544-ben Tinódi a török kémjelentés szerint Balassa lévai lovasságát 100 főben határozta meg.⁹⁴⁰ Az 1549. évi ostromot leíró Aldana Balassa két várában, Léván és Csábrágban összesen 200

⁹³⁵ Kubád ebben az időben az esztergomi lovasság egyik ágája. HEGYI 2007: 689.; TINÓDI 1554: 282. Bakács Istvánnál olvasható egy adat, miszerint Bozók prépostságát a 16. század elején egy bizonyos Gadóczy Benedek foglalta el. BAKÁCS 1971: 55.

⁹³⁶ Balassa Menyhárt a selmecebányai bírónak és esküdteknek, Csábrág vára, 1546. május 19. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546. d.; VIROVECZ 2021: 242–243.

⁹³⁷ Balassa Menyhárt és Thurzó Ferenc a selmecebányai bírónak és esküdteknek, Léva vára, 1544. december 10. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d.; VIROVECZ 2021: 234–235.

⁹³⁸ VARGA J. 1981: 28.

⁹³⁹ SZAKÁLY 1984: 10–11.

⁹⁴⁰ TINÓDI 1554: 283.

(150+50) összegyűjtött nemesről tudósít, akik mind lovasként szolgáltak.⁹⁴¹ A számadatok nyilvánvalóan kerekített, becsült értékek, inkább a nagyságrendre érdemes figyelni. A közhelynek számító tény, miszerint a végvidék lakossága erősen militarizálódott, Léva térségére is igaz. Ennélfogva Balassa szolgálatában mindazokat föllelhetjük, akik időszakosan fegyvert fogtak vagy fegyverforgatásra kényszerültek. A források többségében hajdúknak nevezett csoport az ő szolgálatában is megtalálható.⁹⁴² A Szitnyát védők között is találkozhatunk velük, és a Basótól segítség gyanánt érkező csapat is ilyen elemekből állhatott. Csáforda Miklós leveléből tudjuk, hogy 1546-ban is megfordultak Balassagyarmaton, hogy szolgálatba állhassanak.⁹⁴³ Mindemellett (ha ideiglenesen is, de) számolnunk kell a régióban megforduló idegen zsoldosok, csehek és lengyelek jelenlétével is, akik számára az északi területek mintegy felvevőpiacként funkcionáltak. Jelenlétük már a két király háborújában is erőteljes, és szolgálatba állásuk egyik kései kifizetése, amikor Álvaro de Sande spanyoljai az 1545. évi hadjárat során a Podmaniczky testvérek cseh és lengyel zsoldosai ellen kerültek bevetésre. Ezzel párhuzamba állítható az Aldana-napló beszámolója, amely szerint Balassa Léván 200 cseh puskást hagyott a védelem erősítésére.⁹⁴⁴

Amikor a Magyar Királyság középső-északi régiójának mindennapi életében tényleges valósággá vált a háború, szükségszerűen átalakult a helyi társadalom összetétele. Ma már közhely, hogy a birodalmakat elválasztó végvidék nem tekinthető kizárólagos és egyértelmű határsávnak, hanem sokkal inkább valamiféle önálló entitásnak, amely belső jellemzői révén valójában rengeteg téren különbözik azoktól a területektől, amelyeket elválaszt. Az oszmánok előretörése Hont és Bars vármegyék területén, a déli részek falvainak hódoltatása, a katonaság megjelenése és a portyák állandósulása a környék militarizálódását eredményezte. Megjelentek az eredeti közegüket hátrahagyott, és vélhetőleg számkivetett elemek, akiknek érvényesülési közegük természetesen maga a frontvonal volt.

A Bernardo de Aldana nevéhez köthető napló meglehetősen sok információt tartalmaz a kortárs személyekről, az ostromlott várakról és a védőkről. Balassa jellemzésekor a vitézi erények méltatása mellett arról is beszámol, hogy a főúr végső kétségbeesésében állítólag a törökhöz folyamodott segítségért. A napló szerint a hadjárat megindulásával egy időben elküldte az egyik, még korábbi

⁹⁴¹ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 74.

⁹⁴² TINÓDI 1554: 205.

⁹⁴³ Lásd a Függelék 14. levelét!

⁹⁴⁴ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 74.

portyáin fogságába ejtett, Szabács nevű „eszés török foglyát” egy másik kíséretében, hogy szerezzenek segítséget a budai pasától.⁹⁴⁵ Amennyiben pedig ez nem lehetséges, akkor váltságdíjként Szabács küldjön neki két lovat és kétezer tallért. Szabács jóllehet segítséget nem tudott szerezni, de szabadulása váltságdíját állítólag megküldte Balassának. Miként korábban említettük, Balassa segítségkérése a budai pasától minden bizonnyal fikció, ugyanis az évek óta tartó ellenséges viszony fényében ez aligha képzelhető el. Ugyanakkor számunkra most nem ez, hanem Szabács személye érdekes, aki nem itt bukkan föl először. 1546-ban Gerhard Veltwyck, V. Károly császár követe isztambuli útja során Rusztán pasával folytatott tárgyalásokat. Ennek keretében fogolycseréről is szó esett, és Rusztán ígéretet tett arra, hogy három keresztény foglyot (Joannes Theiisst/Hans Teyst, Thomas Hopfnert/Hoffnert és Henrich Satlert), akiket Török Bálinttal és Majláth Istvánval együtt tartottak fogva, szabadon bocsáttat. A három keresztényért cserébe adandó három török foglyot a követén keresztül maga a budai pasa nevezte meg. Itt találkozunk elsőként Szabáccsal, akit a Joannes Theissért kiváltandó törökként említettek, és aki ekkor Balassa fogságában volt.⁹⁴⁶ A tényleges fogolycseré fölötti tárgyalás 1549-ig elhúzódott. Amikor Szabácsra is sor került volna, Balassa valóban közbelépett, aki ekkor – a már fentebb írt állítólagos ok miatt – szabadon engedte Szabácsot, egy másik fogollyal együtt.⁹⁴⁷

A történet érdekessége, hogy Szabács „fogságai” itt még nem értek véget. Temesvár 1552. évi ostrománál Losonczy István mellett ott küzdött Forgách Simon is, aki a feladást követő kivonulás után kibontakozott harcban súlyos sebesülésekkel a törökök fogságába esett. Istvánffy Miklós szerint Forgáchot Szabácsért, az esztergomi lovasság egyik tisztjéért(!) cserélték ki.⁹⁴⁸ Szerencsénkre ez ügyben primer források is rendelkezésre állnak. Forgách Zsigmond (Simon apja) arra kérte Ferdinánd királyt, hogy tegyen fia szabadulásáért, a király pedig meghagyta

⁹⁴⁵ Akinek neve a spanyolban: Xabaz. SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 73.

⁹⁴⁶ „Sabacz beym Balassa” Memoriale de quibusdam captivis liberandis. ÖStA HStA Türkei I. Kt. 6. Konv. 3. 1546. I–VI. fol. 4.

⁹⁴⁷ „De captivis Germanis liberandis, ad multas, et pias hortationes nuntii respondit passa, quod si essent in potestate sua, statim eos dono remitteret dominis, sed Rusthany sunt, nec unquam eliberabuntur, nisi Sabatz eliberetur, ad haec nuntius dixit se nescire de liberatione Sabacz, quia Balassa nunc parum convenit cum Regia Majestate vel dominis, sed alia via quaerenda esset.” Pozsgay Zsigmond jelentése a budai pasától Várday Pálnak és Niklas Graf zu Salmnak 1549 februárjában. RUGONFALVI KISS 1908: 17–18.; KOVACHICH 1798: 88. A foglyokról és váltságdíjukról még 1554-ből is van hír: Tojgun budai pasa levele Eck von Salmnak a Rákosmezőről 1554. augusztus 6-án, miszerint Eck apja, Nikolas „Dely Sabacz”-nak a három fogolyért 4750 tallért ígért. Később Dely Sabacz levele Ecknek augusztus 26-án, Budáról. PETRITSCH 1991: 112. (296. regeszta).

⁹⁴⁸ ISTVÁNFY 2003: 194.

Balassa Jánosnak, Menyhárt öccsének, hogy Szabácsot, aki akkor Csábrágon volt fogva tartva, adja oda Forgáchért.⁹⁴⁹ Hogy hogyan és miként kerülhetett – már szabadulása után – újfent a Balassák fogságába, azt csak találgatni tudjuk, mindenestre csábító a gondolat, hogy valamiféle kölcsönös alku lássunk a háttérben Szabács és a Balassák között.⁹⁵⁰

A végvidék másik jellegzetes figurája szintén az Aldana-naplóból rajzolódik ki előttünk. A királyi sereg Balassa három vára közül elsőként a Selmecebánya előterében magasodó Szitnya ellen indult, ahol 1543-ban Balassa erősséget építtetett. Aldana 1549. március 26-án egy tűzérsséggel megerősített pár száz főnyi spanyol egységgel azt két nap alatt bevette. Miután a kezdeti harcokat követően nyilvánvalóvá vált, hogy a védők nem tarthatják tovább a várat, a várnagy tárgyalásba bocsátkozott Aldanával. Figyelemre méltó jellemzése: „sudár termetű, szikár, sötét bőrű férfiú volt, törökös szakállat viselt, valójában török is volt, hajdan még janicsárként szolgált Rodosz szigetén, annak utána vette fel a keresztséget Erdélyben, s onnan hozta magával Balassa”.⁹⁵¹ Sajnos meglehetősen kevés információval rendelkezünk róla, ugyanis maga a napló annyit ír, hogy a vár feladását követően a király szolgálatába állt, de három hónapon belül elhunyt. Külön érdekesség, hogy keresztnéve is többféle változatban maradt fenn: Aldana Makray Jánosnak nevezte, Tinódi költeményében Makri Lukács a neve.⁹⁵² A hadjáratban részt vett a korábbi komáromi kapitány, Horvátinovics Bertalan is, aki a szitnyai ostromot követően Selmecebánya városával Makray hagyatékáról levelezett. Arra kérte őket, hogy két másik személy javaival együtt küldjék azt el neki, amit végül május 29-én a csábrági ostromtáborban meg is kapott. Horvát három levelében két különböző keresztnéven említette Makrayt, ráadásul olyanokon, amelyek az eddigiekkel nem egyeznek: Németiből április 6-án mint „Nicolanus Makray”, a csábrági vár alatti katonai táborból május 24-én mint „Georgii Makray”, ugyanonnan május 29-én írt levelében pedig mint „Mackhry Jurg”.⁹⁵³

Az előbbi példák rávilágítanak arra, hogy a végvidéki környezet valójában a társadalmi mobilitás sajátos közege volt, ahol a különböző identitások könnyen átjárhatóak voltak. Mindez intenzívebben működött abban az esetben, amikor az

⁹⁴⁹ Ferdinánd levele Balassa Jánosnak, 1552. szeptember. 3. HL TGy 1552/22.

⁹⁵⁰ A lévai védők között említett Tersi Basa és Perhát talán ugyanígy oszmán-török háttérrel rendelkezhetett.

⁹⁵¹ Fegyverzetének leírása: „handzsár függött az oldalán, íjat és három vesszőt tartott a kezében, az apródja pedig egy kilencaraszos puskát hozott.” SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 71.

⁹⁵² „Makri Lukács porkoláb vala.” TINÓDI 1554: 205.; ISTVÁNFY 2003: 126.

⁹⁵³ Levelei a selmecebányai tanácsnak: ŠABB PBŠ, MMBŠ 1549 d.

egyezményesen rögzített határ még nem létezett, és a régió nem állt olyan jellegű intézményi ellenőrzés alatt, mint a későbbi végvidéki főkapitányságok esetében.

Ezt a familiárisi-szervitori hálózatot 1549-ben felszámolták. Az említett Makray mellett – aki Szitnyát adta föl a spanyoloknak – Balassa Léván és Csábrágban is kinevezte előljáróit. Tekintve, hogy ők vezették a védelmet, nyugodtan állíthatjuk, hogy bennük a főúr legmegbízhatóbb embereit kell látnunk. Az Aldana-napló szerint Balassa Léván a védők kapitányának Daczó Tamást (akinek személyéről később bővebben értekezünk), várnagynak pedig Kis Andrást nevezte ki, aki a vár védelmében Tinódi szerint hőiesen helytállva esett el.⁹⁵⁴ Utóbbit a hiteleshelyi oklevelekben ebben a tisztségében említik.⁹⁵⁵ Tinódi Sebestyén megnevezett még egy bizonyos „Farkas Gienis”-t, aki Kis mellett szintén a porkoláb (a várnagy korabeli megfelelője) tisztséget viselte.⁹⁵⁶ Hogy 1549-ben csakugyan így volt-e, nem tudjuk, de egy évvel korábban Farkas Dénes Léva várának nem porkolábjá, hanem *provisora*, vagyis udvarbírója volt.⁹⁵⁷

Csábrág élén is két személy állt. Az ottani csapatok parancsnoka karaszzi Kincsy (vagy Kincse) Mihály volt,⁹⁵⁸ akinek életútja egy igazán érdekes, és a belháborús, pártoskodó viszonyokra jellemző nemesi karrier. Kincsy – mint Hont vármegyei birtokos nemes⁹⁵⁹ – a belháború éveiben a bedeghi Nyáry család szolgálója volt. 1540-ben a teszéri uradalom prefektusa, és minden bizonnyal közvetlen ura Nyáry János.⁹⁶⁰ 1544-ben már a teszéri erősség várnagya, és Ferdinánd király ebbéli tisztségében intette meg, ugyanis a selmeci polgárok arra panaszkodtak, hogy Kincsy emberei zaklatják őket, és többek között elfoglalták egy halastavukat is.⁹⁶¹ A király Nyáry Ferencnek hasonlóképp parancsolta, hogy akadályozza meg szolgálóját, Kincsyt annak hatalmaskodásaiban, vagyis egyértelműen

⁹⁵⁴ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 74.; TINÓDI 1554: 207–208.

⁹⁵⁵ A garamszentbenedeki konvent jelentése a királynak, 1549. január 23. MNL OL X 501 Fasc. 35. No. 32.

⁹⁵⁶ TINÓDI 1554: 205.

⁹⁵⁷ Levele a selmecieknek 1548 március 1-jén. ŠABB PĚŠ, MMBŠ Missiles 1548 d.

⁹⁵⁸ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 74.

⁹⁵⁹ Az 1549-es dikajegyzék szerint hat adózó portáját írták össze a Hont vármegyei Szódón. MAKSAY 1990: 156.

⁹⁶⁰ „Mích[ae]l Kŷnchÿe” a selmeci bírónak és esküdteknek, 1540. június 29-én kelt levele szerint „dominus Iohannes”-nek nevezi bedeghi Nyáry Jánost. Szalay Istvánnak július 15-én, Teszéről írt levelében teszéri prefektusnak nevezi magát.

⁹⁶¹ Kincsy Mihály levele a teszéri *castellumból* 1544. március 2-án, majd június 22-én. Ferdinánd Kincsynek („egregio Michaeli Kŷncszÿ castellano fortaliti Theßer”), Prága, 1544. július 28. (Oláh Miklós ellenjegyzésével). Kincsy egy további levele Teszéről 1545. március 22-én. Uo. ŠABB PĚŠ, MMBŠ Missiles 1544 és 1545 d.

a Nyáryakat tekinthetjük *dominusainak*.⁹⁶² 1548-ban viszont már biztosan Balassa Menyhárt szolgálatában állt, méghozzá Csábrág várában viselt tisztséget, ami különösen a Balassa és Nyáry Ferenc közötti évtizedes ellentét tükrében figyelemre méltó.⁹⁶³ Kincsy személyében tehát egy urat váltó familiárist láthatunk. Csábrág másik elöljárója „várfőkapitányként” Nyakazó Ferenc lett, aki később, az 1560-as években jelentős erdélyi karriert futott be mint János Zsigmond udvari familiárisa és kapitánya.⁹⁶⁴ Részt vett a Balassa elpártolása után indított erdélyi hadjáratban, Serédy nagyfalvi erősségét Báthoryval együtt foglalta el. Nyakazó már 1546-ban a balassagyarmati kastélyában szolgált, akit ura az ostrom miatt vezényelt át Csábrágba.⁹⁶⁵

Nem teljesen világos, hogy a várak bevételét követően kik és hányan voltak azok, akik követték Balassát, de későbbi erdélyi szereplésükből következtetve két fő, Daczó Tamás és Nyakazó Ferenc bizonyára idesorolható. Boronkay Boldizsár deák neve Erdélyben egy jóval későbbi oklevélben szintén felbukkan. Eszerint Balassa a Diódhoz tartozó Kismindszenten Boronkaynak és feleségének, Vas Margitnak átengedett egy házat.⁹⁶⁶ Ha nem is 1549-ben, de később nagy valószínűséggel ő is követte Balassát Erdélybe.

Bár a földesúri família szétesett, és Balassa sorsa többeket magával rántott, mégis, elszórta található források a szolgáltók későbbi sorsáról. Romhányi Ferenc és Litvárczy András Balassával együtt bukott, elvesztették Nógrád és Hont megyei birtokaikat.⁹⁶⁷ Tinódi a költeményében többek haláláról is tudósított, azonban tévesen. Ilyen szervitor volt Nagy Ambrus, az ipolypásztói tisztartó. Már 1544-ben, a „szalkai viadal” kapcsán halálát írta,⁹⁶⁸ majd 1549-ben, a vár bevételekor szintén.⁹⁶⁹ 1551-ben az Ulománon történt híres rajtaütésnél „egy falka

⁹⁶² Ferdinánd Nyáry Ferencnek, Bécs, 1544. december 17. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544 d.

⁹⁶³ Kincsy a szentantali vámosoknak, György bírónak és Péter deáknak, 1548. július 21. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1548 d.

⁹⁶⁴ Váradai főkapitány először (1557–1558), lovászmester és udvari főkapitány (1563–1565), Bihar vármegye főispánja és váradai főkapitány másodszer (1565–1567), Máramaros vármegye főispánja (1568–1572), a huszti vár prefektusa és a máramarosi sókamara ispánja (1568–1572). HORN 2012: 356.

⁹⁶⁵ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 74.; KÖRPÁS 1999: 37–38.

⁹⁶⁶ ANR DJ Cluj, Fond familial Bálintitt, Ser. 1. Nr. 85.

⁹⁶⁷ 1550. február 6. MNL OL A 57 Vol. 2. 379. A későbbiekben a családból Menyhárt öccsét, Jánost kékkői kapitányként az 1560-as években Romhányi Péter szolgált. Két levele Balassa Jánosnak a szécsényi bég esztergári dülásairól, 1567. szeptember 21. és november 13. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 94. Konv. B. fol. 99/a. et passim.

⁹⁶⁸ TINÓDI 1554: 284.

⁹⁶⁹ „Nagy Ambrust sebben székiben megölek.” TINÓDI 1554: 209.

hajdúval” megjelent egy bizonyos Nagy Ambrus, aki Tóth Mihály mellett még a szegedi akcióban is részt vett.⁹⁷⁰ Nagy Orbánt az előbbiekhöz hasonlóan a „tőrésnél ellövők”,⁹⁷¹ azonban 1556-ban ugyanott (Léván) három lóval teljesített katonai szolgálatot.⁹⁷² Ugyanígyen sorsot írt a már említett Tersi Basának, akit öt évvel később, 1554-ben (szintén Léván) még mint a vár körüli szolgálattal tartozó személyt írtak össze.⁹⁷³ János ispánt ugyanekkor, ugyanebben a státuszban rögzítették, Somogyi Máté pedig talán megfeleltethető a két évvel később Thury György kapitánysága alatt két lóval szolgáló „Mathias Somoghý”-val.⁹⁷⁴ Az említettekhez hasonlóan „helyben maradt” bessei Móré János, ami azt sugallja, hogy az 1549. évi hadjáratnak a régió társadalmi struktúrájában jelentkező egyetlen eredménye Balassa eltávolítása volt. Egykori szolgálói közül többen helyben maradtak, és korábbi tisztségeiknek, feladatköreiknek megfeleltethető, vagy legalábbis hasonló szintű szolgálatokba kerültek.

Balassának Erdélyben nem voltak jelentős birtokai, és kezdetben a Léta várához tartozó Tordaszentlászlón tartózkodott. Végigkövettük, hogy lakhatását nagyjából két-három évig rendezetlen birtokviszonyok jellemezték, majd azt, hogyan jutott újra Diód és Léta birtokába. Ugyanakkor erdélyi helyzetének megszilárdulása után is előbb Csábrág, majd Árva, végül Likava várát kérte a királytól, következésképp el akarta hagyni a tartományt. Főkapitányként elviekben már kapott a királytól fizetést, hogy lovasságot tartson. Ez azonban – ha időnként meg is érkezett – valójában semmit nem oldott meg. Balassa a korábbi gyakorlattal ellentétben nem tudta elérni, hogy saját familiája eltartását átvállalja a kincstár – ahogyan azt többen igyekeztek elérni –, az egy évre szerződötett lovasok pedig nem kötődtek hozzá hagyományosan, a társadalmi struktúrában meglévő szállal. Az előbbieket tekintetében másképp értelmezhető Báthory véleményének azon része, amelyben a főurat annyira kapzsinak nevezi, hogy képtelen szervitorok tartására. Balassa az állandó rezidencia hiányában nagy valószínűséggel rendszeres szolgálókat nem tudott tartani, szélesebb értelemben vett familiárisi körről pedig nem is beszélhetünk.

Legközelebbi állandó lakhelye, amely megfelelő família kiépítését is lehetővé tette, Szatmár volt. Az erősség, amelyet hat évig tartott a kezében, a száműzetését

⁹⁷⁰ TINÓDI 1554: 46., 57.

⁹⁷¹ TINÓDI 1554: 209.

⁹⁷² MNL OL E 156 a. Fasc. 23. No. 7./a. 58. p.

⁹⁷³ „Tersii Basa”, „Tersii Basát, Pohárnok Miklós ellövők”. TINÓDI 1554: 206., 209. „Therssý bassa”. MNL OL E 156 a. Fasc. 16. No. 5./a. fol. 40. 84. p.

⁹⁷⁴ „Ioannes Espan”. MNL OL E 156 a. Fasc. 16. No. 5./a. fol. 7. 17. p. és Fasc. 23. No. 7./a. 56. p.

megelőzően kezelt birtokaihoz hasonlóan határvidéken terült el. Balassa aktív és sikeres szereplése a háború és a végvidék függvénye volt. Melith György följelentésének legfontosabb elemei is ezt mutatják: különféle adók kivetése, rekvirálás a hadsereg élelmezéséhez, a környék nemesi birtokainak földülása. A kirobbant háború rendezetlen viszonyait kihasználva az ellenségnek tekintett fél birtokait elfoglalta, és kiosztotta azokat emberei között.⁹⁷⁵ Ez valójában azt jelenti, hogy Balassa ugyanúgy járt el az 1560-as években, ahogyan ifjúkora idején: azt az 1530-as, 1540-es évekből öröklődött gyakorlatot követte, amelyet a kettős királyság belháborús viszonyai teremtettek meg.

A szatmári térség várakkal, erősségekkel rendelkező urai közül többen is a familiárisai lettek. A már említett Matusnay Péter, Kovászó várának ura, aki a Balassa Imre lányával kötött házasság révén eleve rokonnak számított. Rozsály várura, Kun Domokos ugyan nem kötődött rokoni szállal Balassához, de bensőséges szolgálójaként tartották számon. A két család közötti kapcsolat több évtizedre visszamenőleg létezett, ugyanis Menyhártnak és fivéreinek már Czibak megöletésekor együtt kellett menekülniük Kun Gotthárddal. Domokoshoz hasonlóan Balassa familiárisaként tartották számon a hadadi várurat, Sulyok Györgyöt. Az ő unokaöccsének, Sulyok Ferencnek lánytestvére, Anna Balassa János felesége volt. Ugyanakkor Balassa Menyhárt megjelenése jelentősen megbolygatta és átrendezte a régió társadalmi viszonyait. Ezek az urak ugyanis rokonságuk révén több szálon, elválaszthatatlanul fonódtak össze a helyi birtokos nemességgel. Balassa – Szatmár révén a legnagyobb birtokos – ebbe nemcsak a dominuszszervitor viszony létesítésével nyúlt bele, hanem átpártolásával politikai jellegű töltetet is adott ezeknek a kapcsolatoknak. A Szatmárban, Máramarosban és Ugocsában is kiterjedt birtokokkal rendelkező Rozsályi Kun fivérek közül tehát a már említett Domokos lett Balassa szervitora.⁹⁷⁶ Ő a felesége, Károlyi Fruzsina révén azonban nemcsak a Károlyiakhoz kötődött, hanem a Csaholyiakkal, és többek között Sulyok Ferencsel, Serédy Istvánval és Melith Györggyel is atyafiságban állt.⁹⁷⁷ Csaholyi Imre Anna nevű lánya Melith György felesége volt, de

⁹⁷⁵ Erre vonatkozóan lásd Melith György fogalmazványát (Függelék 33.), valamint a Tompa Istvának és Kun Domokosnak tett adományokat (lásd a 787. jegyzetet!).

⁹⁷⁶ GÉRESI 1885: 257.

⁹⁷⁷ GÉRESI 1885: 287. Csaholy Ferenc Csengerben kelt végrendeletében (1559. március 25. Uo. 307.) Sulyok Ferenc gondviselésére bízta feleségét másokkal, például a Kunokkal és a Károlyiakkal együtt. Nyolc évvel később tett végrendeletében (1567. szeptember 24.) Báthory Miklósnak hagyta meg, hogy viselje gondját feleségének, szolgálait pedig rozsályi Kun Lászlóra és az ő atyjafiaira, Sulyok Ferencre, Károlyi Györgyre és Serédy Istvánra bízta. GÉRESI 1885: 373.

Csaholyi Imre testvérének, Péternek is volt egy Anna nevű lánya, akinek Sulyok Ferenc, Sulyok György unokaöccse volt a férje.⁹⁷⁸ Vagyis a két unokatestvér Csaholyi lány a Melithek és a Sulyokok atyafiságának alapját jelentette. Természetesen a rokoni kötelékek pereskedéssel is jártak.⁹⁷⁹ Balassa azért, hogy familiárisai lettek, „kiemelte” ebből a körből a Kun és a Sulyok családot, a velük rokon Melith-, valamint a Serédy- és a Várday-birtokokat viszont elérték hatalmasodásai.

Hozzá kell tennünk, hogy Balassa Menyhártnak itt sikerült azt elérnie (vagy legalábbis hivatalos úton is törekedett rá), hogy a hozzá társadalmi kapoccsal kötődő személyek fizetését ne saját maga mint magánföldesúr, hanem a kincstár vállalja magára. Az 1562-ben benyújtott, és katonaságát név szerint soroló mustrajegyzékben – sok más familiárisa között – első helyen találjuk Sulyok Györgyöt 50, továbbá Kun Domokost 25, szaniszlófi Báthory Istvánt pedig 10 lovasra járó fizetéssel.

A végvidéki karrier azonban sok lehetőséget és ugyanannyi csapdát is rejtett. Somlyai Báthory István szatmári rajtaütése 1564. szeptember 3-án, valamint János Zsigmond hadjárata (a Balassa családtagok fogságán kívül) újra teljes pozícióvesztéssel volt egyenlő. A választott király a lázadó birtokait elfoglalta, és noha a következő év tavaszán Szatmár újfent meghódolt, Balassa már nem tekinthette azt otthonának. Központi rezidencia hiányában gyakorlatilag ugyanabba a helyzetbe került, mint 1549-ben. A jelképes túlzás mellett komolyságát is meg kell látnunk annak a levélnek, amelyben otthon gyanánt a frissen elfoglalt Szerencset kéri, mert „nincs hova bekötnie a lovát”.⁹⁸⁰ Balassa mellett ekkor már csak legszűkebb szolgálói körét találjuk. Ha hihetünk a *Komédiának*, akkor a Linzben, udvari szolgálaton lévő idősebb fiú, Boldizsár mellett Daczó Tamás és egy bizonyos Péter deák voltak jelen. Az előbbieket fényében Balassa familiárisi és szolgálói körének alakulását két időszakra bonthatjuk: az 1540-es évek Hont és Bars vármegyében, illetve az ezt lezáró 1549. évi elűzése, valamint az erdélyi évek, 1550-től egészen 1564-ig, előbb Diód és Léta, majd 1558-tól Szatmár központtal. A háborús helyzet

⁹⁷⁸ SZIRMAI 1810: 112.

⁹⁷⁹ A Matusnayak Kovászóért az 1540-es évektől kezdve pereskedtek Kávássy Kristóffal. Az „őspróbémát” az okozta, hogy Matusnay Ferenc eladta a várat Kávássynak, de a beiktatást fiai tiltakozása, valamint további vizsgálatok és ellentmondások hiúsították meg. MNL OL P 1963, 46. tétel, No. 5., 6., 17., 61. A Várdayak a Melith és Büdy családokkal pereskedtek több helyi birtok fölött. MNL OL P 707, I. sor. Fasc. 10. No. 81., 87. et passim.

⁹⁸⁰ „[...] non est mihi totus locus, non solum pro persona mea ubi decumbam, sed nec quo unum tantum equum alligare possem.” Balassa levele Miksának, Szatmár, 1565. október 15. *Történeti Lapok* 3. (1876) 38. sz. 599–600.

és a lakhely változtatásának kényszere természetesen árnyalja a képet, de így is világos előttünk, hogy „klasszikus” értelemben vett magánföldesúri udvart nem tudott létrehozni.

Mindezek után még különösebben hat a tény, hogy voltak olyan személyek, akik évtizedes távlatokban is megtalálhatók Balassa környezetében. A leghosszabb időintervallumot Szénássy István karaktere fedi le. Már 1538-ban, a szklabornyai Balassa János elleni perben ügyvédként védte Balassát.⁹⁸¹ A források egészen hosszú időn át nem szólnak róla, de szinte minden egyéb forrásnál többet árul el Balassa János egy levelében írt félmondata: „adolescens Michael Szenassý alumnus meus.”⁹⁸² Hogy a nevezett Mihály a testvére, vagy minden gyanú szerint inkább a fia volt-e Istvánnak, valójában a lényegen – miszerint a Szénássyak a legközelebbi Balassa-familiárisoknak tekintendők – nem változtat. Nevét ott találjuk Balassa katonáinak mustrajegyzékében is.⁹⁸³ 1565-ben, Szatmár visszafoglalásánál már egyértelműen Balassa Menyhárt oldalán találkozunk vele. A harcokban többször is kitüntette magát, záskmányolt egy török zászlót, Erdődnél 150 lovasal győzött 500 török ellen, rabul ejtett egy agát, és a tatárokat is megverte.⁹⁸⁴ Ura halála után – már egri lovastisztként – annak egyetlen hátrahagyott fián, Balassa Istvánon igyekezett behajtani a korábbi adósságot, amikor visszakövetelte tőle az apjának egykor kölcsönadott arany nyakláncot.⁹⁸⁵

Szénássyhoz hasonlóan univerzális szerepekben időről időre fölbukkanó személy Daczó Tamás. Bár az első adatok 1549-hez köthetők, egyértelmű, hogy a kettejük közötti kötelék régebbre nyúlik vissza. Nagy Iván családtörténeti munkájában a dacsólámi Dacsóknál szerepeltette, amely a név és a birtok egyezése, valamint a Balassák jelenléte miatt valóban csábító következtetés volna.⁹⁸⁶ Daczó azonban nem Hont vármegyei, hanem székely származású, és a sepsiszentgyörgyi előnevet viselte.⁹⁸⁷ A kiemelt erősség, Léva védelmének vezetője az úr egyik legbelső, bizalmi embere volt.⁹⁸⁸ Léva elestekor megadta magát és fogságba került, amelynek ideje őszig elhúzódott.⁹⁸⁹ Az 1550-es évek derekán már Bebek Ferenc

⁹⁸¹ MNL OL P II Series XV. 37. cs. Fasc. AAA. et IV, No. 17.

⁹⁸² Balassa János levele Nádasdy Tamásnak, Zólyom, 1561. március 16. MNL OL E 185 Missiles, 1. d. No. 25.

⁹⁸³ „Sennóschi Istuan” 9 lóra kapott fizetést. ÖStA KA AFA Akten, Kt. 16. 1563/1/ad 4. fol. 3r.

⁹⁸⁴ KARÁCSONYI 1890: 32.

⁹⁸⁵ HÁZI 1928a: 98.

⁹⁸⁶ NAGY 1858: 217.

⁹⁸⁷ Leszármazottaira lásd: BALOGH 2019: 15–16.

⁹⁸⁸ SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 74. „Kösztök hadnagy az vitéz Daczó Tamás.” TINÓDI 1554: 205.

⁹⁸⁹ Levele szabadulásáért Nádasdy Tamásnak, Léva, 1549. november 13. MÁLYUSZ 1929: 266.

szolgálója, de mi sem példázza jobban a Balassával meglévő kapcsolatot, hogy „korábbi” ura oldalán főszerepet vállalt a Bebek elleni merényletben.⁹⁹⁰ Ugyanekkor már a munkácsi vár kapitánya, és a béketárgyalások idején a huszti kapitány Hagymássy Kristóffal összehangoltan tevékenykedett.⁹⁹¹ Ura pártváltását követően szinte meghatározhatatlan, talán kettős „hűségben” folytatta pályáját. János Zsigmond megbízásából továbbra is Munkács várának előljárója volt, 1563 nyarán Szucsávában, a végjáték idején a választott király ellen törő önjelölt cárral, Héraklidésszel is csatázott, ahonnan sebesültként tért vissza Erdélybe, hogy kezeltesse magát.⁹⁹² Balassa támogatta Héraklidészt, tehát egykori urával ellentétes oldalon találjuk.⁹⁹³ Ennek ellenére folyamatosan személyes kapcsolatban volt Balassával és Zay Ferencsel is.⁹⁹⁴ Elképzelhető, hogy ezt sikerült titkolnia, de az is, hogy szolgálata kétkulacsos volt. Mindenesetre az imázsépítés terén remekül működött, ugyanis János Zsigmond itáliai testőrkapitánya, a külső szemlélő Giovanandrea Gromo igen elismerően nyilatkozott kvalitásairól.⁹⁹⁵ A *Komédia* 1566-ra Linzbe, Boldizsár környezetébe helyezte, ennek a ténynek a hitelességét sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk. Daczó és Balassa között minden bizonnyal szóbeliségen alapuló szövetségi kötelék létezett, amely az aktuálpolitikai viszonyoknak megfelelően alkalmanként szorosabb együttműködést eredményezett. Daczó valószínűleg hasonló helyzetben lehetett, mint Nyakazó Ferenc, a már korábban említett, szintén régi Balassa-familiáris. Az ő számukra Balassa átpártolása inkább az addigi egzisztenciát veszélyeztető, túl magas rizikófaktort jelentő akcióként jöhetett számításba. Hasonlóan kétoldalú volt Kasza Mátyás szolgálata is, akit ugyancsak megtalálunk a *Komédiában*. A Balassa pártváltását követő első mozgósítás idején egyértelműen János Zsigmond híve, de valamikor

⁹⁹⁰ Dobó szamosújvári kiostromlásakor Balassa csapatait vezette. Említése a Petrovics és Dobó között 1556. szeptember 13-án kötött egyezségben: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 76. Konv. C. fol. 13–14.

⁹⁹¹ 1558-ban kapitány. NAGY 1898: 406. 1562. július 27-i levelében prefektusnak nevezte magát. HL TGy 1562/1. Szintén prefektus: LEHOCZKY 1882: 555.

⁹⁹² „[...] dicitur esse Thomas Daczo graviter vulneratus, et deductus in Transilvaniam illicque chirurgorum opera curari. Is Thomas Daczo fuit gentium Transilvani Principis capitaneus.” Zay Ferenc Miksának, Kassa, 1563. október 22. ÖStA KA AFA Akten kt. 17. 1563/10. Továbbá KEMÉNY 1896: 98.

⁹⁹³ Zay Ferenc Miksának írt levelében (1562. február 11.) János Zsigmond feltétlen hívének nevezte Némethy Ferenc, Báthory István, Varkocs Tamás, Hagymássy Kristóf és Báthory György mellett. EOE II.: 146. Továbbá KEMÉNY 1896: 98.

⁹⁹⁴ Melith György följelentési fogalmazványa szerint Zay a király mandátumát Daczóval küldte el Balassának.

⁹⁹⁵ TIMA 2000: 59.

1562 tavaszán Balassa szolgálatába szegődött, és nevét megtaláljuk a főúr katonái között is.⁹⁹⁶ 1563-ban az ő hadnagysága alatt rekviráltak Melith György mátészalkai birtokairól, és ugyanebben az évben Balassának szedte be a tizedeket.⁹⁹⁷ De mindjárt mellé kell tennünk, hogy pár évvel később Batthyány Ferencet nevezte meg egyedüli urának, amikor saját birtokait akarták dézsmálni.⁹⁹⁸

A harmadik, hosszú időn át szolgálatban álló személy ugyan később kerül Menyhárt környezetébe, de jelenléte kontinuusnak mondható. Bódog Józsa deák (humanista szokásnak megfelelően latinul Josephus Macarius) az előző két személlyel ellentétben rendkívül művelt, külföldi egyetemeken – Krakkó, Wittenberg, Padova – tanult kiváló humanista, protestáns értelmiségi.⁹⁹⁹ Melanchton tanítványa előbb Perényi Péter, majd annak halála után Nádasdy Tamás mellett dolgozott, és valamikor az 1550-es évek első felében került a Balassák szolgálatába. A Perényi szolgálatából való átkerülést a Perényi–Balassa unokatestvéri szál határozhatta meg. Balassa Zsigmond és Nádasdy Tamás támogatta egy miskolci ház megszerzésében, de hogy célját elérte-e, az kérdéses.¹⁰⁰⁰ Józsa deák 1556-tól már egyértelműen Menyhárt titkára. Jelenléte több szempontból is beszédes. Balassa Menyhárt minden valószínűség szerint nem rendelkezett különösebben alapos műveltséggel, a kor humanista műveltségesezménye pedig nemcsak tőle, hanem idősebb fiától, Boldizsártól is távol állhatott.¹⁰⁰¹ Ehhez érdemes beemelnünk Forgách Simon véleményét. Forgách az északkeleti hadmozdulatok során több alkalommal is együtt táborozott Balassa Menyhárttal, 1562 tavaszán pedig együtt voltak a török által ostromlott Szatmáron. Későbbi véleménye szerint Balassa, „ha a deáki tudomány is mellette lett volna és élne, ez mostani világnak

⁹⁹⁶ ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 4. fol. 3r.

⁹⁹⁷ MNL OL P 707, I. sor Fasc. 10. No. 117. (fol. 147.); Bozzásy Lukács levele Báthory Istvánnak, Szilágysomlyó, 1563. szeptember 23. VERESS 1944: 30–31.

⁹⁹⁸ Kasza Mátyás levele András deáknak (s. d.). MNL OL P 1314 Missiles, No. 24312.

⁹⁹⁹ Vázlatos életútját lásd: RITOÓKNÉ SZALAY 1968, és magyar nyelven: UŐ 2012.

¹⁰⁰⁰ Levele Fráter Györgynek(?), Padova, 1550. december 6. MNL OL E 204, 27. cs. fol. 551.; Balassa Zsigmond levele Nádasdy Tamásnak, Diósgyőr, 1554. június 2. MNL OL E 185 Missiles, I. d. No. 23.

¹⁰⁰¹ A *Komédia* ezt különös gúnnyal veti a fiú szemére. [Daczó] Tamás deák: „[...] ha arany és gazdagság kell, azt jámbor szokta találni. Az lator, ha talál is, szalmatűz, ma, ha vagyon, holnap nincs, mint tű jártok az próféta mondása szerint, benedictio Domini facit divites. Balassa Boldizsár: Vagy Benedek, vagy Kelemen, de én azt mondom, hogy mind jámborságod, s mind tudományod tiéd legyen, nekem csak aranyam legyen. Tamás deák: Nem jó disznónak a gyömbér, makk neme, ugyanis nem illeténeknak való az tudomány, ki nagy drága dolog. Balassa Boldizsár: Mind ez világ tudományán sem adnám ez gyémán gyűrőcskét, ki ujjomban vagyon, la, mely szépecske, még fiamra is rámarad, nem úgy mint az tudomány.” *COMOEDIA*: 42–43.

csillaga volna”.¹⁰⁰² Talán éppen a műveltségnek a nyomasztó hiánya miatt lehetett szüksége az igen művelt Józsa deákra, aki jelenlétével és tanácsaival pótolhatta ebbéli elmaradásait. 1562-ben, Balassa pártváltásakor Józsa deák Diód várát próbálta védeni János Zsigmond ostromával szemben. A vár bevételekor állítólag alig tudott elmenekülni, és minden bizonnyal mozdítható javainak nagy része is odalett. Ennek ellenére Józsa deák amolyan titkos megbízottként továbbra is Erdélyben tevékenykedett. 1562 tavaszán Kolozsvárott tárgyalt az ott egybegyűlt urakkal a Habsburg-párthoz való csatlakozásról,¹⁰⁰³ továbbá ura kegyelemlevelének módosításáért is ő járt közben Ferdinándnál.¹⁰⁰⁴ Balassa hogy valamelyest enyhítsen familiárisa kárán, 5000 forint kompenzációt kért az ő részére,¹⁰⁰⁵ de Miksa 800 forint kifizetéséről döntött.¹⁰⁰⁶ Hogy Józsa deákhoz ez az összeg eljutott-e, és hogy mikor, arról nem tudunk, ugyanakkor később, talán 1563 őszén kérelmében jelezte Miksa felé, hogy az augusztusra rendelt kifizetést a Kamara nem hajtotta végre.¹⁰⁰⁷ Valószínűleg ennek hatására 1564 tavaszán mind Ferdinánd, mind Miksa 1000 forint kifizetését rendelte el a deáknak, s Miksa hozzáfűzte, fontos lenne, hogy mihamarabb Szatmárra utazzon, nyilván ura, Balassa Menyhárt környezetébe.¹⁰⁰⁸ A humanista balszerencséje bizonyára abban tetőzött, hogy János Zsigmond 1563 júliusában hűtlenség címén lefoglaltatta a deák nagyszebeni házában található dolgait, többek között magyar viszonylatban igen jelentős, közel 150 példányra rúgó könyvtárát.¹⁰⁰⁹ A tekintélyes gyűjtemény kvalitásos tulajdonosának jelenléte a Balassa család szellemi horizontjára is vet némi fényt, ugyanis

¹⁰⁰² Bornemisza Péter *Foliopostillája* előszavát idézi: SCHULEK 1939: 27.

¹⁰⁰³ Zay levele Miksának az Óvárinál lévő táborból, 1562. március 30. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. C. fol. 98–99.

¹⁰⁰⁴ Miksa levele Balassának, 1562. május 26. (fogalmazvány) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 156–157.

¹⁰⁰⁵ Miksa levele Ferdinándnak, Linz, 1562. május 11. (fogalmazvány) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 83–84.

¹⁰⁰⁶ Miksa Balassának írt május 26-i levelében; vö.: Kérélmé a kamarai tanács előtt. MNL OL E 1, 13. c. 1563. 5. k. 18. p.

¹⁰⁰⁷ Kérélmé: ÖStA HFU RN 16. Konv. 1568. április. fol. 28.

¹⁰⁰⁸ Ferdinánd a Magyar Kamarának, Bécs, 1564. április 13. (orig. lat.) MNL OL E 21 1564. 04. 13. b.; Miksa Thorda Zsigmondnak, a Magyar Kamara prefektusának 1564. április 13-án. (fogalmazvány, a dátumként feltüntetett 12 átírva 13-ra) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. A. fol. 80.

¹⁰⁰⁹ RITOÓKNÉ SZALAY 2012: 253. Könyveinek jegyzéke: BELU 1960; MONOK – NÉMETH – VARGA 1994: 173–177.

Józsa deák bizonyára nem bírta a véletlenre ura megválasztását. A Balassák reformációban betöltött szerepét is további adatokkal gazdagítja, tökéletesen illeszkedve a család protestáns irányzattal jellemezhető vallási identitásához.¹⁰¹⁰

¹⁰¹⁰ Menyhárt unokaöccse, Balassa Ferenc Vermigli és Kálvin között közvetített. SZENTMÁRTONI SZABÓ 2003b.

VII. 2. BALASSA MENYHÁRT SZOLGÁLÓI

A következő táblázatban azok a „fontosabb” személyek találhatóak, akik Balassa Menyhárt szolgálatában álltak, vagy *ad hoc* jellegű szolgálatot tettek a részére. A Tinódi által Léva 1549. évi védelmében nevesített személyeket föltüntettem, az 1562. évi mustrajegyzék terjedelmes névsorából – a korábban már említett problémák miatt – csak azokat, akik más forrásból is szolgálóként azonosíthatók. Az *Évkör* oszlop celláiban kizárólag azok az évek láthatók, amelyekben egyértelműen dokumentálható a főúr és szolgálója közötti kapcsolat. Ez természetesen nem fedi le a tényleges valóságot, mivel sok esetben szinte biztosra vehető a megszakítatlan dominusz-szervitor viszony (pl. Daczó Tamás, Szénássy István vagy Bódog Józsa esetében), de adatok híján kerültem a spekulációt. A *Szerepkör* oszlop celláiba mindenekelőtt a forrásokban és a szakirodalomban megjelölt fogalom, tisztség, foglalkozás vagy feladatkör került. Az olyan esetekben, ahol a szolgáló státuszát nem ismerjük, vagy csak konkrét esetben került elő (pl. Melith birtokairól rekvirál), ott a szó legtágabb és legáltalánosabb értelmében használt „szolgáló” kifejezést használtam.

Név	Évkör	Szerepkör
Alpári János	1549	Léva védője ¹⁰¹¹
Apáti Nagy Balázs	1563	vicehadnagy ¹⁰¹²
Ari Boldizsár	1562–1563	4 lóval szolgál, ¹⁰¹³ nemesi familiáris ¹⁰¹⁴
Bak Orbán	1549	a Szitnyát védő hajdúk kapitánya ¹⁰¹⁵

¹⁰¹¹ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰¹² A Melith György mátészalkai birtokán rekvirálók névsorában: *Apathj Nag Balas*. MNL OL P 707, I. sor Fasc. 10. No. 117. (fol. 147.). A továbbiakban: Balassa szolgálói 1563.

¹⁰¹³ *Arj Balthisär* – Balassa hadinépének 1562. évi mustrajegyzéke (*Herrn Baläschi Mennharden unndtergeben Kbrigsfolcks Musterregister...*): ÖStA KA AFA Akten Kt. 16. 1563/1/ad 4. fol. 7v. A továbbiakban: Musterregister.

¹⁰¹⁴ 1563-ban szintén Melith birtokáról rekvirál: lásd a 779. jegyzetet!

¹⁰¹⁵ TINÓDI 1554: 205.; ISTVÁNFY 2003: 126.

Név	Évkör	Szerepkör
Balogh István	1562–1564	darabont hadnagy/kapitány, ¹⁰¹⁶ (<i>Hauptmann</i>) ¹⁰¹⁷
Balogh Orbán	1563	szolgáló ¹⁰¹⁸
Baloghy János	1547, 1549	jogi megbízott/ügyvéd, ¹⁰¹⁹ nemesi famiális ¹⁰²⁰
Barancsi Mátyás	1562–1563	3 lóval szolgál ¹⁰²¹
szinyérvári Báthory István ¹⁰²²	1562–1563	Szinyér várának ura, nemesi famiális(?), 10 lóval szolgál ¹⁰²³
Bekes László/Lajos	1559, 1562	követ a gyulafehérvári udvarban, ¹⁰²⁴ 2 lóval szolgál, ¹⁰²⁵ lovászmester ¹⁰²⁶
Berenthey Lajos	1559	famiális, szolgáló ¹⁰²⁷
Bódog József ¹⁰²⁸ (Josephus Maca- rius, Joseph Bodog)	(1562 előtt?) 1562–1564	titkár, tanácsadó, követ
Borbély János	1563	szolgáló ¹⁰²⁹
Bornemissza Imre	1549	nemesi famiális ¹⁰³⁰
(Vak) Bornemissza János	1562–1563	nemesi famiális, ¹⁰³¹ 8 lóval szolgál ¹⁰³²

¹⁰¹⁶ MNL OL P 707, I. sor. Fasc. 12. No. 704. a. (Függelék 33.), a továbbiakban: Melith György dolgai.; VERESS 1944: 54–55.

¹⁰¹⁷ *Bolag István*. Musterregister 7v., 100 ember parancsnoka.

¹⁰¹⁸ *Balogh orban*. Balassa szolgái 1563.

¹⁰¹⁹ *Ioannes de Balogj*. MNL OL X 501 Fasc. 57. No. 7.

¹⁰²⁰ Balassa Menyhárt Nádasdy Tamásnak, Csábrág, 1549. március 9. MNL OL E 185, Missiles, 1. d. No. 1.

¹⁰²¹ *Barranntshi mathiash*. Musterregister 3v.; *Baranchj Matthias*. Balassa szolgái 1563.

¹⁰²² Az ifjabb, vagy szaniszlófi Báthory-ágból. WERTNER 1900: 21–22. Függelék 26.

¹⁰²³ Musterregister 3r.

¹⁰²⁴ *Ladislaus Bekes*. ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 80. Konv. B. fol. 58r. Továbbá: BARABÁS 1891a.

¹⁰²⁵ *Bekhesh Lüdovicus*. Musterregister 4r.

¹⁰²⁶ Melith György dolgai.

¹⁰²⁷ ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 12–12a.

¹⁰²⁸ Lásd a 999–1009. jegyzeteket!

¹⁰²⁹ *Barbjl Janoss*. Balassa szolgái 1563.

¹⁰³⁰ Balassa Menyhárt Nádasdy Tamásnak, Csábrág, 1549. március 9. MNL OL E 185 Missiles, 1. d. No. 1.

¹⁰³¹ Melith György dolgai.

¹⁰³² *Bornamissa lanush*. Musterregister 3r. *Vak Bornemjzsa Janos*. Balassa szolgái 1563.

Név	Évkör	Szerepkör
Boronkay Boldizsár deák	1546–1549, 1559?	nemesi familiáris, ¹⁰³³ követ János Zsigmond udvarában(?) ¹⁰³⁴
Bessenyei György	1550, 1562	8 lóval szolgál ¹⁰³⁵
sepsiszentgyörgyi Daczó Tamás	1549, 1556, 1558, 1563–1564?	a Léva várát védők parancsnoka (fő hadnagy), Bebek Ferenc (egyik) gyilkosa, János Zsigmond munkácsi várnagya, prefektus ¹⁰³⁶
Désy Márton	1563	4 lóval szolgál ¹⁰³⁷
Diák Ferenc	1547	familiáris ¹⁰³⁸
Farkas Dénes	1548–1549	lévai udvarbíró ¹⁰³⁹ majd várnagy (porkoláb) ¹⁰⁴⁰
Farkas Mihály	1549	Léva védője ¹⁰⁴¹
Fekete Mihály	1549	Léva védője ¹⁰⁴²
Figedi/Fügedi Péter	1563	szolgáló ¹⁰⁴³
Fogácsy Gáspár	1546–1549	szentantali vámos ¹⁰⁴⁴
Gadnay Benedek	1568	detrekői udvarbíró ¹⁰⁴⁵
Gadóczy Gáspár	1545	nemesi familiáris ¹⁰⁴⁶
Gadóczy Péter	1544	fegyverhordozó, inas ¹⁰⁴⁷

¹⁰³³ Lásd a 323., 386., 966. jegyzeteket!

¹⁰³⁴ *Baltazar litteratus* és Berenthey Lajos közös levele. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 8o. Konv. C. fol. 12–12a.

¹⁰³⁵ EOL VIII. 10. tétel, 5. *pessennej Georg*. Musterregister 3r.

¹⁰³⁶ Lásd a 986–995. jegyzeteket! A *Komédia* egyik szereplője.

¹⁰³⁷ *deosj marthon*. Musterregister 3v. *desj marthon*. Balassa szolgálai 1563.

¹⁰³⁸ *Franciscus Diak*. Lásd a 263. jegyzetet!

¹⁰³⁹ Levele a selmecieknek 1548. március 1-jén. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1548 d.

¹⁰⁴⁰ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁴¹ TINÓDI 1554: 206.

¹⁰⁴² TINÓDI 1554: 206.

¹⁰⁴³ *figedj peter*. Balassa szolgálai 1563.

¹⁰⁴⁴ Lásd a 260–263. jegyzeteket! Továbbá Függelék 15.

¹⁰⁴⁵ SNA ÚPA Armarium VIII. Ladula 4. Fasc. 6. Nr. 5. (Elenchus IX/1. köt. 306.)

¹⁰⁴⁶ *gaspar gadoczj*. MNL OL X 501 Fasc. 43. No. 3.

¹⁰⁴⁷ Tinódinál *Godocsi*, keresztnévét Istvánffytól ismerjük. Részt vett a törökök lévai visszaverésében, majd párbajt vívott az oszmán sereg egyik lovas ágájával, Kubáddal. Nem kizárt, hogy azonos a fentebbi Gadóczy Gáspárral. TINÓDI 1554: 284.; ISTVÁNFY 2003: 112.

Név	Évkör	Szerepkör
Hevesi Mihály	(1545–1551?) 1551	udvari pap, szatmári lelkész ¹⁰⁴⁸
Horvát Ferenc	1563	szolgáló ¹⁰⁴⁹
Horvát György	1549	Léva védője ¹⁰⁵⁰
Horvát István	1562, 1564	4 lóval szolgál ¹⁰⁵¹
Horvát Kelemen	1549	Léva védője ¹⁰⁵²
Horvát László	1563	szolgáló ¹⁰⁵³
Horvát Péter	1562–1563	2 vagy 3 lóval szolgál ¹⁰⁵⁴
Horvát Vid	1549	Léva védője ¹⁰⁵⁵
Huszthy Mátyás	1545	szolgáló ¹⁰⁵⁶
Ispán Kelemen/ Kelemen ispán	1562	10 lóval szolgál ¹⁰⁵⁷
János ispán	1549	Léva védője ¹⁰⁵⁸
Kalandai Jakab	1549	Léva védője ¹⁰⁵⁹
Kassay Balázs	1562–1563	4 lóval szolgál ¹⁰⁶⁰

¹⁰⁴⁸ Arra vonatkozóan nincs konszenzus, hogy mikor szolgálta Balassát, és milyen állást töltött be. DEBRECENI EMBER 1728: 99., 605.; ARDAY 1913: 16–17.; ZOVÁNYI 1935: 23. Arday itt Debreceni munkáját vette alapul, amit Zoványi tévesnek minősített. Vajda Tamás ez évi számvetésében Balassa szolgálatában említ egy bizonyos Mihály papot, aki talán megfeleltethető Hevesivel. EOL VIII. 10. tétel, 4.

¹⁰⁴⁹ *horwat ferencz*. Balassa szolgálói 1563.

¹⁰⁵⁰ TINÓDI 1554: 206.

¹⁰⁵¹ *horbatt jstuan*. Musterregister 3v. 1564-ben Héraklidész Jakab moldvai vajda gyalogos hadnagya, annak bukása után újfent Balassa szolgálatában. KEMÉNY 1896: 96.

¹⁰⁵² TINÓDI 1554: 206.

¹⁰⁵³ *horwat laslo*. Balassa szolgálói 1563.

¹⁰⁵⁴ A mustrajegyzékben ezzel a névvel három személy is szerepel, akik közül az első kettő 2, a harmadik 3 lóra kapott fizetést: *Horvatt Peter*, *Horbätt Peter*, *Horbätt Peter*. Musterregister 4r. Továbbá *horwat peter*. Balassa szolgálói 1563.

¹⁰⁵⁵ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁵⁶ *Mathia Hwzthj*. MNL OL X 501 Fasc. 49. No. 3. (63)

¹⁰⁵⁷ *Ispann Cellemen*. Musterregister 3r. A *Komédiában Kelemen ispán* Kovászó várának tisztartójaként szerepel.

¹⁰⁵⁸ TINÓDI 1554: 205. Talán azonos azzal a *Ioannes Espannal*, akit Léva 1554. évi urbáriumában Perőcsény lakosai között a várhoz szolgálatra rendelt személyek között írtak össze. MNL OL E 156 a. Fasc. 16. No. 5. a. 17.

¹⁰⁵⁹ TINÓDI 1554: 206.

¹⁰⁶⁰ *Cassaj Balásh*. Musterregister 3v. *Kassaj balas*. Balassa szolgálói 1563.

Név	Évkör	Szerepkör
Kasza Mátyás	1562–1563	nemesi familiáris, 9 lóval szolgál, ¹⁰⁶¹ hadnagy ¹⁰⁶²
Kávási János	1549	Léva védője ¹⁰⁶³
Kelecsényi András	1549	Léva védője ¹⁰⁶⁴
Kincsy Mihály	1548–1549	nemesi familiáris, tisztartó, a Csábrág várát védők parancsnoka ¹⁰⁶⁵
Kinizsi János	1563	szolgálo ¹⁰⁶⁶
Kis András	1549	lévai várnagy (porkoláb) ¹⁰⁶⁷
Kotházy Tamás	1567	detrekői várnagy ¹⁰⁶⁸
Körösközi Demeter	1549	Léva védője ¹⁰⁶⁹
rozsályi Kun Domokos	1559–1564	Rozsály várának ura, nemesi familiáris 25 lóval ¹⁰⁷⁰
Kun Tamás	1545	szolgálo ¹⁰⁷¹ (jobbágy)
Litvárczy András	1549	nemesi familiáris(?) ¹⁰⁷²
Makray János/Makri Lukács	1549	szitnyai várnagy (porkoláb) ¹⁰⁷³
Maszlagh Tamás	1537, 1546	szolgálo ¹⁰⁷⁴ (jobbágy)
Megyery János	1563 előtt	szolgálo ¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶¹ Musterregister 3r.

¹⁰⁶² Melith a névsorában hadnagynak nevezte. Balassa szolgálai 1563. A *Komédia* egyik szereplője. Lásd még a 675., 996–998. jegyzeteket!

¹⁰⁶³ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁶⁴ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁶⁵ Lásd a 958–963. jegyzeteket!

¹⁰⁶⁶ *kinisj Janoss*. Balassa szolgálai 1563.

¹⁰⁶⁷ TINÓDI 1554: 205.; SZAKÁLY – SCHOLZ 1986: 74. *castellanus*: MNL OL X 501, Fasc. 35. No. 32.

¹⁰⁶⁸ HÁZI 1928b: 178.; ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 94. Konv. A. fol. 58–59.

¹⁰⁶⁹ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁷⁰ ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 12–12a. *Kumb Dominicús*. Musterregister 3r.; Melith György dolgai. Továbbá Függelék 26.

¹⁰⁷¹ *Thomas Kun*. MNL OL X 501 Fasc. 102. No. 19.

¹⁰⁷² MNL OL A 57 Vol. 2. 379.

¹⁰⁷³ Továbbá lásd a 951–953. jegyzeteket!

¹⁰⁷⁴ Lásd a 338–339. jegyzeteket!

¹⁰⁷⁵ *Ioannes Megjeryj*. MNL OL E 156 a. Fasc. 5. No. 1. 15.

Név	Évkör	Szerepkör
Miser András ¹⁰⁷⁶	1562–1564	nemesi familiáris(?), 10 lóval szolgál, követ, szatmári tiszttartó ¹⁰⁷⁷
bessei Móré János	1549	Léva védője ¹⁰⁷⁸
Nagy Ambrus	1544	ipolypásztói tiszttartó ¹⁰⁷⁹
Nagy Antal	1562–1563	darabont hadnagy/kapitány (<i>Hauptmann</i>), 3 lóval szolgál ¹⁰⁸⁰
Nagy Ágoston	1561–1562	Diód várának prefektusa, 6 lóval szolgál ¹⁰⁸¹
Nagy Benedek	1546, 1562	familiáris, 16 lóval szolgál ¹⁰⁸²
Nagy János	1538, 1546	a hadinép kapitánya (<i>praefectus</i>) ¹⁰⁸³
szentantali Nagy László	1546, 1549	familiáris (<i>famulus</i>), ¹⁰⁸⁴ Léva védője ¹⁰⁸⁵
Nagy Mátyás	1537, 1544, 1546	szolgáló ¹⁰⁸⁶ (jobbágy)
Nagy Miklós	(1549) 1563	(Léva védője) szolgáló ¹⁰⁸⁷
Nagy Orbán	1549	Léva védője ¹⁰⁸⁸
Nemes Tamás	1549	Léva védője ¹⁰⁸⁹
Némethy János	1544	nemesi familiáris ¹⁰⁹⁰

¹⁰⁷⁶ *Messer/Messery/Messéry*, a mustrajegyzékben: *messár Andreášh*.

¹⁰⁷⁷ Musterregister 3r.; Függelék 3i.; ISTVÁNFFY 2003: 359.; Báthory András opinójában, Eperjes, 1564. december 18. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 89. Konv. A. fol. 48–51.

¹⁰⁷⁸ TINÓDI 1554: 205. Továbbá lásd a 916–917. jegyzeteket!

¹⁰⁷⁹ Függelék 7.; Istvánffy szerint Bosnyák Ambrus. ISTVÁNFFY 2003: 112.

¹⁰⁸⁰ *Najd Anthall, Trabanden haubtman*. Musterregister 3v. *nağ antal*. Balassa szolgálói 1563.

¹⁰⁸¹ BETHLEN 2002: 224. *Najd Aúgústin*. Musterregister 4r.

¹⁰⁸² Függelék 14.; *Najd Bennedict*. Musterregister 3r.

¹⁰⁸³ Lásd a 258. és 919. jegyzeteket!

¹⁰⁸⁴ VIROVECZ 2021: 242–243.

¹⁰⁸⁵ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁸⁶ Lásd a 338–339. és 937. jegyzeteket!

¹⁰⁸⁷ Bár meglehetősen általános név, nem kizárt, hogy ugyanazon személyről van szó. TINÓDI 1554: 205. *Nağ Miklos*. Balassa szolgálói 1563.

¹⁰⁸⁸ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁸⁹ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁹⁰ Lásd a 323–324. jegyzeteket!

Név	Évkör	Szerepkör
Nyakazó Ferenc	1546–1549	nemesi familiáris, a balassagyarmati kastély prefektusa, csábrági várnagy ¹⁰⁹¹
Ország István	1549	Léva védője ¹⁰⁹²
Perhát	1549	Léva védője ¹⁰⁹³
Petron János	(1562?–)1568	nemesi familiáris, detrekői prefektus ¹⁰⁹⁴
Péter deák	1563	hírvivő ¹⁰⁹⁵
Pohárnok Miklós	1549	Léva védője ¹⁰⁹⁶
Polyák Mihály	1563	szolgálo ¹⁰⁹⁷
Possath Albert	1545	szolgáló ¹⁰⁹⁸ (jobbágy)
Rácz István	1563	szolgáló ¹⁰⁹⁹
Romhányi Ferenc	1549	nemesi familiáris(?) ¹¹⁰⁰
Sárközy Ágoston	1563	szolgáló ¹¹⁰¹
Somogyi Máté	1549	Léva védője ¹¹⁰²
lekcei Sulyok György	1559–1564	Hadad várának ura, nemesi familiáris, 50(!) lóval szolgál ¹¹⁰³
Szabó Tamás	1562–1563	7 lóval szolgál ¹¹⁰⁴
Szabó Vitális	1549	Léva védője ¹¹⁰⁵

¹⁰⁹¹ Lásd a 933., 964–965. jegyzeteket! Továbbá Függelék 14.

¹⁰⁹² TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁹³ TINÓDI 1554: 205.

¹⁰⁹⁴ Sírfelírata szerint (GYURIKOVITS 1848: 52.) Menyhárt fiait, Boldizsárt és Istvánt, majd II. Menyhártot is szolgálta. Az uradalmat egészen 1613-ban bekövetkezett haláláig igazgatta.

¹⁰⁹⁵ Függelék 31.

¹⁰⁹⁶ TINÓDI 1554: 206.

¹⁰⁹⁷ *polyák mjhal*. Balassa szolgálái 1563.

¹⁰⁹⁸ MNL OL X 501 Fasc. 102. No. 19.

¹⁰⁹⁹ *Racz Istwan*. Balassa szolgálái 1563. Istvánffy a hadadi csatában Bekes Gáspár embereként említi. ISTVÁNFFY 2003: 314.

¹¹⁰⁰ MNL OL A 57 Vol. 2. 379.

¹¹⁰¹ *sarkezy Agoston*. Balassa szolgálái 1563.

¹¹⁰² TINÓDI 1554: 206.

¹¹⁰³ *Süllockhi Georg*. Musterregister 3r. Továbbá ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. C. fol. 12–12a., és Függelék 26., 1351. jegyzet.

¹¹⁰⁴ *Sabo Tomásh*. Musterregister 3r. Továbbá Függelék 32.

¹¹⁰⁵ TINÓDI 1554: 206.

Név	Évkör	Szerepkör
Szegedi Miklós	1562	Diód várának prefektusa, 6 lóval szolgál ¹¹⁰⁶
Székely Antal	1549	Léva védője ¹¹⁰⁷
Székely Bálint	1562–1563	2 lóval szolgál ¹¹⁰⁸
lévai Székely János	1544	nemesi familiáris ¹¹⁰⁹
szőlői/felső-szécsényi Szénássy István	1538, 1562, 1565	jogi megbízott, lovastiszt, követ, nemesi familiáris, 7 lóval szolgál ¹¹¹⁰
Tapolcsányi Tamás és György	(1545?) 1547, 1549	nemesi familiáris(?) ¹¹¹¹
Taszai Miklós	1546	szolgáló („huszár”) ¹¹¹²
Teki/Teke László	1562–1563	nemesi familiáris, 4 lóval szolgál ¹¹¹³
Terek/Török Balázs	1549	Léva védője ¹¹¹⁴
Terek/Török Tamás	1549	Léva védője ¹¹¹⁵
Tersi basa	1549	Léva védője ¹¹¹⁶
Tesei/Tessényi Kelemen	1549	Léva védője ¹¹¹⁷

¹¹⁰⁶ BETHLEN 2002: 224. *Zegedy Niclos*. Musterregister 4r.

¹¹⁰⁷ TINÓDI 1554: 206.

¹¹⁰⁸ *Zeckbell Wallendt*. Musterregister 4r. *Szekel Balint*. Balassa szolgálai 1563.

¹¹⁰⁹ *Joannis Zekel de Lewa*. Lásd a 323–324. jegyzeteket! Talán ő az, akit 1554-ben Nagyléván összeírtak. MNL OL E 156 a. Fasc 16. No. 5. 84.

¹¹¹⁰ *Sennoshi Istuan*. Musterregister 3r. Lásd a 981–985. jegyzeteket! Továbbá KARÁCSONYI 1890: 32. *A Komédia* egyik szereplője.

¹¹¹¹ Lásd a 926–927. jegyzeteket!

¹¹¹² *Nicolaus Thaszai*. MTAK Kt., Rerum Carponensium Codex 89v.

¹¹¹³ *Teckhi Laszlo*. Musterregister 3v. Lásd a 779. jegyzetet!

¹¹¹⁴ TINÓDI 1554: 205.

¹¹¹⁵ TINÓDI 1554: 205.

¹¹¹⁶ TINÓDI 1554: 206. 1554-ben Nagyléván: *Therssij bassa*. MNL OL E 156 a. Fasc. 16. No. 5./a. fol. 40. 84. p.

¹¹¹⁷ TINÓDI 1554: 206.; ISTVÁNFY 2003: 128.

Név	Évkör	Szerepkör
Tompa István	1558, 1562	Kendy Ferenc gyilkosa(?), ¹¹¹⁸ 10 lóval szolgál ¹¹¹⁹
Vajda György	1563	szolgáló ¹¹²⁰
Verebélyi Mihály	1549	Léva védője ¹¹²¹
Vég Péter	1563	szolgáló ¹¹²²

¹¹¹⁸ ISTVÁNYFI 2003: 281.; BETHLEN 2002: 211–212.

¹¹¹⁹ *Tumppo jstuan*. Musterregister 3r. Továbbá 787. jegyzet.

¹¹²⁰ *vajda georgh*. Balassa szolgái 1563.

¹¹²¹ TINÓDI 1554: 206.

¹¹²² *veg peter*. Balassa szolgái 1563.

FÜGGELÉK

Az alábbi források közzététele szubjektív szerzői döntés eredménye. Az iratokat két szempont szerint válogattam. Egyfelől, hogy Balassa Menyhárt életének és szerepvállalásainak néhány eseményéről pontos képet kaphassunk, másfelől, hogy a kortársak őróla alkotott véleményét megismerhessük.

A latin nyelvű szövegek esetében a hazai források közreadására vonatkozó ajánlásokat követtem:¹¹²³ az *u* és *v* betűket hangértékük szerint írtam át, az *i–j* esetében az eredeti *i*-t megtartottam. A tulajdonnevek, népnevek, a tiszteleti címzés és a dátumokban szereplő ünnepnepok esetében nagy kezdőbetűt használtam, egyébként minden személy- és helynév betűhű alakban olvasható.

A magyar nyelvű szövegek átírásánál a korabeli feltételezhető kiejtés és hangzás visszaadására törekedtem, tehát a tájnyelvi sajátosságokat, ejtésbeli jellemzőket megtartottam, ugyanakkor a jelenleg elfogadott helyesírás szabályait vettem figyelembe. A személyneveket és helyneveket ez esetben is nagy kezdőbetűvel írtam, a történelmi családnevek esetében pedig a magyar történelmi hagyományban rögzült változatot használtam. A magyar szövegben szereplő eredeti alakok betűhű formája jegyzetben található. A nem szervesült latin szavakat eredeti formájukban hagytam.

A német nyelvű kivonatok, jegyzetek betűhű formában kerülnek közlésre, de a kis- és nagybetűk a modern helyesírás szabályainak vannak megfelelően.

A központosítást értelem szerint végeztem el, ahol ez eleve adott volt, ott megtartottam az eredeti tagolást. Mondatvégi írásjeleket szükség szerint alkalmaztam.

Részletes kritikai jegyzetet általában véve az első említés alkalmával adtam meg.

¹¹²³ Vö. OBORNI 2000; FAZEKAS 2000.

I.

**Balassa Menyhárt unokatestvérének, Perényi Péternek
Balassagyarmat, 1541. április 14.**

MNL OL P 707 Missiles 8398. (orig.)

Perényi Péter azt üzenete neki a testvére, Balassa János útján, hogy induljon Öfelsége táborába. Ő megírta Perényinek, hogy /másik/ testvérét, Balassa Zsigmondot várja, aki Serédy Gáspárral együtt jön. Bármelyik órában megérkezhetnek, azután indulnak. Nélkülük nem tud útra kelni, ugyanis testvére magával vitte az ő szolgáloit is. Bár eléggé gyengélkedett, de még székéren is odavitette volna magát Öfelsége szolgálatára. Ha Isten is úgy akarja, erőre kap, és testvére is épségben visszatér. Felretéve minden ügyüket, nem törődve a sérelmekkel és az ellenfelek által okozott károkkal, sietni fognak Öfelsége táborába.

Spectabilis et magnifice domine, domine observandissime. Post servitorum meorum commendationem. Nuntiavit mihi Dominatio Vestra Spectabilis Magnifica medio domini Ioannis Balassa¹¹²⁴ fratris nostri, ut ad castra¹¹²⁵ Regiae Maiestatis¹¹²⁶ domini nostri clementissimi moveremus. Scripsi etiam ipsis diebus Dominationi Vestrae Spectabili Magnificae, ut saltem exspectarem dominum Sigismundum¹¹²⁷ fratrem nostrum una cum domino Seredy,¹¹²⁸ qui simul sunt et

¹¹²⁴ Gyarmati Balassa János (1518. január 18. – 1577. május 6. Vágbeszterce), gyarmati Balassa Ferenc és Perényi Orsolya fia, a fivérek közül a legfiatalabb. Ferdinánd király udvarában étekgőg (1541–1542), majd előmetelő (1542–1545), Szolnok várának kapitánya Zay Ferencel (1550–1551 tavasza), zólyomi kapitány és Zólyom vármegye főispánja (1552-től), bányavárosi főkapitány (a tisztség a bányavidéki főkapitányság elődje; 1555–1562). PÁLFFY 1997: 270.; KŐSZEGHY 2008: 54., 65., 68.; MALINIÁK 2013.

¹¹²⁵ Wilhelm von Roggendorf kísérlete Buda bevételére 1541 tavaszán–nyarán.

¹¹²⁶ I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564), magyar és cseh király (1526–1564), német-római császár (1556–1564).

¹¹²⁷ Gyarmati Balassa Zsigmond (1509–1510 k. – 1559–1560 k., Bessenyei József a halálát 1561. július 20-ra tette. BESSENYEI 1998: 63. Fánchy Borbála már 1560. augusztus 18-án, Nádasdynak írt levélben özvegynek nevezte magát: MNL OL E 185 Missiles, 12. d.), gyarmati Balassa Ferenc és Perényi Orsolya fia, Borsod vármegye főispánja, tisztviselésének ideje bizonytalan (1526–1545, és Balassa „Simon” 1540–1553: lásd FALLENBÜCHL 1994: 71). A diósgyőri várnagy (*castellanus*) egyben főispán volt, így Balassa ispánságát a vár magánkézbe jutásával *de jure* 1540-től, *de facto* 1537-től, a Fánchy Borbálával történt házasságkötéstől számíthatjuk, és bizonyára haláláig viselte azt.

¹¹²⁸ Serédy Gáspár († 1550/1553), felső-magyarországi nagybirtokos, protestáns főúr, a felső részek főkapitánya (1527–1550), vagy testvére, Serédy György, későbbi kassai kapitány áll a név mögött. PÁLFFY 1997: 272.; CSÉPÁNFAALVY 2015: 390.

simul veniunt, quos singulis horis exspecto, mox moveremus. Ego vero absque ipsis nullo modo movere possum, quia servitores mei sunt cum domino fratre nostro. Licet satis invalidus fui, attamen etiam per currum me attrahere ad servitium Regiae Maiestatis domini nostri clementissimi fecissem. Iam Deo volente in dies vires accipio, et saltem dominus frater noster redeat, postpositis omnibus negotiis, non curando iniurias et dampna nobis ab adversariis inferenda, mox ad castra Suae Maiestatis properabimus. Neque in me hactenus quicquid derelictum fuisset, saltem dominus frater noster cum domino Sereďy advenirent, quos singulis horis exspecto. Reliquum est ut me et servitia mea Dominationi Vestrae Spectabili Magnificae recommendo. Ex Gyarmath,¹¹²⁹ in die Cenae Domini 1541.

Melchior Balassa
de Gyarmath etc.

[Címzés:] Spectabili et magnifico d[omino domin]o Petro d[e] Peren,²⁴ Comiti perpetuo Abaw[ÿw]ariensi, Supremo Capitano et Cancellario Regiae Maiestatis etc. domino meo observandissimo

2.

**Kendy Ferenc Ferdinánd királynak
Gyalu, 1543. január 25.**

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 50. Konv. A. fol. 44. (orig.)

Azt ígérte neki, hogy négy hónapon belül megküldi azt az oklevelet, amellyel a néhai János király elzálogosította neki a széki lólkamarát, de egész eddig nem volt módja elküldeni, amiért elnézését kéri. Amint lehetősége nyílik rá, vagy megküldi, vagy ő maga fogja elvinni. Ezenkívül megtudta, hogy anyósát, a néhai Lévy Zsigmond özvegyét, és két vele lakó hajadon lányát, az asszony egykori menyé /Thurzó Annal, aki nemrég hozzáment Balassa Menyhárthoz, akadályozza örökös birtokainak használatában. Saját feleségének gondját tudja viselni, de az özvegynek és hajadon leányainak nincs segítője. Kéri, hogy védje meg őket igazságukban és parancsolja meg, hogy adják vissza nekik azt, ami az övék.

¹¹²⁹ Balassagyarmat. Mezőváros Nógrád vármegyében, a Balassa család törzsbirtoka.

Sacra Regia Maiestas, domine mihi clementissime. Fidelium servitiorum meorum in gratiam Vestrae Maiestatis commendationem. Superioribus diebus dixeram Maiestati Vestrae litteras illas, quibus mediantibus serenissimus quondam Ioannes¹¹³⁰ Rex Cameram Zekiensem¹¹³¹ mihi inscripserat, infra quattuor menses ad Maiestatem Vestram me missurum, sed quoniam hactenus non potui mittere. Maiestati Vestrae veluti domino meo clementissimo supplico, dignetur hoc mihi ignoscere, quamprimum autem potero, vel ego ipse eas Maiestati Vestrae perferam, vel mittam, ut eas Vestra Maiestas videat. Praeterea intelligo dominam relictam¹¹³² quondam Sigismundi Lewáy,¹¹³³ socrum meam, a nuru sua¹¹³⁴ quae proxime nupsit Melchiori Balassa impedimentum habere, cum in aliis rebus tum vero in bonis illis, quae ipsam dominam socrum meam et duas virgines filias¹¹³⁵ illius, quae penes eam sunt, iure hereditario concernunt. Tertia vero est coniunx mea,¹¹³⁶ cuius ego, quantum possum, curam gero, illae tamen nullum habent auxiliatorem, sed solummodo a Vestra Maiestate iustitiam suam exspectant. Proinde supplico Maiestati Vestrae ut domino meo clementissimo humillime, dignetur Maiestas Vestra intuitu Dei maximi et amore iustitiae quo plurimum habundat [!] praedictae dominae socru mei, et filiabus suis omnem iustitiam

¹¹³⁰ I. (Szapolyai) János (1487–1540), Szapolyai István nádor és Hedvig tescheni hercegnő fia, szepesi gróf, liptói, sárosi, soproni, tornai, trencsényi ispán, erdélyi vajda és székely ispán (1510–1526), szörényi bán (1513–1519), magyar király (1526–1540). C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSEALVI 2016: 36., 39., 88., 153.

¹¹³¹ Szék (Sic. RO). Az erdélyi sóbányászat egyik központja. János király Székét 1534-ben zálogosította el Kendynek.

¹¹³² Suraklini Petrovics Anna († 1543. június 29. előtt), Léway Zsigmond második felesége. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei II. kötetének névmutatójában – bizonyára a félreértett regeszta (4793) miatt – tévesen „Kendy Ferencné”, holott valójában a lánya, Katalin volt Kendy felesége. JAKÓ 1990: 644., 1009.

¹¹³³ Léway Zsigmond († 1531 augusztusa előtt). Feleségei: 1. Haraszthy Katalin, akitől gyermekei: Zsófia (Forgách Ferenc felesége), Margit (Balassa Farkas felesége), Krisztina (Léway Gábor 1531-es végrendeletében nincs említve, talán fiatalon elhunyt), Gábor (Thurzó Anna férje). 2. Petrovics Anna, akitől gyermekei: Fruzsina, Anna, Dorottya, Katalin. Említésük Léway Gábor végrendeletében: 1531. augusztus 30. MNL OL X 501 Protocollum B. 115. Wertner Mór tanulmányában a második feleség egy bizonyos Pásztóhai Anna. WERTNER 1901: 342.

¹¹³⁴ Bethlenfalvi Thurzó Anna († 1567. február 5.), Thurzó János lánya, Thurzó Ferenc nyitrai püspök, kamarai elnök testvére. Férjei: 1. Léway Gábor, akitől egy fia, János született. 2. gyarmati Balassa Menyhárt, akitől Boldizsár, Borbála, István és egy nem ismert nevű lány született.

¹¹³⁵ Léway Dorottya és Anna, mindketten Léway Zsigmond és Petrovics Anna lánya. Dorottya férjei: 1. Erdélyi István. 2. Hagymássy Kristóf, akitől Miklós és Anna született. Léway Anna férje Patócsy Boldizsár volt. HORN 2005: 35.; HORN 2012: 35.

¹¹³⁶ Léway Katalin (szintén Léway Zsigmond és Petrovics Anna lánya), férje Kendy Ferenc, akivel 1542 augusztusában jegyezték el egymást. HORN – KREUTZER – SZABÓ 2005: 21.

administrari facere, et ea, quae ipsarum sunt, restitui mandare. Deus Maiestatem Vestram conservet felicissimam. Datum ex Gyalw,¹¹³⁷ in festo Conversionis Beati Pauli apostoli, anno 1543.

Eiusdem Maiestatis Vestrae Sacrae

fidelis

Franciscus Kendy¹¹³⁸

[Egykorú lapszéli regeszta:]

Excusat se quod litteras inscriptionis sibi a Ioanne etc. super Camera Zekiensi factae hactenus non miserit. Supplicat ut Maiestate Vestra relictae Sigismundi Lewaý, socruí et filiabus illius omnem iustitiam administrari faciat etc.

[Címzés:] Sacratissimae Regiae Maiestati Romanorum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. domino mihi clementissimo

[Egykorú kéztől:] Franciscus Kendy 25 Ianuarii¹¹³⁹ 1543

3.

**Balassa Menyhárt Ferdinánd királynak
Balassagyarmati kastély, 1543. április 9.**

ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 51. Konv. A. fol. 81–82. (orig.)

Tegnap este kapta meg levelét, amiben parancsolta neki, hogy mostantól számítva tizenegy nap múlva legyen Bécsben, vagy tizenhat nap múlva Olmützben. Parancsának kész mindenben engedelmeskedni. Hogyha már korábban tudta volna, hogy mások mellett neki is Krakkóba kell kísérni Erzsébet főhercegnőt, megfelelő módon felszerelkezett volna. Amint megkapta parancsát, azonnal a tanácsosokhoz fordult segítségért. Korábban figyelmeztették, hogy ő és emberei egységes és egyszínű öltözetben

¹¹³⁷ Gyalu. Mezőváros Kolozs vármegyében (ma Gilău, RO).

¹¹³⁸ Szentiváni Kendy Ferenc († 1558. szeptember 1., Gyulafehérvár), erdélyi alvajda (1531), tárnokmester (1539), a helytartói tanács tagja (1542–1548), Ferdinánd király erdélyi vajdája Dobó István mellett (1553–1556), tanácsúr (1556–1558). Testvérével, Antallal együtt a Balassa által végrehajtott merénylet áldozata lett.

¹¹³⁹ Er. *februarii*, majd áthúзва.

legyenek. Ő maga azt is felajánlotta, hogy jobb minőségű, kétrétegű londis posztóba öltöztetné embereit, csak a színt tudassák vele. Mivel azonban még azt sem írták meg neki, hogy milyen színben legyenek a szolgálói, inkább úgy döntött, hogy otthon marad a végvidéken.

Kéri, hogy küldjön számára futárjaival Olmützbe perhelasztó levelet, hogy amíg vissza nem tér az uralkodó szolgálatából, ne lehessen ellene és vele tartózkodó emberei ellen pereskedni.¹¹⁴⁰

Kéri, hogy Hont és Bars vármegye Szent György napján szedendő adójából fizessék ki 200 lovasát és 100 gyalogosát, amely létszámot Őfelsége akarata szerint maguk a tanácsosok rendelték el. Tizenegy nap híján lesz három hónapja, hogy katonaságát megmustrálták, és azóta nem kaptak fizetést. Kéri, hogy adjon ki parancsot az ügyben, mert úgy, hogy az uralkodó szolgálatában távol van, katonái biztosan nem kapják meg a pénzüket.

Az elmúlt évben is öt hónapnyi zsoldfizetéssel maradtak adósak neki, ami kapcsán Őfelsége Bécsben és Pozsonyban több ízben is elrendelte kamarai tisztjeinek, hogy készítsenek vele számadást, és a közeli vármegyék adószedői által, azon vármegyék adójából fizessék meg neki a tartozást. De az adóbevételeket eltulajdonító kincstárnokok ezt nem hajtották végre.

Kéri, hogy az újabban előállt három havi tartozás kiegyenlítését is rendelje el. Ek-kora kiadást saját birtokaiból nem tud fedezni, hiszen, miként az a kamarai összeírásokból is kiderül, még 200 adófizető jobbágya sincs.

Azt is világosan láthatja, hogy a törökök portyáitól óriási károkat szenvedett el, és testvérei birtokait is kifosztották. Várja kegyes válaszát. Mindezen panaszokat csak azért írja, hogy továbbra is alkalmas maradhasson Őfelsége szolgálatára.

Sacratissima Regia Maiestas, domine domine clementissime. Post fidelia servitia mea in gratiam Sacratissimae Maiestas Vestrae. Hesterno vesperi allatae sunt mihi litterae Sacratissimae Maiestatis Vestrae, quibus mandat me die abhinc undecimo Viennae¹¹⁴¹ Austriae, aut decimo sexto Olomucii¹¹⁴² constitui. Ego mandatum Sacratissimae Maiestatis Vestrae tanquam domini mei clementissimi in omnibus obsequentissime obtemperaturus sum. Si /quo/que antea certus

¹¹⁴⁰ Balassa valamikor 1543 tavaszán Perényi János bizonyos javait lefoglalta, magát Perényit pedig Gyarmaton fogságba vetette. Emiatt kérhette a perhelasztást, ahogyan mindezt április 17-i levelében a király elé tárta. Lásd a 321. jegyzetet!

¹¹⁴¹ Bécs (Wien, A). Város Alsó-Ausztriában, Ferdinánd király rezidenciája és udvari központja.

¹¹⁴² Olmütz (Olomouc, CZ). Város Csehország morvaországi régiójában.

fuissem me quoque inter alios, serenissimam dominam, dominam Elizabeth¹¹⁴³ filiam scilicet Sacratissimae Maiestatis Vestrae carissimam, Craccoviam¹¹⁴⁴ versus comitari oportere, meliori modo et ornatu me ad id instruxissem. Quamprimum enim mandatum Sacratissimae Maiestatis Vestrae mihi notificatum est, illico a dominis Consiliariis opem imploraturus, in hoc quoque vehementer sollicitus fui, quo mei servitores mecum existentes unius vestitus et colores esse possent, ad hoc /quo/que me ipsis dominis obtuli, quod a panno londii¹¹⁴⁵ vocato (de quo iuxta admonitionem dominorum servitoribus meis vestitus fieri debebant) etiam duplo e meliori genere panni eos vestirem, solummodo colorem vestimenti mihi significarent. Tamen non ut aliquid domini mihi porrexissent, verum ne quidem hoc ab ipsis intelligere potui quem colorem servitores mei induerentur, de quibus omnibus persuadebant mihi me hic domi in confiniis relicturum. Supplico itaque Sacratissimae Maiestati Vestrae tanquam domino meo clementissimo ut per postas suos Olomucium in Moraviam, litteras prorogatorias¹¹⁴⁶ dare et mittere mihi dignetur, quarum vigore donec a servitiis Sacratissimae Maiestatis Vestrae redirem, nullus hominum mecum aut cum servitoribus meis unamecum existentibus pro quavis causa litem et causam promovere queat. Supplico praeterea Sacratissimae Maiestati Vestrae etiam in hoc, quod ex subsidio et contributione circa festum Sancti Georgii Martyris¹¹⁴⁷ proxime affuturam fienda, ad ducentos equites et centum pedites meos, ad quem numerum de voluntate Sacratissimae Maiestatis Vestrae me ipsi domini Consilarii ordinaverunt, ut cum hiis in confiniis agerem, de comitatibus Honthensi¹¹⁴⁸ et Barsiensi¹¹⁴⁹ mihi solutionem deputerent.

Iam tres menses minus die undecimo, quod gentes meae lustratae sunt, elapso itaque undecimo die gens mea sine solutione fiet. Me vero in servitiis Sacratissimae Maiestatis Vestrae existente Consilarii Camerae sine mandato Sacratissimae Maiestatis Vestrae ad solutionem mearum gentium parvam admodum curam adhibebunt, alii autem domi remanentes pendentibus vel onustis etiam manibus

¹¹⁴³ Habsburg Erzsébet főhercegnő (1526–1545), Ferdinánd király és Jagelló Anna lánya. Férje a későbbi II. Zsigmond Ágost, az utolsó Jagelló uralkodó Lengyelország trónján (1548–1572), akivel 1543 májusának elején házasodtak össze.

¹¹⁴⁴ Krakko (Kraków, PL). Ekkor a Lengyel Királyság királyi székhelye.

¹¹⁴⁵ Londis/landis posztó: a 16. században az angliai, londoni posztó gyűjtőneve. Jobb minőségű, finomabb változata a fajlondis/fájnlandis.

¹¹⁴⁶ Perhalasztó oklevél (*litterae prorogatoriae*).

¹¹⁴⁷ 1543. április 24.

¹¹⁴⁸ Hont vármegye (Comitatus Hontensis). A főispáni tisztséget Balassa 1533–1549 között viselte.

¹¹⁴⁹ Bars vármegye (Comitatus Barsiensis). A főispáni tisztséget Balassa a házasságkötését követően, 1542/1543–1549 között viselte.

suas subordinabunt solutiones. Quum autem ego quoque ab aestu solis ab aliis longius non sim. Supplico Sacratissimae Maiestati Vestrae dignetur committere ut etiam gentibus meis ad tantum tempus veluti aliis servitores Sacratissimae Maiestatis Vestrae de subsidio seu contributione festi Sancti Georgii proxime affuturi solutio fieret.

Anno etiam elapso cum pecuniis quinque mensium mihi debitores manserunt, de quo aliquoties Viennae ac Posonii¹¹⁵⁰ Sacratissima Maiestas Vestra camerariis suis commisit, ut mecum computum facerent, quod apud Tezaurarios¹¹⁵¹ proximorum comitatum, qui Tesaurarii in censu comitatus furtum aut surreptionem fecerant, deputarent, hoc tamen in hunc usque diem neglexerunt. Supplico itaque iterum Sacratissimae Maiestati Vestrae tanquam domino meo clementissimo ut de novo committere dignetur, quod tum eas pecunias, tum vero quibus ad modernos tres menses debitores manserunt, restituere debeant. Ad tantas enim expensas de meis propriis bonis insufficiens sum. Quum non habeam ducentos iobagiones, quos ex registris Camerariorum Sacratissimae Maiestatis Vestrae, quibus taxaverunt eos, videre licet.

Praeterea a Thurcis etiam quae maxima dampna et grassationes passus sim, hoc quoque clare constat Sacratissimae Maiestati Vestrae, quod etiam fratres meos ab omnibus bonis eorum spoliatos, ex hiis pauciunculis bonis alere debeo. Haec clementissime domine Sacratissimae Maiestati Vestrae tanquam Principi inclitissimo propterea solummodo enumero, quod quaecumque virium ut facultatum mearum sunt, in omnibus laeta fronte et ex animo Sacratissimae Maiestati Vestrae tanquam domino meo clementissimo serviam. Gratosam Sacratissima Maiestate Vestra tanquam domino meo clementissimo exspecto relationem. Deus altissimus Sacratissimam Maiestatem Vestram ad plurimos annos faustos felicissimam conservet, omnesque successus suos secundet. Ex castello meo Gyarmath, feria secunda proxima post dominicam Misericordia Domini, anno eiusdem 1543.

Eiusdem Sacratissimae Maiestatis Vestrae
fidelis servitor
Melchior Balassa etc.

¹¹⁵⁰ Pozsony (Bratislava, SK). Későbbi koronázóváros, a magyar országgyűlés (ekkor még nem állandó) helyszíne, a helytartóság és a Magyar Kamara székhelye.

¹¹⁵¹ Értsd: vármegyei adószedők.

[Címzés:] Sacratissimae Romanorum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. Regiae Maiestati, domino meo clementissimo

4.

**Dersffy Zsófia Quirin Schlaher selmecebányai bírónak
Csábrág, 1543. szeptember 1.**

ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1543. d. (orig.)

Most értesült róla, hogy Balassa Menyhárt a Szitnya-hegyet megszállta és ott erősséget épít. Kéri, hogy tegyenek ellene és ne tűrjék el, mert az lesz a vége, hogy a bányavárosokat és az ő javait is elpusztítja. Amennyire csak lehetséges, távol kell őt tartani, akár a pestist. Tudassák vele, mire jutottak ebben, ugyanis nem kevésbé kell tartani a belső ellenségtől, mint a külsőtől.

Prudens et circumspecte vicine nobis carissime. Salutem. Nunc cognovimus, ut Melchior Balassa montem Zýthna¹¹⁵² obsedisset, fortalitiumque illic exstrueret. Ideo hortamur vos, ut detis operam, ne illic exstruere sinetis. Nam revera vergebit in desolationem omnium Civitatum Vestrarum et bonorum nostrorum, sed quantum potestis tanquam pestem arceri oporteret. Rogamus autem Dominationem Vestram, detis nobis ad scitum, cuius eritis intentionis. Nam non secus formidandum a domestico hoste, quam ab externo nobis erit. Valere felicissime Dominationem Vestram cupimus. Ex Chabragh,¹¹⁵³ primo Septembris 1543.

Sophia Dersphÿ¹¹⁵⁴
consors domini Petri Pálffy¹¹⁵⁵ etc.

¹¹⁵² Szitnya-hegy (Sitno, SK). A Selmeci-hegység legmagasabb pontja, Selmecebánya közvetlen szomszédságában. A korszakban még „Attila” névvel is illették.

¹¹⁵³ Csábrág (Čabrad, SK). Vár és uradalom, amelynek tartozékai főként Hont, kisebb részben Bars vármegyében feküdtek. A vár neve korábban Litva. Eredetileg a szomszédságában álló, de már a 14. században is elhagyott várat hívták Litvának, majd annak pusztulása után Litvának nevezték a későbbi Csábrágot is. BELJAK – MORDOVIN 2014.

¹¹⁵⁴ Szerdahelyi Dersffy Zsófia, Dersffy János és Batthyány Perpétua lánya. Férje Pálffy Péter.

¹¹⁵⁵ Pálffy Péter. Lásd az 1203. jegyzetet!

[Címzés:] Prudenti et circumspecto domino Qyřino¹¹⁵⁶ iudici Semnyciensi, domino et vicino nobis honorando

[A selmeci jegyző feljegyzése:] 1. September 1543 Sophia Palffi auß Tchabrag, man sol dem Melcher Balaschi auf dem Sitna Perg den fortalitium nicht bauen lassen, sondern hindern, den er werde den Stätten zu grossen Schaden machen vnd sei sich furchten wie vor dem feinnt zu furchten.

5.

**Rác Ferenc Thaddeus Bartfelder selmecbányai bírónak
Kékkő vára, 1544. május 19.**

ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d. (orig.)

Tegnap az uraknak Losoncon lett volna találkozója, de török hírek miatt elhalasztották. Ma kora reggel a Balassa fivérek megbízható kémjelentést vettek kézhez a kékkői várban, miszerint a törökök tegnap Eger ellen indultak és most is úton vannak. Seregük létszáma bizonytalan. Ma reggel öt óra körül Balassa Menyhárt és János fellegyverzett csapataikkal Szécsény felé vonultak, hogy Losonczy István és más urak csapataival egyesüljenek, és majd onnan induljanak a török ellen Eger felé. Isten segítségével meg akarnak ütközni velük, ezzel szolgálva a királyt és a meggyötört hazát. Adjon Isten jószerencsét nekik és vezéreiknek. Amint lesz fejlemény, meg fogja írni.

/Utóirat:/ Elnézését kéri, hogy a jogszokást megszegve vörös pecsétviaszt használt, csak azért járt el így, mert a zöld elfogyott, és nem akarta elmulasztani a kedvező lehetőséget a levélküldésre.

/A selmeci jegyző címzésoldali feljegyzésében szereplő további adatok:/ A törökök május 14-én indultak el Vácról Eger és Szécsény felé, 3000 emberrel és 300 tevével, de ágyúk nélkül.

Prudens ac circumspecte domine mihi honorande. Salutem et meorum obsequiorum commendationem. Congregatio dominorum, quae fieri die hesterno

¹¹⁵⁶ Quirin Schlager (von Breslau), az egyik leggazdagabb selmecbányai bányavállalkozó, ún. „gyűrűstéri” polgár, a város bírója (1543–1544). BAKER 1932b: 55.; RELKOVIC 1933: 9. Személyéről bővebben: PAULINYI 1976: 598. et passim.

in oppido Lossoncz¹¹⁵⁷ debuit, dilata est propter varios rumores Thurcarum. Certa enim exploratio hodie summo mane pervenit dominis de Ballassa huc ad hanc arcem, et dicunt, quod Turcae die hesterno sese cum copiis suis versus Agriam¹¹⁵⁸ movissent, et iam in itinere essent. Copiarum numerus non est satis exploratus. Hodie hora ferme quinta ante meridiem domini Melchior et Iohannes Ballassa versus Zechen¹¹⁵⁹ cum gentibus suis armis instructi descenderunt, ibi dominus Steffanus Lossoncz¹¹⁶⁰ et alii domini copias gentium suarum cum illis coniungent, illic tandem contra Thurcas versus Agriam descendent. Deo optimo volente et auxiliante fortunam cum Thurcis attemptare volunt, quo Regiae Maiestati et patriae huic adflictissime inservire possent. Det illis Dominus Deus et eorum auspiciis secundus fortunam. Qualiter eventus erit, nacto etiam opportuno nuntio Dominationi Vestrae rescribere non negligam. Me cum his commendo. Raptissime ex castro Kÿekew,¹¹⁶¹ feria secunda ante Ascensionem, 1544.

Vestrae Dominationis deditissimus

Ferencz Racz

[Címzés:] Prudenti ac circumspecto domino Thadeo¹¹⁶² Iudici Civitatis Semniciensis, domino mihi honorando

¹¹⁵⁷ Losonc (Lučenec, SK). Mezőváros Nógrád vármegyében, Losonczy István, Országgh Kristóf és Balassa Zsigmond birtoka.

¹¹⁵⁸ Eger. Vár és püspöki székhely, székeskáptalan Heves vármegyében. Érdekes módon már Buda elfoglalása előtt is volt olyan hír, miszerint az oszmánok az elfoglalására készülnek. Révay István turóci ispán és naszádos kapitány levele a selmecbányai bírónak, Pest, 1541. február 27.; Babindaly Ferenc csábrági udvarbíró ugyancsak a selmecieknek, Csábrág, 1541. december 17. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1541/1-es doboz. Később: Serédy Benedek levele Serédy Gáspárnak, Szikszó, 1543. február 25. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 50. Konv. B. fol. 73.

¹¹⁵⁹ Szécsény. Mezőváros, vár és uradalom Nógrád vármegyében, Losonczy István és Országgh Kristóf birtoka.

¹¹⁶⁰ Losonczy István (1515–1522. k. – 1552. július 27.), nagybirtokos főúr, Losonczy Zsigmond és Dóczy Katalin fia, Antal testvére. Nógrád vármegye főispánja (1543?, 1547–1552), az alsó részek főkapitánya, temesi ispán, temesvári kapitány (1551–1552). MOLNÁR 2020: 65., 67., 96.; PÁLFFY 1997: 275.

¹¹⁶¹ Kékkő (Modrý Kameň, SK). Vár és uradalma Nógrád vármegyében, a Balassa család törzsbirtoka.

¹¹⁶² Thaddeus Bartfelder/Thaddäus Barthersus/Taddeus Walko Bartphensis, kiemelten nagy vagyonnal bíró selmeci bányavállalkozó, gyűrűstéri polgár. A bírói titulust már korábban, 1534–1536 között, de 1544 őszén is viselte, továbbá az alkamara vezetője (1537–1541), alkamaragróf (1542), kamarai kémlómester (1541–1548). PAULINYI 1976: 598.; BAKER 1932a: 27.; BAKER 1932b: 55.; RELKOVIC 1933: 9.

[Utóirat a levél külzetén:] Eo quod litteras rubra cera obsignavi, quod mihi facere minime licet feci propter caristiam viridis cerae, et volens voto Dominationi Vestrae obsequium dare, quo opportunum hunc nuntium sine meis litteris ad eandem ire non paterer.

[A selmeci jegyző feljegyzése a címzés alatt:]

Anno 1544 adii 21. Maii allatae

die thürken sein auff adii 19 maii von Wotzen auff Erle vnd ZeZen 3000 aus zogen mit 300 kamel thiern haben khein geschütz

6.

Balassa Menyhárt a selmecebányai bírónak és esküdteknek Léva vára, 1544. május 29.

ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1544. d. (orig.)

Kiadása: VIROVECZ 2021: 231–232.

Különböző hírekről értesíti őket. Szolgái a pesti török táborban jártak, ahol néhány törököt megöltek és lovakat loptak. Azt mondják, hogy a pesti mezőn nagy sereg van készülségben. Kihirdetésre került, hogy Eger ostromára indulnak, de szolgálói szerint valójában a bányavárosokat akarják támadni. Kéri őket, hogy legyenek éberek és értesítsék a többi városokat is, mert a török természete olyan, hogy mindig másfelé megy, mint amerre hirdeti.

Prudentes et circumspecti domini, amici et vicini nobis honorandi. Salutem et nostri commendationem. Nuper quoque quem rumore intellexeramus, Dominationibus Vestris nuntiaveramus et nunc quem certum rumorem habemus, rescripsimus Dominationibus Vestris, ut servitores nostri iverant versus Pesth¹¹⁶³ et illinc ex castris Thurcarum abriperunt equos et Thurcos aliquos necaverunt, et dicunt magnam copiam Thurcarum esse in promptu in campo Pesthiensi, qui istis diebus faciunt eruptionem et depraederationem. Ipsi quidem Thurci promulgant velle ire ad obsidendum arcem Agriensem,¹¹⁶⁴ attamen nobis veritatem nuntiant, et certissime credant Dominationi Vestrae, ut omnis eorum conatus esse debet, ut volunt ad Montanas Civitates irrumpere. Igitur

¹¹⁶³ Pest. Szabad királyi város Pest vármegyében, 1541-től oszmán megszállás alatt.

¹¹⁶⁴ Eger vára.

Dominaciones Vestrae habeant maximam curam ad vigilantiam et custodiam, et sint vigilantes et sese praecustodiant et praecaveant, aliisque civitatibus nuntiare velint et dent ad scitum, ut vigiles sint, ne imparatos offendant, quia Thurcarum ea est natura, ut quo promulgant, alio vadunt. Easdem valere optamus. Ex arce nostra Lewa,¹¹⁶⁵ feria quinta post Ascensionem, 1544.

Melchior Balassa de Gyarmath
Comes comitatum Honthensis et Barsiensis

[Címzés:] Prudentibus ac circumspectis dominis Iudici et Iuratis civibus civitatis Semniciensis etc. amicis et vicinis nobis honorandis

[A selmeci jegyző feljegyzése:] Anno 1544 adi 30. Maii allatae.

Thurckhen sollen auff Pesthner feld beiander [!] sein, des willens die perg steter zue vberfallen.

Ballassa Melchior hat den pauern verboten, sollen nit in die Stett fliehen, die thurckhen verdens einziehen.

Petrowich Peter¹¹⁶⁶ soll erstochen sein worden durch seinen Burggraffen einer Bruckhen halben vber die Saw.

7.

**Dalmady Tamás Thaddeus Bartfelder selmecebányai bírónak
Dalmad, 1544. szeptember 11.**

MNL OL R 314 142/2. t. No. 52. (orig.)

Kiadása: VIROVECZ 2020: 240–244.

Múlt hétfőn küldött egy levelet János bakabányai jegyző feleségén keresztül Bát mezőváros bírájának és János deák jegyzőnek. Ebben biztosította arról, hogy a nemesekkel

¹¹⁶⁵ Léva (Levice, SK). Vár és mezőváros Bars vármegyében, egyben a vármegye székhelye (előtte Bars település volt). A vár közvetlen szomszédságában feküdt Léva mezőváros és valamelyest délkeletre Óléva falu.

¹¹⁶⁶ Suraklini Petrovics Péter (1487?–1557), I. (Szapolyai) János király rokona, az alsó részek főkapitánya (1533–1551, a Szapolyaiak hűségében), majd Szulejmán szultán hűbéreseként temesi szandzsákbég (1541–1551), a kiskorú János Zsigmond egyik gyámja, az 1556. évi restauráció után kormányzó (1556–1557). VARGA 2020; PÁLFFY 1997: 275.

elmennék a vármegyegyülésre és a vármegyei törvényszékre ügyeket intézni, de a történetek miatt ez nem volt lehetséges. Attól rettegnék, hogy a törökök rabságba hurcolják őket. Múlt vasárnap a törökök Drégelyt megkerülve a hegyeken átlovagoltak, hétfőn pedig más irányból megtámadták Lévát. A mezővárost porig égették, a vár külső kapuit bevágták. Balassa Menyhárt éjnek idején visszatért Balassagyarmatról, a támadókat visszaverte, majd üldözőbe vette. Balassa felesége /Thurzó Anna/ úgy kiáltozott, hogy két oldalról kellett őt visszafogni, nehogy lezuhanjon és szörnyethaljon. Ő maga még virradat előtt lóra ült és harmadmagával Léva közelébe, a Vámosladányon kívüli kis hegyre ment, ahonnan saját szemével látta, ahogyan Léva mezőváros és Óléva falu lángokban állt, látta a törökök pusztítását, ahogyan a zsákmánnyal visszavonultak, és azt, ahogyan Balassa nagyjából ötven lovassal üldözőbe vette őket. A törökök Vámosladányon kívül felkínálták a megütközés lehetőségét, de Balassa a túlerő miatt nem akarta kísérteni a szerencsét. Végül az ipolysági huszárokkal kiegészülve, összesen nagyjából négyszáz lovas, Ipolypásztó mellé siettek, ahol aztán megtámadták a törököket és csatázni kezdtek velük. A janicsárok a trombitást lelőtték a lováról, Nagy Ambrus ipolypásztói tiszttartót pedig az első összecsapásnál lefejezték. Balassa és az ipolysági huszárok kénytelenek voltak meghátrálni, ezért visszavonultak Ipolypásztóra. Akkor kapták a hírt, hogy a morva sereg odasietett és vitézül csatázik a törökökkel, azok nagyrészt már levágták, ezért jöjjenek és segítsenek a morva huszár bajtársaknak, mire ők odaindultak, a törökök pedig megfutamodtak. Úgy hírlik, hogy lovasból és gyalogos janicsárból több mint hétszázat öltek meg, a többi a hegyekbe és az erdőkbe menekült. Úgy hallja, hogy a morva seregben ott volt Nyáry Ferenc, Werböczy Imre, Pálffy Péter, Komáromból Horvátinovics Bertalan és Zolthay Lőrinc; a morvák ezerháromszáz lovassal, az ipolyságiak és Balassa négyszáz lovassal. Más török csapatok Rimaszécs, Rimaszombat és Losonc vidékén akartak portyázni, de a történetek hallatán visszafordultak. Tegnap háromszáz lovassal Drégely várát megkerülték, ami miatt a nemesekkel nem tudott dűlőre jutni, de a napokban ezzel fog foglalkozni.

Prudens et circumspecte domine et vicine fautorque mihi honorandissime. Post salutem et servitiorum meorum commendationem. Feria secunda proxime praeterita misi unas litteras meas ad oppidum Bath,¹¹⁶⁷ illas medio consortis Iohannis litterati notarii civitatis Puccaviensis¹¹⁶⁸ ad dominum iudicem et ad

¹¹⁶⁷ Bát (Bátovce, SK). Mezőváros Hont vármegyében, a lévai váruradalom tartozéka.

¹¹⁶⁸ Pukantz/Bakabánya (Pukanec, SK). Alsó-magyarországi bányaváros Hont vármegye északnyugati részén, Léva és Selmecebánya között félúton.

manus eiusdem Iohannis litterati notarii et domini iudicis perferendas et exhibendas. Suasque Dominationes in eo rogatas habui, ut easdem litteras meas ad Dominationem Vestram quam citissime transmittere curarent, quas sum nescius, si Vestrae Dominationi remittere curarent variis curiis et negotiis dominorum meorum. Insuper timore percussus dies noctesque timemus, ne ab adversariis Christianae religionis perpetuis hostibus raperemur etc. In praedictis litteris meis rescripseram omnino me ad congregationem dominorum nobilium et ad sedem me personaliter conferre, nobilesque de quibus scripseram de domo ad domum requisitos habere et ad fassionem faciendam ducere, cum eisque concludere, sed negotium et infortunium casusque aliter sese obtulit. Dominica praeterita Turci circuitus castrum Dregel¹¹⁶⁹ per montes equitarunt, alia ex parte feria secunda se iterum itineri aptaverunt et veloci transitu castrum Lewa¹¹⁷⁰ et oppidum Lewa invaserunt et incineraverunt et anteriores portas castrum desecaverant, nisi Deus avertit, si ingenia habuissent, in absentia domini Melchioris Balassa, qui eo tunc in Gyármath fuit, sed noctis tempore festinantissime superadvenit et comitabatur Turcas, castrum obtinuissent. Domina consors¹¹⁷¹ eiusdem domini Melchioris Balassa clamores faciens, quam ex ambabus partibus per manus tenentes retinuerunt, nisi Deus avertit, ne caduca et subitanea morte periret. Antequam diescebat ante crepusculum, ex quo meliorem equum domi non habebam, sedi ad equum parvum, veni prope Lewa ad monticulum tertiusmet extra possessionem Ludan¹¹⁷² oculis intuentibus vidi, quomodo oppidum Lewa et Olewa¹¹⁷³ possessio cremabat, etiam vidi gesta et facta Turcarum depredationes et depopulationes eorundem et etiam iidem Turci cum preda et spoliis quomodo recedebant et dominus Melchior Balassa quasi cum equitibus quinquaginta citra vel ultra quomodo insequabatur vel comitabatur easdem. Turci extra Ludan sponte deferebant pugna, sed dominus Melchior Balassa videns multitudinem noluit attentare fortunam. Tandem domini commilitones de Sagh¹¹⁷⁴ huzarones et dominus Balassa cum gentibus suis in

¹¹⁶⁹ Drégely. Vár és mezőváros Nógrád vármegyében, az esztergomi érsek birtoka.

¹¹⁷⁰ Eredetileg egymás után kétszer írta le.

¹¹⁷¹ Bethlenfalvi Thurzó Anna.

¹¹⁷² Ludány, később Vámosladány (Mýtne Ludany, SK). Falu Bars vármegyében, Lévától délkeletre, a település szomszédságában, a lévai váruradalom tartozéka.

¹¹⁷³ Óléva (Levice, SK). Falu Lévától délkeletre.

¹¹⁷⁴ Ipolyság (Šahy, SK). A település premontrei kolostorának megerősítésével és helyőrség telepítésével az országgyűlés már 1543-ban foglalkozott. Várday Pál érsek-helytartó saját költségén tartott fönn őrséget. LACZLAVIK 2012: 76.

numero ut puta equites quadringenti festinaverunt prope Pazthoh¹¹⁷⁵ et ibi Turcas invaserunt et dum cum Turcis pugnare incepissent. Illi iancharones Turci pixidarii tubicinatorem ex pixide desagittaverunt et ille statim de equo cecidit, Ambrosium Nagh officialem de Paztoh iidem Turci in primo congressu capite privaverunt. Iidem dominus Balassa et domini huzarones de Sagh videntes fortitudinem Turcarum, coacti erant dare terga et retrocesserant ad Pazthoh et dum iam ibi in Pazthoh comedebant, advenit fama domini, inquit, citissime superadvenerunt gentes dominorum Morawiensium¹¹⁷⁶ et viriliter pugnant et dimicant cum Turcis maiorem, inquit, partem Turcarum iam infra secarunt et vicerunt. Quare et dominationes vestrae citissime festinanter illuc veniant et eisdem commilitonibus huzaronibus Morawiensibus auxilio sint et sic unanimiter illuc festinantissime properarunt et iam Turci fugiebant.

Dicitur quod ex equitibus et peditibus ianchÿar sunt prostrati et infra secati plusquam septingenti Turci, alii per montes et silvas fugerunt, fugaeque praesidio evaserunt. Ut audio de exercitu Morawiensi interfuerunt, magnificus dominus Franciscus Nyáry,¹¹⁷⁷ magnificus dominus Emericus Werbewczyk¹¹⁷⁸ et Petrus Pálffy,¹¹⁷⁹ et de Komaron Bartholomeus Horwath¹¹⁸⁰ et Laurencius Zolthaj,¹¹⁸¹ Moravienses cum equitibus mille et trecentis, illi de Sagh et dominus Balassa cum equis quadringentis affuerunt etc. et sic Deus omnipotens nostratibus

¹¹⁷⁵ Ipolypászto (Pastovce, SK). Település Hont vármegyében, az Ipoly folyó mentén, a lévai vár-uradalom tartozéka. A források szerint a településen kastély vagy erősség állt. Az 1546. februári pozsonyi országgyűlés 44. törvénycikke elvileg határozott ennek megerősítéséről, de ugyanebben az évben Balassa felégette azt.

¹¹⁷⁶ 1544 tavaszán Nagyszombatban állomásoztak, parancsnokuk a morva főnemes Karel Žerotín volt.

¹¹⁷⁷ Bedeghi Nyáry Ferenc (?–1551), esztergomi várnagy (*castellanus*, 1530–1531), Hont vármegye főispánja, egyben bárói méltóságra emelik (1535–1551), főlovászmester, huszárkapitány az adorfi csatában (1546. november 1.), a pannonhalmi apátság kormányzója (1546).

¹¹⁷⁸ Werbőczy Imre (1516–1548), dél-dunántúli nagybirtokos, Werbőczy István fia, felesége Szerecsen Zsófia. Tolna vármegye főispánja (1542–1544), a dél-dunántúli törökellenes védekezés aktív szereplője és szervezője, aki 1544 nyarán–őszén onnan visszavonulva Erdélybe költözött. KOMÁROMY 1910; SZAKÁLY 1969: 26–27.

¹¹⁷⁹ Pálffy Péter. Lásd az 1203. jegyzetet!

¹¹⁸⁰ Horváth vagy Horvátinovics Bertalan († 1552), az esztergomi érsek csapatainak parancsnoka (1532), tatái (1543), majd komáromi kapitány (*praefectus*), részt vett a schmalkaldeni háborúban (1547), a Balassa és Basó ellen küldött – Niklas Graf zu Salm vezérelt – seregben huszárkapitány (1549), levai (1550), majd szolnoki kapitány (1551), a magyarországi könnyűlovas katonaság főkapitánya (1551–1552). GUITMAN 2022: 23., 219.; KÖRPÁS 1999: 4.; KERTÉSZ – KÖRPÁS 2013: 404.; LACZLAVIK 2012: 68.; PÁLFFY 1999: 262.

¹¹⁸¹ Zolthay Lőrinc ekkor az esztergomi érsek, Várday Pál lovasságának parancsnoka, majd Érsekújvár első kapitánya (1545, 1551), Drégely várában Szondy György társa a kapitányságban (1550). MATUNÁK 1896: 341.; LACZLAVIK 2012: 79.

victoriam dedit. Sed alia ex parte alii Turci exiverant ad alias partes et oppidum Rimazech¹¹⁸² et Rimazombath¹¹⁸³ Lossonczque¹¹⁸⁴ et partes illis subiectas depopulare volebant, sed audientes sinistram fortunam eorundem reversi sunt. Heri autem cum trecentis equis castrum Dregel circuitus equitarunt etc. Haec est causa efficiens ex quo cum nobilibus procedere non potui, sed hiis diebus Deo adiuvante curam indefessam habebo etc. Ex Dalmad¹¹⁸⁵ cita manu, feria quinta post Nativitatis Mariae, anno Domini 1544.

Thomas Dalmadÿ etc. servitor etc.

[Címzés:] Prudenti et circumspecto domino Thadeo Barthphensi Vaalcho Praefecto et Iudici in civitate Sempnicziensi ac domino meo honorandissimo et confidentissimo exhibeantur

8.

Balassa Menyhárt bátyjának, Balassa Imrének a Sajónémetinél lévő táborból, 1545. augusztus 14.

MNL OL R 285/I. tétel (orig.)

Betűhű kiadása: SZALAY 1861: 29–30.

Szolgálójuk, Pécsy János éppen akkor érkezett meg leveleivel, amikor már ezt írta. Bebek Ferenc Basó Mátyás után küldött, hogy szándékától eltérítse. Bebeknek ne higgyen el semmit, mert megbízhatatlan. Bebek ma indult Szendrő várából Rozsnyóba. Kéri, hogy jöjjön minél hamarabb a segítségére, mert Bebek lengyel csapatokkal akar egyesülni és erőfölénybe kerülhet. Kéri, hogy a Várday Pálnak írt levelét ezzel együtt továbbítsa Várdaynak. Perusics Gáspár és Perényi Péterné lormosdi Székely Kláral emberei Bebekhez érkeztek. Szendrőben elfogyott az élelmiszer, három napon belül elfoglalják. Siessen, mert Fráter György is sereget gyűjt.

¹¹⁸² Rimaszécs (Rimavská Seč, SK). Mezőváros Gömör vármegyében.

¹¹⁸³ Rimaszombat (Rimavská Sobota, SK). Mezőváros a kis-honti kerületben, Losonczy István birtoka.

¹¹⁸⁴ Losonc

¹¹⁸⁵ Dalmad (Domadice, SK). Falu Hont vármegyében, Lévától délkeletre.

[To]vábbá ez levelet immár megírtuk vala kegyelmednek, de Bebek¹¹⁸⁶ Boza¹¹⁸⁷ után utána küldet volt, hogy ha megérik az útba, hát megtérítsék. Azt nem tudom, ha megérték avagy nem, de kegyelmetek semmit ne higgyen nekik, mert soha még hitetlenbb népet ennél nem láttam. Sietessen kegyelmetek valami néppel, mert ma indolt Bebek Szendrebül¹¹⁸⁸ Rozsnó¹¹⁸⁹ alá. Soha oly szerzésbe nem indolhat¹¹⁹⁰ tükegyelmetek vele, hogy mihelyt módot talál benne, mind ő, s mind az többi mind hüteket s tisztességeket hátrahagyják másszor is. Azért siessen tekegyelmetek valami néppel, mert ha az lengyelekkel egybeférkeznek, műnekünk kevés gyalogonk vagyon, s kevesek vagyonk ellene. Ez érsek¹¹⁹¹ uram levelét olvasa meg kegyelmed, s küldje érsek uramnak mind ez kegyelmedével egyetembe. Mindent érthet kegyelmetek belőle. Bebeknek csak kár, ha íronk, mert semmit nem hiszen benne. Mindazáltal én írok. Perusics,¹¹⁹² az Perényi Péterné¹¹⁹³ szolgálói most érkeztek Bebekhez, s erősen akarja az dolgot Perusics. Azért tekegyelmetek siessen valami néppel. Az Bebek váraiba ároljon kegyelmed nekünk is, mert mű is megadjuk Zsigmond¹¹⁹⁴ urammal egyiknek az árát vagy ketteinek, ha az nép jöend. Annýéra elkölt Szenderébe¹¹⁹⁵ az élés, hogy általán fogva, bizonynal higgye kegyelmed, harmadnapnak előtte megvesszük Szendrőt,¹¹⁹⁶ mert Bebek ottan kifutamik belőle. Az kegyelmed leveleivel hogy juta Pécsy János,¹¹⁹⁷ úgy írtuk ez levelet kegyelmednek. Mert immár megírtuk vala az érsek uramét, s az kegyelmed leveleit hogy elolvasánk, úgy írtuk ezt kegyelmednek. Uram, siess az élő Istenért, mert most ideje minden dolognak! Ezt bizonynal higgye tekegyelmed,

¹¹⁸⁶ Pelsőci Bebek Ferenc († 1558. szeptember 1.), Gömör vármegye főispánja (1527–1556), Abaúj vármegye főispánja (1528–1540), a felső részek főkapitánya (Serédy Gáspárral együtt, 1537), erdélyi tanácsúr (1556–1558), Szulejmán szultán kinevezéséből kormányzó (1557). HORN 2012: 330.; PÁLFFY 1997: 272.

¹¹⁸⁷ Basó Mátyás, murányi várúr. Lásd az 58. jegyzetet!

¹¹⁸⁸ *Zendrebwl.* Szendrő. Vár és uradalom Borsod vármegyében, Bebek Ferenc birtoka.

¹¹⁸⁹ *rosnob.* Rozsnyó (Rožňava, SK). Bányaváros Gömör vármegyében.

¹¹⁹⁰ Előtte áthúzva: *jár.*

¹¹⁹¹ Várday Pál (1483/1484–1549), veszprémi püspök (1520–1524), egri püspök (1524–1526), esztergomi érsek (1526–1549), királyi helytartó (1542–1549).

¹¹⁹² *Pereusjít.* Perusics Gáspár. Ekkor csanádi várnagy Fráter György szolgálatában. ISAILOVIĆ – ARDELEAN 2021.

¹¹⁹³ *Perenij Peterneh.* Perényinek két felesége volt, itt ormosdi Székely Kláráról van szó.

¹¹⁹⁴ *Sigmond.* Balassa Zsigmond, Menyhárt egyik bátyja.

¹¹⁹⁵ *Zenderebeh*

¹¹⁹⁶ *Zendrewth*

¹¹⁹⁷ *pechj Ianos.* A Balassa család szolgálatója, 1547-ben, és később, az 1550-es években is Balassa Zsigmond szolgálatában tűnik fel.

hogy az Barát¹¹⁹⁸ gyűlése bizony. Isten tartsa meg tekegyelmedet. Ex castris ad Sajó Nemethy¹¹⁹⁹ positis, 14. Augusti anno Domini 1545.

Melchior Balassa

[Címzés:] Ad manus magnifici domini Emerici Balassa de Gyarmath,¹²⁰⁰ domini et fratris nostri praesentandae

[A címzés alatt ugyanattól a kéztől:] Zsigmond uram ma itt leszen együtt velünk

9.

**Balassa Menyhárt kötelezvénye Pálffy Péternek
Bozók, 1546. március 7.**

MNL ZML IV. 433. 52. d. 5795. (orig.)*

10100 forintot küld Pálffy Péternek Éberhárd várába. Az ő részéről Révay Ferenc és Balassa Imre, Pálffy részéről pedig Batthyány Ferenc és Mérey Mihály pünkösöd napjáig eldöntik, hogy mit tartalmazzon Pálffy felvallása Csábrágról. Kifogás esetén elállhatnak a szerződéstől.

Én, Balassi Menyhárt,¹²⁰¹ tízezer forintot és száz forintot küldék Íberhárt¹²⁰² kapujáik Pálffy Péter¹²⁰³ uramnak, úgy, hogy azon belől és az várba, csak Pálffy Péter uram szerencséje legyen, és ne az enyimen. De az Íberhárt kapujáig mindenütt én

¹¹⁹⁸ *Barath.* Fráter György (Utješenić/Utješenić, anyai nevén Martinuzzi), végvári vitéz, pálos szerzetes, váradi püspök és Bihar vármegye főispánja (1534–1551), János király kincstartója (1534–1541), a keleti területek kormányzója (1541), helytartó (1542–1551), erdélyi vajda (1543–1551), főbíró (1544–1551), esztergomi érsek és bíboros (1551). Életútja: OBORNI 2017.

¹¹⁹⁹ Sajónémeti. Település Borsod vármegyében.

¹²⁰⁰ *Balassj Imre.* Gyarmati Balassa Imre (1507/1508 k. – 1550. június 20. előtt), Balassa Ferenc és Perényi Orsolya fia, Menyhárt bátyja, I. János király erdélyi vajdája (1534–1540), I. Ferdinánd király erdélyi vajdája (1540–1543. okt., 1544), királyi tanácsos és a helytartói tanács tagja (1549).

* Köszönöm Balogh Zsuzsánnának és Tamás Máténak, hogy az iratra fölhívták a figyelmem.

¹²⁰¹ *Balassj Menyhart*

¹²⁰² *ýberharth.* Éberhárd (Malinovo, SK). Vár Pozsony vármegyében.

¹²⁰³ *palfffy peter.* Zelinai/erdődi/csábrági/báry Pálffy Péter († 1568), felesége szerdahelyi Dersffy Orsolya, akitől nyolc gyermeke született, köztük Miklós, „a győri hős”.

szerencsémén legyen. Továbbá Révay Ferenc¹²⁰⁴ uram és Balassi Imre¹²⁰⁵ uram az én részemre, és az Pálffy Péter uram részére Batthyány Ferenc¹²⁰⁶ uram és Méray Mihály¹²⁰⁷ uram egybengyűljenek pönkösd napjáig,¹²⁰⁸ és amit négyen igaznak esmérnek, olyan vallást¹²⁰⁹ tegyen nekem Csábrágról¹²¹⁰ Pálffy Péter uram. Ki ha nekem nem tetszenék, avagy ha Pálffy uramnak sem tetszenék, hát én tartozám az Csábrág várát azon szerszámokkal és annyi éléssel Pálffy uramnak visszaadni, amint ő adta¹²¹¹ énnekem, kinek registroma¹²¹² nálam, Pálffy Péter uram pöcséti alatt vagyon, viszontag az én pecsétem alatt Pálffy Péter uramnál. Továbbá Pálffy Péter uram az tízezer és száz forintot, azonféle pénzzel nekem visszaadja, amint én adtam neki. Mely dolognak bizonyosságáért ez én pecsétemmel és kezem írásával erősítettött levelemben az én hitemre, tisztességemre fogadok, hogy minden okvetetlen ez felett megírt dolgokat teljességgel megtartom, minden részeibe. Költ Bozókba,¹²¹³ böjtelő vasárnap. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quadragesimo Sexto.

Melchior Ballassa
manu propria

[Az irat külzetén egykorú kéztől:] *Recognitio Melchioris Balassa super florenis 1100 [!] pro bonis Eberhard missis et depositis Petrum Pálffy*

¹²⁰⁴ *Révay ferencz.* Révay Ferenc (1489–1553), Turóc vármegye örökös főispánja (1532-től), bárói méltóságot nyer (1537), királyi személynök (1538-tól), nádori helytartó (1542-től). Feleségei: 1. Gyulai Borbála. 2. Paksy Anna. FRANKL 1873.

¹²⁰⁵ *Balassj Imre*

¹²⁰⁶ *Battjanj ferencz.* Batthyány Ferenc (1497–1566), pohárnokmester (1517–1526), az egri püspökség királyi kormányzója (1520–1521), Vas vármegye főispánja (1521–1534), dalmát–horvát–szlavón bán (1525–1531). C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI 2016: 36., 101., 113.; C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI – W. KOVÁCS 2017: 332. Felesége Svetkovics Katalin, gyermekeik nem születtek.

¹²⁰⁷ *Merajj Mihályj.* Mérey Mihály (1500?–1572), királyi személynök (1544–1563), a királyi tanács tagja (1546, 1549, 1555, 1559, 1566), a helytartói tanács tagja (1549), nádori helytartó (1563-tól), majd bárói rangot nyer (1563). EMBER 1946: 77., 78., 99.

¹²⁰⁸ Vagyis 1546. június 13-ig.

¹²⁰⁹ Örökvallás/felvallás/bevallás (*fassio, fassio perennalis*). Többnyire örökjogon való tulajdonátruházást, végleges elidegenítést jelent.

¹²¹⁰ *chj abragrol*

¹²¹¹ Er. kétszer egymás után: *ew atta ew atta*.

¹²¹² *Registroma*, vagyis tételes jegyzéke.

¹²¹³ *Bozokba.* Bozók (Bzovik, SK). Premontrei monostorát Balassa Zsigmond 1530 körül elfoglalta, és később várrá alakította.

[Későbbi kéztől:] Conditionatae concambiales inter Melchiorem Balassa et Petrum Palffy intuitu bonorum Eberhard Csabrag

IO.

**Pálffy Péter kötelezvénye Balassa Menyhártnak
Csábrág vára, 1546. március 12.**

MNL OL E 148 Fasc. 655. No. 42. (másolat)¹²¹⁴

Ha Balassa Menyhárt március 21-ig 10100 forintot letétbe helyez a győri püspöknél /Újlaky Ferenc/, és az ezt igazoló iratot bemutatják Csábrágban, akkor átadja a várat és megteszi a felvallást. A felvallás tartalmát Balassa Imre és Batthyány Ferenc jelenlétében fogalmazzák meg. Kötelezi magát, hogy a várral kapcsolatos okleveleket is átadja.

Én, Pálffy Péter,¹²¹⁵ fogadok az én hitemre, tisztességemre, hogy Balassa Menyhárt vagy az ő embere, böjt másod vasárnapig¹²¹⁶ valamely nap tízezerszáz forintot győri pispék¹²¹⁷ kezében ad, hogy az jelt azonnal Balassa Menyhárt kezébe adja, vagy embere kezében győri pispék. S mely órában az elvégzett napon az jelt Csábrág elejibe viszik, azonnal Csábrágot, az várat keziben adom, avagy embere kezibe minden okvetetlen, semmi okot benne nem keresvén. Ezekre is fogadok az én hitemre, tisztességemre, hogy az vallást is megmívelem, úgy, azmint Imre uram,¹²¹⁸ Batthyány uram¹²¹⁹ előtt én velem végzett. Ennek felette minden levélbeli igazságot, Csábrágról és tartományárúl való leveli/t/ keziben adom, valami az én birodalmam alatt vagyon. Kire fogadok hitemre, tisztességemre, hogy ez felől megírtat megál-lom, kit én nagyobb bizonyságul pecséttemmel s kezem írásával megerősítettem. Ez levél költ Csábrágban, Szent Gergely pápa napján, anno Domini 1546.

¹²¹⁴ Az itt közzétett változat Ferdinánd király 1548. december 13-án, Pozsonyban kelt ítéletlevelében található. MNL OL E 148 Fasc. 655. No. 42.

¹²¹⁵ Pálffy Pether

¹²¹⁶ 1546. március 21.

¹²¹⁷ Gjewry pjspek. Újlaky Ferenc († 1555), pozsonyi prépost (1526-tól), alkancellár (1533–1535), kancellár (1535–1540), győri püspök (1535–1554), a helytartói tanács tagja (1542-től), a királyi tanács tagja (1549).

¹²¹⁸ Imre wram. Balassa Imre.

¹²¹⁹ Batthjanj wram. Batthyány Ferenc.

II.

Balassa Menyhárt Pálffy Péternek
Kékkő vára, 1546. június 8.

OSZK Kt. MNy 41. (orig.)

Kéri, hogy tegyen meg mindent azért, hogy Batthyány Ferenc pünkösöd napjára Pozsonyban legyen, hogy bátyjával, Balassa Imrével kialakíthassák a felvállás tartalmát, még akkor is, ha Révay Ferenc és Mérey Mihály nem lesznek ott. Pálffy megírta neki, hogy Batthyány is jön a menyegzőre, és hogy útbá ejti Pozsonyt. Biztosítja arról, hogy továbbra is tartja magát a szerződéshez, de a továbbiakat csakis a felvállás tartalmának ismeretében intézheti.

Egregie domine et amice observandissime. Salutem et nostri commendationem. Tekegyelmed legyen érte, hogy Batthyány¹²²⁰ uram ez pünkösödre¹²²¹ legyen Pozsonyt.¹²²² Én is azon leszek, hogy bátyám ott legyen, és vagy leszen ott Révay,¹²²³ Méray¹²²⁴ uram, vagy nem, de bátyám Batthyány uramval tehessen teljes véget az rájuk hagyott dologba.

Azért tudja azt tekegyeleded, hogy az fogadás pünkösöd napig vagyon és a hely Pozsony.¹²²⁵ Miérthogy értem az kegyeleded leveléből Batthyány uramot az menyegzőre¹²²⁶ jönni, Pozsony leszen uta, és ott egynéhány óráig ezbe mind véget tehetnek. Annakokáért ez ittvaló végezésből tetszik ki, azmit kelljen nekem mind azokból miélnem, akikről nekem tekegyeleded írt. Mert én bennem tekegyeleded semmi vétket nem lel, de minden köztünk való végezéshez kész vagyok állanom, csak ez pozsonybeli¹²²⁷ dolognak végeszakadását értsem, hogy tudjam, mely rendbeli szerzéshez kell magamot tartanom. Isten tartsa meg kegyelmedet. Datum in arce Kekeo,¹²²⁸ feria tertia dominicae Exaudi post Ascensionem, 1546.

¹²²⁰ *battjanj vram.* Batthyány Ferenc.

¹²²¹ 1546. június 13.

¹²²² *posont*

¹²²³ *Revaj.* Révay Ferenc.

¹²²⁴ *Meraj.* Mérey Mihály.

¹²²⁵ *pozon*

¹²²⁶ Ecsedi Báthory András és bethlenfalvi Thurzó Anna (Balassa feleségének másodunokatestvére) esküvője, 1546. június 20.

¹²²⁷ *posonbelyj*

¹²²⁸ Kékkő vára.

Melchior Balassa de Gyármat

[Címzés:] Egregio domino Petro Palfy etc. domino et amico observandissimo

[A címzés mellett későbbi kéztől:] Illésházi¹²²⁹

12.

Balassa Menyhárt Pálffy Péternek

Léva, 1546. július 13.

OSZK Kt. MNy 42. (orig.)

A Csábrág várával kapcsolatos okleveleket nem kapta meg, ezért arra kéri, hogy legalább a határjáró okleveleket hagyja nála, hogy gördülékeny legyen a birtokbaiktatás. Kéri, tegyen olyan felvallást, hogy a zselízi birtokot se lehessen perelni. Kerítsen valakit, aki jogi szempontból is ért az oklevelekhez, és amit ő Zselíz birtoklásával kapcsolatban fontosnak ítél, azt küldje meg. Azt is kéri, hogy küldje meg a Dersffy rokonok elismervényét, és akkor eltekint attól, hogy Pálffy felesége /Dersffy Zsófia/ is felvallást tegyen. Pálffy mindezért június 24-ig további 366 forint 67 dénár kifizetését kérte, és közölte, hogy utána tesz majd felvallást. Emlékezteti, hogy az eredeti szerződés szerint a felvallásnak már június 13-ig meg kellett volna történnie. Azt javasolja, hogy a két ügyet kezeljék külön. Előbb Pálffy tegyen felvallást Csábrágról, majd utána vigyék fogott bírák elé ezt az ügyet is, akik majd eldöntik, hogy kinek a részéről áll fenn további tartozás. A maga részéről bírónak Muthnoky Mihályt és Kálnay Imrét nevezi meg. Ha Pálffynak ez így nem felel meg, akkor adja vissza a pénzét, ő pedig visszaadja Csábrágot. Figyelmezteti, hogy a szerződés be nem tartásának súlyos következményei lehetnek. Azonnali választ vár.

Egregie domine et amice nobis honorande. Salutem et nostri commendationem. Az nekem tetszik, hogy a leveleket kegyelmed tartsa, de akik a határ dolgát illetik, azokat kegyelmed hagyja regisztrom¹²³⁰ szerént itt, hogy minden határ eligazításáért ne kelljen ottan-ottan kegyelmedet messze kerestetni. Továbbá, hogy

¹²²⁹ A Pálffy Péternek írt mindkét Balassa-levelet az Illésházy-gyűjteményből emelték ki.

¹²³⁰ *Registrom*

kegyelmed a vallást úgy tegye, hogy mindenek ellen, kik Csábrágot,¹²³¹ avagy tartományát perlenék, hogy engem kegyelmed az ő perek és keresetek ellen megtalalmaz, Zselíztől¹²³² elválván.

Azért küldjen kegyelmed a levelek látására bízott embert, ki válogassa meg, és ami igazsággal kegyelmed Zselízt tartományostól bírta, azt adja tisztán énkezembe. Továbbá azt is mondta vala kegyelmed, hogy az Dersffyak¹²³³ Zselíztől¹²³⁴ menedéket¹²³⁵ adtak kegyelmednek, hogy azt is megküldje kegyeledem, és úgy nem kívánám én, hogy asszonyom a kegyelmed felesége vallást tegyen, hogy kegyelmed azt mondta, hogy nem szükség, mert az menedékit kegyelmed megküldi. Azért azt is kegyelmedtől az Zselíz levelei közé várjok, és az többivel én elkísértetem oda, ahol kegyelmed énnekem a vallást teszi.

Továbbá ahol kegyelmed azt egyelejtette¹²³⁶ bele, hogy ez fl. 366 d. 67, akit nekem Szent Iván-napra¹²³⁷ meg kellyett volna adnom, először azt is megküldjem és azután míveli kegyelmed az nekem való vallást. Az nekem nem tetszik, mert pinkesd¹²³⁸ napig meg kellett volna a vallásnak lenni, ki miérthogy meg nem lött, mast sem tetszik nekem, hogy ez a fő dolog közé elegyöjjon. Mert amint nekünk egymással szerzésünk volt, tetszik nekem, hogy kelletik kegyelmednek annyit eligazéjtani, amint az volna, mert nem lehet az, hogy én mindenről úgy igazodjam meg kegyelmednek, hogy nekem kegyelmed semmiről meg ne igazodjék. De hogy én semmiben igaznál egyebet nem kívánok, ezzel bizonyítom meg, hogy én Kálnay Imrehet¹²³⁹ [!] fogom és Muthnokoy Mihályt.¹²⁴⁰ Viszont kegyelmed is fogjon két embert és közhelyen lássák meg, de a tekegyelmed vallásának utána. Ha az ő esmeretek szerint tartozik kegyelmed nekem valamivel, igazítsák el ugyanezen pénzből, mert én az fl. 366 d. 67 kész vagyok mindjártást kezekbe adni.

Ha pedig kegyelmed semmivel nem tartozik, a mi köztünk való szerzés szerint, adják tisztán mind kegyelmednek a pénzt, mert az nem lehet, hogy

¹²³¹ *chabragot*

¹²³² *Seljztrjwl*. Zselíz (Želiezovce, SK). Település és uradalom Bars vármegyében. Pálffy a csábrági várral együtt adta el Balassának.

¹²³³ *dersfjak*. A szerdahelyi Dersffy családtagok, akik Pálffy Péterrel a felesége révén (Dersffy Zsófia) álltak rokonságban.

¹²³⁴ *Seljzrewl*

¹²³⁵ Elismervény, nyugtatvány.

¹²³⁶ Er. *egjjelejtette*. Értsd: elegyítette, belefoglalta.

¹²³⁷ *zent jwan napra*

¹²³⁸ 1546. június 13.

¹²³⁹ *kálnaj Imrehet*. Kálnay Imre. Személyére: V. KOVÁCS 1970.

¹²⁴⁰ *muthnokj mjhalt*. Muthnokoy Mihály, ekkor az esztergomi érseki birtokok jövedelmeinek igazgatója (*provisor*). LACZLAVIK 2012: 170.

egyink a másinknak bírája lehessen, de jámborokra kell hagynónk, ki minde-
ninknek igaz, nem hamis. Kit ha kegyelmed mívelni nem akar, ím másszor es
kérem és intem és emléköztetem kegyelmedet, hogy kegyelmed az kegyelmed
fogadása szerént adja meg az én pénzemet, én visszaadom Csábrágot, kit ha ke-
gyelmed nem mível, nem tudom, harmadszor mint emlékeztessem ilyen barát-
ságosképpen ezre.

Azt es lássa kegyelmed, mi kevetkezhetik efféle emlékeztetésnek rá nem gon-
dolásából, és az köztönk való levélnek meg nem tartásából. Azért kegyelmedtől
erre én mindjárást választ várok. Datum ex Lewa, 13. die Iulii 1546.

Melchior Balassa de Gyármath

Comes comitatum Hontensis et Barsiensis etc.

[Címzés:] Egregio domino Petro Palffy etc. domino et amico nobis honorando

[A címzés mellett egykorú kéztől:] Ez Balassa Menyhárt levele, kiben kívánt Pálffy Péter-
től¹²⁴¹ vallástételt Csábrágról

[Későbbi kéztől:] Illéshazi

13.

Balassa Menyhárt a selmecbányai bírónak és esküdteknek Balassagyarmat, 1546. július 21.

ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546. d. (másolat)

Kiadása: VIROVECZ 2021: 244–245.

*Az őrség július 20-án éjjel váratlanul távozott Szanda várából, így a törökök másnap
reggel harc nélkül foglalták el az őrizetlenül hagyott várat. Most más várak ellen készül-
nek, ma Bujágot vagy Csövárt ostromolják. Kéri őket, hogy a levél kézhezvételét kö-
vetően fejenként vonuljanak hadba és siessenek hozzá. Őt a szécsényi katonai tábor-
ban találják majd.¹²⁴² Írjanak a többi bányavárosnak is, hogy – ha szeretik hazájukat,*

¹²⁴¹ Pálffy Petertewl

¹²⁴² Másnap, július 22-én Losonczy Istvánnal Szécsényből keltezett közös levelükben lényegében
ugyanerről értesítették Wolfgang Pucheimet és a királyi biztosokat. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles
1546. d. (másolat).

feleségeik és gyermekeik életét, akkor – hozzájuk hasonlóan készüljenek a török ellen és csatlakozzanak hozzá. A nemesség és a vármegyék is felkeltek, Kassától egészen odáig mindenki fegyvert fogott. Az egri katonaság Füleken töltötte az éjszakát, Bebek Ferenc is elindult. Az lenne a legjobb, ha fegyveres lovasokat tudnának küldeni, amellyel kapcsolatban tudja, hogy százat, ha nem többet, minden egyes városból képesek lennének kiállítani. Siessenek, ha kedves az életük.

Prudentes et circumspecti domini et amici honorandi. Salutem et nostram commendationem. Hoc possumus Dominationibus Vestris scribere, quod Turci arcem Zanda¹²⁴³ iam prae manibus habent, illi enim, qui fuerunt in ea, feria tertia proxime elapsa nocte saltu ex ea abierunt. Turci mane facto, arcem sine custode reperierunt, et eam intraverunt, et iam intendunt alia castra obsidere. Hodie aut castrum Bwyack¹²⁴⁴ vel Chew¹²⁴⁵ obsident. Igitur Dominationes Vestras amicissime hortamur atque rogamus, ut mox visis praesentibus per singula capita insurgere et ad nos festinare debeatis. Nos enim in oppido Zechen¹²⁴⁶ in castris reperietis. Dominationis Vestrae scribant etiam aliis Civitatibus Montanis, ut et ipsi similiter insurgere et vobiscum una contra hostes properare velint et nobiscum constitui debeant, si patriam, uxores atque liberos vitamque ipsorum amant. Hoc eisdem certo scribere possumus, quod undique iam tam domini, quam etiam comitatus insurrexerunt et Cassovia¹²⁴⁷ usque huc singuli arma sumpserunt. Agriensis exercitus pernoctavit hodie in Fyleck,¹²⁴⁸ Bebeck¹²⁴⁹ etiam se movit, ut Dominationes Vestrae quoque se moveant, plurimum rogamus. Si aliquot equites armatos ex civitatibus possent ordinare, optimum esset, et scio ut centum si ultra non, ex omnibus civitatibus equites fieri possent. Festinent, festinent, si perire nolunt. In reliquo Dominationes Vestras valere optamus. Ex Giarmath, feria quarta ante Magdalenae, anno Domini 1546.

¹²⁴³ Szanda. Vár és település Nógrád vármegyében, Losonczy István birtoka. Elfoglalása után a budai szandzsákhhoz tartozott, helyőrséget egy hónappal később, 1546. augusztus 28-tól telepítettek bele. HEGYI 2007: 570.

¹²⁴⁴ Buják. Vár és település Nógrád vármegyében. 1552-ben foglalták el, a szécsényi szandzsákhhoz tartozott. HEGYI 2007: 794.

¹²⁴⁵ Cső (ma: Csővár, Pest vármegye). Vár és település, amelyet a 16. század közepén Nógrád vármegyéhez írtak össze. Hogy az oszmánok pontosan mikor szállták meg, kérdéses, ugyanakkor 1546-ban már összeírták, és 1554-ben már biztosan állomásozott benne helyőrség. KÁLDY-NAGY 1985: 194.; HEGYI 2007: 640.

¹²⁴⁶ Szécsény

¹²⁴⁷ Kassa (Košice, SK). Szabad királyi város Abaúj vármegyében.

¹²⁴⁸ Fülek (Filakovo, SK). Vár és mezőváros Nógrád vármegyében, Bebek Ferenc birtoka.

¹²⁴⁹ Pelsőci Bebek Ferenc. Lásd az 1186. jegyzetet!

Melchior Balassa de
dicta Giarmath comes etc.

[Címzés:] Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis civibus civitatis Semniciensis,
dominis et vicinis¹²⁵⁰ observandis

14.

**Csáforda Miklós Balassa Menyhártnak
Kékkő vára, 1546. vasárnap (július 25?)¹²⁵¹**

ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1546. d. (orig.)
Betűhű kiadása: VIROVECZ 2021: 247–248.

*Nyakazó Ferenc azt üzeni Irsay Ferencen keresztül, hogy nem tud Balassához elmen-
ni, mert bármikor megtámadhatják Balassagyarmatot. Nagy Benedek megjött, száz
hajdú érkezett, akikkel kapcsolatban kérdi, hogy fölfogadja-e őket és fél vagy egész
hópénzt adjon-e nekik. A nemrég felfogadott 85 fő egy hópénzt kapott. Kérdezi, hogy
hol kerestetheti Balassát. Nyakazó elküldte emberét egy szekér kenyérrel, hogy meg-
tudja, Szandát hogyan és mekkora erővel szállták meg (janicsárok, lovasság, ágyúk),
amiről majd értesíteni fogja. Két szekér zabot is kér, mert híján vannak. Losonczy
Istvántól levél érkezett.*

Magnifice domine, domine gratiose. Servitium perpetuum. Juta Nyakazó
Ferenctel¹²⁵² Irsay Ferenc.¹²⁵³ Kegyelmednek azt üzente, kegyelmedet kéri, mint
urát, hogy reá ne haragodjék, hogy kegyelmedhez fel nem jöhet, mert minden
órában harcolót vár Gyarmat¹²⁵⁴ alá. Nagy Benedeket,¹²⁵⁵ ki odafel küldett volt, az
megjött. Száz hajdú jó, ha megtartóztassa mind, mit adjon nekik, ha fél hópénzt-e
vagy egészet? Mastan kit megtartóztatott, tizenöt/t/ héján száz, annak egész

¹²⁵⁰ Előtte áthúzva: *amicis*.

¹²⁵¹ Szanda várát Balassa július 21-i levele (13.) szerint aznap, szerdán reggel szállták meg. Aktualitása
miatt valószínűleg annak a hétnek a vasárnapján kelt a levél.

¹²⁵² *Nyakazó ferenctel*. Nyakazó Ferenc (1495 k.–1572 k.). Lásd a táblázatban!

¹²⁵³ *Irsáj ferencz*

¹²⁵⁴ *gyarmat*

¹²⁵⁵ *Nagy benedeket*

hópénzt adott. Továbbá hol leszen tekegyelmed, hogy mikor kegyelmedhez kell küldeni, hol találják meg kegyelmedet? Ma odaküldett Nyakazó¹²⁵⁶ egy szekér kenyeret, ki megtudja, mint szállották meg Szondát,¹²⁵⁷ az jancsár¹²⁵⁸ mely felől vagydon, az lovag honnan, hány álgyújak¹²⁵⁹ vagydon. Ha megjő embere, ottan megüzeni kegyelmednek. Osztán kegyelmedtől kéret¹²⁶⁰ két szekér zabot, mert semmi ott nincs. Ím holnap Lőrinc¹²⁶¹ küldte ide ez levelet, Losonczy¹²⁶² uramé. Nem tudom, miért küldte. Isten tartsa meg kegyelmedet. Ex arce Kekkew,¹²⁶³ vasárnap, 1546.

Csáforda Miklós¹²⁶⁴

[Címzés:] Magnifico domino domino Melchiori Balassa de Gyármath etc. domino meo gratioso

1546

15.

Ferdinánd király Balassa Menyhártnak Pozsony, 1548. december 11.

ŠABB P BŠ, MMBŠ Missiles 1548. d. (orig.)

Eljutott hozzá a selmechányai bíró és esküdtek panasza, miszerint Balassa nincs tekintettel régi privilégiumaikra. Szentantali birtokán a városba élelmiszert szállító fuvarosokat és a saját szőlők termését Selmechányára vívő polgárokat vámfizetésre kötelezte, valamint néhányat közülük elfogott, béklyóba vettett, és kénye-kedve szerint megsarcolt. A szentantali vámos, Fogácsy Gáspár, a polgárok közül kettőt jogtalanul fogságba vetett, egyiknek az orrát, másiknak a fülét levágta, és felszegezte azokat

¹²⁵⁶ Nyakazo

¹²⁵⁷ Zondät

¹²⁵⁸ janczar

¹²⁵⁹ algjwjok

¹²⁶⁰ Elötte áthúzza: kerek.

¹²⁶¹ lewrjncz

¹²⁶² lossonczy

¹²⁶³ Kékkő vára.

¹²⁶⁴ chafforda Mjkklos. Csáforda Miklós. Lásd a táblázatban!

a vámbely cégéréül szolgáló kerékre. Ezen felül Balassa szolgálói élelmiszer szállítmányokat foglaltak le, és a fuvarosokat megverték, némelyektől a lovaikat is elvéve. Ha a dolog valóban így áll, inti, hogy hagyjon fel a polgárok jogainak megsértésével, és állítsa helyre velük a békés együttélést, különben kénytelen lesz intézkedni.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungariae Boemiae etc. Rex semper augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. fideli nostro magnifico Melchiori Balassa de Gyarmath salutem et gratiam. Declaraverunt Maiestati Nostrae per supplicationem fideles nostri iudex et iurati ceterique cives civitatis nostrae Semniciensis¹²⁶⁵ gravi querela, quomodo tu non curatis antiquis ipsorum libertatibus et privilegiis per divos quondam Hungariae reges, nostros praedecessores, ipsis super non solutione ullius tributi et telonei datis et concessis ac per nosque gratiose confirmatis, tam vectores victualiam¹²⁶⁶ ad colendas fodinas necessariorum, quam etiam ipsos exponentes in personis ratione vinorum in propriis eorundem vineis collectorum, in possessione tua Zenthenthal¹²⁶⁷ vocata, non solum ad iniustam telonei solutionem compelleres, verum etiam aliquos ex eis ibidem capi, et compedibus vinciri ac pro tuo libito taxari faceres et superioribus quoque temporibus duobus concivibus eorundem exponentium per teloniatorem tuum Gasparem Fogas¹²⁶⁸ extra iustam causam captis uni nasus, alteri auris abscissae, et rotae signo telonei affixae fuissent. Victualia praeterea, quae ad usum montanarum importarentur, per servitores tuos intercipi, eorundemque vectores alios verberare, nonnullis equos abduci facere solitus esses. In summam iniuriam et damnum iuriumque eorundem exponentium detrimentum valde magnum. Supplicantes nobis humiliter, ut ipsis, iuribusque suis superinde gratiose providere dignaremur. Quum autem nos ex officio nostro velimus antiquis libertatibus fidelium subditorum nostrorum clementer succurrere, et modis omnibus animadvertere, ne quispiam contra easdem ulla privatas iniurias et violentias exerceat. Supplicatione dictorum exponentium exaudita fidelitati tuae harum serie mandamus firmissime quatenus acceptis praesentibus, et praemissis sic, ut nobis relatum est, stantibus et se habentibus ab huiusmodi iniusta telonei exactione, ipsorumque exponentium molestatione et mutilatione, omnino desistere et de eisdem cum ipsis bono modo concordare et

¹²⁶⁵ Selmecbánya/Schemnitz (Banská Štiavnica, SK). Szabad királyi és bányaváros Hont vármegyében.

¹²⁶⁶ Er. *victuliam*.

¹²⁶⁷ Szentantal/Sankt Anton in der Au (Svätý Anton, SK). Falu Hont vármegyében, Selmecbánya déli szomszédságában. A csábrági váruradalom tartozéka.

¹²⁶⁸ Más forrásokban *Fogach* vagy *Fogachj*.

de caetero cum ipsis quiete et pacifice vivere, nec ullam iustam de te Maiestati Nostrae conquerendi occasionem eis praebere debeas. Nam alioqui certus sis nos provisuros, et modum adhibituros, quo praefati exponentes cives nostri, tam a tua, quam aliorum impetitione tuti et quieti esse possint. Secus igitur nullo modo facturi, praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Posonii, undecima die mensis Decembris anno Domini Millesimo Quingentesimo Quadragesimo Octavo.

Ferdinandus

16.

**Balassa Menyhárt Nádasdy Tamásnak
Tordaszentlászló, 1550. október 19.**

MNL OL E 185 Missiles, 1. d. No. 2. (orig.)

Nádasdy írt neki a bátyjával, Balassa Imrével való saját konfliktusáról. Erről írnia már sürgős, ugyanis bátyja elhunyt. Nádasdy azt is írta, hogy kész az ő ügyében a királynál és a többi uraknál közbenjárni. Amint lehetősége lesz rá, megpróbálja jóindulatát, csak adja értésére, hogy mikor lesz szüksége a szolgálataira. Nádasdy követe kimerítően beszámolt neki.

Spectabilis et magnifice domine, frater et amice observandissime. Salutem et obsequii nostri commendationem. Dominatio Vestra Spectabilis et Magnifica scribit ex parte domini Emerici¹²⁶⁹ fratris nostri quod per eum fuisset lacessitus et exacerbatus, de hoc mihi non est necesse Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae scribere, quoniam Deus ipsum e vita sustulit.

C[eterum] ubi Dominatio Vestra Spectabilis et Magnifica scribit, apud Regiam Maiestatem et reliquos dominos in rem meam quicquid efficere poterit, paratus est, saltem exspectem tempus, salva dignitate Suae Maiestatis et fidelitate ac honore Dominationis Vestrae Spectabilis et Magnificae, contra quam neque nos quicquid operamus, hanc eiusdem animae benevolentiam Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae reservare volo, tempus autem cum opportunum

¹²⁶⁹ Gyarmati Balassa Imre. Lásd az 1200. jegyzetet!

Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae videbitur, credo Dominationem Vestram Spectabilem et Magnificam nobis significare.

Tandem nuntius, nuntiata Dominationis Vestrae Spectabilis et Magnificae nobis habunde [!] retulit, de quo laudetur nomen Domini. Dominationem Vestram Spectabilem et Magnificam valere optamus. Ex Sancto Ladislao,¹²⁷⁰ dominica post Lucae evangelistae 1550.

Melchior Balassa
de Gyarmath etc.

[Címzés:] Spectabili et magnifico domino, domino Comiti Thomae Nadasdi,¹²⁷¹ Iudici Curiae ac Capiteo Regiae Maiestatis etc. domino, fratri et amico observandissimo

[Egykorú kéztől:] 1550 Domini Melchioris Balassa

[Valamivel későbbi regeszta a külzeten:] Melchior Ballassa ad Comitem Thomam de Nadastý scribit de obitu cuiusdam, deinde dicit se in negotiis apud Regiam Maiestatem inserviendi paratum fore, deinde de translatis novis. Anno 1550

17.

**Balassa Zsigmond Nádasdy Tamásnak
Diósgyőr vára, 1551. május 22.**

MNL OL E 185 Missiles, I. d. No. 13. (orig.)

Nádasdy sátrát kért tőle az erdélyi expedícióhoz. Ő az egyiket már odaadta Sebastián de San Pedrónak, úgyhogy öccse, Balassa János sátrát küldte neki. Van egy másik sátra Bozókban, azt is elküldi. Mivel nagy reményei vannak az ő irányába, kéri, hogy vigyázzon magára Erdélyben. Parancsának megfelelően Siegmund von Herberstein útját Divénytől Véglesig gyalogosaival biztosítja. Kéri, hogy feddje meg testvérét, Balassa

¹²⁷⁰ Tordaszentlászló (Săvădisla, RO). Falu Kolozs vármegyében, Léta várának tartozéka.

¹²⁷¹ Nádasdy Tamás (1498–1562. június 2.), a mohácsi csata előtt II. Lajos titkára, majd Ferdinánd király budai kapitánya (1529), János király alkormányzója (1530), 1534-ben visszatért Ferdinánd hűségére, Vas vármegye főispánja (1534–1562), tárnokmester (1536), horvát–szlavón bán és kerületi végvidéki főkapitány (1537–1542, Keglevich Péterrel együtt), újra tárnokmester (1539–1543), dunántúli országos főkapitány (1542–1546, 1548–1552, 1554–1562), országbíró (1543–1554), nádor (1554–1562). PÁLFFY 1997: 269.; BESSENYEI 2005. Felesége Kanizsay Orsolya, gyermekük Nádasdy Ferenc.

Menyhártot, mert gátlástalanul ki akarja használni a belviszályt. A pecsét, amivel kapcsolatban véleményét kérte, eredeti.

Spectabilis et magnifice domine et amice nobis observandissime. Post servitiorum nostrorum commendationem. Az tekegyelmed leveléből értem, hogy nem hadakozni jött volt kegyelmed ide ki, hanem csak kevétségbe, de immár király öfelsége a mi kegyelmes urunk akaratjából Erdélybe¹²⁷² kell bemenni kegyelmednek hadakozni, és hogy sátora nincs itt kegyelmednek. Amely sátorom nekem itt vala, azt az szentpéteri spanyol kapitány¹²⁷³ kérette el tőlem. Ezt, kit most költem kegyelmednek, ez János¹²⁷⁴ uramé, öcsémé. Amely sátorom vagyon, az Bozókba¹²⁷⁵ vagyon, kiért ím mindjára elköldök, s mihelyt meghozzák, azt is azonnan odaköldöm kegyelmednek.

De kegyelmedet az élő Istenért is kérem, hogy ne siessen még meghalni, míg én élek, mert kegyelmedbe énnem igen nagy bizodalom vagyon. Osztan annak utána lássa kegyelmed, minnyire halasztja kegyelmed.

Egy szolgálmat ezennen felbocsátom Divimbe,¹²⁷⁶ és Zsigmond uramat, Herbersteinert¹²⁷⁷ elkésértetem onnan minnyi gyalogim ott lesznek, mind azokkal Víglesig,¹²⁷⁸ mert az kegyelmed szava én nálam parancsolat.

Az Menyhárt¹²⁷⁹ uram dolgát nem értettem különben, hanem csak ez kegyelmed leveléből, de kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed írjon egy levelet neki, ki-ből idején vegye észébe magát.

Mert én, amint az Menyhárt uram erkölcsét látom, igen elváltozott, ki elébb bizony nem vala benne, de ha két király volna, amint látom, kész volna minde/n/re. Talám az kegyelmed levelére észébe veszi magát.

Az pecsétbe semmi vétek nincs, mert én jól esmértem az kézírást, ki kancellarius¹²⁸⁰ írása. Én ajánlom örökké való szolgálatomat kegyelmednek, mint én régi

¹²⁷² *Erdelbe*

¹²⁷³ *Zentpetherij spaniol kapitánhan*. Sebastián de San Pedro. KÖRPA 2008b: 291.

¹²⁷⁴ *Ianos*. Gyarmati Balassa János. Lásd az 1124. jegyzetet!

¹²⁷⁵ *Bozokba*

¹²⁷⁶ *djwjmbe*. Divény (Divín, SK). Vár Nógrád vármegyében, a Balassa család birtoka.

¹²⁷⁷ *herberstainerb*. Siegmund Freiherr von Herberstein (1486–1566), I. Miksa, V. Károly, I. Ferdinánd és II. Miksa német-római császár szolgálatában álló diplomata. PAPP 2021: 1.; 1551 tavaszán Nádasdyval és ecsedi Báthory Andrással követként volt Erdélyben a Fráter Györggyel való tárgyalások miatt.

¹²⁷⁸ *Wyglesjg*. Végles (Viglaš, SK). Vár Zólyom vármegyében.

¹²⁷⁹ *Menjharth*

¹²⁸⁰ *kancellarius*

uramnak s barátomnak. Quod superest, Deus altissimus conservet Spectabilem et Magnificam Dominationem Vestram quam felicissimam in annos plurimos. Ex arce Diosgewr,¹²⁸¹ 22. die mensis Maii anno 1551.

Sigismundus Balassa
de Gyarmath etc.

[Címzés:] Spectabili et magnifico domino, domino Comiti Thomae de Nadasd, perpetuo terrae Fogaras et comitatus Castriferrei Comiti, Iudicique Curiae Regiae Maiestatis, Supremo Capiteano Regni Hungariae etc. domino et amico nobis observandissimo

18.

**Balassa Menyhárt Miksa főhercegnek és cseh királynak
Torda, 1552. július 14.**

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. A. fol. 131-132. (orig.)

Nagyon hálás, hogy e magas tisztségre /ti. a főkapitánysággal/ kinevezte. Azt a parancsot kapta tőle, hogy haladéktalanul induljon Egerbe, de Giovanni Battista Castaldo úgy véli, hogy inkább Tamáshídra, a Temesvár megsegítésére összegyűlt vármegyei hadakhoz kellene mennie. Amíg új parancsot nem ad neki és Castaldónak, addig Tamáshídon lesz, ahonnan ha Egerbe, vagy más helyre kell mennie, kész annak eleget tenni. Kéri, hogy adjon neki fizetést, mert mind Castaldótól, mind a kamarásoktól tudhatja, hogy már egy éve annak, hogy valami csekélyke fizetést kapott. Pénztelenül a továbbiakban nem lehet kielégítő módon a szolgálatára. Mivel Castaldo úgy küldte Tamáshídra, hogy nem adott pénzt, ezért öhozzá fordul. Mielőtt ő kinevezte volna erre a tisztségre, a királyi felségtől (ti. Ferdinánd királytól) 200 forint fizetés volt neki rendelve, márpedig ebben az új tisztségében még több kiadása lesz. Várja kegyes válaszát.

Serenissime Princeps, domine domine mihi clementissime. Post meorum perpetuorum servitiorum commendationem. Clementissime domine, Maiestati Vestrae ad finem vitae mortis meae clementiam Vestrae Maiestatis erga me

¹²⁸¹ Diósgyőr. Vár és uradalma Borsod vármegyében. Első magánbirtokosa Balassa Zsigmond, gyakorlatilag 1537-től, a király által is megerősítve pedig 1540-től.

reservire conabor, quod Maiestas Vestra ex sua clementia me indignum tali officio honorificare dignata est.

Ubi autem Vestra Maiestas in litteris mandat, ut ipse statim absque mora itinerationem assumere [!] ac Agriam¹²⁸² ad servitia Maiestatis Vestrae proficisci deberem, qui statim paratus essem, verum illustrissimo domino Ioanni Baptista Castaldo¹²⁸³ videtur, ut potius statim ad possessionem Tamashÿd¹²⁸⁴ vocatam, ad consurgentes comitatus in subsidium subsessionis Temeswariensis¹²⁸⁵ proficisci debeam, unde si aliquo subsidio fieri potero, sim, in praedictaque possessione Thamashÿd vocata tamdiu fieri, donec illustrissimo domino Ioanni Baptista Castaldo simul et mihi informatio et mandatum a Vestra Maiestate venerit. Illinc tandem Vestra Maiestas si vel Agriam vel aliquopiam ad servitia Maiestatis Vestrae proficisci mandaverit, statim paratus sum mandatum Maiestatis Vestrae adimplere.

Ceterum Maiestati Vestrae supplico veluti clementissimo domino, Maiestas Vestra ex sua clementia mandaret ut solutio mihi fieret, quoniam Maiestas Vestra tam ab illustrissimo domino Ioanne Baptista Castaldo, quam ab Camerariis Maiestatis Vestrae intelligere poterit, quod iam unus annus imminuerit, posteaquam mihi admodum parum solutionis dederint. Constat Maiestati Vestrae, ut id, quod habebam, periiit.

Quamobrem si Maiestas Vestra me relinquerit nullo modo commode et apte ad servitia Maiestatis Vestrae sufficiens potero esse.

Quoniam nunc etiam illustrissimus dominus Ioannes Baptista Castaldus, ad mandatum Maiestatis Vestrae, ad possessionem Thamashÿd, pecuniae nihil dans moveri fecit, ad Maiestatem Vestram transferens.

In hoc etiam Maiestati Vestrae veluti clementissimo domino supplico, ut ad personam meam solutionem ipsam ex sua clementia adaugere dignaretur.

Quoniam adhuc, dum hoc officio Maiestas Vestra me adhuc non honorificaverat, cum Regia Maiestas dominus, dominus meus clementissimus mandaverat ut ad personam meam floreni ducenti darentur. Nunc autem in hoc officio,

¹²⁸² Eger

¹²⁸³ Giovanni Battista Castaldo/Giambattista Castaldo (1493 k.–1563), itáliai zsoldosvezér (*condottiere*), Cassano márkija, királyi főhadparancsnok, katonai helytartó, 1551. április és 1553. március között Erdélyben állomásozott.

¹²⁸⁴ Tamáshida/Tamásda (Tămașda, RO). Mezőváros Bihar vármegyében, a Fekete-Körös partján.

¹²⁸⁵ Temesvár. A Kara Ahmed parancsnoksága alatt álló oszmán sereg ténylegesen 1552 júniusának utolsó napjaiban vette ostrom alá a várat, amelyet július 27-én, a feladás napján foglaltak el.

quo me Maiestas Vestra honorificare dignata est, admodum pluribus expensis opus erit, mihi autem non est quid exponere, si Maiestas Vestra postmiserit.

Supplico Maiestati Vestrae, ut Maiestas Vestra ad supplicata mea clementem responsum dare dignetur. Vestram Maiestatem altissimus felicissimam conservet. Datis Thordae, 14. Iulii anno Domini 1552.

Vestrae Maiestatis humillimus servitor
Melchior Balassa propria manu

[Címzés:] Serenissimo Principi domino domino Maximiliano¹²⁸⁶ Dei gratia Regi Bohemiae etc. domino domino mihi clementissimo

19.

**Balassa Menyhárt Giovanni Battista Castaldónak
a Rakamaz melletti táborból, 1552. október 12.**

ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 425. No. 77. (fol. 56–57., orig)

Egyéb híreket azon kívül, amit már korábban is megírt, nem tud, csak azt, hogy az ellenség nagy erővel ostromolja Egert. Akik látták az ostromot azt mondják, hogy az egriek jól felkészültek, és a törököknek igen jelentős veszteségeket okoztak. Parancsának megfelelően előbb Debrecenbe, onnan pedig a Tokajnál lévő rakamazi táborba vonult. A király parancslevelet küldött a felső részek vármegyéinek, hogy keljenek fel és öhozzá jöjjenek, de az süket fülekre talált. Ő a báróknak is írt, de válaszra sem méltatták, sőt, bizonyos szüreti bortized miatt Perényi Gábor és Dobó Ferenc egymással haragban vannak és egymás ellen fegyverkeznek. Mondják, hogy egyenként is több mint ezer emberük van, de amikor az ellenség ellen kellene, akkor egy sincs. Ezt Isten büntetésének tartja. Tudja jól, hogy azzal a csekély létszámú csapattal, amely kéznél van, az ellenség közelében nehéz vonulni, mindazonáltal kész Öfelsége szolgálatára. Pénzt kér tőle, ugyanis amilye volt, elfogyott, illetve kevés maradt. Legalább

¹²⁸⁶ I. (Habsburg) Miksa (1527. július 31. – 1576. október 12.), osztrák főherceg, magyar király (1564–1576, koronázása 1563. szeptember 8-án), cseh király (1564–1576, koronázása 1562. szeptember 20-án), német-római császár, ezen a néven II. (1564–1576, római királlyá 1562. november 24-én választották, 30-án császárrá koronázták). Miksa a családon belüli megállapodások után és a cseh rendek elismerését követően már 1549-től jogosult volt a cseh királyi címre.

egy havi fizetést kér tőle saját maga és emberei részére, amíg Öfelségétől válasz nem érkezik. Ha ő nem tud neki fizetést adni, akkor Öfelségének kell, de ha senki nem rendel neki fizetést, akkor további maradása nem lehetséges. A vereséget, amit a vajda szolgálai elszenvedtek, a levélvivőtől világosan megértheti.

Illustrissime domine, domine mihi observandissime. Post servitiorum meorum commendationem. Rumores alios, quos Illustrissimae Dominationi Vestrae scribam, non habeo, praeterquam, quod Agria¹²⁸⁷ per hostem obsessa est, per ostrom [!] vero maxime oppugnata. Dicunt autem hii, qui tum temporis eandem oppugnationem oculis conspexerunt, Agrienses in negotio eorum firmiter viriliterque processisse, atque plurimos Thurcas ibidem cladem percepisse perissequae. Ego secundum mandatum Illustrissimae Dominationis Vestrae Debrecinium¹²⁸⁸ me contuleram, unde tandem ad campum possessionis Rokomaz¹²⁸⁹ vocatae penes Thokaÿ¹²⁹⁰ existentis me contuli. Regia autem Maiestas dominus dominus meus clementissimus ad hos superiorum partium comitatus litteras mandatorias miserat, ut iidem comitatus consurgerent, et penes me ad serviendam Suae Maiestati, hac huic oppresso regno venirent, quod surdis auribus praetermiserunt. Scripseram etiam dominis magnatibus de eadem idem negotio, et mandato Suae Maiestatis, qui non ut consurgerent. Verum ne quidem ad litteras meas quicquid fecerunt relationi. Sed magnates Gabriel de Peren¹²⁹¹ et Franciscus Dobo¹²⁹² pro nonnullis decimis vindemiae invicem ira commoti sunt non quod Suae Maiestati et huic oppresso regno inservire conarentur, immo unus in alium consurrexerunt, et gentes levaverunt. Dicunt etiam solum uni illorum plus mille gentium esse. Contra hostem vero ne unus quidem est, quod ex maximo flagello Dei esse credo.

Itaque Illustrissimam Dominationem Vestram rogo, quidnam facere et exequi debeam, informationem mihi dare velit. Constat enim Illustrissimae Dominationi Vestrae, quod cum tam parvo numero gentium, quibus hic praesto sum, prope hostem difficile est ambulare, praecipue in tanto temporis spatio, quo hic versor.

¹²⁸⁷ Eger

¹²⁸⁸ Debrecen. Mezőváros Bihar vármegyében, földesura ekkor enyingi Török János.

¹²⁸⁹ Rakamaz. Település Szabolcs vármegyében.

¹²⁹⁰ Tokaj. Vár Zemplén vármegyében.

¹²⁹¹ Perényi Gábor (1532–1567), Perényi Péter és Thurzó Margit kisebbik fia, Abaúj vármegye főispánja (1548–1567), tárnokmester (1554–1557), felső-magyarországi országos főkapitány (1554–1556), ország-bíró (1566–1567).

¹²⁹² Ruzskai Dobó Ferenc, Dobó István testvére. Lodovico Gritti kormányzó befolyásos embere.

Nihilominus ego paratus sum cum omni promptitudine animi Suae Maiestati inservire. Si tamen hic oportet me fieri, Illustrissimam Dominationem Vestram rogo, pecunias mittat, quum Deus est testis mihi, quicquid tam ad me, quam etiam ad servitores meos exponam, non habeo.

Constat enim Suae Maiestati et Illustrissimae Dominationi Vestrae, quod erat mihi, id periiit, quod autem parvum remanserat, id Illustrissima Dominatio Vestra me exponere coegit. Igitur si Illustrissima Dominatio Vestra plus non mitteret, saltem unius mensis pecuniam eadem Vestra Dominatio Illustrissima mittat, rogo, quibus me et servitores meos, donec relatio a Sua Maiestate mihi venerit, sustentem. Meque certiozem Illustrissima Dominatio Vestra reddat, utrum a Sua Maiestate an a Vestra Illustrissima Dominatione exspectare debeam. Nam si Illustrissima Vestra Dominatio solutionem mihi non faciet, tunc Suae Maiestati ad scitum dare me oportet, ut si Sua Maiestas alicunde solutionem mihi fieri non mandaverit, hic remanere nullo modo possum, quum nec mihi, nec servitoribus est, quibus utamur. Ceterum cladem quam nunc servitores domini Waywodae¹²⁹³ passi sunt, ab isto praesentium exhibitore Vestra Illustrissima Dominatione aperte intelligere poterit.

Reliquum est, Deus optimus maximus Vestram Illustrissimam Dominationem felicissime conservare dignetur. Datum ex castris iuxta Rokamaz positis, feria quarta proxima ante festum Beati Galli confessoris, anno 1552.

Melchior Balassa
de Gyarmath etc.

[Címzés:] Illustrissimo domino Ianni [!] Baptista Costaldo, Marchioni de Cassani Platinae, et summo Consiliario Regis Bohemorum Maximiliani, in rebus bellicis Capitaneo Generali ac Locumtenenti, domino mihi observandissimo
[Egykorú jegyzet:] Litterae Melchioris Balassae

¹²⁹³ Ekkor ecsedi Báthory András (1552 áprilisa – 1553 májusa).

20.

**Henyey Miklós Balassa Menyhártnak
Ónod, 1552. október 12.**

ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 425. No. 78. (fol. 58., orig.)
Kiadása: SZÁDECZKY 1880: 488.

Egy szökevény érkezett ma hozzá az Egert ostromló török táborból. A várfalakban jelentősek a károk. Ma a budai pasa, holnap pedig a hadjárat főparancsnoka /Kara Ahmed/ ostromolja. Az ostrom kimenetelétől függetlenül felprédálják a környéket. Kara Ahmed parancsot kapott, hogy térjen vissza a sereggel, mert a perzsa sah legyőzte azt a pasát, akit a szultán ellene küldött. Az a hír járja, hogy meghalt a szultán.

Nagyságos uram. Szolgálatom után ezt írhatom tenagyságodnak, hogy ma ebéd után jöe hozzám egy pribék az török táborból és amint mondja, az írhatom tenagyságodnak, hogy Egert igen megtörték és ma az budai basa¹²⁹⁴ ostromlotta, holnapon pegit az nagy basa¹²⁹⁵ ostromolja. Azért vagy veheti meg, vagy /nem/, de azért az rablót¹²⁹⁶ kibocsátják. Továbbá még ezt mondja, hogy levelet hoztak az nagy basának, hogy az néppel haza menne, mert az császárnak¹²⁹⁷ egy basája ment volt Kazul¹²⁹⁸ basára és az Kazul megverte és el is vitte. Még azt mondja, hogy az császár megholt volna. Valere Magnificentiam Vestram optamus. Ex Onnod,¹²⁹⁹ 12 Octobris anno Domini 1552.

Servitor Henyey Miklós¹³⁰⁰ ónodi odvarbíró

[Címzés:] Magnifico domino Melkjöröy Ballasa de Gyarmath aulico Regiae Maiestatis domino nobis observandissimo

¹²⁹⁴ Hadim Ali budai beglerbég (1551. május – 1553. február és 1556. február – 1557. február), boszniai beglerbég (1557). GÉVAY 1841: 7–8.

¹²⁹⁵ Kara Ahmed pasa (kivégezték: 1555. szeptember 29.), másodvezír, az 1552. évi hadjárat főparancsnoka, később nagyvezír (1553–1555).

¹²⁹⁶ Szádeczky közlésében: „rabokat”.

¹²⁹⁷ I. (Nagy/Törvényhozó) Szulejmán (1494–1566), az Oszmán Birodalom szultánja (1520–1566).

¹²⁹⁸ *kazwl*. I. Tahmaszp perzsa sah (1524–1576). FODOR 2012: 122., 124.

¹²⁹⁹ Ónod. Vár Borsod vármegyében, Perényi Gábor birtoka.

¹³⁰⁰ *heney miklos*. Felesége Dombay Anna. Gyula 1566. évi ostromakor a védősereg egyik alkapitánya. Az ostrom során életét veszítette.

21.

**Balassa Menyhárt Ferdinánd királynak
a Rakamaz melletti táborból, 1552. október 13.**

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 67. Konv. B. fol. 68. (orig.)

Más híreket azon kívül nem tud írni, mint amik az ónodi várnagy továbbított levelében vannak. Két hete már annak, hogy itt, a Tokaj melletti táborban állomásozik. Eger ágyúzását ezalatt nem hallották állandóan, hanem csak ma, amiből arra következtet, hogy ma rohamot intéztek. Ezt nyomban a tudtára akarta adni.

Sacra Regia Maiestas et domine domine mihi clementissime. Fidelium servitorum meorum perpetuam commendationem. De praesenti negotii conditione et de rumoribus hic in istis partibus versantibus, aliud nihil Vestrae Sacrae Maiestati scribere possum praeter hoc, quod in litteris castris Onod¹³⁰¹ castellani¹³⁰² inclusis Vestrae Sacrae Regiae Maiestati misi. Praeterea domine, domine clementissime praeterierunt iam hebdomadae duae, quod hic in castris iuxta Thokaj¹³⁰³ positus praesto sum. Ab illo tempore sonitum bombardarum sub Egeer¹³⁰⁴ existentium assiduius non audivimus, praeterquam hodie. Igitur ex ipso speciali signo credere possum ut hodie hostrum [!] fuisset, et si quid deinceps contigerit, Vestrae Sacrae Regiae Maiestati scribere non negligo. Reliquum est, Deus altissimus Vestram Sacram Meiestatem salvum conservare dignetur. Datum ex castris iuxta possessionem Rokamaz positus, feria quinta proxima ante festum Beati Galli confessoris, anno 1552.

Eiusdem Vestrae Sacrae Maiestatis fidelis servitor
Melchior Balassa
manu propria

[Címzés:] Sacrae Regiae Maiestati domino domino Ferdinando Regi Romanorum, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, domino domino mihi gratiosissimo ac clementissimo

¹³⁰¹ Er. *honod*, letörölve a *h*.

¹³⁰² Henyey a levelét udvarbíróként írta alá, aminek megfelelője a *provisor* lenne.

¹³⁰³ Tokaj

¹³⁰⁴ Er. *subegeer*.

22.

Balassa Menyhárt Haller Péternek¹³⁰⁵
Diód vára, 1553. február 26.

Kiadása: JANKOVICH 1830: 15.

Giovanni Battista Castaldo levelére hivatkozva kéri katonasága zsoldjának kifizetését, amely egy hónapra 1100 forintot tesz ki. Ha ennek hiányában nem tudja ellátni feladatát, azért nem ő lesz a felelős. Fizetés nélkül elhagyják szolgálói, miként azt Castaldónak is megmondta. Továbbítja a hivatkozott levelet.

Magnifice Domine Amice nobis observandissime, salutem et obsequiorum nostrorum Commendationem. Kegyelmedet kérem hogy mindjárást Kegyelmed küldje meg a' Pénzt az Generalis Uram levele szerint, az mint ő kegyelme az levelébe parancsollja: az hó pénz pedig Ezer száz forintot tészen, ha kegyelmed meg nem küldi, hát én protestálok kegyelmednél, hogy az mi véték Király Eő Felsége szolgálatjába ' ez országéba léssen, annak én nem leszek oka, mert általán fogva eloszolnak az én szolgálím mind, kit Generalis Uramnak is meg montam. Énnékem pedig azt írja, hogy kegyelmed sine dubio megadja, melly levelét in specie kegyelmednek küldtem. Tandem felicissime valere optamus. Ex Arce nostra Dyod, die Dominico reminiscere. Anno Domini 1553. Litteras autem introclusas reoptamus habere, quas Dominatio vestra Mag. remittat.

Melchior Balassa de Gyarmath
supremus capitaneus Partium Transdanubianarum m. p.

[Címzés:] Magnifico domino Petro Haller Cibiniensi thesaurario Regiae Maiestatis in regno Transylvaniae

¹³⁰⁵ Az eredeti levél ismeretének hiányában a kiadott változatot közlöm. Haller Péter (1500–1570), nagyszebeni városi tanácsos, polgármester (1543–1546, 1550–1553, 1554–1556), szász királybíró (1552–1570).

23.

**Balassa Menyhárt bátyjának, Balassa Zsigmondnak
Diód vára, 1553. június 12.**

MNL OL E 200, 4. t. fol. 42. (orig.)

Jó borokat kér tőle, hogy legyen mivel dicsekednie barátai előtt. Ha a szállítás egyszerre nem megoldható, akkor segítsen a tárolásban, amennyiben az nem jár külön költséggel. János Zsigmondnak sok híve van Erdélyben, és szeretnék őt visszahívni, de Ferdinánd király ezt képes lenne megakadályozni. Ha János Zsigmond visszatérne, akkor belháború törne ki, és a török elfoglalná Erdélyt, ahogyan az Buda esetében is történt. Ha van új hír, tudassa vele. Mivel már mankó nélkül jár, és újra lovagolhat, kéri, hogy küldje el neki azt a kedvére való lovat, amelyet egyszer már neki adott.

Szolgálatom ajánlásának utána. Ím az szekeret elküldtem az borokért, s kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed adjon jókot s megszolgálom kegyelmednek, hogy kérkedhessem barátim előtt jó borokkal. Azon is kérem kegyelmedet, hogy amibe meglelik kegyelmedet az én szolgálaim, ami kegyelmed költsége nélkül s kára nélkül meglehet, kegyelmed legyen segítséggel. Jelesbben, ha valami¹³⁰⁶ marha ott marad, hogy el nem bírja az szekér, kegyelmed adjon jó házat neki, hova rakják, hogy valami kár ne essék az marhába, ha aláhozták.

Továbbá kegyelmednek egyéb új hírt nem írhatok, hanem hogy itt ez országba sokan hajlottak az János király fiához,¹³⁰⁷ bé akarják ez országba hozni. De ha király őfelsége,¹³⁰⁸ a mi kegyelmes urunk rágondol, hát, hiszem, hogy nem tehetik szerint annak, hogy király őfelsége ellen béhoznák. Mert ha béhozzák, azt hiszem, hogy nagy háború léssen ez országba, s félő, hogy úgy ne járna ez ország, mint Buda¹³⁰⁹ jára, ha két párt léssen ez ország.

¹³⁰⁶ Er. „*Ammj*”, majd a szó elejére ráírva „*val*”.

¹³⁰⁷ *Ianos kőjral ffjához*. II. (Szapolyai) János (Zsigmond), I. János és Jagelló Izabella fia, választott magyar király (1540–1570), Erdély és a magyarországi Részek fejedelme (1570–1571).

¹³⁰⁸ Vagyis I. Ferdinánd király.

¹³⁰⁹ *bwda*

Továbbá kérem kegyelmedet, hogy ami újsága vagyon kegyelmednek részeltessen minket is kegyelmed vele, ide. Isten tartsa kegyelmedet minden jóval. Datum ex arce Diodh,¹³¹⁰ feria secunda circa dominicam tertiam post Trinitatem, anno 1553.

Melchior Balassa etc.

[Utóirat:] Továbbá kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed énnekem az Kármány¹³¹¹ fiába küldjön egyet. Lám, mondta vala kegyelmed, hogy ad egyet, mert én immár szabadon, lovon járhatok, elhagyítottam az mankót. S ha kegyelmed küld, hát azon kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed küldjön jót. Lám, hogy ott künn valék én kegyelmeddel¹³¹² ugyan külön kettettem vala ketteit, s annak egyeket küldje kegyelmed. Lám, még akkor nekem adta vala kegyelmed egyeket, valamellyeket szeretem. Akármelyikét küldje kegyelmed az kettőnek, csak küldje el kegyelmed. Ha peng az nem lehet, kegyelmed küldjön egyet.

[Címzés:] Magnifico domino Sigismundo Balassa de Gyarmath, Comiti comitatus Borsodiensis etc. domino et fratri nobis observandissimo

¹³¹⁰ Diód (Stremț, RO). Vár és település Erdélyben, Fehér vármegyében. Balassa Menyhárt birtokába 1551 tavaszán, Izabella adományából került, majd 1562-ben, az elpártolást követően János Zsigmond elfoglalta és leromboltatta.

¹³¹¹ Er. *kar man*. Kármány: a kifejezés eredetileg a dél-anatóliai török népcsoportra vonatkozik. A korszakban főleg a török lószerszámok (kengyel, nyeregzabola stb.) kapcsán fordul elő. Bővebben lásd: EMSzT 1993: 194.

¹³¹² Lehetséges olvasata még: *kegyelmednél*.

24.

**Ismeretlen levele Várday Mihálynak
1559/1560. június 11.¹³¹³**

MNL OL P 707 Missiles No. 11289. (orig.)

Hírt ad Várday fiainak /Mihály, Miklós, István közül kettől/ udvari szolgálatáról. Régóta várják Öfelsége válaszát a Podmaniczky-uradalommal kapcsolatban benyújtott kérelemre. Eddig hármat nyújtott be, egy alkalommal tolmácsot is fölfogadott, és Bornemissza Pál erdélyi püspök is közbenjárt az ügyben Öfelségénél. Többen is maguknak szeretnék a Podmaniczky-birtokokat, amelyek ára időközben jelentősen megdrágult. Nádasdy Tamás magának szeretné Besztercét. Eddig mindenki úgy hitte, hogy Öfelsége Hricsót Várday Mihálynak adja, de most már nem ezt mondják. A hricsói uradalom is van akkora, mint a besztercei, de Várday kevesellte azt. Bornemissza Pál és Thurzó Ferenc között nem jó a viszony. Thurzó bármelyik magyar úrnál nagyobb befolyással bír. Kisvárdát még most kellene megerősíteni, mert később saját maguknak kell majd fedezni az építési költségeket. Ecsedi Báthory András és Balassa Menyhárt Bécsben volt, utóbbi Szokoly Györggyel együtt jött. Nemtetszését fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy az „áruló” Balassa ott lehet Öfelsége hűségés alattvalói között és jobb helyzetben van, mint Várday. Öfelsége két hétre Bécsbe jön.

Egrecie domine mihi plurime observandissime. [Post servitiorum] meorum commendationem. Én tekegyelmednek egyebet [nem tudok] mit írnom, hanem Isten akaratjából mo[st mind-]két uram, az kegyelmed fiaí egíssígbe vagynak. [---] uramat nadrispán uram¹³¹⁴ vasárnap z[---] őfelsíginék immár¹³¹⁵ udvarjába v[---] több ifjak között, de még ruhát nem [adtak?] neki. Azt nem tudom bizonynal, ha őfe[lsíge] ruháztatja meg mindjárast, az opmester¹³¹⁶ [---] jelenté, hogy őfelsíge

¹³¹³ A levél erősen rongálódott, nagyjából egyharmad része szakadás miatt hiányzik. Az évszám a levél hiányzó részén volt, így csak következtethetünk. Podmanini Podmaniczky Rafael 1559. február 9. körül hunyt el. Birtokaira – Hricsó, Vágbeszterce – többen is pályáztak a királynál, Nádasdy Tamás nádor pl. Vágbesztercére. Várday Mihály Bán mezővárosra tartott volna igényt. LUKINICH 1943: XXXI., 388. A levél említést tesz arról, hogy a birtokok ára jelentősen megnőtt, amit más források is alátámasztanak. Hricsó és Biccse végül 1563-ban előbb zálogjogon, majd 1574-ben örökjogon Thurzó Ferenc birtokába került. GECSÉNYI 2010: 19.

¹³¹⁴ Nádasdy Tamás

¹³¹⁵ Előtte törölve: az.

¹³¹⁶ *Hopmester*, vagyis udvarmester.

ruházja mindjárt [---] ugyanis, ha mi magunk kezdenők ruházni [---] vagy hatvan f[ori]nt rejá menne, mert im[---] [gyászt?] elvételük. Az több dolgo[---] csak el sem kezdett, úgymint kelle[---] mert püspök uram őnagysága elkezd[---] nem végeze egyet is benne fel kele [---] napján és házzá míne. Nekem azt [---] hogy őfelségének esmét suplica[tiót ---] be, és megértsem, ha őfelsége r[---] mutat, és ha szükség mind hadi[---] míg várhatom. Én immár, hogy el [---] három supplicatiót hagytam őfels[égének] semmi válasz nem lészen, hanem meg [---] fogadtam tolmácsot, úgy könyörgöttem őfelség[ének], hogy nincsen mivel várnom e[---] tenne kegyelmes választ. A dézsma i[ránt ---] őfelsége a választ tevé, mind [---] az supplicatiókat és kegyelmes u[ram] püspök uram által egyszer ez [---] hogy császárnak küldte az sup[plicatiót] futom a kancelláreosokat, de meg[---]ozták oda discutiálják.

[---]ber megunta immár az Podnemiczky¹³¹⁷ jószágról [val]ó választ várni és elhagyták, mert mindennek [az] válasza, hogy atyjának küldötte. Nadrispán uram várja csak erősen, mert őnagysága azt mondja, hogy nem barátja, ki Besztercét¹³¹⁸ kéri. Azírt pedig őnagysága nagy somma pínzt égírt, míg az árát ily¹³¹⁹ igen fel nem verék, mert sokan kírík és¹³²⁰ sommán mindeneket. Addig az urak között is az volt híre, hogy Ricsót¹³²¹ kegyelmednek adja őfelsége, de nem kezdék immár emlegetni. Azt értem, hogy jószág Ricsóhoz is volna annyi, mint¹³²² Besztercéhez, csak az jó akaratot őfelsége meg ni másolja. Nem kell, vallja püspök uramnak én velem [---]ran az ünnepeken költetni, egy hónapig költetett ott velem, csak [a] színát nem vöttem pínzen. Talám eddig ő[fels]ge valami választ tött volna, de püspök [uram] igen vissza vagyon Thurzóval.¹³²³ Ez Thurzó [---] mind egísz magyaroknál többet nyom. [---]pen]ig annyira elfogyatkoztam valamennye [---] asszonyom nekem adott, kilenc forint vagyon [---]ig lészen, mivel csak addig várhatom, [---]t Szent Mihály¹³²⁴ napjára mondják, hogy megjű [---]va felől kegyelmednek azt írhatom, hogy Szent Lukács¹³²⁵ [octavája] lészen, ha valami el nem múlattatja [---] kész kegyelmednek szolgálni. Az aranyba adtam neki [---]

¹³¹⁷ *podnemjczki*

¹³¹⁸ *beztherchet*. Vágbeszterce (Považská Bystrica, SK). Vár és mezőváros Trencsén vármegyében.

¹³¹⁹ Előtte törölve: *adj*.

¹³²⁰ Előtte áthúzva: *mind*.

¹³²¹ *rjchot*. Hricsó (Hričov, SK). Vár Trencsén vármegyében.

¹³²² Előtte áthúzva: *jószág*.

¹³²³ *Thurzoval*. Bethlenfalvi Thurzó Ferenc. Lásd az 1539. jegyzetet!

¹³²⁴ *zen mihal*

¹³²⁵ *zen lukach*. A Szent Lukács nyolcadán (október 25.) kezdődő országos törvényszak.

[---] értem, hogy kegyelmetek az elébbi várat kicsinylette [---] nagyobbítottja, én eszemvel kegyelmetek nem mívelte [---] most kegyelmednek egyebet ennél nem írhatok. Az [---] várat tikegyelmetek most csináltassa, mert én [---] rajta, hogy még csak a kegyelmetek jószágára kezd minden ípitíse szállani. Mert m[---] igen szerzi dolgát. Báthory András¹³²⁶ [---] volt itt fenn Balassi Menyhárt¹³²⁷ és ere[---] míg itt volt, addig csak arrúl volt [---] de én mit kaphattam benne, még el nem végeze[---] hanem rövid nap esmét fel kell jönni. Szokol[y] György¹³²⁸ volt itt fenn vele. Nekem így is láttati[k] itt az dolog, hogy őfelségénél az áruló elől jár az híveknél [!], mert ha hívsígírt embervel valamit kellett volna mívelni e[---] őfelségének kegyelmedet kellett volna valamit [---]

[Immár?] az kocs[---]kat püspök uramnak én [---] mert énne[kem nin]csen mivel tartanom. Püspök [---] Ferenc¹³²⁹ ing[yen] nem meri említeni, hogy p[üspök] uramhoz jött, hogy Thurzó¹³³⁰ meg ni ér[tse] lovát is mástúl küldte meg neki. K[---] tíz, avagy húsz forént író marháva[l ---] dolgát befedezhetné, hogy ennyi költs[ég] lenne, mert a magyar urak ki-ki [---] nímetnél kegyelmednek kevés ismereti vagyon [---] lehet. Kegyelmed írja meg, mihez tartsam [magam] vagy mit míveljek. Az Úristen kegyelmedet m[eg]tartsa minden] javában. Datum Wýenae, II. die Iunii anno [Domini ---]

[Utóirat:] Király azt értem múlatni jó helybe ak[---] amint mondják, két hétig elíg [---]

[Címzés:] Egregio domino Michaeli de Warda¹³³¹ domino mihi semper confidentissimo

¹³²⁶ *bathori Andras*. Ecsedi Báthory András.

¹³²⁷ *balassj menyhart*

¹³²⁸ *Zakolj georg*. Szokoli és kisvárdai Szokoly György.

¹³²⁹ *ferencz*

¹³³⁰ *thwrzo*

¹³³¹ Kisvárdai Várdai Mihály, felesége Sarmasághy Erzsébet. Házasságukból egy lány és öt fiú született.

25.

**Balassa Menyhárt ecsedi Báthory Andrásnak
Szatmár, 1560. augusztus 12.**

ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 425. Nr. 107. (fol. 272–273., orig.)
Kiadása: KÁROLYI 1881C.

Köszöni, hogy értesítette a béketárgyalások állásáról. Hogy mely várak fölött rendelkezik, azt ő és testvére, Báthory Miklós jól tudják. A lövegek nála vannak, köztük öt nagyobb ágyú és néhány tarack. Ha a szultán a perzsa sah segítségével leszámolt lázadó fiával, akkor újból Magyarország ellen indulhat. Még nem tudja, hogy az ország védelmében milyen szerep hárulna rá, de inkább vállalná a halált a török elleni küzdelemben, minthogy a már így is túl sok áldozattal járó belháborúban. Most érkeztek meg a követek, a tárgyalások eredményeiről Miklós értesíteni fogja. Ha Erdélybe kell mennie, akkor bízik Isten oltalmában, és azon lesz, hogy János Zsigmond kompromisszumkész legyen Ferdinánd császár irányába. Csakis Ferdinánd képes megvédeni a töröktől a maradék Magyarországot, ha pedig Isten akarata, hogy elpusztuljanak, akkor legalább az hús, vagy harminckét évvel később következne be a német-római császár uralma alatt.

Szolgálatom ajánlásának utána. Megszolgálom kegyelmednek, mint bízott uramnak, hogy kegyelmed megírta ez frigynek állapotját. Az új hírekbe is, akit Miklós uramnak¹³³² írt volt tekegyelmed, azokba is részletetett őkegyelme. Továbbá ír tekegyelmed az helyek és erősségek felől is, minémek¹³³³ volnának én kezembe. Azt tekegyelmed szinte úgy érti, s mind Miklós uram, mint igaz én, avagy jobban, mert tekegyelmed sok esztendeig lakott itt, s minden fundamentomát érti kegyelmed ez földnek. Erdélybe¹³³⁴ is, ami én kezembe vagyon, jól tudja kegyelmed. Ez okáért nem akarám tekegyelmed sok írással bántanom erről. Az álgúuk azok vagynak én kezemben, aki a jova, öte, ki arra való volna, ugyan nincs több ennél. Vagynak valami taraszok is. Az keresztyénségnek való szolgálatról nem tudok mit írni, mert a jövendő történeteket csak a hatalmas Isten tudja mint lesz-

¹³³² *Miklos.* Ecsedi Báthory Miklós, Szabolcs, Szatmár, és Somogy vármegye főispánja (1566–1584), országbíró (1568–1584).

¹³³³ *Mjnyemek,* vagyis melyikek.

¹³³⁴ *Erdelbejs*

nek, mikor az lenne is, hogy én a kegyelmes Istennek engedelmességéből a kereszttyénségnek szolgálhatnék is. Jelesbben, ha török császár véget tett Kazul¹³³⁵ basa által az fia dolgába, meggondolhatja kegyelmed, hogy igaz elég dolgok történhetnek, de Isten segítségével. Miérthogy meg kell halnónk, bizony örömesbben halnák azokon meg, hogynem mint így vesznénk egymás miatt, mint ez falkába mennye sok jámbor hulla el.

Továbbá a segítségem felől tudom, hogy írt kegyelmednek Miklós uram, miért pedig, hogy most jüttek meg az követek, nem tudok kegyelmednek arról én mit írnom, hanem ím, mi is mindenfelé vigyázunk. Azon leszünk Miklós urammal, hogy értsünk s halljunk, s tudom, hogy ha mi újságink lesznek, tekegyelmednek Miklós uram hírré teszi.

Ez frigyhez képest pedig még nem tudom, ha énnekem Erdélybe¹³³⁶ be kelletik-e mennem, avagy nem, de ha be kelletik mennem, az Úristen engem veszedelemtől megtart Erdélybe.¹³³⁷ Meglátja kegyelmed, hogy én mind szómmal s mind egyéb törekedésemmel azon leszek, hogy az én uram¹³³⁸ engedjen a császár¹³³⁹ öfelsége kívánságának, mert mind ez világ látja azt, hogy Isten után csak császárnak öfelségének vagyon ahhoz módja, hogy minket, ez szegíny darab országocskát avagy földet pogány kéztől megtartsa. Ha pedig az Úristennek az akaratja, hogy elfogyjunk is, húsz esztendővel vagy harminckettővel is kisébben¹³⁴⁰ fognánk el császár birodalma alatt. Mert aminemő fundamentommal most vagyunk, igen veszedelmes. Költ Szatmárt,¹³⁴¹ 12. napján augusztusnak 1560.

Melchior Balassa etc.

¹³³⁵ *kazul*. I. Tahmásp perzsa sah. 1559-ben Szulejmán és fia, Bajezid között belviszály robbant ki. A szultán közbelépése után Bajezid a perzsa sahhoz menekült, aki – a szultán nyomására – megölette.

¹³³⁶ *erdelbe*

¹³³⁷ *erdélbe*

¹³³⁸ Vagyis János Zsigmond.

¹³³⁹ I. Ferdinánd magyar király, 1556-tól német-római császár.

¹³⁴⁰ *kjisseben*. Értsd: későbbben.

¹³⁴¹ *Zathmart*. Szatmár és Németi (Satu Mare, RO). Mezővárosok Szatmár vármegyében. Balassa 1558–1559-ben szerezte meg a somlyai Báthoryaktól, és 1564. szeptember 3-ig volt a birtokában.

[Címzés:] Spectabili et magnifico domino Comiti Andreae de Bathor,¹³⁴² Iudici Curiae Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis etc. domino et amico nobis observandissimo
[A levél külzetének szélén későbbi téves dátum:] 15. August 1566.

26.

**Balassa Menyhárt Miksa főhercegnek és cseh királynak
a kovászoói vár alatti táborból, 1562. február 10.**

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. B. fol. 33–34. (másolat)

Több kérelmet is intézett már hozzá, valamint Zay Ferenc kassai kapitány és Thurzó Ferenc is közbenjárt ügyében, miszerint több atyafiával és familiárisával, kik között némelyeknek várai, másoknak erősségei vannak, Öfelsége hatalmát növelni tudná. Midőn megkapta parancsát hűsége leleplezésére és színvallására vonatkozóan, Zay értésére adta, hogy az előbbi urak egyike lti. Matusnay Péter/ női rokonság révén köttődik hozzá, ugyanis felesége a királyi udvarban szolgáló Balassa András édesnővére. Ez az atyafia az ő Ferdinánd királynak tett hűségesküje miatt gyanúba keveredett, Kovászoó nevű várába csapatokat helyeztek, majd két alkalommal fogságba vetették, és kis híján a várat is elvették tőle.

Megírta Zaynak, hogy tartson kapcsolatot Matusnayval, és győzze meg arról, hogy ő is átálljon Öfelsége pártjára. Mivel a kezdeményezés Zaynak is tetszett, ő maga is tárgyalt ebben az ügyben rokonával. Közben a várat a király serege elfoglalta, Zay kezébe került, aki végül Balassa kezelésébe adta azt, mert már régen megígérte neki, hogy a vár elfoglalása után Matusnay javait nem idegenítik el. Korábban azonban Öfelsége a kovászoói vár tartozékai közül néhányat Székely Antalnak, Büdy Mihály-nak és másoknak adományozott el, ennek megtorlásaként viszont János Zsigmondnak a kovászoói helyőrségben szolgáló hívei Öfelsége alattvalóinak birtokaiból számosat

¹³⁴² Ecsedi Báthory (Bonaventura) András († 1566). Főispáni tisztségeiről különböző adatok találhatók. Somogy (1532, 1563–1566), Szatmár (1548–1563), Szabolcs (1551–1556), Liptó vármegye főispánja (1554–1566). FALLENBÜCHL 1994: 94–95., 98., 97., 84. Ferdinánd király 1543. évi adományában (MNL OL A 57 Vol. 2. 46–47.) már Szabolcs és Szatmár főispánja, valamint testvére, Báthory Miklós levelei alapján 1564-ben is betöltötte e tisztségeket. „Dunántúli” országos főkapitány (1542. március–december), „dunáninenni” országos főkapitány (1542–1552. június), tárnokmester (1544–1554), erdélyi vajda (1552. április–1553. május), tiszántúli főkapitány (1553–1556), országbíró (1554–1566). FALLENBÜCHL 1988: 118.; PÁLFFY 1997: 269–270., 272.

a várhoz foglaltak. Kéri, hogy most Matusnaynak adassa vissza az eredetileg a kovászói uradalomhoz tartozó birtokokat, azokat a jószágokat pedig, amelyeket később foglaltak a várhoz, adassa vissza Öfelsége többi híveinek.

Több személlyel egyeztet ezekben az ügyekben. Köztük első helyen Sulyok György áll Hadad várával, amely két mérőföldnyire fekszik az erdélyi határtól. A második Kun Domokos, aki Rozsály kastélyát birtokolja. A harmadik Báthory István Szinyér /Szinérváralja/ várával. A negyedik Serédy István volt, aki Valkó várát és Nagyfalul /Szilágynagyfalul/ kastélyát az erdélyi határ szomszédságában birtokolja. Az összes Erdélyből Magyarországra vivő út érinti a nevezett erősségeket, vagy azok határát.

Serédy István Balassa Menyhárt tárgyalásainak elhúzódása miatt kénytelen volt János Zsigmond oldalára állni, de most Öfelségének ajánlja hűséges szolgálatát. Serédy Zaytól fizetést és javainak biztosítását reméli, aminek elrendelésére ő is kéri. Hamarosan tárgyalnak majd vele.

Az előbbi személyek szolgálata Öfelsége számára is gyümölcsöző lenne, amit világosabban is megérthet Zay leveléből. Zay is tudja, hogy Öfelsége érdekében tett szolgálatai, valamint birtokai védelmére fordított kiadásai teljesen kimerítették. Kéri, hogy gondoskodjon a nevezett nemes urak fizetéséről, különösen azokéről, akiknek birtokai az erdélyi határon fekszenek. Ők fejenként 100 lovas és ugyanannyi gyalogos tartására kérnek fizetést, hogy Erdély Öfelsége kezére juthasson.

Kéri, hogy a saját fizetését előző év lti. 1561/ december 6-tól számítsák, amikor is a hozzá való hűsége köztudomású lett, és amióta már két hónap eltelt. Az, hogy ellenség ne tegye a lábát Öfelsége birtokára, és hogy a helyőrségeket fenntartsa, meglehetősen sok pénzt emészt fel. Várja kegyes válaszát.

Sacra Regia Maiestas, Princeps et domine, domine mihi semper clementissime.

Post fidelium perpetuorumque servitorum meorum in gratiam Maiestatis Vestrae Sacrae commendationem humillimam. Constat Maiestati Vestrae Sacrae, domine clementissime, me per dominos magnificos Franciscum Zay¹³⁴³ capitaneum Cassoviensem ac alterum Franciscum Thurzo inter caeteras meas supplicationes significasse, quod ego pro servitoribus et meis ac fratribus apud Maiestatem Vestram Sacram supplicare haberem, quorum quidem fratrum et servitorum meorum nonnulli arces, alii castella haberent, cum quibus in augmentum

¹³⁴³ Csömöri Zay Ferenc (1505–1570), egri kapitány (1550), szolnoki kapitány (*praefectus*, 1550. szeptember – 1551), Külső-Szolnok vármegye főispánja, komáromi naszádos főkapitány (1552–1560), Ferdinánd király portai követe (1553–1557), felső-magyarországi főkapitány és kassai kapitány (1560–1565). PÁLFFY 1997: 272., 284. Feleségei: 1. Bánffy Borbála. 2. Mindszenti Katalin.

ditionis Maiestatis Vestrae Sacrae commodiora servitia praestare possem. Dum itaque mandatum Maiestatis Vestrae Sacrae pro patefactione et manifesta ostensione fidelitatis et servitutis meae Maiestati Vestrae Sacrae praestanda perlatum esset, significavi ipsi Domino Capitaneo¹³⁴⁴ unum ex praescriptis nobilibus affinitate propinqua mihi iunctum esse, cuius uxor est soror carnalis magnifici Andreae Balassa¹³⁴⁵ isthic in aula Maiestatis Vestrae Sacrae degentis, quem quidem affinem meum superioribus temporibus, dum ob fidelitatem meam, quam [!] iam Maiestati Vestrae Sacrae devinctus eram, ita cum filio Regis Ioannis¹³⁴⁶ essem, prout Maiestati Vestrae Sacrae constare scio, pro quadam suspicione, in quam ratione affinitatis meae inciderat, incaptivaverant, et praesidiarios nonnullos in arcem eius Kowaszó¹³⁴⁷ vocatam imposuerant, ex post etiam bis incaptivarunt, et nisi tutela Dei optimi maximi illi adfuisset, arcem etiam suam manibus suis ademissent. Significaveram autem Domino Capitaneo cum ipso meo consobrino mutua intelligentia uti, in eoque laborare ut ipse affinis meus una cum arce sua fidelitati et servitiis Maiestati Vestrae Sacrae se accommodaret, quod cum ipsi Domino Capitaneo placuisset, et ego cum affine meo tractarem. Interim arx est obsessa, quae ex Dei dispositione in manus ipsius Domini Capitanei devenit, quam ad manus meas assignavit, ob hanc causam, quod iam diu Sua Dominatio me in eo assecuraverat, ut dum arx ipsa Deo propitio in manus suas deveniret, bona dicti affinis mei, arx videlicet et possessiones, ab eo non alienarentur. Intellego tamen, domine clementissime, praeteritis temporibus quaedam bona affinis mei Petri Mathwsnay¹³⁴⁸ ad Kowaszó arcem pertinentem egregiis Antonio Zeckel et Michaeli Býdý¹³⁴⁹ aliisque fidelibus suis per Maiestatem Vestram Sacram esse collata. Loco quorum bonorum praesidiarii servitores filii Regis Iohannis ex bonis fidelium subditorum Maiestatis Vestrae Sacrae ad ipsam arcem Kowaszó alia bona occupaverant et possiderunt. Quare supplico Maiestati Vestrae Sacrae tanquam domino et Principi clementissimo, quatenus dignetur eadem bona praescripta dicti affinis mei ipsi¹³⁵⁰ clementer eliberare et e contra bona etiam fidelium Maiestatis Vestrae Sacrae ad dictam arcem occupata per dominum capitaneum illis, ad quos spectant, benigne reddi et remitti facere.

¹³⁴⁴ Zay Ferenc kassai kapitány.

¹³⁴⁵ Gyarmati Balassa András. Lásd az 1536. jegyzetet!

¹³⁴⁶ János Zsigmond

¹³⁴⁷ Kovászó (Квасове, UA). Vár és település Bereg vármegyében.

¹³⁴⁸ Matusnay Péter, akinek felesége Balassa Katalin, Balassa Imre egyik lánya.

¹³⁴⁹ Býdý Mihály, Bereg vármegye főispánja (1547–1567). FALLENBÜCHL 1988: 67.

¹³⁵⁰ Utólag betoldva.

Proinde, domine clementissime, de huiusmodi negotiis cum aliis et praecipuis personis utor mutua intelligentia, quorum primus est Georgius Swlyok,¹³⁵¹ qui arcem Hadad¹³⁵² in metis et limitibus Transilvanicis ad duo miliaria terrae a Transsylvania distantem habet. Secundus est Dominicus Kwnn de Rosal, qui castellum Rosal¹³⁵³ tenet. Tertius Stephanus Bathorÿ,¹³⁵⁴ qui arcem Sziner¹³⁵⁵ regit. Quartus erat Stephanus Seredÿ, qui arcem Walko¹³⁵⁶ et aliud etiam castellum in Nagfalw,¹³⁵⁷ utraque ad limites Transsylvanicos vicina possidet, et universae viae publicae ex Transsylvania in Vngariam per metas et dominia dictarum munitio-
tionum tendunt.

Sed quia ex benigna Maiestatis Vestrae Sacrae voluntate tractatus meus ita dilatus fuit, Stephanus Seredÿ coactus fuit per blanditias quasdam immo et rationes servitiis filii regis Iohannis se intricare. Nunc tamen Maiestati Vestrae Sacrae omnem fidelitatem et servitia offert, cum quo his instantibus diebus spero et tractatum concludi posse, qui et nunc in hoc tantum pendet. Quod Stephanus ipse a Domino Capitaneo solutionem aliquam et bonorum privatorum relaxationem optat. Sub eo tempore tractu fiendo, quoad a Maiestate Vestra Sacra de solutione sua et remissione bonorum suorum Dominus Capitaneus informabitur. De quibus ut Maiestas Vestra Sacra primo quoque tempore Dominum Capitaneum informare, et de solutione clementer deliberare dignetur, iterum supplico. Ex illorum enim arcibus et munitioibus non infrugifera servitia Maiestas Vestra Sacra praestabuntur, quae ex scriptis Domini Capitanei Maiestas Vestra Sacra clarius intellexit. Credat nanque¹³⁵⁸ Maiestas Vestra Sacra personas praescriptas magnis meis sumptibus sustentatas, et in usus Maiestatis Vestrae

¹³⁵¹ Lekcei Sulyok György, Közép-Szolnok vármegye főispánja (1560–1564). FALLENBÜCHL 1988: 149. Enyingi Török Bálint gyámjainak, Sulyok Balázsnak és Istvánnak a testvére, Balassa familiárisa. Unokahúgái – Anna, Krisztina, Sára – Balassa János, Bocskai György és Dobó István feleségei voltak. 1564 nyarán a nagyszőlősi tárgyalásokat követően Halmi felé tartott Balassa kíséretében, amikor Hagymássy Kristóf rajtuk ütött, és a kibontakozó összecsapásban Sulyok áldozatul esett.

¹³⁵² Hadad (Hodod, RO). Vár és uradalom Közép-Szolnok vármegyében.

¹³⁵³ Rozsály. Vár és település Szatmár vármegyében.

¹³⁵⁴ Szinyérvári Báthory István (Zay Ferenc 1562. március 20-i levelében: „Stephano kÿs Bathorÿ, de Zÿnyÿr wara.”), aki Balassa katonáinak mustrajegyzéke szerint 10 lóval szolgált. Bizonyára a Báthoryak ifjabb, szaniszlófi ágának tagja. WERTNER 1900: 21–22.

¹³⁵⁵ Szinérváralja (Seini, RO). A vár 1492–1493 fordulója körül, hatalmaskodás útján lett az ecsedi Báthoryaké. HORVÁTH – NEUMANN 2012: 121. Egy 1563. évi jelentés szerint a vár ekkor Balassa birtokában van. PETTKÓ 1884.

¹³⁵⁶ Valkó (Valcău, RO). Vár és település (Valkóváralja) Kraszna vármegyében.

¹³⁵⁷ Szilágynagyfalu (Nuşfalău, RO). Vár és település Kraszna vármegyében.

¹³⁵⁸ Vagyis *namque*.

Sacrae intertentas esse, prout et nunc intertententur, ob hoc, quia videbam sustentationem illorum, dum fidelitas nostra manifestanda esset in augmentum ditionis Maiestatis Vestrae Sacrae vergere, quae cum iam manifesta sit, et sciam Dominum Capitaneum iam in aliqua parte expensas meas in servitiis et fidelitate Maiestatis Vestrae Sacrae ac tuitione vitae meae propriae locorumque per me possessorum factas videre et intelligere, ita ut iam exhaustus sim. Supplico Maiestati Vestrae Sacrae, tanquam domino et Principi clementissimo, quo dignetur Maiestas Vestra Sacra de solutione dictorum specialium virorum, et praecipuorum nobilium gratiose prospicere, praesertim autem de illis, qui in limitibus et confiniis Transsylvanicis munitiones habent. Qui Maiestati Vestrae Sacrae in eo ut singulis eorum ad centum equites et totidem pedites, interim, quoad ex Dei clementia Transsylvania, (si eam Maiestas Vestra Sacra habere voluerit) in manus Maiestatis Vestrae Sacrae deveniet, solutio impendatur, supplicant. Quia vero ex benigna Maiestatis Vestrae Sacrae voluntate Dominus Capitaneus me de meis supplicationibus assecuravit, de quibus cum et gratiosum a Maiestate Vestra Sacra datum sit responsum, supplico humillime Maiestati Vestrae Sacrae tanquam domino et Principi clementissimo, uti dignetur eadem iuxta gratiosam Maiestatis Suae Sacrae deliberationem, eas supplicationes iam ad effectum et finem benigne deducere.

Et de solutione quoque mihi fienda gratiose respondere, diemque solutioni mihi fiendae Maiestas Vestra Sacra dignetur clementer sextum diem mensis Decembris anni proxime elapsi (quo die fidelitas mea innotuit, a quo die iam duo sunt menses exacti) computari facere. Nam credat Maiestas Vestra Sacra penes fidelitatem et servitia Maiestatis Vestrae Sacrae me ab amicis etiam nonnullis pecunias in pignus corrodisse; ob id praesertim ne adversarii in ditionem Maiestatis Vestrae Sacrae gressum inferre potuissent, ac loca etiam ea, quae tenui et teneo non paucas expensas postularent, sicuti et nunc postulant, quod scio et Maiestati Vestrae Sacrae palam constare.

Gratiosum a Maiestate Vestra Sacra exspecto responsum. Quam Deus optimus maximus, pater Domini nostri Iesu Christi conservet incolumem et acta eius prosperet per omne aevum. Ex castris Maiestatis Vestrae Sacrae sub arce Kowaszó positis, decimo die Februarii, anno Domini, 1562.

Vestrae Maiestatis Sacrae servitor minimus
Melchior Balassa de Gyarmath

[Az irat külzetén:] Exemplum literarum Melchioris Balassae ad Serenissimum Regem Bohemiae de X februarii 1562

27.

**Balassa Menyhárt Miksa főhercegnek és cseh királynak
az Apátinál lévő táborból, 1562. április 27.**

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 84. Konv. D. fol. 141. (orig.)

Miután Zay Ferenc több kapitánnyal együtt tanácskozott, egyhangúlag úgy határoztak, hogy ő, aki egyébként a tanácskozásban nem vett részt, menjen a Tisza és a Szamos összefolyásánál lévő Apátinál egybegyűlt sereghez – ami Szatmártól öt magyar mérföldre található –, és amilyen gyorsan csak lehet, segítse meg a Szatmárban körülzártakat. A mai napon harmadmagával csónakon a sereghez sietett. Ott azonban Öfelsége német lovasain és gyalogosain, továbbá Báthory Miklós kapitányán és hadinépén, Alaghy Jánoson, Szennyesi Mátyáson, Székely Antal on és néhány vármegye gyalogosain kívül mást nem talált. A sereg összlétszáma csak akkor haladhatná meg a 3000-et, ha közben azokról a részekről, ahová segítség küldése miatt írt, többen eljőnnének. Ahhoz kevesen vannak, hogy szembeszálljanak a Szatmárt körülzárva tartó és éjjel-nappal ostromló sereggel. Továbbítja Zay levelét. Kéri, hogy parancsoljon mind az uraknak, mind a kapitányoknak, hogy amennyi emberrel csak tudnak, csatlakozzanak a sereghez. Szatmárban mától számítva tizenöt vagy húsz napnál tovább nem tudják tartani magukat, különösen ha nem segítik meg őket élelmiszerral, mert nagy nélkülözésben vannak. Egyébként ha nem fogynak ki az élelemből, az ellenség fegyverei nem nagyon árthatnak nekik. Bár jelentős élelmiszerkészleteik voltak, de a törökök a támadás alatt tüzet vetettek a mezővárosra és minden ház, ami az erősségben volt, leégett, az élelmiszer nagy részével együtt. A fenyegető éhínség miatt tovább kitartani nem tudnak. A védők arra a döntésre jutottak, hogy ha élelmiszerük elfogy, az ágyúkat hátrahagyva az ellenségen át kitörnek, így keresve maguknak menedéket.

Sacratissima Regia Maiestas, Domine et Domine mihi semper clementissime. Post perpetui servitii mei in gratiam Sacratissimae Maiestatis Vestrae humillimam commendationem. Domine clementissime, hoc Sacratissimae Maiestati Vestrae significare volui, quod magnificus dominus Franciscus Zaÿ capitaneus Sacratissimae Maiestatis Vestrae cum ceteris capitaneis et aliis fidelibus servitoribus Sacratissimae Maiestatis Vestrae unanimi consensu in consilio eorum, me tum in eo consilio non existente, determinaverant, ut ego illinc huc ad exercitum

Sacratissimae Maiestatis Vestrae venirem, qui nunc ad Apaty¹³⁵⁹ ubi Tÿbiscus et Zamos fluvii concurrunt, qui locus a Zakmar distat quinque miliaribus hungaricis, congregatus est, et eos, quamprimum possemus, cum hoc praesidio Sacratissimae Maiestatis Vestrae adiuveremus. Quamobrem, domine clementissime, de Zakmar hodie per naviculam saltem cum tertiusmet huc ad exercitum Sacratissimae Maiestatis Vestrae veni, et neminem hic in exercitu reperi praeter germanos equites et pedites Sacratissimae Maiestatis Vestrae, etiam praeter dominos capitaneum magnifici domini Nicolai Bathorÿ cum gentibus suis, Ioannem Alagÿ, Matthiam Sennÿessÿ, Anthonium Zekel et pedites nonnullorum comitatuum. Cumque huc venissem statim omnes capitaneos Sacratissimae Maiestatis Vestrae tum Germanorum cum Hungarorum equitum et peditum in simul congregans, et numerum harum gentium in hoc exercitu existentium diligenter numerando, supra tria millia hominum hic reperire in hoc exercitu non potuimus, nisi forte, nam ad omnes partes scripsimus pro ampliori auxilio mittendo, interim plures ad nos venirent, cum quibus pauci sumus resistere hostibus Sacratissimae Maiestatis Vestrae, qui aliquos fideles capitaneos Sacratissimae Maiestatis Vestrae una cum multis aliis quam plurimis servitoribus Sacratissimae Maiestatis Vestrae incluserunt ad Zakmar, et illum fortalitium hostes dies et noctes ad eos acerrime pugnare. Quamobrem quas literas ipse Dominus Supremus Capitaneus Sacratissimae Maiestatis Vestrae dominus Franciscus Zaÿ dedit, ego ad Sacratissimam Maiestatem Vestram eas transmittere curam. Igitur et ego Sacratissimae Maiestati Vestrae domino meo clementissimo humillime supplico, dignetur ubique omnibus tam dominis, quam capitaneis, nobilibus et ceteris fidelibus suis mandare, ut citissime huc ad exercitum Sacratissimae Maiestatis Vestrae venirent cum omnibus gentibus eorum, quas congregasse possent. Quia si ab hac die usque ad quindecimum aut vigesimum diem illinc hostes repellere non possumus, ultra oppidum Zakmar retinere non poterunt, praecipue si victualibus eis succurrere non poterimus, quia maxima penuria victualium inter eos est.

Si victualia inter eos non deessent, armis eis hostes non multum nocerent, tamen victualia erant in copia, sed hisce diebus proxime praeteritis Turcae sub insultum ignem iecerant in oppidum, et omnes domus in illo fortalitio existentes combustae sunt, in quibus domibus maior pars victualium combusta est. Si fames

¹³⁵⁹ Ma Olcsvaapáti, Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében. Apáti eredetileg külön település volt a Szamos és a Tisza összefolyásánál, majd a 16. század második felétől a szomszédos Olcsva után – ami a Szamos és a Kraszna összefolyásánál található – kezdték el Olcsvaapátinak nevezni.

inter eos non esset, armis (ut praedixi) non multum eis nocerent. Si autem propter famem ultra resistere non poterunt, inter se hoc determinaverunt, ut eruptione facta reliquendo omnia tormenta bellica, per medios hostes salutem sibi querant, quem ex eis Deus salvum esse voluerit.

Cum haec ita sint, supplico Sacratissimae Maiestati Vestrae quam humillime, dignetur super his omnibus diligentem curam habere, ac mihi quamprimum clementer respondere. Servet Deus Sacratissimam Maiestatem Vestram ad vota. Datis ex castris ad Apaty cis Tybiscum positis, 27. Aprilis anno Domini 1562.

Eiusdem Sacratissimae Maiestatis Vestrae
servitor minimus

Melchior Balassa

[Címzés:] Sacratissimo Principi et domino, domino Maximiliano Dei gratia Regi Bohemiae, Archiduci Austriae, Duci Burgundiae etc. Domino meo semper clementissimo

28.

**Balassa Menyhárt Kerecsényi Lászlónak
az Apátinál lévő táborból, 1562. április 29.**

MNL OL P 707 Missiles No. 01573. (orig.)

Korábban is tudatta vele, hogy Zay Ferenc segítségkérés miatt küldte ki az ostromlott Szatmárból. Mivel Gyula török ostromától most nem kell tartani, kéri, hogy csapataival segítse meg őket. Különböző hírei vannak arról, hogy mikor és mekkora török sereg várható. Állítólag az aratási időszakra érkeznek meg. A törökök ki akarják éheztetni Zayt Szatmárból.

Spectabilis et magnifice domine amice mihi semper observandissime. Saludem et servitiorum meorum commendationem. Ezelőtt való levelembe es megírtam vala kegyelmednek, hogy kapitány uram¹³⁶⁰ engemet azért bocsátott ki

¹³⁶⁰ Capitan, vagyis Zay Ferenc.

Szatmárból,¹³⁶¹ hogy őkegyelmét, az honnat lehetne, megsegíteném. Kértem vala es kegyelmedet, hogy kegyelmed is azmennyi népet bocsáthatna, bocsátná ide az segítségére.

Mivel hogy pedig az török mostan oda kegyelmed felé oly módon nincsen, hogy kegyelmedet [---]¹³⁶² szállhatná, mégis kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed bocsásson népet ide [---] segítségére, hogy segítenők meg kapitány [---] töröktől megszabadulnánk esm[---] [---]tnok, s mind pedig kegyelmedhez több nép[---] [---] szükség lenne [---] kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed [---] igen hirdeti, hogy négy [---] [---]nél és azt mondják, hogy [---] a beglerbéget is mondják, hogy [---] mondják, hogy az még aratásra érkeznek [---] [K]onstantinápoly¹³⁶³ felől más híre vagyon [---] hogy tegye hírré minekünk, kit mind kapitány uram [---] megszolgálunk kegyelmednek, ha Isten [m]egtart.

Innét én most kegyelmednek semmi egyéb hírt nem írhatok, hanem azt, hogy az török még Szatmár alatt vagyon, s azon vagyon, hogy addig el ne menjen alóla, míg ki nem éhezeti kapitány uramot belőle. Isten megtartsa kegyelmedet, és én kegyelmednek aj[á]nlom szolgálatomat, mint bízott uramnak. Ex castris ad Apaty Thibisci scilicet et Szamos fluviorum confluenta positis, perultimo Aprilis 1562.

Servitor

Melchior Balassa etc.

[Címzés:] [Spectabili] et magnifico domino Ladislao Kerecheny¹³⁶⁴ [de Kani]affeolde comitatum Bekees et Szarand [Comiti] Sacratissimae Romanorum Imperatorum Maiestatis [part]ibus Regni Hungariae inferioribus et in [arce] [G]wla Capiteano Supremo etc. domino et amico mihi semper observandissimo

¹³⁶¹ Eredetileg „*hogy*”, majd ráírva „*Szatthmarbol*”.

¹³⁶² A levél erősen rongálódott, közepén kiégett.

¹³⁶³ [C/K]onstantinápoly

¹³⁶⁴ Kányaföldi Kerecsényi László († 1567), Somogy (1552–1555), Baranya (1555–1558), Békés és Zaránd vármegye főispánja (1560–1566), 1556-ig Szigetvár, majd Gyula várának kapitánya, „tiszántúli” főkapitány (1560–1566). FALLENBÜCHL 1994: 64., 66.; PÁLFFY 1997: 275.

29.

**Balassa Menyhárt Pesthy Ferencnek
az Ecsednél lévő táborból, 1562. május 7.**

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85. Konv. A. fol. 55. (orig.)

Kiadása: KÁROLYI 1881b.

Tegnap a /Szatmár alól elvonulól/ török sereg az ecsedi táborhoz jött és többször összesaptak velük. A török had a létszámbeli fölény ellenére sem tudott győzni, mert ők jól elsáncolták magukat. A törökök még az éjjel fölkerekedtek, és most Debrecen vagy Nagyvárad felé vonulnak. Zay Ferenc holnap itt lesz. Kéri, hogy írjon Bebek Györgynek és más uraknak, hogy Kisvárdánál gyülekezzenek, ők pedig majd megüzenik, hogy Nyírbátor táján hol egyesüljenek seregeik. Bár a török sereg gyorsan mozog, de a törökszentmiklósi átkelőnél még beérhetnék, és megverhetnék őket. Kéri, hogy Zay levelét továbbítsa Miksának.

Egredie domine, amice nobis observande. Salutem et nostri commendationem. Az kegyelmed levelét megértettem, és úgy vagyon, hogy tegnap az török had teljességgel ide jött vala reánk, de Istennek kegyelmességéből nem árthatának mi nekünk semmit, hanem esmét visszatérének az ő táborokban. Jóllehet nagy harcok lének köztünk, s mind egyfelől, s mind másfelől halálok is lének az török között s mi köztünk, de Istennek kegyelmességéből az őfelsége szerencsésével, az mi kegyelmes uronkéval, gyalázatval menének el, noha ők sokan valának, s mi kevés számúan valánk őellenek. Immár ma hajnalnak előtte, avagy éféltől fogva az török had mind menten ment, de azt nem tudjuk bizonynyal, ha Debrecen¹³⁶⁵ felé megyen-e, avagy Várad¹³⁶⁶ felé, de menten megyen. Azért ím kapitány uram¹³⁶⁷ is itt leszen holnap. Azért az Istenért kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed szóljon Bebek¹³⁶⁸

¹³⁶⁵ Debreczen

¹³⁶⁶ Warad. Nagyvárad (Oradea, RO). Bihar vármegye székhelye, püspöki székhely, 1557-ben a János Zsigmondhoz csatlakozott Varkocs Tamás ostrommal foglalta el, és így lett a keleti Magyar Királyság kiemelt vára, katonai központja.

¹³⁶⁷ Capitan. Zay Ferenc.

¹³⁶⁸ Bebek. Pelsőci Bebek György († 1567), Bebek Ferenc fia, felesége Patócsy Zsófia. Apjával együtt mind a Habsburg magyar király, mind János Zsigmond, mind pedig az oszmánok felé törekedtek kapcsolatok fenntartására. A törökök 1562-ben csellet fogságba vetették és Isztambulba hurcolták. Szabadulásának feltétele János Zsigmondhoz való hűsége volt. Személyéhez: TAKÁTS 1922: 73–91.; KÁLI 2017. Isztambuli fogságához: VIROVECZ 2018.

uramnak, és mind az uraimnak, akik ott vagynak, hogy siessenek, jöjjenek mindjárt őkegyelmek Kisvárda¹³⁶⁹ mellé. S kapitány uramval innét megizenjök őkegyelmeknek, Bátor¹³⁷⁰ táján hol találunk egybe, mert ha egybegyűlhetnénk, hiszem az Úristent, hogy ha nem egyeböt, szinte az réven Szentmiklósnál¹³⁷¹ is elérnénk és megverhetnénk őket. Mert ez had igen rímölve megyen, miérthogy ez hadval itt Ecsednél¹³⁷² az táborval beástuk vala magunkot s nem árthatnának. Majd ugyan futó szabásúan megyen ez had. Isten tartsa meg kegyelmedet. Ex castris ad Eched¹³⁷³ positis, 7. Maii 1562.

Melchior Balassa etc.

[Utóirat:] Kapitány uram ím egy levelet írt Maximilianus király uronknak őfelségének, és azt írta énnekem, hogy éjjel-nappal siettessem az postán őfelségéhez. Azért ím odakölttem kegyelmednek. Kegyelmed siettesse éjjel-nappal, hamar, hamar, hamarsággal.

[Címzés:] Egregio domino Francisco Pestiensy¹³⁷⁴ administratori proventuum Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis, domino et amico nobis observando

30.

Balassa István Zay Ferencnek Szatmár, 1562. augusztus 1.

HL TGy 1562/2. (orig.)¹³⁷⁵

Egy szolgálója ma este érkezett Erdélyből az alábbi hírekkel. Bebek György egyik embere Budáról Lippán keresztül Erdélybe ment, ahol Mágocsy Gáspárral és Sárközy Mihállyal együtt arra kéri János Zsigmondot, hogy járjon közbe a szultánnál Bebek szabadon bocsátásáért. Váraikat elcserélnék erdélyi birtokokra. János Zsigmond Baky

¹³⁶⁹ *kisswarda*. Vár és mezőváros Szabolcs vármegyében, az északkeleti hadszíntér egyik fontos vára.

¹³⁷⁰ *Bathor*. Vár és mezőváros Szabolcs vármegyében.

¹³⁷¹ *Szent Myklosnalis*. Balaszentmiklós (ma Törökszentmiklós) Külső-Szolnok vármegyében.

¹³⁷² *Echednel*

¹³⁷³ Nagyecséd. Vár és település Szatmár vármegyében.

¹³⁷⁴ Pesthy Ferenc († 1575 k.), felső-magyarországi jövedelemigazgató. Pályafutásáról: PÓKA 2017b.

¹³⁷⁵ Helyenként félreértelmezett kiadása: MARKÓ 1929: 452–453.

Pált a szultánhoz küldte. Kéri, hogy tudassa ezeket a királlyal és továbbítsa ezt a levelet. Bebek várait még a télen el kellene foglalni, mielőtt János Zsigmond kezébe kerülnek. Némethy Ferencet Erdélybe rendelték. János Zsigmond egy hetet Nagyszébenben töltött, majd a vidéken vadászgatott, most Gyulafehérváron van. A székelek lázadoznak a vár /Székelytámadt és Székelybánja/ miatt, de az építkezés még nem kezdődött el. Kéri, hogy juttassa el a Balassa Jánosnak írt levelet, vagy a lipótvári tiszttartón, vagy a postán keresztül. Kéri, hogy írja meg, mikor indul fia /Zay Péter/ Miksa cseh királlyá koronázására.

Szolgálatom ajánlása után ezt írhatom kegyelmednek, hogy ez estve juthat egy régi szolgálóm Erdélyből¹³⁷⁶ s meghihető szava bizonnyal mondja, hogy Bebek Györgynek¹³⁷⁷ embere vagy az János király fiánál,¹³⁷⁸ és abba törekedett mind Mágocsy,¹³⁷⁹ Sárközyvel¹³⁸⁰ egyetembe, hogy az János király fia törekednék abba török császárnál, hogy szabadítaná meg, és valamennyi várak vagy az János király fia kezében adják, és örökké őt szolgálják, bátor csak egy-egy falucskát adjon nekik Erdélyben, kiből holtig csak feleségekkel, gyermekekkel lakhassanak. Azért az János király fia mindjárt Baky Pált¹³⁸¹ császárhoz¹³⁸² bocsátta. Azért ha kegyelmednek tetszenék, énnekem igen tetszenék, hogy kegyelmed mindjárt adná megérteni őfelséginek, avagy ugyanezen levelemet postán hamar küldené őfelséginek kegyelmed, az kegyelmed levelébe kötve. Továbbá mikor elkezdene érkezni az téli idő, talám nem volna gonosz, ha őfelsége az erdélyi dologra rágondolna, és ha idején őfelsége kezébe venné, mert most igen zűrzavarral¹³⁸³ vannak az országokban, amint az én szolgálóm beszéli, de talám ha ez télre halad,

¹³⁷⁶ *erdeliből*

¹³⁷⁷ *bebek györgynek*

¹³⁷⁸ *Ianos kirali fiánál*, vagyis János Zsigmondnál.

¹³⁷⁹ *mágocsy*. Mágocsy Gáspár († 1587), felső-magyarországi főúr, Torna várának ura, gyulai kapitány (1552, 1554–1559), Békés vármegye főispánja (1554–1559), egri kapitány (1563-tól), Borsod (1564–1566) és Heves vármegye főispánja (1564–1567), haditanácsos Hans Reuber von Püchendorf főkapitány mellett (1569-től), Bereg vármegye főispánja (1574–1586). PÁLFFY 1997: 274.; FALLENBÜCHL 1994: 66., 67., 71., 80.

¹³⁸⁰ *sarköziivel*. Sárközy Mihály, 1561-ben ajnácskői prefektus (Balassa János Nádasdy Tamásnak írt levelében, Zólyom, 1561. október 12. MNL OL E 185 Missiles, i. d. No. 27.). Bebek Györggyel és Mágocsy Gáspárral együtt 1562-ben török fogságba esett.

¹³⁸¹ *baki palt*. Baky Pál. 1562 tavaszán János Zsigmond több alkalommal is a budai pasához küldte segítségért. 1568-ban János Zsigmond udvarában a királyi étekgőgők mestere. FEJÉR – RÁCZ – SZÁSZ 2003: 37., 43., 49.

¹³⁸² *Vagyis a szultánhoz.*

¹³⁸³ *Er. zürzavarol.*

késő fog lenni, mert ha a Bebek házai az János király fia kezébe akadnának, az erdélyiek ottan nem mozganának, hanem szinte azt mívelnék az erdélyiek, amit az János király fia akarna. Azért aminek lenni kellene, azelőtt kellene lenni, amég az Bebek várai az urunk öfelsége hívsége alatt vannak. Továbbá azt is hallogatta, hogy Némethy Ferencet¹³⁸⁴ behívták és bemegyen. Vélem, hogy talám ugyan ezféle practikáért.¹³⁸⁵

Továbbá az János király fia Szebenbe¹³⁸⁶ ment volt és ott az városba egy hétig lakott, azután ott az szász falukon nyulászott, most ott Fejérváratt¹³⁸⁷ vagyon. Ezeket akarám kegyelmednek megírnom.

Továbbá, hogy ez levelet írom vala, ezt is mondá az én szolgálám, hogy az Bebek szolgálja Budáról¹³⁸⁸ ment Lippára,¹³⁸⁹ és onnan kerölt be Erdélyben, de nem tudja, ki neve, hanem egy öreg legínynek mondja, s fejrben volt. Isten tartsa meg kegyelmedet minden jóvával. Ez levél költ Szakmárt,¹³⁹⁰ Kisasszony hovának első napján. Anno Domini 1562.

Balassi Estván¹³⁹¹ tulajdon kezével írta

[Utóirat:] Továbbá ezt is írhatom kegyelmednek, hogy azt beszéli az én régi szolgálám, hogy az székelyek az kastélycsinálásért esmégt támadást akarnak mívelni, azt hallogatta Erdélybe, de még az kastélyt el nem kezdték csinálni.¹³⁹²

¹³⁸⁴ *nemetj ferencet*. Zétényi Némethy Ferenc († 1565), felső-magyarországi főúr, zsoldáríró, a protestantizmus támogatója. SZABÓ 2013: 53–58.

¹³⁸⁵ *Er. practicaert*.

¹³⁸⁶ *zebenbe*. Nagyszeben/Hermannstadt (Sibiu, RO). Szász szabad királyi város Szeben vármegyében, a hét erdélyi szász szék egyike.

¹³⁸⁷ *feier varat*. Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO). Szabad királyi város, püspöki székhely Fehér vármegyében, János Zsigmond udvarának központja, a későbbi fejedelemség székhelye.

¹³⁸⁸ *budarol*

¹³⁸⁹ *lippara*. Lippa (Lipova, RO). Szabad királyi város (1529) Temes vármegyében, 1541 után Izabella királyné és János Zsigmond székhelye, 1551 decemberének elején keresztény kézre került, majd 1552. július 30-án az oszmánok ellenállás nélkül bevették.

¹³⁹⁰ *zakmart*

¹³⁹¹ *balassi estvan*. Gyarmati Balassa István (1548–1591), Balassa Menyhárt és Thurzó Anna kisebbik fia. Felesége Zrínyi Ilona (1546–1570), gyermekük Balassa (II.) Menyhárt (sz. 1570). SZENTMÁRTONI SZABÓ 2022: 197., 202. A szóhasználat és a tartalom miatt erős a gyanú, hogy Balassa Menyhárt levele, amelyet kisebbik fiával, az ekkor 15. életévében járó Istvánnal íratott.

¹³⁹² Székelytámad (Székelyudvarhely) és Székelybánja (Háromszék, Várhegy) várai, amelyeket János Zsigmond az 1562. évi székely lázadás leverése után építtetett.

Továbbá kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed a Balassi Jánosnak¹³⁹³ szóló levelet küldje ismeg Újvárbán¹³⁹⁴ az ő tisztartójának, s ő öcsémnek, János uramnak küldi. Osztán csak ha kegyelmed az postától küldi, vagy valakitől, hagyja meg kegyelmed, hogy mondja meg, hogy öcsémnek küldje. Továbbá azon is kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed írja meg, mely nap indítja kegyelmed az kegyelmed fiát¹³⁹⁵ az koronázatra.

[Címzés:] Ez levél adassék az nagyságos Zay Ferenc uramnak, őfelsége kapitányának tulajdon kezében Kassán

31.

**Balassa Menyhárt Zay Ferencnek
Szatmár, 1563. március 5.**

HL TGy 1563/3. (orig.)

Miser Andrással már többször megüzente, hogy János Zsigmond támadásra készül. Ezenkívül már négy-öt évvel ezelőtt a királlyal is tudatta, hogy Izabella királynénak nem tetszettek a békefeltételek, de fia /János Zsigmond/ még inkább elzárkózott a megegyezéstől és a keresztény szövetségtől, olyannyira, hogy még édesanyját is háttérbe szorította. Az erdélyiek állandóan követeket küldenek a törökökhöz, mert segítséget remélnek tőlük, de ez számukra sem kecsegtet semmi jóval. Mindenhonnan azt a hírt kapja, hogy a török el akarja foglalni Szatmárt. Kéri, hogy tájékoztassa erről a királyt, mert a török, ha lehetősége nyílik rá, hódítani fog. Tegnapelőtt is írni akart erről, de aztán megtudta, hogy Zay a király parancsából elbocsátotta a katonákat. Ha annyiszor lettek volna János Zsigmond tanácsában, mint ő, akkor nem ezt tanácsolták volna a királynak. Minden jel arra utal, hogy János Zsigmond hívei támadni fognak. Hivatalosan béke van, de ez nem számít, mert legutóbb is békeidőben portyáztak Zemplén vármegyéig, és Serédy István is akkor építtette az olcsvai kastélyt. Ha János Zsigmond megtehetné, bevenné Kassát. Hagymássy Kristóf sereget gyűjt. Ecsedi Báthory György a nemeseket bujtogatja. Csapatokat kellene vezényelni a Tisza

¹³⁹³ *balassi Ianosnak*

¹³⁹⁴ *ui varban*. Liptóújvár (Liptovský Hrádok, SK), amelynek Balassa János 1554-ben lett a birtokosa.

¹³⁹⁵ Miksa cseh királlyá koronázásán (Prága, 1562. szeptember 20.) Zay legidősebb fia, Péter volt jelen. THALLÓCZY 1885: 142.

felé, mert az a budai pasát is visszatartaná. Pénzszűkében van. A német gyalogságot /lands knechteket/ a legutóbbi török ostromkor leégett Szatmár és Németi polgáraitól fölvelt 200 forinttal fizette ki. Az a hír járja, hogy ecsedi Báthory György Erdőd és Cseh birtokait elcserélné János Zsigmonddal. János Zsigmond ki fogja használni, hogy Ferdinánd király túlságosan bízik a békében.

Spectabilis et magnifice domine et amice mihi observandissime. Salutem et servitiorum meorum commendationem. Nyilván vagyon nagyságodnál, hogy ez elmúlt napokban én is nagyságodnak egynehányszer izentem, írtam is. Miser Andrásról¹³⁹⁶ akkor is izentem vala nagyságodnak, mikor nagyságod az komisszárius¹³⁹⁷ urakval együtt vala Nagymihályba,¹³⁹⁸ s engem Pethő¹³⁹⁹ uram ok nélkül igen szorgalmaztat vala, hogy kegyelmetekhez menjek, s akkor is tudtára adtam vala nagyságodnak Miser által az János király fia¹⁴⁰⁰ készületit és igyekezetit. Ím, minap is Miser András által tudtára adám nagyságodnak, Csáky Mihály¹⁴⁰¹ menémű szókot szóló Péter diáknak,¹⁴⁰² mikor nagyságod Tárkányba¹⁴⁰³ az menyegzőben vala.¹⁴⁰⁴ De ha mind az nem volna is, tudja nagyságod, hogy én megmondtam nagyságodnak, őfelségeknak penig vagyon négy vagy öt esztendeje, hogy én meg adtam vala érteniek, hogy János királyné¹⁴⁰⁵ azt mondja vala, Quis diabolus faceret talem pacem etc.¹⁴⁰⁶ Azért az gyermek, az János király fia még akkor is keménybb szívet mutat vala az anyjánál az mi kegyelmes uronkhoz és az keresztyénséghez, hogy nem mint az anyja, mert szólni sem hagy vala az anyjának, hanem ugyan akarhatja ellen megmondta, azmit meg akara mondani.

¹³⁹⁶ *Miser Andrastol.* Neve Messer vagy Messéry alakban is előfordul. Balassa szatmári tisztartója, 1571-ben kapitány.

¹³⁹⁷ *komissarius*

¹³⁹⁸ *Nagmihaliba* (Michalovce, SK). Település Kassától keletre.

¹³⁹⁹ *Pethő.* Gersei Pethő János, Sopron vármegye főispánja (1553–1571), komáromi főkapitány (1563–1566), Komárom vármegye főispánja (1563–1577), kassai kapitány (1557–1559), „dunántúli” országos főkapitány (1576–1578). PÁLFFY 1997: 269., 272., 283.; FALLENBÜCHL 1994: 63., 96.

¹⁴⁰⁰ *Ianos kiralj fia.* János Zsigmond.

¹⁴⁰¹ *chiaki mihalj.* Mihályi Csáky Mihály (1492–1572), korábban Izabella királyné titkára, János Zsigmond tanítója, ekkor erdélyi kancellár, tanácsúr. HORN 2012: 338.

¹⁴⁰² *peter*

¹⁴⁰³ *Tarkaniba.* Nagytárkány(?).

¹⁴⁰⁴ Körösszegi Csáky Pál – miután a hadadi csatában fogságba esett – azzal a feltétellel szabadulhattott, hogy feleségül veszi Zay Ferenc lányát, Annát. Balassa minden bizonnyal erre a menyegzőre utalt. ISTVÁNFFY 2003: 315.

¹⁴⁰⁵ *Ianos kiralne.* Jagelló Izabella királyné (1519–1559), I. (Szapolyai) János király özvegye.

¹⁴⁰⁶ „Ki az ördög kötne ilyen békét?!”

Azért nyilván higgye nagyságod, még ez télen, s nyárba is, mind futották az törököt, s hiszem, hogy ha rávehetik az törököt, mindent megkísértnek. Maga [!] látják, hogy az ő veszedelmekre is léssen. Énnekem pedig mind török, s mind barátim, ki írja, s ki izeni, hogy Szakmárra¹⁴⁰⁷ rájú az török.

Azért énnekem úgy tetszik, hogy nagyságod őfelségét méltán informálhatja s informálja is, mert vagy frigy, vagy nem frigy, de meglátja nagyságod, hogy azmit megmívelhetnek, megmívelik. Jóllehet, én csak tegnap előtt is írnom akarók vala nagyságodnak ezféle hírekrül, de miérthogy értem, hogy nagyságod az fegyvereseket őfelsége akaratjából mind elbocsátta, ebbe tartozám meg az írástól. Egyéb jelekből is veszem eszemben, hogy az János király fia szolgálai azmint mozgódni kezdtek, talám ugyan háborút keresnek, mint akkor, azmikor Zemjénig¹⁴⁰⁸ mentek vala dúlni. S ám Serédyvel is kastélyt csináltattak vala,¹⁴⁰⁹ Nagyságod megvevé tőle, maga akkor is frigy vala,¹⁴¹⁰ de azért ha lehetett volna az János király fiától, Kassának¹⁴¹¹ is ártott volna. Most Hagymássy¹⁴¹² ismeg elkezdette az szegény nép fogdosását, s igen köszöni a pohárt,¹⁴¹³ s úgy iszik az uraimval Husztban,¹⁴¹⁴ kit ezelőtt nem gyakorta mívelt. Az valamit éreznek. Hallom, hogy egyik öröme ez, hogy az mi kegyelmes uraink népe oszol, ők pedig szolgát fogadnak.

De valaki tanácsából mívelték ezt őfelségek, hogy az népet eloszlatak őfelségek. De ha annyiszor ült¹⁴¹⁵ volna az János király fia tanácsában, mint én, nem adott volna őfelségeknek ahhoz tanácsot, hogy most az fegyvereseket elvigyék innét. Én pedig az nagyságod írása szerént ím mindenféle elküldők, de tudom, hogy mind az nemesség közöl, s mind az szegénység közöl, s mind uraim s barátim közöl ezt hozzák, hogy Szakmárra jú az török. Mert csuda dolog most is, mely híre vagyon ennek, hogy Szakmárra jú az török. Báthory György¹⁴¹⁶ pedig az nemesek között az fejének egynéhányának igen ad szót, s bátorítja is őket, hogy majd másképpen változik az dolog. Azért uram ehhez nép kellene, bátor csak egy ötszáz lovon való

¹⁴⁰⁷ *Zakmarra*

¹⁴⁰⁸ *Zemlienig*. Zemplén vármegyéig.

¹⁴⁰⁹ *Serediuel*. Serédy István 1561 őszén építtetett erősséget a Szamos és a Kraszna összefolyásánál fekvő Olcsvában, amelyet Balassa átpártolásakor Zay elfoglalt.

¹⁴¹⁰ Ezután áthúzva: „Most Hagymássy *lhagimasi* ismét.”

¹⁴¹¹ *kassanak*

¹⁴¹² *hagimasi*. Berekszői Hagymássy Kristóf. Személyéhez: HORN 2005: 33–45.

¹⁴¹³ Vagyis köszönti, tehát emeli poharát, örvendez.

¹⁴¹⁴ *hwztban*. Huszt (Хуст, UA). Vár és mezőváros Máramaros vármegyében. Az északkeleti vár-háborúk során Munkács mellett a legfontosabb vár János Zsigmond uralma alatt.

¹⁴¹⁵ Er. *ewlt*, tehát „ölt” kiejtés is lehetséges.

¹⁴¹⁶ *Bathori Geörgi*. Ecsedi Báthory György († 1570), ekkor Erdőd és Cseh ura, partiumi nagybirtokos, Szabolcs (1566–1563) és Szatmár vármegye főispánja (1569). FALLENBÜCHL 1994: 97–98.

legény magyar, fegyveres kétszáz, s valami gyalog is júne ide az Tisza¹⁴¹⁷ felé. Talám az pasa is mást kezdene gondolni. Mert ha ez nem léssen, csak az hatalmas Isten tudja, mi következhetik az dologban. Ím itt is penig oly fizetetlen-ségben vagyon, hogy ez két égett várason vöttem most is kétszáz forintot, s azt adtam az Lanczkenezeknek¹⁴¹⁸ levélre, hogy megadják.

Továbbá ezt is adják barátim értenem, hogy [Báthory]¹⁴¹⁹ Györgynek Erdély-be¹⁴²⁰ adnak valami h[ázat, ha] Erdődöt,¹⁴²¹ Csehet¹⁴²² az János király fia k[ezébe] adja. Ezt ő maga is mondta, s nagy esküvéssel mondta, hogy odaadja. Azért ha mi híre léssen nagyságodnak, nagyságodat kérem, tegye hírré nagyságod, s én is, ha mit érthetek, hamarsággal tudtára adom nagyságodnak. Nagyságod mindjárt informálja őfelségét, mert amint felül is megírom, meghiggye nagyságod, hogy ha mit mívelhet az János király fia, szinte ugyan megmívelteti s megmíveli, mintha egy szál frigy nem volna is. S hogy látja penig, hogy őfelségek az frigyhez támaszkodik, még inkább megmíveli, az mit megmívelhet, látván az mi készöletlen voltonkat is. Isten tartsa nagyságodat. Ex Zathmar, 5. die Martii, anno Domini 1563.

Melchior Balassa de Giarmat etc.

[Címzés:] Spectabili et magnifico domino Francisco Zai de Chiemer Supremo Capitaneo Partium in Superioribus Partibus Regni Hungariae Civitatisque Cassoviensis ac Consiliario Sacrae Caesariae Maiestatis domino et [ami]co mihi observandissimo
Cito, cito, citissime, cito.

¹⁴¹⁷ *tíza*

¹⁴¹⁸ Landsknecht: hidegfegyverrel vagy löfegyverrel (többnyire arkebúzzal) felszerelt, zárt alakzatban harcoló gyalogos zsoldos katona. Eredetileg a Német-római Birodalom német gyalogságát értették alatta.

¹⁴¹⁹ A pecsét zárófedele miatt takarva.

¹⁴²⁰ *erdelibe*

¹⁴²¹ *Erdődeot* (Ardud, RO). Vár és település Szatmár vármegyében.

¹⁴²² *Cehet* (Cehu Silvaniei, RO). Mezőváros Közép-Szolnok vármegyében.

32.

**Balassa Menyhárt Zay Ferencnek
Szatmár, 1563. március 5.**

HL TGy 1563/3. (orig.)

Zay elrendelte egy sziget erdejének kivágatását és a faanyag elszállítását. Ő gondoskodik élelemről. A német kapitánnyal folyamatos kapcsolatban vannak, Zay viszont gondoskodik a hadinépről. Ma éjjel érkezett meg Tordáról egy embere új hírekkel. Nagy Máté a budai pasánál van, János Zsigmond Bekes Gáspárt Isztambulba küldte a szultánhoz. Amint kitavasodik, a török támadást indít. János Zsigmond sereget gyűjt azon szín alatt, hogy tart a moldvai vajda támadásától. Értesítse ezekről a királyt. Ha úgy adódna, hogy a családját biztonságba kellene helyezni, akkor intézze el neki azt a kassai szállást, ahol legutóbb is voltak. Szabó Tamás nevű szolgája akkor volt Debrecenben, amikor Nagy Máté épp a budai pasához igyekezett. Vele volt Nagylaki Imre, színleg rokonlátogatóban, de valójában Kassára ment kémkedni. János Zsigmond ugyanekkor hívatta magához a debreceni bírót, szerinte Nagy Mátéval. Írjon a királynak Debrecen különleges helyzetéről is, de lehet, hogy már most föl kellene dűlni, mert a város a törökök hírközpontja.

Spectabilis et magnifice domine, amice mihi observandissime. Salutem et servitiorum meorum commendationem. Az nagyságod levelét megértettem az sziget levágatásáért és fa hordásért. Ílésért, im én érte leszek. Az kapitányval az németvel¹⁴²³ én minden hírekbe egymást értettem, és hírré tettem neki eddig is, ez után is azt mívelem. De te nagyságod viselne az népre gondot, mert anélkül mind semmi az dolog. Ez íjjel, hogy az más levélre nagyságodnak választ tévék, juta Erdélyből¹⁴²⁴ egy emberem ki, szinte Tordán¹⁴²⁵ volt, s egy alkalmas fő személy bizonyval izente, hogy Nagy Máté¹⁴²⁶ most is az budai basánál vagyon.

¹⁴²³ Bizonyára Hans von Pannabitz vagy Pannabitzer, aki a Szatmárba vezényelt német zászlóalj parancsnoka volt.

¹⁴²⁴ erdeliből

¹⁴²⁵ Thordan

¹⁴²⁶ Nagi Mathe

Bekes Gáspárt¹⁴²⁷ Kustantinápolyba¹⁴²⁸ postán küldte az János király fia császárhoz, s bizonytal izeni, hogy úgy gondoljunk rá, hogy általan fogva, a török ezentől indol, mihelyt az idő engedi. Az János király fia penig igen fogadja az népet, mind lovagot-gyalogot, de az szeszivel¹⁴²⁹ fogadja, hogy az moldvai vajdától¹⁴³⁰ fél. Azért nagyságod siessen, informálja őfelségét, mert nyilván én is azt értem, hogy az török az ő álnokságát ismeg ki akarja jelenten most egyszer. Én magam nem megyek sehova, együtt leszek az német kapitányval, de ha az háznépet történik hogy oda kell Kassára küldenem, kérem nagyságodat, hogy az szállást szereztesse meg nagyságod, ugyanazt, az ki azelőtt volt. Isten tartsa nagyságodat. Ex Zathmar, 5. die Martii, anno Domini 1563.

Melchior Balassa etc.

[Utóirat:] Továbbá ezt is akarám nagyságodnak tudtára adnom, hogy ez elmúlt napokban Debrecembe¹⁴³¹ küldtem vala¹⁴³² egy szolgálmat, ki azt beszélé, hogy Nagy Máté¹⁴³³ akkor Debrecenbe volt, s az basához mondták, hogy megyen. Más legény is volt vele, az Nagylaki Mátyás¹⁴³⁴ fia, Nagylaki Imre¹⁴³⁵ neve, azt Kassára mondták, hogy megyen. Hiszem penig, hogy nem egyébért ment, hanem csak kímiségért ment, Ez szeszivel ment oda, hogy az atyjafiaihoz megyen, mert az Vas Antal felesége nénje Nagylaki Imrének s egy¹⁴³⁶ ember gyermeke anyjával, az Vas Antal feleségével.

Továbbá azt is írhatom nagyságodnak, hogy mikor az én szolgálom ott volt Debrecenbe, ugyanakkor az János király fia az debreceni bírót behívatta volt negyedmagával, s be is ment. Személye szerént Szabó Tamás volt akkor ott az én szolgálom. Vélem, hogy ugyan Nagy Mátéval¹⁴³⁷ hívatta volt be az király fia.

¹⁴²⁷ *Bekes Gaspárt.* Kornjáti Bekes Gáspár (1520 k.–1579), ekkor János Zsigmond udvari familiárisa. Személyéhez: HORN 2005: 46–54.

¹⁴²⁸ *kwstantinapolba*

¹⁴²⁹ Értsd: azon ürügy alatt, színleg. SZINNYEI 1901: 550.

¹⁴³⁰ Héraklidész Jakab/Ioannes Basilicus (II. János) (1511–1563), görög származású kalandor, moldvai vajda (1561–1563). Trónra juttatása Ferdinánd király érdekében állt, törekvéseit Zay és Balassa is igyekezett támogatni.

¹⁴³¹ *Debreceembe*

¹⁴³² Utána áthúzza: *nagyságodnak.*

¹⁴³³ *nagi mathe*

¹⁴³⁴ *Nagilaki Matias*

¹⁴³⁵ *Nagilaki Imre*

¹⁴³⁶ Utána áthúzza: *vas.*

¹⁴³⁷ *Nagi Mathewal*

Továbbá ez Debreczen felől is írna nagyságod öfelségeknek. Az vagy ha az késő volna, ha nép volna, jó volna rájuk gondolnónk, mert ez egész föld sem térszen az töröknek nagyobb segítséget, mint Debrecen. Valahol valami hír, kímtség és minden egyéb segítség, s minden dolog Debrecenben vagyon, kik a keresztyéneknek károkra cselekesznek, a töröknek pedig javokra.

[Címzés:] Spectabili et magnifico domino Francisco Zaÿ Supremo Capiteano Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis Consiliarioque eiusdem Sacrae Caesariae Maiestatis, domino et amico mihi observandissimo

Cito, cito, cito, citissime, cito

33.

**Melith György beadványa Balassa Menyhárt ellen
cca. 1563. december – 1564. augusztus**

MNL OL P 707, I. sor. Fasc. 12. No. 704. a. (orig., fogalmazvány)¹⁴³⁸

Kiadása: FEKETE – VIROVECZ 2019

/Indulatosan sorolja a Balassától és embereitől elszenvedett károkat./ Balassa a csengeri udvarházából Bekessel elhordatta a szénáját. Szatmár vármegyei birtokain a saját borát árultatta /kocsmáltatott/. Birtokai közül többet lefoglalt, rétjeit lekaszáltatta, vagy kiosztotta szolgálóinak. Balogh István darabont kapitány a csengeri házát feldúlta, egyik jobbágyát halálosan megfenyegette, aki féltében Debrecenbe menekült. Mikor ezt szövé Balassának, azt a választ kapta, hogy az uralkodónál panaszkodjon. Balassa emberei már két hónapja csengeri házában laknak, ha kell, szekeret is rekvirálnak. Nemesi telkéről a két asztagban lévő 1200 kalangya zabját kicsépeltek és elvitték, majd jócskán áron alul fizettek érte. Mikor Balassa Kisvárdára ment, házát feldúlták, a kamrák és a pince kulcsát elvették, százhet öl szénáját felprédálták. Lefoglalt kaszálói közül az egyiket eladták. Kun Domokos ráfogta a jobbágyaira, hogy elejtettek egy özet, ezért ökröket foglalt le tőlük, és száz forint ellenében adta vissza azokat. Balassa terményadót /káposzta/ vetett ki birtokaira, de volt olyan jobbágy,

¹⁴³⁸ A fogalmazványban meglévő kisebb javítások és az áthúzott szövegrészek közül a rövidebbek lábjegyzetben találhatóak, a hosszabbak, valamint a lapszéli betoldások a főszöveg részeként olvashatók.

aki csak úgy tudta beszolgáltatni, hogy előtte azt megvette. Balassa Szamossályiban tizenkilenc jobbágytelkét Bornemissza Jánosnak adományozta. 200 forintnyi kára mellett Bornemissza az egyik erdejét kivágatta, a faanyagot pedig eladta. Miksa parancslevelet küldött Balassának, Ferdinánd pedig Zay Ferenc kassai kapitánynak, de mindhiába. Balassa most az ő jobbágyaival hordat fát és terményeket Szinyér várába, sőt pedig Kassára. A zsidóság egyiptomi szenvedéséhez hasonlítja a térség lakosságának helyzetét. Úgy véli, hogy a török hódoltság alatt élő jobbágyainak jobb sora van, mert őket sem Balassa, sem Hagymássy Kristóf nem zaklatja.

[Az első oldalon jegyzet:] Hatalmaskodási perben való feljelentés fogalmazványa. 1562. körül.

Melith György¹⁴³⁹ dolgai

Első dolog az Balassinak,¹⁴⁴⁰ házamra küldé Csengerbe¹⁴⁴¹ Bekest, lovaszmesterét¹⁴⁴² drabantival egyetemben, kapumról letöreté az lakatot, szénámot kihordatá odvaromról.¹⁴⁴³ Mikor penég ezeket rajtam mívelte, nálam voltanak akkoron Ferenc uram¹⁴⁴⁴ Wékey Ferenc,¹⁴⁴⁵ Kálnássy Gergely,¹⁴⁴⁶ Horváth György,¹⁴⁴⁷ Szalay Ferenc¹⁴⁴⁸ uram hadnagya, kik ezeket szemekkel látták. Azután minden jószágomon, valahol jószágom volt Szakmár¹⁴⁴⁹ vármegyében, bort vettetett réá, és úgy árultatta, azmint önnönmaga szerette. Jószágomot valamivel akarta, az egész nyáron mindennel szolgáltatott vélek, kaszáltatott, és mindent, valamit akarta, azt műveltette vélek, nem császár öfelsége¹⁴⁵⁰ szükségére, hanem tulajdon csak az önnönmaga hasznára, úgyannyira, hogy három rétem maradt kaszálatlan, hogy meg nem kaszáltathattam, mert ő kaszáltatott vélek. Annak felette, efelett minden

¹⁴³⁹ *Meljth Gjorgh.* Lásd a 776. jegyzetet!

¹⁴⁴⁰ *Ballassjnak.* Utána áthúzza: *Mitől fogva az öfelsége hívségére hajlott.*

¹⁴⁴¹ *chengherbe.* Csenger. Mezőváros Szatmár vármegyében.

¹⁴⁴² *Békesth.* Bekes László (vagy Lajos). Lásd a táblázatban!

¹⁴⁴³ Utána áthúzza: *Azután, hogy Szakmárból.*

¹⁴⁴⁴ *ferencz wram.* Vagy Melith Ferenc, aki ekkor diósgyőri várnagy (*castellanus*) volt, vagy a következőleg nevesített Wékey Ferenc.

¹⁴⁴⁵ *wekey ferencz.* Tárkányi Wékey Ferenc, Ferdinánd, majd Miksa szolgálatában álló kapitány, hadbíró. PÁLFFY 2010.

¹⁴⁴⁶ *kalnassj gergelyj*

¹⁴⁴⁷ *horwath gjürgjh*

¹⁴⁴⁸ *Zalaj ferencz.* Az északkeleti várháborúk aktív résztvevője, Ferdinánd, majd Miksa szolgálatában álló kapitány.

¹⁴⁴⁹ *Zakmar*

¹⁴⁵⁰ I. Ferdinánd

jószágomot szolgálainak tisztül osztotta, és úgy bírták, mint szinte akarták, és ha valamiben szavokat nem fogadhatták, verték és nyakon kötve bevitték Szakmárba és az meddig szerették, mindaddég ott tartották. Az felett drabant hadnagya Balogh Estván¹⁴⁵¹ házamra jött, kapumot¹⁴⁵² levágta, házaimnak ajtait beterte, és szolgálaimot verte, ott kereste jobbágyomot és azt mondta egy jobbágyomnak, Fekete Gergelynek,¹⁴⁵³ hogy valahol találja, koncrúl-konkra vagdalja. Az jobbágy nem mere megállani, hanem Debrecenbe¹⁴⁵⁴ mene Csengerbűl. Erről hozzá mentem Balassi uramhoz négy nemesember gyermekivel, kiknek az egyike Szakmár vármegyei vice espán volt, könyörgettem őnagyságának, hogy őnagysága ilyen hallhatatlan és tervénytelen dolgokat ne hagyjon rajtam mívelni és arra ajánlottam magamot, hogyha Balogh Estvánnak¹⁴⁵⁵ valamit vétett az én jobbágyom, eleibe viszem, tetessen törvényt felőle, és az mit érdemel, avval büntesse őnagysága. Énnkem akkor a választ tevé, hogy Balogh Estván császár szolgálja, löljem meg császárt és kapitány[t] érette. Most is szolgálai ott vannak jószágomban. Ím, két holnapja immár, hogy ott tartatja Csengerben szolgálait.¹⁴⁵⁶ És valahova kél, csak egy, avagy két drabantja jöjjen es, azontúl szekeret vettet és azon jár, valahova akarja, oda megyen rajta, egyéb szolgálai es azonképpen. Annak felette az én nemes udvaromra küldé, tizenkét száz kalongya zabom volt két asztagomban, azt mind elcsépleté és elhordatá és ötven forintot vete réám érette. Maga akkor öt vékájánál jár vala ott az zab. Most es eleven ember Szakmárt az polgár, ki kétszáz forintot ad vala az két asztagért. Azután, osztán, hogy Kisvárda¹⁴⁵⁷ alá megyen vala, házamba szálla kedvem, akaratom ellen és azmit szerete marhámban, azt elvinné, kit ő maga, kit szolgálai. Annak utána, hogy onnét megtére,¹⁴⁵⁸ esmét házamba szállítá latrait és enmagamot házamból kirekeszte, és mind pincémnek, mind egyéb házaimnak kulcsait elvevé és azt, mint őmagok szerették, mindent úgy költötenek, valami házamban volt. Azmi akkor házamban volt, semmit ez velágon, csak egy fillyér árát es énnkem el nem hagyának. Onnét hasznom, maga csak szénám, százhét öl volt, csak egy marokkal sem hagyának elvinnem

¹⁴⁵¹ *Balogh Estvan*. Balogh István. Lásd a táblázatban!

¹⁴⁵² Er. *kapufámat*, áthúzva.

¹⁴⁵³ *fekethe gergelynek*

¹⁴⁵⁴ *debreczenbe*

¹⁴⁵⁵ Er. *őnagyságának*, áthúzva.

¹⁴⁵⁶ Utána áthúzva: *Egyéb*.

¹⁴⁵⁷ *kejswarda*. A vár ekkor a Várday család birtoka. Melith György az 1540-es években Fráter György várnagya (1544-től). BORBÉLY 2019: 68. 1549-ben ura parancsára elfoglalta Várday Mihály javait. MNL OL P 707 I. sor. Fasc. 5. No. 1985–2012. fol. 142.

¹⁴⁵⁸ Er. *megtete*, áthúzva.

benne. Egyik kaszálót az ő szolgálai pénzen adák ott el, abban énnekem egy pénzt sem adának. Az több¹⁴⁵⁹ kaszálival penég ő magok osztozának meg.

Emberverés,¹⁴⁶⁰ nyúzás-fosztás, szolgálimnak és jobbágyimnak fogságok, ez szántalan dolog, kiket én ingyen meg sem írok.¹⁴⁶¹ Mostan¹⁴⁶² es jobbágyim találtanak volt egy őzet, kit nem tom [!],¹⁴⁶³ hogyha az farkas mart volt-é meg, avagy valaki meglőtte volt; és Kun Domonkos,¹⁴⁶⁴ ő szolgálja, kivel határos vagyok, ökreket vőtte el érette, száz forint kezességén bocsátta el. Száz forintot akar venni az egy őzért rajtok, mely őzet még ez elmúlt nyáron találták volt az én jobbágyim. Mostan es jószágomra, falvaimra káposztát vettet, hogy káposztát vigyennek neki Szakmárra és az melynek nem volt es, pénzen tőtte szerét a szegény ember, és úgy vitték be neki Szakmárba az káposztát. Ennek felette, tizenkilenc jobbágyomat foglalá el Sályban¹⁴⁶⁵ és adá egy szolgáljának, Bornemissza Jánosnak.¹⁴⁶⁶ Ott az szegénység között búzám ára, borom ára több volt kétszáz forintnál, az es mind egy pénzig oda vagyon. Mostan es penég ugyanazon szolgálja, Bornemissza János, erdőmet pusztítja, vágatja. Egy szép, fiatal erdőmet mindenek adja, mind pénzen, mind egyébképpen és úgy tíkozolja. Erről, ez dologról őfelségének Maximilianus királynak könyörgöttem vala, és őfelsége nagy kegyelmesen az ő kegyelmességéből parancsolt vala Balassi uramnak, levele által – két parancsolatot hoztam reá, őfelségéét, kivel semmit nem gondolt¹⁴⁶⁷ – hogy ebbéli jószágomat megbocsássa, ha valami közüi vagyon hozzá, tehát tervénnyel keresse. Mindazáltal semmit azzal nem gondolván, semmiképpen meg nem eresztette, hanem mostan es bírja. etc.

Császár őfelsége parancsolt volt kapitány uramnak, Zay Ferencnek,¹⁴⁶⁸ őnagyságának, hogy engemet mindenek ellen megoltalmazzon az én jószágomban és oly levelet kildett volt, kin őfelségének keze írása vagyon, és erről izent volt őnagys-

¹⁴⁵⁹ Er. *másik*, áthúзва.

¹⁴⁶⁰ *Ember weres*

¹⁴⁶¹ *Ingyen meg sem írom* vagy *Ingyen nem emlitem*. Korabeli szólásmondás, jelentése: egyáltalán nem emlitem.

¹⁴⁶² Innentől áthúзва idáig: *az én jobbágyim*.

¹⁴⁶³ *thom*

¹⁴⁶⁴ *kun domonkos*. Rozsályi Kun Domonkos/Domokos, Rozsály várának ura, Balassa familiárisa.

¹⁴⁶⁵ *Sályban*. Szamossályi. Település Szatmár vármegyében.

¹⁴⁶⁶ *Bornemjzsa Ianosnak*. Bornemissza János. Lásd a táblázatban!

¹⁴⁶⁷ Miksa és Ferdinánd mandátuma Balassa Menyhártnak, Bécs, 1562. július 15. és 1563. december 3. MNL OL P 707, I. sor. Fasc. 10. No. 115. és 116.

¹⁴⁶⁸ *Zay ferencznek*

sága kapitány uram Tamás deák¹⁴⁶⁹ által Balassi uramnak. Annak utána penég önnönmaga kapitány uram es megmondotta¹⁴⁷⁰ neki, hogy az én jószágomnak békét hagyjon, mindazáltal ő ezzel semmit nem gondola.

Most¹⁴⁷¹ is valahova akarja küldeni mindönüvé az én jobbágyimat űzi, kergeti, vagy Szinyír¹⁴⁷² várába kell, vagy hova, mind fát, búzát, mindent csak az én jobbágyimmal hordat, ha penig nem mennek, verik, fogják őket. Egy barátom beszélé, hogy most is Szakmárról Kassára¹⁴⁷³ sót vitet. Hiszöm, hogy az én szegény jobbágyimat sem hagyta ki belőle.

Fáraó király idejében sem lehetött az szegény, nyomorult község nagyobb ínségben, mint most, őmiatta vagyon. Mert egyfelől Hagymássy¹⁴⁷⁴ dúlja őket, másfelől Blassa¹⁴⁷⁵ [!] uram nyúzza, fosztja őket. Az mely jószágomat török bírja, azok sokkal nagyobb békességben vagynak, hogynem mint azkik Blassa uram birodalma alatt vagynak. Házam is őmiatta ége meg, mert ha szolgálait bele nem szállítja vala, tahát az én házam meg nem égött volna.

34•

**Serédy István Balassa Menyhártnak
Szilágynagyfalu, 1564. április 4.**

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 88. Konv. A. fol. 70–71. (orig.)

Szolgálóján, Fráter Pálon keresztül megüzente, hogy személyesen szeretne vele beszélni. Addig is azt kéri, hogy a kegyelemlevelet adja oda szolgálójának, és ha elmegy hozzá, akkor majd visszaadja. Szeretné titokban tartani látogatását, mert nem tudja, hogy ki mit tervez ellene. Somlyai Báthory István itthon van, Aranyossy !?! Nagyváradra ment 200 lovassal és ugyanannyi gyalogossal. Jövő hétfőn ül össze a vármegyei

¹⁴⁶⁹ *thamas deak*. Talán Sepsiszentgyörgyi Daczó Tamás, Balassa székely származású régi szolgálója, aki 1562–1563-ban „hivatalosan” János Zsigmond munkácsi prefektusa.

¹⁴⁷⁰ *Er. megmutatta az levelet, áthúzva.*

¹⁴⁷¹ Innentől áthúzva egészen idáig: *az én szegény jobbágyimat sem hagyta ki belőle.*

¹⁴⁷² *szijnjr.* Szinerváralja (Seini, RO).

¹⁴⁷³ *kassara*

¹⁴⁷⁴ *hagymasj.* Berekszői Hagymássy Kristóf.

¹⁴⁷⁵ Nyelvészeti érdekességéről: ECKHARDT 1943: 221.

törvényszék. Hétfő hajnalban szeretne ott lenni, de ahhoz szombat este el kell indulnia. Személyesen beszélt Báthoryval, hogy bebiztosítsa birtokait János Zsigmondnál, de nem járt sikerrel. János Zsigmond számonkérte tőle elpártolását, és ajánlatot tett, miszerint ha visszatér hűségére, akkor Széket és még három falut neki adományoz. Ezen felül 200 lovasra adnának fizetést. Azt válaszolta, hogy ha minden birtokát elveszítené, akkor sem pártolna el a keresztény uralkodótól /ti. Ferdinánd királytól. Báthory szerint János Zsigmondnak 4000 katonája van. Tudatja vele, hogy semmilyen támadásnak nem tudna ellenállni, mert fizetés nélkül a darabontokat és szolgálóit is el kellett bocsátania. Zay Ferenc főkapitány és a biztosok azt ígérték, hogy tizenkét óra kap fizetést, de Andreas Kielmann fizetőmester állítólag beteg. Nagyváradra 800 lovaszt rendeltek. Kéri, hogy Fráter Pál szavának adjon hitelt.

Báthory szerint a török Eger, Gyula és Szatmár ostromára készül. El kell menjen jövő hétfőn a törvényszékre, mert különben Várday Istvánnal szemben elveszti valamely birtokát. Várday szerint önhatalmúlag foglalta azt el, holott Balassa törvényes úton ítélte neki.

Szolgálatomat írom nagyságodnak, mint uramnak. Továbbá emlékezhetik nagyságod, hogy minap es üzentem vala nagyságodnak Fráter Pál¹⁴⁷⁶ által, hogy kimegyek és megkeresném nagyságodat. Arról is üzentem vala nagyságodnak, hogy az Várdayakkal¹⁴⁷⁷ miben áll dolgom. Azért azon kérem nagyságodat, mint uramat, hogy adná Fráter Pál kezéhez nagyságod az grácia¹⁴⁷⁸ levelet, hadd lenne nálam, hogy kimegyek. Ismeg bátor meghiggye nagyságod az én emberségemre, hogy megviszem nagyságodnak. Mostan is penig ugyan én magam odamegyek vala nagyságodhoz, de azt akarnám, hogy senki ne értené most az odaki való menésemet, mert nem tudom, kinek mi szándékában. Báthory Estván¹⁴⁷⁹ is honn vagyon, Aranyossy¹⁴⁸⁰ penig Váraddá¹⁴⁸¹ jött kétszáz lóval és kétszáz¹⁴⁸² gyaloggal. Nem tudom, mi végre. Az szék ez jövő hétfőn lészen ott kinn, úgy erőlködném,

¹⁴⁷⁶ *frater pal*. Talán ippi (érkeserűi és bélmezei) Fráter Pál, akit állítólag maga Utyeszenics/Martinuzzi (Fráter) György neveltetett föl, és később Báthory István fejedelem szolgálatában állt.

¹⁴⁷⁷ *Vardajakal*

¹⁴⁷⁸ *gracjya lewelet – litterae gratiae*. Kegyelmi oklevél.

¹⁴⁷⁹ *bathoryj estvanjys*. Somlyai Báthory István (1533–1586), szatmári kapitány (1557–1559), váradi főkapitány és Bihar vármegye főispánja (1561?–1565?), erdélyi vajda/fejedelem (1571–1586), lengyel király (1576–1586). HORN 2012: 328.

¹⁴⁸⁰ *Aranjassj*

¹⁴⁸¹ *Varadda*

¹⁴⁸² A „ket” utólag betoldva.

hogy hétfőre virradólan jutnék szinte ki. Innét házol szombaton este kezdék indulnom.

Továbbá azt írhatom nagyságodnak, hogy én Báthory Estvással szemben valék – azmint üzentem vala ennek előtte is nagyságodnak, hogy írtam vala neki és az több uraknak is, az én jószágomért, hogy törekednének, arról szólék vele – de semmi nem költ az megadásban, hanem azt mondta Bánffy Estvánnak¹⁴⁸³ az király fia,¹⁴⁸⁴ hogy inkább adna egy kővárat örökben neki, hogy nem az ő jószágát az enyémen váltaná meg neki, mert nem fér méltóságához, azt mondta. Hanem hívatnak vala engem ilyen szóval, hogy soha nem érti az okát, ennek előtte is miért hagytam el, mert nám, minket jámborul szógált mindenütt. Azért jöjjön vissza és megadjuk az nélkül Széket¹⁴⁸⁵ három faluval egyben neki adjuk, csak jöj-jön, még ezt üzente az János király fia.

Én pedig erre az választ tőm, hogy vagy adja, vagy nem, soha én azt nem mielem, ha mindez, kiben vagyok, utána kell veszni es, hogy én az keresztyén fejedelmek neve alól elszakadnék, és az én orcámat is azzal szegényíteném,¹⁴⁸⁶ hanem mind élnem-halnom az keresztyén fejedelmek alatt és az keresztyén név mellett akarok. Én röviden csak ez választ tőm. Azért azmint üzentem vala ennek előtte is nagyságodnak, nagyságod bátron menthet, hogy nyilván benne nem hagyom nagyságodat.

Én nekem azt mondá Báthory Estván, hogy vagyon az király fiának fizetett embere négyezer. Valami szándékok azoknak, azért bizony én igen félek, mert ha valami erre való mozdulások leszen, alig találnának szertelenbből, mint mostan, mert drabantimban¹⁴⁸⁷ is elereszték, mind pedig szógáimban, mert nincsen mit nekik fizetnem. Teljességgel elfogyatkoztam. Írták vala én nekem kapitány¹⁴⁸⁸ uram és komisszárius¹⁴⁸⁹ urak is, hogy tizenkét hópénzt hoznak. Azért megszolgálánám nagyságodnak, mint uramnak, írna nagyságod, hogy ne hagyánának, mert teljességgel elfogyatkoztam. Az biztatás mellett, azmi én nékem lón, azt elköltém. Írták vala pedig kapitány uram es és az komisszárius urak azt is, hogy Kilmán¹⁴⁹⁰ beteg vóna és ötet várnák.

¹⁴⁸³ *banfy estvannak*. Losonczy Bánffy István.

¹⁴⁸⁴ János Zsigmond

¹⁴⁸⁵ *Zeket*. Szék (Sic, RO). Kolozs vármegyei település.

¹⁴⁸⁶ Értsd: szegényíteném. EMSzT 2005: 222., 236.

¹⁴⁸⁷ *drabantymbanjs*

¹⁴⁸⁸ *kapjtan*. Zay Ferenc.

¹⁴⁸⁹ *komjszarius*

¹⁴⁹⁰ Andreas Kielmann von Kielmansegg (1524–1590?), ekkor mustramester és hadibiztos. PÁLFFY 1997: 261–262.

Ezt es írhatom nagyságodnak, hogy Váradra nyolcszáz lovagot rendeltek, de nem tudom, ha az töröktől való féltükben tartják-e ott, vagy mire. Énnekem is kétszáz lóra való fizetést ígérnek vala, ha visszamegyek vala az jószágadás nélkül, de én megírtam nagyságodnak, mi választöttem reá.

Nagyságodat azon kérem, mint uramat, azmit az én szógám, Fráter Pál én szómmal mond nagyságodnak, higgye meg szavát nagyságod. Isten tartsa meg nagyságodat minden javában. Íratott Nagyfalun,¹⁴⁹¹ húsvét után való kedden. Anno Domini 1564.

Stephanus Seredj¹⁴⁹² de Nag falw etc.

[Utóirat:] Ezt is énnekem nagy bizonnal mondá Báthory Estván, hogy az török általán fogva Eger¹⁴⁹³ alá, Gyula¹⁴⁹⁴ alá és Szakmár¹⁴⁹⁵ alá készül, ő es pedig ugyan igen bánkódik rajta, én magam látom. Azért nincsen mit tennem, ki kell mennem, mert elveszi Várdaj Estván¹⁴⁹⁶ az jószágot tőlem, ha ki nem megyek. Ez jöve hétfőn lészen pedig az szék. Soha nem értem, mit akar. Nám egyszer nagyságtok ugyan törvény szerént adá meg nekem, ők pedig, az Várdajak, azt mondják, hogy hatalmasol foglaltam el.

[Címzés:] Magnifico domino Melchiori Balassa de Gyarmath, Capitaneo Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis in Zakmar, domino mihi semper observandissimo
/A címzés alatt egykorú kéztől:/ Bezermen

¹⁴⁹¹ *Nagyfalun*

¹⁴⁹² Serédy István, minden valószínűség szerint Serédy György fia.

¹⁴⁹³ *eger*

¹⁴⁹⁴ *gyula*

¹⁴⁹⁵ *szakmar*

¹⁴⁹⁶ *Várdaj estvan*. Kisvárdai Várdaj István († 1575), Várdaj Mihály legidősebb fia.

**Csáky Mihály Balassa Menyhártnak
Gyulafehérvár, 1564. április 9.**

ÖStA KA HKR HR Akten Kt. 4. 1564. April No. 72. Exp. (orig.)

János Zsigmond azért küldte hozzá /Balassához/ Fejérváry Ambrust, hogy tárgyaljon vele a legutóbbi pozsonyi országgyűlésen kivetett adó tárgyában. Fejérváryn keresztül ő maga is üzen pár dolgot.

Magnifice domine observandissime. Salutem, servitutis commendationem. Miérthogy urunk őfelsége¹⁴⁹⁷ az adó beszolgáltatása megengedése felől küldte nagyságodhoz ez vitézlő Fejérváry Ambrust¹⁴⁹⁸ az pozsonyi¹⁴⁹⁹ végezés szerént, nem akartam őtet oda levelem nélkül bocsátni, de ez kis levelembé akartam én is meglátogatni nagyságodat és nagyságod egészségét. Izentem is túle Nagyságodnak egynéhány szóval némi dolgokról. Kérom Nagyságodat, érts/d/¹⁵⁰⁰ meg, azmit én szómmal mond, és hidd meg szovát, meg is cselekedjed uram, kit én tiszta¹⁵⁰¹ szívvel meg akarok szolgálni nagyságodnak. Tartsa meg az Úristen nagyságodat. Datae in civitate Alba Iulia, ¹⁵⁰² nona die Aprilis, anno Domini 1564.

Servitor

Michael Chyaki

Cancellarius Sacrae Electae Maiestatis manu propria

[Címzés:] Magnifico domino Melchiori Balassa Capitaneo Sacrae Caesareae Maiestatis Romanorum etc. domino observandissimo

¹⁴⁹⁷ János Zsigmond ugyanezen ügyben Balassának írt levele 1564. április 8-án. *Régi magyar nyelvemlékek* 2. kötet. 1840. 181–182.

¹⁴⁹⁸ *fejérváry Ambrust*. Fejérváry Ambrus, Balassa korábbi szolgálója, aki 1562-ben 6 lóra kapott fizetést. ÖStA KA AFA 16. d. (1563 I–III.) 1563/I/4. 4r.

¹⁴⁹⁹ *posony*

¹⁵⁰⁰ *erch*

¹⁵⁰¹ Előtte áthúzva: *én is*.

¹⁵⁰² Gyulafehérvár

36.

**Balassa Menyhárt Ferdinánd császárnak és királynak
Szatmár, 1564. április 18.**

ÖStA KA HKR HR Akten Kt. 4. 1564. April No. 72. Exp. fol. 5–6. (orig.)

A legutóbbi pozsonyi országgyűlés idején tudatta vele az erdélyi fejedelem I. János Zsigmond/ különböző praktikáit, amelyekkel vissza akarta csábitani. Személyesen találkozott János Zsigmond lengyel tanácsosával, Stanislaw Niezowskival – aki korábban Lengyelország királyánál volt követségben –, amit szintén jelentett és akinek levelét is továbbította. Azt a parancsot kapta, hogy minden ilyesféle megkörményezést jelenteni köteles. Ennek eleget téve értésére adja, hogy János Zsigmond tegnap Fejérváry Ambrussal, az ő egykori erdélyi szolgálójával levelet küldött a mostani adószedésről, épp úgy, mint Csáky Mihály kancellár, amelyeknek eredetijét most továbbítja is. János Zsigmond a levél ürügye alatt valójában igen ravasz módon ígérekkel és figyelemzetéssel igyekezett elérni, hogy visszatérjen az ő szolgálatába, olyat is ígérve, amit nincs is módjában megtenni. Megüzente neki, hogy ha nem tér vissza, akkor az egész térségre pusztulás vár. Tudja, hogy János Zsigmond célja az, hogy Öfelsége ellen hangozolja híveit. A fejedelem azt is megpróbálta elhitetni vele, hogy Öfelsége hamarosan előkelő személyeket küld hozzá, akik megkeserítik majd az életét. Tudassa vele, hogy ha legközelebb ilyen követ érkezik hozzá, fogságba vesse, vagy továbbküldje-e neki, mert az ő tudta nélkül semmit nem mer tenni. Újfent kéri, hogy küldjön építőmestert és parancsoljon az itteni vármegyéknek, hogy Szatmár megerődítéséről gondoskodni tudjon. Kéri, hogy a hadinép küldéséről se feledkezzen el. János Zsigmond több hívet jelezte, ha Öfelsége fizetést adna nekik, akkor szolgálatába állnának. Fejérváry Ambrus, egykori hűségére való tekintettel, titokban figyelmeztette, hogy János Zsigmond mindenekelőtt Szatmárt vagy Nagybányát akarja ostrom alá venni.

Sacratissima Imperatoria Maiestas domine domine mihi semper clementissime.

Post fidelium servitiorum meorum in gratiam Sacratissimae Caesareae Maiestatis Vestrae humillimam subiectionem. Superioribus temporibus videlicet tempore diaetae Posoniensis¹⁵⁰³ iam praeteritae nonnullas practicas Ducis Transil-

¹⁵⁰³ 1563 szeptember–novemberében a pozsonyi királyválasztó országgyűlés, amelyen Menyhárt idősebb fia, Balassa Boldizsár jelen volt.

vaniensis, quibus me ad se revocabat, Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae humiliter significaveram.

Deinde iterum per quendum suum consiliarium polonum Nÿsóchky¹⁵⁰⁴ nomine, qui nuper ad Regem Poloniae proficiscebatur, quem ego coram convenire nequivi. Hoc quoque Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae significavi litterasque eiusdem Nÿsóchky Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae mittendas curavi.

Cum autem Sacratissima Caesarea Maiestas Vestra mihi in instructione clementer mandaverit, ut cum huiusmodi practicas et revocationes idem Transilvanus¹⁵⁰⁵ exordiret, semper Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae significare deberem.

Propterea et nunc Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae humiliter significandum duxi, quam idem Transilvanus hesternae die, unum suum nuntium Ambrosium Feÿerwari olim in Transilvania mihi servientem miserat, per quem misit quasdam litteras de praesenti contributione sonantes, similiter et Michael Chakÿ suus cancellarius, quas Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae in specie transmisi. Sed clementissime domine sub praetextu huiusmodi suarum litterarum, nimis astute et diversis promissionibus rogat et admonet, ut me ad servitia sua revocarem, promittendo etiam illa, quae in sua potestate non continentur. In summa nuntiavit, ut si ad ipsum reversus non fuero, tota ista terra peritura erit.

Haec propterea Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae significavi, ut Sacratissima Caesarea Maiestas Vestra clementer intelligere dignetur, idem Transilvanus erga Sacratissimam Maiestatem Vestram et fideles Sacratissimae Caesareae Maiestatis Vestrae quo animo quaque intentione se animat.

Inter diversas suas astutas admonitiones proponit et hoc, quod ipse Transilvanus revera intellexisset, ut brevi tempore Maiestas Vestra Sacratissima Caesarea nonnullos praecipuos viros ad me mittere curabit, per quos hanc meam vitam Sacratissima Caesarea Maiestas Vestra exacerbare conclusisset. Sed istae suae propositiones apud me nullius sunt momenti.

Quare Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae humiliter supplico, dignetur Sacratissima Caesarea Maiestas Vestra me benigne informare, ut si deincepsque idem Transilvanus hominem suum praetextu talium practicarum ad me miserit,

¹⁵⁰⁴ Stanisław Nieżowski (1520 k.–1573), korábban Izabella királyné udvari familiárisa, királyi pohárnok. HORN 2012: 355.

¹⁵⁰⁵ Ti. János Zsigmond.

an hominem suum capere debeam, atque Sacratissimae Caesareae Maiestate Vestrae mittam, nam sine scitu Sacratissima Caesarea Maiestati Vestrae nihil facere audebo.

Quemadmodum Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae saepius in humilibus litteris meis pro architecto vel fundatore huc mittendo, (sine cuius industria in causa in fortificationis nihil aedificare scimus) supplicavi. Nunc quoque Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae humiliter supplico, ut eundem fundatorem unacum rebus bellicus sine mora mittere dignetur.

Similiter et litteras mandatorias ad comitatus his partibus existentibus sonantes, ut ad fortificationem huius loci tempestive providere possem.

De gentibus quoque huc mittendis, ut Sacratissima Caesarea Maiestas Vestra clementer recordare dignetur, humiliter supplico, de quibus Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae humiliter supplicaveram.

Hoc quoque, domine clementissime, praetermittere nolui, quod multi ex servitoribus Ducis Transilvaniae nuntiaverunt mihi ut si Maiestas Vestra Sacratissima Caesarea illis solutione benigne provideret, ad servitia Sacratissimae Caesareae Maiestatis Vestrae venirent.

Denique idem Ambrosius Fejervarÿ per Transilvanum ad me missus, respectu fidelitatis suae, quas mihi olim impendebat, pro certo et secreto mihi asservit, quod omnis voluntas, animusque eius est, ut primo quoque tempore hanc civitatem, vel Rivulum Dominarum¹⁵⁰⁶ obsidere curet. Haec volui Sacratissimae Caesareae Maiestati Vestrae humiliter significare. Sacratissimam Caesaream Maiestatem Vestram Deus omnipotens felicem et incolumnem conservet. Datum in Zatkmar, 18. Aprilis anno 1564.

Eiusdem Sacratissimae Caesareae Maiestatis fidelis et humilis servitor

Melchior Balassa
manu propria

[Címzés:] Sacratissimae Romanorum Imperatoriae ac Germaniae, Hungariae et Bohemiae etc. Regiae Maiestati etc. domino domino mihi semper clementissimo

[A címzés alatt:] Ad manus proprias eiusdem Sacrae Caesareae Maiestatis

Cito, cito, cito, cito, cito, cito, citissime

¹⁵⁰⁶ Nagybánya (Baia Mare, RO). Bányaváros Máramaros vármegyében.

[Egykorú regeszta a külzeten:] 29. Aprilis Anno 64.

Melchior Ballascha berichtet, wie er zum Abfallen solicitirt werde

37.

**Wékey Ferenc Dobó Domokosnak
Véke, 1564. szeptember 4. éjjelén**

MNL OL E 172, I. d. IV. t. No. 10. (orig.)*

Szolgálója ma este tért vissza Zay Ferenc kassai kapitánytól. Amíg Balassa és Zay táborba szállva állomásoztak, addig somlyai Báthory István vasárnap reggel /szeptember 3./ elfoglalta Szatmárt, ahol Balassa feleségét és gyermekeit foglyul ejtette, majd János Zsigmondhoz küldte. Zay Ecsedbe vonult. Kötelezvényüknek a háborús állapotok miatt nem tud eleget tenni.

Szolgálatomat ajánlom tenagságodnak, mint bizodalmas uramnak. Továbbá ezt írhatom nagyságodnak, hogy ez istve juta meg egy szolgálóm, kit oda kapitány uramhoz¹⁵⁰⁷ küldtem vala, az hírt beszéli, hogy vasárnapra virradólan vötte meg somlyai Báthory István¹⁵⁰⁸ Szatmárt.¹⁵⁰⁹ Balassi Menyhárt¹⁵¹⁰ benne nem volt, mert Kapitány uramval együtt volt az táborban, de mind feleségét, gyermekit Balassinak fogva vitték a János király fiának.¹⁵¹¹ Kapitány uram azmi kevesen vagyon, Ecsedbe¹⁵¹² ment be. Azért én semmiképpen az hagyott napra oda nem mehetek, azmiképpen az nagyságodval való végezésünk volt, mert nem merek ez hitvány házbúl kimennye. Tudja azt nagyságod, hogy az kötéllelvélbe¹⁵¹³ is úgy volt elvégezve, hogy ha oly háborúság történendik, az kötélén meg ne maradjunk. Tudom, hogy tenagságodnak is egyéb gondja lészen mostan. Ha Isten ez időt megtágéjtja,

* Köszönöm Berta Andrásnak, hogy az iratra fölhívta a figyelmem.

¹⁵⁰⁷ *Capitan. Zay Ferenc.*

¹⁵⁰⁸ *Somliaj bathori Istvan*

¹⁵⁰⁹ *Zachmart*

¹⁵¹⁰ *balassj Menyhart*

¹⁵¹¹ *Ianos kiral fjanak*

¹⁵¹² *eczietbe*

¹⁵¹³ Kötéslelvél, kötelezvény (*litterae obligatoriae*).

ugyanazon kötél alatt kész vagyok rejá menni az törvényre. Isten megtartsa tenagságodat. Ex Weke,¹⁵¹⁴ 4. Septembris noctu 1564.

Franciscus Wekei
de Tarkan etc.

[Címzés:] Magnifico domino Dominico Dobo de Rwzka¹⁵¹⁵ etc. domino mihi observandissimo

38.

**Thurzó Anna férjének, Balassa Menyhártnak
Vajdahunyad vára, 1566. december 30.**

ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 426. fol. 175. (orig.)

Tudomására jutott, hogy somlyai Báthory Istvánt nem öértük, hanem Kerecsényi Lászlóért akarják kicserélni. Kéri, hogy kiszabadulásukért járjon közben Miksa császárnál. Már két és fél éve fogságban vannak, és ez idő alatt egyetlen lánya is elhunyt. Attól fél, hogy török fogságba kerülnek, ami helyett még a halált is szívesebben választaná. Nem volna szép az uralkodótól, ha férje szolgálatait figyelmen kívül hagyó, és nem őket cserélnék ki Báthoryért.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint szerelmes uramnak. Az Úristennek legyen hála, most egészségben vagyunk, kit az Úristen adjon kegyelmednek is. Továbbá ezt akarám megjelentenem kegyelmednek, hogy én ezt értem, hogy Kerecsényiért¹⁵¹⁶ akarnák Báthory Estvánt¹⁵¹⁷ elszabadítani, nem miérettünk. Azért íram ezt meg kegyelmednek, hogy kegyelmed viseljen oly gondot reánk, hogy ez ne történjék, amint ím írok kegyelmednek, hanem kegyelmed könyörögjön öfelsége császárnak¹⁵¹⁸ az mi megszabadulásunkért, mert immár harmadfél

¹⁵¹⁴ Véke (ma Vojka, SK).

¹⁵¹⁵ Ruzskai Dobó Domokos, Dobó István erdélyi vajdasága idején alvajda, Bars vármegye főispánja (1562). FALLENBÜCHL 1994: 65.; BERTA 2019: 25.

¹⁵¹⁶ *kerecieniért*

¹⁵¹⁷ *batorj estvant*

¹⁵¹⁸ II. (Habsburg) Miksa német-római császár, I. Miksa néven magyar király.

esztendeje, hogy az rabságban vagyunk öfelsége hívségéért. Annak felette egyetlenegy leányomat vevé ki az Úristen ez fogságban. Úgy tetszik uram, hogy mi is eleget szenvedtünk mind kegyelmeddel egyetembe az öfelsége hívségéért. Azért uram, ha mostan meg nem szabadulunk, félek rajta, hogy oly dolog történik rajtunk, kitűl kegyelmed mindéltig félt vala, kit inkább kívánnék az Istentől, hogy mind gyermekestől kivenne ez világból, hogynem pogány kézbe akadnék. Bizony uram, nagy dolog volna az, hogyha a fejedelemnek semmi tekinteti nem volna az kegyelmed szolgálatjára, hanem az más ember könyörgésére adná Báthory Estvánt, nem az kegyelmed könyörgésére. Ezt pedig, amit írek kegyelmednek, higgye kegyelmed, hogy bizonyt írok kegyelmednek. Bővebben pedig én nem írok kegyelmednek ezekől, mert várom az Istennek kegyelmét, azután az fejedelem kegyelmességét, hogy mi értünk adja Báthory Estvánt.¹⁵¹⁹ Az Úristen tartsa meg kegyelmedet minden jovaival és oltalmazza az Isten kegyelmedet minden lelki-testi gonosztól. Ez levél költ Hunyad várában,¹⁵²⁰ aprószentek harmadnapján, anno Domini 1566.

Anna Turzo etc.

[Címzés:] Ez levél adassék az nagyságos Balassa Menyhártnak, énnekem uramnak kezében¹⁵²¹

39.

Hagymássy Kristóf Balassa Menyhártnak Nagyvárad, 1567. február 15.

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 94. Konv. A. fol. 40. (orig.)
Betűhű kiadása: HÁZI 1928b: 178.

Értesíti Balassát felesége és unokája sorsáról. Thurzó Anna a gyerekeivel és unokájukkal Hátszegre utazott. Előbb az unoka /Hagymássy és Balassa Borbála kislánya/

¹⁵¹⁹ *batorj estvánt*

¹⁵²⁰ *huniad*. Vajdahunyad (Hunedoara, RO). Vár és mezőváros Hunyad vármegyében.

¹⁵²¹ A levél küldetésén 19. századi regeszta: 30. decembris 1566. Anna Turzo an Melchior Balassa, daß sie gehört habe, man wolle den Keretséni gegen Stephan Bathory, und nicht gegen sie freigeben, sie bitte ihm daher, sich bei Seiner Majestät, dahin zu verwenden daß dieses nicht geschehe, sondern daß sie und ihre Kinder gegen Bathory ausgewechselt werden möchten.

betegedett meg, majd január 31-én Thurzó Anna is. Az asszony február 5-én elhunyt, és Hunyadon temették el. Úgy tudja, hogy kislánya is meghalt. Balassa István egészséges. Tudassa vele, hogy ha a király engedélyt ad a néhai asszony szolgálólányainak a szabad utazásra, akkor hová küldje őket.

Magnifice domine et pater observandissime. Post salutem et servitiorum meorum commendationem. Kévánnám, ha tekegyelmednek egyéb hírt írhatnék, de miérthogy az Úristennek régtől fogva elvégezett akaratja, hogy minden embereknek életnek vége legyen és hogy nem történet, azt kell megírnom, amit az Úristen elrendelt volt. Most Erdélybe¹⁵²² nagy halál kezdetett. Asszonyom¹⁵²³ kel fel mind az gyermekekkel egyetembe, költözik Hacsakra¹⁵²⁴ az halál előtt. Az én leánykám mindjárt megbetegszik, asszonyom az után ismeg januáriusnak utolsó napján, és februáriusnak ötödik napján ez Úristen asszonyomat ez világból kivötte, kit Hunyadon¹⁵²⁵ temettek. Az én leánykám még meg nem holt volt, de azmint értem, az is elmegyen. Tudom uram, hogy nagy a bánat, de mindenütt elrendelt Istennek akaratja forogjon előtted, mert minden embereknek ez egy halál által kell ű szent felsége eleibe menni. István uram jó egészségbe volt. Tekegyelmednek szolgálatomat ajánlom. Tekegyelmed adjon tanúságot, ha űfelsége az leányasszonyoknak szabadságot ad, atyjokfiához bocsássam-e, azki akar menni, azvagy hova küldjem űket. Eandem feliciter valere opto. Datae Waradini,¹⁵²⁶ 15. Februarii, anno Domini 1567.

Christophorus Hagimas de Beregzo
comes et capitaneus

[Címzés:] Magnifico domino Melchiori Balassa de Gyarmatt Capiteo Sacrae eiusdem Caesariae Maiestatis domino et patri observandissimo¹⁵²⁷

¹⁵²² *erdelbe*

¹⁵²³ Vagyis Thurzó Anna, Balassa felesége, Hagymássy anyósa.

¹⁵²⁴ *hacsakra*. Hátszeg (Haşeg, RO). Mezőváros Hunyad vármegyében.

¹⁵²⁵ *hunyjadon*

¹⁵²⁶ Nagyvárad (Oradea, RO).

¹⁵²⁷ A levél külzetén 19. századi regeszta: 15. feb. 1567. Kristoph Hagymas berichtet den Tod der Gattin des Melchior Balassa.

40.

Balassa Menyhárt Miksa császárnak és királynak
Bécs, 1567. május 28.

ÖStA HHStA UA AA Fasc. 94. Konv. A. fol. 92. (orig.)

*Mielőtt Öfelsége elhagyta volna Bécset, azelőtt személyesen, Prágában pedig embere-
in keresztül könyörgött bizonyos ügyeit illetően. Azt a választ kapta, hogy Bécsben
folyamodjon újra kegyes válaszáért. Kéri, hogy legyen tekintettel hűséges szolgálataira,
és adjon kegyes választ, hogy bánatától és lelke fájdaljától megszabadulva könnyeb-
ben szolgálhasson neki.*

Sacratissima Imperatoria ac Regia Maiestas,
domine, domine clementissimae.

Superioribus temporibus ante felicem videlicet Sacrae Maiestatis Vestrae hinc
Vienna discessum in certis meis negotiis et causis ego personaliter, Pragae vero
per homines meos Sacrae Maiestati Vestrae humillimae supplicaveram. Ad quae
a Sacra Maiestate Vestra nullam aliam hactenus relationem habere potui, nisi
quod deberem hic Viennae pro benigno responso apud Sacram Maiestatem
Vestram instare.

Quare clementissimae dominae humillime supplico, dignetur Sacra Maiestas
Vestra ex sua innata gratia et benignitate fidelium servitorum meorum rationem
habere, in negotiisque ac causis meis iam antea (ut praemisi) Vestrae Sacrae
Maiestati exhibitis sese clementer resolvere ac mihi in praefatis negotiis meis
gratosum responsum facere ut omnibus anxietatibus et animi doloribus solu-
tus ad servitia Vestrae Sacrae Maiestatis reddar habilior et promptior. A Sacra
Maiestate Vestra gratiosum exspecto responsum.

Eiusdem Sacrae Maiestatis Vestrae
fidelis ac humillimus servitor

Melchior Balassa de Gyármath

[Négy különböző kéztől a külzeten:] Melchior Balassa
Instat pro responso in suis negotiis
Supplicatio humillima magnifici Melchioris Balassa

Supplicat Vestrae Sacrae Maiestati Caesareae ut ad eius supplicationes Vestrae Sacrae Maiestati tam personaliter, quam per homines suos Pragae factas, iam tandem clemens responsum dare dignetur

[Oláh Miklós kézírásával:] Magnifico domino Marco Sinkmoser¹⁵²⁸ Secretario et Consiliario Sacratissimae Maiestatis Caesareae etc.

Strigoniensis¹⁵²⁹ etc. manu propria

41.

Balassa András Thurzó Ferencnek Vágbeszterce, 1568. február 6.

ŠABY OK TK I-B/I fol. I. (orig.)

Balassa Menyhárt Detreköbe hívta őt és Zólyomról Balassa Jánost. Megérkezésükkor holtan találták Balassa Boldizsárt, aki január 27. éjjelén fájdalmas halállal távozott ebből a világból. A történetek igen felzaklatták őket. Jóllehet, egyszer mindenki meghal, és hitük is tiltja, hogy a halottakat felette igen gyászolják, továbbá az isteni akaratnak sem akarnak ellene állni, ezért lélekben nyugalommal kell tűrniük. Ugyanakkor felettébb bántja az eset, mert úgy tűnik, inkább gondatlanság és hanyagság, semmint az isteni akarat okozta halálát. Úgy tűnik, hogy betegségét félrekezeltek. Többek között malváziai bort itattak vele, pedig egész testét a gyermekkori viszketegségre jellemző kiütések borították, teste túlzott melege miatt hagymáz kapta el, ami végül a halálát okozta. Még nem temették el, és a napot sem tűzték ki, de úgy hiszi, hogy e hónap 26. vagy 27. napján temetik majd el. Balassa Menyhárt Bécsbe ment, hogy kezeltesse magát, Balassa János pedig utána ment, hogy vigaszt nyújtson számára. Nincs egy órája, hogy megérkezett Detreköböl Besztercére, de erről mindenképp értesíteni akarta, bár, lehet, hogy a hír már korábban is eljutott hozzá. Bárcsak jobb hírt írhatott volna, de végső soron Isten akaratát legyen meg, ne a miénk. Balassa István szabadulása némileg orvosolná apja bánatát.

¹⁵²⁸ Marx (Marcus) Singkmoser († 1569), Miksa (latin) titkára (1553–1569). FAZEKAS 2021: 31.

¹⁵²⁹ Oláh Miklós (1493–1568), pécsi, esztergomi kanonok, komáromi főesperes, II. Lajos, majd a mohácsi csata után Mária királyné titkára. Zágrábi (1543–1548), egri püspök (1548–1553), esztergomi érsek és főkancellár (1553–1568), királyi helytartó (1562–1568).

Magnifice domine et affinis nobis semper observande. Salutem et servitiorum nostrorum deditissimam commendationem. Vocati eramus nuper per litteras una cum magnifico domino Ioanne Balassa a magnifico domino Melchiore Balassa fratre nostro carissimo Veterizolio¹⁵³⁰ ad Dethrekö.¹⁵³¹ Cumque eo venissemus, invenimus magnificum olim dominum Balthasarum Balassa,¹⁵³² piae memoriae, fratrem nostrum carissimum nocte vigesimi septimi diei proximae praeteriti mensis Ianuarii, saeva morte ex hac vita sublatum. Ex cuius morte sane multum sumus perturbati, et ex animo dolemus. Sed cum sit omnibus nobis mors communis, nec cuique parcat, et etiam religio nostra nos prohibeat nimium lugere mortuos, et cum nec voluntati divinae resistere valeamus, aequo animo est ferendo. Hoc unum tamen maxime dolemus, quod potius per incuriam et negligentiam videatur ex hac vita excessisse, quam fato divino. Nam omnia, quibus in aegritudine sua utebatur, erant contraria infirmitati suae, utpote inter alia potus vini malvatici,¹⁵³³ nam cum totum corpus prurigine, quae ut plurimum in pueris tenerae aetatis vexare solet, obductum fuisset, accessit ad hoc phrenesis¹⁵³⁴ e[x n]imia corporis caliditate, quae eum tandem enecavit. Cuius corpus nondum est sepultum, nec etiam adhuc dies praefixus sepulturae. Putamus tamen quod circa 26 vel 27 diem praesentis mensis sepelietur.

Dominus autem Melchior Balassa profectus est Viennam causa curandae valetudinis suae adversae, quem secutus est etiam dominus Ioannes Balassa, ut eum in animi dolore visitet et consoletur [---]c saltem hora rediimus ex Dethrekö ad B[e]zthercze] et haec Magnificae Dominationi Vestrae quamvis forsan ea an[tea] audiverat, significare voluimus. Sed utinam alia et meliora nova Dominationi Vestrae Magnificae scribere potuissemus. Fiat tamen voluntas domini Dei altissimi, non nostra. In reliquo Magnificam Dominationem Vestram una cum suis omnibus felicissime valere optamus. Datum in arce nostra Bezthercze,¹⁵³⁵ 6. die Februarii 1568.

Dominationis Vestrae Magnificae servitor

¹⁵³⁰ Zólyom (Zvolen, SK). Vár és szabad királyi város, Zólyom vármegye székhelye.

¹⁵³¹ Detrekő (Plavecký hrad, SK). Vár és uradalma Pozsony vármegyében, 1562-től Balassa Menyhárt és fiai birtoka.

¹⁵³² Gyarmati Balassa Boldizsár (1543/1544? – 1568. január 27.), Balassa Menyhárt és Thurzó Anna idősebb fia. Részt vett az 1562. március 4-i hadadi csatában (Istvánffy téves állítása szerint ekkor huszonegy éves), még ugyanebben az évben fölverték udvari szolgálatra is.

¹⁵³³ Malváziai bor.

¹⁵³⁴ Er. *frenesis*.

¹⁵³⁵ Vágbeszterce (Považská Bystrica, SK). Vár és mezőváros Trencsén vármegyében.

Andreas Balassa¹⁵³⁶ de
Gyarmath etc.

[Autográf utóirat:] Bizony uram nagy kár, hogy ez nemes úrfiat ilyen gondviseletlen vesztették el tőlünk etc. Immár csak szabadulhatna meg nyavolyás Estván¹⁵³⁷ uram, hogy Minyhárt¹⁵³⁸ uram is nyavolyás vehetne valami recre[atiót] ilyen nagy keserségébe.

[Címzés:] Magnifico domino domino Francisco Thwrzo de Bethlehemffalwa,¹⁵³⁹ Sacrae Maiestatis Caesariae Consiliario etc. Comiti comitatus Arvensis etc., domino, fratri et vicino observando

¹⁵³⁶ Gyarmati Balassa András (1538–1591), Balassa Imre és Somi Anna kisebbik fia. Nógrád vármegye főispánja (1565–1585). FALLENBÜCHL 1994: 87.

¹⁵³⁷ *Estván*. Balassa István, Balassa Menyhárt kisebbik, ekkor még erdélyi fogságban lévő fia.

¹⁵³⁸ *Minhart*

¹⁵³⁹ Bethlenfalvi Thurzó Ferenc (1510–1520. k. – 1574), nyitrai püspök (1534?–1556?) és Árva vármegye főispánja (1557), a Magyar Kamara prefektusa (1548–1556) és a helytartói tanács tagja (1548), az Udvari Kamara elnöke (1556–1563), a Magyar Tanács tagja (1564-től), királyi főudvarmester (1569-től). Lánytestvére, Thurzó Anna révén 1543-tól Balassa Menyhárttal sógorságban álltak. Személyéhez: GECSÉNYI 2010.

FORRÁSOK ÉS BIBLIOGRÁFIA

Levéltári és kéziratári források

Ausztria

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien

FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv

HF Bücher = Hofffinanz, Indizes und Protokollbücher des Bestandes
Hofffinanz

HFU = Hofffinanz Ungarn

RN = Rote Nummer

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv

UA AA = Ungarische Akten, Allgemeine Akten

UA Misc. = Miscellanea

Familienarchiv Erdődy

Türkei I. = Staatenabteilungen, Turcica der Reichshofkanzlei / des
Hofkriegsrats

KA = Kriegsarchiv

AFA = Alte Feldakten, Hauptreihe

HKR HR = Akten des Wiener Hofkriegsrates, Hauptreihe

Csehország

MZAB = Moravský zemský archiv v Brně (Morva Tartományi Levéltár, Brno)

G 152 Rodinný archiv Milotické větve Seilernů (Seilern család miloticei ágá-
nak levéltára)

Magyarország

EFL = Esztergomi Főkáptalani Levéltár

ELTE EK Kt. = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Kézirat- és Ritkaságtár

Coll. Pray. = Collectio Prayana

EOL = Evangélikus Országos Levéltár

VIII. = báró Radvánszky Béla hagyatéka

EPL = Esztergomi Prímási Levéltár

Acta Radicalia: Classis U, Classis V

Ipolyi-gyűjtemény

HL = Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár

TGy = Törökkori gyűjtemény

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Magyar kancelláriai levéltár

Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája

A 57 = Királyi Könyvek (Libri Regii)

Magyar kincstári levéltárak

Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár

Magyar Kamara regisztratúrája

E 1 = Protocollum cameralis consilii

E 21 = Benignae resolutiones

E 41 = Litterae ad cameram exaratae

Magyar Kamara archivuma

E 148 = Neo-regestrata acta

E 156 a. = Urbaria et Conscriptiones, Registrata

E 158 = Conscriptiones portarum

E 172 = Archivum familiae Dobó

E 185 = Archivum familiae Nádasdi, Missiles

E 200 = Acta diversarum familiarum

E 204 = Missiles

E 205 = Acta cameralia

E 211 = Lymbus

E 554 = Városi és kamarai iratok

Szepesi kamarai levéltár

Szepesi Kamara regisztratúrája

E 250 = Litterae Camerae Posoniensis et aliorum

Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai

P 11 = Balassa család levéltára, A Balassa család által lajstromozott iratok

P 14 = losonci Bánffy család levéltára

P 506 = Motesiczky (kesselőkői) család levéltára

P 537 = Perényi család levéltára, A család egyetemét illető iratok

P 707 = Zichy család zsélyi levéltára

P 1314 = Batthyány család levéltára, Missiles

P 1767 = Balassa család levéltára, Családtagok iratai

P 1776 = Balassa család levéltára, Vegyes iratok

P 1815 = Balassa család levéltára, Az Országos Levéltár által rendezett birtokjogi iratok

P 1963 = Perényi család levéltára, Birtokjogi és birtokgazdálkodási iratok

P 1987 = Illésházy család levéltára

DL = Diplomatikai levéltár (Q szekció)

DF = Diplomatikai fényképgyűjtemény (U szekció)

1526 utáni gyűjtemény

R 285 = Szalay Ágoston gyűjtemény maradéka

R 314 = Városi iratgyűjtemény

87. t. = Korpona

142/1. t. = Selmec- és Bélabánya, Vegyes bekerülésű, évrendezett iratok

142/2. t. = Selmec- és Bélabánya, báró Nyáry Albert gyűjteményéből kiemelt iratok

Másolatok gyűjteménye

X 501 = Slovenský národný archív – Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár – Pozsony), Hodnoverné Miesto Hronsky Benadik (Garamszentbenedeki Konvent mint hiteleshely, Iratok)

X 6784 A Balassa család által lajstromozott iratok (P 11)

MNL ZML = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltár
IV. 433 = Megyei törvényhatóságok, Egyedi iratok gyűjteménye

MTAK Kt. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi
Könyvek Gyűjteménye

OSZK Kt. = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
MNY = Magyar Nyelvelmékek

Románia

ANR = Arhivele Naționale ale României (Román Nemzeti Levéltár)
DJ Cluj = Direcția Județeană Cluj (Kolozs megyei Igazgatóság)
Fond familial Bálintitt (Bálintith család levéltára)
Fond familial Gyulai-Kuun (Gyulai-Kuun család levéltára)
Fond fideicomisionar Jósika (Jósika család hitbizományi levéltára)
Colecția Generală

DJS = Direcția Județeană Sibiu (Szeben megyei Igazgatóság)
EBE = Episcopia Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania (Erdélyi
evangélikus püspökség)

BAR Cluj = Biblioteca Academiei Române filiala Cluj (Román Tudományos
Akadémia Kolozsvári fiókkönyvtára)

Ms. KJ = Colecția de Manuscrise Kemény József (Kemény József gyűjtemény)
Ms. KJ 95 = Chronologia rerum Transilvanicarum (Collectio minor
Manuscriptorum Historicorum, Tom. XXV/6.)
Ms. KJ 288/D II = Appendix Diplomatarii Transsylvanici 1561–1574
Ms. KJ 289 = Apparatus Epistolaris ad Historiam Transilvaniae és
Supplementum
Ms. KJ 119 = Nomina eorum magnatum et nobilium... (Collectio minor
Manuscriptorum Historicorum, Tom. XXVI/10.)

Szlovákia

ŠABB = Štátny Archív v Banskej Bystrici (Besztercebányai Állami Levéltár, Besztercebánya)

K – C = Kohary – Coburgovské archívy, Rodový archív Koháry-Coburgov (Koháry-Coburg család levéltára)

MMBBy = Magistrát mesta Banskej Bystrici (Besztercebánya város levéltára)

ŠABB PBŠ = Štátny Archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica (Besztercebányai Állami Levéltár Selmecebányai fióklevéltára, Selmecebánya)

MMBŠ = Magistrát mesta Banská Štiavnica (Selmecebánya város levéltára)

ŠABy = Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (Zsolnai Állami Levéltár Biccsei fióklevéltára)

OK TK = Oravský komposesorát, Thurzovská korešpondencia (árvai uradalom, Thurzó család levelezése)

SNA = Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony)

ÚPA = Ústredny Pálffyovsky Archív (Pálffy család levéltára)

Kiadott és nyomtatott források

- ALSZEGHY 1914** = *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig (XVI–XVIII. század)*. Kiad. ALSZEGHY Zsolt. (A Kisfaludy-társaság nemzeti könyvtára, 9.) Bp. 1914.
- BAKER 1932a** = BAKER, Adalbert: Die Kammergrafen von Schemnitz, anno 1365–1873. *Karpathenland*, 5. (1932) 27–30.
- BAKER 1932b** = BAKER, Adalbert: Die Stadtrichter von Schemnitz, anno 1275–1869. *Karpathenland*, 5. (1932) 54–57.
- BARABÁS 1891a** = Bekes Gáspár végrendelete. 1579. nov. 1. Közli BARABÁS Samu. *Történelmi Tár* I. sorozat, 14. (1891) I. sz. 145–147.
- BARABÁS 1891b** = BARABÁS Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. közlemény. *Történelmi Tár* I. sorozat, 14. (1891) 3. sz. I. közl. 431–454.
- BARABÁS 1891c** = BARABÁS Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. közlemény. *Történelmi Tár* I. sorozat, 14. (1891) 4. sz. II. közl. 639–659.
- BARABÁS 1892a** = BARABÁS Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. közlemény. *Történelmi Tár* I. sorozat, 15. (1892) 1. sz. III. közl. 142–158.
- BARABÁS 1892b** = BARABÁS Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. közlemény. *Történelmi Tár* I. sorozat, 15. (1892) 2. sz. IV. közl. 267–291.
- BARABÁS 1892c** = BARABÁS Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. közlemény. *Történelmi Tár* I. sorozat, 15. (1892) 3. sz. V. közl. 474–492.
- BARABÁS 1892d** = BARABÁS Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553. közlemény. *Történelmi Tár* I. sorozat, 15. (1892) 4. sz. VI. közl. 651–683.
- BARTA – KLANICZAY 1951** = *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*. I. Szerk. BARTA János – KLANICZAY Tibor. Bp. 1951.
- BEIGEL 1900** = Balassa Menyhért lefoglalt ingóságainak leltári kivonata (1549). Közli BEIGEL István. *Történelmi Tár* 2. sorozat, 1. (1900) 3. sz. 457–463.
- BESSENYEI 1994** = *Enyingi Török Bálint*. A bevezetést írta és a forrásokat közzéteszi BESSENYEI József. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1994.
- BESSENYEI 1997** = BESSENYEI József: *Diósgyőr vára és uradalma a XVI. században*. Források. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár – Miskolci Egyetem, Miskolc, 1997. (Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 2.)
- BETHLEN 2002** = BETHLEN Farkas: *Erdély története*. II. köt. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571): II–V. könyv. Ford. BODOR András, a jegyzeteket írta KRUPPA Tamás. Enciklopédia Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest, 2002.

- BIBL 1916** = *Die Korrespondenz Maximilians II.* I. Band: Familienkorrespondenz 1564 Juli 16 – 1566 August 11. Hrsg. Viktor, BIBL. Wien, 1916.
- BORNEMISZA 1955** = BORNEMISZA Péter: *Ördögi kísértetek.* S. a. r. ECKHARDT Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- BORNEMISZA 2000** = *Predikatioc, egész esztendő által minden vasarnapra rendeltetet Euangeliombol iratot Bornemisza Peter által.* (Hasonmás kiadás) Kiad. KŐSZEGHY Péter, bev. OLÁH Szabolcs. Balassi Kiadó – OSZK, Budapest, 2000.
- BORSA 1990** = BORSA Iván: *A Balassa család levéltára 1193–1526.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1900.
- BRACCIOLINI 2009** = BRACCIOLINI, Poggio: *Elméncségek. Reneszánsz egypercesek.* Ford. CSEHY Zoltán. Kalligram, Pozsony, 2009.
- BRODARICS 1977** = BRODARICS István: *Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről* (Kulcsár Péter ford.). In: *Humanista történetírók.* S. a. r. KULCSÁR Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 289–328.
- BUZÁSI 1979** = BUZÁSI János: *A Birodalmi levéltárak magyar vonatkozású iratai.* I. köt. I. rész. A Birodalmi Udvari Tanács és a Birodalmi Udvari Kancellária levéltára. MOL, Budapest, 1979.
- COMOEDIA** = Comoedia Balassi Mennihart arultatasarol, melliel el szakada az Magyar orszagi masodic valasztot Ianos kiraltul. Kiad. SZÉKESFEJÉRVÁRI KARÁDI Pál. Abrudbánya 1569. MTAK Kt. RMK I. 70. (RMNy 260. RMI 4° 16l.)
- C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI 2016** = C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526.* I. Főpapok és bárók. MTA BTK TTI, Budapest, 2016.
- C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI – W. KOVÁCS 2017** = C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526.* II. Megyék. MTA BTK TTI, Budapest, 2017.
- DÁVID – FODOR 2005** = DÁVID Géza – FODOR Pál: *„Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552).* MTA TTI, Budapest, 2005. (História könyvtár. Okmánytárak)
- DÁVID – FODOR 2009** = DÁVID Géza – FODOR Pál: *„Ez az ügy felettébb fontos”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565).* MTA TTI, Budapest, 2009. (História könyvtár. Okmánytárak)
- DEBRECENI EMBER 1728** = DEBRECENI EMBER Pál: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania.* [k. n.], Utrecht, 1728.

- DIR** = *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. II. Partea I. 1451–1575. Kiad. HURMUZAKI, Eudoxiu [k. n.], Bukarest, 1891.
- DÖMÖTÖR 1954** = *Régi magyar vígjátékok*. S. a. r. DÖMÖTÖR Tekla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954. (Magyar klasszikusok – Magyar Irodalomtörténeti Társaság)
- EMBER 1990** = EMBER Győző: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. *Levéltári Közlemények*, 61. (1990) 1–2. 63–143.
- EOE I.** = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I. kötet (1540–1556). Szerk. SZILÁGYI Sándor. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875. (Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 1.)
- EOE II.** = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. kötet (1556–1576). Szerk. SZILÁGYI Sándor. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1876. (Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 2.)
- ETE I.** = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I. kötet: 1520–1529. Szerk. BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János. Szent István Társulat, Budapest, 1902.
- ETE II.** = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. II. kötet: 1530–1534. Szerk. BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János. Szent István Társulat, Budapest, 1904.
- ETE III.** = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. III. kötet: 1535–1541. Szerk. BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János. Szent István Társulat, Budapest, 1906.
- ETE IV.** = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. IV. kötet: 1542–1547. Szerk. KARÁCSONYI János – KOLLÁNYI Ferenc. Szent István Társulat, Budapest, 1909.
- ETE V.** = *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. V. kötet: 1548–1551. Szerk. KARÁCSONYI János – KOLLÁNYI Ferenc – LUKCSICS János. Szent István Társulat, Budapest, 1912.
- FEJÉR – RÁCZ – SZÁSZ 2003** = János Zsigmond királyi könyve 1569–1570. In: *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei*. I. köt. 1569–1581. János Zsigmond, Báthory Kristóf királyi könyvei. S. a. r. FEJÉR Tamás – RÁCZ Etelka – SZÁSZ Anikó. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2003. (Erdélyi történelmi adatok VII. 1.)
- FORGÁCH 1982** = FORGÁCH Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*. Fordította Borzsák István. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1982.
- FUMÉÉ 1600** = FUMÉÉ, Martin: *The Historie of the Troubles of Hungarie*. Vol. IV. [k. n.], London, 1600.

- GÉRESI 1885** = GÉRESI Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. III. köt. Oklevelek és levelezések 1491–1600. Franklin Társulat, Budapest, 1885.
- GOOSS 1911** = *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Hrsg. Gooss, Roderich. Adolf Holzhausen, Wien, 1911. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, 9.)
- HANÁK – SZABÓ 2021** = *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700)*. I. köt. Közzéteszik HANÁK Béla – SZABÓ András Péter. ELKH BTK TTI, Budapest, 2021. (Magyar Család-történetek: Források 4.)
- ISTVÁNFFY 2003** = ISTVÁNFFY Miklós: *Magyarok dolgairól írt históriája II/2. 13–24. könyv. Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. S. a. r. BENITS Péter. Balassi, Budapest.
- KASZA 2021** = *Buda oppugnata. Források Buda és Pest 1540 – 1542. évi ostromainak történetéhez*. Szerk. KASZA Péter. ELKH BTK, Budapest, 2021.
- KATONA 1799** = KATONA István: *Historia critica regum Hungariae, stirpis Austriacae, ex fide domesticorum et externorum scriptorum diplomatumque, ab anno Christi 1558 ad annum usque 1564*. Tomulus IV. Ordine XXIII. [k. n.], Buda, 1799.
- KÁROLYI 1878** = KÁROLYI Árpád: *Okiratok és levelek a nagyváradi béke történetéhez, 1536–1538. Történelmi Tár I. sorozat, I. (1878) 4. sz. 713–817.*
- KÁROLYI 1881a** = KÁROLYI Árpád: *Fráter György levelezése, 1535–1551*. Budapest, 1881.
- KÁROLYI 1881b** = KÁROLYI Árpád: *Balassa Menyhért egy magyar levele. Történelmi Tár I. sorozat, 4. (1881) 2. sz. 381–382.*
- KÁROLYI 1881c** = KÁROLYI Árpád: *Még egy magyar levél Balassa Menyhérttől 1560-ból. Történelmi Tár I. sorozat, 4. (1881) 4. sz. 782–783.*
- KEMÉNY 1896** = *Tanuvallatások Heraklidesz Jakab megöletése ügyében. Közli ifj. KEMÉNY Lajos. Történelmi Tár I. sorozat, 19. (1896) I. sz. 85–100.*
- KENYERES 2005** = KENYERES István: *A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái, 61–64. kötet (1547–1550). Lymbus, 2005. 253–294.*
- KOMÁROMY 1903** = KOMÁROMY András: *Levéltári kutatások. I. közl. Történelmi Tár 2. sorozat, 4. (1903) I. sz. 118–137.*
- KOMÁROMY 1903a** = KOMÁROMY András: *Levéltári kutatások. II. közl. Történelmi Tár 2. sorozat, 4. (1903) 3. sz. 414–445.*
- KOMÁROMY 1904** = KOMÁROMY András: *Gersei Petheő János levelei Nádasy Tamáshoz. 1550–1562. II. közl. Történelmi Tár 2. sorozat, 5. (1904) 3. sz. 400–433.*

- KORPÁS 1999** = KORPÁS Zoltán: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). *Fons*, 6. (1999) 1–2. sz. 3–129.
- KOVACHICH 1798** = KOVACHICH, Martinus Georgius: *Scriptores rerum hungaricarum minores* I. köt. [k. n.], Buda, 1798.
- KOVACHICH 1801** = KOVACHICH, Martinus Georgius: *Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros...* III. köt. [k. n.], Buda, 1801.
- KOVÁCS 1836** = NAGYAJTAI KOVÁCS István: Mayláth István és Balassa Imreh erdélyi vajdáknek, s Kendi Ferencz tárnosmesternek 1539-i szövetségök. *Nemzeti Társalkodó*, 6. (1836) 14. sz. 208–209.
- LEHOTZKY 1796** = LEHOTZKY, Andreas: *Stemmatographia nobilium familiarum regni Hungariae...* I. köt. [k. n.], Pozsony, 1796.
- LUKINICH 1939** = *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára*. II. köt. 1510–1537. S. a. r. LUKINICH Imre. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1939.
- LUKINICH 1941** = *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára*. III. köt. 1538–1548. S. a. r. LUKINICH Imre. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941.
- LUKINICH 1943** = *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára*. V. köt. 1556–1641. S. a. r. LUKINICH Imre. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1943.
- MAGINA 2020** = *Acte și documente privitoare la părțile de jos ale Regatului Ungar. 1500–1552*. Ed. MAGINA, Adrian. Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2020.
- MAJER 1866** = MAJER Fidél: *Ghymesi Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar históriája. 1540–1572*. [k. n.], Pest, 1866.
- MARZALI 1878** = MARZALI Henrik: Regesták a külföldi levéltárakból. I. közl. *Történelmi Tár* I. sorozat, 1. (1878) 3. sz. 419–498.
- MARKÓ 1929** = MARKÓ Árpád: Magyar levelek a török hódoltság idejéből. *Magyar Katonai Közlöny*, 17. (1929) 4. sz. 449–454.
- MARTONFALVAY 1982** = Martonfalvay Imre emlékirata. In: *Magyar emlékirók, 16–18. század*. S. a. r. BITSKEY István. Budapest, 1982. 77–114. (Magyar Remekírók)
- MATUNÁK 1901** = MATUNÁK Mihály: Korpona város levéltárából. *Történelmi Tár* 2. sorozat, 2. (1901) 3. sz. 430–443.
- MÁLYUSZ 1923** = MÁLYUSZ Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. II. közlemény. *Levéltári Közlemények*, 1. (1923) 2. sz. 287–309.
- MÁLYUSZ 1929** = MÁLYUSZ Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. VIII. közl. *Levéltári Közlemények*, 7. (1929) 3–4. sz. 231–277.
- MELICH 1906** = *Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből*. Közli MELICH János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1906.

- MILES 1670** = MILES, Mathias: *Siebenbürgischer Würg-Engel*. Stephanus Jüngling, Hermannstadt, 1670.
- MOE I.** = *Magyar Országgyűlési Emlékek I. kötet (1526–1536)*. Szerk. FRAKNÓI Vilmos. MTA, Budapest, 1874. (Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia Regni Hungariae 1.)
- MOE II.** = *Magyar Országgyűlési Emlékek II. kötet (1537–1545)*. Szerk. FRAKNÓI Vilmos. MTA, Budapest, 1875. (Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia Regni Hungariae 2.)
- MOE III.** = *Magyar Országgyűlési Emlékek III. kötet (1546–1556)*. Szerk. FRAKNÓI Vilmos. MTA, Budapest, 1876. (Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia Regni Hungariae 3.)
- MOE V.** = *Magyar Országgyűlési Emlékek. V. kötet (1564–1572)*. Szerk. FRAKNÓI Vilmos. MTA, Budapest, 1877. (Monumenta Hungariae Historica 3., Monumenta Comititalia Regni Hungariae 5.)
- MONOK – NÉMETH – VARGA 1994** = *Erdélyi Könyvesházak III. köt. 1563–1757*. S. a. r. MONOK István – NÉMETH Noémi – VARGA András. Scriptum, Szeged, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/3)
- NAGY 1898** = NAGY Gyula: Közlemények a nagymihályi levéltárból. II. és bef. közl. *Történelmi Tár* I. sorozat, 21. (1898) 3. sz. 395–462.
- NAGY 1981** = *Magyar drámaírók 16–18. század*. S. a. r. NAGY Péter. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1981. (Magyar Remekírók)
- OBORNI 2018** = OBORNI Teréz: Fráter György szervitorainak és familiárisainak jegyzéke a Castaldo-kódexben, 1552. *Fons*, 25. (2018) 4. sz. 435–451.
- OLÁH 1982** = OLÁH Miklós: A mostani évszázadra. In: *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. S. a. r. KLANICZAY Tibor. Fordította KARDOS Tibor et al. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1982. (Magyar Remekírók)
- ÓVÁRY 1894** = ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai. 2. füzet. A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1894.
- PETRITSCH 1991** = PETRITSCH, Ernst Dieter: *Regesten der Osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv. Band I. (1480–1574)*. Österreichischen Staatsarchiv, Wien, 1991. (Ergänzungsband 10/1)
- PETTKÓ 1884** = PETTKÓ Béla: A tiszántuli vármegyék, várak birtokosainak följegyzése 1563-ból. *Történelmi Tár* I. sorozat, 7. (1884) 2. sz. 391–392.
- PÓKA 2021** = *Gyalui Thorda Zsigmond naplója (1558–1568)*. Közzéteszi PÓKA Ágnes. ELKH BTK TTI, Budapest, 2021. (Magyar történelmi emlékek. Elbeszélő források. Magyar Családtörténetek: Források 6.)

- PÓR 1904** = Gazdaságtörténelmi okirat-kivonatok az esztergomi főkáptalan magán-levéltárából. Közli: PÓR Antal. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* II. (1904) 4. sz. 350–362.
- PRAY 1770** = PRAY, Georgius: *Annales regum Hungariae ab anno Christi MDXVI ad annum MDLXIV*. Pars V. [k. n.], Bécs, 1770.
- PRAY 1806** = PRAY, Georgius: *Epistolae Procerum Regni Hungariae*. Pars III. [k. n.], Pozsony, 1806.
- RADVÁNSZKY 1880** = RADVÁNSZKY Béla: Történelmi levelek a Hédervári levéltárból. II. közl. *Történelmi Tár* I. sorozat, 3. (1880) 4. sz. 586–698.
- RMKT VII.** = *Régi Magyar Költők Tára VII., XVI. századbeli költők művei. VI. 1560–1566*. Kiad. SZILÁDY Áron. Budapest, 1912.
- RUGONFALVI KISS 1908** = RUGONFALVI KISS István: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve*. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest, 1908.
- SCHESAEUS 1571** = SCHESAEUS, Christian: *Ruinae Pannonicae Libri Quatuor: Continentes Statum Reipublicae et Religionis in Ungaria, Transylvania vicinisque regionibus imperante Ioanne Secundo Electo Rege Ungariae etc.* [k. n.], Wittenberg, 1571.
- SCHESAEUS 1979** = SCHESAEUS, Christianus: *Opera quae supersunt omnia*. Edidit Franciscus CSONKA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova IV.)
- SCHESÄUS 1996** = SCHESÄUS, Christian: *Historia Annae Kendi – Die Geschichte der Anna Kendi – Istoria Anei Kendi – Kendi Anna Históriaja*. Übersetzung, Einleitung und Textgestaltung WITTSTOCK, Joachim – NUSSBÄCHER, Gernot – SZÁSZ Andrea. Dacia, Cluj-Napoca, 1996.
- SZAKÁLY – SCHOLZ 1986** = *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata 1548–1552*. Közreadja SZAKÁLY Ferenc, fordította SCHOLZ László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- SZALAY 1861** = *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560*. Közli SZALAY Ágoston. [k. n.], Pest, 1861.
- SZÁDECZKY 1882** = SZÁDECZKY Lajos: Magyar levelek a bártfai levéltárból. *Történelmi Tár* I. sorozat, 5. (1882) 2. sz. 388–400.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ 2003a** = SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Muthnoky Mihály végrendelete (Pozsony, 1552. február 16.). *Lymbus*, 2003. 6–10.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ 2003b** = SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Gyarmati Balassa Ferenc epitáfiuma (Bázel, 1554 áprilisa). *Lymbus*, 2003. 15–17.
- SZEREDAI 1791** = SZEREDAI, Antonius: *Notitia veteris et novi capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae* [...] [k. n.], Gyulafehérvár, 1791.

- SZERÉMI 1857** = Szerémi György Emlékirata Magyarország romlásáról. 1484–1543. Közli WENZEL Gusztáv. Akadémiai Kiadó, Pest, 1857.
- SZÉKELY 1900** = YS: Székely Antal tudósítása a hadadi csatáról. *Történelmi Tár* 2. sorozat, 1. (1900) 1. sz. 141–144.
- SZILÁGYI 1893a** = Fráter György leveles könyve. Közli: SZILÁGYI Sándor. *Történelmi Tár* 1. sorozat, 16. (1893) 2. sz. 250–290.
- SZILÁGYI 1893b** = Gyulaffi Lestár történeti maradványai. I. közlemény. Közli: SZILÁGYI Sándor. *Történelmi Tár* 1. sorozat 16. (1893) 1. sz. 109–145.
- SZILÁGYI 2022** = Nicolaus Olahus: *Epistulae. Pars II.* Ed. SZILÁGYI, Emőke Rita. Reciti, Budapest, 2022.
- SZIRMAY 1804** = SZIRMAY Antal: *Notitia historica comitatus Zempléniensis.* Kiadta KOVACHICH Márton György. [k. n.], Buda, 1804.
- THALY 1870** = THALY Kálmán: Magyar levél 1542-ből. *Századok* 4. (1870) 7. sz. 489–490.
- THÚRY 1896** = *Török történetírók. II. kötet (1521–1566).* S. a. r. THÚRY József. MTA, Budapest, 1896. (Török-magyarkori Történelmi Emlékek II.)
- TINÓDI 1554** = TINÓDI Sebestyén: *Chronica.* Georg, HOFFGREFF, Kolozsvár, 1554. (RMK I 33.)
- TURBA 1889** = *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe II. Band.* Hrsg. von TURBA, Gustav. Buchhandler der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1889.
- TÓTH 2001** = TÓTH Krisztina: *A Palásthy család levéltára 1256–1847. II.* Kutatási segédlet. Esztergom 2001. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 7.)
- TÓTH 2003** = *A Lengyel Királyi kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai. II. köt. 1526–1541.* Közli TÓTH Péter. Borsod–Abaúj–Zemplén Megye Levéltára, Miskolc, 2003.
- VARJAS 1943** = *XVI. századi magyar orvosi könyv.* Bevezetéssel ellátva közzéteszi VARJAS Béla. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1943.
- VERANCSICS 1857** = VERANCSICS Antal: Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius. In: *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái.* II. Történelmi dolgozatok magyar nyelven. Közli: SZALAY László. MTA Történelmi Bizottmánya, Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica 2, Scriptoros 3)
- VERANCSICS 1865** = *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái.* VII. kötet. Vegyes levelek 1549–1559. Közli SZALAY László. MTA Történelmi Bizottsága, Pest, 1865. (Monumenta Hungariae Historica 2, Scriptoros 10.)

VERESS 1944 = VERESS Endre: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. II. köt. S. a. r. VERESS Endre. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1944.

VIROVE CZ 2021 = VIROVE CZ Nándor: A bányák, a főurak és a Leányvári Boszorkány. Levelek Selmecbánya és a Balassa család kapcsolatához (1533–1549). In: *Lymbus*, 2021/1. 199–256.

ZÁVODK SZY 1922 = ZÁVODK SZKY Levente: *A Héderváry-család oklevéltára*. II. köt. MTA, Budapest, 1922.

Szakirodalom

- ACSÁDY 1890** = ACSÁDY Ignác: *A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1890.
- ACSÁDY 1897** = ACSÁDY Ignác: *Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608*. Athenaeum, Budapest, 1897. (A magyar nemzet története V. köt. Főszerk. SZILÁGYI Sándor)
- ACSÁDY 2010** = ACSÁDY Ignác: *Régi magyar birtokviszonyok 1494–1598*. (Reprint) Históriaantik Könyvesház, Budapest, 2010.
- ARDAY 1913** = ARDAY Pál: Miskolcz reformációja. *Protestáns Szemle*, 25. (1913) 1. sz. 12–20.
- ARDELEAN 2019a** = ARDELEAN, Florin Nicolae: *Organizarea militară în Principatul Transilvaniei (1541–1691)*. Prefață de Ioan-Aurel POP. Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2019.
- ARDELEAN 2019b** = ARDELEAN, Florin Nicolae: „Pecunia nervus belli”. The Saxon University in Transylvania and its Contribution to the Military Campaign of 1566–1567. In: *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th – 16th centuries) I*. Ed. IUSZTIN, Zoltan. Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2019. 215–222.
- ARDELEAN 2021** = ARDELEAN, Florin Nicolae: Political Boundaries and Territorial Identity in Early Modern Central Europe: The Western Frontier of Transylvania during the Sixteenth Century. In: *Territorial Identity and Development* 6. (2021) 1. sz. 21–38.
- ARDELEAN 2022** = ARDELEAN, Florin Nicolae: Frontiers and Military organization in Transylvania: The Guardsman (Drabant/Darabont) during the Second Half of the Sixteenth Century. In: *From Medieval Frontiers to Early Modern Borders in Central and South-Eastern Europe*. Eds. ARDELEAN, Florin Nicolae – CIMPEANU, Liviu – FODOR, Romulus Gelu – MAGINA, Livia. Peter Lang, 175–190. (Eastern and Central European Studies I. Vol. 6)
- ÁCS 2008** = ÁCS Pál: Tinódi Sebestyén és Bornemissza Gergely. In: *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Kolozsvár, 2008. 43–54.
- ÁLDÁSY 1904** = ÁLDÁSY Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czíme-reslevelei*. III. köt. 1200–1868. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1904.

- BAKÁCS 1957** = BAKÁCS István: A dicalis összeírások. In: *A történeti statisztika forrásai*, Szerk. KOVACSICS József. Központi Statisztikai Hivatal – Országos Levéltár, Budapest, 1957. 51–81.
- BAKÁCS 1971** = BAKÁCS István: *Hont vármegye Mohács előtt*. Magyar Országos Levéltár – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- BALÁZS 2006** = BALÁZS Mihály: Megjegyzések a Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról értelmezéséhez. In: Uő: *Felekezeti és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkból*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 159–174.
- BALOGH 1955** = BALOGH Jolán: *Az esztergomi Bakócz kápolna*. Képzőművészeti Alap Kiadóhivatala, Budapest, 1955. (Magyar Műemlékek)
- BALOGH 2019** = BALOGH Judit: A sepsiszentgyörgyi Daczó család a kora újkorban, különös tekintettel Daczó János csíki főkapitány karrierjére. In: *Adalékok a Székelyföld történetéhez. Tanulmányok Egyed Ákos 90. születésnapja tiszteletére*. Szerk. BENKŐ Levente – DEMETER László. Tortoma Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2019. 15–35.
- BARTA 1984** = BARTA Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Gondolat, Budapest, 1984.
- BARTA 1988** = BARTA Gábor: *Vajon kié az ország?* Helikon, Budapest, 1988.
- BÁRDOSSY 1943** = BÁRDOSSY László: *Magyar politika a mohácsi vész után*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943.
- BEL 1735** = BEL, Mathias: *Adparatus ad historiam Hungariae*. Pozsony, 1735.
- BELJAK – MALINIAK – ŠIMKOVIC 2017** = BELJAK, Ján – MALINIAK, Pavol – ŠIMKOVIC, Michal: Stavebné a funkčné premeny hradu Modrý Kameň v 16. a 17. storočí. *Archaeologia historica*, 42. (2017) 2. sz. 419–439.
- BELJAK – MORDOVIN 2014** = BELJAK, Ján – MORDOVIN, Maxim: Kutatások Csábrág várában 2013-ban. *Castrum. A Castrum Bene egyesület foyóirata* (2014) 17. sz. 114–120.
- BELU 1960** = BELU, Sabin: Bódog Józsa. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 4. (1960) 1-2. sz. 143–148.
- BEÖTHY 1876** = BEÖTHY Zsolt: *Az első magyar politikai színmű és kora*. Athaneum, Budapest, 1876.
- BERTA 2019** = BERTA András: Dobó István: főúr, politikus, taktikus. In: *Kortárs. Kapcsolat, hálózat és közösség az 1800 előtti Európában. Fiatalok Konferenciája 2018*. Szerk. ERDŐDI Alexandra Anita – FINTA Mária Anna – MOLNÁR Annamária – VIRÁG Csilla – VRABÉLY Márk. Reciti, Budapest, 2019. 23–32.
- BESSENYEI 1998** = BESSENYEI József: Diósgyőr birtoklástörténete 1522–1702. In: *Miskolc története. II. kötet. 1526-tól 1702-ig*. Szerk. TÓTH Péter – SZAKÁLY Ferenc. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1998. 53–87.

- BESSENYEI 2005** = BESSENYEI József: *A Nádasdyak*. Budapest 2005.
- BOLLÓK 2001** = BOLLÓK János: Kísérlet Christianus Schesaeus Historia Annae Kendi című elégiája szövegének rekonstrukciójára. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 105. (2001) 1–2. sz. 149–182.
- BORBÉLY 2019** = BORBÉLY Zoltán: A kisvárdai Várday család. In: *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae 2560-2144*. EKE Líceum Kiadó, Eger, Tom. 46. (2019) 65–74.
- BOROVSZKY 2000** = BOROVSZKY Samu: *Szendrő vára*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2000. (Reprint. Érc- és ásványbányászati múzeumi füzetek)
- BÖSZÖRMÉNYI 1909** = BÖSZÖRMÉNYI Sándor: *A Balassa Comoediáról*. Heisler-Kószol, Budapest, 1909.
- BUDAI 1804** = BUDAI Ferentz: *Magyar ország polgári históriájára való lexicon, a' XVI. század végéig*. I. kötet. [k. n.], Nagyvárad, 1804.
- BUDAI 1805** = BUDAI Ferentz: *Magyar ország polgári históriájára való lexicon, a' XVI. század végéig*. II. kötet. [k. n.], Nagyvárad, 1805.
- ČELKO 2011** = ČELKO, Mikuláš: Baníctvo a Banská Štiavnica v období pôsobenia komorských grófov Thurzovcov. In: *Montánna história* 4. (2011) 22–67.
- CSAPÓ – PESTI 2018** = CSAPÓ Fanni – PESTI Gábor: Ismeretlen forrás Buda 1541. évi ostromáról. *Fons*, 25. (2018) 2. sz. 225–246.
- CSÉPÁNFALVY 2015** = CSÉPÁNFALVY Zsolt: A lőcsei Serédy-ház családtörténeti háttere. In: *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. 25. Szerk. KOVÁTS Dániel. 2015. 387–397.
- CSIFFÁRY 2010** = CSIFFÁRY Gergely: Az egri végváriak tevékenysége 1548–1596 között. *Agria XLVI. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*, Szerk. VERES Gábor. Dobó István Vármúzeum, Eger, 2010.
- CSORBA 1978** = CSORBA Csaba: *Esztergom hadi krónikája*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1978.
- CZICZKA 2010** = CZICZKA Katalin: Egy 1557-es esemény szász lenyomata (Historia Annae Kendiae). In: *Epika. Fiatal kutatók konferenciája*. Szerk. DOBOZY Nóra Emőke – KISS Béla – LOVAS Borbála – SZILÁGYI Emőke Rita. ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, Budapest, 2010. 177–188. (Arianna könyvek 3)
- CZÍMER 1893** = CZÍMER Károly: Temesvár megvétele. 1551–1552. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1893) 1. sz. 15–71., 196–299., 308–376.
- DÁVID 1998** = DÁVID Géza: Balassi János török kapcsolatai. *Századok*, 132. (1998) 4. sz. 909–915.
- ECKHARDT 1943** = ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1943.

- ECKHARDT 1955** = *Balassi Bálint összes művei*. II. köt. Összeállította ECKHARDT Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- EMBER 1946** = EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest, 1946.
- EMSzT 1975** = *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. I. kötet. S. a. r. SZABÓ T. Attila. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.
- EMSzT 1993** = *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. VI. kötet. S. a. r. SZABÓ T. Attila. Kriterion Könyvkiadó, Budapest – Bukarest, 1993.
- EMSzT 2005** = *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. XII. kötet. S. a. r. SZABÓ T. Attila. Erdélyi Múzeum Egyesület – Akadémiai Kiadó, Kolozsvár – Budapest, 2005.
- ERDÉLYI 1914** = ERDÉLYI Lajos: A Balassi-komédia szerzőjének kérdése. *Irodalomtörténet*, 3. (1914) 8–10. sz. 451–458.
- ERDÉLYI 1899** = ERDÉLYI Pál: *Balassa Bálint 1551–1594*. Budapest, 1899. (Magyar Történeti Életrajzok)
- ERDŐS 1935** = ERDŐS Jenő: Találkozásom Hodos Prisztaldusszal. Vallomás egy municipium történelmi sorsáról. *Napkelet*, 13. (1935) 10. sz. 635–643.
- FALLENBÜCHL 1988** = FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főméltóságai 1526–1848*. Maesenas, Budapest, 1988.
- FALLENBÜCHL 1994** = FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főispánjai. 1526–1848*. Argumentum, Budapest, 1994.
- FARAGÓ 2024** = FARAGÓ Dávid: Vingárti Horvát János pályaképe. *Erdélyi Múzeum* (2024) (kézirat, megjelenés előtt).
- FARKAS 1927** = FARKAS Gyula: Balassi Menyhárt árultatásának szerzője. *Magyar Nyelv*, 23. (1927) 9–10. sz. 541–547.
- FAZEKAS 2000** = FAZEKAS István: Korreferátum Oborni Teréz előadásához. *Fons*, 7. (2000) 1. sz. 77–79.
- FAZEKAS 2021** = FAZEKAS István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527 és 1690 között*. ELKH BTK TTI, Budapest, 2021. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések)
- FEHÉRPATAKY 1878** = FEHÉRPATAKY László: Mayláth István és társai frigylevele. *Történelmi Tár* I. sorozat, I. (1878) 1. sz. 183–184.
- FEKETE – VIROVECZ 2019** = FEKETE Bálint – VIROVECZ Nándor: „Emberverés, nyúzás-fosztás” – feljelentési fogalmazvány a 16. századból és annak iskolai használata. 1-2. rész. <https://ujkor.hu/content/emberveres-nyuzas-fosztas-forras> (Utóljára megtekintve: 2023. szeptember 5.)

- FODOR 2012** = FODOR Pál: Királynék fogságban. Tinódi egy félreértett históriás énekéről. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. BARÁTH Magdolna – MOLNÁR Antal. Magyar Országos Levéltár, Budapest – Győr, 2012.
- FRAKNÓI 1874** = FRAKNÓI Vilmos: *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt (1526–1563)*. I. köt. (1526–1536.) Különnyomat a Magyar Országgyűlési Emlékek I–IV. köteteiből. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1874.
- FRAKNÓI 1875** = FRAKNÓI Vilmos: *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt (1526–1563)*. II. köt. (1537–1545.) Különnyomat a Magyar Országgyűlési Emlékek I–IV. köteteiből. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875.
- FRAKNÓI 1876** = FRAKNÓI Vilmos: *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt (1526–1563)*. III. köt. (1546–1556.) Különnyomat a Magyar Országgyűlési Emlékek I–IV. köteteiből. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1876.
- FRAKNÓI 1899** = FRAKNÓI Vilmos: *Werböczi István 1458–1541*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1899. (Magyar Történelmi Életrajzok II.)
- FRANKL 1873** = FRANKL Vilmos: *Réwai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538–1555*. Eggenberger-féle akadémiai könyvkereskedés, Pest, 1873.
- GECSÉNYI 2010** = GECSÉNYI Lajos: A rejtélyes Thurzó: Thurzó Ferenc, a Magyar és az Udvari Kamara elnöke (1549–1563). *Levéltári Közlemények*, 81. (2010) 1–2. sz. 3–31.
- GÉVAY 1841** = GÉVAY Antal: *A budai pasák*. Bécs, 1841.
- GLÜCK 2008** = GLÜCK László: A máramarosi só kereskedelmének útvonalai a 16. század közepén. *Történelmi Szemle*, 50. (2008) 1. sz. 11–37.
- GÖMÖRY 1890** = GÖMÖRY Gusztáv: Eger ostroma 1552-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1890) 1. sz. 613–635.
- GUITMAN 2016** = GUITMAN Barnabás: Héraklidész Jakab és a moldvai konfesszionalizáció kísérlete. In: *Eszmetörténeti tanulmányok. Dolgozatok a 2012. november 10-én, Piliscsabán rendezett konferencia előadásaiból*. Szerk. BOJTOS Anita – NOVOTNIK Ádám. PPKE BTK, Budapest – Piliscsaba, 2016. 27–43.
- GUITMAN – KORPÁS – TÓTH – B. SZABÓ 2019** = GUITMAN Barnabás – KORPÁS Zoltán – TÓTH Ferenc – B. SZABÓ János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. *Világtörténet*, 9. (41.) (2019) 2. sz. 253–293.
- GUITMAN 2022** = Luis de Ávila y Zúñiga: A császár háborúja Németországban. S. a. r. GUITMAN Barnabás. Reciti, Budapest, 2022.
- GYÁRFÁS 1879** = GYÁRFÁS István: *Dobó István Egerben*. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1879. (Értekezések a történelmi tudományok köréből)

- GYURIKOVITS 1848** = GYURIKOVITS György: A Pozsony vármegyében található nemzeti műemlékekről. *Magyar Academiai Értesítő*, 8. (1848) 2. sz. 47–53.
- HAIN 1910** = *Hain Gáspár löcsi krónikája*. S. a. r. a Szepesmegyei Történelmi Társulat. I. köt. Szepesmegyei Történelmi Társulat, Lőcse, 1910.
- HÁLA – LANDGRAF 2010** = HÁLA József – LANDGRAF Ildikó: *Magyarországi bányászmondák*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténelmi Múzeum, Rudabánya, 2010. (Érc- és ásványbányászati múzeumi füzetek)
- HÁZI 1928a** = HÁZI Jenő: Balassi Menyhárt árultatásának szerzője. I. közl. *Magyar Nyelv*, 24. (1928) 3–4. sz. 98–104.
- HÁZI 1928b** = HÁZI Jenő: Balassi Menyhárt árultatásának szerzője. II. közl. *Magyar Nyelv*, 24. (1928) 5–6. sz. 175–183.
- HEGEDÜS 1916** = HEGEDÜS István: Schesaeus Keresztély: Kendi Anna históriája. (Latin szerelmi elegia 1557-ből). *Irodalomtörténet*, 5. (1916) 1–2. sz. 1–15.
- HEGYI 2007** = HEGYI Klára: *A török hódoltság várai és katonasága. II. A budai vilájet várainak adattára*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2007. (História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak 9.)
- HERMANN 1992** = HERMANN Zsuzsanna: Miképp került Divény vára a Balassák kezére? *Levéltári Közlemények*, 63. (1992) 1–2. sz. 61–70.
- HÓMAN – SZEKFŰ 1935** = HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet. III. kötet. Negyedik könyv. XVI-ik század*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.
- HORN – KREUTZER – SZABÓ 2005** = *Politika és házasság. Menyegzőre hivatkozó levelek a 16. századi Erdélyből*. S. a. r. HORN Ildikó – KREUTZER Andrea – SZABÓ András Péter. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Budapest 2005.
- HORN 2005** = HORN Ildikó: *Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez*. ELTE BTK, Budapest, 2005. (TDI Könyvek)
- HORN 2012** = HORN Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*. Akadémiai doktori értekezés. (Kézirat) Budapest, 2012.
- HORVÁTH 1914** = HORVÁTH János: Tapogatózások a Balassa-komédia körül. *Irodalomtörténet*, 3. (1914) 5. sz. 289–293.
- HORVÁTH 2013** = HORVÁTH Richárd: „Gradus ad Parnassum”. A Gyarmati Balassa család a kései középkorban. In: *Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň. Jún 2012. Rod Balašovcov c 13. až 9. storočí*. Zost. FERENCOVÁ, Helena – ANTOLOVÁ, Erika. Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, Hrad Modrý Kameň, 2013. 29–37.

- HORVÁTH – C. TÓTH – PÁLOSFALVI – NEUMANN 2014** = HORVÁTH Richárd – C. TÓTH Norbert – PÁLOSFALVI Tamás – NEUMANN Tibor: Németi Pál budai kanonok, majd bozóki prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I. köt. Szerk. BÁRÁNY Attila – DRESKA Gábor – SZOVÁK Kornél. Debreceni Egyetem, Budapest – Debrecen, 2014. 85–116.
- HORVÁTH – NEUMANN 2012** = HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor: *Ecsedi Bátor István. Egy katonabáró életpályája (1458–1493)*. MTA BTK TTI, Budapest, 2012. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések)
- ILLÉSY 1893** = ILLÉSY János: Adatok Pesti Gábor életéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 3. (1893) 3. sz. 330–337.
- ILLIK 2011** = ILLIK Péter: *Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről*. L'Harmattan, Budapest, 2011.
- ISAILOVIĆ – ARDELEAN 2021** = ISAILOVIĆ, Neven – ARDELEAN, Florin Nicolae: From Croatia to Transylvania: War, Migration, and Adaptive Strategies in the Case of the Perušić Family (15th -17th Centuries). *Povijesni prilozi* 60. (2021) 213–256.
- JAKÓ 1990** = JAKÓ Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- JANKOVICH 1830** = JANKOVICH Miklós: Eredeti Levelek a Magyar Nyelvnek I. Ferdinand alatti mostaninál gyakorlottabb voltáról, és annak mind a' Kormányisékek: mind a' Polgári, Egyházi, és Vitéz Rendek általi közönséges használásáról. *Tudományos Gyűjtemény* 14. (1830) 12. sz. 3–32.
- JEDLICKA 1897** = JEDLICKA Pál: *Adatok erdödi báró Pálffy Miklós a györi hősnek életrajza és korához 1552–1600*. Érseki Lyceumi Nyomda, Eger, 1897.
- JUHÁSZ 1936** = JUHÁSZ Lajos: A porta története 1526–1686. *Századok*, 70. (1936) pótfüzet 497–578.
- KALMÁR 1971** = KALMÁR János: *Régi magyar fegyverek*. Natura, Budapest, 1971.
- KARÁCSONYI 1890** = KARÁCSONYI János: Az érkeserüi Fráter család oklevéltárának Békésmegyére vonatkozó oklevelei. *A Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat Évkönyve*, 1890.
- KARDA-MARKALY 2022** = KARDA-MARKALY Aranka: *Csíkszék és a síkszéki nemesség a 16-17. században*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2022.
- KÁLDY-NAGY 1985** = KÁLDY-NAGY Gyula: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összefoglalásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1985.
- KÁLI 2017** = KÁLI Gábor Csaba: Bebek Ferenc és György. Két 16. századi magyar főúr rövid életrajza. *A Borsodi Tájház közleményei*, 21. (2017) 1-2. sz. 20–73.

- KELENIK 2005** = KELENIK József: Lazarus von Schwendi emlékirata a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576). *Századok*, 139. (2005) 4. sz. 969–1009.
- KENYERES 2008** = KENYERES István: *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008. (Habsburg történeti monográfiák)
- KERTBENY 1878** = KERTBENY Károly (Rudasfürdői remete): *Magyarország legrégebb drámairodalma 1550–1575*. [k. n.], Budapest, 1878.
- KERTÉSZ – KORPÁS 2013** = KERTÉSZ Róbert – KORPÁS Zoltán: A szolnoki végvár felépítése 1550–1552-ben és Bernardo Villela de Aldana ide kapcsolódó levelei. In: *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XXII*. Szerk. GULYÁS Katalin – HORVÁTH László – KAPOSVÁRI Gyöngyi. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2013. 387–450.
- KOMÁROMY 1889** = KOMÁROMY András: Thelekessy Imre. 1497–1560. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1889) I. sz. 101–124, 209–232, 463–483, 638–672.
- KOMÁROMY 1894** = KOMÁROMY András (1894): Nyalábvár és uradalma. *Századok*, 28. (1894) 6. sz. 492–519.
- KOMÁROMY 1910** = KOMÁROMY András: Verböczy István és fia. I–IV. közlemény. *Századok*, 44. (1910) 3. sz. 193–211.; 4. sz. 283–297.; 5. sz. 386–401.; 6. sz. 460–476.
- KORPÁS 2008a** = KORPÁS Zoltán: Álvaro de Sande hadjárata Trencsén vármegyében – 1545. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. KRÁSZ Lilla – OBORNI Teréz. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008. 199–210.
- KORPÁS 2008b** = KORPÁS Zoltán: *V. Károly és Magyarország (1526–1538)*. Századvég Kiadó, Budapest, 2008.
- KORPÁS – B. SZABÓ 2017** = KORPÁS Zoltán – B. SZABÓ János: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1551-es országgyűlései kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában. 1552–1568*. Szerk. BUJDOSNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota. Dobó István Vármúzeum, Eger, 2017. 89–116. (Studia Agriensia 35.)
- KOVÁCS 2021** = KOVÁCS Krisztián: Nógrád vármegye elveszett köznemesi családai – A Libercsey de Kislibercse család genealógiája. *Neograd 2020 – A Dornjay Béla Múzeum Évkönyve*, 2021. 45–64.
- KOVÁCS S. 2010** = KOVÁCS S. Tibor: *Huszárfegyverek a 15–17. században*. Martin Opitz, Budapest, 2010.
- KÖSZEGHY 2008** = KÖSZEGHY Péter: *Balassi Bálint – Magyar Alkibiadész*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008.

- KRIŽKO 1877** = KRIŽKO Pál: Az 1563. évi koronázási ünnepély. *Századok*, II. (1877) 27-48.
- KUBINYI 1885** = KUBINYI Ferenc: A mohorai Vidffyek címeres-levele és nemzedékrendje. II. közl. *Turul*, 2. (1885) I. sz. 63–66.
- KUBINYI 2009** = KUBINYI András: A Pemfflingerek Bécsben és Budán. Adatok a két főváros polgárságának középkor végi gazdasági és családi összeköttetéseihez. In: Uő: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. II. köt. BFL, Budapest, 2009. (Várostörténeti tanulmányok)
- LACZLAVIK 2012** = LACZLAVIK György: *Egy politikus főpap a 16. század első felében. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutása*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2012.
- LACZLAVIK 2014** = LACZLAVIK György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014.
- LEHOCZKY 1882** = LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monográfiája*. III. köt. [k. n.], Ungvár, 1882.
- LUKINICH 1910** = LUKINICH Imre: A hadadi ütközet 1562 márczius 4-én. *Hadtörténelmi Közlemények*, II. (1910) I. sz. 249–250.
- LUKINICH 1913** = LUKINICH Imre: Az északkeleti várháborúk történetéhez 1561–1565. *Hadtörténelmi Közlemények*, 14. (1913) I. sz. 370–394., 584–605.
- LUKINICH 1918** = LUKINICH Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711*. MTA, Budapest, 1918.
- MAKSAY 1990** = MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. I – II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- MALINIAK 2013** = MALINIAK, Pavol: Segítség vagy fenyegetés? Balassa János a bányavárosok kapitánya és kapcsolatai a polgárokkal és földesurakkal. (Tekintettel a szécsényi ütközetre). In: *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí*. Ed. FERENCOVÁ, Helena – ANTALOVÁ, Erika. SNM Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, Modrý Kameň, 2013. 168–176.
- MALINIAK 2019** = MALINIAK, Pavol: *Čabradské panstvo v stredoveku*. Belianum, Banská Bystrica, 2019.
- MATULAY 1980** = MATULAY, Ctibor: *Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomnosti, (1220) 1255–1536*. I–II. Archivna správa MV SSR, Bratislava, 1980.
- MATUNÁK 1896** = MATUNÁK Mihály: Érsek-Újvár alapítási éve. *Századok*, 30. (1896) 4. sz. 338–341.

- MATUNÁK 1899** = MATUNÁK Mihály: Pálffy Miklós születéshelye Csábrág. (Válasz Kropf Lajosnak) *Századok*, 33. (1899) I. sz. 72–75.
- MINDSZENTI 1982** = Mindszenti Gábor diáriuma öreg János király haláláról. In: *Magyar Emlékirók 16–18. század*. S. a. r. BITSKEY István. Bp. 1982. 59–69. (Magyar Remekírók)
- MOLNÁR 2020** = MOLNÁR Dániel: *A XVI. századi északkelet-magyarországi főnemesség hivatalviselési, hivatal és birtokszerzési gyakorlata – Losonczy Antal és István pályája*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2020.
- NAGY 1857** = NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I. kötet. Friebeisz István, Pest, 1857.
- NAGY 1858** = NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. III. kötet. Beimel J., Kozma Vazul, Pest, 1858.
- NAGY 1865** = NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. XI. kötet. Ráth Mór, Pest, 1865.
- NAGY 1910** = NAGY Géza: Hadtörténelmi ereklyék a Magyar Nemzeti Múzeumban. II. közl. *Hadtörténelmi Közlemények*, II. (1910) 588–598.
- NAGY 1995** = NAGY István: A magyar kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században. *Levéltári Közlemények*, II. (1995) 1–2. sz. 29–51.
- NAGY 1998** = NAGY Magdolna: Felső-Magyarország és Miskolc három hatalom szorításában. In: *Miskolc története. II. kötet. 1526-tól 1702-ig*. Szerk. TÓTH Péter – SZAKÁLY Ferenc. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1998. 7–51.
- NEMESKÜRTY 1966** = NEMESKÜRTY István: *Ez történt Mohács után. Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről: 1526–1541*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1966.
- NEMESKÜRTY 2014** = NEMESKÜRTY István: *Őnfia vágta sebé. Két történelmi esszé*. (Ez történt Mohács után; Elfelejtett évtized) Magyar közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2014. (Nemzeti Könyvtár 36.)
- NEUMANN 2007** = NEUMANN Tibor: *A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2007. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások)
- NEUMANN – PÁLFFY 2009** = NEUMANN Tibor – PÁLFFY Géza: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon. *Levéltári közlemények*, 80. (2009) 1–2. sz. 209–254.
- OBORNI 2000** = OBORNI Teréz: A kora újkori latin nyelvű források szövegei kiadásáról. *Fons*, 7. (2000) I. sz. 64–75.

- OBORNI 2002** = OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2002. (Fons könyvek)
- OBORNI 2003** = OBORNI Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557–1563. *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 1–2. sz. 109–128.
- OBORNI 2011a** = OBORNI Teréz: Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551). In: Uő: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben*. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék, Budapest, 2011. 30–51. (Udvertörténet kötetei)
- OBORNI 2011b** = OBORNI Teréz: Kettős függésben: Erdély államisága a XVI. században. In: Uő: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben*. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék, Budapest, 2011. 64–73. (Udvertörténet kötetei)
- OBORNI 2011c** = OBORNI Teréz: Bornemissza Pál és Dobó István távozása Erdélyből (1556). In: Uő: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben*. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék, Budapest, 2011. 74–86. (Udvertörténet kötetei)
- OBORNI 2017** = OBORNI Teréz: *Az ördögös barát: Fráter György, 1482–1551*. Kronosz, Budapest, 2017.
- P. KOVÁCS 2012** = P. KOVÁCS Klára: Itáliai építész az ellenkirályok szolgálatában. Domenico da Bologna életrajzához (1540). *Erdélyi Múzeum*, 74. (2012) 3. sz. 103–115.
- PAULINYI 1976** = PAULINYI Oszkár: Vállalkozás és társadalom. *Történelmi Szemle*, 19. (1976) 4. sz. 547–599.
- PÁLFFY 1997** = PÁLFFY Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- PÁLFFY 1999** = PÁLFFY Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története, 1526–1598*. Palatina, Győr, 1999.
- PÁLFFY 2003a** = PÁLFFY Géza: A Pálffy család felemelkedése a 16. században. In: *Pálfióvci v novoveku*. Szerk. Fundárková. Anna – Pálffy Géza. Spoločnosť Pro História, Bratislava–Budapest, 2003. 17–36.
- PÁLFFY 2003b** = PÁLFFY Géza: Egy meghatározó kapcsolat Európa és Magyarország között a 16. század második felében: Lazarus Freiherr von Schwendi (1522–1583). In: *Egy emberöltő Közseg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, 2003.
- PÁLFFY 2010** = PÁLFFY Géza: Az eddig ismert legkorábbi magyar nyelvű hadbírószági ítélettel. Wékey Ferenc ítéletlevele Lazarus von Schwendi ungvári táborában, 1566. március 26-án. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 4. sz. 758–769.

- PÁLFFY 2011** = PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. MTA TTI, Budapest, 2011. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
- PÁLFFY 2013a** = PÁLFFY Géza: A Balassi család szerepe a törökellenes határvédelemben az Ipoly és a Garam folyók mentén a 16. században. In: *Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň, jún 2012 – Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí*. Zost. FERENCOVÁ, Helena – ANTOLOVÁ, Erika Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, Hrad Modrý Kameň, 2013. 135–146.
- PÁLFFY 2013b** = PÁLFFY Géza: Účast' rodiny Balašovcov na protitureckej obrane hraníc podlíz riek Ipel a Hron v 16. storočí. In: *Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň, jún 2012 – Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí*. Zost. FERENCOVÁ, Helena – ANTOLOVÁ, Erika. Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, Hrad Modrý Kameň, 2013. 147–158.
- PÁLOSFALVI 2009** = PÁLOSFALVI Tamás: Bajnai Both András és a szlávón bánáság: Szlávónia, Európa és a törökök, 1504–1513. In: *Honoris causa: Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. NEUMANN Tibor – RÁCZ György. MTA TTI – PPKE BTK, Budapest – Piliscsaba, 2009. 251–300.
- PETRICHEVICH HORVÁTH 1938** = PETRICHEVICH HORVÁTH Emil: A brebiri grófok. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 3. (1938) 10. sz. 190–203.
- PETRICHEVICH HORVÁTH 1939** = PETRICHEVICH HORVÁTH Emil: Az utolsó Csaholyiak. *Turul*, 56. (1939) 72–77.
- PIRNÁT 1969** = PIRNÁT Antal: A magyar reneszánsz dráma poétikája. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 73. (1969) 5. sz. 527–555.
- PIRNÁT 2018** = PIRNÁT Antal: *Kiadatlan tanulmányok*. Szerk. ÁCS Pál. Az előszót írta BALÁZS Mihály. Reciti, Budapest, 2018.
- PÓKA 2017a** = PÓKA Ágnes: Gyalui Thorda Zsigmond (?–1569) pályafutása. *Fons*, 24. (2017) 4. sz. 411–462.
- PÓKA 2017b** = PÓKA Ágnes: Pesthy Ferenc († 1575 körül) felső-magyarországi jövedelemigazgató hivatalnoki pályafutása a Magyar Kamara kötelékében. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. BOGDÁNDI Zsolt – FEJÉR Tamás. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 281.)
- PÓKA 2019** = PÓKA Ágnes: *Magyarország gazdasági kormányzata 1526–1567: Felső-Magyarország pénzügyigazgatása gazdaság- és társadalomtörténetiszempontból*. PhD értekezés. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. 2019.
- PUSKÁR 2004** = PUSKÁR Anett: Szapolyai János és Perényi Péter. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Szerk. BESSENYEI József – HORVÁTH Zita – TÓTH Péter – GYULAI Éva – SOMORJAI Lehel. ME BTK, Miskolc, 2004. 215–230. (Studia Miskolcinsula, 5.)

- RELKOVIC 1933** = RELKOVIC, Neda: Namensverzeichnis und Zins der Bürger in den sieben untern Bergstädten des Oberlandes im Jahre 1542. I. közl. *Karpathenland* 6. (1933) I. sz. 9–16.
- REXA 1909** = REXA Dezső: Adalék Thurzó Ferenc és Balassa Menyhért viszonyához. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 19. (1909) 2. sz. 234–235.
- RICHTER 1902** = RICHTER Ede: Egy bányaper a XVI. század első feléből. *Bányászati és Kohászati Lapok* I. közl. 35. (1902) 10. sz. 167–170., II. közl. 35. (1902) 11. sz. 181–184., III. közl. 35. (1902) 12. sz. 199–202.
- RITOÓKNÉ SZALAY 1968** = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Ein ungarischer Schüler Melanchtons: Josephus Macarius. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*, 1968. 107–117.
- RITOÓKNÉ SZALAY 1971** = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: A politikai satíra Magyarországon a XVI. században. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 75. (1971) 3. sz. 265–277.
- RITOÓKNÉ SZALAY 1980** = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: A Balassi Comoedia és Karádi Pál. *Keresztény Magvető*, 86. (1980) 1–2. sz. 39–44.
- RITOÓKNÉ SZALAY 2012** = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Egy polgár Wittenberg és Erdély között: Bódog (Macarius) József. In: *Uő: Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Balassi Kiadó, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Osztály, Budapest, 2012. 243–259. (Humanizmus és reformáció 33).
- RMDE I** = *Régi magyar drámai emlékek*. I. köt. Szerk. KARDOS Tibor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.
- RUPP 1876** = RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története*. III. köt. Eggenberger, Budapest, 1876.
- SARUSI KISS 2008a** = SARUSI KISS Béla: *A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében*. BFL, Budapest, 2008.
- SARUSI KISS 2008b** = SARUSI KISS Béla: Német katonák a 16. századi magyar végvárakban. A végvárakban állomásozó német katonák származási helye, motivációik. In: *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*. Szerk. VERES Gábor – BEREZC Mátyás. Heves Megyei Múzeumi Szervezet – Dobó István Vármúzeum, Eger, 2008. 115–148. (Studia Agriensia 27.)
- SCHULEK 1939** = SCHULEK Tibor: *Bornemisza Péter 1535–1584. A XVI. századi magyar művelődés és lelkiség történetéből*. Keresztyén Igazság, Sopron – Budapest – Győr, 1939.
- SIMON 2004** = SIMON Zsolt: Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Szerk. BESSENYEI

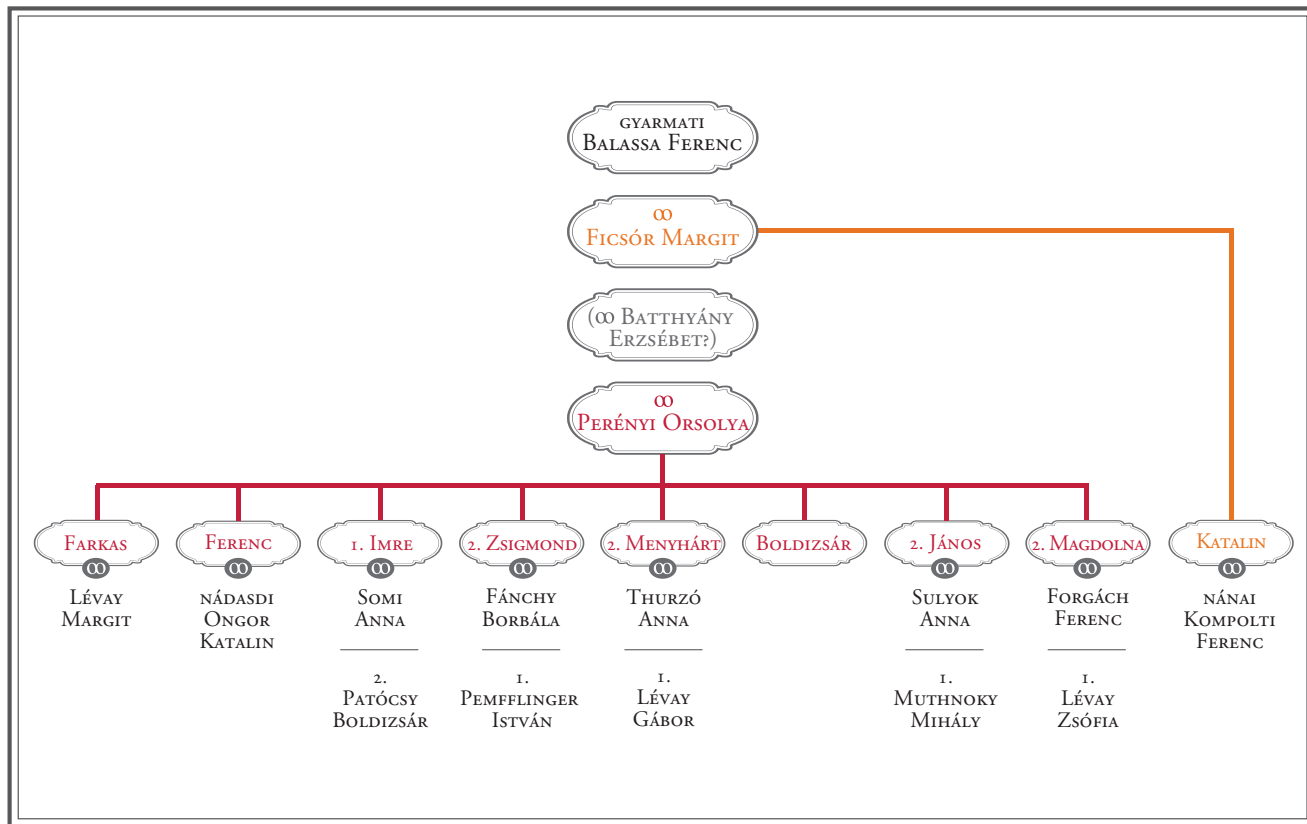
- József – HORVÁTH Zita – TÓTH Péter – GYULAI Éva – SOMORJAI Lehel. ME BTK, Miskolc, 2004. 231–243. (*Studia Miskolcinsula*, 5.)
- SÖRÖS 1917** = SÖRÖS Pongrácz: Frangepán Ferencz, kalocsai érsek, egri püspök. II. közl. *Századok*, 51. (1917) 9–10. sz. 545 – 576.
- SZALAI – N. KIS – ORBÁN 2023**: *Tokaj 1565. évi ostromának híre és ábrázolása*. SZALAI Béla, N. KIS Tímea, ORBÁN Áron tanulmányával. Szerk. MONOK István. A személy- és helynévmutató összeállításában közrem. BUDAI-KIRÁLY Tímea. L'Harmattan, Tokaj-Hegyalja Egyetem, Budapest – Sárospatak 2023.
- SZABOLCSI 1970** = SZABOLCSI József: Az 1539–41. évi rendi mozgalom oka és célja. *Századok*, 104. (1970) 2. sz. 300–320.
- SZABÓ 1880** = SZABÓ Károly: Diód vára történetéhez. *Történelmi Tár* I. sorozat, 3. (1880) 2. sz. 409.
- SZABÓ 1890** = SZABÓ Károly: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai (1232–1540). *Történelmi Tár* I. sorozat, 13. (1890) 2. sz. 328–359.
- SZABÓ 2008** = SZABÓ Péter: „Virtus vulnere vires” – Sebtől dicszik a vitézség. In: Uő: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora új-kori Magyarországon*. L'Harmattan, Budapest, 2008. (TDI Könyvek)
- SZABÓ 2013** = SZABÓ András: Némethi Ferenc és más versszerző főnemesek Északkelet-Magyarországon a 16. század második felében. In: Uő: *Szepességétől Biharig. Protestantizmus, irodalom és művelődés Magyarországon a 16–18. században*. Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom, 2013. 53–58.
- SZAKÁLY 1969** = SZAKÁLY Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566). In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. II. Szerk. PUSKÁS Attila et al. Szekszárd, 1968–1987.
- SZAKÁLY 1984** = SZAKÁLY Ferenc: Igaz történelem – versben és énekben elbeszélve. In: TINÓDI Sebestyén: *Krónika*. S. a. r. SUGÁR István. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 5–85.
- SZAKÁLY 1986** = SZAKÁLY Ferenc: *Vesztőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534*. Helikon, Gyomaendrőd, 1986.
- SZÁDECZKY 1880** = SZÁDECZKY Lajos: Adatok Eger ostromához 1552-ben. *Századok*, 14. (1880) 6. sz. 487–490.
- SZÁNTÓ 1968** = SZÁNTÓ Imre: A török sereg elvonulása Eger alól 1552-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1968) 2. sz. 261–280.
- SZÁNTÓ 1972** = SZÁNTÓ Imre: A török 1551. évi őszi hadjárata a Temes-vidék és a Maros-völgy meghódítására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1972) 1. sz. 73–98.

- SZÁNTÓ 1985** = SZÁNTÓ Imre: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- SZÁSZ 2021** = SZÁSZ Anikó: Nagyalmás, egy Kolozs megyei birtokközpont (1541–1600). *Erdélyi Múzeum*, 83. (2021) I. sz. 17–31.
- SZEKFŰ 1906** = SZEKFŰ Gyula: Schesaeus-kézirat a Nemzeti Múzeumban. *Magyar Könyvszemle*, 14. (1906) 4. sz. 321–334.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ 2006** = SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Balassa Menyhárt, Balassa II. András és Balassa Zsuzsanna lappangó portréi. *Lymbus*, 2006. 307–315.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ 2022** = SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Balassa Istvánné Zrínyi Ilona (1546–1570) párbeszédés epitáfiuma a széleskúti templomban. In: *Antikvitás & Reneszánsz. Ünnepi különszám Lázár István Dávid 60. születésnapjára*. Főszerk. VÍGH Éva. Szerk. MÁTÉ Ágnes – KASZA Péter, Szeged, 2022, 197–221.
- SZÉKELY 1889** = SZÉKELY József: A székelyek lázadása János Zsigmond ellen, 1562. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1889) I. sz. 141–152.
- SZIGETI 1967** = SZIGETI József: *A Balassi-Comoedia és szerzője*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- SZILÁGYI 1876** = SZILÁGYI Sándor: *Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben, 1540*. Akadémiai Kiadó, 1876.
- SZIRMAY 1810** = SZIRMAY Antal: *Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete*. II. köt. Szirmay Antal, Buda, 1810.
- SZÜCS 1990** = SZÜCS Jenő: *A szepesi kamarai levéltár 1567–1813*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak. Kincstári levéltárak 7.)
- TAKÁTS 1922** = TAKÁTS Sándor: *Régi idők, régi emberek*. Athenaeum, Budapest, 1922.
- THALLÓCZY 1885** = THALLÓCZY Lajos: *Csömöri báró Zay Ferenc, 1505–1570*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1885. (Magyar történelmi életrajzok)
- TIMA 2000** = TIMA Renáta: Az erdélyi udvar János Zsigmond uralma alatt Giovanandrea Gromo leírásának tükrében. In: *Fejedelmek, forradalmak, vasutak*. Szerk. TAKÁCS Péter. Erdély Történelmi Alapítvány – KLTE Történelmi Intézet, Debrecen, 2000. 9–75.
- TOLDY 1855** = TOLDY Ferenc: *A magyar költészet kézikönyve. I. kötet*. Pest, 1855.
- TOLDY 1867** = TOLDY Ferenc: *A magyar költészet története – Az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*. Heckenast, Pest, 1867.
- TÖZSÉR 1963** = TÖZSÉR Árpád: Városról városra: Léva. *A Hét*, 8. (1963) 50. sz. 6.

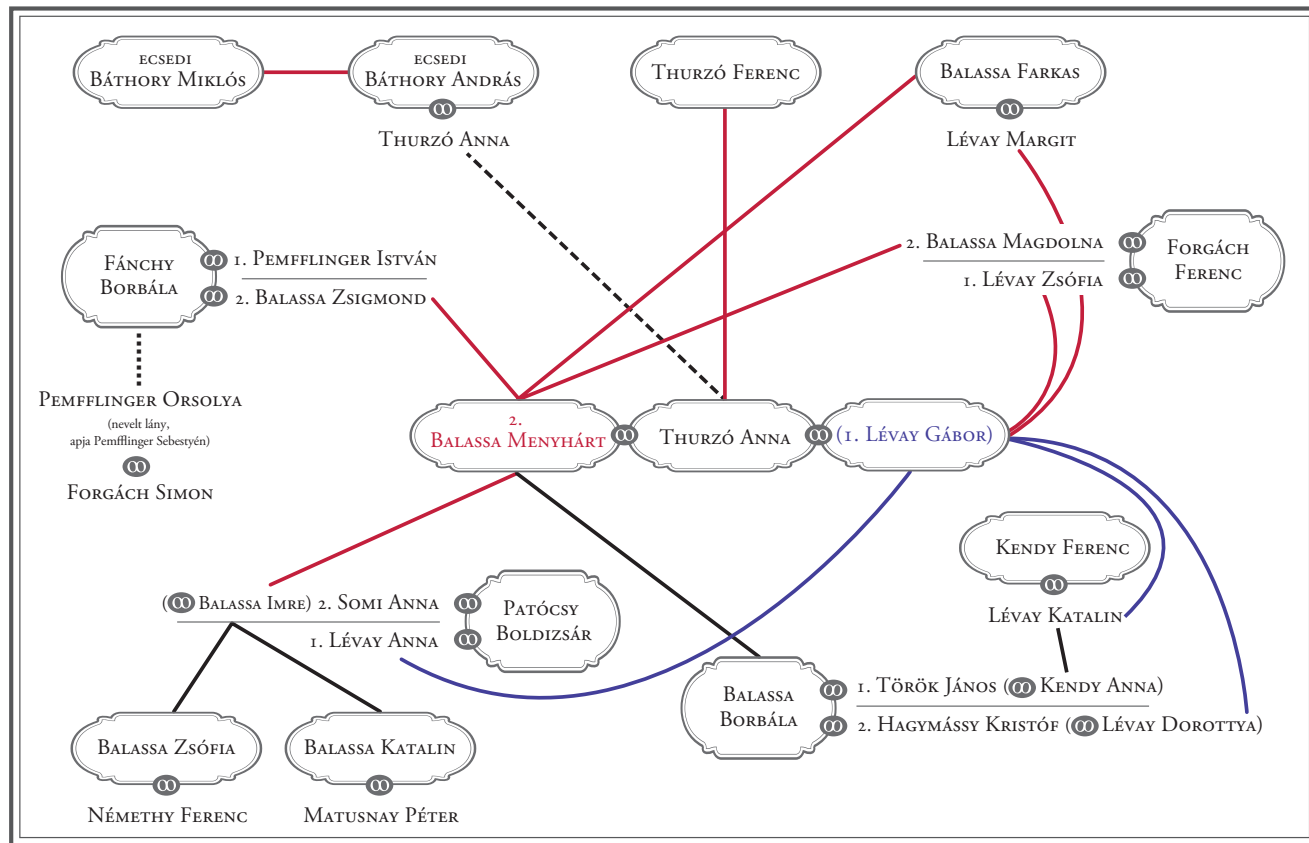
- TÜDŐS S. 2006** = Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyezte: Tüdős S. Kinga. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 2006. (Erdélyi testamentumok II.)
- VARGA 2020** = VARGA Szabolcs: A hűséges rokon. Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában. In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*. Szerk. FODOR Pál – VARGA Szabolcs. MTA BTK TTI, Budapest, 2020. 145–170.
- VARGA J. 1981** = VARGA J. János: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 94.)
- V. KOVÁCS 1970** = V. KOVÁCS Sándor: Egy magyar humanista a mohácsi vész korában (Kálnai Imre). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 74. (1970) 5–6. sz. 661–667.
- VERESS 1901** = VERESS Endre: *Izabella királyné 1519–1559*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1901.
- VIROVE CZ 2016** = VIROVE CZ Nándor: Egy hírhedt főúri imázs és ami mögötte van. A Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról... a történeti források fényében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120. (2016) 3. sz. 373–401.
- VIROVE CZ 2020** = VIROVE CZ Nándor (2020): Tinódi történeti hitelességének kérdéséhez: Kortárs beszámoló a „szalkai viadalról”. *Történelmi Szemle*, 62. (2020) 2. sz. 223–244.
- WENZEL 1878** = WENZEL Gusztáv: *Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó családból, 1497–1540*. MTA, Budapest, 1878. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 7/9.)
- WERTNER 1900** = WERTNER Mór: A Báthoryak családi történetéhez (Egy genealogiai táblával). *Turul*, 18. (1900) 6–29.
- WERTNER 1901** = WERTNER Mór: A Lévai Csehek. *Századok*, 35. (1901) 4. sz. 332–342.
- ZÁKONYI 1934** = ZÁKONYI Mihály: Balassi Bálint születési éve. *Esztergom Évelapjai*, 7. (1934) 3–4. sz. 14–17.
- ZOLNAY 1964** = ZOLNAY László: Balassi Bálint családi emlékei Esztergomban. *Művészettörténeti Értesítő*, 13. (1964) 2. sz. 143–147.
- ŽONTAR 1972** = ŽONTAR, Jozef: Michael Černović, Geheimagent Ferdinands I. und Maximilians II., und seine Berichterstattung. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. 24. Band. 1971. Wien, 1972. 169–222.
- ZOVÁNYI 1935** = ZOVÁNYI Jenő: Hevesi Mihály. *Protestáns Szemle*, 44. (1935) 1. sz. 22–24.

KÉPMELLÉKLET

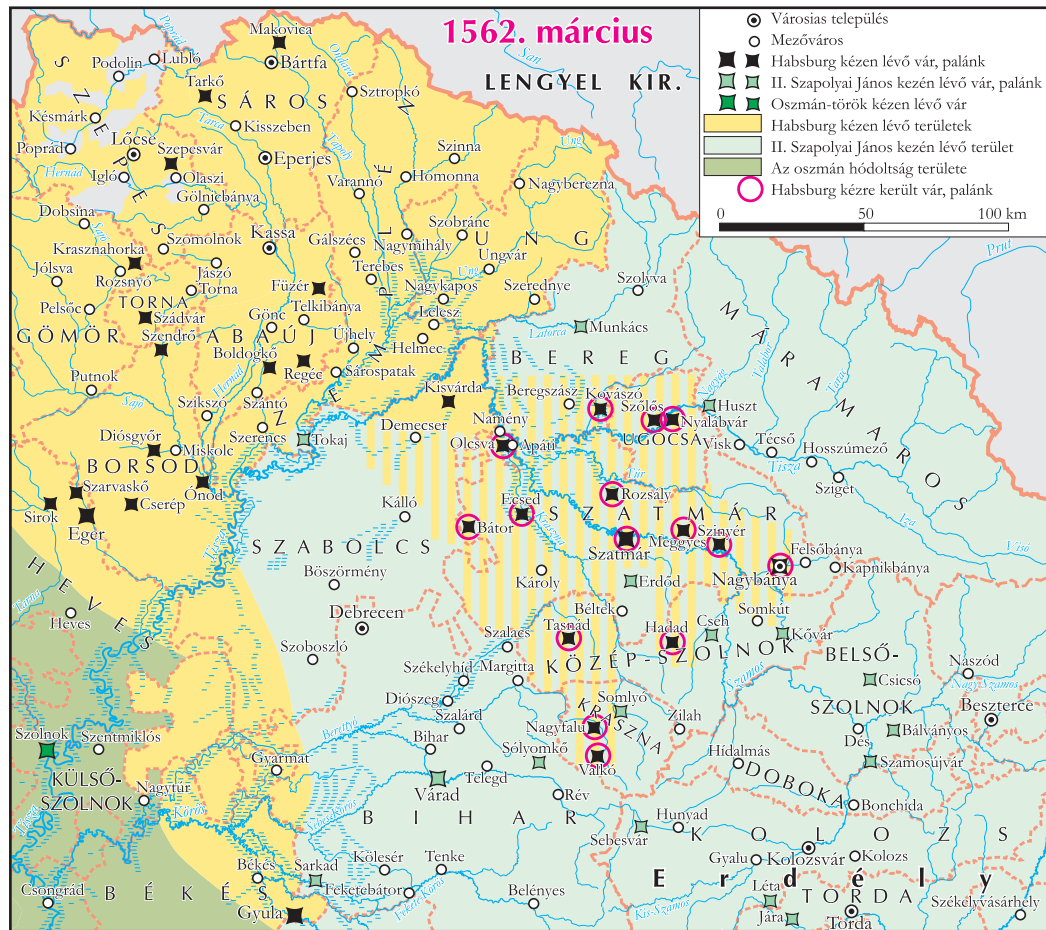

1. Balassa Ferenc gyermekei és házastársaik

2. Balassa Menyhárt politikai szempontból meghatározó rokonsága (piros: édestestvér; kék: féltestvér; fekete: szülő/gyermek; szaggatott: másod-unokatestvér; pöttyözött: mostohaszülő/gyermek)

3–4. Ferdinánd és János Zsigmond fennhatóságának változása Balassa Menyhárt pártváltása következtében, 1561. december – 1562. március

5–6. Balassa Menyhárt vörösmárvány síremléke Széleskúton (Sološnica, SK), a római katolikus templom északnyugati falában. Az 1896. évi ezredéves országos kiállításra készítettek róla egy gipszmásolatot, amely előbb a Magyar Nemzeti Múzeumba, majd később a Szépművészeti Múzeumba került.¹⁵⁴⁰ A síremléken az orr sérült, talán elmozdításakor törhetett le, vagy már korábban leverték. A másolatról készített rajzot (kiegészített orral) több helyen is publikálták.¹⁵⁴¹

Bal válla fölött: HODIE MICHI CRAS TIBI

¹⁵⁴⁰ Bizonyára az erről készült felvétel látható Kalmár János *Régi magyar fegyverek* c. könyvében. KALMÁR 1971: 277.

¹⁵⁴¹ ERDÉLYI 1899: 33; ACSÁDY 1897: 341.

Felirata¹⁵⁴²

SPECTABILI ET MAGNIFICO HEROI MELCHIORI
 BALASSI DE GIARMATH CONSILÿS ILLVSTRI
 DEXTRA MAGNANIMO VICTORÿS BELLICOSO
 ANIMO INTERRIBILI ET ADMIRABILI PARENTI
 SVO OBSERVAN STEPHANVS BALASI FILIVS HOC
 [M]ONVMENTVM POSVIT OBÿT WIENÆ ANO CHRIS. M
 [D]LXVIII MENSE 9 FEBRVARII ÆTATIS SVÆ ANNO LVII
 EPITAPIVM¹⁵⁴³
 [MIL]ITIAE MARTISQ DECVS CELEBERRIMVS ARMIS
 [E] STIRPE BALASSÆ MELCHIOR HIC SITVS EST
 [SEM]PER ERAT BELLO INVICTVS NIL AVSIBVS VNQVA
 MVTATVS RETVLIT VICTOR VBIQ MANVS
 [HE]ROIS LAVDES MEMORET QVISGESTATRI VMPHOS
 MENS PETÿT COELOS NOMEN VTRVMQ POLVM

Olvasata:

Spectabili et magnifico heroi Melchiori
 Balassi de Giarmath, consiliis illustri,
 dextra magnanimo, victoriis bellicoso,
 animo interribili et admirabili, parenti
 suo observan/do/ Stephanus Balas/s/i filius hoc
 [m]onumentum posuit. Obiit Wien/n/ae, an/n/o Chris/ti/ M
 [D]LXVIII mense 9. Februarii, aetatis suae anno LVII.
 Epitap/h/ium
 [Mil]itiaie Martisq/ue/ decus celeberrimus armis
 [e] stirpe Balassae Melchior hic situs est.
 [Sem]per erat bello invictus nil ausibus unqua/m/
 mutatus retulit victor, ubiq/ue/ manus
 [he]rois laudes memoret, quis gesta triumphos,
 mens petiit coelos, nomen utrumq/ue/ polum.

¹⁵⁴² Részben Erdélyi Pál közlésének fölhasználásával. ERDÉLYI 1899: 237.

¹⁵⁴³ Eredetileg EPITAVIVM, a V-re ráírva P.

7–8–9–10. Balassa Menyhárt szablyája (a 9. képen a genovai eredetű mesterjegy)
A szablyát állítólag a széleskúti sírból emelték ki, majd Spitzer Mór, a Pálffy-uralom bérlője 1895. október 31-én a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta azt.¹⁵⁴⁴ Érdekességként megjegyzendő, hogy az esztergomi Keresztény Múzeumban egy másik, szintén hozzá kötődő pallost is nyilvántartanak, amelyre nem tudni, pontosan mikor, de jóval később, bizonyára a családi hagyomány által indítatva felirat is került, Balassa nevével és tisztségével, 1560-as dátummal. A pallos a kékkői várkápolnából 1938-ban került a Keresztény Múzeumba.¹⁵⁴⁵

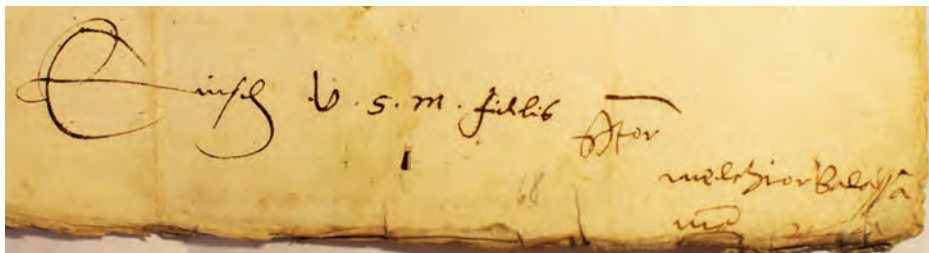
¹⁵⁴⁴ Első leírása: NAGY 1910: 588. Továbbá Kovács S. 2010: 90.

¹⁵⁴⁵ ZOLNAY 1964: 146.; SZENTMÁRTONI SZABÓ 2006: 308.; Köszönöm Pálffy Gézának, hogy a figyelmem erre főlhívta.

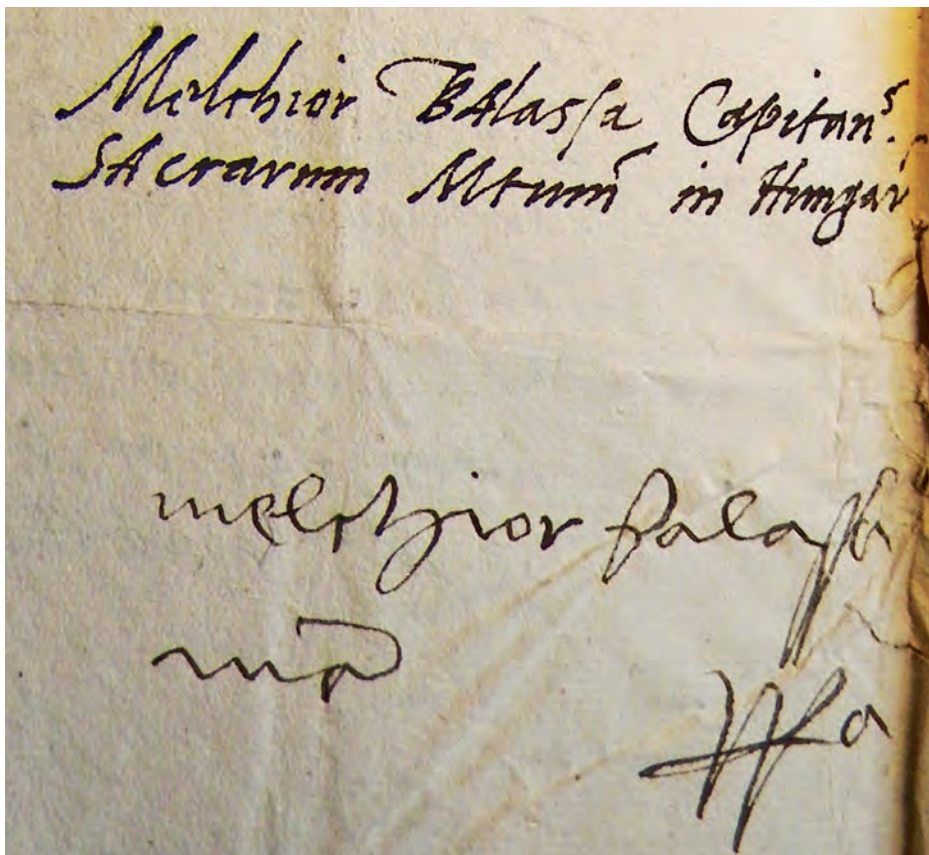
11. Melchior Ballassa manu p/ropria. 1545. október 24.
MNL OL R 314 142/2. tétel No. 55.

12. 1546. március 7. MNL ZML IV. 433., 52. d., 5795.

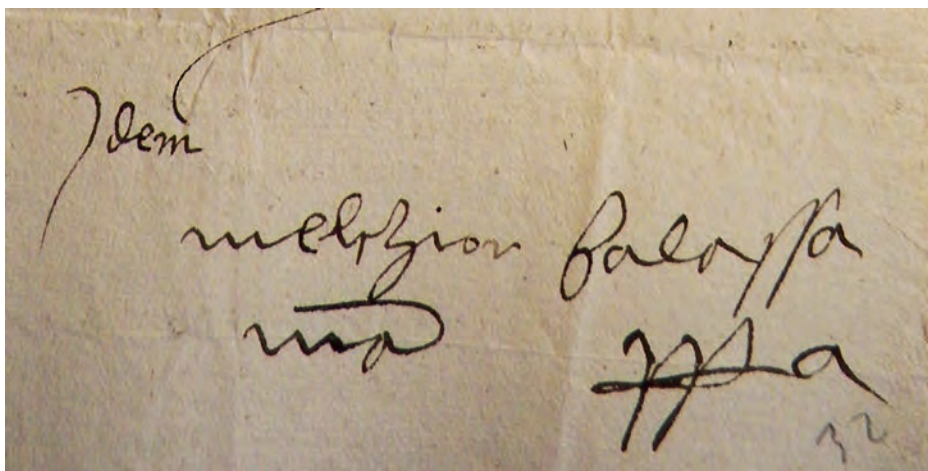
13. Vestrale Malieslatis humillimus servitor Melchior Balassa p/roprial
malnul. 1552. július 14. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 66. Konv. A. fol. 131–132.

14. Eiusd/eml Vlestrael Sacrael Mlaiestatis/ fidelis slerviltor
 Melchior Balassa ma/nul p/roprila. 1552. október 13.
 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 67. Konv. B. fol. 68–69.

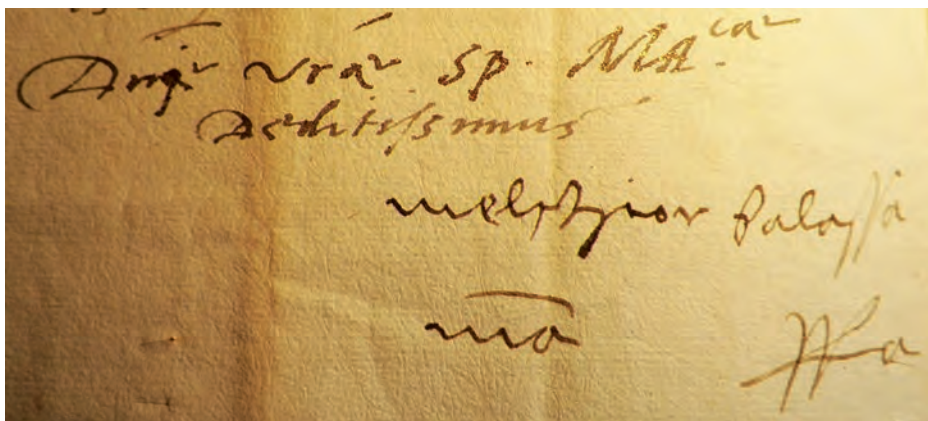

15. Melchior Balassa Capitan/eus Sacrarum Mlaiestaltum in Hungaria/l
 Melchior Balassa ma/nul p/rolp/rila. 1559. április 23. ÖStA HHStA UA AA
 Fasc. 80. Konv. B. fol. 31.

Idem
Melchior Balassa
ma
Ha

16. 1559. április 23. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. B. fol. 32.

Ang. v. sp. MA^{ca}
Deditissimus
Melchior Balassa
ma
Ha

17. [Az aláírás előtt Csáky Mihály kancellár kézírása:] *Dominatio/ni Vlest/rae Sp/lectabilil [et] Malignif/cae deditissimus Melchior Balassa ma/nul p/rol/prila.*
1559. július 25. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 80. Konv. B. fol. 77–78.

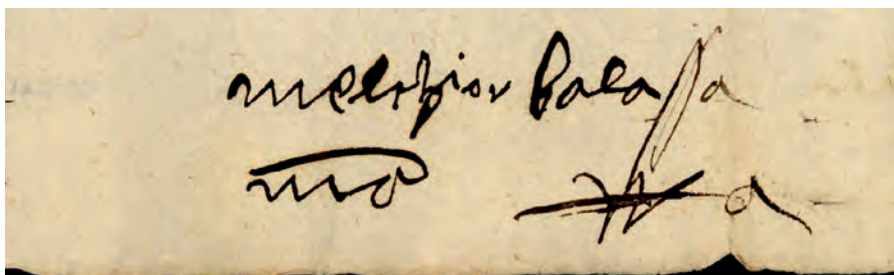
Einsd/em/ Ma/iestat/isl/ Vlest/r/lale Ser/lenissimael
 fide/les et humiles
 storo/6

 franciscy Zaÿ de Chemer
 Nicolaus de Bathor AB
 melchior Balassa

18. Eiusd/em/ Ma/iestat/isl/ Vlest/r/lale Ser/lenissimael fideles et humiles
 s/erviltores Franciscus Zaÿ de Chemer, Nicolaus de Bathor, Melchior Balassa
 [mindegyik aláírás saját kezű]. 1562. május 16. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 85.
 Konv. A. fol. 98.

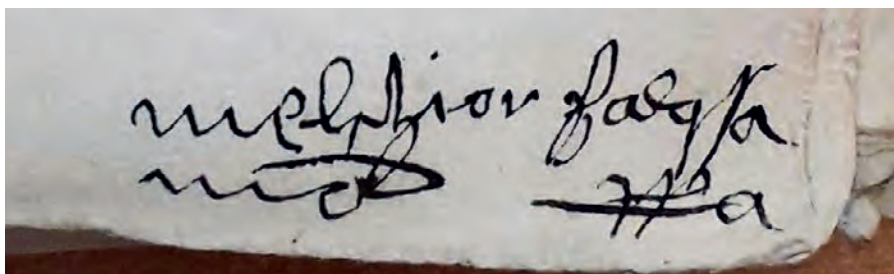
A/ktor
 melchior Balassa
 - meo
 # a

19. 1564. április 18. ÖStA KA HKR HR Akten Kt. 4. 1564. April, Expedit No. 72.

melchior Balassa
ma

20. 1564. április 24. MNL OL E 200 5. tétel, fol. 15–16.

melchior Balassa
ma

21. 1565. május 19. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 90. Konv. B. fol. 61–62.

Humillimus et Fidelis

Subditus ac Servitor

19

melchior Balassa
ma

22. Humillimus et fidelis subditus ac servitor Melchior Balassa ma/nul p/ro/p/ri/a.
1565. október 15. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 90. Konv. D. fol. 19.

23. Papírfelzetes pecsét, 1538. március 22. ŠABB PBŠ, MMBŠ Missiles 1538. d.

24. Papírfelzetes pecsét, 1545. október 24. MNL OL R 314 142/2. tétel No. 55.

25–26. Léva. Belső vár

27–28. Szitnya várának maradványai

29. Csábrág. A vár alatti rétről, az egykori (Csábrág) Várallja falu felől, délkeleti irányból

30. Csábrág. A várudvar dél felől, a lakótoronyból

31. Csábrág. Az északi palotaszárny felől

32. Detrekő. A várkapu belülről, háttérben délnyugat felé Detrekővárnya (Plavecké Podhradie)

33. Detrekő. Az egykori palota

34. Detrekő. A nyugati fal romjai

Akit érdekel a magyarság múltja, s ezen belül a 16. század, annak e könyv kötelező olvasmány.

Ekkorra szinte semmi nem maradt Mátyás királyságából. A mohácsi vész utáni kettős királyválasztással két részre, majd az oszmán hódítással három részre szakadt országban minden bizonytalan, minden átalakul. „Mikor volt század ennél gyászosabb?” – kérdi a tudós esztergomi érsek, Oláh Miklós. Ennek a korszaknak talán legjellegzetesebb alakja Balassa Menyhárt, e könyv az ő életrajza.

Rendkívül ellentmondásos egyéniség egy rendkívül ellentmondásos korban. Egyszerre erőszakos birtokszerző, kiváló katona, alantas gyilkos, a históriás énekekben törökverő hős, átpártolásai miatt (Izabella királyné erdélyi vajdája, majd Ferdinánd király dunáninnyi főkapitánya) megvetett áruló, a *Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról...* című magyar nyelvű dráma főhőse.

Korának pontos tükörképe.

Regényes érdekesség, és mindig forrásokra hivatkozó hitelesség – így lehetne tömören jellemezni e monográfiát.

Kőszeghy Péter

ISBN 978-963-489-656-2

9 789634 896562

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ

Az ELTE hivatalos könyvkiadója